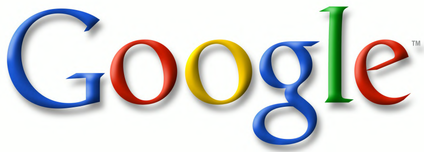

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

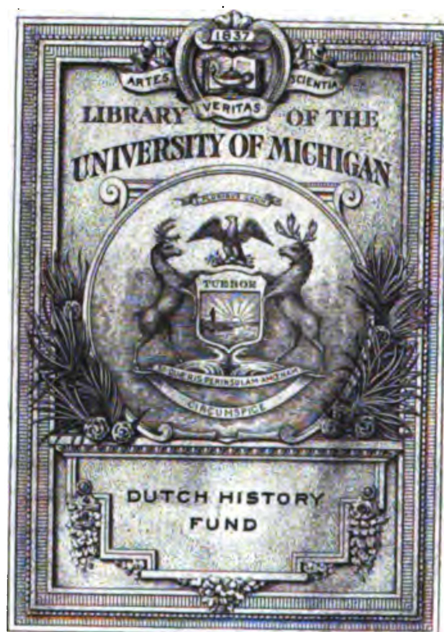
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

J. H. KRELAGE.

Digitized by Google

AP
14
.V1

Digitized by Google

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1826.

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1826.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1826.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dutch lit.
Nijhoff
10-3-24
10842

BOEKBESCHOUWING.

Disputatio de Mythica Sacri Codicis Interpretatione, Auctore JOANNE HENRICO PAREAU, Lit. Orient. Prof. in Acad. Rheno-Trajectina. Editio altera, additamento et Indicibus aucta. Traj. ad Rhen. Typis *J. Altheer*. 1824. 8vo. pp. XII, 362. *f* 3-60.

Van deze Verhandeling, die, als bekroond antwoord op de vraag van TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap* over *de Mythische Schriftuurverklaring*, benevens eene vertaling van dezelve in het Nederduitsch, ten jare 1814 in het licht verscheen, zijn toen, en in 1815, in *vier* verschillende nommers onzer *Letteroefeningen*, naauwkeurige en uitvoerige berigten gegeven. Het gunstig oordeel der Heeren Directeuren en Leden van TEYLER'S Genootschap werd daarin ten volle geregtvaardigd, en het vierde verslag eindigde in deze woorden: „ Met dankbaarheid voor dit uitmuntend lettergeschenk, zoo vol „ van gezonde Godgeleerdheid en verstandigen ijver voor „ de H. Schrift, als hetzelve ongemeenen schat van taal- „ en oudheidkennis oplevert, leggen wij de pen neder; „ en stellen wij dit Deel onder de meest waardigen van „ TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap*."

Wij nemen de vrijheid, onze Lezers tot deze beoordeeling te verwijzen, en bepalen ons beknopt berigt tot de *tweede* uitgave dezer uitmuntende Latijnsche Verhandeling, waarvan de Schrijver, met toestemming van bovengemelde Heeren Directeuren, eenen herdruk bezorgd heeft, alzoo het XXVste Deel van de werken des gemelden Genootschaps, waarin deze Verhandeling voorkomt, reeds lang was uitverkocht. In de Verhandeling zelve is niets, wat de zaken betreft, veranderd. De taalfouten, bij de uitgave van het bekroond antwoord ingeslopen, zijn verbeterd, en de nieuwe uitgave is verrijkt met twee *Registers*, waarvan het eerste de aangehaalde en toegelichte

Digitized by Google

Schriftuurteksten, en het tweede de voornaamste verhandelde zaken bevat. Bovendien vinden wij in een Aanhangsel eenige *Bijvoegsels*, die 22 bladzijden druks beslaan, en, naar 's Schrijvers eigene verklaring, veel uitvoeriger waren geworden, indien hij zich niet de kortheid, als eene heilige wet, had voorgeschreven. Vanhier, dat hij zich in het Bijvoegsel tot de Inleiding, H. I. §. 3, alleen bepaalt tot eene beknopte opgave en beoordeeling der werken van HUG en CREUZER, die na de vorige uitgave zijner Verhandeling in het licht verschenen, zonder van anderen te gewagen, die ook sedert, op het voetspoor van HEYNE, over de Mythologie geschreven hebben; terwijl hij in 't voorbijgaan gevoelen doet, hoe ten onregte onze vaderlandsche Geleerden in de *Allgem. Litt. Zeitung, Hall. und Leipz.* April 1824, N. 24, beschuldigd worden van onkunde aangaande de vorderingen, die men in Duitschland in de kennis van het mythische en symbolische gemaakt heeft. — Het tweede Bijvoegsel gewaagt van een nieuw bewijs der buitensporige gevoelens van KANNE, die in het allegoriseren onzen COCCEJUS verre overtreft, gelijk onder anderen blijken kan uit eene verklaring van Ezech. XXVI—XXVIII, volgens welke de *letterlijke* zin slaat op Tyrus en haren Koning, maar de *geestelijke* op de Hierarchij der Roomsche Pausen, dewijl de profetische naam van Tyrus, welke in het Hebreeuwsch *Rots* beteekent, zal aanduiden, dat de Pausen eenmaal hunne opperhoofdigheid zouden afleiden van PETRUS, door den Heiland alzoo betiteld, dewijl op hem, *als op eene Rots*, zijne gemeente zou gevestigd worden. — De overige Bijvoegsels, die op de verschillende deelen der Verhandeling betrekking hebben, bevatten óf verdediging van het gestelde tegen aanmerkingen, daarop medegedeeld, als, in de *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgeleerde Wetenschappen* van 1814, rakende het uitvoerige der bewijzen voor de historische echtheid der H. Boeken, — óf verwijzing naar het werk van den Schrijver, getiteld: *Institutio Interpretis V. Testamenti*, 1822, — óf nadere bevestiging van 's Schrijvers denktrant over het verhandelde onderwerp, waarin hij zich

Digitized by Google

tot hiertoe gelijk is gebleven; gelijk dan ook wel, uit de overeenkomst van 't geen in deze Verhandeling en in de evengemelde *Institutio* gevonden wordt, den vergelijkenden Lezer van zelf in het oog moet vallen, zonder dat hij zich over eigenlijke herhaling beklagen zal.

Wij hebben alzoo reden, ons over deze tweede uitgave te verblijden, welke wij allen Godgeleerden, benevens 's Hoogleeraars *Institutio Interpretis V. T.*, met nadruk aanbevelen. Immers, zoo lang het in ons land niet ontbreekt aan zulke geleerde, liberale en waarlijk gemoedelijke Uitleggers van Gods Woord, zullen wij niet ligt gevaar loopen, op de klippen van het zoogenaamde *Rationalismus* (of *Supranaturalismus* te verzeilen. „*Utinam vero* — opdat wij met het slot van het laatste Bijvoegsel, bl. 338, eindigen — *cum ab utraque illa parte* „*graviter peccetur, ea tandem seligatur via, qua et* „*rationi divinitus nobis concessæ, et religioni divinitus* „*nobis traditæ, suum utrimque jus tribuatur, quo amice ac modeste conveniant conspirentque!*"

Specimen Academicum, continens Commentationem de Tograji Carmine, quam — die XI Junii 1824 ad publicam disceptationem proponit Auctor L. G. PAREAU, Daventriensis, Theol. Cand. Traj. ad Rhen. ex officina *J. Altheer*. 1824. 4to. pp. VI, 152.

Wij ontvangen hier van den jeugdigen PAREAU, reeds zoo voordeelig bekend door zijne bekroonde Verhandeling *over het Grieksche Treurspel, en* VONDEL'S *Gijsbrecht van Aemstel daarmede vergeleken*, eene vrucht zijner studiën in het vak der Oostersche Letterkunde. Hij koos ter behandeling het gedicht van TOGRAI, zoo als dezelve gewoonlijk genoemd wordt; een man, die, door geboorte en kundigheden aan het hof des Perzischen Sultans gebragt, langen tijd de aanzienlijkste posten bekleedde, maar eindelijk, na den val zijns gebieders en eenigen tijd zwervens, rampzalig omkwam. Het gedicht, ook den

Digitized by Google

Nederduitschen Lezer bekend door de keurige Verhandeling van den Hoogleeraar VAN DER PALM over de Arabische Poëzij, is hoogstwaarschijnlijk op die vlugt vervaardigd. De Schrijver verdeelt zijne Verhandeling in drie stukken, waarvan het *eerste* loopt over den persoon en de omstandigheden van den Dichter TOGRAI. De leeftijd des Dichters, zijne verdiensten ten aanzien der letteren, zijn levensloop, de tijdsomstandigheden, waarin het gedicht werd vervaardigd, en de geest, dien het ademt, worden daarin zeer naauwkeurig onderzocht en uiteengezet. Het *tweede* deel handelt over den geest der Arabische Poëzij, en de schoonheden van TOGRAI's gedicht worden naar denzelven beoordeeld. Dan volgt het gedicht zelve, met vertaling en aanmerkingen. — Onze Lezers, die het stuk nader beoordeeld willen zien, verwijzen wij naar de Recensie van den Hoogleeraar HAMAKER, in de *Bibliotheca Critica nova*, *Vol. I. p.* 257. Wij vergenoegen ons met bij de aankondiging en bovenstaande opgave te verklaren, dat wij deze Verhandeling met groot genoegen gelezen hebben, alzoo daarin, naar het ons voorkomt, grondige taalkennis, juistheid van oordeel en kiesche smaak doorstralen. Bovendien hebben wij vernomen, dat de verdediging van dit stuk, onder het voorzitterschap zijns waardigen Vaders, wiens voetstappen hij drukt, grooten lof verworven, en aan de uitnemendheid van den inhoud en de behandeling volkomen beantwoord heeft. Wij deelen van harte in het geluk des Vaders, die zich in zulk eenen Zoon mag verblijden, van welken wij, op goeden grond, verwachten, dat hij steeds met luister zal prijken in de rij dier edele vaderlandsche Geleerden, welke den ouden roem der Nederlanders in de Oostersche Letterkunde handhaven.

Digitized by Google

De Pausſen, als tijdelijke Vorſten en Opperhoofden der Kerk beſchouwd, ſedert de vestiging van den H. Stoel te Rome, tot het jaar 1822. *Door* JOAN ANTONIO LLORENTE, *voormaligen Geheimſchrijver der Inquiſitie, Kanunnik, enz. enz. In twee Deelen. Iſte Deel. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1824. *In gr.* 8vo. *XII en* 448 *Bl. f* 4-:

Niet ongaarne zouden wij de beoordeeling van dit werk *over de Pausſen* aan andere Recenſenten overlaten. De meesten toch der Lezers van ons Protestantsch Tijdſchrift hebben niet noodig, dat men hen onderrigte, wat *Pausſen* geweest zijn, en nog zijn. Alleen het vernietigen en herſtellen van det *Jezuiten* orde, binnen het tijdvak der laatſte halve eeuw, getuigt voor geheel *Europa* van den geest en de onfeilbaarheid der Opperpriesters, die als Heiligen en Goden door eene verblinde menigte worden gehuldigd, en aan Vorſten de wet ſtellen, naar hunnen Onchristelijken (*) titel. Daarenboven de *Godgeleerde Bijdragen*, die voor de *Kerkgeſchiedenis* een bijzonder vak open hebben, zullen zich over LLORENTE's arbeid breedvoeriger mogen uiten, dan ons beſtek gehengt, en de *Argus*, onze Katholijke Broeder te *Brusſel*, die met honderd oogen over geheel ons Vaderland rondziet, moge bij zijne Geloofs- en Landgenooten meer geloof en ingang vinden, dan wij ons voorſpellen durven (†)! Redenen genoeg voor ons ter bekorting. Want de naam en het lot van LLORENTE, door zijn ſchrijven over de *Spaanſche Inquiſitie* bekend in ons Vaderland, verbiedt ons te zwijgen. Deszelfs verbanning uit *Parijs* in den ſtren-

(*) Zoo iemand dit veel insluitend woord te hard mogt keuren, die leze MATTH. XXIII: 2—12.

(†) Wij zeggen dit wenſchenderwijze, daar wij voor ons van meening zijn, dat hij, bij meer [illegible] en minder bitsheid en meesterachtigheid, misſchien minder opgang (of opſpraak?) zou maken, maar voorzeker meer nut ſtichten kunnen in het zuiderdeel des Vaderlands.

gen winter van 1823, en het bezwijken van den achtenzestigjarigen Grijsaard bij die *gedwongene* afreize, verdient luide verbreid te worden in het vrij en gelukkig *Nederland*, alwaar geen Afgezant van den Paus, geen Aartsbisschop der Hofstad, wegens het vrijmoedig te boek stellen van gehate waarheden, gehoor vinden zouden, om aan hunne verbittering den teugel te kunnen vieren. Maar, schoon het slagtoffer viel, de steen des aanstoots, waarom de man vervolgd werd, is onvernietigbaar. Zijn werk komt reeds te voorschijn buiten de grenzen van het gezag des Pausen; en, dewijl hij voor de waarheid leed, verdient hetzelve te meer gelezen te worden.

Minder volledig, minder bewerkt, nogtans, dan de *Geschiedenis der Pausfen* door A. BOWER, is blijkbaar het stuk van LLORENTE, dat men eerder een tafereel, zoo niet eene boekrolle, zou mogen noemen, waarin die onpriesterlijke, heerschzuchtige en veelal *onheilige* Vaders hoofd voor hoofd gemonsterd, en doorgaans kortaf aan den toets der rede en Openbaring, naar luid van echte oorkonden, beproefd worden. Zonder de twaalf eersten, *Bisschoppen*, veel meer dan *Pausfen*, van *Rome* uit, en gij ontmoet in dit boekdeel, dat met URBANUS II, of met de elfde eeuw, eindigt, onder meer dan een *honderdtal* van Hierarchen, slechts éénen enkelen, dien men als goed gedenken kan; sommigen, met de duisternis der tijden omgeven, kent men alleen bij name; de meesten zijn schandvlekken, zoo niet des menschdoms, althans van hunnen wel onwettigen, dan toch vereerden Stoel.

Weinig behoeft men den Schrijver *over de Spaansche Inquisitie* te kennen, naauwelijks dit zijn ander en laatste werk in te zien, of men ontwaart, dat verontwaardiging wegens het blind en onzalig volksvooroordeel hem tegen de kerkelijke overheerfching van *Rome* de pen in handen gaf. Zijn gevoel over eene reeks van ongeregtigheden en gruwelen, die *zulk* een Vorstelijk wezen in het Christendom daarstelde, deed hem, wij erkennen zulks, hier en ginds wel eens eene donkerder kleur leggen; welke een kloek-

Digitized by Google

zinniger Geleerde, een BOWER (*) te vermijden weet, of tegen zachtere wisselt. Men wachte zich echter, LLORENTE, die, helaas! zijne stoutheid en welmeenenden ijver zwaar geboet heeft, eenigzins van mangel aan waarheidsliefde te verdenken: zijn werk toch spreekt hem van de beschuldiging van kwade trouw volkomen vrij. Hetzelve draagt menigerlei bewijs, dat hij uit echte bronnen geput heeft; en de vervolging, die hij van de *Fransche* Geestelijken te lijden had, getuigt het onvermogen zijner vijanden om hem te wederleggen. Met dit al, de Vertaler, aan wien wij voor de uitgave van dit werk in onze moederspraak dank betuigen, heeft meer dan eenen, voorzeker onbedoelden misslag des Schrijvers aangewezen en verbeterd. Andere nogtans, en niet minder aangelegene dwalingen, waar LLORENTE, door ijver weggesleept, zich blootgeeft, gaat hij onaangeroerd voorbij. Twee voorbeelden, die ons vooral in het oog vielen, zullen wij, den Lezer tot waarschuwing, hier aanteekenen. — De *voormalige Geheimschrijver der Inquisitie* veroorlooft zich (bl. 8) PETRUS, den Apostel, van *wezenlijken moord* te beschuldigen, omdat ANANIAS en SAPPHIRA dood ter neder vielen *na deszelfs rede:* en een *Nederlander* voert tegen zoo ongerijmden laster het Bijbelwoord niet aan (†)! — Wederom, en tot een blijk, dat wij zelfs aan het Pausdom ongaarne eenige vlek onverdiend zien aanwrijven, moeten wij LLORENTE tegenspreken, die het bestaan der Pausin JOHANNA, en het sprookje haar aangaande, (op bl. 305—315) in het breede opgeeft, en handhaven wil als eene daadzaak. Hiertegen echter oppert de Vertaler ook geene bedenking altoos, offschoon

(*) Wij noemen dezen met onderscheiding. Hij was bevorens openbaar Professor in de Rhetorica, Historie en Filozofie aan de Universiteiten van *Rome*, *Ferino* en *Macerata*, later Raad der Inquisitie. Bevooroordeeld voor het Pauselijk oppergezag, onderzocht hij de waarheid te *Rome*, veranderde van gevoelen, werd Protestant in *Engeland*, en schreef de *Geschiedenis der Paussen*.

(†) Men leze *Hand.* V: 1—12, en raadplege, zoo noodig, de aanteekening van VAN DER PALM.

LLORENTE slechts ouden kost voordischt, en alleen den Regeringstijd van JOHANNA inkort. Wij verwijzen den Lezer tot BOWER (*), en vooral naar onzen Landgenoot VENEMA (†), door welken, reeds in de vorige eeuw, dat vuil verhaal, ongerijmd als het luidt, grondig en met gezonde oordeelkunde getoetst, wederlegd, en onder de fabelen der middeleeuw gerangschikt is. — Meer van zoodanigen aard, dat elk opregte, en voornamelijk een Roomsch-gezinde, in LLORENTE mogt afkeuren, konden wij, naar onze meening, op goeden grond aanhalen (‡); en wij beklagen ons, dat de Vertaler deswege geenen wenk gaf. Intusschen zij het bijgebragte genoeg, om den *Ne-*

(*) *The History of the Popes*, Vol. IV, p. 246 enz.

(†) *Hist. Eccl.* Tom. V, Sect. IX, §. 397—405.

(‡) 1°. MARCELLINUS noemt LLORENTE, op bl. 87, een' *afvalligen*, *afgodendienaar*, enz. Hij volgt te dezen de Roomsche Kerk; maar het tegendeel getuigen de Kerkvaders AUGUSTINUS en THEODORETUS. Zie BOWER, VENEMA en LE SUEUR.

2°. De beschuldiging tegen SIXTUS III, op gezag van PLATINA door LLORENTE bl. 150, 151 geboekt, verdient almede, volgens BOWER en LE SUEUR, geen geloof.

3°. LLORENTE zegt bl. 192, dat SILVERIUS uit *Rome* verbannen werd naar *Patara in Phrygië*; het was naar *Palmeria*, een onbewoond eiland der Middellandsche zee, tegenover de kust van *Latium*. Zie BOWER, Vol. II. p. 368.

4°. Van den afstand van VIGILIUS, na den dood van SILVERIUS, gewaagt LLORENTE, bl. 194, in navolging van latere Roomsche Schrijvers; de ouderen zwijgen er van. Zie wederom BOWER, bl. 369.

5°. Omtrent JOHANNES XVII en JOHANNES XVIII geeft LLORENTE, op bl. 394 en 395, zeer ongunstige narigten; en voorzeker de duisterheid der tijden, en het heerschend zedebederf in de elfde eeuw, maken het onderzoek en alle tegenspraak hoogstmoeijelijk. Een geheel onzijdig Historieschrijver zal echter op los vermoeden en geruchte, waarop, dat zoo dikwerf laster schuilen kan, niet afgaan; liever zwijgen wij des, gelijk BOWER en anderen, die zich niet laten vervoeren door eene drift, om, hetgeen zwart is, nog zwarter te willen maken.

Digitized by Google

derlander voorzigtige onderscheiding bij het gebruik van dit boek aan te raden. Met een tweede Deel krijgt het werk zijn beslag, en daarbij, vleijen wij ons, zal de Vertaler eene lijst van ingeslopen drukfouten, in dit eerste ingeslopen (*), wel gelieven te voegen, en voor naauwkeuriger toezigt op deszelfs uitgave tevens zorgen. — Het Portret en Naamschrift des vermaarden mans staat tegenover den titel.

(*) Ziet hier eenige, die ons zijn voorgekomen: Bl. 56 staat NICETUS, lees ANICETUS; 60, POLYCARPUS — POLYCRATES; 108 en 113. CONSTANTINUS — CONSTANTIUS; 162. *gemagtigd* — *gematigd*; 188 en 189. AMALRIK — ATHALARIK; 214. CYPRIANUS — CYRIACUS; 228. PETRUS — PYRRHUS; 318. LODEWIJK XII — LODEWIJK III; 360. JOHANNES V — JOHANNES X; 387. JOHANNES VI — JOHANNES XVI; 388. JOHANNES XIII — JOHANNES XVII. — Wij hebben het oorspronkelijke niet ter hand, om na te slaan, of deze fouten daarin reeds gevonden worden.

De Gedenkdag van Waterloo, beschouwd in betrekking met de jongstleden Overstroomingen; Leerrede over Jes. XXX: 18. *Door* L. H. BÄHLER, *Leeraar van de Waalsche Gemeente te Zwol. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1825. *In gr. 8vo. IV en* 32 *Bl. f* :-40.

Wij zetten het onzen beroemdste Kanselredenaars, en evenzeer getrouwe Evangeliedienaars, om zoodanige leerrede op te stellen, hun verzekerende, dat Do. BÄHLER er nog wel duizend zulke leveren kan. Of deze preek, even als eene vorige, die den man *epoque* deed maken, ook in de Fransche taal zij uitgegeven, is ons onbekend. Zij verdient het evenzeer, te meer, daar elk, die voor zulke spijzen smaak heeft, het bejammeren moet, dat zulk een Leeraar het zielevoedsel, dat hij in de *Zwolsche* kerk opdischt, aan zoo weinigen kwijt raakt. Daarvoor echter

heeft hij eene troostrijke schadeloosstelling in de aanmoediging zijner begaafde Gade, die, volgens haar dichtstuk, voor 's mans *werk* geplaatst, zelfs voor de Hel verschrikkelijk is. Het motto van dat dichtstuk, dat onze BILDERDIJK niet kan nalaten te prijzen, is: „*God heeft ons niet gegeven eenen geest der vreesachtigheid.*" (Wat verder 2 Tim. II: 7 staat, is, met wijs beleid, weggelaten, als te eenemale ongepast.) De preek is onbegrijpelijk schoon, de stijl verheven, b. v.... Doch neen: want welk voorbeeld zal Recensent kiezen? het is alles even schoon! *Higgajon, Sela!*... Wat 's dat? Ja, Lezer! deze woorden zijn ontleend uit het einde der leerrede, hetwelk nog het beste is, als *einde* beschouwd. De naam van BÄHLER worde vermaard, en zijne verdere schriften — want Recensent wil hem het pennewerk voor het publiek niet ontraden — leveren veel, zeer veel dergelijks op; want de *waarheid* des zuiveren Christendoms wint er ongetwijfeld bij, en *hen* leert men hoogschatten en navolgen, die dezelve betrachten in *liefde!*

SIBRANDI STRATINGH, Oratio de Chemiae recentioris incrementis atque praestantia, quam etc. D. i. *Redevoering over de voortgangen en de voortreffelijkheid der nieuwere Scheikunde, openlijk gehouden te Groningen den 14 Januarij 1824, bij het aanvaarden van het gewoon Hoogleeraarsambt in de Wis- en Natuurkundige Faculteit. Te Groningen, bij J.* Oomkens. 1825. *In gr. 4to. 19 Bladz.*

Deze Redevoering geeft ons een naauwkeurig verslag van de voornaamste ontdekkingen, welke men in de laatste jaren in de Scheikunde gemaakt heeft. In de eerste plaats wordt van de belangrijke ontdekking van OERSTEDT gesproken, waardoor men de analogie nader heeft leeren kennen tusschen het Galvanismus en de magnetische vloeistof, en daarbij wordt van SEEBECK en YELIN,

die het verband tusfchen de warmteftof en de magnetifche vloeiftof hebben aangetoond, mede met een woord gewag gemaakt. Vervolgens fpreekt de Redenaar van de lamp zonder vlam, en van de zekerheidslamp van DAVY, en van het gloeijen der Platina-fpons door middel van het waterftof-gaz, welk zonderling verfchijnfel DÖBEREINER ontdekt heeft. STRATINGH gaat daarna over, om met eenige weinige woorden de verdienften van DAVY te vermelden in het vaneenfcheiden der verkoolde handfchriften, onder de puinhoopen van *Pompeji* en *Herculanum* opgedolven, gelijk ook die van THÉNARD in het herftellen van de verkleurde fchilderftukken der oudheid. Dit zijn de letteren en de kunften aan den voortgang der nieuwere Scheikunde verfchuldigd. — Vervolgens fpreekt STRATINGH van de verdienften van SCHEELE in het gebruik van het Chlorin-gaz, om de *miasmata* in heerfchende ziekten te vernietigen, en om er linnen mede te bleeken; van het gebruik van zuurftof- en waterftof-gaz, om door de verbranding eene warmte te ontwikkelen, waarbij de Platina fmelt als wasch, en de diamant met fterken glans verteerd wordt. Hij toont ons het gebruik aan van het *gaz hydro-carbonicum*, in de gaz-verlichting thans in *Engeland* bijna algemeen ingevoerd, en ook elders meer en meer in zwang komende; gelijk ook het nut, dat de nieuweren uit den waterdamp hebben weten te trekken, om verfchillende bewerkingen, met befparing van tijd en kosten, gelijkelijk ten uitvoer te brengen.

Niet flechts de gaz-foorten, maar ook de drupvormige vloeiftoffen zijn door de latere Scheikundigen met ijver onderzocht. Aan hunne onderzoekingen heeft men het te danken, dat men de minerale waters kunstmatig vervaardigen kan, en daaruit bijna even veel nut als uit de natuurlijke kan trekken. Ook de vaste ligchamen zijn naauwkeuriger ontleed. Hierbij wordt natuurlijk gewag gemaakt van de Metalloïden, welke DAVY en anderen achtereenvolgens in loogzouten en aardfoorten hebben ontdekt.

Digitized by Google

Eindelijk spreekt STRATINGH van de verdiensten der nieuwere Scheikundigen aangaande de zamenstelling der bewerktuigde wezens. De in kelp- en varec-asschen, die door verbranding der zeetangen ontstaan, toevallig ontdekte *Iodine*, de in de planten gevondene menigvuldige Alcaloïden, zoo als de *Morphine*, *Cinchonine* enz., worden hier niet vergeten; gelijk ook van het gebruik der dierlijke kool in het zuiveren van bedorven en door looddeelen vergiftigd water met een woord gewag wordt gemaakt. Een blik op het nut der beter gekende *reagentia*, en op de voortreffelijkheid der Stochiometrie, welke aan de Scheikunde weldra denzelfden trap van juistheid belooft, dien de Natuurkunde reeds bezit, besluit dit belangrijk overzigt van de vorderingen der Scheikunde, waaraan de Redenaar zelf heeft medegewerkt, en nu, in zijne betrekking, tot roem onzes vaderlands, zoo wij hopen, in dubbele mate zal blijven medewerken.

Dit is het beloop dezer Redevoering. Of zij echter op dien naam wel aanspraak maken mag, en of zij wel voor algemeene bevatting geschikt is, zouden wij (hoeveel belangrijke zaken zij ook behelzen moge) met reden betwijfelen. De aanspraak aan de Studenten kenmerkt zich door eene groote welwillendheid, welke niet missen kan, den band tusschen Leeraar en leerlingen ten naauwste toe te halen.

Verzameling van Gewijsden van het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage. Door Mr. W. IJ. VAN HAMELSVELD, *Raad in het bovengemelde Geregtshof. Iste Stukje. Te Delft*, *bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In gr. 8vo.* 110 *Bl. f* 1-30.

Het openbaarmaken van de gewijsden, bij de Geregtshoven en Regtbanken gewezen, is in den tegenwoordigen stand der Jurisprudentie eene nuttige zaak, zoo als zulks te regt door den Schrijver in de Inleiding tot zijn werk wordt betoogd en bewezen; en daar nu de gewijsden van

Digitized by Google

bijna alle Geregtshoven in *Frankrijk* door de in dat land uitgegeven wordende verzamelingen, en ook in ons vaderland de gewijsden van de Hoven van *Brussel* en *Luik* door den druk aan het algemeen worden bekend gemaakt, zoo kan het niet ontkend worden, of er bestond een gemis voor de Noordelijke provinciën van ons vaderland, door de niet openbaarmaking van de gewijsden van het Hoog Geregtshof in *'s Gravenhage*. In zoo verre meenen wij dan ook te kunnen vaststellen, dat de Heer VAN HAMELSVELD zich door het uitgeven van het hier boven aangekondigde werk bij het Regtsgeleerd *Nederlandsch* publiek verdienstelijk zal maken, en hij door eenen algemeenen bijval in zijne onderneming zal worden gesterkt en aangemoedigd; voornamelijk indien men konde besluiten, dit werkje voor eenen bepaalden inteekeningsprijs per jaargang, en niet per vel druks, uit te geven; dit laatste toch, wegens de onzekerheid van den prijs, zal menigeen weêrhouden op dit werkje in te teekenen. Trouwens, hoezeer wij met den Redacteur van een der onlangs uitgegevene nommers van het geacht Tijdschrift de *Themis* instemmen, dat de enkele kennis van de zoogenaamde *Jurisprudence des arrêts* (waarbij men zich tegenwoordig veelal in *Frankrijk* en ook in de Zuidelijke provinciën van ons Koningrijk bepaalt) voor den Regtsgeleerde in het bepleiten van zijne zaken eene allernadeeligste strekking kan hebben, en hem zeer dikwijls zal doen overhellen, om zich geenszins bekend te maken met de onwrikbare en vaste grondbeginselen van regt en billijkheid, noch dezelve op te sporen en te doorgronden, zoo is het echter niet minder waar, dat de kennis van de gewijsden der Hoven, gevoegd bij eene grondige kennis der Regtsbeginselen, voor eenen Regtsgeleerde eene behoefte is, ten einde, zoo als de Heer VAN HAMELSVELD te regt aanmerkt, zoodanigen bekend te maken met het verklaard gevoelen van een Hof van Justitie, en de gronden, waarop het rust, en hij zich alzoo daarnaar zoude kunnen gedragen, en niet zijne cliënten zoude aanraden tot het voeren van onnoodige procedures, op grond van

Digitized by Google

sustenuën, welker gegrondheid hij weet, dat door de Geregtshoven wordt gewraakt, of ook anderen aan te moedigen, door bondige bewijzen de volgens zijn oordeel verkeerde opvattingen en sustenuën van eenig Hof of Regtbank in 't openbaar te wederleggen, en alzoo het hunne bij te dragen tot de kennis en opheldering der Regtswetenschap. Meermalen hebben wij dan ook Advocaten hooren klagen over het gemis van eene verzameling der gewijsden van het Hoog Geregtshof in *'s Gravenhage*, daar zij daardoor onbekend bleven met de aangenomene grondbeginselen van een Hof, hetwelk, ingevolge de thans nog bestaande gebrekkige Regtspleging in het Koningrijk der *Nederlanden*, zoo wel in appel als in cassatie, in het hoogste ressort voor de Noordelijke provinciën is oordeelende, en zij alzoo dikwijls voor de Regtbanken van eersten aanleg Regtskwestiën hadden voorgedragen, welke zij naderhand vernamen, dat in appel door het Hoog Geregtshof reeds op eene wijze, verschillende van hun bijzonder gevoelen, waren beoordeeld geworden. In dit gemis nu zal door het werkje van den Heer VAN HAMELSVELD gedeeltelijk worden voorzien. Wij zeggen *gedeeltelijk*; want het eerste stukje, hetwelk voor ons is liggende, behelst alleen gewijsden van de derde civile kamer van het Hoog Geregtshof; en, hoezeer de Schrijver in zijne Inleiding ons de hoop geeft, dat ook de gewijsden van de eerste civile kamer ter kennisse van het publiek zullen worden gebragt, alsdan echter zullen ons nog ontbreken de gewijsden in criminele en correctionele zaken, en van de kamer tot het stellen in staat van beschuldiging (*chambre de la mise en accusation*); gewijsden, welker openbaarmaking, naar ons oordeel, niet minder gewigtig zijn zal, al ware het dan ook alleenlijk, om de zoo zeer verschillende en weifelende Jurisprudentie van de Hoven van Assises en correctionele Regtbanken te wijzigen en op een vast en zeker beginsel te vestigen. Wij twijfelen dan ook geenszins, of het Regtsgeleerd publiek zoude deze bijvoeging in het werk van den Heer VAN HAMELSVELD met genoegen hebben aangenomen, en nog aanne-

Digitized by Google

nemen; bijaldien de Schrijver, of iemand zijner ambtgenooten, of ambtenaren van het openbaar Ministerie, deze taak alsnog wilde volvoeren. Zoude het ook wel geheelenal ondoelmatig en onbelangrijk zijn, indien de Schrijver, bij wijze van tweede gedeelte, bijvoegsel, of hoe ook anders, het publiek bekend maakte met de vonnissen van de Regtbanken, ressorterende onder het Hoog Geregtshof van *'s Gravenhage*, zoodra dezelve eene belangrijke Regtskwestie behelsden, en tot derzelver mededeeling aan den Schrijver de Regters en Advocaten bij zoodanige Regtbanken opriep en aanspoorde?

In zoo verre de zaken, welke de Schrijver ter behandeling zich heeft voorgesteld. Wat nu betreft de wijze van mededeeling der voorkomende gewijsden (want op de gewijsden zelve zullen wij niet nederkomen, hoezeer het niet moeijelijk zoude zijn, daarop eenige aanmerkingen te maken, als het niet vermelden der artikelen van de wet, waarop het arrest is gegrond, het dikwijls te algemeene van de beweeggronden of zoogenaamde consideranten van het arrest, en andere, doch welker ontwikkeling de grenzen van dit tijdschrift zoude te buiten gaan, en meer behoort tot een tijdschrift, bijzonder aan de Regtsgeleerdheid toegewijd): de Schrijver, na eene korte opgave van het regtspunt aan het hoofd van ieder gewijsde, geeft vervolgens de *casuspositie* of *quaestio facti* op, de eisch van de Regtbank, regt doende in het eerste resfort, de sustenuën van beide de partijen in appel gevoerd, en eindelijk het arrest van het Hof, nu en dan zijne eigene aanmerkingen in eene noot daarbij voegende. In 't algemeen voldoet de Schrijver op eene vrij naauwkeurige en volledige wijze aan zijne voorgenomene bedoeling, en stelt hij alzoo den Lezer in staat, zich een juist denkbeeld te vormen van het regtspunt, waarover bij ieder arrest gehandeld wordt. De namen der partijen worden met reden door den Schrijver verzwegen; want, zoo als in de Inleiding te regt wordt aangemerkt, *de rebus solis agitur, de litigantium personis inutilis et vana est curiositas*, en de opgave der partijen zoude dikwijls tot verkeerde en hatelijke

Digitized by Google

gevolgtrekkingen aanleiding kunnen geven. Doch wij hadden wel gewenscht, dat, zoo niet altijd, ten minste bij belangrijke kwestiën, de conclusie, door het openbaar Ministerie genomen, woordelijk ware opgenomen en medegedeeld, met vermelding van den naam des ambtenaars van het Ministerie, door wien dezelve was genomen. Slechts eenmaal toch (het arrest van 2 Mei 1823, te vinden bladz. 28 env.) wordt in de arresten zelve melding gemaakt van het gevoelen, door het openbaar Ministerie geuit; en bekend is het, hoezeer dikwijls de conclusiën van het openbaar Ministerie aan de zaak een helder licht bijzetten, en op het persoonlijk gevoelen der Regters invloed hebben; men denke slechts aan de uitmuntende conclusiën en requisitoiren van den beroemden *Franschen* Regtsgeleerde, den gewezen Procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, MERLIN; en wat de vermelding van den naam des ambtenaars betreft, zulks zoude voor zoodanigen ambtenaar niets beleedigends of nadeeligs bevatten, maar integendeel deze ambtenaren aansporen, (gesteld eens, dat dezelve zoodanige aansporing behoefden) om, in het bewerken van hunne conclusiën, aan eene zaak al dat licht bij te zetten, welk dezelve verdient, daar misschien somwijlen nu zoodanige ambtenaren, schuilende achter den dekmantel des geheims, niet altijd eene zaak tot in het hart toe (*ad succum et sanguinem usque*) doorgronden. Zoude eindelijk de vermelding, aan den voet van ieder arrest, van den naam der Advocaten, even gelijk zulks in het werk van den oordeelkundigen SIREY gevonden wordt, wel eene geheelenal ondoelmatige strekking hebben? Deze openbaarmaking toch zoude velen Advocaten tot prikkel verstrekken, en menig verdienstelijk jong Regtsgeleerde, zoude daardoor bekend worden, die nu dikwijls, als geene genoegzame betrekkingen, zoo bij het Hof als buiten af, bezittende, buiten de gelegenheid gesteld wordt, zijne talenten te ontwikkelen, en zich genoodzaakt ziet, voor een ellendig bureau een vak te verwisselen en te verlaten, waarin hij, bij meerdere bekendheid en aanmoediging, met roem en luister had kunnen schitteren, en hij

Digitized by Google

alzoo een sieraad der balie ware geworden, die nu daarentegen tot een onbedreven en vergeten ambtenaar is afgedaald.

Deze zijn eenige aanmerkingen, welke wij gemeend hebben op het zoo zeer nuttig plan van den Heer VAN HAMELSVELD te moeten maken, en welker gewigt en waarde wij gaarne aan het verlicht oordeel des Schrijvers onderwerpen. Inmiddels wenschen wij onszelven en het geheele *Nederlandsche* Regtsgeleerde publiek geluk, dat de Verzamelaar den kostbaren tijd, welke hem bij zijne gewigtige betrekkingen als Raadsheer overig blijft, zoo zeer ten algemeenen nutte wil aanwenden. Daartoe worde hem bij voortduring eene goede gezondheid verleend; en moge zijn voorbeeld verstrekken, om ook anderen aan te moedigen, de beoefening der zoo zeer bij ons sluimerende Regtswetenschap met lust en ijver aan te grijpen, opdat wij mannen mogen zien optreden, gelijk aan onzen HUIG DE GROOT, BINKERSHOEK, VOET, VAN DER KEESSEL, CRAS, KEMPER en anderen, en *Nederland* alzoo metderdaad toone, dat zij ook te dezen opzigte voor geene vreemden behoeve te wijken! Moge ook het *Nederlandsch* Regtsgeleerd publiek deze onderneming door eenen algemeenen bijval ondersteunen, en alzoo deze eerste proeve met een volledig gevolg worden bekroond!

Ideën over de Staatkunde, onderlinge Verkeering en den Handel van de voornaamste Volken der Oudheid; door A. H. L. HEEREN, *Ridder, Hofr. en Prof. der Geschied. te Göttingen. Naar de vierde zeer verbeterde Uitgaye, met Platte Gronden en Kaarten, enz. door Mr.* G. DORN SEIFFEN. *Iste Deel, Volken van Azië, Perzen. IIde Deel; Phoenicers, Babyloniërs, Scythen. Met eene Kaart van Azië. Te Rotterdam, bij* A. F. H. Smit. 1824—25. *In gr. 8vo. Te zamen XXX,* 928 *Bl. f* 9-40.

Het bovenstaande werk van HEEREN is voorlang al-

Digitized by Google

gemeen bekend en in zijne waarde geschat. HEEREN is zekerlijk een der eerste, zoo niet de eerste Geschiedonderzoeker in *Duitschland*, en onder zijne meesterstukken, zoo als de bekroonde Verhandeling over de gevolgen der Kruistogten, de Geschiedenis der *klassieke* studiën in de Middeleeuwen, en de beide Handboeken over de oude Geschiedenis en het nieuwere *Europesche* Statensystema, staan de *Ideën* zekerlijk bovenaan. Het is de slotsom van meer dan vijfentwintigjarige onderzoekingen over de belangrijkste punten der oude Geschiedenis en Oudheidkunde bij *Perzen*, *Pheniciërs* en hunne volkplanters, de *Karthagers*, *Babyloniërs*, *Indianen*, *Ethiopiërs*, *Egyptenaren* en *Grieken* (het laatste Volk is nog niet afgehandeld). Reeds vóór jaren verwonderde het ons, dat dit voortreffelijke werk, terwijl ons Publiek met vertaalde prullen overstroomd wordt, niet bij ons werd overgezet. Het is wel waar, dat degenen, voor welken het eigenlijk geschreven is, meer of min geletterde Lezers, ook wel zoo veel *Hoogduitsch* zullen kennen, om daarvan in de grondtaal gebruik te maken; doch deze reden geldt dan ook evenzeer ten opzigte van andere belangrijke geschriften, en volgens die redenering zou men ten slotte niets dan Romans of ander ligt goedje moeten vertalen. Toen derhalve de Heer DORN SEIFFEN, reeds in 1820, *Karthago*, als een proefje uit dat werk, in het licht gaf, verwachtte men, volgens deszelfs aankondiging, spoedig ook *Egypte* en *Ethiopië* te zien volgen; doch beide verschenen niet, en men scheen het ongelukkiglijk daarvoor te moeten houden, dat dit verdienstelijke werk, om deszelfs vermoedelijke uitgebreidheid, uit gebrek aan debiet zou blijven steken, even als GIBBON's *klassieke* Geschiedenis, waarvan de eerste Deelen zoo keurig door den Eerw. MESSCHAERT vertaald zijn.

Het verheugde ons dus zeer, dat een andere Uitgever zijne loopbaan in den boekhandel met dit in allen opzigte voortreffelijke boek opent, en dat het door den in dit vak beproefden DORN SEIFFEN wordt overgezet. De uitslag eener tot dat einde geopende inteeke-

ning ſchijnt hem ten minſte tegen verlies te waarborgen; en wij mogen dus nu hopen dit werk geregeld in onze taal te zien uitkomen. De vertaling bekomt eene nieuwe waarde, doordien de Heer DORN SEIFFEN, met den Schrijver in briefwisſeling getreden, door denzelven de afgedrukte bladen van de *vierde*, veel vermeerderde uitgave des werks bekomt, en dus gelijktijdig met het oorſpronkelijke het werk in dit nieuwe gewaad het licht kan doen zien.

Het geheel, door vele verbeteringen uitgedijd, zal zes Deelen beſlaan, waarvan de *Perzen*, de *Pheniciërs* en *Babyloniërs* met de *Scythen*, de *Indianen*, de *Karthagers* met de *Ethiopiërs*, de *Egyptenaren*, en de *Grieken* elk een Deel zullen uitmaken.

Uit HEEREN's Levensſchets, door hemzelven beſchreven en ook in onze taal overgebragt, zien wij, dat hij, eerst opgevoed in de vrije Hanzeſtad *Bremen*, van daar de zucht tot ſtaatkundige onderzoekingen, en vooral het beſef van het gewigt des *Koophandels* voor den Staat, heeft overgehouden. Het is dit beſef, 't welk hem, bij de tegenwoordige onderzoekingen, *Koophandel* met *Staatkunde* hand aan hand doet gaan, (iets, 't welk vooral in de oude Geſchiedenis tot nu toe verzuimd is) en uit de weinige berigten, welke ons de Schrijvers dier tijden daaromtrent hebben te boek geſteld, de handelswegen, vooral te land, de onderſcheidene voortbrengſelen en handelsartikelen van *Azië* en *Afrika*, opdelven en uiteenzetten.

Het eerſte Deel begint met *algemeene Voorherinneringen* (voorafgaande aanmerkingen) over ſtaatsregering (ſtam-, burgerlijke en vrije Regering), handel (land- of karavanenhandel, en zee-, doch ſlechts kusthandel, tot op de ontdekking van *Amerika*) oudtijds ook meest ruilhandel, en Godsdienst (een band voor bondgenootſchappelijke Staten), in *Despotiën* de éénige breidel door de Wetgeving en de Priesterkaste (die er den Adel onzer Rijken vervangt) en doorgaans in veelbezochte heiligdommen met den handel vereenigd. Tot beſchouwing van de meest

Digitized by Google

verschillende, nog minst onderdrukte of veranderde staatsvormen, en van den vreedzaamsten, over 't algemeen bloeijendsten Koophandel, heeft de Schrijver het tijdvak *kort vóór en gedurende de Perzische Monarchij* gekozen, toen *Tyrus*, *Karthago* en de *Grieksche* Republieken op het vaste land, in *Italië*, *Sicilië*, *Afrika* en *Azië*, in volle kracht en vrijheid bloeiden, en zich het *Despotismus* onder CYRUS en DARIUS I in zijne minst hatelijke, in eene nog min of meer aartsvaderlijke gedaante vertoonde. Inderdaad kon, voor het plan des Schrijvers, geen gunstiger tijdstip genomen zijn. Toen bestond *Babylon* nog in zijne heerlijkheid; en een der meest naauwkeurige zoo wel als miskende Schrijvers, HERODOTUS, geeft ons de beste bescheiden omtrent den reeds bestaanden handel met het Noorden en Noordoosten.

Vooreerst vereischt dus *Azië*, als het destijds magtigste Werelddeel, de zetel der *Babylonische* en *Perzische* heerschappij, onze aandacht. Na eene naauwkeurige aardrijkskundige beschouwing van dit Werelddeel, beantwoordt de Schrijver de vraag, hoe hier het *Despotismus* zoo diep geworteld, zoo onuitroeibaar gevestigd is, en bij alle omwentelingen steeds in wezen blijft? — Hij vindt daarop het antwoord in de *veelwijverij*, die den man tot *Despoot in zijn huis* maakt, welke even zoo goed kan kruipen in slavendienst, als hij slavendienst vordert. Uit de hooge gebergten gaan de *veroveraars* uit, die den meer vreedzamen en verslapten bewoner der vlakten overheeren, en, dusdoende, groote veroverende Rijken stichten, doch allengs door den invloed der overwonnelingen verzacht worden. De handel wordt hier, door de ligging des lands, meestal tot karavanenhandel bepaald; men haalde de goederen, vooral de edele metalen, uit het rijke en vruchtbare Oosten, en *Indië* was, zoo ver de Geschiedenis heugt, zoo wel als in latere Eeuwen, de zeilsteen, die alle Natiën tot zich trok. Daarom waren alle plaatsen, die op de groote handelswegen uit *Indië* naar het Westen lagen, zoo als *Baktra* (*Balk*) op den land- en *Babylon* op den zeeweg, groote, rijke en bloeijende ste-

Digitized by Google

den. De Schrijver spoort vervolgens den oorsprong van het *goud* na, en vindt hetzelve voornamelijk in het oosten van Hoog- of Middel-*Azië*, waar nog de *Russen* de rijke mijnen van *Nertschinsk* bezitten, en in de Zandwoestijn *Cobi*. Het *zilver* meent hij, dat uit de *Spaansche* (thans uitgeputte, of waarschijnlijker verlatene) mijnen werd ingevoerd. *Azië* had, daarentegen, vele *edelgesteenten* en *paarlen*. Er werd gehandeld in fijne kleedingsstoffen, zoo als katoen, misschien ook reeds in zijde, zeker in pelterijen en specerijen. — Er waren tusschen de *Ægaïsche* Zee en den *Indus* drie hoofdtalen; tot aan den *Halys* het *Phrygisch*, van daar tot aan den *Tiger* het *Syro-Chaldeeuwsch*, waarvan het *Hebreeuwsch*, *Phenicisch* en *Arabisch* slechts meer of min afwijkende tongvallen zijn, en het *Perzisch* (*Zend*, *Pehlvi* en *Parsi*.)

Thans tot de *Perzen* overgaande, onderzoekt men eerst de *bronnen* der *Perzische* Geschiedenis, en gaat daarop over tot een uitvoerig en hoogst belangrijk *aardrijks- en staatshuishoukundig overzigt van het Perzische Rijk, volgens deszelfs landvoogdijen*. Omtrent de hoofdlanden (*Perzië* en *Medië*) neemt HEEREN het berigt van HERODOTUS, wegens de *gewelddadige*, niet vreedzame, inlijving der *Meders* in *Perzië*, aan, welk laatste XENOPHON meldt, en 't welk ook met Bijbelsche berigten beter schijnt te strooken. Eerst DARIUS verdeelde het Rijk geregeld in landvoogdijen, welke verdeeling HERODOTUS heeft medegedeeld, die echter de Schrijver, als eene eerste proef zijnde, niet toepasselijk op lateren tijd, niet heeft overgenomen.

Hij verdeelt het Rijk in Provinciën aan deze en aan gene zijde van den *Euphraat*; de laatste weder in twee onder-afdeelingen, tusschen den *Euphraat* en den *Tiger*, en tusschen dezen en den *Indus*. In laatstgemelde gedeelte begint hij met het hoofdland *Indië*, en ontwikkelt nu, met eene uitvoerigheid, die tot het overige in geene verhouding staat, de prachtige puinhoopen van *Persépolis* en *Parsagarda*, om daaruit de zeden en gewoonten der *Perzen* te leeren kennen. Alles dient hem tot bevestiging

Digitized by Google

zoo wel der berigten van *Griekſche* Schrijvers, als van den *Zend-Avesta*, en men vindt hier ongemeen veel geleerdheid, bekwaamheid en ſcherpzinnigheid vereenigd. HEEREN beſchouwt *Perſépolis* niet zoo zeer als de *vaste verblijfplaats* (dit was beurtelings *Suſa*, *Ekbatana* en *Babylon*) dan wel als het *nationale heiligdom* en de *gewijde begraafplaats* der Koningen, die het dan natuurlijk ook wel bezochten, er bij plegtige gelegenheden gehoor gaven, en er gezamenlijk begraven werden. Het was hun *Moskow*, hun *Krakau*, hun *Roskild*, gelijk de evengenoemde Rijkszetels hun *Petersburg*, hun *Warſchau*, hun *Kopenhagen*. — *Paſagarda*, of (gelijk het door uitlating eener letter ligt kan veranderd zijn) *Parſagarda*, beteekent, dunkt ons, even als het *Asgard* der oude *Scandinaviërs*, in de met het *Duitſche* zoo verwante *Perziſche* taal, niets anders dan *Perzen-omheining*, *Perzen-gaard*, en dit wordt ſtellig bevestigd door STEPHANUS BYZANTINUS *de Urbibus*, (een' *Compilator* uit vroegere, verlorene Schrijvers) wanneer hij het *legerplaats der Perzen* vertaalt. Hier woonden dan ook de *Parſagarden*, de hoofdſtam, de kern der Natie, gelijk de *Aſen* bij de *Scandinaviërs*. Ook HEEREN houdt *Parſagarda* voor eene vertaling van *Perſépolis*; en hij acht dus de geheele ruimte, welke het dal, waarin *Perſépolis* en *Parſagarda* lagen, beſlaat, voor *het verblijf of de legerplaats der Perzen*, het zij in een' meer bepaalden zin ten tijde van hunnen oorlog tegen de *Meders*, het zij in eenen ruimeren zin voor hunnen gewijden grond.

Op het eigenlijke *Perſis* volgt de beſchouwing van *Suſiana*, *Medië* (met de puinhoopen van *Ekbatana*), *Aria* en de overige oostelijke gewesten tot *Perzisch-Indië*. Met groote ſcherpzinnigheid heeft onze Schrijver de berigten wegens het laatſte bijeengezameld; maar hij gaat daarbij, naar ons inzien, wat al te zeer op de berigten van KTESIAS af, die toch bij de Ouden zelve, welke waarlijk niet zeer *kritisch* waren, wegens ligtgeloovigheid en wonderzucht ter kwader faam ſtond. HEEREN onderſcheidt driederlei landen, die den naam van *Indië* voeren; het

Digitized by Google

Noordelijke, het tegenwoordige *Klein-Tibet*, het beroemde goudland, waar HERODOTUS de fabel plaatst van de goudgravende mieren, zoo groot als honden; het *Zuidelijke*, aan den *Indus*, tot aan deszelfs mond; en het *middelste*, het tegenwoordige *Panjab*, of *het land der vijf Rivieren*, het tooneel van ALEXANDER'S daden, en door de krijgshaftige stammen bewoond, die *nog* in het Noordwestelijk *Indië*, slechts een weinig zuidelijker, in het land der *Rasbutten*, leven; nogtans zijn de *Seiks* in *Panjab* zelve niet minder krijgshaftig; en deze volken zijn nog *Aristokratische Republikeinen*, gelijk ALEXANDER ze vond bij de *Kathaërs*, *Mallers* en anderen.

Doch de ruime stof sleept ons buiten ons bestek met zich mede. Zeggen wij dus nog alleen, dat dit Deel verder, in eene zeer lezenswaardige afdeeling, de inwendige Staatsregeling, den Godsdienst van het *Persische* Rijk, en de inrigting van het Hof behandelt.

Biedt dit eerste Deel om zoo veel nieuws en wetenswaardigs aan, bijkans nog rijker is het tweede aan verrassende opmerkingen, wij mogen wel zeggen *ontdekkingen*, op het veld der Geschiedenis. Het bevat ook nog meer, wat den *Nederlandschen* handelaar belang kan inboezemen, daar het zich met de beroemde *Hollanders* der oude wereld, de *Pheniciërs*, bezig houdt, en niet alleen hunnen uitgebreiden, waarlijk verbazenden koophandel schetst, maar ook een tot nu toe bijkans onbearbeid vak der Geschiedenis, de handelsbetrekkingen tusschen *Phenicië* en *Babylon*, en de magt dier wereldberoemde stad, *als grootendeels een gevolg van den Koophandel*, schildert — eindelijk den alouden *Noordschen* karavanenhandel tot in *Siberië* toe vervolgt, en ons uit HERODOTUS daaromtrent weder een licht doet opgaan, hetwelk, waarschijnlijk door het verloopen dier handelsbetrekkingen, na dien Geschiedschrijver uitgedoofd werd, en daardoor ook de juiste aardrijkskundige denkbeelden nopens die Volken geheel deed verliezen of misvormen. Daar wij reeds vóór jaren de tweede uitgave van HEEREN in het oorspronkelijke gelezen en het merkwaardigste aangeteekend hadden, vin-

Digitized by Google

den wij in 't bijzonder in *dezen* druk vele gewigtige bijvoegfels, vooral omtrent het oude *Babylon* en deszelfs puinhoopen, door de onvermoeide vlijt der *Britten* in onzen tijd opgedolven.

De eerfte Afdeeling houdt zich met den Regeringsvorm der *Pheniciërs* bezig (die de Vertaler, zekerlijk om nader bij het *Grieksch* te blijven, doch tegen het algemeen aangenomen taalgebruik, altijd *Phoenicers* noemt). *Sidon* was de oudfte, doch later *Tyrus* de magtigfte hunner fteden. HEEREN toont aan, dat het *nieuwe* of Eiland-*Tyrus* niet, gelijk men gewoonlijk denkt, ten tijde van NEBUKADNEZAR's belegering *gefticht*, maar flechts *vergroot* is door de vlugtelingen, welke waarfchijnlijk, gelijk doorgaans, deze belegering ontvlugtten.

Het zij ons vergund, hier eene kleine opmerking te doen, die den kundigen Vertaler ontfnapt fchijnt te zijn. HEEREN neemt zeer veel voor de kennis der *Pheniciërs*, vooral van *Tyrus*, uit de Profeten van het Oude Verbond, in 't bijzonder JESAÏAS en EZECHIËL, over; van laatstgemelden legt bij Hoofdftuk XXIX: 18 zoo uit, alsof aldaar van het *opbreken* der belegering van *Tyrus* door NEBUKADNEZAR zou gefproken zijn; terwijl nogtans het geheele XXVIfte Hoofdftuk den *val* dier Hoofdftad zeer uitdrukkelijk (b. v. vs. 10, 11) vermeldt. Doch hier is niet de minfte ftrijdigheid, wanneer men het, met VAN DER PALM, zoo opvat, dat, de *Tyriërs*, meesters der zee, tijd gehad hebbende, hunne beste goederen naar elders, vooral naar de Eilandsftad, te bergen, de buit van den *Chaldeeuwfchen* veroveraar gering en niet noemenswaardig, en hij dus in zoo ver te leur gefteld was; fchoon hij daarom wel, door de *vernieling* der Vastelandsftad en den moord van het overfchot harer, waarfchijnlijk geringe burgers, zijnen moed kon koelen. Welke fchatten vonden de *Franfchen* in *Moskow?* waar was daar het loon voor alle de doorgeftane moeijelijkheden? Hoe is het ook anders te verklaren, dat later van de Vastelandsftad niet meer gefproken wordt? Doch dit in 't voorbijgaan.

De *Pheniciërs* waren *Verbondftaten*, vereenigd door het

Digitized by Google

Heiligdom van den *Tyrischen* HERCULES, een zinnebeeld van den ondernemenden handelgeest der steden, en *gematigde Monarchiën*, waar de *handel* het Despotismus belette, en de Staten den republikeinschen vorm deden naderen; iets, 't geen men doorgaans ook in latere Eeuwen, aan het voorbeeld van *Nederland*, *Engeland*, de *Hanzesteden* enz., gezien heeft. Hun handel en hunne volkplantingen strekten zich eerst naar de zijde van *Griekenland*, doch later, om met den opkomenden handelgeest dier Natie niet te wedijveren, meer *westwaarts* uit: het vruchtbare middelgedeelte der kust van *Noord-Afrika* en de zuidhoek van *Spanje* (onder den algemeenen naam van *Tarsis*) werden door hen geheel bedekt met koloniën: de eilanden der *Middellandsche* Zee bezetteden zij als rustpunten; maar de Zuilen van HERCULES waren geene grenspalen voor hunnen ondernemenden geest. Niet tevreden met *Spanje* tot hun *Peru*, hunne onuitputtelijke zilvermijn, te hebben gemaakt, leiden zij, naar men wil, wel driehonderd steden aan op de kust van Westelijk *Afrika*; waarschijnlijk bezetteden zij ook *Madera*; zij haalden tin in *Engeland* of op de *Sorlings*-eilanden, en barnsteen in *Pruissen*; aan den anderen kant bevoeren zij de *Roode* Zee; het heeft zelfs inwendige zekerheid uit de opgave van HERODOTUS, dat zij ook uit *Egypte* naar *Tyrus*, *Spanje* voorbij, in drie jaren *Afrika* zijn rondgezeild. (VAN DER PALM meent zelfs, dat de beroemde reistogt, door SALOMO met *Phenicische* schepen ondernomen, zulk eene omzeiling van *Afrika* was.) Zij bezochten, langs de *Perzische* golf, waar zij de volkplantingen *Tyrus*, of *Tylus*, en *Aradus* hadden, de kusten van *Indië* (*Ophir?*), en zoo was het kleine *Tyrus* het middelpunt, waar kostbare goederen uit *Engeland*, *Spanje* en *Oost-Indië* zamenvloeiden. Hun landhandel was niet minder belangrijk; hij strekte zich van *Armenië* tot *Arabië* uit; en daaromtrent geeft ons EZECHIËL (Hoofdst. XXVII.) een allerkostbaarst berigt. Hunne fabrijken van purper, kostbare gewaden en glas zijn beroemd.

Babylon, hetwelk met *Phenicië* door de groote woestijn, waar *Thadmor*, of *Palmyra*, een rustpunt opleverde, gemeenschap oefende, is het tweede land, waarvan HEEREN in dit Deel den sluijer opligt. Zijne belangrijke aardrijkskundige berigten nopens de gesteldheid en voortbrengselen des lands worden gevolgd door eene plaatsbeschrijving der puinhoopen van de Hoofdstad *Babylon*. De beide *Engelsche* Reizigers RICH

en KER PORTER hebben die eigenlijk (gelijk vroegere onderzoekers dier zelfde Natie de bouwvallen van *Palmyra*) ontdekt; zij, en naar hunne opgaven HEEREN, doen ons niet alleen de paleizen en hangende tuinen van NEBUKADNEZAR, van SEMIRAMIS, maar zelfs den alouden *Nimrodsburg*, den *toren van Babel*, later den *tempel van Bel*, wedervinden, en bevestigen dus oogenschijnlijk de waarheid der verhalen van MOZES en HERODOTUS. Het westelijke gedeelte der stad, waar zich ook, op een' grooten afstand, de *Nimrodsburg* bevindt, schijnt het oudste, het oostelijke daarentegen het *Babylon* van NEBUKADNEZAR te zijn.

De staatsinrigting en handel der *Babyloniërs* en *Chaldeërs* worden vervolgens beschouwd. Het zij ons vergund, van den geleerden Schrijver in het denkbeeld, dat de *Babylonische* sterrewigchelaars met de *Medisch-Perzische Magiërs* in zekere gemeenschap zouden hebben gestaan, te verschillen. Niet alleen was de afstand der gewesten van elkander te groot, maar vooral de geest van den Godsdienst. Geen volksleerstelsel der Oudheid, buiten de Openbaring, naderde zoo zeer het zuivere *Theïsmus*, als ZOROASTER's eerdienst. *Babylon*, daarentegen, komt in de gewijde Schriften en bij HERODOTUS overal voor als de hoofdplaats, als 't ware de vertegenwoordiger, der grofste en zedeloosste Afgoderij. *Babyloniërs* en *Perzen* stonden in dit opzigt lijnregt tegenover elkander. — Even min zouden wij op het gezag van KTESIAS durven aannemen, dat uit westelijk *Azië*, of *Baktra*, destijds reeds handel met *China* gedreven werd. KTESIAS heeft zoo vele blijkbare fabelen, (b. v. van den jaarlijks uit zichzelven gevulden put met vloeibaar goud, en het ijzer op den grond van denzelven, *hetwelk hagelbuijen en stormvlagen kan afwenden*, gelijk hij betuigt zelf tweemaal gezien te hebben; enz.) dat de geloofwaardigheid, die *hij* HERODOTUS ontzegt, bij *hem* waarlijk zeer aan twijfel onderworpen is. Doch behalve dat komt de plaats, waarvan HEEREN spreekt, in een verhaal van de grijpvogels voor, die het goud bewaren, waaraan toch niemand meer gelooft; KTESIAS voegt er zelf bij, *naar men verzekert*; en eindelijk kan HEEREN deze plaats met den afstand van *Serica* volgens PTOLEMEUS niet overeenbrengen, dan door van *Baktria* af te rekenen, terwijl KTESIAS toch uitdrukkelijk zegt, dat de *Indiërs* tot hunnen togt naar de woestijn *Cobi* drie of vier jaren noodig hebben, hetwelk volgens geene berekening

uitkomt. Anders zijn HEEREN's onderzoekingen omtrent den *Babylonisch-Phenicischen* handel, vooral op de *Persische* golf, van het grootste belang, en getuigen van ongemeene schranderheid en belezenheid.

Tot de *Scythen* overgaande, geeft hij een algemeen overzigt dezer volken, bepaaldelijk het geleide van HERODOTUS volgende. Hij vindt alle door dien grooten Geschiedschrijver (in zijn *vierde* Boek) opgenoemde volksstammen weder; de *Taurers* in de *Krim*, de landbouwende *Scythen* in de *Ukraine*, de herderlijke en Koninklijke *Scythen* in de *steppen* van daar tot den *Don*, de *Agathyrsen* bij den *Marosch* in *Zevenbergen* en *Hongarijen*, de *Neuren* in *Polen*, de *Androphagen* en *Melanchlaenen* in *Rusland* omstreeks *Smolensko* en *Moskow*, de *Sarmaten* in het land der *Donsche Kozakken*, de *Budinen* en *Gelonen* tusschen den *Don* en de *Wolga*, de *Thyssageten*, *Iyrken* en uitgewekene *Scythen* in het Rijk van *Kazan* en *Perm* tot het *Ural*-gebergte, de *Argippaeën* (volgens de beschrijving van HERODOTUS blijkbaar *Mongolen* of *Kalmukken*, *toen* vreedzamer dan onder DJINGIS-*Khan!*) aan gene zijde van dat gebergte, de *Issedonen* verder oostwaarts in *Siberië*, eindelijk, benalve verscheidene minder vermaarde volken, de *Massageten* in *Groot-Buchárije*. De verdere ontwikkeling dezer opgave, alsmede van de handelsbetrekkingen dier onderscheidene stammen met de *Grieken*, die volkplantingen aan den *Dnieper* en *Don* hadden aangelegd, leze men bij den Schrijver. De groote voorwerpen van dezen handel waren slaven, pelterijen, en, wat de meer afgelegene volken betreft, misschien goud.

Als bijlagen tot dit tweede Deel treft men hier aan: een gedeelte van de *Vendidat*, het oudste Boek uit den *Zend-Avesta*; *over de uitlegging der spijkerschriften, vooral der opschriften van Persépolis*, alsmede over *Pasargadae* en het graf van CYRUS, door den Heer GROTEFEND, beide zeer geleerd, en ter staving van het door HEEREN in het eerste Deel daaromtrent aangevoerde dienende; proeve eener opheldering der *Indische* woorden van KTESIAS en der namen van *Pasargada* en *Persépolis* uit het *Perzisch*, door Prof. TYCHSEN; en eindelijk *eenige aanmerkingen over het Persépolis van* HERDER, *in vergelijking met de Ideën van den Schrijver.*

Wij hebben genoeg gezegd, om den Lezer de hooge voortreffelijkheid van dit *klassieke* werk te doen gevoelen. Het

Digitized by Google

is voor den liefhebber der oude Geschiedenis eene volstrekte behoefte geworden. Dat dus zij, die der *Hoogduitsche* tale niet magtig zijn, zich hetzelve aanschaffen! — De Vertaling is in allen opzigte zeer goed; maar werd ook minder moeijelijk, doordien HEEREN een zeer duidelijken en vloeijenden stijl heeft, niet den ingewikkelden, hortenden, soms onverstaanbaren schrijftrant van velen zijner landgenooten, die dan nog veelal in handen van onkundige Vertalers vallen. De Heer DORNSEIFFEN is daarentegen voor zijne taak volkomen berekend. Slechts ééne drukfout van belang hebben wij ontmoet. Op bl. 369 staat: „Den naam *Pasargadae* vindt men alleen bij PTOLEMEUS en SOLINUS; alle andere Schrijvers noemen deze plaats *Pasargadae*." Zijn deze woorden niet letterlijk hetzelfde?

Brieven van SIDI-MAHMUD, *buitengewoon Gezant van den Bey van Tunis, bij gelegenheid der Krooningsplegtigheden van* KAREL X, *Koning van Frankrijk, aan zijnen Vriend* HASSAN. *Naar het Fransch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1825. *In gr. 8vo. 96 Bl. f* 1-75.

Het spreekt van zelve, dat deze titel niet anders dan een masker is, waaronder eene scherpe tentoonstelling der handelwijze van de Fransche Ministers en grooten, van de regering en het volk, van de Europesche staatkunde in het algemeen verborgen ligt. De vleijende ontvangst van den afgevaardigde eens kleinen rooverstaats, benevens de ijdelheid, nieuwsgierigheid enz. der Franschen, komt hierbij wel het eerst in aanmerking; maar het overige berispelijke in de oogen der weldenkenden, of dus genaamde *liberalen*, onder anderen de vernieuwde godsdienstigheid (!), krijgt niet minder zijne beurt. Hoewel wij niet kunnen zeggen, dat het overal even fijne *persiflage* is, en misschien even min in gematigden geest, belet dit echter niet, dat het vele treffende waarheden zegt; en ons meermalen den lach op het aangezigt bragt; bij voorbeeld, toen Mijnheer de Prefekt den Ambassadeur in het Arabisch aansprak, en deze noch zijn tolk wisten, welke taal hij bezigde, doch de eerste, op de ontdekking des laatsten, wat het *moest* zijn, werkelijk in die taal antwoordde, als wanneer de Prefekt op zijne beurt *de vertooning maakte* van hem volkomen te verstaan.

Digitized by Google

De vertaling is niet onberispelijk. Gedurig leest men *als* voor *dan*; bl. 44. *geloofs gij*, voor *zoudt* of *kunt gij geloven*; bl. 31. *Deze Christenen willen, dat de geest van hunnen godsdienst hen gebiedt, dat zij* enz. *moeten beschermen*, hetgeen wij ons naauwelijks verbeelden kunnen zoo lam in het oorspronkelijke gevonden te worden. Ook is de plaatsing der scheidteekens zeer onnaauwkeurig.

Om, ten vermake onzer lezeren, uit dit pas uitgekomen geestig boekje iets mede te deelen, kiezen wij het volgende:

„ Gij hebt wel gehoord van dien grooten en magtigen minister, die, aan het hoofd van de Oostenrijksche monarchie geplaatst zijnde, het noordelijke gedeelte van *Europa* geheel aan zijnen wil heeft onderworpen, die aan het rijke *Italië* de wet stelt en die zelfs zijnen invloed op *Frankrijk* en op *Spanje* doet gelden. Ik heb dus niet noodig u zijnen naam te noemen, want de dankbaarheid heeft dien in het hart van alle ware Muzelmannen gegriffeld. Hij is die bekwame ontwerper van het heilige verbond, die godsdienstige minister van een Apostolisch vorst, die sedert vier jaren den storm heeft weten te beteugelen, welke gereed was *Turkije* te vernielen. Dank zij hem! de Russische Czaar heeft wederstand geboden aan den wensch van zijn volk, en aan de boorden van den *Prüth*, heeft hij de armen van zijne, naar het gevecht hakende, krijgslieden, terug gehouden. Dank zij hem! de Grieken hebben te vergeefs de hulp van *Europa* afgesmeekt, terwijl de Turken eene niet dubbelzinnige ondersteuning hebben mogen erlangen. Dank zij hem! wij hebben nooit gebrek aan Europische vaartuigen gehad, om onze troepen te vervoeren en om onze sterke plaatsen te provianderen. Dank zij hem! de grieksche marine heeft duizenden van beleedigingen en hindernissen van de oostenrijksche fregatten moeten ondergaan. Dank zij hem! de afgezanten van het grieksche volk hebben, na gedurende eenige weken, in eene haven van *Italië*, te zijn opgehouden, geen gehoor bij het congres van *Verona* kunnen verkrijgen, een congres, waarbij hij het voorzitterschap zoo roemrijk bekleed heeft. Dank zij hem! de muiteling IPSILANTY is in boeijen geslagen, toen hij zijne voeten op het oostenrijksch grondgebied zettede. Wat zal ik u meer van hem zeggen? Welk Muzelman heeft niet hooren spreken van dat turksche journaal, dat door Christenen geschreven wordt, dat zich zoo verdienstelijk heeft gemaakt bij het *Islamismus* en ons zoo

Digitized by Google

dikwerf ten troost heeft gestrekt, wanneer wij tegenheden ontmoetten; van dat edele en moedige blad genaamd *die beobachter*, hetwelk de bloedbaden van *Chio* en van *Ipsara*, zoo zeer heeft weten te regtvaardigen, tegen welke *Europa* zulk eenen woedenden kreet verhief, hetwelk onze rampen, als voordeelen en onze nederlagen als overwinningen heeft doen voorkomen. Wel nu, het is thans nog die zelfde groote staatsman, die dit, voor elken Muzelman, zoo belangrijk blad ondersteunt, bezielt en aanmoedigt. Heeft zoodanig een minister dan niet oneindig meer, tot heil van de halve maan, gedaan dan al de Visirs te zamen genomen, zonder zelfs den grooten COPROUGLI daarvan uit te zonderen? Zoude hij niet verdiend hebben om onder de heerschappij van onze heilige wet geboren te zijn? Maar neen! hij is een van die werktuigen waarvan ALLAH zich bedient om de, dikwerf onbegrijpelijke, raadsbesluiten van zijnen wil uit te voeren. Hij had besloten dat zijn volk door eenen Christen zou gered worden; die groote man werd geboren en het lot was geworpen. Zijne edelmoedige staatkunde heeft den broederband gelegd tusschen hem en de Muzelmannen, en hoezeer hij Christen is, zal MAHOMED hem eene plaats in zijn paradijs vergunnen."

„Gisteren, mijn waarde HASSAN! heb ik het paleis van de politie bezocht. — Men begon mij eene uitgebreide verklaring te geven nopens al het werktuigelijke van de politie, men verhaalde mij hoedanig men berigten inwon, ten aanzien van dezen en genen, hoe men hen deed gade slaan, hoe men hen in hechtenis nam, wanneer dit noodig was; hoedanig men hun het leven, in de gevangenis, onaangenaam maakte; hoe men zamenzweringen ontdekte; hoe men verstandhoudingen wist aan te knoopen en te onderhouden en dergelijke meer. Ik merkte op dat men mij veel meer onderhield, wegens de wijze hoedanig men verdachte personen gade sloeg en zamenzweringen ontdekte, dan wel van de wijze hoedanig men roovers en dieven in handen kreeg; het schijnt dat dit laatste hier als eene bijkomende zaak, van weinig aanbelang, beschouwd wordt. Ook heb ik gehoord, dat er in deze stad, zeer vele diefstallen plaats hebben. Ook kwam het mij voor dat men, door den ijver der agenten zoo sterk aan te moedigen, tot het ontdekken van zamenzweringen, hen wel eens op het denkbeeld zoude kunnen brengen, van zelf zamenzweringen te ontwerpen, maar ik wachtte mij wel van deze

denkbeelden te uiten en ik bleef met geduld, de opteliing van de geslepenheid en van de weldaden der politie, aanhooren, welke politie, zoo als men mij zeide, eene onvermijdelijke ondersteuning van de staatkunde en eene onmisbare hulpbron voor den godsdienst is."

„Gij hebt wel hooren spreken van die onderscheiding, welke door den alles overwinnenden keizer is daargesteld, om den krijgsmoed en de aan den staat bewezene diensten te beloonen? deze onderscheiding bestaat in een rood lintje waaraan eene ster hangt, die zij, ik weet niet waarom, een kruis noemen. Daar nu de ijdelheid, zoo als ik u reeds dikwerf gezegd heb, het heerschende karakter van deze Christenen is, zoo hebben zij naar middelen omgezien, om dit onderscheidingsteeken te verkrijgen, zonder de moeite te doen van het te verdienen. Zij denken niet dat dit teeken al deszelfs waarde verliest, wanneer het geene belooning is voor wezenlijk betoonde diensten aan den staat; zij hopen dat wanneer men hen, met dit roode lintje versierd ziet, men dan gelooven zal, dat zij het wezenlijk en regtmatig verdiend hebben, en deze geleende luister heeft hen zoo hoogmoedig gemaakt, als of zij wezenlijk de grootste verdiensten hadden. Kunstenarijen en gunst hebben vervolgens het getal dezer onderscheidingsteekens geweldig vermeerderd. Er zijn er zelfs, die nog een veel korter middel hebben gevonden, en die het voor geld gekocht hebben; nooit zijn de belooningen voor krijgshaftige deugden zoodanig talrijk uitgedeeld in dit land, dan na dat hetzelve geenen oorlog meer voert. Toen ik hier kwam, vond ik zoo veel roode lintjes, dat ik steeds berigten inwon, ten aanzien van dezulke die niet daarmede versierd waren, dewijl het mij voorkwam, dat zij alleen daardoor van de anderen onderscheiden waren."

„Ik hoor hier onophoudelijk zeggen, dat er wetten bestaan; dat deze wetten even zeer voor den zwakken als voor den sterken van kracht zijn, en zoo wel den armen als den rijken beschermen en deze wetten, welke men gestadig inroept, hebben aan eenige stijfhoofdigen aanleiding gegeven, om met hand en tand vast te houden, dat zij vrij zijn. — Maar als men de zaak wel beschouwt, dan ontdekt men spoedig, dat deze vrijheid niets anders is dan een schaduwbeeld, waaraan zich alleen ligtzinnige, en zich met een oppervlakkig denkbeeld vergenoegende menschen, zoo als deze Christenen zijn, kunnen hechten. Ik verzeker u, dat de ministers

zich niet meer wegens de wet bekreunen, en niet meer acht slaan op de klagten van hen, die de wet inroepen, dan men zich bij ons bekommert wegens de klagten van eenen christen-slaaf, die door zijnen meester gekastijd wordt."

„ Niets is wonderlijker dan de toestand der openlijke ambtenaren, ten aanzien van de ministers, van welke zij afhankelijk zijn; de onderwerping van eenen christen-slaaf ten aanzien van den Muzelman, die hem gekocht heeft, kan u daarvan naauwelijks een denkbeeld geven. Alle ambtenaren die onafhankelijk zijn van eenen minister, behooren ook aan den minister geheel en al, met hunne ziel, met hun ligchaam en met hunne eigendommen. Hij is het die hun voorschrijft wat zij moeten doen, wat zij moeten zeggen, wat zij moeten denken. Wanneer zij zich veroorloven een eigen denkbeeld te uiten of een oordeel te vellen, dat niet overeenkomstig met den wil des ministers is, dan worden zij onherroepelijk uit hun ambt verstooten. Er bestaan wel wetten, die willen dat dit zoo niet zijn moet, doch deze wetten, even als zoo vele anderen, zijn voor de ministers niet geldende. Al had ook de wederspannige ambtenaar een aantal van jaren zijn vaderland getrouw gediend, hij wordt toch weggejaagd in weerwil van de wet, welke wil dat zijne diensten beloond zullen worden."

„ Arme menschen! die gelooven dat zij vrij zijn, en die geenen stap kunnen doen zonder door hindernissen, van allen aard, terug gehouden te worden, de politie vervolgt hen tot in den schoot van hun huisgezin, alle rangen, alle standen hangen, langs duizenden van wegen, af van de administratie waaraan zij onderworpen zijn; een arme duivel mag geenen wijn verkoopen, zonder de vergunning daartoe te hebben verkregen, een ander mag geen gebruik maken van eene beek, die zijnen molen in beweging zou kunnen brengen; niemand hoegenaamd, rijk of arm, mag van de eene stad naar de andere reizen, zonder daartoe het verlof bekomen en betaald te hebben, even als een slaaf die tot een zeker grondgebied behoort; zij moeten belastingen aan het gouvernement betalen om te mogen eten en te mogen drinken; zij moeten zelfs de lucht betalen die zij inademen; de dood zelfs bevrijdt hen niet van deze onophoudelijke belastingen, zij moeten een zeker regt betalen voor het rijtuig dat hen naar hunne laatste rustplaats brengt; zij moeten den grond, zeer duur betalen, in welken hun stoffelijk overschot begraven wordt. Wat zeg

ik? zij moeten zelfs den troost des godsdienstes betalen en het is slechts voor geld, dat zij de gebeden voor hunne ziel, van hunne priesters, kunnen verkrijgen.".....

Nieuwe Provinciale Brieven, geschreven door een' Provinciebewoner aan een' zijner Vrienden, over de Gebeurtenissen van den tijd. Naar het Fransch. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1825. *In gr. 8vo. 127 Bl. f* 1-25.

„De nieuwe Provinciale Brieven zijn staat- en zedekundige „brieven. De titel van het werk van PASCAL verpligtte „den Schrijver niet, hetzelfde onderwerp te behandelen. Het „is genoeg, om dezen titel te kunnen gebruiken, dat de brie„ven door een' provinciebewoner geschreven zijn." Dit korte berigt zegt ons genoeg; ook, dat er eene fout in de omschrijving van denzelven gevonden wordt: het zijn brieven *aan*, niet *van* een' provinciebewoner. Deze antwoordt slechts een paar keeren, ten slotte vooral het resultaat opmakende, en met eene en andere bijzonderheid van het land vermeerderende. In de andere brieven vinden wij bijzonder de redeneringen, de inzigten en wenschen van twee vrienden des briefschrijvers, den een' koningsgezind, den ander' liberaal; en wij kunnen niet ontkennen, het een en ander belangrijk, maar vooral de ontdekkingen van eerstgenoemden zeer opmerkelijk gevonden te hebben. Men behoeft trouwens naar het doel van dit boekje niet te gissen. Het strekt, om de tegenwoordige zegepraal der *ultra's*, de onregtvaardigheid en verderfelijkheid van dezelve, en vooral de nietigheid en laaghartigheid der Ministers, die hun deze overwinning bezorgd hebben, in het ware, althans in een zeer hatelijk daglicht te stellen. De koningsgezinde spreekt als een regte edelman, die niets anders noch meer dan zulk een wel hergebragt voortbrengsel der donkere middeleeuwen is, inderdaad met alle naïveteit, en met de gladde tong van eenen slimmen, schoon geheel ongeleerden Franschman. De liberaal is geschiedkundige en wijsgeer. Hij beschouwt de magt van den adel als eene aristocratie, even gevaarlijk voor den Koning als voor het volk, en is tevens een groot vijand van het kerkelijk gezag, zoodat hij zelfs geene duurzame vrijheid mogelijk acht, waar de Roomsche godsdienst den invloed van Pausfen, priesters en Jezuïten toelaat; onze Koning ontvangt hoogen en welverdien-

Digitized by Google

den lof van hem, en over het geheel loopt hij hoog met de Engelschen. Dit zij genoeg, om een denkbeeld van dit boekje te geven. Wij vreezen bijna, dat de schrijver, althans zijn liberaal, te rond is, om regt ingang bij zijne landgenooten te vinden. Ons spreekt hij rijkelijk genoeg van de *wijsgeerte*, als de ware heilaanbrengster; en het gebruik, hier en daar van de taal der H. Schrift gemaakt, zou ons bijkans stooten. De vertaling is waarschijnlijk van dezelfde hand als de Turksche brieven; en wij geven geen staal, omdat het daar zoo ruim geschied is.

Over het Herstel en de Invoering der Nederlandsche Taal, door L. G. VISSCHER. *Brussel, bij* Brest van Kempen. 1815. *In gr. 8vo. XX*, 201 *Bl. f* 1-80.

Gaarne hadden wij dit boek vroeger aangekondigd; gaarne wenschten wij het loffelijk doel van den Schrijver, om onze taal ook in de Zuidelijke provinciën langs zoo meer in aanzien en gebruik te brengen, zoo het zijn kon, te bevorderen. Maar er was zoo veel in het geschrift, dat ons hiervan terughield; zoo veel, dat ons stuitte; zoo veel, dat alle geschiktheid, om het oogmerk te bereiken, aan hetzelve scheen te moeten ontnemen. Die hooge, beslissende en dikwijls spottende toon, omtrent de tegenstanders zoo wel, als de begunstigers der *Hollandsche* letterkunde, moest toch wel aan het lot van de vleêrmuis doen denken, die aan geene van beide zijden eenigen vriend vond. De uitkomst trouwens heeft dit reeds eenigermate getoond. Uit het Zuiden en uit het Noorden zijn zware buijen tegen hem opgekomen, die des mans trots, zoo hij anders daarvoor vatbaar is, deerlijk ter neêr geslagen en zijne eigenliefde gehavend moeten hebben; zoo zelfs, wij bekennen het, dat ons medelijden, en meer dan medelijden, hierdoor werd opgewekt, en wij ons verbeelden eene mate van ingenomenheid tegen VISSCHER bij de Schrijvers dezer berigten en beoordeelingen te bespeuren, die wederom al het goede voorbij of in het ongunstigste licht zag. Zoo is, bij voorbeeld, de poging op zichzelve toch loffelijk; de ingenomenheid met onze nationale taal in den geest der beste vaderlanders; de hulde, aan ons lager schoolwezen betoond, (het is waar, *Fransche* geleerden zijn hier voorgangers) welkom aan het *Hollandsch* hart; het verslag, in de inleiding,

Digitized by Google

van het tot hiertoe bewerkstelligde in *Braband* enz. niet onbelangrijk; de stijl levendig en klaar; de taal zonder hinderlijke feilen. En hetgeen men den Schrijver tot verwijt doet strekken, dat hij een jong mensch, dat hij geen geleerde, dat hij ambtenaar in een vak is, waar het meer op cijferen dan op schrijven, op naauwkeurigheid dan op smaak en oordeel aankomt, is immers even geschikt, om het gebrekkige te verschoonen en het goede des te prijsselijker te maken. Spreekt hij, bij voorbeeld, van het dwaze en verkeerde des gebruiks van de Latijnsche taal op onze Hoogescholen, dan spreekt hij slechts, als honderd anderen dagelijks doen, van zaken, die hij niet genoeg verstaat of vermogend is te doorgronden; dan zwemt hij met den stroom des tijds, die dat gebruik in vele landen heeft doen afschaffen; dan droomt hij, aan den eenen kant, van kwade gevolgen, die *of* geheel niet bestaan *of* andere oorzaken hebben, en, aan de andere zijde, van eene gouden eeuw, die, reeds elders aangebroken, ook ons spoedig bereiken kan; ja dan schrijft hij aan oud gebruik en vooroordeel toe, wat mannen als KEMPER nog vóór korte jaren geoordeeld hebben te *moeten* voortduren. En schijnt hij een' nieuwen grond tegen deze voortduring te willen ontleenen uit de moeijelijkheid, om *Fransche*, *Duitsche*, *Hollandsche* geleerden, die elk de taal op hunne wijze uitspreken, te verstaan, dan schijnt hij slechts van dien tijd geheel niet te weten, toen *Europa* maar ééne geleerde republiek was, en de *Italiaansche*, *Fransche*, *Engelsche* en overige Hoogescholen door onze landslieden werden bezocht, noch van dien lateren, toen kweekelingen uit allerlei landstreek onze Akademiën versierden, en ook menigmaal buitenlanders, vooral *Duitschers*, op den hoogen leerstoel waren verheven. Even zoo oppervlakkig en scheef is zijn oordeel over de waarde onzer eigene letterkunde, maar ook even zoo gewoon of begrijpelijk in een' jongen *dilettant*, in een' man, die, eenigermate tusschen *Frankrijk* en *Holland* in staande, zoo hij meent, onpartijdiger dan anderen kan en moet zijn, en, hier en daar wat gehoord en ondervonden hebbende, dat hem hiertoe dient, vooral niet aarzelt dat voor den dag te brengen. In één woord, het schijnt ons toe, dat de Heer VISSCHER het met de nationale letterkunde wèl meent: „de taal is immers voortreffelijk; er zijn in vroeger en later tijd ook waarlijk fraaije brokjes in dezelve aan het licht gekomen; het wordt zelfs sedert eenigen tijd

Digitized by Google

langs zoo beter; bij STIJL, VAN DER PALM en BILDERDIJK wordt meestal de goede smaak in acht genomen; sta er slechts een oorspronkelijk vernuft, een BYRON b. v., op, zoo neemt de Nederlandsche Muze, die nu als 't ware weêr twee vleugels heeft, nog wel eens de schoonste vlugt." Ja, de vernedering zelve, welke men ons op deze wijze, op den toon van een gestreng vader of onderwijzer, iets prijzende, maar veel meer lakende, wil doen ondergaan, is zekerlijk bestemd, om ons den ijver te doen verdubbelen, en voor sommigen, die, even zeer in den blinde, het vaderlandsche verheffen en het vreemde minachten, inderdaad geen geheel ongeschikt tegengift. O! als men zich maar niet boos maakt, dan laat zich het boekje heel wel en genoegelijk lezen. De Schrijver is in zijne soort (als jong mensch, ongeleerde enz., in een pas weêr regt genationaliseerd gedeelte des lands) gansch niet onknap. Hij schrijft gemakkelijk en onderhoudend, is tusschenbeiden geestig, doet regt aardige voorslagen, maakt niet meer fouten in de taal, dan onze meeste Schrijvers met *Brabandsche* Correctors welligt zouden maken; en, is hij dan ook eens onbeleefd tegen een' Hoogleeraar, een' Minister of eene stad, wij zagen, hij spaart de natie zelve en hare instellingen, hare voortbrengsels niet: waarom zouden TEN BROEKE, APPELIUS en *Namen* niet zoo wel vrede met den man hebben, als *Holland* of *Braband*?

Wij wenschen intusschen, dat de *Hollandsche* boekwinkel in *Brussel*, dien wij als belangrijk voor de goede zaak beschouwen, voortaan vlekkeloozer en aanprijsselijker stukken, dan deze *brochure*, voor den dag brenge.

P. HOFMANNI PEERLKAMP Carmen, recitatum in æde S. Petri, a. d. VIII Februarii, anno a condita Leidensi Academia quinquagesimo et ducentesimo. *Hollandsche Vertaling van het Latijnsche Gedicht, door den Hoogleeraar* P. HOFMAN PEERLKAMP *vervaardigd, enz. Door* J. L. VAN VAELEN, *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1825. *In gr. 8vo.* 31 *Bl. f* :-40.

Op het Jubelfeest der Leydsche Hoogeschool duurden de plegtigheden zoo geweldig lang, dat aanschouwers en toehoorders beide hun geduld verloren; en daar het ook onze

Digitized by Google

kracht te boven ging, om zes à zeven uren onbewegelijk op ééne plaats te blijven wachthouden, betuigen wij openhartig, dat wij reeds lang waren heengegaan, vóór dat de Heer PEERLKAMP zijnen feestzang voordroeg, en dat wij ons over het niet aanhooren van denzelven troostteden met de gedachte, dat wij er mogelijk ook niet zoo heel veel door zouden verliezen. Doch dat gissen miste, dit ondervonden wij bij de herhaalde lezing van dit voortreffelijk Elegisch dichtstuk, dat niet, gelijk zoo vele andere van nieuwere Latijnsche Dichters, uit eenige hier en ginds den Ouden ontstolene brokstukken is zamengeflanst, en derhalve niet het andere gewone uitzigt heeft van eene zoogenaamde bedelaarsdeken, in welke men alleen de moeite en geenszins den smaak kan bewonderen; maar dat eenen echten klassischen geest, zoo wel in taal als in poëzij, ademt. Prof. PEERLKAMP toont hier, dat hij niet alleen *Grammaticus* en *Philoloog*, maar dat hij tevens waarachtig Dichter is, en dat het, schoon dan slechts aan weinigen, toch aan sommigen gegeven is, om in eene doode taal het gevoel van hun hart te kunnen uitstorten, de scheppingen hunner verbeeldingskracht treffend te schilderen. Reeds de keurige aanhef bewijst het ons, dat men hier iets geheel anders verwachten moet, dan gewone Latijnsche stoplappen; en verschillende treffende partijen, b. v. de schildering van de eerste inwijding der Hoogeschool door de DOUSA's en VAN DER WERFFEN, en de hulde, aan het edel driemanschap, BRUGMANS, BORGER en KEMPER, toegebragt, bevestigen deze verwachting volkomen. Met één woord, PEERLKAMP heeft door dit stuk de welverdiende eereplaats naast den grooten BURMAN ingenomen.

Hartelijk wenschten wij even veel lof te kunnen geven aan de berijmde vertaling van dit stuk, door den Heer VAN VAKELEN; maar dan stelden wij ons en ons Tijdschrift openlijk aan de kaak. Waarlijk, die groote ongenoemde, *wiens roem als Dichter en Geleerde vrij verder dan binnen de grenzen van ons Vaderland sedert jaren gevestigd is en steeds gevestigd zal blijven*, die, gelijk in de Voorrede gezegd wordt, den Vertaler met zijne teregtwijzing vereerd en tot de uitgave heeft aangemoedigd, bewees hem daardoor geenen vriendschapsdienst! Want als de man, dien wij niet kennen, eenigen smaak bezit, dan zal hij met ons moeten instemmen, dat deze vertaling geheelenal is mislukt; en, om in dit geval de

uitgave te kunnen aanraden, moet men zwak of flecht wezen. Reeds bij het lezen der twee eerste Hollandfche regels begrepen wij, dat de Vertaler volftrekt niet voor zijne taak berekend was; want dezelve zijn geheel verkeerd overgebragt. In het Latijn is eene tegenftelling:

Esse hominem tanti est? an vita, fimillima fomno,
Corda per adfiduos territat aegra metus?

welke men dus zoude kunnen overbrengen:

Is mensch te zijn iets groots? Of kwelt het bange leven,
Gelijk een droom, het hart door fteeds verwisflend' angst?

Doch de Heer VAN VARELEN laat de geheele tegenftelling, in welke hier de kracht gelegen is, varen, en maakt van dezelve eene toevoeging, of, om mij in den kunstterm uit te drukken, van eene *oppofitie* eene *appofitie*:

Is mensch te zijn iets waard? of 't flaapgelijkend leven?
Waarin gedurige angst de kranke harten kwelt.

Nog iets tot een proefje (vs. 93.)

Ut quum terrifico luctantes turbine venti
Nubila, per coelum, fulminis inftar, agunt
Saepe nitens faciem Diana ostendit amicam,
Dum niveae currus astra fequuntur herae;
Sic placido rifit victrix conftantia vultu.
Rifit. Et, o Superi, quis fuit ille dies!
Quo primum pietas aufa est deducere fimplex
Lugdunum Sacras, ex Helicone, Deas.

Gelijk *als*, *wen* de orkaan bij 't worstlen van de winden
De wolken door de lucht met blikfemfnelheid drijft,
Diane, in haren glans, vaak goed gelaad doet vinden, (!!!!)
Terwijl 't geftarnte in 't fpoor van zijn gebiedfter blijft;
Zoo liet ftandvastigheid een lagchend blikje aanfchouwen.
Zij lachte! — en — groote God! — wie had dien dag verwacht,
Waarop eenvoudigheid, met kinderlijk vertrouwen,
Het Pindisch heiligdom, voor 't eerst, in Leyden bragt?

Behalve in den onderhaalden regel, welken men zelfs in geene *Boekzaal*-poëzij zoude dulden, zijn er in de overige nog zoo vele fchoonheden van het oorfpronkelijke verloren

gegaan, b. v. de starren, welke den wagen volgen harer sneeuwblanke gebiedster, en de Godinnen, van den Helikon naar Leyden overgevoerd, (voor welke laatste wij eene zeer schrale vergoeding gekregen hebben in het Pindisch heiligdom) dat ons eenigzins onzachte vonnis in de oogen van alle onbevooroordeelden volkomen zal geregtvaardigd zijn, en dat wij den Heere VAN VARELEN moeten raden, zich niet meer aan eene dergelijke taak te wagen, welke verre boven zijne krachten is; offchoon hij zelf zich nog al eenigzins schijnt te behagen in den kleinen roem, van in een gelijk getal regels voortreffelijke Latijnsche verzen in slecht berijmd Nederduitsch te hebben overgegoten. Onze naburen kunnen dus vertolken in hunne rijmelooze hexameters; maar in onze gerijmde versmaten is dit bijna eene onmogelijkheid, zonder veel van de oorspronkelijke schoonheden te laten vervliegen.

Nederlandsche Muzen-Almanak. 1826. *Achtste Jaar. Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *Behalve den Kalender,* 244 *bladz. Met Vignet, twee Portretten, vijf Plaatjes, en een Muzijkstukje. f* 3-50.

Belgische Muzen-Almanak. 1826. *Eerste Jaargang. Gent, bij* A. B. Stéven. *Behalve het Voorwerk,* 251 *bladz. Met Vignet, drie Steendruk-portretten, drie dito Plaatjes, en een Muzijkstukje. f* 2-50.

Wij ontvangen thans twee Muzen-Almanakken in plaats van één, en het Zuiden verkoos ook in dit opzigt niet langer voor het Noorden onder te doen: reeds lang streed het met ons om den voorrang in de staatkundige welsprekendheid; thans waagt het de eerste poging, om naast ons de eereplaats op den vaderlandschen Zangberg in te nemen. Waarlijk eene edele poging, welke niemand vuriger kan toejuichen dan wij, die, vrij van alle vooringenomenheid met de gedeelten, het geheele Vaderland geestdrijvend beminnen, en bij wie al wat goed en schoon is zeker kan zijn van erkenning en lof, het moge dan komen uit welken hoek het wil. Ja, wij verblijden ons hartelijk over dezen Belgischen Muzen-Almanak, welke ons het vooruitzigt opent op eene inniger verbroedering van Noord en Zuid, op eenen hoogeren bloei onzer Letterkunde, en die reeds bij de eerste verschijning zoo degelijk,

Digitized by Google

zoo echt Nederlandsch optreedt. Wanneer hij voortgaat gelijk hij is aangevangen, en zich met ieder jaar in dezelfde evenredigheid meer en meer ontwikkelt, dan mag zijn ouderé broeder, die thans nog veel boven hem vooruit heeft, toezien, dat hij hem niet op zijde kome, of zelfs boven het hoofd groeije. Want, wij willen noch mogen het verzwijgen, het jaarboekje van IMMERZEEL is niet meer aan het stijgen; vele Dichters van naam schijnen zich van tijd tot tijd aan de medewerking tot hetzelve te onttrekken, en velen anderen, wier namen hetzelve nog versieren, schijnen slechts de eene of andere kleinigheid, welke zeker hunnen roem niet vermeerderen zal, aan hetzelve toe te werpen, om van het lastig gevraag bevrijd te worden. Thans zal misschien de nieuwe mededinger den reeds ingesluimerden naijver opwekken; en ook in dit opzigt zal de *Belgische* Muzen-Almanak weldadig werken, dat hij den *oud-Nederlandschen* op zijne hoede doe zijn, en tot nieuwe krachtinspanning dwinge. (Aan den ijverigen Uitgever, des houden wij ons verzekerd, hapert het niet.)

Dat op dit oogenblik echter eene vergelijkende beoordeeling nog geheel ten voordeele van den oudsten Muzen-Almanak zijn moet, spreekt van zelf. Grooter is het getal der werklieden, welke hier hunne bouwstoffen hebben bijeengebragt, en bekender zijn hunne namen. Doch het is er ver af, dat alles voortreffelijk zoude zijn; ja zelfs veel is middelmatig, en sommige stukjes zijn nog minder dan middelmatig; iets, dat nooit in een dergelijk bundeltje moest plaats hebben. — BILDERDIJK en TOLLENS kunnen geene slechte verzen leveren; en wat wij hier van hen vinden, is dus, ieder stukje in deszelfs verschillenden trant, die meesters waardig; maar zij zijn zoo klein, zoo los daar neder geworpen, en wij hebben van hen zoo gaarne iets, waarin hunne talenten zich in derzelver volle kracht ten toon spreiden. STARING, daarentegen, heeft eene Vertelling, de *Verjongingscuur*, zoo geestig en zoo *con amore* bewerkt, dat hij waarlijk de kroon verdient; — dit is een modelstukje, dat de navolgers, welke er zich aan beproeven mogten, tot wanhoop brengen moet, en wat de kunst betreft misschien het puikje is van den geheelen Almanak. WITHUYS, reeds zoo gunstig bekend, vermeerdert zijnen roem door zijn *verloren Kind*, een tafereel uit den Watervloed, dat even dichterlijk ontworpen als meesterlijk uitgevoerd is. Ook zijn *Winter*,

in eenen geheel anderen trant, bewijst eene volkomene keenschappij over de taal en een' alles beloovenden aanleg. *De geboorte van Venus* en *Hans Warsch*, door IMMERZEEL, behooren tot het beste, dat de verzameling bevat; en de *Schildmaagd van Griekenland*, door BOXMAN, zal gewis aan velen bevallen door de geestdrift eener vurige en vrijheidlievende ziel, welke aan dit Lyrische stuk gang en vlugt heeft bijgezet. Onder de overigen onderscheiden zich SPANDAW, door zijne waarlijk treffende feestviering der herdenking aan zijnen Akademietijd; VAN WALRÉ, door zijne Doopsgezinde martelaarsgeschiedenis, welke zoo eenvoudig en toch zoo dichterlijk verhaald is; NIERSTRASZ, door zijn stukje, *de Blinde*, dat in zijne kleine coupletten toch telkens een treffend denkbeeld bevat; DE KONING, door eenen lierzang, *de Robijn*, die gang en verheffing heeft, maar welks eerste *strofen* wij wat onnatuurlijk vinden; wij ten minste zagen de starren nooit robijngekleurd aan den hemel, en daartoe zal men ook wel eenen rooden bril dienen op te zetten. Verder C. WEBBERS, ROBIDÉ VAN DER AA, en J. W. VAN ALPHEN, door stukjes in den gevoeligen trant, op welke weinig valt af te wijzen, dan dat de laatste de Engelen op de *fiool*, lees *viool*, laat spelen, dat ons eenigzins *burlesk* in de ooren klinkt; IJNTEMA, door een allerliefst allegorisch versje, *het Boompje*, *voor Ouders*, dat ons echter in de toepassing min of meer duister voorkwam; GRAVÉ, door eene Romance, *Jonker Hans*, in den Duitschen trant, krachtig op uitwerking berekend, welke zij ook volkomen bereikt; P. MOENS, door eene Vertelling in den burlesken toon, *Romulus en Remus*, welke tusschenbeiden wat al te geestig wil zijn; en VAN DEN BROEK, door een dichtstuk, *Godsdienst* getiteld, dat zegt wijsgeerig en krachtig is, maar tevens eenigzins gewrongen, waarschijnlijk dewijl hij iederen regel regt kernachtig wilde maken. Wij verheugen ons, deze optelling nalezende, onder dezelve zoo vele minder bekende namen te vinden; dit belooft veel voor het vervolg, en voorspelt nieuwen bloei en groei op onzen Zangberg; en dit hebben wij noodig: want in dit jaarboekje beginnen eenige, anders beroemde, namen merkelijk te verouderen en te vergrijzen. WISELIUS levert zeer weinig; WARNSINCK twee gedichten ter verjaring van FEITH, van welke het laatste verreweg het beste is, waaraan wij dan ook genoeg hadden. LULOFS bezingt de Zee in hare verschrikkelijkheid, vrij woest en bulderend, gelijk zijn onderwerp dan ook medebragt. B. KLIJN en H. H. KLIJN, benevens A. C. SCHENK, geven gelegenheidsgedichten, in welke wel een diep en echt menschelijk gevoel spreekt, doch weinig gelegenheid was om hunne talenten te doen schitteren. RIETBERG beschrijft, in een allegorisch gedicht, *des levens Gastmaal*; dit denkbeeld is aardig gevonden, treffend en wijsgeerig toegepast, maar het geheel is geweldig stijf geversificeerd. P. R. FEITH's *brand te Rome* gaat mank aan hetzelfde euvel,

Digitized by Google

ja men vindt er zelfs *was* veranderd in *waar'*, om te rijmen op *gansch en gaar*, dat deze eer volstrekt niet verdiende: beter, veel beter beviel ons zijn opschrift op het Slot te *Bentheim*, indien hij slechts voor het hier ongepaste *begluren* een ander woord in het rijm had kunnen wringen. Ook de *Reis naar het Bad* van VAN OOSTERWIJK BRUYN beviel ons weinig; zij is zeer langdradig, en weinig sprankjen van echt vernuft vervrolijken den togt. H. MEIJER's stukje, *Geen koren zonder kaf*, heeft sommige treffende wendingen, vermengd met eenig valsch vernuft, in dikwijls gebrekkige coupletten. VAN HARDERWIJK levert *Spinola voor Bergen op Zoom*, in hetwelk wij geene hoofdfiguur, die aan het geheel houding en eenheid geeft, konden ontdekken. Het Volkslied van WILLEMS is taalkundig slecht; men lette alleen op regels als deze:

Zon er andre zeden wonen.

Geen verschil in ons belangen.

Hooger zal ons glorie brallen.

De overige stukjes, welke wij noch goed- noch afkeurend vermeld hebben, b. v. van SCHOUTEN, MARONIER, TEN HAGEN en VAN DER HOOP, verdienen hunne plaatsen ten volle, alleen het eerste misschien uitgezonderd; zelfs hadden wij, boven, MARONIER en VAN DER HOOP wel eene meer onderscheidende plaats mogen aanwijzen; maar bij zulk een legioen verliest men wel eens den een' of ander' uit het oog; zelfs gebeurde ons dit met Mevrouw BILDERDIJK, welke wij ter behoorlijke plaatse onzen lof vergaten toe te brengen voor de getrouwe en vloeijende navolging van twee der *Méditations* van LAMARTINE; de *Kerk* en de *Afzondering:* in de laatste missen wij echter dikwijls de kracht van het oorspronkelijke; welk gebrek nog meer in het oog valt, wanneer men de navolging van hetzelfde stuk door DA COSTA (*Poëzij*, D. I. bl. 87) vergelijkt; deze is veel vrijer, maar tevens oneindig gloeijender en dichterlijker.

Doch het wordt meer dan tijd, dat wij van het Noorden naar het Zuiden oversteken, en met den Belgischen Muzen-Almanak eenige nadere kennis gaan maken. De uitvoering is zeer net, en de druk zelfs duidelijker dan die van zijnen Hollandschen broeder; maar in het plaatwerk, dat bij den laatsten dit jaar bijzonder wèl is uitgevallen, verliest hij het ver. Slechts één steendrukprentje bij het *Lentelied* van SIFFLÉ verdient goedkeuring; de andere zijn onduidelijk, en missen alle scherpte van omtrek. De portretten van Prins FREDERIK en zijne jeugdige Gemalin, benevens dat van NIEUWENHUIZEN, mogen gelijken, maar zijn alles behalve fraai; terwijl die van VAN WALRÉ en B. KLIJN, in den anderen Almanak, keurig zijn uitgevoerd. Doch in het ver-

Digitized by Google

volg, bij de zekerheid van grooter vertier, zullen deze bijhangselen wel de gewenschte volkomenheid bereiken; vooral, daar het keurige titelvignet bewijst, dat men ook in dit opzigt in *Vlaanderen* niet behoeft achter te staan. — De dichtstukjes, welke dit bundeltje uitmaken, scheiden zich natuurlijk in die van Noordelijken en Zuidelijken oorsprong, en wij willen deze verdeeling bij onze recensie ook in het oog houden.

Van onze Zuidelijke broeders verdienen VERVIER en WAP den voorrang; deze laatste, een kweekeling der *Gentsche* Hoogeschool, welker nieuwgesticht praalgebouw hij waardig bezongen heeft, schijnt veel aanleg te bezitten. Hij zingt in verschillenden trant, en ook het luimige gelukt hem, blijkens zijn stukje de *Godinnentwist*, dat echter wel niet geheel oorspronkelijk zal zijn; want in de *Mengeldichtjes* van GISIUS NANNING lazen wij reeds een dergelijk, dat geheel op dezelfde *fictie* berust, en met het tegenwoordige in sommige kleinigheden eene anders onbegrijpelijke overeenkomst heeft. Verder vindt men hier eene soort van Dithyrambe, de *Volksbeschaving*, door VAN RYSINGEN, welke verdiensten bezit en goeden aanleg toont; terwijl *het graf der Gelieven* van SERRURE eene zachte somberheid ademt, welke dit lieve stukje met een bekoorlijk waas overschaduwt. *Aan Philomele* van S.... uit Antwerpen en de *Uitboezeming* van J. HAEFKENS zijn niet zonder gebreken, maar beloven toch nog al iets voor het vervolg. Tot de middelmatige stukjes, in welke alleen de goede wil te prijzen valt, behooren de *Vriendschap* van VASTRIK, de *Feestzang* van VAN DEN EYNDE, en de *Affcheidsgroet* van DUNCAN. Deze namen zijn nog weinig of niet op onzen Zangberg gehoord; reeds meermalen vernamen wij dien van WILLEMS, en deze heeft hier in zijne Legende, *Fenelon en de Koe*, den roem herwonnen, welken hij door zijn *Volkslied* (zie boven) bijna verloren had. Dit stukje is in den echten hartelijk eenvoudigen toon, die voor deze dichtsoort past; soms echter wel wat prozaïsch, en een enkele keer niet goed Nederlandsch, daar hier een deelwoord *ontslaën* in plaats van *ontslagen* gebruikt wordt. — Bij het tot hiertoe opgegevene schijnt zich de medewerking der Zuidelijke Nederlandsche Zangers bepaald te hebben; het is wel niet veel, niet boven alles uitstekend, doch echter genoeg om ons met hoop voor de toekomst te vervullen. In een' volgenden jaargang verwachten wij meerder en beter. Uit het Noorden stamt dus het grootste gedeelte van dit Zuidelijk jaarboekje af. Van onze meerbekende Zangers hebben BILDERDIJK, LULOFS en STARING eenige kleine stukjes, meest bladvulling, als puntdichtjes enz., geleverd; BOXMAN een luchtig daar neder geworpen gedichtje, *Vriendschap en Liefde*, welks vinding de verdienste der nieuwheid bezit; DE GREUVE een viertal, van verschillende waarde; KINKER een' huwelijksgroet aan onzen pas gehuwden Prins, die ons niet bijzonder beviel; Mejufvrouw P. MOENS een uitgebreid verhalend dichtstuk, de lotgeval-

Digitized by Google

len van den eersten Heer van *Brederode* behelzende, dat over het algemeen bevallen zal, offchoon er op sommige gedeelten aanmerkingen gemaakt konden worden; OOSTERWIJK BRUYN een luimig en een ernstig stukje, beide van geen bijzonder gehalte; WARNSINCK een gevoelig versje *bij het wederzien mijner kinderen*, en WITHUYS een verhaal, *Linder* geteeld, dat een der beste dichtstukken is der verzameling. Onder de minder bekenden munten uit MARONIER, C. G. GREB, G. VAN DER LINDE, wiens gedicht *aan den Tijd* door kracht en lierzangerige vlugt eenen veelbelovenden aanleg bewijst; doch tevens eenige herinneringen (*reminiscenzen* zegt men in Duitschland) behelst uit een gelijknamig stukje van WITHUYS, dat in een' vorigen Nederlandschen Muzen-Almanak geplaatst is; hiervoor wachte zich vooral de aanvanger; want dit is een gebrek, dat verleidelijk maar leelijk tevens is. Verder de stukjes van GRAVÉ; dat van MEIJER op de herstelling der Rederijkkamer te Haarlem, waar de wederuitgeschotene *Wijngaardranken* alle hoofden op hol schijnen gebragt te hebben; want er is in de laatste tijden geen vers aan het Spaarne gekweeld of gekrast, of zij zijn er met de haren, of liever ranken, bijgesleept. Bijzonder en boven andere bevielen ons het *Lentelied* van SIFFLÉ; *Vondel* en *het Landleven* van J. JABOT, twee stukjes in verschillenden trant, doch elk goed, ja zelfs zeer goed in den zijnen, maar welke wij reeds elders (wij meenen in ons Tijdschrift zelf) lazen; de *Lenteävond* van C. TEN HORT, en de Lofzang op *St. Urfula* van G. DE KONING. De stukjes van CALISCH vloeiden uit eene verlichte en echt dichterlijke ziel; bij verdere beschaving zal hij iets voortreffelijks leveren. Wat er thans nog overig blijft, behoeft geene bijzondere melding; niets vonden wij, dat zijne plaats geheel onwaardig was, en dit is waarlijk, bij zulk eene uitgebreide verzameling, reeds eene groote lofspraak. Wij danken derhalve den ons geheel onbekenden verzamelaar van dit jaarboekje opregt voor zijne welverrigte taak, en durven hem, uit naam van het geheele Noord-Nederlandsche publiek, gerustelijk aanmoedigen om dezelve te vervolgen; want wij twijfelen er niet aan, of hij zal ook bij ons onderfteuning genoeg vinden, om dezelve in een volgend jaar nog beter af te werken, dan thans bij den eersten aanvang mogelijk was.

Jaarboekje aan Bevalligheid, Deugd en Kunst gewijd. 1826. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman, *f* 2 - 50.

Lezer en Uitgever zien, dat ons slechts weinig plaats rest; en wij begrepen, dat een enkel woord, nu, hun welkomer zijn zou, dan een breeder verslag eene gansche maand later. Wel dan, wij doorbladerden het boeksken met genoegen, ons eene meer gezette lezing voorbehoudende; maar zoo veel durven wij zeggen, dat het geenszins beneden vorige jaargangen staat naar stof en vorm, en dat men het, ook na de lectuur der zoo even aangekondigden, met voldoening kan beschouwen en gebruiken.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De veelvermogende invloed van den Godsdienst op het hart in de gewigtigste omstandigheden des levens, voorgesteld door het voorbeeld en getuigenis van vermaarde menschen; door LINDLEY MURRAY. *Een stichtelijk Boek voor Lezers uit alle Standen en van elke Christelijke Godsdienstige Gezindheid. Naar de(n) zeventiende(n) Druk uit het Engelsch. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1824. *In gr. 8vo. XVI en 375 Bl. f* 3-60.

Valt het niet te ontkennen, dat, in het dagelijksch leven, het kwaad, met zijnen onzaligen nasleep, veel sterkeren indruk maakt, en meerdere opmerking tot zich trekt, dan de stille en veeltijds in kleineren kring uitschijnende braafheid en godsvrucht; vertoont ook de Wereldgeschiedenis, evenzeer als die van bijzondere Landen en Volken, den mensch doorgaans in een zeer ongunstig licht; levert zij een verhaal van menigerlei bloedtooneelen en verwoestingen des krijgs, van staatsonlusten, beroerten, omwentelingen en opstanden, van aanslagen ten Hove gesmeed, en van veelvuldig onheil, door geweld, list, en eene onzalige werking van strijdige belangen en driften, op aarde gesticht; ja ontmoet men in hare breede gedenkrolle schaars éénen Vorst, als TITUS op den troon van *Rome*, terwijl men daarentegen van oorlogzuchtige Koningen of CESARS bijkans op elk harer bladen gewaagd vindt: zoo verblijdt men zich te regt over eenen Schrijver, die, om den veelvermogenden invloed van den Godsdienst op het hart in de gewigtigste omstandigheden des levens te doen blijken, de gevoelens en daden van een *tachtigtal* vermaarde menschen, zoo mannen als vrouwen, opteekende. Onder deszelfs geleide vertoeft men gaarne in de galerij van leerzame voorbeelden, door hem ontsloten; en, voor zoo verre wij mogten nagaan, uit echte narigten bijeengebragt. Want, behalve uit den Bijbel en de Kerkgeschiedenis, ontleende hij eenige stoffe

Digitized by Google

voor zijnen arbeid van elders uit de grijze Oudheid; meerendeels echter vestigt hij de aandacht van zijne lezers op Christenen van latere eeuwen, en kiest hij voorwerpen ter beschouwing nu van deze, dan weder van eene andere geloofsbelijdenis, doorloopt, zoo niet alle, ten minste de meer of min vermaarde standen der Maatschappij, en gaat nagenoeg geen gewest of rijk van *Europa* geheel voorbij, offchoon eigenaardig *Grootbrittanje* den *Engelschman* den ruimsten voorraad levere. „De berigten „van sommige, minder uitmuntende personen," zegt onze Landgenoot in zijn Voorberigt, „zijn bij de vertaling „in het Nederduitsch achterwege gelaten; een enkel „voorbeeld, dat van den Hertog VAN BUCKING-„HAM, is daarentegen uit de Hoogduitsche vertaling „hierbij gevoegd." Op een werk van zulken aanleg, en geschreven met gezegde doel, valt het gewis niet moeijelijk, omtrent de keuze en rangschikking der kortere of langere verslagen, daarin voorkomende, aanmerkingen voor te dragen (*); dan, het regt en de vrijheid des Schrijvers, om naar eigen dunk en krachten tot stichting van anderen te dezen werkzaam te zijn, erkennende, achten wij het voldoende, zoo hem de lof, van zich daartoe naar eisch gekweten te hebben, niet mag betwist worden. Immers in onderscheidene levenstoestanden en betrekkingen, in de eenzaamheid en voor vrienden, bij lotwissel en verschil van zedelijk goeden of kwaden aanleg, onder wederwaardigheid, ziekte en lijden, maar voornamelijk in de ure des doods, ontdekken wij hier, uit sprekende voorbeelden, den invloed van godsdienstige begrippen op het hart, altijd wel van gelijksoortige stemming, dan toch gewijzigd naar ieders geloof en overtuiging. Maar, deze algemeene goedkeuring vooruitgesteld zijnde, meenen wij ons thans eene en andere bedenking te mogen veroorloven.

(*) Onaangenaam zal het b. v. den beminnaar der vrije Kunsten zijn, dat hij van niemand der mannen, te dezen in een of ander vak vermaard geworden, zelfs niet van eenen MILTON of YOUNG, of andere *Engelsche* Dichters, gewaagd vindt.

De leest toch, waarop het werk geschoeid is; dunkt ons, dewijl men het tot geene volledigheid brengen mogt, te wijd en onbepaald. Een JOB en SALOMO, een STEPHANUS en PAULUS zijn immers hier de éénige voorbeelden slechts uit het O. en N. Verbond; CYRUS, CONFUCIUS en SOCRATES alleen het drietal mannen uit de ongewijde Wereldgeschiedenis; IGNATIUS en POLYKARPUS wederom die uit de Kerkvaders en Martelaars. Doch zoo men dezen, met den eersten Bloedgetuige, en PAULUS, ook aan het hoofd der Christenwereld verlangen mogt geplaatst te zien, waarom dan niet de ouderen geheel achtergelaten, indien men zoo weinige, en deze niet bij uitsluiting alleen gedenkwaardige, mannen verkiest aan te halen? Ook mogen wij niet ontveinzen, dat wij eene betere rangschikking der hier medegedeelde voorbeelden verwacht en verlangd hebben. Wij althans hebben niet bespeurd, dat de Schrijver, of naar den inhoud van voorkomende narigten, of wel volgens den leeftijd, stand of landaard dergenen, van wie hij gewaagde, zijne taak bearbeid heeft. Allen staan daarentegen dooreen gemengd, of te zamen gevoegd onder bijzondere afdeelingen; en afwisseling van verhalen schijnt wel inzonderheid de maatstaf geweest te zijn, waarnaar men zich rigtte, en waarom de alphabetische naamlijst achter het werk te meer noodig werd. Eindelijk de Vertaler zou, zoo wij achten, bij zijne Landgenooten meer goedkeuring en dank hebben ingelegd, indien hij, behalve HUGO DE GROOT, ANNA MARIA SCHUURMANS en HERMANUS BOERHAAVE, de drie beroemde *Nederlanders*, door MURRAY met regt gedacht, op zijne beurt van eenen ERASMUS, WILLEM I, J. VAN OLDENBARNEVELD, JAN DE WIT, M. A. DE RUITER, NIEUWLAND, BORGER, FEITH en meer anderen eenige gedenkwaardigheden hadde aangeteekend, of tegen iets anders, dat misschien dan zou hebben kunnen wegvallen, verwisseld (*). Trouwens 's mans

(*) Onder het lezen der voorbeeldige lijdzaamheid en zedelijke sterkte van den godvreezenden BLAISE PASCAL

oogmerk schijnt te zijn, een opstel van gelijken aard en nuttige strekking, bepaaldelijk tot het Vaderland betrekkelijk, vroeger of later in het licht te zenden. Hij noodigt werkelijk zijne Landgenooten, met name Leeraren van den Godsdienst, uit, om hem gepaste bijdragen, onder adres van den Drukker, te doen toekomen. Wij hopen, dat het hem aan goeden voorraad uit onzen leeftijd niet zal ontbreken; maar opperden vooral onze laatste bedenking, opdat hij toch niet verzuime, uit hetgene wijd en zijd verstrooid is, bijeen te verzamelen, wat tot lof van onze Christelijke voorgangers naauwelijks te veel kan herinnerd, en ook behoort overdacht te worden, door eene wegens hun gegeven stichtend voorbeeld dankbare nakomelingschap.

Wij hopen, dat dit werk, ook in den kleineren omvang van ons Vaderland, weldra derwijze gezocht moge worden, dat men tot eene herhaalde uitgave aanleiding vinden zal; en tevens, dat het alsdan gezuiverd worde van een aantal lompe taalfouten, welke dezen druk grootelijks ontsieren (*).

stond, schier, onzes ondanks, de zalige nagedachtenis steeds voor ons van onzen eigen' niet minder uitnemenden Landgenoot, wijlen J. F. VAN BEEK CALKOEN. Was het misschien onbekendheid met de schaars verkrijgbare schriften, dien waardigen man aangaande, door de Familie uitgegeven en onder vrienden rondgedeeld, waarom de Vertaler van hem moest zwijgen? Wij vreezen zulks bijkans, maar vleijen ons tevens, dat nabestaanden van den man, wiens Christelijk lijden en uiteinde verre boven onzen lof is, na deze noodiging niet weigeren zullen, door eenen herdruk van het bedoelde geschrift, te zorgen, dat zijne nagedachtenis bij *Nederland* in zegening blijve, en hij, de zalige, door de onzen geëerd worde, als een voortreffelijk toonbeeld onder de Christenen.

(*) Gelijk op den titel, is meermalen een verkeerd geslacht bij zelfstandige naamwoorden gebezigd. Ook vonden wij bewijs, dat achter een voorgaand meervoudig woord, in hetzelfde verband der rede, een enkelvoudig werkwoord geplaatst werd. (Men zie bl. 128 en 165). Nog leest men bl.

Digitized by Google

Beknopt Zamenstel der Christelijke Zedeleer voor de Jeugd. *Door* H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk.* *In 's Gravenhage*, *bij* de Wed. J. Allart. 1824. *In gr.* 8*vo.* 446 *Bl. f* 2-60.

Vragen over de Christelijke Zedeleer, te beantwoorden uit het beknopt Zamenstel derzelve voor de Jeugd. Door denzelfden. In 's Gravenhage, bij dezelfde. 1824. *In kl.* 8*vo.* 71 *Bl. f* :-50.

Indien noodzakelijkheid, beknoptheid, duidelijkheid en volledigheid een werk aanprijzen, dan verdient het voor ons liggende allen lof. *Noodzakelijkheid*; wij herinneren ons toch in onze taal geene voldoende handleiding tot de Christelijke Zedeleer, van welke wij ons bij regelmatig en oordeelkundig onderwijs van den meergevorderden leerling, uit den beschaafden stand, konden bedienen: want bij de groote waarde, welke wij aan het *Onderwijs* van BERGEN in de *Christelijke Geloofs- en Zedeleer* hechten, zoo staat daar, na de vrij uitvoerige Geloofsleer, de Zedeleer als 't ware afzonderlijk, en het is daarbij gedurig niet zoo voelbaar, hoe de Geloofsleer der Christelijke Zedeleer telkens een onmisbaar steunsel is. De Heer VAN HEYNINGEN voorziet dus door dezen zijnen arbeid in eene bij ons wezenlijke behoefte. De kleine om-

17 *leide* voor *legde*, bl. 36 *beveelden* voor *bevalen*, bl. 164 *niet meer* ALS, en bl. 169 *zoo gevaarlijk* DAN, behalve andere gelijksoortige misslagen. Maar doorgaans heerscht in dit boek groote onnaauwkeurigheid en verwarring omtrent den eersten en vierden naamval. Zoo vindt men het voorzetsel *den*, of den uitgang *en*, gebezigd, waar het zelfstandig woord in den eersten naamval staat, en het omgekeerde op bl. 181: *vroomheid en menschelijkheid maken deze(n) man merkwaardig*, enz. enz. Op bl. 186 is melding van LOCKE's *Verhandeling over de Zedelijkheid* (lees *Redelijkheid*) *van het Christendom*; bl. 333 ACKIN, waar AIKIN bedoeld werd, die over HOWARD Gedenkschriften naliet; en bl. 252 1638 voor 1688.

Digitized by Google

vang van het boekdeel is bewijs van *beknoptheid*, en één aan nadenken gewoon jong mensch zal niet klagen over gebrek aan *duidelijkheid;* en met dat al kunnen wij niet zeggen, dat iets wezenlijks door den bekwamen Schrijver is over het hoofd gezien, zoodat wij aan dezen zijnen arbeid den lof van *volledigheid* mede niet kunnen weigeren. De schrijfwijze is in den goeden toon, ernstig en hartelijk; en niet alleen voor de jeugd, maar ook voor den volwassenen zal dit boek een nuttig, leerzaam en onderhoudend leesboek zijn.

Het Vraagboekje is geheel voor den leerling ingerigt, en zoo gesteld, dat hem telkens de bladzijde aangewezen wordt, op welke hij de beantwoording der voorgestelde vraag vinden kan. Uit dit oogpunt, en met het leesboek bij de hand, hebben wij op de vragen ook niets te zeggen; maar zoo men de vragen afzonderlijk neemt, en daarnaar het onderwijs zijner kweekelingen wilde rigten, dan zou men hier en daar wel eens over het min duidelijke en min bestemde der vragen moeten klagen.

De menschen vallen doorgaans, ook nu nog wel, in een der beide *uitersten*, dat zij óf *aan de Christelijke Geloofsleer zóo groot gewigt hechten, dat daardoor de Zedeleer bijna geheel verwaarloosd wordt*, óf integendeel *de Zedeleer geheel op zichzelve voorstellen, even alsof die onafhankelijk ware van de Geloofsleer, en zonder dezelve kon gekend en beoefend worden.* „Ik heb," zegt VAN HEYNINGEN, „bepaaldelijk bedoeld het verband tusschen de Geloofs- en Zedeleer in het helderst daglicht „te stellen, zoodat de wederkeerige onmisbaarheid van „de eene voor de andere daaruit bleek, en dus de kennis „en betrachting van den Christelijken Godsdienst daar„door bevorderd werd."

Wij oordeelen het, na hetgeen wij reeds gezegd hebben, minder noodig, den gang van het werk, waarin overal, waar het pas geeft, des Schrijvers uitlegkundige geest doorstraalt, na te gaan, of het beloop der behandelde stukken, als een dor geraamte, hier af te schrijven. Ziet hier liever eenige weinige regels over het *gebed:*

Digitized by Google

„ Zoo wij bidden, en vóór en bij het bidden ons de zon-
„ de reeds behagelijk voorstellen, dan is ons gebed niet
„ hartelijk, niet geloovig, niet betamende, dan kan het
„ God niet behagen, dan maken wij onszelven de ver-
„ hooring onmogelijk, omdat wij redelijke schepselen zijn,
„ die naar eigene keuze handelen kunnen."

Wij hopen, dat ons gunstig gevoelen over dit *Zamenstel der Christelijke Zedeleer* zal medewerken, om op hetzelve de aandacht van ons godsdienstig publiek bijzonder te vestigen, en met name die van den Leeraar en Onderwijzer in het Christendom, in wiens handen het van uitgebreide nuttigheid zijn kan.

Leerredenen over Romeinen IX, X en XI. Door J. WIJS, J. C. ZOON, *Predikant te 's Gravenhage. IIde of laatste Deel.* Te *'s Gravenhage*, bij S. de Visser. 1824. *In gr. 8vo.* 256 *Bl. f* 2-40.

Een zoo voortreffelijk werk en van zulk eenen schrijver vordert niets van ons, dan alleen de melding, dat het nu volledig is. Wij zouden waarlijk den godsdienstigen smaak van het vaderlandsch publiek grootelijks oneer aandoen, zoo wij niet vooronderstelden, dat dit tweede deel door verre de meeste lezers van het eerste met verlangen is te gemoet gezien. Wij weten waarlijk niet, wat de voorstander van eenen hoogstredelijken Godsdienst en de vriend van den Bijbel, ter opheldering van deze hoofdstukken, meer verlangen zou, na deze zoo geheel eenvoudige, duidelijke en allezins uitmuntende opheldering; en ieder lezer zal het van zelve nu ook wel gevoelen, hoe ongelukkig men in vorigen leeftijd hier eenen knoop in eene bieze heeft gezocht. Reeds de enkele lezing van de *omschrijving* der hier behandelde hoofdstukken, (welke *de verdediging van God, in de verwerping der Joden, en de aanneming der Heidenen tot het genot der zegeningen van den Messias*, behelzen) achter deze leerredenen gevoegd, maakt alles zoo duidelijk, en overtuigt zoo

Digitized by Google

zeer, dat zij niets te wenschen overig laat. Met geen minder genoegen, dan het vorige deel, hebben wij deze leerredenen over Hoofdst. XI gelezen: zij zijn alle uit- uitmuntend bearbeid, eenvoudig welsprekend, doelmatig en zaakrijk. De eerste, die vs. 1—6 behandelt, leert, *dat het nimmer, zelfs in de tijden der diepste verbastering, aan menschen van eene betere gezindheid ontbrak.* Vs. 7—10 wijst *Gods bedoeling* aan, *de Joden tot het geluk der Christenen te brengen, en dat de Heidenen zelve voordeel zouden hebben bij de bereiking van dit oogmerk.* Vs. 16—24 bevat eene *waarschuwing aan de Christenen uit de Heidenen tegen zelfverheffing boven de ongeloovige Joden.* Vs. 25—29 kondigt eene *heugelijke verandering in den toestand der Joodsche Natie* aan. De leerrede over vs. 30—32 beschouwt *den gang der godsdienstige verlichting op de aarde.* De laatste, eindelijk, bepaalt bij *de grootheid van God, zigtbaar in de geschiedenis van de godsdienstige verlichting der wereld.* — De enkele opgave dezer *themata* zal voldoende zijn, om het belangrijke, en de verscheidenheid, die hier aanhoudend voorkomt, te doen opmerken. Als een sieraad der *Haagsche* gemeente, en ten nutte van geheel de vaderlandsche kerk, arbeide de waardige WIJS nog lange, en onthale ons nog meermalen op de vruchten van zijnen geest en pen!

Een woord tot waarschuwing en opwekking aan de verdrukte Kerk in Nederland, door C. SZ. KOK, *Lidmaat der Gemeente van J. C. Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. 1825. *Ir gr.* 8vo. 46 *Bl. f* : - 35.

Die waan, (zegt de Eerw. WIJS, ergens in zijne zoo straks aangemelde leerredenen, te regt) *alsof het geslacht der echte godvruchtigen gevaar liep van uit te sterven, alsof losheid en ligtzinnigheid aller harten hadden ingenomen, en de zuivere belijdenis der Evangelische waarheid met de reinheid van zeden zouden dreigen verloren te raken, die waan zij zeer verre van ons geweerd! Onder den schijn van*

Digitized by Google

hoogen ernst, en bij opregte beginselen, heeft zulk eene gedachte schadelijke uitwerkselen. Heeft zij niet bij u (dat uwe eigene ondervinding spreke!) een zeker wantrouwen ten gevolge op velen uwer Medechristenen? Eene zekere zucht en hebbelijkheid, om ook wat door hen goeds geschiedt, hun ijverig gebruikmaken van den openbaren Godsdienst, hunne pogingen tot de burgerlijke en godsdienstige beschaving hunner medemenschen aan onreine bedoelingen toe te schrijven? Verleidt zij u niet soms, om misbruiken, door sommigen *ingevoerd, wangevoelens, door* enkelen *gekoesterd, verkeerdheden, door* eenigen *gepleegd, op rekening van alle uwe tijdgenooten te stellen, en alzoo de groote wet der liefde, „die geen kwaad denkt, die alle dingen hoopt en gelooft," schromelijk te schenden?* Maar wijze woorden van één wijs man hebben op de BILDERDIJKS, THELWALLS, VIJGEBOOMS, CAPADOSES, DA COSTA's, en andere menschen van hunnen aanhang, hoegenaamd geenen invloed. Het *woord tot waarschuwing*, hetwelk thans voor ons ligt, is er een nieuw bewijs van; en wij zijn overtuigd, dat al, wat men dezen *Westzaandamschen Kok* zeggen mogt, *boter aan de galg* wezen zou. De man ijvert tegen de koepok, en houdt den voorstander van dezelve voor den *Antichrist*. Voorts beweert hij, dat de mensch niet *medelijdig ellendig*, maar *hatelijk ellendig* geworden is; en dat God den eenen *verordineert* en NB. tot een' *begunstiger* van zijne eeuwige liefde en genade stelt, en den anderen tot versmaadheid en eeuwige afgrijzing, hetgeen eene inblijvende daad in God is; welke *inblijvende daad* in God, gelijk ook de eeuwige *generatie* des Zoons, zijne *eenwezigheid* met den Vader, de gronden, waarop dezelve rusten, de vereeniging der twee naturen des Middelaars en derzelver noodzakelijkheid, de *eeuwige* (immers ook *inblijvende?* dit is het oude, regte woord!) *uitgang* van den Heiligen Geest, enz. enz. door verre de meesten, ja algemeen door de tegenwoordige leeraren geloochend wordt. Weshalve hij zich opgewekt voelt, om dezulken, die *licht* hebben, en die echter ter kerk gaan en door zul-

Digitized by Google

ke leeraren gesticht worden, hunne verregaande vereeniging met den afgod van den tijd onder het oog te brengen. Hem dunkt, dat hen *angsten* moesten aangrijpen, *als eener barende vrouw*, als zij hooren, *dat zij Jezus moeten aannemen, zich met Hem vereenigen, en alle ongeloovige gedachten, die hen daarin zouden beletten, geene plaats geven, maar hunne zaligheid uitwerken met vreezen en beven.* — Ziet daar een proefje van den onzin! Wij kennen dezen KOK niet; maar hij snijdt het woord al heel ruw, en het is duidelijk, dat hij tot die ongeregelde ijdelheidsprekers behoort, die zelve niet weten, wat zij willen of drijven, en wien de vrede in de kerk, en het gezond verstand en de ijver van wezenlijk godvruchtige en verstandige leeraars, een doorn is in het oog. Zijn geschrijf kan volstrekt geen goed, maar wel kwaad stichten. De man is echter te dom. Wij verwonderen ons, en het schaamt zich, dat onze vaderlandsche drukpers zich nog tot zulke en soortgelijke voortbrengsels der kwaadaardige domheid leenen wil.

Christelijk Weekblad, tot voorbereiding om over Feest- en Lijdensstoffen te hooren prediken. No. I en II. In gr. 8vo. 36 Bl. f :- 30.

Hoezeer het onze gewoonte niet is van weekbladen melding te doen, maken wij nu eene uitzondering, daar de voortzetting van den goeden opgang dezer onderneming zal afhangen. Deze bladen verschijnen zonder naam van schrijver of drukker; dan het voorberigt des uitgevers is F. P. STERK, te *Breda*, geteekend. Het werk zal slechts 30 zoodanige blaadjes bevatten, en wordt, om het aankoopen gemakkelijk te maken voor minvermogenden, bij blaadjes uitgegeven. Het doel geeft de titel op. Vier blaadjes zullen het vak tusschen de geboorte en het lijden van Jezus evenwel ook aanvullen. De taal is beschaafd en bij uitnemendheid zuiver; de inhoud eenvoudig en gepast. Dat men terugkeere tot de gewoonte on-

Digitized by Google

zer vaderen, en zich eenigermate voorbereide tot het gehoor bij de godsdienstoefening, is inderdaad wenschelijk; daartoe zijn deze blaadjes bijzonder geschikt, en de dertig nommers maken te zamen dan een goed geheel, een matig boekdeel, voor den ongeletterden Bijbellezer van eene blijvende waarde. Het blijkt allezins geschreven te worden in eenen goeden geest, door een kundig man; wij kunnen het alzoo (en dit doen wij nu bij deszelfs eerste verschijning) met gerustheid aanprijzen.

Werkdadige Landbouw-konst der Vlamingen, verhandeld in zes Zamenspraken, tusschen eenen Grondeigenaar en zijnen Pachter. Door J. L. VAN AELBROECK, *Lid van den Stedelijken Raad te Gend. Te Gend, bij* J. Snoeck-Ducaju. 1823. *In gr.* 8vo. *Behalve den Inhoud enz.*; *VIII*, *XII en* 314 *Bl.* *f* 3-50.

In het voorberigt over den oorsprong van dit werk wordt dan erg geklaagd, en met niet weinig regt. Nadat de Voorzitter der *Londensche Koninklijke Maatschappij van Landbouwkunde* onverrigter zake uit *Vlaanderen* was teruggekeerd van zijn onderzoek naar den landbouw aldaar, en over denzelven eenige aanmerkingen in het licht gegeven had, zond de *Maatschappij der Landbouwkunde* van *Ierland* eenen afgevaardigden, die, twee jaren, den landbouw in *Vlaanderen* onderzocht, en van zijn onthaal aldaar de gunstigste getuigenis publiek maakte, met het berigt, dat en waarom hij niet geheel heeft kunnen slagen. Ten gevolge daarvan schreef de eerstgemelde Maatschappij eene prijsstoffe uit, bedoelende de beste aanwijzingen omtrent den landbouw in *Vlaanderen*. Zeven Memoriën zijn toen daarover opgezonden. De Maatschappij werd ontbonden. Men schreef aan dezelve meermalen over de teleurstelling, en verzocht de ingezondene stukken terug. Alles werd met stilzwijgen beantwoord. Ook het onderhavige werk had in de *Fransche* taal te *Londen* gedon-

Digitized by Google

gen, en verschijnt, op sterken aandrang, met eenige verandering, in het licht. Het is opgedragen aan den reeds genoemden Voorzitter der *Londensche* Maatschappij, den Heer JOHN SINCLAIR; en na eene *inleiding*, en nog eenige *noodige voorafgaande bemerkingen*, vindt men, in 312 bladzijden, zes zamenspraken, zeer *compres* gedrukt. Dit geeft aan het boek eene mishagelijke houding, en maakt de lezing onaangenaam. En hoe wanstaltig, dat de redenering van éénen, in de zamenspraken, somtijds meer dan 25 bladzijden lang duurt! Zie, dat is eerst aan den praat houden! Taal en stijl zijn *Vlaamsch*; doch, die zich daarover kan heen zetten, en (opdat wij tevens een proefje geven van de dichtvruchten, die zich nog al niet spaarzaam langs de velden, die men hier bewandelt, aanbieden)

„Al wie, een ruimen rijd, speurt na met oog en zinnen,
Wat arbeid, ploeg en mest kan op den akker winnen,
Zal leeren met vermaak, het goed en ook het kwaad
Van 't geen de akkerman in Vlaanderen begaat."

— nu ja, dat zal hij dan leeren, en nog wel veel meer. De inhoud des werks is gewigtig, en bevat vele wetenswaardige zaken voor de liefhebbers van den landbouw, en, in het algemeen, voor de liefhebbers der natuurlijke historie. Maar een *oud Hollandsch* geduld wordt tot de lezing vereischt; en dewijl de Recensent noch de Redacteur dit op dit werk alleen beproeven mag, en misschien de lezer van dit Tijdschrift daartoe ook ongezind is, zoo raden wij allen, van welker gading dit geschrift is, dat geduld slechts aan, met de stellige belofte, dat het wèl zal beloond worden. Negentien platen zijn tot opheldering achter het werk gevoegd.

Uit de opdragt schrijven wij, ter bevestiging van het door ons gezegde, deze verklaring des Schrijvers af: „Als men van de *Vlamingen* diergelijke schriften leest; het is niet om zijnen geest te vermaken, maar alleen om zich te onderrigten van hetgeen in dit bedrijf gebeurt en voordeelig kan gebeuren." Aardig is het antwoord van

Digitized by Google

een' landbouwer, wien de Schrijver zijn voornemen berigt, en om zijne hulpe verzocht had. Men moge het, in zijn geheel, bl. V der inleiding lezen. Deze man beweert onder anderen, dat de landbouw alleen voor boeren voordeelig, maar voor heeren altijd nadeelig geweest is, en, het schrijven over dit onderwerp ontradende, laat hij zich dus hooren: „ Wij hebben eene betere en veel zekerder manier van schrijven; de pennen, die wij gebruiken om te schrijven, zijn de werktuigen van onzen landbouw, de inkt is de mest, het papier zijn onze akkers, en de vruchten, die wij daarop winnen, zijn de redeneringen, die metderdaad spreken, en ons meer leeren en bezorgen, dan sommigen, die over deze stoffe met woorden aan anderen willen leeren, hetgeen zij dikwijls zelven nog zoeken," enz. Eveuwel de Schrijver praat zijn voornemen goed, en die knappe bouwman zegt hem hulpe toe; en zoo kwam dit boek in de wereld, in hetwelk het onderwerp uitvoerig en naauwkeurig, en met vele zaakkennis, die niet het gevolg van de Theorie alleen zijn kan, is behandeld.

Geschied- en Staatkundig Mengelwerk van Mr. J. SCHELTEMA, *Ridder enz. IIIden D.* 1—3*de Stuk en IVden D.* 1*ste St. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1822—1825. *In gr. 8vo. Te zamen* 916 *Bl. f* 8 : - :

Sinds eenigen tijd hadden wij dit *Mengelwerk* van onzen verdienstelijken SCHELTEMA uit het oog verloren. De uitgave van een eerste Stuk des vierden Deels roept ons tot hetzelve terug.

Ook hier komen weder zeer belangrijke stukken voor, nevens eenige andere, die, naar ons inzien, een meer plaatselijk belang hebben. Eerst ontmoeten wij eene Verhandeling over het gemis en belang eener goede plaatsbeschrijving en bijzondere Geschiedenis van *Utrecht*. Deze Verhandeling is tevens zelve eene zeer lezenswaardige schets eener Letterkundige Geschiedenis der Historieschrij-

Digitized by Google

vers van het *Sticht*, verbonden met de staatkundige lotgevallen, door dezelve geboekt, en van hetgeen er te *Utrecht* in 't algemeen voor kunst en wetenschap gedaan en niet gedaan is. — De uitmuntende *Dordsche* Dichter en Geneesheer DANIËL JONCKTYS, wiens *Rofelyns Oorchies* door DE VRIES zoo hoog gesteld wordt, die ook het bijgeloof van tooverij en hekserij, gelijktijdig met HEEMSKERK (maar geneeskundig, gelijk deze meer regtsgeleerd) aantastte, is het onderwerp der volgende Verhandeling, waarin onder anderen het bijna vergetene *Twistgesprek tusschen Venus en Minerva*, en een tegenstuk tot den *Lof der Zotheid* van ERASMUS, als het meesterstuk des Dichters, meer bekend gemaakt worden. — Uittreksels uit de Geschiedenis van VAN DER VIJNCKT, ten einde daaruit het wetenswaardigste, met voorbijgang van het meer bekende, mede te deelen, hebben sedert de vertaling des geheelen werks ook in onze taal veel van derzelver belang verloren. — De Redevoering over de *Confrérie en Akademie van Pictura in 's Gravenhage* bevat wel eenige kunstberigten van algemeen belang, en eenen wensch tot meer verband tusschen Letterkundigen en Kunstenaars, die behartiging verdient, maar is, over 't geheel, meer plaatselijk. — Van eenen geheel anderen aard is de herinnering aan de verdiensten van den uitmuntenden *Utrechtenaar*, den Staatsraad Mr. JAN HINLÓPEN, in wien een fijne smaak voor de letteren zich met de edelste deugden, een' blakenden ijver voor het goede en onvermoeide werkzaamheid vereenigde, en die in 1809 te vroeg aan het Vaderland ontrukt werd. Wij vinden in dit stuk een' uitmuntenden, onuitgegevenen Lierzang aan GÖTHE, waarvan vooral het hoog dichterlijke en niet minder verheven godsdienstige slot ons behaagde. De edele Vriend van BELLAMY en RAU verdiende zulk eene hulde; en SCHELTEMA heeft, zonder eene eigenlijke lofrede te willen vervaardigen, toch de taak van lofredenaar op eene waardige wijze vervuld.

Zeer uiteenloopende stukken bevat de tweede Afdeeling. Dat het verblijf van SCHELTEMA te *Utrecht* in-

Digitized by Google

vloed op de keus zijner onderwerpen heeft, is ons in het vorige stuk reeds gebleken. Waarschijnlijk hebben wij daaraan ook toe te schrijven het opstel *over de Runderpest in 1813 en 1814, te Utrecht ontstaan en gestuit.* Bij den drang van 's lands omstandigheden, bij het gewigt der gebeurtenissen, die juist in dezen tijd elkander met onbedenkelijke snelheid opvolgden en ieders gemoed bezig hielden, is het gevaar van eenen anderen aard, waaraan toen het land blootstond, en hetwelk door de kloekmoedige vastberadenheid van eenige verdienstelijke mannen in de beginselen gestuit is, te weinig bekend geworden. — Het vonnis der *Inquisitie* tegen *Nederland* wordt gevolgd door eene wet op het dorschen van het koolzaad in *Vriesland*, met aanteekeningen en bijlagen, niet onbelangrijk voor de kennis der *Vriesche* zeden in de zestiende Eeuw, alsmede de sporen dier oude gewoonten, welke nog vóór 50 jaren werden gevonden. — In de levensbijzonderheden van *groote* WATSE, neef van *groote* PIER, JUW. YMPTE TER WISGA, en KLAASZ., *Vriezen* uit de zestiende en zeventiende Eeuw, in de land- en *Hollandsche* taal tegenover elkander, en met aanteekeningen, komen vele karaktertrekken voor, aan dien overouden en merkwaardigen Volksstam eigen. — De verdere Artikelen van meer uitgebreidheid in dit Stuk zijn: 1) Het Verbaal van WITSEN, gedurende zijn Gezantschap in *Engeland*, 1689, door WAGENAAR in de *Vaderlandsche Historie* gebruikt, doch sedert (door onverschoonlijke nalatigheid, zeker !). verloren gegaan, en waarvan alleen nog uittreksels door den Heer VAN DER STAAL, Pensionaris van *Amsterdam*, zijn overgebleven, welke onze Schrijver hier mededeelt. 2) Over FRANCIUS, als *Nederduitsch* Schrijver, vooral als Vertaler en *Commentator* van GREGORIUS NAZIANZENUS *over de Mededeelzaamheid.* Onder de verdere kleine opstellen, Anekdoten enz. merken wij het ontworpen slot op van een verslag van de werkzaamheden der tweede klasse van het Instituut over 1810, door SCHELTEMA gesteld in de diepe weemoedigheid van zijn hart over de inlijving

Digitized by Google

bij vreemden en den ondergang des Vaderlands met al zijnen roem, welke ras misschien gevolgd stond te worden door den ondergang zijner taal. Het stuk, hoezeer niets beleedigends voor den Tiran bevattende, moest weggelaten worden. Bij het lezen van zulke stukken slaat men het oog, vol dankbaarheid over onze redding, ten Hemel. Ook eene Anekdote van Vader HINLÓPEN, die zelfs in de schuit middel vond een' vloeker te verbeteren, is regt belangrijk.

Het derde Stuk bevat iets over beroemde Opdragten, en bepaaldelijk de Opdragt van het *Regt van Oorlog en Vrede* door DE GROOT aan Koning LODEWIJK XIII van *Frankrijk*, in het *Nederlandsch* vertaald. Wij voor ons bekennen, de *Opdragten* niet zeer hoog te stellen; het is doorgaans vleitaal, en zelfs de besten kunnen zich daarvan naauwelijks onthouden, dewijl het, even als met pligtplegingen in de zamenleving, een aangenomen gebruik is, in deze soort van geschriften bevallige onwaarheid te spreken. Wij hebben daarvan een nieuw bewijs in de door SCHELTEMA vertaalde Opdragt, welke wij, ter eere van DE GROOT, wenschten, dat niet bestond, — geenszins om den vorm, deze is keurig, maar om de stof. Men kent toch den nietigen LODEWIJK XIII, dien slechten Zoon, vervolger van zijne Moeder, die hij bijna van gebrek heeft doen sterven, en slaaf van RICHELIEU, die alleen het Rijk regeerde, terwijl LODEWIJK niets deed, Welnu! aan dezen worden hier, tot vervelens toe, de namen van *Regtvaardige*, van *Weldadige*, van *Goede*, ja van *Heilige* verspild! Het moge, des noods, uit de omstandigheden te vergoelijken zijn; het ware toch beter, zulks te vergeten. Drie andere Opdragten, vooral die van H. NOORDKERK aan de *Amsterdamsche* Regenten, wegens zijn werk, de *Handvesten van Amsterdam*, ademen een' beteren, vrijeren geest. — Uitnemend is het volgende opstel: *De Dordsche Dichtschool vóór* 1672. Hier spreidt SCHELTEMA zijne diepe kunde onzer Letterkundige Geschiedenis in volle kracht ten toon. Hij doet zien, dat, gelijktijdig met de *Am-*

Digitized by Google

sterdamsche Dichtschool van HOOFT en VONDEL, die door kracht en verhevenheid uitmuntte, er eene andere te *Dordrecht* bestond, in de meer zachte, liefelijke en zoetvloeijende manier van CATS. Het huisselijk leven, de liefde, het huwelijk waren doorgaans de voorwerpen van haren zang. Wij hebben hiervan reeds vroeger een staaltje in JONCTYS gezien. In het godsdienstig-staatkundige schijnen velen dier schole meer tot de partij der in hunne stad gehoudene Kerkvergadering te hebben overgeheld, dan de *Amsterdammers*. Niet allen hielden zich in de perken der zedigheid, gelijk CATS. — Na eene vertaling uit MEISSNER, over de voordragt als *spreker* of *schrijver*, komt de Verhandeling over het lied, *Wilhelmus van Nassouwen*, vroeger in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* geplaatst. — Een verhaal van den *Remonstrantschen* Predikant ARNOLD GEESTERANUS, wegens zijne gevangenis op en ontsnapping uit *Loevestein*, levert een bewijs van de oogluiking der Staten, ten tijde van FREDERIK HENDRIK, die echter, zoo 't schijnt, door vrees voor de Predikanten, en misschien voor een gedeelte der nog bittere Gemeente, zich niet zoo, als men wilde, durfde openbaren. De zeven Predikanten wilde men niet ontslaan, maar vervolgde ze niet, toen zij ontsnapt waren. DE GROOT mogt niet in 't land blijven; maar men deed geene pogingen, om hem in hechtenis te nemen. — Eene levensschets van den *Vrieschen* Werktuigkundige JAN PIETERS VAN DER BILDT wordt voorafgegaan door eenige berigten omtrent beroemde *Vriesche* Wiskunstenaars.

Het eerste Stuk des vierden Deels bevat slechts drie stukken, waarvan het eerste hoogst opmerkelijk is. De Redevoering van onzen grooten MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, den Vriend en regterhand van WILLEM I, op den Rijksdag te *Worms* gehouden, was tot nu toe slechts door de uittreksels onzer Historieschrijvers bekend; het oorspronkelijke *Latijn* was ten uiterste schaars; doch het heeft SCHELTEMA mogen gebeuren, daarvan twee Exemplaren te erlangen, die hij thans in de oorspronke-

lijke taal, met eene overzetting, mededeelt. Het is een uitmuntend betoog van de regtmatigheid en wettigheid onzes opstands en der verdediging tegen *Spanje*, vooral na den *Gentschen* Vrede en tegen *Don* JAN. Men ziet wel, dat de Redenaar, uit ontzag voor den persoon des Konings, die nog niet afgezworen was, voor de *Roomsche* Leden van het Verbond, en voor den *Duitschen* Keizer en de Roomschgezinde Rijksvorsten, zekere *menagementen* gebruikt, en meer had kunnen zeggen, blijkens de twee jaren later verschenen *Apologie* van den Prins van *Oranje*, die zeer veel scherper is. Nogtans wordt er openlijk van het ombrengen (*de nece*) van *Don* CARLOS gesproken; doch ALDEGONDE spreekt slechts van *geruchten*, en schuift, zoo het schijnt, de schuld op *Don* JAN. Wij kunnen ons niet onthouden, eene plaats af te schrijven, waarin de overeenkomst dier tijden met de onze zich op eene treffende wijze vertoont; eene vergelijking van *Spanje* met *Turkije*, als de beide brandpunten van geweld en barbaarschheid; met dit onderscheid nogtans, dat beiden thans de magt verloren hebben, die zij toenmaals bezaten, en evenwel, *om der zake zelve*, om de aldaar heerschende domheid en wreedheid, door de Ministers van het Rijk der Duisternis te *Weenen* en elders worden voorgestaan: „ Overweegt dan, hoe de verovering van *Cy-* „ *prus* onlangs, en die van *Rhodus* en *Konstantinopel* „ vroeger, het verwinnen van *Griekenland* door de „ *Turken*, en het bezetten van het geheele Oostersche „ Rijk door het geweld der *Ottomannen* alleen veroor- „ zaakt is door het verzuim der naburen, om tijdig hulp „ aan te brengen, en vooral omdat een ieder dacht, dat „ de brand nog ver verwijderd was, en niemand de han- „ den uitstak, om het gevaar af te wenden en de buren „ te helpen: toen deze verloren waren, zag men te laat, „ hoe de vlam ten algemeenen verderve voortwoedde." Hierop volgt de bedoelde vergelijking, en alsdan wordt gezegd: „ Doch wat zouden hier nog voorspellingen „ noodig zijn, nu de *Spanjaarden* (*) een verbond me

(*) Voeg er voor onze tijden bij: *en hunne Vrienden*.

Digitized by Google

„ met de *Turken* hebben aangegaan, en met dezen over
„ het betalen van schattingen hebben gehandeld; om te
„ meer krachten te erlangen tot het overheerschen der *Ne-*
„ *derlanden?* Zoo schamen zij zich niet, de *Turken* te
„ dienen, ten einde de Christenen onder het juk te bren-
„ gen. *Bij allen immers, die zich op het overheerschen*
„ *toeleggen, heerscht zekere wrok, nijd en afkeer tegen*
„ *vrije Burgerstaten, die volgens de wet bestuurd wor-*
„ *den;* (*) vooral bij de *Spanjaarden*, die, gedeeltelijk door
„ eene onverstandige en bittere zucht voor den Gods-
„ dienst gedreven, gedeeltelijk door het voorbeeld van
„ dwang bij de *Turken* en *Mooren* besmet, als eenen stel-
„ regel aannemen, dat er geen vaste staat van gebied kan
„ zijn, en dat zelfs de Godsdienst niet als gevestigd kan
„ worden beschouwd, tenzij het volk door geweld en
„ dwang tot zijn' pligt wordt gehouden, zoo als zij mee-
„ nen, maar, zoo als de waarheid is, in boeijen en ban-
„ den van de wreedste slavernij worden gekneld." (†)

Een volgend stuk van minder algemeen belang dient echter, om een' verdienstelijken Geleerde, GERARD VAN LOON, van de blaam van letterdieverij te zuiveren, die men hem, ten aanzien van ANDRIES SCHOEMAKER, heeft aangewreven, en waarvan wijlen de Heer HULTMAN, bekend als Letterkundige zoo wel, als in de hoedanigheid van Bestuurder, zoo stellig overtuigd was, dat hij den Heere SCHELTEMA verzocht, de eer van zijnen Overgrootvader SCHOEMAKER tegen VAN LOON te handhaven. Doch nu blijkt uit een' brief, dien SCHELTEMA heeft weten op te sporen, dat SCHOEMAKER het werk van VAN LOON, dat vervolgens gedrukt is, heeft nageschreven.

(*) De overzetting van den Heer SCHELTEMA is hier niet naauwkeurig. Hij vertaalt *simultas* (wrok) door *geveinsdheid*, en *cum... Rebuspublicis: tegen elk, die een voorstander is van een' vrijen en welgevestigden Burgerstaat.*

(†) De haat van het Heilige Verbond, hetwelk *Spanje* en *Turkije* tot Model heeft gekozen, tegen *Constitutionele Staten* is dus nieuw noch vreemd.

Digitized by Google

Het laatste stuk is eene Verhandeling over JOHANNES WIER, of WIERIUS, beschouwd als den ijsbreker tegen de leer der vooroordeelen wegens den Duivel, de duivelskunsten, tooverijen en heksenprocessen. Wij zien hier een droevig tafereel opgehangen van de verschrikkelijke uitwerksels des bijgeloofs, zelfs na de Hervorming en in de tijden van ons Gemeenebest. Zoo werden in 1593 en 1595 nog vrouw, man en eene dochter van 17 jaren, om tooverij, levend te *Utrecht* verbrand! Doch met de zeventiende Eeuw schijnen deze geregtelijke moorden te zijn geëindigd. In die Eeuw had reeds WIER, uit *de Graaf* geboortig, een Geneesheer, met ongemeene schranderheid en vrijmoedigheid dit bijgeloof in het hart aangetast.

De Heer SCHELTEMA verdient op nieuw door dezen bundel dank bij de Natie, wier oudheden en merkwaardigheden hij met even zeldzame vlijt en schranderheid als geluk weet op te sporen, ook uit de verborgenste schuilhoeken; zoodat zijn *Mengelwerk* inderdaad, in meer dan één opzigt, eene ware schatkamer is voor den liefhebber en beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis.

De Unie van Brussel, des jaars 1577, naar het oorspronkelijke uitgegeven, door Mr. J. C. DE JONGE, *Substituut-Archivarius van het Rijk. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In gr. 8vo.* 216 *Bladz. Met een fac-simile in plano. f* 2-50.

Meermalen ontvingen wij uit handen van VAN WIJN's kundigen en waardigen medehelper gewigtige bijdragen tot de oudere Geschiedenis van ons Vaderland, zoo in de *Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde*, als afzonderlijk, uitgegeven. (*Over het opkomen van den derden stand, over* FLORIS *den Voogd, den oorsprong der Hoekssche en Kabeljaauwsche twisten*, enz.) Dit alles was geput uit, of gegrond op, echte stukken, in de Archiven voorhanden. Thans deelt hij ons een dier stukken

mede, van veel belang voor de onvergetelijke Gefchiedenis van onzen opftand tegen *Spanje*, — het oorfpronkelijke der *Unie van Brusfel*, die de *Utrechtfche* twee jaren voorafging, maar in eenen anderen geest gefteld was, zoodat hare onderteekenaars zich meestal fpoedig onder *Spanje* en *Parma* vlijden. Deze *Unie* was niet zeer bekend, en nogtans was zij een onmiddellijk gevolg van den *Gentfchen* Vrede, en ging het bekende *Eeuwige Edict* vooraf, hetwelk daarvan een uitvloeifel was. Uit 's Rijks Archief heeft de bekwame DE JONGE dit ftuk in de eigene (*Franfche*) taal, waarin het gefteld was, door een *fac-fimile* voorgefteld, benevens alle de onderteekeningen, doch deze op de gewone wijze gedrukt. — De inleiding is een meesterftuk van *historifche* voorftelling, en ontwikkelt uitnemend de voor- en nadeelen, die de *Unie van Brusfel* aan de zaak der Vrijheid gedaan heeft. Stipte onpartijdigheid heeft hier de pen van onzen Schrijver beftuurd, even als bij de vermelding van alle de Edelen, Geestelijken en Burgers, (over de 250 in getal) die aan dit Verbond hebben deel genomen, en bij de meesten van welken de handhaving van den *Roomfchen* Godsdienst, die ook in het Verdrag uitdrukkelijk bedongen werd, op den voorgrond ftond. — Doch DE JONGE doet aan de verdienften van dezen regt wedervaren, ook wanneer zij openlijke vijanden of zelfs geheime verraders van de zaak der Vrijheid werden, en liet zich door geene verkeerd gewijzigde vaderlandsliefde tot eenzijdigheid wegflepen. Zie b. v. de vermelding van BARLAIMONT, HIERGES en zijne drie andere zonen, (bl. 178) AARSCHOT, (bl. 28, 29, 40, 41) enz. Hij verzwijgt geenszins hunne gebreken, en zelfs misdaden; maar hij eerbiedigt den mensch, terwijl hij zijne *daden* afkeurt. Inderdaad is er voor den afval dier Heeren (behalve van hen, welke de *Unie* ter kwader trouwe teekenden) wel wat te zeggen; de vernieuwde beeldenftorm, de ergerlijke tooneelen te *Gent* en elders moesten de ijverige Roomschgezinden wel grieven en verbitteren. Te regt nogtans doet onze Schrijver zien, dat ook jaloerschheid

Digitized by Google

op den Prins van *Oranje* en zucht tot eigene verheffing daarbij eene rol speelden. Het was deze afval, die eerst de partij der *Malcontenten* voortbragt en stijfde, naderhand de *Walsche* Gewesten, en eindelijk bijkans geheel *Vlaanderen*, onder het gezag van *Spanje* en de *Roomsche* Kerk terugvoerde. Men had dus tot hiertoe algemeen gedacht, dat deze *Unie* door de Staten der Zuidelijke Gewesten alleen gesloten was; maar uit het oorspronkelijke stuk en de Notulen der *Staten Generaal* zien wij, dat ook *Holland* en *Zeeland*, hoewel onder zekere voorwaarden en voorbehoudingen, daarin deel namen, (bl. 125—136.)

Men ziet dus, dat dit werk, hoewel op eene kleinere schaal, gedeeltelijk in den vorm van TE WATER'S bekende *Geschiedenis van het Verbond der Edelen* gesteld is. Ook hier zijn de berigten omtrent de personen, gelijk in dat doorwrochte werk, met naauwkeurigheid en ongemeene vlijt bijeenverzameld. Dit stuk heeft eene bijzondere waarde in onze dagen, waarin *Jezuiten*, vreemde Zendelingen en dweepers, tot uit *Ierland* toe, de inwoners der Zuidelijke Gewesten, onder godsdienstige voorwendsels, tegen hunne vaderlijke Regering trachten op te zetten, en gaarne eenen nieuwen burgeroorlog zouden stoken. (Heeft niet de *Ier* O'CONNOR te *Dublin* reeds veelbeteekenend van Bajonetten gesproken?) Maar de tijden zijn veranderd, en de woelgeesten hebben geen PARMA. Altijd, nogtans, blijft het nuttig, door beschouwing van het voorledene voor de toekomst te waarschuwen, en de heillooze gevolgen van godsdienstige twisten en verdeeldheden voor de vrijheid, onafhankelijkheid en welvaart van een land aan te toonen. Zij alleen hebben de Zuidelijke Gewesten, van den frisschen stam afgerukt, derdehalve Eeuw onder vreemden doen wegkwijnen, en, nu eindelijk deze wonde begint te heelen, zouden vrienden dier twisten zoo gaarne de eens zoo welgelukte proef herhalen. Moge het hun nimmer gelukken!

Wij wenschen, dat de Heer DE JONGE ons nog op meer soortgelijke vruchten zijner onvermoeide nasporingen onthale.

GYSBERT JAPICX, *Friesche Rymlerye, etc. de tredde druwck, op nyz trognoaze in forbettere trog* E. EPKEMA. *To Ljeauwert, by* J. Proost, *Boeck-forkeaper.* 1821. *In 4to. Twee deelen in één band, te zamen* 16, *XXXII*, 435 *bl. Bij Inteek. f* 7-50.

Woordenboek op de Gedichten en verdere geschriften van GYSBERT JAPICX, *als een vervolg op de twee vorige deelen van dat werk zamengesteld door* E. EPKEMA, *Phil. Th. Mag. Lit. Hum. Dr. en Rector der Latijnsche School te Middelburg. Te Leeuwarden, bij* J. Proost. 1824. *In 4to. Inleid. LXXVIII*, 582 *bl. Bij Inteek. f* 10-30.

De steeds toenemende zucht voor de Vriesche taal en letterkunde is een belangrijk en verblijdend verschijnsel dezer dagen. Is die taal, welke op het land nog algemeen gesproken wordt, door de bewoners der steden wel eens te veel in vroegere tijden verwaarloosd, weinige Vriezen zullen er thans onder hen gevonden worden, eenigzins op kennis en beschaving aanspraak makende, die in dezelve onkundig zouden willen heeten. Er zijn er, die van tijd tot tijd hunne krachten beproeven in het vervaardigen van Vriesche opstellen in dichtmaat of proza, welke men, 't zij afzonderlijk, 't zij in tijdschriften, 't zij in grootere of kleinere bundels, in het licht ziet verschijnen. Algemeen was het deel, dat men nam in dat nationale feest, hetwelk vóór twee jaren te *Bolsward* werd gevierd, toen het borstbeeld van GYSBERT JAKOBS, den hoofddichter des lands, die dáár woonde, plegtig werd ingewijd. Meer en meer tracht men ook de kennis aan hem onder de landlieden te verspreiden; zoodat het misschien niet onmogelijk is, dat de hoop van sommigen eens verwezenlijkt worde, dat de Vriesche jeugd op de scholen regelmatig onderwijs in hare moederspraak erlange, of althans, dat verschillende gedichten van den Bolswarder Schoolmeester, zoo uitnemend daartoe geschikt, als leer- en leesboek tot middel van opvoeding gebezigd worden, en dezelve alzoo tot den rang van volksliederen overgaan. Eindelijk de beoefening van het Vriesch verkrijgt meer en meer een wetenschappelijk aanzien, door de spraakkundige behandeling der taal; en niet gering zijn te dezen opzigte de verdiensten van velen onder de tegenwoordig levenden, aan wier hoofd wij niet twijfelen, den Nestor onzer letterkundigen, den grijzen WASSENBERGH,

Digitized by Google

te plaatſen. En inderdaad beide de Vriefche taal en GYSBERT JAKOBS zijn die hoogachting en onderſcheiding waardig, ook zelfs van hen, die geene Vriezen zijn. Want de eerſte is een der gewigtigſte tongvallen van de algemeene taal der Nederlanderen, en kan tot derzelver kennis niet weinig bijdragen, zoodat zij om zichzelve reeds verdiende beoefend te worden, wanneer zij ook die belangſtelling als eene zoo oude en nog levende taal niet opwekken kon, — en GYSBERT JAKOBS is zulk een dichter, dat allen zelfs, die hem in het oorſpronkelijke niet kunnen lezen, maar hem alleen kennen uit de overbrengingen van den Hoogleeraar KOOPMANS, in zijne verhandeling over dien dichter, niet aarzelen zullen, aan dien tijdgenoot en hoogſchatter van CATS en HOOFT eenen der eerſte rangen onder de lievelingen der Muzen toe te kennen. Recenſent althans acht de naauwe betrekking, waarin hij tot vele Vriezen ſtaat, mede daarom als een groot voorregt, dewijl dezelve hem tot de kennis van hunnen dichter heeft gebragt, van wiens verzen, zoo ſtellig als van eenige andere, kan gezegd worden: *Decies repetita placebunt.*

Voor Vriezen en niet-Vriezen heeft de Heer EPKEMA in het voor ons liggende werk eene gewenschte gelegenheid geſchonken, om met vrucht hunne ſtudiën van het Vriesch en GYSBERT JAKOBS voort te zetten. Het is eene nieuwe, verbeterde uitgave van de *Frieſche Rymlerye* van dezen dichter en van de overige geſchriften, die, gedeeltelijk van hemzelven afkomſtig, achter zijne werken als een tweede deel door GABBEMA zijn uitgegeven. Deze verbeterde uitgave is voorzien van aanteekeningen, die zoo wel de verbeterde lezing betreffen, als tot opheldering dienen. Hierbij is nog gevoegd een uitvoerig uitlegkundig Woordenboek op die gedichten en geſchriften, voorafgegaan door eene Inleiding, welke eene proeve van eene Vrieſche Spraakkunst bevat. Reeds ſedert jaren was de verwachting op dit werk geſpannen, toen de Heer EPKEMA, bijna gelijktijdig met den Heer TEN BROEKE HOEKSTRA, eene nieuwe uitgave van GYSBERT JAKOBS aankondigde. Hebben wij reden ons te beklagen, dat de onderneming van den laatstgenoemden niet tot ſtand is gekomen, wij mogen ons des te meer verheugen, dat zulks ook niet het geval is geweest met die van den Heer EPKEMA, die, in Vriesland geboren en opgevoed, en met eene onverdoofbare zucht voor de Vrieſche letter-

kunde bezield, voor dit werk eene eigenaardige geschiktheid bezat, daartoe een' ongemeenen ijver, een' gelukkigen geest van opmerking en onderscheiding en een' grooten voorraad van kundigheden aanbragt, en aldus een in zijne soort waarlijk klassiek werk geleverd heeft, waardoor hij op alle voorstanders van Vrieslands taal en letterkunde de verpligting van dankbaarheid heeft gelegd, dat hij hetzelve heeft willen op zich nemen.

Het eerste der op den titel aangekondigde boekdeelen bevat de gedichten en verdere geschriften van GYSBERT JAKOBS, benevens de reeds vermelde aanteekeningen. Van dezen dichter bestonden twee uitgaven, de eene te *Bolsward* in 1668, de andere, vermeerderd door GABBEMA, te *Leeuwarden* in 1681 bezorgd. Want de zoogenoemde *Franekersche* van 1684 is niets anders dan eene boekverkoopers speculatie, die de Leeuwarder exemplaren door bedriegelijk ingeplakte titels als eene nieuwe uitgave aan den man zocht te brengen. Beide uitgaven worden gedurig schaarscher, en vooral de laatste is slordig en vol onnaauwkeurigheden; zoodat eene nieuwe en verbeterde uitgave dringende behoefte was. In deze *derde* uitgave, door welke de Heer EPKEMA in deze behoefte heeft willen voorzien, vindt men alles bijeen, wat in de beide vorige is gegeven, en daarom ook niets van Voorredenen en Opdragten, zoo wel van GYSBERT JAKOBS en GABBEMA, als van anderen, weggelaten. Dit voorwerk beslaat XXXII bladzijden; en op hetzelve vindt men ook eenige aanteekeningen, (IIde D. bl. 118—123) waarvan het slechts te beklagen is, dat de Heer EPKEMA niet op de paginatie zijner eigene uitgave, maar op die der Leeuwardsche verwijst, waardoor het vinden der bedoelde plaats moeijelijk wordt gemaakt, te meer, wijl de bladzijden van dat voorwerk in die Leeuwarder uitgave niet genommerd zijn. Wil EPKEMA, in de tweede lijst der drukfouten achter het Woordenboek, dit overal veranderd hebben gelezen naar de getallen zijner editie, het gebrek wordt daardoor niet verholpen. Doch er schijnt in het algemeen weinig aan een geregeld plan der uitvoering gedacht te zijn, toen men aan het drukken van deze uitgave begon. Zoo had men de vier eerste bladzijden gezet en afgedrukt, toen het denkbeeld opgekomen schijnt te wezen, om zoo veel mogelijk eene getrouwe afbeelding van de Leeuwarder uitgave te leveren. Want van daar af is men aangevangen, met soortgelijke en gedurige verandering van letters

op iedere bladzijde te drukken, wat men in de Leeuwarder uitgave vond, denkelijk om het naslaan der aanhalingen gemakkelijk te maken. Hadde men hieraan van den beginne af aan gedacht, het zou minder te laken zijn; nu blijft het lastig, dat men altijd vier bladzijden aftellen moet, wanneer men in deze uitgave elders aangehaalde plaatsen van GYSBERT JAKOBS wil opzoeken. (Hetgeen Leeuwarder uitgave is bl. 9, is hier bl. 5, en zoo vervolgens.) Waarom heeft men niet, gelijk zulks gewoonlijk bij de uitgaven der klassieke Schrijvers geschiedt, de getallen der bladzijden van de Leeuwarder uitgave, als men deze tot basis wilde stellen, aan de zijden der pagina's doen drukken, en voorts tot alles gelijke letters gebezigd? Nu heeft het geheele boek een zonderling bont en wanstaltig voorkomen gekregen, rijkelijk met alle de gebreken der oude editie besmet, zonder er zelfs de voordeelen van te hebben. Want papier en letterdruk is in gene veel beter. Doch over de uitvoering in het geheel willen wij niet meer zeggen, om... niet moeijelijk te worden. Want het is de eenparige stem van allen, dat het boek, wat het slechte papier en den onbehagelijken uiterlijken vorm betreft, vooral in vergelijking van den hoogen prijs, waarlijk weinig eer doet aan den boekverkooper PROOST. Wij vreezen te regt, dat het boek om die redenen door velen minder zal worden aangeschaft, dan het wel, om den arbeid, door den Heer EPKEMA aan hetzelve te koste gelegd, verdiende.

De zuivering van den tekst was eene der hoofdbedoelingen van EPKEMA, en geenszins het gemakkelijkste gedeelte van zijne taak. Hadden toch vroegere uitgevers, letterzetters of correctors zich aan deszelfs bederving dikwijls schuldig gemaakt, en was vooral het prozaïsche gedeelte door slordige uitlatingen op vele plaatsen jammerlijk verminkt, er waren ook fouten te verbeteren, die van GYSBERT JAKOBS zelven afkomstig zijn, namelijk onnaauwkeurigheden en ongelijkheden, vooral in de *spelling*. Eene moeijelijke zaak is deze spelling in eene taal, die zoo weinig *geschreven* is als de Vriesche, in welke zich eene zoo groote verscheidenheid van tongvallen bevindt, en die eene menigte van klanken en klankverbuigingen bevat, welke door de bestaande letterteekens niet naar eisch kunnen worden uitgedrukt. „Algemeen „is het bekend," zegt EPKEMA te regt in zijne Voorrede, „dat onze voorvaderen in de *spelling* der woorden zeer

Digitized by Google

„ onvast en veranderlijk zijn geweest, en dit gebrek heeft „ onzen dichter ook herhaalde malen aangekleefd." Dit is te minder in dezen te verwonderen, daar hij zich hierin een nieuwen weg moest banen, waarin hij niet altijd bij zichzelven verzekerd was den waren gevonden te hebben. EPKEMA moest zich dus wel de vrijheid veroorloven, om GYSBERT JAKOBS, waar het noodig was, uit hemzelven te verbeteren. Velen zullen nu misschien dit in hem afkeuren, en wenschen, dat hij, als Uitgever, niets dan het werk zelve van zijnen Autheur, zoo als deze het gegeven heeft, had trachten terug te geven, zonder, naar den *Bentleyaanschen* regel, te doen drukken, *non quod Auctor scripserat, sed quod scribere debuerat*. Intusschen gelooven wij, dat men het in dezen niet zoo naauw behoeft te nemen, waar het gebreken betreft, die GYSBERT zelf, hadde hij nog eens opzettelijk daartoe zijn opstel nagezien, en vooral de proeven der prozaïsche stukken kunnen corrigeren, gewisselijk niet zou hebben laten staan. „ Ik stelde mij," zegt EPKEMA „ den bra„ ven man als tegenwoordig voor, en verbeterde, onder „ deszelfs oog, als het ware, en met zijne toestemming, „ wat verbeterd diende te worden." 's Dichters eigen werk, zoo veel doenlijk, te herstellen, was zijne hoofdbedoeling. Daartoe wendde hij aan de vergelijking van de beide uitgaven, voorts den doorgaanden trant van GYSBERT JAKOBS, eindelijk zijne eigene kennis aan den aard der tale, en toetste aan dezelve zijne gissingen, en die, welke hem door andere lettervrienden waren medegedeeld; terwijl hij zorgvuldig de voornaamste varianten en de redenen van zijne veranderde lezing in de aanteekeningen opgaf.

Wanneer wij nu ons oordeel over deze uitgave moeten zeggen, dan gelooven wij, dat zij in waarheid *verbeterd* mag genoemd worden. Volkomene zuiverheid kan men niet onderstellen te zullen aantreffen; terwijl de gevoelens van deskundigen zoo wel over veranderde lezingen zullen verschillen, als over de doorgaande spelling uiteenloopen. Doch niemand zal kunnen loochenen, dat deze uitgave verre boven de beide vroegere te stellen is, en inderdaad met gerustheid aan de beoefenaars van het Vriesch in handen kan gegeven worden; terwijl de nieuwe fouten, die onder het afdrukken weder zijn ingeslopen, en van wier talrijkheid de breede lijsten der drukfeilen ten bewijze strekken, zonder nog

Digitized by Google

aan die andere te denken, welke in de aanteekeningen reeds zijn verbeterd geworden, echter niet van dat belang zijn, dat men in het lezen daardoor vele moeijelijkheden ondervindt. Het ware te wenschen geweest, dat de Schrijver, in eenige aanmerkingen, de regelen der spelling, welke bij is gevolgd, en welke hij als de doorgaande van GYSBERT JAKOBS opgeeft, had ontwikkeld. Gemakkelijker zou het dan vallen, de hoofdtrekken, waarin deze uitgave van de vorige verschilt, te leeren kennen, en dezelve te beoordeelen. Nu kan men alleen door vergelijking en door het lezen der aanteekeningen den denktrant van EPKEMA te dezen opzigte te weten komen, waarvan ons echter vereenvoudiging als de hoofdregel toeschijnt te kunnen worden genoemd. Hij werpt, zoo veel mogelijk, onnoodige letters, zoo wel vokalen als medeklinkers, weg. Nog meer had hij dit kunnen doen, wanneer hij zich niet had moeten houden aan dezen regel, dat GYSBERT JAKOBS zelf in eenen tijd leefde, toen ook het Nederduitsch met vele onnoodige letters werd gespeld, als b. v. de *e* en *h*, en die gebruik natuurlijk ook op het Vriesch door hem was overgebragt. Wil men voorts eenige eigenheden van EPKEMA's spelling, men wete dan, dat wij hebben opgemerkt, dat hij onder anderen standvastig de *oa* gebruikt, waar dikwijls de dubbele *o* werd gebezigd, b. v. in *boafchery*, dat in de vroegere uitgaven *boofchery* is; dat hij gewoon is de *w* te voegen achter vokalen, waar dezelve in de vroegere uitgaven niet gevonden werd, b. v. *gauw* in plaats van *gau*; dat hij *Frjuen* spelt in plaats van *Frjun*, de *uw* stelt in plaats van *oey*, b. v. *buwtte*, *ftuwtte*, voor *boeyte*, *ftoeyte*. Onder de verbeteringen van den tekst merkten wij bij het lezen onder anderen de volgende plaatsen op:

Bl. 1. ed. EPK. reg. 8. *Lejave Here*, veranderd in *Ljeave Heare*.

— 9. ——————— 21. *Dos foo my betjean* — *Dos fo* [*litstu*] *my betjean*.

— 52. ——————— 18. Hier heeft EPKEMA te regt *brageärje* gehouden, in plaats van *bravearje*. Wij herinneren dit, omdat wij wel eens hoorden, dat *bragearje* eene drukfout zou wezen. Bij de tijdgenooten van GYSBERT JAKOBS was het een in het Nederduitsch gebruikelijk woord, *pralen* beteekenende. Zie het *Woordenboek* van EPKEMA en het onlangs uitgekomen *Uitlegkundig Woor-*

Digitized by Google

lenboek op de verouderde woorden van P. C. HOOFT, *door de tweede Klasse van het Instituut uitgegeven, ad v.* Voorts heeft EPKEMA, zonder het overal aan te teekenen, de interpunctie, die er deerlijk in vroegere uitgaven uitzag, hersteld. Zijne noten op de Latijnsche fragmenten der *Friesche Grammatica* zijn in het Latijn geschreven. De *Lyowerdera Bota* in het oud Vriesch zijn onveranderd gelaten.

In de *Aanteekeningen*, welke van bl. 118—195 voortloopen, zijn de kritische aanmerkingen mede ingesloten. De overige aanmerkingen zijn van een' letter- en geschiedkundigen aard, en dienen voor hen, die reeds eenige kennis aan het Vriesch hebben, om moeijelijke plaatsen of tegenwoordig minder verstaanbare toespelingen op zaken en personen op te helderen. Gemakkelijk zou het gevallen zijn, aan dezelve meer uitvoerigheid te geven, of zelfs eenen meer over alles loopenden Commentarius te leveren; en misschien zouden sommigen het zich wel hebben gewenscht, om daardoor sommige prozaïsche en poëtische stukken (vooral uit GYSBERT's lateren leeftijd, toen hij zich, door zijne jammerlijke zucht voor koppelwoorden en slaafsche navolging van GABBEMA, met opzet duister en gewrongen uitdrukte) te beter en te gemakkelijker te verstaan. Doch men zij dankbaar voor het gegevene, hetwelk met eene spaarzame, maar toch het noodige niet onthoudende hand is uitgereikt. De aanmerkingen zijn alle zeer kort. Men vindt in dezelve bovendien aangehaald gezegden uit oudere en latere dichters, die GYSBERT of heeft nagevolgd, of met welke hij kan vergeleken worden. Voorts verwijzen zij naar de Schrijvers, waar men meer en naders vinden kan. Waar de verklaringen van anderen van de zijne verschillen, verdedigt EPKEMA de gronden voor zijne uitlegging op eene bescheidene wijze, gelijk hij de hulp van andere lettervrienden, door het opgeven hunner hem medegedeelde opmerkingen, gaarne en dankbaar erkent. Hij geeft zich niet toe aan uitweidingen over zaken en woorden, die in zijn Woordenboek voegzame plaats vonden. Somtijds bevlijtigt hij zich, op enkele eigenheden van GYSBERT's stijl, en ook, met een enkel woord, op de schoonheid van zijne gedachten of uitdrukkingen, opmerkzaam te maken. Enkele geliefkoosde denkbeelden, b. v. dat GYSBERT JAKOBS wel degelijk het Latijn verstaan hebbe, zoekt hij, waar het te pas komt, ook zelfs uit den aard zijner constructie te bewijzen

zen. In 't algemeen ſtrekken deze aanteekeningen ten bewijze van de kennis en vlijt des Schrijvers; terwijl zij voor 't overige in een' gemeenzamen ſtijl zijn ter nedergeſteld, zoo als wij ons verbeelden, dat de Heer EPKEMA dezelve in eenen kring van belangſtellende vrienden bij eene curſoriſche lezing zoude mededeelen, zonder op de keuze der woorden en uitdrukkingen veel acht te ſlaan. Plaatsgebrek verbiedt ons, proeven te geven, zoo wel van de kritiſche als uitlegkundige aanmerkingen.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Tafereelen uit de tijden der Kruistogten. Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Franeker, bij G. IJpma. 1823. *In gr.* 8*vo.* 437 *Bl. f* 3-60.

Wij hebben dit werk, bij de verſchijning des eerſten deels, met ruimte aangeprezen. En wij nemen van dien lof en aanbeveling, bij het tegenwoordige, niets terug. Het is een dier boeken, van welke wij de vertaling gaarne zien, die het midden houden tusſchen bloot onderwijs, door weinigen alleen gezocht, en vermaak, het eenige doel der meeste lezers en leden van leesgenootſchappen. En hierom zal het niet alleen te meer nut ſtichten, maar bezit het tevens de waardij en de behoefte, om in onze taal te worden overgebragt. Het is zoo, wij hebben reeds veel over de kruistogten. Derzelver gevolgen aangaande, is nog onlangs het ſtuk van den beroemden HEEREN aan ons geſchonken, en verdiende misſchien het Latijnsche werk van onzen eigen' landgenoot REGENBOGEN ook wel eene overzetting; en de geſchiedenis zelve betreffende, die is door VAN KAMPEN, als een eigen, oorſpronkelijk werk, aangevat geworden. Maar het tijdperk en de gebeurtenisſen, van welke wij hier ſpreken, zijn zoo rijk, zoo vol van avonturen, zulk eene levendige ſchilderij van hartstogten en karakters, zulk een volle ſtroom van belangrijke gevolgen, over wier overwigt in nut of nadeel te redeneren valt, dat de pen, zoo min als de leeslust, bijna niet uitgeput raakt. Althans in den ſpiegel, ons hier in dit werk voorgehouden, vertoonde zich een groot gedeelte van het opgenoemde aan onze oogen, met zoo veel levendigheid en friſchheid, dat wij bijna vergaten voor een tiepmaal vertoond ſchouwſpel te ſtaan.

Digitized by Google

De dood van TANCREDO, deszelfs voornamen held, besloot het eerste deel. BOUDEWIJN III moet het middelpunt der beschouwing in dit tweede tafereel uitmaken; maar er verloopt een aanmerkelijke tijd tusschen evengenoemde flot en zijne geboorte. Dit deel begint dus, vooreerst, met eene soort van inleiding over de Ridderschap der twaalfde eeuw, en (bijzonder) de geestelijke Ridderorden. Dit is eene zoo belangrijke en tevens grondige en naauwkeurige schets van dat onderwerp, naar ons oordeel, als hoogen lof verdient. Maar ook het tweede hoofdstuk bevat nog eerst een overzigt der geschiedenis van het Koningrijk *Jeruzalem*, tot aan den dood van Koning FULCO, 1112—1143, den vader van BOUDEWIJN III, die bij deszelfs dood de 14 jaren naauwelijks kon overschreden hebben. Nu volgt dus eerst nog, in hoofdst. III, de regering der Koningin, zijne moeder, MELISENDE, benevens zijne jeugd en opvoeding; waarbij echter reeds krijgstogten, voornamelijk een avontuurlijke en moeijelijke tegen BOSRO, van den jongen, even 17jarigen Koning, voorkomen, die thans reeds deed zien, wat hij eenmaal worden kon. In het vierde hoofdstuk wordt ons oog naar *Europa* teruggevoerd, om den nieuwen kruistogt, onder Koning LODEWIJK VII en Keizer KOENRAAD II, te zien ontstaan en tot in *Klein-Azië* te vergezellen, een voor de kennis van ons werelddeel in dat tijdperk gansch niet onbelangrijke blik. In V zien wij reeds den ongelukkigen afloop van dezen togt, benevens eene beschouwing van den toestand der *Franken* in het Oosten. In VI komen, bij vele andere gebeurtenissen, in de afzonderlijke deelen des heiligen lands, inzonderheid voor den dag NOUREDDIN, die groote en gevaarlijke vijand der kruisvaarders, en de twisten tusschen BOUDEWIJN en zijne moeder, welke laatste niet genegen was, het gebied aan hem af te staan. Vervolgens regeert hij, beleeft voor- en tegenspoed, huwt met eene nicht des *Griekschen* Keizers, en sterft, in 33jarigen ouderdom, hoogst ontijdig voor de *Frankische* zaken en het Koningrijk *Jeruzalem*. Bij alle deze, en vooral bij de jongste gebeurtenissen, spelen voor het overige de geestelijke Ridderschappen, reeds genoemd, eene groote, schoon juist geene grootsche rol, daar hare heb- en heerschzucht, door *Rome* begunstigd, dikwijls de schoonste ontwerpen deden te niete gaan, en over het geheel veel nadeel stichtten.

Letten wij nu op den hoofdpersoon in dit verhaal, dezelve

Digitized by Google

is niet zoo luisterrijk, en vooral zoo vlekkeloos, als TANCREDO. Hij stierf trouwens vóór de jaren der bedaarde wijsheid, en het zijn grootendeels zijne kindschheid en jongelingschap, die ons ter beschouwing worden gegeven. Doch vertoonde TANCREDO ons enkel de deugden der Ridderschap zijner eeuwe, BOUDEWIJN is misschien een vrij eigenaardig beeld van dien tijd, in het algemeen en van de gunstigste zijde beschouwd. Het was trouwens een jeugdige tijd, waarbij de pas gevormde volken van het nieuwe *Europa* zich voor het eerst vereenigden tot een grootsch bestaan, gelijk voormaals (het is geene nieuwe vergelijking) die van *Griekenland* tegen *Troje*. Vurig, moedig, ridderlijk is de Koning, die zich wel tot onregtvaardigheden laat vervoeren, en menigmaal eene verkeerde staatkunde volgt; maar altijd het goede wil, en te meer achting en ontzag verwerft, te meer belangrijk en verstandig werkzaam wordt voor al de staten van het heilige land, hoe meer hij toeneemt in jaren.

Maar letten wij op al de andere zaken, personen en gebeurtenissen, hoe veel goeds en kwaads vinden wij dan, — hoe veel schadelijk vooroordeel, hoe veel dwazen twist, hoe veel schandelijke eigenbaat, hoe veel heiligs en onheiligs jammerlijk dooreen vermengd! Het is inderdaad verbazend, welk eene uitgebreidheid en vastheid het vreemde, *Europesche* gebied in het hart van *Azië* had verkregen, door de overmagt in den geregelden oorlog en door de oneenigheid zijner vijanden zelve. Gemakkelijk voorzeker ware het voor de, in den slag onbewogene, Ridders van het Kruis geweest, die uitgebreidheid en vastheid gedurig te vermeerderen. Maar hunne eigene vijanden zijnde, of de speelbal van geestelijke heerschzucht en godsdienstige dweeperij, die op geene menschelijke wijsheid en regtvaardigheid letten, ondermijnden zij gestadig den grond, waarop zij stonden; waartoe de ontzaggelijke zwermen zelve, uit *Europa* aangekomen, maar meestal nutteloos in ellende versmolten, veeleer medewerkten, dan dat zij zulks zouden verhinderd hebben.

Doch wij schrijven geen verslag van het gebeurde, maar van het boek. Van hetzelve moeten wij nog zeggen, dat hier zoo weinig de oppervlakkigheid gevonden wordt, van den titel ligt verwacht wordende, dat zelfs de opgave des tijds van voorname gebeurtenissen telkens, in tamelijk uitvoerige noten, berekend en gestaafd wordt. Ook de *Nederduitsche* vertaler heeft hier wederom het zijne bijgedaan, onder

Digitized by Google

loederen ter verschooning of verheffing des karakters van den H. LODEWIJK (doorgaans VII, maar een enkele keer IX genoemd), die hier inderdaad in een zeer ongunstig licht verschijnt, en oorzaak was, dat de schoone ontwerpen van RAIMOND, Vorst van Antiochië, een waardig opvolger van TANCREDO, voor de algemeene zaak geheel te niete gingen. Anders vindt de geleerde man, zoo het schijnt, weinig aanleiding, om zijnen schrijver tegen te spreken. En dit gelooven wij niet aan zijne onoplettendheid of onkunde te moeten toeschrijven. Maar wel hadden wij gewenscht, dat hij in het minbeduidende werk van het nazien der proeven een weinig naauwkeuriger had kunnen zijn, daar hier en daar blijkbare drukfouten voorkomen, en dezelve elders, om de donkerheid van den zin, door ons vermoed zijn. Op de eerste en tweede geen acht hebbende willen slaan, lieten wij ook daarna de aanstipping na, en kunnen ze aldus niet aanwijzen. Trouwens, dit strekke maar, om, bij eenen mogelijken herdruk, daarop bedacht te zijn.

Poëzij van H. VAN LOGHEM. *IIde Deel. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1825. *In 8vo.* 174 *Bl. f* 2 - :

Het eerste deel heeft zeker het verlangen naar dit opgewekt. Niet velen toch hebben van den werkzamen VAN LOGHEM iets gelezen, dat hun zoo gebrekkig voorkwam, dat zij bijna niets voortreffelijks meer van hem verwachten konden, zoo als het geval echter is met den *Argus*, (No. 5) met opzigt tot de *Proeve van Liederen* van denzelfden Dichter, waarvan hij het tweede bundeltje niet eens heeft willen inzien, omdat het eerste hem zoo tegenviel, dat hij er alleen daarom van gewaagt, dewijl de steller van dit verslag ook dat tweede stellig heeft durven aanprijzen. Deze schaamt zich daarover nog niet voor de oogen van *Argus*; en, waarlijk, VAN LOGHEM heeft het zich niet zeer aan te trekken, dat hij zoo weinig in den smaak viel van P. R. Diens raad aan onzen Dichter, om bij ten minste zes natiën eerst les te nemen, eer hij weder waagt zijne landtaal te willen *verheerlijken*, staat, met zijne opgave van de vereischten eens Lierdichters, zoo als die wezen moet, al heel zonderling in dat Brusselsche blaadje, waaruit menige brok in de scholen zoude kunnen dienen, om den leerlingen fouten

te leeren verbeteren, indien die taal- en rijmfouten van Argus niet al te zeer zelfs in der kinderen oog vielen. Gelijk dit alreeds zijne onbevoegdheid bewijst, om over letter- of dichtkundige onderwerpen mede te praten; veel min op hoogen toon te oordeelen; zoo wekt elders zijne kwaadaardige scherts, dat de Heer VAN LOGHEM ons tot in zijne slaapkamer, ja op zijn huwelijksbedde geleidt, gewis de billijke verontwaardiging van elk, die den gevoeligen, maar immer kieschen en zuiver zedelijken Dichter vereert. — Dit in het voorbijgaan, en voor rekening van den Recensent, die ook niet blind is voor de gebreken van VAN LOGHEM.

Zijns oordeels strekt ook deze bundel den begaafden man tot eere; en die, gelijk de Dichter, huisselijken zin heeft, voor Godsdienst en deugd, voor vaderland en volksgeluk, voor natuur en liefde gevoelt, zal zich hier regt verkwikken, en — doch dat weet men van VAN LOGHEM vooruit reeds — de uitmaak doet het *harte* goed. Achttentwintig stukjes, grooter of kleiner, en waarvan enkele reeds voordeelig bekend zijn, treft men hier aan. Aan *de Moeder* is de aanvang gewijd; en elke moeder, en wie eene moeder heeft of had, zal hier met opgehevene, heilige aandoening lezen, en telkens met vermaak turen op het titelvignet. *De oude Dienstmaagd*, aan het einde, verlaat men niet, dan met den wensch: „Mogten zulke stukjes, met een sterfberigt van TEISSEDRE L'ANGE in de Courant aangaande zijn dienstmeisje, en dergelijke dito's, ook in dit Tijdschrift vermeld, verzameld worden, onzen dienstboden in handen komen, en ook in dien stand het goede onzer eeuw doen erkennen!" Het *Tafereel van een gelukkig Burgergezin* is allerbekoorlijkst. Hier is VAN LOGHEM regt te huis, en ongaarne zal men er van scheiden. Geene vrouw zal hem zijnen lof aan *de Mannen* misduiden, en geen man in zijnen lof van *der Vrouwen Grootheid* niet gaarne deelen. *De Maagd*, welke ons de Dichter voorstelt, behage, vrij, algemeen; een daarop volgend stukje vervult ons met deernis over het lot van een gevallen meisje, na dat van TOLLENS waardig nog te kennen. *Arme Agathe!* (het opschrift) wie beweent u niet, en het wichtje, dat ge achterlaat? Met wat ander gevoel vermaakt men zich bij dat vriendelijk *Betje*, dat getiteld is: *Mijne lieve kleine Meid!* Tot deze zelfde soort brenge men ook, behalve de *huisselijke Constitutie* (regt aardig), *het afvallen der Bloemen*, *de geknakte Korenhalm*, en *Licht en Schaduw*; stukjes, welke anders VAN LOGHEM als den Dichter der Natuur

leeren kennen; doch allerwegen bewijst hij, zoo door zinspelingen, als door welaangebragte vergelijkingen en beelden, zich den zoodanigen. De tweede zang is aan *de Natuur* opzettelijk gewijd, en harer waardig den Schepper prijzende. Men zie ook het *Klimop*. De *Tranen* en *het Gevoel van eigen Waarde* getuigen mede van 's mans edelgevoelend hart. Tot de stukjes van meer regtstreeksche zedelijke en godsdienstige betrekking behooren *Medegevoel*, *het Mededeelen*, *het Verschiet*, *het Schild der Onschuld*, maar vooral *de Rimpels*. De vrienden des Christendoms, ja ook van deszelfs uitbreiding onder de Heidenen, zullen in het reeds genoemde vers, *de Mannen*, 'smans ingenomenheid ook met het laatste met genoegen lezen. Zijn Christenhart spreekt met nadruk in den *Lof van* GEERT GROOTE, en in den *Lof der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen*, *en van haren eerwaardigen Stichter*, beiden den Nederlander kenmerkende, die ook *Sint Nikolaas* bezingt. (Jammer, dat de Redacteur geene plaats heeft; anders lieten wij de presenten eens kijken, die hier gegeven worden, tot aan CAPADOSE toe!) *Aan hen*, *die de Vrijheid en de groote Mannen van Nederland lasteren*, staat ook een hartig vaderlandsch woord; en men kent, eindelijk, den volksvriend, om van de *Omwentelingen* niet te spreken, aan hetgeen hij over de *Hollandsche Zindelijkheid* en *de dunne Kleeding* zegt. Zegt het voort, Moeders en Meisjes!

Zoo stipte Recensent met vermaak den inhoud aan dezes bundels. Hij moet dien prijzen, prijst hem aan, dankt den hem onbekenden Dichter, en verblijdt zich. Ja, om des vaderlands en der zedelijkheid wille, maar ook om der kunst en des goeden smaaks wille verblijdt hij zich. Van geene fottering onzer Dichters een liefhebber zijnde, is het hem tot genoegen, dat VAN LOGHEM, waarin dan ook verschillende van anderen, en bij anderen ten achtere geoordeeld, of ook dezen of genen vooruit geacht, *goed* zingt op zijne wijs; en wien die wijs mishage, wel nu — er luisteren er genoeg met lust naar zulke toonen!

De Recensent heeft ook aanmerkingen, die hij daarom den Dichter zelven bescheiden maakt, omdat hem dit zijne belangstelling in de volmaking van zulke talenten gebiedt, en hij gelooft zich niet te misrekenen, wanneer hij denkt, dat zijne aanmerkingen even bescheiden opgenomen en getoetst zullen worden.

Digitized by Google

Te gekunsteld komt hem vaak de zamenstelling der volzinnen voor en de plaatsing der woorden, en door die constructie lijdt de eenvoudigheid, duidelijkheid en vloeibaarheid wel eens. Ook zijn sommige uitdrukkingen niet gelukkig, is de versificatie nu en dan stroef, en de zuiverheid der taal niet altijd geëerbiedigd. De laatste regel, op bl. 5, luidt: *En grijpt eens gieren klaauw, als naar hun bloed hij dorst*; d. i., wanneer een gier dorst naar het bloed der kiekens. Dat het *onderwerp* (*hij*) achter het *voorwerp* (*hun bloed*) en het *gezegde* (*dorst*) achter beiden komt, is af te keuren. — Op bl. 6 vinden wij: *Zou zij* (de moeder) *den dood, wanneer hij dreigt en lijdt haar kind, ontvlugten?* Eene comma achter *dreigt* had iets verholpen; maar de regel blijft gebrekkig. — Wat is het oog der ziel? (bl. 7.) Wij meenen, het verstand, of de rede, maar, van deszelfs gloed lezende, die in den ouderdom niet verdonkerd, nog flonkert voor de kinderen, vermoeden wij, dat de Dichter het oog des ligchaams bedoelt. Duidelijk zijn althans die regels niet; ook niet het terstond volgende: *maait hij* ezv. *De orkaan die* (bl. 12) *huilt en maait*, en (bl. 16) *met reus en dwergen speelt*, is niet geschikt, om ontzetting te baren. — De *geleerdheid*, die (bl. 28) *geene vleugelen had*, en de *domheid*, die *aan het vernuft geen vlerk liet*, behagen zeker den Dichter, bij nadere beschouwing, niet, zoo min als (bl. 24) *het beekje, dat, na 't slingren door het woud, der weiden groen en 't halmengoud, met andren zich vereent.* — *En vindt ge er elke tint in niet* (bl. 33), en (bl. 106) deze beide regels: *Der jeugd, schoon voor 't genot geschapen, ook schieten zij* (de tranen) *reeds vroeg in 't oog*; regels, zoo moeijelijk te lezen, als (bl. 116) *ontworstelt 't wichtjen aan uw' schoot*, en (bl. 139) *list loert 't gunstig tijdstip af.* Dit moest in geen dichtbundel van VAN LOGHEM hinderen; want, schoon het waar zij, dat men bij vele schoonheid niet al te naauwlettend zijn moet, daar hindert toch elke misstand het ergste.

De waardige Dichter oogste vele aanmoediging, het Publiek, waarop hij lang nog werke, ten beste!

Digitized by Google

ROMANS VAN SIR WALTER SCOTT.

(Vervolg van bl. 618 des vorigen jaars.)

Het Kasteel Kenilworth. In III Deelen. Met Platen. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, *bij* de Gebr. Diederichs. 1825. *In kl. 8vo. Te zamen* 842 *Bl. f* 7-50.

Alweêr een roman van den beroemden man geheel uit, terwijl nog ten minste twee half zijn verschenen. Als de pan eens aan het glijden en, wat het ook zij, aan de orde is, dan kan men er maar niet te veel van leveren. Dit tegenwoordige stuk bezit, naar ons oordeel, de voortreffelijkheden, maar ook de gebreken van zijne soort in eene hooge mate. Het is uit den tijd van Koningin ELIZABETH; deze beroemde Vorstin, haar gunsteling LEICESTER, haar hofgezin enz. enz. beslaan er een groot veld in, en worden er zoo levendig, zoo karakterkundig, ja, voor zoo ver wij kunnen oordeelen, ook juist historisch in geteekend, dat dit niet kan nalaten den liefhebber der geschiedenis groote deelneming in te boezemen. Bovendien is het zeer levendig, afwisselend en wegslepend geschreven, hetgeen den mingeoefenden en belangstellenden in de *Engelsche* geschiedenis mag behagen. Maar, het hoofdverhaal zelve is treurig; de meeste karakters zijn slecht, en dikwijls gemeen. Ellendige sprookjes, zoo als wel het tijdvak dezer geschiedenis medebrengt, maar die dan toch den beschaafden en verstandigen lezer wel eens vervelen, zijn er rijkelijk doorgestrooid; en somtijds neemt de vertaler zelf inderdaad te zeer de rol van een' ligtgeloovige aan, die al de gewaande kuren van kwakzalvers en duivelskonstenaars maar niet zoo stout verwerpt. Het valt moeijelijk te beslissen, of alles naar het leven, of liever naar waarheid, geteekend is; maar dikwijls twijfelen wij er toch aan, en vonden althans de waarschijnlijkheid (*le vrai n'est pas toujours vraisemblable*) niet altijd in het oog gehouden. In één woord, men heeft gezegd, dat SCOTT gewoon was het geheel te verwaarloozen, om enkele partijen te doen uitkomen; het kan zijn, maar wij houden van zulk eene handelwijze niet, en moeten bekennen, ons, om de balletjes, deze vreemde soep nu en dan wezenlijk als tegengegeten te hebben.

Ziedaar misschien alweêr lastering van den heiligen man, gelijk men het gevonden heeft, dat wij de plaats van *motto's*,

Digitized by Google

boven elk hoofdstuk, mede aan zeker verlangen des autheurs toeschreven, om zijne wonderbare belezenheid in oude en nieuwere poëzij te doen kennen. Doch wij gelooven nu eenmaal aan geene heiligen of volkomen wijzen zelfs, en staan, ja, dikwijls verbaasd over bekwaamheden of deugden, ook over het talent van den doorkundigen *Engelschen* dichter, maar vinden overal het menschelijke naast het goddelijke. De uitgevers van *dit* werk hebben, dunkt ons, verreweg best gedaan, dat zij genoemde *motto's* in het oorspronkelijke, met eene bloot letterlijke vertaling, hebben gegeven. Nu heeft er, die *Engelsch* verstaat, ten minste wat aan, en de anderen misschien ook nog meer, dan aan..... slechts niet meesterlijke verzen. Ook de overige vertaling is tamelijk los en zuiver; enkele vergrijpen tegen SIEGENBEEK, en zelfs tegen de taal, zoo als het *Duitsche* AANSTRENGING, niet te rekenen. Maar het papier is slecht, en de vele *Duitsche* plaatjes, anders sommige gansch niet kwaad, zijn eene ware vlag op eene modderschuit. Of het om deze vlaggetjes is, dat men zulk een klein formaat gekozen hebbe, weten wij niet; maar het spijt ons, om de liefhebbers, die nu geene evenredige verzameling van 's mans vertaalde werken kunnen maken.

Guy Mannering, of de Sterrewigchelaar. In II Deelen. Te Groningen, bij W. Wouters. 1824—25. *In gr. 8vo. Te zamen* 701 *Bl. f* 6-:

Wij worden hier wel weder geleid door *Schotland* en in deszelfs ruwe en woeste streken; echter nu niet bij de vroegere inwendige oorlogen en reli gietwisten. Gevechten en moorden, evenwel, komen ook hier wederom genoegzaam voor; maar smokkelaars en omzwervende heidens zijn hier de acteurs bij deze bloedige bedrijven. Het romantisch tafereel behoort wel niet tot den tegenwoordigen, maar ook niet tot zoo vroegen tijd, als die van 's mans reeds vermelde werken. Deze boekdeelen hielden ons echter niet minder aangenaam bezig; de huwelijksgeschiedenis, waarop het toch altijd nederkomt, is zoodanig geschreven, dat zij de aandacht boeit; en, offschoon wij al vroeg de eindelijke ontknooping en oplossing mogten gissen, hinderde dit ons geenszins, daar desniettegenstaande de gespannene verwachting en de belangstelling tot het einde toe wordt gaande gehouden. Sterrewig-

Digitized by Google

guichelarij is hier, zoo als de titel vermoeden deed, de hoofdzaak niet; alhoewel eene *horoskoop*, meest uit spotternij getrokken, en de zonderlinge uitkomst van dezelve, zoo wel als van de waarzeggerijen van een vreesselijk, oud, Heidensch wijf, het nadenken zullen opwekken van zulke lezers, die aan dusdanige ijdele kunsten nog eenige waarde hechten. Wij weten echter niet, of zulk eene schikking naar oude volksgevoelens wel veel nut kan stichten, en zouden liever zien, dat men er zich, ook in romans, van onthield.

Het hart van Mid-Lothian, of de Gevangenis van Edenburg. Iste en IIde Deel. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen 716 Bl. f 6-:*

Het voorberigt maakt den lezer met *Sir* WALTER SCOTT bekend, voorbedachtelijk aanvullende hetgeen bij ons gegeven berigt te dezen, toen wij de *Ivanhoë* aanmeldden, ontbrak, en tevens het ongegronde onzer reeds gedachte bedenking ten aanzien der opschriften of *motto's* moetende aanwijzen. Wij willen er geen harnas voor aantrekken; ieder heeft zijne eigene wijze van zien, en in zijn gevoelen is de Heer vertaler en voorredenaar, KÖSTER HENKE, even vrij als wij. Het hart van *Mid Lothian* is de gevangenis zelve; het verhaal dat van een oproer, bij hetwelk men deze gevangenis openbrak, en eenen man ophing, wien Koningin KAROLINA (Regentes van het Koningrijk, gedurende de uitlandigheid van GEORG II) genade had verleend. De aanvoerder en hoofdaanlegger van dit oproer is een der hoofdpersonen bij deze geschiedenis: voorts EFFIE DEANS, een door hem verleid meisje, dat nu aldaar op vermoeden van kindermoord, waaraan zij echter onschuldig is, gevangen zit, en reeds ter dood veroordeeld is, als het ongelukkig slagtoffer der wet, die de doodstraf bepaalde, ook zonder bewijs der misdaad, omdat zij hare zwangerheid aan niemand had ontdekt. Het verhaal is zeer onderhoudend, schetst het volkskarakter in de sprekendste trekken naar het leven, en vertoont den hevigen geest tegen de Bisschoppelijke kerk in dien tijd, en het puritanismus van den toenmaligen Presbyteriaan. Meer zeggen wij niet van het verhaal, om den lezer zijn vermaak niet te bederven; en dit weinige zal genoeg zijn ter meer gemakkelijke herinnering, want wij wachten nog een deel, daar wij hier de zuster der ongelukkige te *Londen* laten, werwaarts zij te voet gereisd was, om genade te verzoeken.

Digitized by Google

Voor 't overige kunnen wij ons wel vereenigen met het getuigenis van C. W. HUFELAND, ons door den uitgever medegedeeld, dat deze soort van Romans wegens derzelver zedelijkheid zonder zwarigheid, en wegens de daarin vervatte groote wereld- en menschenkennis met groot nut, in handen van het schoon geslacht kunnen gegeven worden.

De Oudheidskenner. Iste en IIde Deel. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1825. *Te zamen* 528 *Bl. f* 4-90.

Ook deze roman is nog onvoltooid, en, even als de vorige, munt zij uit door karakteristieke teekening der volkszeden, treffende schildering van ruwe natuurtooneelen, en voert, misschien enkel als episode, eenen goudzoeker ten tooneele, ter proeve van de kracht der bijgeloovige ligtgeloovigheid; terwijl de schrijver verzekert, dat dit verhaal op eene werkelijk gebeurde daadzaak gegrond is, en dat hij zelfs zeer onlangs nog sterkere proeven had van dusdanig bijgeloof. Indien de lezer, bij het volgend deel, den draad der geschiedenis mogt zijn kwijt geraakt, diene te zijner herinnering, dat aan het eind van het tweede deel de bedelaar is gevangen gezet, de in het tweegevecht gewonde officier buiten gevaar, de onbekende, die hem wondde, gelukkig ontvlugt, en de schoone ISABELLE nog niet is verzegd. Dit moge tot het doel genoeg zijn; terwijl wij den lezer dezer ingewikkelde, maar anders niet onaardige, geschiedenis veel vermaak wenschen.

Dan, hoe hebben wij het met de vele Romans van WALTER SCOTT, waarvan wij er nu hier wederom *vier* hebben aangemeld. Met dezen roman *voltooide hij*, naar het voorberigt, *eene reeks van verdichte verhalen, strekkende om de zeden en gewoonten van* Schotland *in drie verschillende tijdperken voor te stellen.* Waverley *bevat den leeftijd van onze ouders*, Guy Mannering *dien van onze jeugd, en* de Oudheidskenner *heeft betrekking tot de tien laatste jaren der achttiende eeuw.* En aan het slot neemt hij een dankbaar afscheid van het Publiek, *als iemand, die waarschijnlijk niet van nieuws als Schrijver naar deszelfs gunst dingen zou.* Nam dan een andere romanschrijver zijne afgewevene taak, en daarbij zijnen naam, weder op? Of heeft de zoo rijkelijk hem bewezene gunst van het lezend Publiek 's mans schrijflust van nieuws opgewekt? Het is ons een raadsel; althans wij zagen wederom verscheidene, zoo wij meenen latere, werken in de nieuws-

papieren ter vertaling, of ook reeds vertaald, op zijnen naam aangekondigd. Nu echter leggen wij de pen wegens hem hier neder, daar onze voorraad van, tot dusverre ontvangene en nog al lijvige boekdeelen eindelijk is opgeruimd; terwijl wij de volgende deelen der twee laatst door ons aangemelde werken met verlangen wachten, bij welke wij gaarne eene korte proeve geven willen van 's mans eigene en waarlijk onderhoudende schrijfwijze, ten zij weder een zoo opgehoopte voorraad van 's mans arbeid ons daarvan moest terughouden.

Geen Verdichtsel. Een Verhaal op ware Gebeurtenissen gegrond. Uit het Engelsch, naar den vijfden Druk. Door ADR. VAN DEINSE, *Predikant te Oostende. IIde Deel. Te Amsterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck, 1824. *In gr. 8vo.* 258 *Bl.* *f* 2-10.

Gelijk wij verwachtten bij onze aanmelding van het eerste deel, (Julij 1824) zoo ontvangen wij nu de geschiedenis der *bekeering* van den afgedwaalden, immers ver afgedwaalden, zoo al niet geheel ondeugenden jongeling. Deze bekeering kwam echter zoo spoedig niet, als wij die wel verwacht hadden; zij volgde intusschen, en was volkomen. *Post varios casus*, die men in het boek zelve lezen mag, kwam hij van over zee, geheel verbeterd, als een zeer edel mensch, terug. Wij moeten echter onze vroegere aanmerking herhalen. Er is ook hier veel overdreven, en alles ademt voor ons te zeer den geest van het *piëtisme* der *Methodisten*. Maar, wie kan dat helpen? Wij lezen immers *geen verdichtsel?* Nu ja! — en het werk beleefde in Engeland zijnen *vijfden* druk. Of dit bij ons het geval worden zal, betwijfelen wij. Er is veel goeds in; dus mogen wij het lijden, Echter vreezen wij, dat het meer godsdienstige menschen voor de Romanlecture winnen zal, dan wel gewone Romanlezers voor den Godsdienst. Maar waarlijk, het werk zal ook bij ons wel zijne lezers vinden; het kan ook bij sommigen nut doen, en wij hopen, dat dit het geval bij velen wezen zal. Het verhaal is zeer onderhoudend.

Digitized by Google

Het Kasteel Rozenlust, of de Familie Reinhart. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1825. *In gr. 8vo.* 320 *Bl.* *f* 2 - 80.

Bij het in de hand nemen van een' vaderlandschen roman is ons verlangen altijd, daarvan zoo veel goeds te zeggen als maar mogelijk is; maar wij verlangen dan tevens te kunnen verzekeren, dat het werk boven soortgelijke vruchten van uitheemschen grond wezenlijk uitmunt. Van dit *Kasteel Rozenlust* kunnen wij echter niets anders zeggen, dan dat het uitmunt boven soortgelijke Duitsche produkten, welke men beter onvertaald liet, en dat het met het *middelmatige* van vreemden grond kan wedijveren. Doch hem, die in dit vak niets verkiest te lezen dan hetgeen *zeer* voortreffelijk is, zal het niet voldoen. Het verhaal heeft niets bijzonder treffends, de gevallen boezemen geene groote belangstelling in, en wij ontmoeten hier geene onverwachte ontknooping, of iets bijzonder aandoenlijks. Het zijn zoo de gewone voorvallen in het jeugdige leven, die dan met het huwelijk eindigen. Ja, men vindt hier ook zoo het een en ander uit de vaderlandsche geschiedenis; ook eenige plaatsbeschrijving, (zoo als het namelijk was in het midden der vorige eeuw.) En dit alles kan men vlugtig, zonder veel inspanning, maar toch ook zonder verveling, lezen. Nu en dan was ons echter het verhaal te langwijlig. Kortom, het is een verhaal, waartoe weinig genie behoort, en dat ieder eenigzins knap man, tusschen zijn middagslaapje en de thee, zeer wel even goed schrijven kan. Wij kunnen het niet gebeteren, maar moeten de waarheid zeggen, hoezeer wij dan ook misschien noch den naam des Schrijvers (of der Schrijfster?) noch iets verders van de *Familie Reinhart* zullen vernemen, waarop, bij een gunstig onthaal, anders hope was. — Nu, in het werk is niets onzedelijks, en de Schrijver heeft zich beijverd om te doen zien, dat de deugd beloond wordt en de ondeugd hare billijke straf ontvangt. In Leesbibliotheken der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, voornamelijk voor nog minbeschaafden ingerigt, zouden wij aan dezen roman gaarne eene plaats geven; hij vordert geen diepzinnig nadenken, en, hij moge al, als kunstgewrocht, geene bijzondere waarde hebben, men kan hem toch met genoegen lezen.

Digitized by Google

MARIA, of het Legaat. Geen Roman. Door de Vertaalster van FENELON's Godsdienstige Beschouwingen. Te Leyden, bij de Wed. D. du Saar. 1825. In gr. 8vo. 158 Bl. f 1-80.

Door de Vrouwe vertaalster van FENELON, vertrouwen wij, zelve geschreven; zij heeft, naar het voorberigt, de beide hoofdpersonen, MARIA en CHARLOTTE, zelve gekend. Tusschen FENELON's *Beschouwingen* en dit boekje vonden wij intusschen geen punt van vergelijking; en ware het niet van eene vrouwehand, dan zouden wij denkelijk zeggen, dat ons publiek het, zonder merkelijke schade, wel had kunnen ontberen. Het is het verhaal van eene verwonderlijk spoedig opgekomene, zeer sterke vriendschap, tusschen twee meisjes van godsdienstigen zin, die echter, binnen zeer korten tijd reeds, door den dood van MARIA werd opgelost. In eenen zoo korten tijd kon hare briefwisseling niet veel belangrijks voor het publiek opleveren. De zieke MARIA ontaardde aan het einde op de zonderlingste wijze, zoodat zij niet meer dezelfde, niet meer de beminnelijke MARIA was. CHARLOTTE zat toen bij haar niet meer als bij eene vriendin, maar als bij een wezen, haar door deze dierbare vriendin ter verzorging nagelaten. In de *overdenkingen en zelfbeproevingen bij het lezen van het Nieuwe Testament*, welke hier voorkomen, is het een en ander, dat wij lief en zoet mogen noemen. En uit dit boekje is vooral, blijkens de voor- en narede, te leeren: 1°. Dat beschaving van verstand en hart niet bij uitsluiting verknocht is aan eene aanzienlijke geboorte. 2°. Dat niet alleen schoonheid en bevalligheid, maar ook de vermogens van den geest geen onverliesbaar eigendom zijn. — Deze waarheden kan men hier, volgens den titel, door eene *daadzaak* bevestigd zien.

Dwalingen en Vooroordeelen, *bestreden door* J. B. SALGUEZ. *Uit het Fransch naar den derden Druk. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1824. *In gr. 8vo. XVIII en* 221 *bl. f* 2-40.

„Mijne poging met dit boek," zegt de Schrijver, „was, op een' vrolijken toon, miskende waarheden te verdedigen,

en tegenover het duistere bijgeloof de heldere fakkel der rede te ontsteken." Nu, daartoe meenen wij, met verlof, den Franschman nog niet van noode te hebben. Hij zelf bekent, dat zijne onderneming de ondankbaarste taak is onder menschen, die zich zoo gaarne aan de dwaling overgeven, en door vooroordeelen zich beheerschen laten. Wat ondernam hij dan; of hield hij zijn werk voor meer verlichten en vrijer denkenden noodig? Wij zijn van meening, dat men beter doet, dwaling en vooroordeel niet regtstreeks te bestrijden, maar, met wijs beleid en moed, waarheid en wijsheid, nuttige wetenschap en smaak voor het goede en schoone te verspreiden, waardoor dwaling en vooroordeel van zelve vervallen. Brandstichten is anders ook verlichten, en, zoo als zeker puntdicht zegt, „men sluite de luiken open, maar behoeft de glazen niet in te slaan, om licht te geven." De Vertaler, echter, oordeelt de taak, die SALGUES op zich nam, zeer loffelijk, en wij laten hem dit gaarne zeggen. Maar wij bejammeren het, dat hij niet nog iets meer heeft gedaan, dan, in korte aanteekeningen, het een en ander, dat niet naauwkeurig of dat oppervlakkig was gesteld, verholpen. Wij bedoelen de niet altijd gelukkig aangebragte scherts. Wij hebben er niets tegen, dat de dwaling in eene belagchelijke gedaante worde voorgesteld; maar wat heilig en eerwaardig is, moet daarbij niet lijden. Loszinnigheid zij tegen vele wanbegrippen en vooroordeelen een *antidotum;* maar zij is een nog erger kwaad. Wij vonden daarom de aardigheid, die zich de Vertaler bl. XVIII veroorlooft, ook aanstootelijk, zoo wel als de manier, op welke de Schrijver omtrent sommige zaken verkiest grappig te zijn. Wij willen geene voorbeelden bijbrengen.

Intusschen is het waar, dat dit boek onderhoudend geschreven is, en den Schrijver vele belezenheid en eene doorgaans wèl gebruikte oordeelkunde ten dienste staat. Van zijne belezenheid gewagende, hebben wij het oog op de vele geschiedkundige ophelderingen, welke men hier aantreft.

Wij geven de onderwerpen op, die men hier, enkele echter zeer kort, behandeld vindt: *Verbastering van het Menschdom. Droomen. De Koepokken. De Invloed der Verbeeldingskracht bij de (zwangere) Vrouwen. Buikspreker. Gelaatkunde. De Regter- en de Linkerhand. Het Niezen. Amazonen. Gebogchelden. De Tempelieren. Onbrandbare Menschen. Vernuftige Kinderen.*

Digitized by Google

Of wij nu nog in onze taal behoefte hadden aan teregtwijzing onzer begrippen aangaande deze onderwerpen, en wel b. v. de *Amazonen*, de *Tempelieren* en dergelijken, laten wij den lezer zelven beoordeelen. Dit boek moet zijn eene uitgelezene verzameling uit de drie deelen, uit welke het werk van SALGUEZ bestaat. Misschien komt er nog wel een tweede deel, waarin dan ook wel eenige oorspronkelijke, onzen landaard bijzonder eigene, dwalingen en vooroordeelen konden ter sprake gebragt worden, of ook eenige, aan den Schrijver ontsnapt. Wij hebben dat voor ons niet noodig; maar krijgen dan ook, hopen wij, iets ter lezing over het vooroordeel, dat een boek *vertaald* moet zijn, om zich te kunnen aanbevelen.

Het hedendaagsch Rome, of Zeden, Gewoonten, Ceremoniën, Godsdienst en Regering in Rome. Naar het Fransch van SANTO DOMINGO. *Te Leeuwarden, bij* H. C. Schetsberg. 1825. *In gr. 8vo. 259 Bl. f* 2-40.

Santo Domingo is een verzierde naam; de titel van het oorspronkelijke is *Tablettes Romaines;* het boek is kennelijk geschreven met oogmerk, om de *Franschen* tegen *Rome*, en al wat van *Rome* komt, te waarschawen; het werd, op aanzoek van den *Pauselijken Nuntius*, in *Frankrijk* verboden. Er bestaat geene reden, waarom men, over het algemeen, aan de hier vermelde daadzaken zou twijfelen; wij gelooven deze niet slechts om derzelver hooge waarschijnlijkheid, maar zij zijn ook, meenen wij, door anderer getuigenis genoegzaam, en sinds lang, bevestigd. Het is aangenaam, hier nu zoo alles bijeen te vinden nopens het verchristend *Heidendom*, en het werkje toont een' kundigen en onderhoudenden Schrijver. Over den titel hebben wij eene fraaije plaat van het *Forum* te *Rome*, en op denzelven geven eenige krachtige dichtregels van VOLTAIRE al aanstonds te kennen, welk een wind hier waaijen zal.

„ Men betracht hier (in *Rome*) den Godsdienst minder om zichzelven, dan wel om anderen. Men gaat naar de *mis*, naar den *vesper*, zoo als men soms aan vervelende lieden een bezoek, uit beleefdheid, geeft. Ook zijn er velen, die alleen in de kerk gaan om even gezien te worden, en die, om zoo te spreken, bij *onzen lieven Heer*, even als bij de

Digitized by Google

Heeren *Me* en *Me*, een kaartje afgeven." Men zou zich vergisfen, zoo men tot eenige meerdere godsdienstigheid bij het gemeene volk besloot, omdat men op de hoeken der straten kruijers en schoenpoetsers gebeden en Litanijen hoort aanheffen, en voorbijgangers daarbij ziet stilstaan en medezingen; want dit alles wordt door de Policie betaald. „De regering denkt, dat het gemeen gemakkelijker te leiden is, naar mate hetzelve dommer wordt, en verzuimt niets om dit heerlijk doelwit te bereiken."

„De Roomsche kerk beschouwt alle volken als groote kudden, die geschapen zijn om naar het welgevallen des herders geschoren of gevild te worden. Bij haar is de gouden hefboom en die van ARCHIMEDES dezelfde. De gunst der kerk wordt slechts over dezulken, die haar wèl betalen kunnen, uitgestort. Voor geld kan men de grootste misdaden, als moord, meineed, enz. uitoefenen. Er bestaat in deze heilige stad een *tarif*, de *tax van de apostolische kanselarij* genaamd, waarop men naauwkeurig den prijs van elke misdaad vindt aangeteekend." Wij gaan de kerk der *Flagellanten* voorbij, en willen ook niets zeggen van de naïve en schrandere aanmerkingen van den *Japannees*, met welken de Schrijver den Godsdienst bijwoonde, enz. enz., maar haasten ons, nog een woord aan te stippen van de *wonderwerken*. „Heeft NUMA gesprekken met de Nimf EGERIA gevoerd, bijna alle Pausen hebben of met de H. Maagd, of met de Heiligen, of met God zelven gesproken." En wie lessen in de wonderwerken nemen wil, moet naar *Italië* gaan. „Het NIEUWE *Rome* heeft tot het OUDE gezegd: *Moeten er wonderwerken zijn, om u te overwinnen, dan zal ik u helpen. Dan zullen niet slechts de Heiligen, maar ook hunne standbeelden, hunne beeldtenissen, hunne beenderen, en de beenderen der dieren, die hen gediend hebben, wonderen doen, om eenen Godsdienst te handhaven, die zelf een wonder is, en die bewijst, hoeveel de hefboomen van vrees en hoop, in bekwame handen, op den menschelijken geest vermogen.*"

Bij het graf van den *Jezuit*, LODEWIJK DE GONZAGA, ontdekt men eene schuinsche opening om brieven te ontvangen. Die post van den dood vertrekt ieder oogenblik. Maar men moet den brief *frankeren*, door er een geldstukje van omtrent 3 stuivers waarde bij te doen. Op feestdagen is het druk aan dit postkantoor. Of de Heilig de brieven beantwoordt, daarover verschillen de geleerden. — In een gesprek met

eenen geestelijken verklaart onze Schrijver den H. ANTONIUS *van Padua* voor den grootsten wonderdoener. In de kerk te *Milaan* zag hij op eene ſchilderij, hoe een muilezel zijne haver verliet, om geknield den heiligen ouwel te aanbidden, en hoe een ketter door dit wonder bekeerd werd. Ook, hoe die heilige man de bijen beval, eenen klomp was te maken, ten einde de hostie, welke bij ongeluk in den modder gevallen was, er in te doen. De bijen gehoorzamen en dragen de *hostie* hemelwaarts. „Ik zou," zegt de Schrijver, „meer wonderen kunnen aanhalen; maar dat van den muilezel verzekert den Heilig de overwinning op alle zijne mededingers."

Men zal gaarne gelooven, dat onze vriend geen vriend van de *Jezuiten* is. Maar wij kunnen hem in alles, en bij de vele hier voorkomende *godsdienstige* aardigheden en plegtigheden, niet volgen. Dit éène echter nog, om ons volkomen te doen zien, wat de Godsdienst in *Italië* is: „De *Napolitaanſche* (vrouw) ſtelt zich, om voor alle gevolgen eener ongeoorloofde verbindtenis zeker te zijn, onder de beſcherming der heilige Maagd, en zegt: *la Madonna mi aiuta!* (*De heilige Maagd helpe mij!*) De *Romeinſche* zeggen: *la Madonna mi pardona!* (*De heilige Maagd vergeve mij!*) Zoo vereenigt de eene den Godsdienst met hare liefdesgevallen als vrouwen; de andere maakt er hare *medehelpſter* van. De eene geeft zich aan de levendigheid harer begeerten en de vervoering harer driften over, in tegenwoordigheid van het ongedekte Mariabeeld; de andere draagt naauwkeurig zorg, deze ſchilderij te bedekken. Eene jonge *Romeinſche*, welke dezen pligt vergeten had, rukte zich uit de armen haars minnaars, om den ſluijer over dit heilige beeld te hangen."

Verſchrikkelijk zijn de verhalen, en wij vreezen dat zij echt zijn, van de ſtoutheid der roovers in den *Romeinſchen* Staat; maar vooral van de verdragen met dezelve door de regering, van de vergiffenissen, de voorregten, en de ambten, die zij ontvangen. Deze waarheid behoort inderdaad onder de onwaarſchijnlijkheden. Maar wie kent de zwakheid niet van het Pauſelijk beſtuur? „*Rome* is thans weder geworden, wat het bij hare ſtichting was — eene opene ſchuilplaats voor roovers." De *Franſchen*, onder NAPOLEON, wisten deze roovers, door wijze en krachtige maatregelen, in toom te houden; de Paus kan of wil het niet. En echter de Policie, *binnen Rome zelve*, is lofwaardig. Men hoort in de ſtad

nimmer van diefstal of braak, ook van geene kleine dieverijen. Men spreekt, ja, nu of dan, van eenige dolksteken, om verliefde gevallen; maar voor het overige zijn er het leven en de rust der burgers geheel verzekerd. Voorts is „Rome niet, als *Parijs* en andere steden, met modder en gerijselijke meisjes bedekt. Eenige oogenblikken na den regen zijn de straten, offchoon met kleine steenen gevloerd, bijna droog, en men kan alle slijk en vochtigheid ontwijken. Wanneer men wandelt, ziet men die vrouwen niet, die, door hare kleeding en onbeschaamde manieren, met hare ondeugden pronken, en de moeder eens huisgezins schijnen te trotseren, welke zich over de gedachte schaamt, dat haar man hare kostbare en schandelijke grillen zou voeden. Het gebeurt in *Frankrijk* maar al te dikwijls, dat de deugd kleurt, wanneer de ondeugd blozen moest. Nooit ziet men te *Rome* die Grootkruisen des bederfs, noch haar, die ondergeschikte waardigheden bekleeden, op de hoeken der straten staan, en van de voorbijgangers de beurs en de gezondheid afvragen. De stad wordt nimmer, hoe laat ook in den nacht, door zulk eene vrouwelijke krijgsmagt bezoedeld, en de schimmen van LUCRETIA en VIRGINIA kunnen alle nachten door *Rome* (langs de straten) waren, zonder eenige oneerbare daad te ontmoeten."

Wij werden door dit werk tot eene grootere uitvoerigheid uitgelokt; het bevreemdt ons niet, dat het den Paus en zijnen Nuntius mishaagt; echter twijfelen wij niet, of het vindt ook te *Parijs* zijne lezers, en zal bij velen de *Gallicaansche* kerk en hare regten nog te meer doen hoogschatten. En wat moet het bij den *Protestant* niet uitwerken! Jammer, dat de Roomschgezinde Schrijver, die het eigenlijk slechts op het domme bijgeloof en de Pauselijke heerschappij heeft gemunt, zich hier en daar eenen zet ontvallen liet, die de zuiverder Bijbelleer mede treffen kan. Maar wij vertrouwen dit geschiedde onvrijwillig, en wij willen de lezing van dit boek daarom niemand ontraden; het kan nut doen.

Philopaedion. Tijdschrift voor de Jeugd. Jaargang 1824. *Te Amsterdam*, *bij* A. Vink. *In kl. 8vo.* 437 *Bl. f* 3 - :

Dit aardig werkje behoeft bijna geene aanprijzing meer; de voortzetting van hetzelve bewijst, dat het genoegzamen bijval

Digitized by Google

vindt bij de jeugd. Dit kon ook wel niet anders: als men slechts het Register van den inhoud dezes jaargangs inziet, merkt men aanstonds niet alleen de groote verscheidenheid op, maar ook het belangrijke der onderwerpen, en dat de vroegere schrijvers en schrijfsters hunne medewerking nog niet hebben onttrokken. Nu en dan ontmoetten wij hier eenen naam, dien wij in de vorige jaargangen nog niet hadden gevonden, b. v. Mevr. VAN MEERTEN, geb. SCHILPEROORT, door andere schriften voor de beschaafde jeugd mede zeer voordeelig bekend. In dichtstukjes zoo wel als proza zijn de mengelingen niet minder rijk, dan die der vorige jaren. Ook de muzijkstukjes zullen het genoegen der jonge lieden verhoogen. Bij zoodanige werkjes is het wezenlijk jammer, dat ons bepaald bestek niet meer, dan eene algemeene, alhoewel ernstige, aanprijzing, veroorlooft.

BRIEF VAN S. I. WISELIUS, M. D., AAN EEN' ZIJNER VRIENDEN TE ***, BETREFFENDE DE BEOORDEELING ZIJNER AKADEMISCHE VERHANDELING IN DEN RECENSENT OOK DER RECENSENTEN, NO. XII VAN 1825.

Gij weet, waarde Vriend! hoe ik steeds gedacht hebbe over laster. Dikwijls waren wij (gij, ik, en anderen met ons) daarvan de voorwerpen, alleenlijk misschien omdat wij verkozen onzen eigen' weg te bewandelen, en ons als zelfstandige wezens wenschten te gedragen. Nooit hebt ge, terwijl gij en anderen zich daarover hoogelijk ergerden, mij een enkel oogenblik deswege buiten mijne gewone stemming gezien, als volkomen overtuigd en doordrongen zijnde van de leer van P. BONNET: „dat, wat ook het vooroordeel verdenke, „de leugen liege, de laster uitwerpe, de boosheid voortbrenge, de valschheid beschuldige, de Waarheid, van ouds „reeds eene dochter des Tijds genoemd, vroeg of laat door „den logendamp henen breekt." (*)

Ondertusschen doet uw herhaald dringen, dat ik den uitval, onderdaags tegen mijne *Dissertatie* gedaan, zal beantwoorden, mij veel genoegen, als mij een versch bewijs opleverende van uwe niet verslapte liefde voor billijkheid en

(*) De *Fakkel*, enz. door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Rotterd.* 1825. bladz. 25 en 33.

Digitized by Google

waarheid, en tevens van uwe voortdurende belangstelling in mijn geluk; doch, in weerwil van dit alles, kan ik vooralsnog niet besluiten, om aan dit uw dringen gehoor te geven.

Wie de Schrijver van dat zoo gansch onaardige stukje zijn moge, verklaar ik u, niet te kunnen ramen. Ik weet mij niet te herinneren, iemand reden gegeven te hebben, om mij een zoo bitter hart toe te dragen. Gij vooronderstelt, dat broodnijd de pen zoude gevoerd hebben, en dus, dat de Schrijver een *Medicus* zij. Ik integendeel houde hem daarvoor niet, zelfs niet eens voor hetgeen men noemt *een gestudeerd persoon*. En, lieve Hemel! aan wien toch zal een zesmaandsche Doctor, gelijk ik, wangunst inboezemen? Het is waar, ik heb reden om vergenoegd te zijn over de beginselen en het merkbaar toenemen van mijne praktijk; maar ik praat daarover nergens, laat er mij nooit het geringste op voorstaan, en zoek alzoo niemand de oogen (gelijk men zegt) uit te steken. Hoe dan zoude het mogelijk zijn, dat zulk een vuile hartstogt bij iemand mijner Collegen door mijn bedrijf opgewekt wierd? — Zie daar dus reeds éénen grond, waarom ik den Schrijver onder de *Medici* niet meen te moeten zoeken. Laat ons nu, om u hiervan verder te overtuigen, de hoofdpunten, waaruit zijn geschrift bestaat, eens te zamen kortelijk onder het oog nemen en toetsen.

Het opschrift der zoogenaamde Recensie noemt gij *boosaardig*, omdat daarin, naar uwe meening, twijfelachtig wordt gesteld, of ik zelf wel van de *Dissertatie* de Schrijver zoude zijn. En zekerlijk schijnt dit zoo, vooral wanneer men dat opschrift beschouwt in verband tot de inleiding van het naastvoorgaande stuk, betreffende de *Dissertatie* van den Heer SNELLEN. Gesteld dan, deze ware, 's mans bedoeling geweest, dan is zij, ja, wel boosaardig, maar nog meer dom, en de grootste onkunde tevens verradende. *Dom*, vermits hij dan zijne vijandige gezindheid jegens mij van stonde aan voor aller oogen heeft blootgelegd, en niet eens de alledaagsche slimheid gehad heeft van die eenigermate voor 't minst te bemantelen, om zich niet dadelijk van partijdigheid te doen verdenken. *Zij verraadt de grootste onkunde*, als een stellig bewijs opleverende, dat de man geheel niet weet, hoe het gelegen is op onze hedendaagsche Universiteiten en Akademiën met de Promotiën, ten minste bij de Medische Faculteit.

Daarenboven is het een' ieder nagenoeg bekend, (en behoorde hij het dan ook niet geweten te hebben?) dat het onderwerp mijner *Dissertatie* mij is aan de hand gedaan door onzen geachten Hoogleeraar J. S. WOLTERBEEK; dat, na op diens raad door mij uitgewerkt te zijn, de beroemde Hoogleeraar B. F. SUERMAN, als mijn Promotor, er geene zakelijke veranderingen in heeft behoeven te maken; dat de Faculteit mij over dezelve hare tevredenheid betuigd heeft; en dat ik, eindelijk, van onze beroemde en hooggeachte Leermeesters vereerende getuigenissen wegens mijne *Dissertatie*, bij monde en in geschrift, heb mogen ontvangen.

—

Digitized by Google

Verder: Het Latijn, door mij geschreven, noemt hij *redelijk* (een vreemd woord inderdaad bij deftigen stijl, in die beteekenis, waarin de man het bezigt). Doch, dit ter zijde gesteld, behoor ik met die uitspraak wel in mijn' schik te zijn: want iemand, die, schoon niet tot de Faculteit der Letterkunde behoorende, *redelijk*, d. i. *tamelijk goed* Latijn schrijft, verdient, geloof ik, van die zijde nog al aanbeveling; zoo als dan ook de *Konst- en Letterbode* van 9 Sept. 1825, en de geleerde Schrijvers der *Geneeskundige Bijdragen*, Iste Stuk, mij dit regt in overvloedige mate hebben doen wedervaren. Er komt echter in mijn Latijn één woord voor, hetwelk voor 's mans *kiesch* gevoel geweldig stuitende is, en het bevreemdt hem, hetzelve te vinden in mijne *Dissertatie*, welke hij nu den titel van een *litterarisch stuk* geeft. (*) Gaarne erken ik, dat het woord bij CICERO en Schrijvers van gelijke waarde niet voorkomt; maar *analogice* is het goed, en, gelijk men weet, *in medicis* geijkt, zoo als eene menigte woorden, welke den stempel der Gouden Eeuw niet dragen, in andere vakken van wetenschap het burgerregt verkregen hebben en dagelijks gebruikt worden, zonder dat onze WYTTENBACHS of RUHNKENIUSSEN er ooit eenige ergernis over aan den dag gelegd hebben.

Nog opmerkelijker is het beklag over gemis van oorspronkelijkheid. Wat wilde men van mij gehad hebben? Dat ik met een nieuw stelsel ware voor den dag gekomen? Zoude mij dit (genomen ik had er lust en bekwaamheid toe gehad) niet aan regtmatige berisping hebben blootgesteld? — Ik heb, wat bij ouderen en nieuweren, mijn onderwerp betreffende, verspreid lag, bijeenverzameld, dat alles onder één oogpunt geplaatst, en er nu en dan, met bescheidenheid, mijn eigen oordeel bij voorgedragen. Is dit nu zonder verdiensten en zelfs eene hekeling waardig, zoo zal dan ook elke Geschiedschrijver zich in mijn geval bevinden, omdat hij bloot telijk gebeurde zaken in een oordeelkundig verband gebragt, en niet liever eenen vernuftigen Roman geschreven heeft.

Dat, al verder, de man over rotkoortsen spreekt, alsof wij ons aan de kust van *Guiné* of op de reê van *Batavia* bevonden, ga ik met stilzwijgen voorbij; doch dat hij geen *Medicus*, noch zelfs, gelijk ik zeide, geen *gestudeerd persoon* is, blijkt uit zijne aanmerkingen over mijne *tweede stelling*. Ik zoude hem hierop, met CICERO, kunnen te gemoet voeren: „ *quid constitui*, *quid gessi*, *quid egi*, *nisi ex hujus* „ *ordinis consilio*, *auctoritate*, *sententiâ?*" (†) Want zijn uitval is hier letterlijk veel minder gerigt tegen mij, dan tegen mijnen Promotor, die ook deze *stelling* onder het oog heeft moeten hebben en dezelve goedgekeurd heeft.

(*) Het is te verwonderen, dat er geene aanmerking gemaakt is op VALDE *momentosissimum*; of zoude men gezien hebben, dat dit eene drukfeil is, zoo als in de Recensie zelve *Dissertatio* .... *quam* .... *examinandum* en *Amica* voor *Arnica*.

(†) *Philipp. secunda*, Cap. 5.

Digitized by Google

Eindelijk blijkt het immers, vooral uit dit gedeelte der zoogenaamde Recensie, dat de Schrijver ook den laagsten trap van HYGIËA's Tempel niet moet betreden hebben. Of staat niet aan mijne zijde eene menigte Geleerden, die hetzelfde, wat ik als betwistbaar heb voorgesteld, stelligerwijze leeren? Behoef ik u te herinneren aan den grooten RICHTER, aan S. G. VOGEL, aan onzen wijdberoemden M. VAN GEUNS, aan den Heer G. VERRIJN STUART, die ook deze zelfde *stelling* heeft voorgedragen, en haar in zijne Verhandeling breeder ontwikkeld? Allen toch komen hierin met elkander overeen, dat die zoogenaamde ontstekingstoestand, welke Recensent als zoo algemeen schijnt te beschouwen, slechts bij sommige voorwerpen en onder eenige bepaalde omstandigheden schijnt plaats te grijpen.

En nog zoudt gij willen, dat ik mij openlijk verdedigde tegen zulk een' Schrijver, die daarenboven zijnen naam verborgen houdt; iets, hetwelk ik, bij dusdanige bejegening, altijd als onedelmoedig, onbillijk en met de eer strijdende beschouw? Neen! verg het van mij niet. — De waarde of onwaarde van een Tijdschrift, waarin men zulke stukken opneemt, laat ik gaarne aan de billijke wereld ter beoordeeling over. De aard van een werk, als is *de Recensent ook der Recensenten*, zoo geheel berekend op Boekverkoopers belang, maakt dusdanige verkeerdheden onvermijdelijk, voor het minst wanneer er niet eene Redactie aan het hoofd staat, welke zelve over zaken behoorlijk kan oordeelen.

Even zoo laat ik het gedrag, door de Heeren J. VAN DER HEY EN ZOON in dezen gehouden, (en door u, die van hunne betrekkingen tot mijnen Vader het een en ander weet, *onerkentelijk* en *onbetamelijk* genoemd) liever over aan het oordeel van anderen; terwijl ik, eindelijk, op den Recensent zelven blijf toepassen de uitspraak van den volgeestigen STERNE: „Van al de brabbeltaal, die er gebrabbeld wordt „in deze brabbelige wereld, mag die der schijnheiligheid de „snoodste zijn; maar de brabbeltaal van het *Criticismus* is „toch wel verreweg de verdrietigste." (*)

Leef gij intusschen gelukkig, en geloof, dat ik ook van mijne zijde steeds ben

Uw opregte Vriend

S. J. WISELIUS.

(*) *Tristram Shandy*, 3de D. bladz. 56.

P. S. Uw derde brief, zoo even ontvangen, doet mij overhellen, om aan uwen aandrang gehoor te geven: de vierde omstandigheid, door u bijgebragt, en welke mij geheel onbekend was, maakt het schier noodzakelijk. Besluit ik er toe, dan moge mijn bovenstaande brief, in eenig Tijdschrift geplaatst, tot het, door u verlangde, antwoord aan den zoogenaamden Recensent dienen!

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De Engelsche Hervormde Kerk, benevens haren invloed op onze Nederlandsche, van den tijd der Hervorming aan. Door WILHELM BROES. *In II Deelen. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 719 *Bl. f* 8 - 10 *c.*

Het werk, getiteld: *de Vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, is, en worde hoe langer hoe meer, bekend en behartigd. Zelden werd een boek uitgegeven, aangaande hetwelk zich zoo ééne ſtem ſlechts, die der goedkeuring en des lofs, hooren deed. Tot de nuttigheid deszelven behoort het gevolg, waartoe het aanleiding gaf, de verſchijning van dit kerkelijk en ſtaatkundig historisch geſchrift, hetwelk den naam van BROES, ons vaderland en den geest onzer eeuw tot gelijke eere ſtrekt. De Recenſent van het eerstgenoemde werk verheuge zich daarom, dat hij, door ééne opmerking, oorzaak werd van dezen arbeid des waardigen Amſterdamſchen, echt Hervormden, Leeraars! Het zoude ons leed doen, indien die arbeid, op den titel af, eeniglijk verwezen werd, waar hij ſchier onmisbaar is, — ter ſtudeerkamer der Kerkelijken. Mogt ook dit Tijdſchrift mede zulks verhoeden!

De titel doet het werk kennen. Van zelve ſpreekt het, dat men hier eene beſchrijving der Hervorming in *Engeland* vooruitgeſteld hebbe te wachten. Eene levensſchets van T. CRANMER, Aartsbisſchop van *Canterbury*, grondlegger van de Kerkhervorming in *Engeland*, opent daarom het eerſte deel. Terſtond reeds, bij de beoordeeling der driederlei wijs van hervorming, herkent men BROES, d. i. den ſcherpzinnigen, bondig en puntig redenerenden en edelmoedigen Geleerde. Na eenig, genoegzaam berigt, omtrent de Kerkhervorming in *Engeland* tot den tijd van CRANMER's verſchijning, wordt het bedrijf diens Kerkvoogds verhaald, en dan zijne her-

vormingswijze getoetst. Aan de levensschets van den, dikwijls zoo tegenstrijdig beoordeelden, Hervormer van de Kerk in *Schotland*, JOHN KNOX, is eene zeer groote plaats ingeruimd. Na een voorverhaal, de geheele regering van JACOBUS en een gedeelte van het Regentschap bevattende, wordt het hervormingswerk, onder KNOX, in vier tijdperken beschouwd; en dewijl hier, ten gevolge van des Schrijvers plan, een algemeen overzigt van de *Schotsche* Staatsgeschiedenis is ingeweven, maar de *Engelsche*, op zichzelve, in het tweede deel zal voorkomen, zoo laten wij volkomen gelden, wat de Schrijver zegt, dat die uitgebreidheid noch toevallig, noch uit slordig meten ontstaan zij. Evenwel mag het spijten, dat niet eerst de levensschets van den *Schotschen* Hervormer, en dan de *Schotsche* Staatsgeschiedenis, ook in dit deel, elk eene afzonderlijke plaats vond. Dit had zeker vele moeite gevorderd, maar de lezer den Schrijver daarvoor ook onvermoeider kunnen volgen. De weg toch is allen (wij spreken alleen van hen, die zulke boekwerken lezen) niet even gemakkelijk. Er wordt zoo veel te bezien gegeven, dat men wel eens meerdere rustpunten verlangen zoude. Doch, elk Schrijver van verdienste heeft zijn plan overlegd, en BROES mag dus het zijne volgen. Ook is dit een boekwerk, om beoefend te worden, en de inspanning, die het vordert, wordt niet alleen rijk beloond, maar ook aangenaam afgewisseld door de manier, waarop de Schrijver zijne lezers onderhoudt.

Aan anderen, met name aan de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen*, een uitvoeriger beoordeelend verslag van dit werk overlatende, stippen wij slechts de hoofdzaken aan, om dan nog, met één woord, op het belangrijke dezes werks terug te komen, en dan moge men, wat wij zullen aanmerken, toetsen.

De *Engelsche* Episcopale en de *Schotsche* Presbyteriaansche Kerk, deze op de *Knoxiaansche*, gene op de *Cranmeriaansche* hervormingswijze gebouwd, worden nu onderling vergeleken, en onderzocht, *of het lof en aanprijzing waardig is, om, gelijk in de Episcopale Kerk,*

Digitized by Google

voor den eerdienst eene uitgebreide Liturgie te hebben, en wel zulke, die stiptelijk gevolgd wordt. Na eene voldoende beschrijving derzelve gegeven te hebben, laat de Schrijver alles, wat voor hare voortreffelijkheid gezegd kan worden, zoo veel gelden als het kan, en wijst dan, zoo in de aanleidingen tot die Liturgie, als in hare mindere vrucht, hare ongenoegzaamheid ter onderwijzing, het wanstaltige van het dooreengemengde oude en nieuwe, en hare ongepastheid voor het leeraarsambt, het gebrekkige aan. De gemaakte vergelijking wordt, met vele vrijmoedigheid, maar uitermate groote nederigheid, gebruikt tot afrading eener verbetering, waarbij het prijsselijke Presbyteriaansche zoude gevaar loopen, en ter aanprijzing eener zoodanige, waarbij het loffelijke Episcopale gewonnen wordt. De voorslag tot vernieuwing der oude Liturgie, naar de denkwijs van dezen tijd, wordt hier getoetst; en het is dit vooral, waarop wij de besturen in de Protestantsche Kerk, en voorts alle Leeraars, opmerkzaam maken.

Aan de *Methodisten* wordt een afzonderlijk Hoofdstuk gewijd, en dezen, ten aanzien hunner afkomst, wel onderscheiden van de *Dissenters*. Van hunnen oorsprong en uitbreiding, voorts van hun leerbegrip, eindelijk van hunnen eerdienst en predikwijs wordt het noodige verslag gedaan, vooral van hunne gezelschapsinrigting. (Dikwijls doet ons Do. BROES glimlagchen. Recensent deed het ook hier, bij een kort compliment aan de Ouderlingen, aan welke hij — antimethodistisch — raadpleging en bestuur toekent.) Der *Methodisten* instellingen bij bijzondere gemeenten, enz. en hun verband met de *Hernhutters* vermeld zijnde, wordt de vraag beantwoord: *Hoe staan de Methodisten in den loop der Engelsche Kerkgeschiedenis? In wat zamenhang met vroegere tijden, vooral met latere, en den tegenwoordigen Godsdienstgeest in Engeland?* waarna hare waarde beoordeeld wordt.

Een volgend Hoofdstuk betreft de *Kwakers*. De oorsprong en uitbreiding dier gemeente wordt verhaald, hare onderscheidende leer vermeld, en hare zedeleer, waar de

Digitized by Google

opmerking van belang is, dat sommige harer meeningen, weinig zamenhangende met hare hoofdstelling, overgenomen zijn van de *Baptisten;* maar vooral van belang is het betoog, dat die hoofdstelling, van geene *mystikerij* vrij, echter geene gevaarlijke mystikerij is; en eene andere aanmerking, dat de Kwakersche grondleer zoo wel met het *R. Katholicisme*, als met het *Naturalisme* iets gemeen heeft. Hun godsdienstig leven (hun eerdienst en andere godsdienstinrigtingen, hun werkzaam en gezellig leven, en hunne deelneming aan algemeene liefdadige ondernemingen) wordt vervolgens zóó beschreven, dat men met aandoening, en lofspraak op die Vriendengemeente, dit Hoofdstuk eindigen zal.

Voor de overige *Dissenters* is de laatste plaats ingeruimd. De menigte derzelven — allen onderling verscheiden en ten deele aan elkander gelijk, zoo als men hier gaarne zal aangetoond zien — wordt door den scherpzinnigen Schrijver verklaard uit den nationalen geest der *Engelschen*, vrijheidsliefde (drift?), zucht tot genootschappen, en om in partijen tegen elkander over te staan, welke eigenheid dier natie *en* uit hare staatsinrigting, *en* uit hare geschiedenis zich bewijzen laat. BROES onderzoekt verder, in welke mate de *Engelsche* verscheidenheid en vrijheid van Godsdiensten den godsdienstigen zin diens volks bewijzen, en beoordeelt dien zin. Drie gegronde waarnemingen staven de moeijelijkheid der oplossing van het eerste punt dezes onderzoeks, en geven den sleutel voor de omzigtige beslissing. Het andere punt mag geacht worden afgedaan te zijn in het geschrift *over de Vereeniging der Protestanten*, zoo veel de *voordeelen* der verscheidenheid en vrijheid van godsdienstbelijdenis betreft. Over de *nadeelen* leze men hier nog. Dit leidt tot opmerkingen over hetgene wet en Overheid behoort te doen, omtrent nog niet gevestigde, maar toelating en bescherming begeerende godsdienstpartijen. De redenen, ten voordeele van het verbod, om nieuwe gemeenten te stichten, en de ongerijmde gevolgen, verbonden aan de meening der wettigheid van zoodanig verbod, ten toets

zijnde gebragt, worden eenige bepalingen voorgesteld, ter afwending of matiging der nadeelen van de erkende regten en vrijheid tot stichting eener nieuwe sekte, alles zoo veel de Overheid aangaat.

Het verslag van een zoodanig werk niet korter zijn mogende, dan *dit* uitviel, en het tweede deel dezes geschrifts nog belangrijker zijnde dan het eerste, vergenoege zich de lezer voor ditmaal hiermede, daar er nog voor deze en gene aanmerking, dit deel betreffende, een plaatsje moest openblijven.

BROES heeft zijn' eigen stijl. Jammer, dat die oorzaak is, dat aan hem niet gewende lezers meermalen over duisterheid te klagen vinden. Doch hij verdient, dat men zich, zonder zich dien stijl eigen te maken, aan hem gewenne, en men zal tevreden zijn. Taal en spelling zijn zoodanig, dat men de feilen gereedelijk, niet den Schrijver, maar den drukker wijten zal. Op het lijstje der drukfeilen wordt, uit dit eerste deel, gemist, *gevallene* (zeker *opengevallene*) *gemeente*, bl. 123, en; *geboren uit een' Admiraal*, bl. 237. Van deze zijde is dan dit boek niet geheel onberispelijk; maar hoe belangrijk deszelfs inhoud, vooral voor onze dagen! Wel hadden wij gewenscht, dat BROES wat minder in zijne lezers vooronderfteld, en, al ware het door meerdere uitvoerigheid, of in de aanteekeningen, achter elk deel geplaatst, het een en ander had opgehelderd. Er is nu dikwijls te veel ineengedrongen. De *anekdoten*, het verhaal verlevendigende, die Recensent had aangeteekend, om uit dezelve eene keus te doen voor een uittreksel, zijn, even gelijk vele fraaije gezegden en puntige opmerkingen, die van des Schrijvers juist oordeel en menschenkennis getuigen, te talrijk, om er hier van in te lasschen, zonder altijd te weinig ter proeve te geven. Meer dan ééne verbetering van andere Geschiedschrijvers is hier aangebragt, b. v. van M'CRIE, bl. 157, SCHRÖCKH, bl. 210, 243 enz. Bijzonder moeten wij nog opmerkzaam maken op hetgeen hier te leeren valt, ter gepaste beoordeeling der Kerkhervorming, voor elken onpartijdigen, wien de waarheid boven alles ter harte gaat.

Digitized by Google

Men leze BROES, over de driederlei wijze van Hervorming zijn oordeel zeggende, bl. 4, en telkens in de beide levensfchetfen, aan het hoofd des werks, vooral bl. 46; 115, waar hij den *Schotfchen* opftand verdedigt; 119, waar hij het Parlementsbefluit ter affchaffing van den ouden Godsdienst niet regtvaardigt, maar verfchoont. Voor den Godsdienstleeraar, en, zoo als reeds bleek, bijzonder in het berigt aangaande de *Dissenters*, ook voor de Overheid, is hier menige nutte wenk; en wat de eerften betreft, betreft alle Godsdienstvrienden in elke gezindte, die — ten ware hun oordeel en gevoel te eenemale verbijsterd zij — hoog ingenomen wezen moeten met des Hervormden Leeraars, door de edelfte verdraagzaamheid en onpartijdigheid beftuurden, vrijmoedigen geest. Sommigen mogen, misfchien, de voorzigtigheid wel eens te groot, en aan die kordaatheid min pasfende achten. Van een en ander een klein ftaal.

Het gansche Hoofdftuk over de *Episcopale* en *Presbyteriaansche* Kerk is der behartiginge van alle Leeraren en Kerkbefturen overwaardig. Wat bl. 176 voorkomt van het onvoegzame der fchuldbelijdenis en bede om vergeving achteraan in het gebed, wat bl. 180 van de weinige gefchiktheid van den liturgifchen vorm tot onderhouding der aandacht, niettegenftaande zelfs daarbij gevoegde beweging van knielen en *opftaan*, noemen wij te liever, dewijl het eerfte een vrij algemeen gebrek, en het andere niet genoeg tegen de nadeelen der herhaling door de verfcheidenheid verzekerd is, bij de voorbereidingsplegtigheid enz. Wij noemen verder (uit bl. 184) het gefchrevene over de ongenoegzaamheid der Liturgie tot behoud der regtzinnige leere, maar vooral (bl. 188) deze taal: „De hervorming van onzen eerdienst, met opzigt tot de Liturgie, is — niet in het verbeteren en vernieuwen der oude formulieren gelegen, maar in het allengs voortgaand inkorten en ongebruikt laten liggen derzelven. Zoo is men, federt langen tijd, reeds van de voorvaderen af, begonnen; zoo ga men voort; en te onzen tijde mag men met wat grooter ftappen op dezen weg voorttreden," enz.

Digitized by Google

enz. Of zich hiermede genoeg verbinden laat, wat verder aangeraden wordt, ten einde de zwarigheden, aan het *niet* hebben eener Liturgie eigen geoordeeld, te ontwijken, betwijfelen wij. In meer dan ééne gemeente bediende Recensent, in hetzelfde Kerkgenootschap als BROES, het Evangelie, en zag — behalve voor zijne bevordering — geene nadeelen van het somtijds geheel, of meestal geheel, weglaten der Liturgische formulieren; ook niet, waar een ander, aan zijne zijde, anders deed. Doch hij zorgde *en* voor verscheidenheid, *en* voor getrouwheid aan den *goeden* geest der oude opstellen, in leerrede, in te beantwoorden vragen, in toespraken aan de Christenschaar. Denkelijk laat hij hierover, eerlang, wel het een of ander ergens lezen. Wat van de zoogenoemde *oefeningen* gezegd wordt, vooral bl. 231, is — het worde maar niet misbruikt! — mede zeer te behartigen.

Echte liberaliteit, altijd het kenmerk van ware godsdienstige verlichting, gaat hier met grondige zaakkennis en vrijmoedig oordeel hand aan hand. De *Remonstrantsche* Broederschap houdt het gewis zulk eenen man ten goede, dat hij het verbod der *Remonstrantsche* predikatie, gedurende de eerste jaren of maanden, die hij in zichzelve regtmatig houdt, tijdens de roerige omwenteling, voor weinig berispelijk rekent (bl. 283); maar zelfs de *Roomsch-katholijke* — kwame dit werk maar in zijne handen! — zal zich door de lezing overtuigen, met hoeveel regt BROES schreef, bl. 46: „De Geschiedenis der Kerkhervorming, wel beoefend, strekt niet om de oude vijandschap te onderhouden en aan te wakkeren, maar veeleer om den vrede tusschen beiden te herstellen," en wat daar meer volgt. Hoe edel is *dit* gezegd: „Ik voor mij, hoe zeer mij de reinste waarheid het liefst is, ben met iedere orde des heils, met elk antwoord op de vraag: wat moet ik doen, om zalig te worden? tevreden, zoo maar de geprangde zondaar niet van de wederkeering tot God afgeschrikt, of, bij bloot vertrouwen op Christus verdiensten, de mensch gerust gesteld worde, zonder heiligheid van hart en wandel." (Bl. 204.) Mogten alle *Gereformeer-*

den opmerken, ook wat er bl. 241 ſtaat, en voorts het geheele werk lezen en ter harte nemen! Geene krankzinnigheid zoude voor regtzinnigheid, geen ijver zonder verſtand, geene waarheid zonder liefde gelden.

Met dank aan den verdienſtelijken Schrijver, zij dankbaarheid aan God betuigd voor het goede der Eeuw, die zulke ſieraden heeft als BROES, en voor dit werk!

(*Zie voorts het eerstvolgend No.*)

Gedenkt uwer Voorgangeren. Leerrede over Hebr. XIII: 7, 8, uitgeſproken te Amſterdam, 4 *Sept.* 1825, *bij gelegenheid van het overlijden van den wel-eerw., zeer gel. Heer* PIERRE CHEVALLIER, *Predikant bij de Waalſche Gemeente. Door* A. S. THELWALL, *Predikant bij de Engelſche Episcopale Gemeente. Uit het Engelsch. Te Amſterdam, bij* J. H. den Ouden. 1825. *In gr.* 8vo. *VIII,* 56 *Bl. f* 1-60.

Een *Engelschman*, predikant (zoo hij zegt) bij de Episcopale gemeente alhier, houdt eene lijkrede op een' *Hollander*, leeraar bij de Walſche gemeente, en laat dezelve in de taal des lands overzetten, om uitgegeven te worden. Een wonderlijk verſchijnſel voorwaar; maar niet wonderlijker, dan dat deze vreemdeling, onder een halfhonderd Christenleeraren in de hoofdſtad, en nog oneindig grooter aantal daarbuiten, vroeger als de éénige man optrad, die wist, hoe jammerlijk het er hier met zeden en godsvrucht uitzag, en hoe natuurlijk het dus was, dat God ons eindelijk met watersnood bezocht. Ook nu is hij de éénige, die *of* CHEVALLIER regt kende, *of* zulken man naar waarde wist te ſchatten, *of* — daarvoor rondelijk durfde uitkomen. Het is een zegen waarlijk, dat wij zulken wachter op onze muren uit het hoogverlichte en edelmoedige *Engeland* ontvangen hebben! Het is vooral ook weêr een kostelijk ſtuk, wat wij hier ontvangen, — zonder menſchelijke welſprekendheid, zonder

verderfelijke geleerdheid en oordeel- of uitlegkunde, daar mag men van verzekerd zijn[illegible]iet minder zonder die laauwheid, welke liefderijk en v[illegible]aagzaam wil heeten; zonder hoogmoedige inbeelding, alsof de mensch door eigene deugd welgevallig bij God zou kunnen worden. In één woord, een kostelijk ſtuk. Onze tijden, en onze leeraren vooral — het is er dan erg mede geſteld — men kan ze niet te zwart teekenen. Beleefden wij toch weêr die zalige dagen, toen de predikſtoelen van hevige geſchillen daverden; toen de ſtaat, ten gevolge daarvan, tot in zijne grondſlagen werd geſchokt; toen men dezen uitſtekenden man van zijn hoofd, dien van zijne vrijheid, en eene menigte van vaderland, rust en het zoo duur gekochte voorregt beroofde, om God overeenkomſtig haar geweten te dienen — of toen men, wat later, in *Engeland* bad en moordde, een' braven Vorst op het ſchavot, een' huichelenden CROMWEL op den troon hielp! Maar, helaas! zoo is het niet meer. De katholijke landen beſchamen ons. Zie *Spanje!* zie *Frankrijk!* zie de *Jezuiten* en hunne handlangers! Hoe ſtelt men alle middelen in het werk, om het allerheiligst geloof te doen zegepralen! En wij — maar THELWALL en eenige anderen laten het *niet* onder zich. Zelfs tot redenering, (verbeeld u, lezer!) menſchelijke, misſchien wel wijsgeerige redenering, vernedert zich de ijverige man, (het is waar, ſlechts in eene noot) om maar *allen alles te worden en velen te gewinnen:* want in die noot betoogt hij onwederlegbaar, wat nog nooit een verſtandig mensch tegengeſproken, en de ſchrijver van het boek *Job* al vóór vierduizend jaar gezegd heeft, dat *geen mensch Gode profijtelijk kan zijn.* Welnu, is dat geen trant? Zal dan nog iemand blijven beweren, dat deze man ſlechts daarom op geleerdheid en wijsbegeerte ſchimpt, omdat hij ze zelf niet bezit? Hij doet bij deze gelegenheid zelfs eene nieuwe ontdekking, hierin beſtaande: dat de beloften van het Oude Testament, als belooningen der gehoorzaamheid aan de wet, ſlechts daarom alleen tijdelijk waren, omdat men, des noods, nog wel ſtraffeloosheid, en dus een onver-

Digitized by Google

hinderd genot van het aardſche, door een vlekkeloos gedrag, zou kunnen ver[illegible]chen, maar meer — waarlijk niet. Ziet, gij geleerde Schriftverklaarders! dat is nog nooit bij u opgekomen. Zoo helder ziet men eerst, als men de oogen ſluit, en, in zichzelven gekeerd, door de maag of het hart, alles ontdekt, wat beſtaat en niet beſtaat.

Om u eindelijk eens geheel uit den dut te helpen, landgenooten! en u niet meer op twee gedachten te laten hinken — ziet hier, hoe het met de kwestie tusſchen nieuw licht en oude duisternis, of heel oud licht en wat latere duisternis, ſtaat: Gij werpt uw gezond verſtand weg, of gij behoudt het. In het laatſte geval hebt gij de waarheid van de bijbelſche geſchiedenis te onderzoeken, den zin van hare leer uit te vorſchen, de reſultaten onderling en met de onmiskenbare uitſpraken der natuur te vergelijken, en alzoo, onder nederige afbidding van Gods hulp en bijſtand en verſtandig gebruik van onderwijs, eenen regel voor uzelven te ontwerpen, dien gij, met de overtuiging van uw best gedaan te hebben, gerustelijk volgt. In het andere ſtaat u de keuze open tusſchen de onfeilbaarheid van den Paus of die van onze geïnſpireerden; welke beide u ook in den Bijbel, mits ge maar niet te veel op zin en zamenhang, op doel en omſtandigheden let, ſtoffe te over zullen verſchaffen, om in uw geloof verſterkt en in ijver ontvlamd te worden. Bezit gij daarbij ſlechts de regte geſchiktheid, als een uitverkoren vat — niet veel koud verſtand, maar zoo veel te meer hartstogt en verbeelding — dan gaat alles des te beter; uwe bekeering is ſpoedig voltooid, en gij zijt, ééns voor altijd, van onrust en vreeze verlost. Of het hier namaals ook zal heeten: *zij hebben de duisternis liever gehad dan het licht — gij luije dienstknecht, waarom hebt gij uw talent niet op woeker gezet? — ik ben naakt geweest en gij hebt mij niet gekleed*, en wat dergelijke al meer is, dat blijft eene andere vraag.

Ten ſlotte: wij hebben den Eerw. CHEVALLIER als een goed, geleerd en ijverig man en bekwamen leeraar immer vereerd; maar wenschten wel, dat hij op deze

wijze door den misschien welmeenenden, maar dan zeker zonder verstand ijverenden THELWALL, ten koste van zoo vele brave ambtgenooten, niet gedaagt, noch bij het wonderlijke hoopje onzer nieuwste hervormers aangeschreven ware.

Kerkelijke Raadvrager en Raadgever. IIden Deels 1ste Stuk. Door JODOCUS HERINGA, ELIZA'SZ. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen *en* J. de Kruyff. 1825. *In gr. 8vo. VIII en 214 Bl. f* 1-80.

Na sedert het jaar 1821 te vergeefs op een nieuw stuk gehoopt te hebben, zien wij eindelijk dit nuttig werk vervolgd. De geachte Schrijver geeft, in een kort voorberigt, voldoende reden van de vertraging, en zegt tevens, dat hij bij den aanvang des werks zich had voorgesteld, telkens kleinere stukjes van vijf of zes bladen te geven, en dat hij zoodanige stukjes bedoelde, toen hij (Iste D. bl. 59,) durfde hopen, elk jaar er twee te zullen kunnen leveren. Dit gelooven wij nu op zijne verzekering; dan, daar hij ter aangevoerde plaatse spreekt van twee stukken van grootte als het toenmalige, heeft hij zich toen niet duidelijk uitgedrukt: dat stuk was van veertien bladen.

Het tegenwoordige stuk is vooral niet minder belangrijk, dan de twee voorgaande. Het behelst zeven afzonderlijke vertoogen, meest van medeärbeiders des werks. In plaats van de titels derzelven af te schrijven, bepalen wij ons tot het eerste vertoog, door den *Utrechtschen* Hoogleeraar H. BOUMAN geleverd, hetwelk, met alle reden, door deszelfs Ambtgenoot HERINGA, als belangrijk wordt aangeprezen. Trouwens, dit *broederlijk woord* is een woord op zijn pas, en regt uit het hart van een' waardigen en gemoedelijken voorstander der Protestantsche leer gesproken. Het is zaak, dat de Protestanten, bij de bekende aanvallen van Roomschgezinden, niet sluimeren, maar op hunne hoede zijn. Voorzigtig-

Digitized by Google

heid, met verstand en standvastigheid gepaard, is ten sterkste aan te raden. Men leze dan, en, vooral, men behartige dit broederlijk woord! Dit wenschen wij van ganscher harte, en hopen, dat de waardige steller, achtgevende op sommige verschijnselen onzes tijds, waarvan hij bij het opstellen van hetzelve nog geene kennis kon dragen, volgens de voorrede van Prof. HERINGA, van die verschijnselen gebruik maken, en in een volgend stuk nog een nader woord te spreken zal hebben.

Het onwederlegbaar Vraagboekje over het getal 666 uit Apoc. of Openb. XIII: 18 *redeneerkundig wederlegd, door* L. J. EYDMAN. *Te Rotterdam, bij* W. Linders. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bl.*

Het schijnt, dat er zulk een ons onbekend boekje, als de titel opgeeft, bestaat, en dat men hetzelve, onder een bloot couvert, per post aan EYDMAN heeft toegezonden. De man is daar boos om; en, daar hij een ijverig voorstander van de leer der *Drieëenheid* is, welke in dat boekje schijnt aangevallen, vatte hij de pen op ter wederlegging. Dat had hij niet moeten doen; want, voor zoo ver wij uit dit zijn geschrijf oordeelen kunnen, moet dat boekje te *zot* zijn, om eenige aandacht te verdienen. Hij geeft ook maar 14 bladzijden; maar dit zijn waarlijk juist 14 bladzijden te veel! Wij zeggen er niets meer van, dan dat de Heer EYDMAN zich als een voorstander der Goddelijke Openbaring niet alleen, maar ook als een echt *Athanasiaan* hier kennen doet.

Woordenboek van Droogerijen, bevattende eene uitvoerige beschrijving der onderscheidene in den handel der droogerijen begrepene voorwerpen, enz. Door M. N. BEETS, *Apotheker, enz. Iste Deel. A—E. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1825. *In gr.* 8*vo.* *XXII en* 688, *en Register van* 38 *bladz. Bij Inteek.* *f* 5-87½.

Het ontbreekt inderdaad in de laatste jaren niet aan me-

Digitized by Google

nigvuldige hulpmiddelen, die de ſtudie der Artſenijmengkunde in onze moedertaal gemakkelijk maken; en de ſpoed, waarmede zij op elkander volgen, en het vertier, dat zij vinden, bewijst, zoo wij dat buitendien niet wisten, dat ons Vaderland daaraan eene wezenlijke behoefte had. Gelijktijdig bijna, toen de verdienſtelijke BEETS het plan van inteekening op zijn Woordenboek bekend maakte, verſcheen het eerſte deel van het Apothekers-Woordenboek van den onvermoeid werkzamen en te vroeg geſtorvenen Hoogleeraar VOSMAER. Men zoude zich echter bedriegen, wanneer men waande, dat het eene dezer Woordenboeken het andere overtollig maakt. Hoe zeer het onvermijdelijk was, dat vele zaken in beide gelijkelijk werden behandeld, zoo is toch beider doel zeer uiteenloopend. Het werk van BEETS is, volgens den titel, een Woordenboek van Droogerijen. Artſenijmengkundige voorſchriften en ſcheikundige verklaringen zal men er te vergeefs in zoeken. Uitvoeriger onderrigt ons de verdienſtelijke Schrijver, in zijne Voorrede, aangaande den aard en de ſtrekking van zijn werk.

Rec. heeft hetzelve geheel doorloopen, en vele artikels met aandacht gelezen. Hij verheugt er zich in, zulk een goed en grondig bewerkt boek het publiek te kunnen aanprijzen. Bij elk artikel is naauwkeurige melding gemaakt van hetgeen aangaande deszelfs oorſprong bekend is; elk wordt uitvoerig beſchreven; de ſcheikundige zamenſtelling is (dikwerf volgens verſchillende Schrijvers) opgegeven; voor vervalſchingen wordt overal gewaarſchuwd, en de beste middelen worden aan de hand gegeven, om die te herkennen; terwijl eindelijk, wanneer het vergiftige zelfſtandigheden zijn, waarover gehandeld is, dikwerf goede raad gegeven wordt, om derzelver nadeelige werkingen in de eerſte oogenblikken te keer te gaan. Bijzonder bewerkt zijn, naar ons oordeel, onder anderen de volgende artikels: *Acetum*, *Acidum ſulphuricum*, *Aloë*, *Ambarum cineritium*, *Amylum*, *Aqua*, *Arabicum gummi*, *Argentum*, *Aſa foetida*, *Aurum*, *Axungia*, *Benzoë*, *Bezoär*, *Bismuthum*, *Butyrum*, *Calx*, *Camphora*, *Caoutchouc*,

Digitized by Google

Cassia Senna, *Cephaëlis Ipecacuanha*, *Cera*, *Cinchona cordifolia* (te regt wenscht BEETS, dat men een bepaald proefmiddel wist, waardoor men met volkomene zekerheid den echten gelen kinabast van de overige kinasoorten konde onderscheiden; volgens eigene ervaring kan hij de daartoe voorgeslagene herkenningsmiddelen van VAUQUELIN — *sulphas cupri* — en GUIBOURT — *sulphas sodæ* — niet voor zulke zekere proefmiddelen houden), *Cinchona lancifolia*, *Cinchona oblongifolia*, *Citrus medica*, *Crocus sativus*, *Cuprum*, *Daphne Mezereum*, *Deuto-sulphuretum hydrargyri rubrum*, *Deutoxydum plumbi rubrum*, *Draconis sanguis*.

Wij willen hier, ten slotte, eenige aanmerkingen bijvoegen, welke wij onder het lezen maakten. Het zijn slechts kleinigheden.

Bl. 64. Het is eene onnaauwkeurige uitdrukking, te zeggen, dat de eiwitstof stolt, wanneer men dezelve *in aanraking brengt met de warmtestof*; de Schrijver bedoelt, dat zulks bij verhoogde temperatuur geschiedt; alles is, om zoo te zeggen, overal en altijd in aanraking met de warmtestof. Voorts doen niet alle zuren de eiwitstof stremmen; het phosphorzuur en azijnzuur maken hierop eene uitzondering. Wij hadden bij dit artikel ook gaarne eenige melding gemaakt gezien van het gebruik van eiwit in kwikvergiftigingen, volgens de proeven van ORFILA.

Bl. 143. Onder degenen, die de zamenpersbaarheid des waters beweerd hebben, moest bovenal PFAFF genoemd zijn geweest, wiens vernuftige toestel beschreven en afgebeeld is in GILBERT'S *Annalen der Physik*, 1822, X, S. 161—172.

Onder de minerale wateren, bl. 149 en verv., misten wij ongaarne vele bekende en algemeen beroemde Duitsche badplaatsen, zoo als *Wiesbaden*, *Baden-Baden*, en vooral het ook door Nederlanders druk bezochte bad *Ems*.

Artemisia vulgaris, bl. 212, 213. Hiervan wordt gezegd, dat dit artikel tegenwoordig geheel in onbruik is. Zulks kan thans niet meer gezegd, en de wortel behoort dus in 't vervolg met een woord beschreven te worden.

Digitized by Google

Van de *Atropa Belladonna* wordt, bl. 238, gezegd: „In ons land treft men dezelve zeldzaam in 't wild groeijende aan." Ons is onbekend, of zij wel ergens anders is opgemerkt dan in het *Oldampt* in de provincie *Groningen*, en daar nog bij bijzondere omstandigheden (zie BRUGMANS, *de plantis inutil. et venenatis pratorum*, p. 30); doch veelligt wordt dezelve in de zuidelijke provinciën van ons rijk gevonden.

De bijgeloovige denkbeelden omtrent de geneeskrachten van den linker-elandsklaauw (bl. 420) waren wezenlijk geene ernstige wederlegging waardig. Die op te geven, is tevens ze wederleggen.

Bl. 541. De *Crocus sativus* (WILLDENOW, of *Crocus officinalis*) en de *Crocus vernus* zijn geene varieteiten, maar twee verschillende soorten.

Als schrijffouten beschouwen wij, bl. 42: „Ondertusschen maakt men tot hetzelfde einde ook gebruik van den *Aconitum cammarum* en *Aconitum Napellus*, welke toch tot dezelfde *species* behooren;" hetgeen zijn moet „tot hetzelfde *genus*;" bl. 141. *mammalia pachyderma*, voor *mammalia pachydermata*; bl. 211. *Artemisia santonium*, voor *Artemisia santonica*; bl. 463, en doorgaans, HUMBOLD, voor HUMBOLDT; bl. 510. *Reptilesophidiens*, hetgeen twee woorden moeten zijn: *Reptiles ophidiens*. Doch dit alles beteekent inderdaad niet veel, en wij verblijden er ons in, dat ons althans geene meer belangrijke aanmerkingen zijn voorgekomen. De uitvoering van het werk verdient den meesten lof; de druk is zeer net en compres, en vrij van fouten. Wij wenschen den bekwamen Schrijver lust en krachten, om de aangevangene taak, tot zijne eer en tot nut zijner landgenooten, gelukkig te voltooijen.

Verhandeling over het gebruik der plantaardige en dierlijke kool, door C. M. VAN DIJK, *Apotheker, enz. Tweede Druk. Vermeerderd en met eene afbeelding en beschrijving van den Decolorimètre voorzien. Te Utrecht, bij* O. J. van Paddenburg. 1825. *In gr.* 8*vo. Behalve het Voorberigt,* 83 *Bl. f* :-90.

Van den eersten druk dezer Verhandeling is reeds verslag gegeven in het Xde No. van dit Tijdschrift voor 1825, bl. 415. De daar uitgedrukte wensch schijnt vervuld te zijn, dewijl in een jaar tijdsverloop reeds een tweede druk noodzakelijk werd. Dezelve is hier en daar met eenige bijvoegsels vermeerderd; en, wat het vernuftig uitgedachte werktuig betreft, hetwelk hier beschreven en afgebeeld wordt, de *Decolorimètre* van PAYEN namelijk, wij vertrouwen, dat het onzen lezeren reeds uit den *Algemeenen Kunst- en Letterbode*, waarin het naderhand ook beschreven is, bekend zal zijn, en onthouden ons des te eerder van eene opgave van deszelfs zamenstel (*). De naam *Decolorimètre* is, om meer dan ééne reden, weinig gepast; doch aan dergelijke, tegen alle regelen van taal strijdende, benamingen schijnen de *Franschen* in het wetenschappelijke thans eene bijzondere voorkeur te geven.

(*) Het was te wenschen geweest, dat hier ook de prijs van dit werktuig ware opgegeven, daar wij niet twijfelen, of velen, en vooral Raffinadeurs, die gebruik van beenzwart maken, begeeren zich het aan te schaffen.

Reis naar het Eiland Kreta in den Griekschen Archipel, in het jaar 1817. *Door* F. W. SIEBER. *In II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 694 *Bl. f* 7-50.

Twee deelen over *Kreta*, — het tegenwoordige *Kreta!*

Digitized by Google

Dat zal wel langwijlig zijn! Zoo dachten wij, toen wij dit werk in handen namen, maar zagen ons op de aangenaamste wijze verrast. In langen tijd hebben wij zulk eene onderhoudende en in verscheidene opzigten belangrijke Reis niet gelezen, waartoe zekerlijk het tegenwoordige tijdstip, hetwelk ons in alles, wat *Griekenland* betreft, een dubbel belang doet stellen, maar toch ook het talent des Schrijvers, zijne veelsoortige kundigheden, het afwisselende en boeijende van zijne voordragt, zijn bevallige stijl, en het gewigt der onderwerpen zelve, niet weinig bijdragen. Immers *Kreta*, het aloude fabelland, de wieg van den Godsdienst der *Olympiërs*, reeds door HOMERUS bezongen, het Model van verscheidene Wetgevingen; *Kreta* met zijne grootsche natuurtooneelen, zijnen trotschen *Ida*; *Kreta*, de sleutel van den *Archipel*, door de *Ottomannen* eerst na eene dertigjarige belegering der Hoofdstad aan de *Venetianen*, de oude bezitters, ontrukt; *Kreta*, reeds in het begin van den heiligen strijd voor Godsdienst, Vrijheid en Vaderland, en thans op nieuw, een der brandpunten van den opstand, — welk een *klassiek*, welk eén gewigtig land! Het is waar, reeds TOURNEFORT, POCOCKE, SAVARY en SONNINI hadden daarvan belangrijke berigten medegedeeld; maar deze waren nu toch grootendeels verouderd, en de hedendaagsche lezer moest over zulk een gewigtig land, thans vooral, naar nieuwere bescheiden verlangen.

De Heer SIEBER, een *Oostenrijksch* Geneesheer en Kruidkundige, (maar zonder *Oostenrijksche* vooroordeelen en *Grieken*-haat) is de man, die ons deze Reis levert. Hij besloot, dit eiland te bezoeken op zijnen weg naar *Egypte*, doch niet in 't voorbijgaan, maar met afzondering van den noodigen tijd, om deszelfs plantkundige schatten en verderen natuurlijken toestand naauwkeurig op te sporen. Reeds op den overtogt leert men, in de aanmerkingen over de verhitting van het zeewater door golfslag, en de verhooging der kusten door aardbevingen, den bekwamen Natuuronderzoeker, en in de schildering der gezigten op *Griekenland* den gevoeligen vriend der Oud-

Digitized by Google

heid kennen. Hij vertrok in December 1816 van *Trieste*, kwam in Januarij 1817 voor de Hoofdstad *Candia* voor anker, en vertoefde op het eiland, met onderscheidene kleine togtjes naar *Canea*, *Rettimo*, de oostzijde des eilands, de *witte bergen* en den *Ida*, de vlakte van *Gortyna* en het *Labirinth*, zich gedeeltelijk met plantenlezen, gedeeltelijk met de geneeskundige praktijk bezig houdende, tot in de maand November van dat jaar, wanneer hij scheep ging naar *Alexandrië*, in *Egypte*. Zijn reisverhaal vult het geheele eerste en omtrent twee vijfden des tweeden Deels; het overige is toegewijd aan eene *beschrijving* van *Kreta*, naar deszelfs natuurlijke en zedelijke gesteldheid. Daar het minder doenlijk is, den Schrijver in alle zijne uitstapjes en kleine reizen te volgen, zullen wij ons bij voorkeur tot dit laatste gedeelte bepalen.

Kreta, tegenwoordig eigenlijk *Candia* genoemd, (doch de Schrijver behoudt den *klassicken* naam, omdat de Hoofdstad ook *Candia* heet) heeft zijnen naam niet naar het *krijt*, dat, zoo als men dacht, aldaar overvloedig was. Er is eigenlijk geheel geen krijt, maar wel kalkmergel; zoodat misschien het krijt, om de witheid, naar *Kreta* genoemd is. Het eiland bestaat eigenlijk uit vier hooge berggroepen, die door vlakten of lagere bergruggen aan elkander gehecht zijn: ten westen de *witte bergen* (de *leuca-oroi*); daarop de *Ida*; alsdan de bergen van *Lassiti* (door SIEBER de *Eteokretische Dikta* genoemd); en eindelijk, vlak ten oosten, de *Stia*, *Setia*, of (volgens SIEBER) de *Presische Dikta*. Door deze hooge gebergten heeft *Kreta* aan de overstrooming weerstand geboden, die eenmaal, in alouden tijd, (naar het denkbeeld onzes Reizigers) het land tusschen de *Middellandsche* Zee en den *Hellespont* doorgescheurd, en dus den *Archipel* gevormd heeft. Bij eenen nieuwen watervloed, die nog hooger rees, zou *Kreta* mogelijk in de vier eilanden worden gesmaldeeld, die de genoemde berggroepen dan zouden uitmaken. Van deze bergen zijn de *leuca-oroi* en de *Ida* hoog genoeg, om den naam van *Alpen* te verdienen. De

Digitized by Google

hoogste verrijst 7200 voet boven de oppervlakte der zee (de halve hoogte van den *Mont-Blanc*), en deze verhevene ligging bezorgt aan het eiland verscheidene klimaten; en zelfs aan het strand (althans aan de noordzijde) eene zeer gematigde warmte. Uit dien hoofde, wegens de luchtigheid en vruchtbaarheid, werd *Kreta* bij de Ouden *Makaronesos* (*het gelukkige eiland*) en *Aëria* genoemd. (Hoogstwaarschijnlijk moet men daaraan ook de zeer vroege *Phenicische* volkplanting toeschrijven, die er, volgens den *Mythus* van *Europa*, schijnt te hebben bestaan.) De vruchtbaarheid is uitstekend, en zoo wel in het reisverhaal, als in de beschrijving, worden daarvan de sterkste proeven bijgebragt. Uit hoofde der verschillende luchtstreken is de overvloed van planten zeer groot, hoezeer de grond vrij steenachtig is. De olijfboom is het eerste en voornaamste voortbrengsel, die ook doorgaans in rotsige landen het best voortkomt. Het graan draagt 12 tot 20 voud. *Turksch* koren en gierst leveren veel meer op, dan in noordelijker landen. Katoen en wijn zijn overvloedig en uitmuntend; van den laatsten zijn wel 60 *varieteiten*. De granaatappel, de vijg, de Johannes-broodboom groeijen schier overal in het wild. Men vindt granaten van 5 tot 6 pond zwaar, en oranjeappels van 4 pond. Van de laatste koopt men er 20 voor één' duit. Er zijn daarvan 12 soorten, zoo wel als van limoenen, van welke de 1000 stuks één' daalder kosten. Deze boomen bloeijen en dragen vruchten te gelijk. Men ziet overal de heerlijkste bloemen, waarvan er vele het gansche jaar door in vollen bloei staan. In December ziet men reeds hiacinten, narcissen en jasmijnen. De *laudanum*-gom is overvloedig. In verscheidene dalen wandelt men onder het lommer van duizendjarige platanen, en heerlijke rozelaurieren (oleanderboomen, *laurierrose*); doch de meeste hooge wouden zijn vernield; een andere MINOS zou er geene vloot meer kunnen bouwen. Men vindt er zelfs dadelpalmen, doch in geringen getale. Het vlas is uitstekend, maar wordt weinig gekweekt; daarentegen leveren de moerbeziënboomen rijke stof tot de zijdeteelt. De amandelboomen groei-

Digitized by Google

jen in het wild. De honig is uitstekend, misschien de beste der wereld; SIEBER geeft hem ten minste boven alle de voorkeur, en roemt hemelhoog zijnen geur; hij meent, dat dit de Nektar der Goden geweest zij; men kan hem met een vochtig mes snijden, en zijn glans is aan goudvernis gelijk. De wintermaanden zijn het aangenaamste van het jaar; slechts in Februarij is het meer windig dan koud; de zomermaanden worden door O. en W. winden gematigd; en de herfst, door Z. winden getemperd, gelijkt meer naar eene voorbode der lente, dan van den winter. Verscheurende dieren vindt men er niet. Een lam kost slechts vijf stuivers. Doch alle deze heerlijkheid wordt verbitterd door drie plagen, waarvan de derde verreweg de ergste is; de melaatschheid, de pest, en de *Turken*. De eerste vertoont zich hier in hare geheele afzigtige gedaante, als eene der verschrikkelijkste ziekten. De pest, uit *Egypte*, zoo 't schijnt, aangebragt, ontvolkt somtijds de steden. De Heer SIEBER maakte de zonderlinge opmerking, dat de muilezel het vermogen heeft, *de pest te ruiken*; hij ondervond dit zelf, door de stugheid van het dier bij de nadering tot het van de pest besmette *Canea*, waarvoor anders hoegenaamd geene reden was. Deze rampen echter zijn voorbijgaande; die der *Turken* is blijvende. Men weet, dat welvaart, volksgeluk, beschaving, en zelfs bevolking, in alle landen verdwijnen, over welke de adem van dit vernielend Volk gaat; maar er zijn toch nog trappen in de ellende, en de verdrukking van *Kreta* is de ergste, die men zich verbeelden kan. De *Turken*, die op den *Archipel* aan verscheidene eilanden eene soort van eigen bestuur overlieten, en dezelve slechts jaarlijks ééns, onder den *Kapudan Pacha*, tot invordering der schatting bezochten, hebben zich op *Kreta*, hetwelk zij met zoo vele moeite aan de *Venetianen* ontrukt hadden, *gevestigd*; en hun getal is door de afstammelingen van vele eerlooze *Renegaten* vergroot. Ons hart komt tegen de mishandelingen op, die deze tirannen aan de ongelukkige *Grieken*, de oorspronkelijke en wettige bewoners des lands, doen ondergaan. Slechts

Digitized by Google

eenige staaltjes, die den opstand van dat vertrapte Volk, ook bij den hardnekkigsten *Turken*-vriend, zoo hij nog *mensch* is, moet wettigen. Geen *Griek* mag te paard of op een' muilezel eene stad binnentrekken. Zelfs hunne Bisschoppen en Abten moeten afstijgen en te voet door de poort gaan, waar de gemeenste, smerigste *Turk* door mag rijden. De Kerken, die bouwvallig zijn, mogen niet hersteld worden, dan op een *Firman* van den Pacha, die dan nog door de *Porte* moet bekrachtigd worden en vreesselijk veel kost. Zelfs mag men het bouwvallige niet ter helfte afbreken; want daartoe worden twee *Firmans* vereischt, een voor het afbreken en een voor het herbouwen. Wordt er een *Turk* in de nabijheid van een *Grieksch* klooster vermoord, zoo wordt dit bijna uitgeschud door knevelarijen, al is er niet de minste waarschijnlijkheid, dat de monniken aan de daad schuldig zijn. Rijkdom is voor de *Grieken* eene hoofdmisdaad; en in plaats dat Christen-Regeringen overal de nijverheid en welvaart harer Onderdanen, als het zekerste middel voor haren eigenen bloei, zoeken te bevorderen, zoo mag in *Griekenland* geen Christen een' zweem vertoonen van bemiddeld te zijn, zoo hij niet onder de klaauwen van den Pacha of zijne waardige dienaars wil vallen, die hem, op zijn allerminst, van alles zullen berooven, indien zij zijn leven nog sparen. Van daar, dat zij hunne welvaart, indien zij die hebben, zorgvuldig verbergen. SIEBER was eens bij den Geneesheer van het plaatsje *Giropetro* ten bezoek gevraagd. Hij werd in de morsigste, bouwvalligste, armoedigste hut van het plaatsje gevoerd, waar hij gevaar liep van op den ongelijken vloer den hals te breken. Men moest op drievoeten zitten. Doch wat gebeurt er? Eensklaps verandert het tooneel: de man en de vrouw grendelen zorgvuldig de deur, verwisselen hunne lompen voor staatsiekleederen, leggen een tapijt over den ingestorten vloer, behangen de wanden, en komen met goede tafels en tafelgereedschap en voortreffelijke spijzen te voorschijn. Hadden de *Turken* dit geweten, de man ware niet in schijn, maar inderdaad spoedig arm geweest. Maar het is niet alleen eer en goed,

Digitized by Google

hetwelk deze tirannen aan de arme *Grieken* ontnemen; zelfs hun leven is onder hen niet beveiligd. Bij het *Bairam*-feest is het eene uitspanning der *Turken*, op de arme *Grieken*, die zich op straat bevinden, te schieten, en zij vermoorden hen dus geheel ongestraft. Een zekere *Griek* reisde op zijn muilezel, en werd door twee *Turken* te paard ontmoet. De een roept hem toe: „Klim af!” de tweede: „Neen! blijf zitten, of ik schiet u overhoop!” De ongelukkige meende, dat het eene grap was, en dacht den Barbaren stof tot lagchen te geven, door met den eenen voet in den stijgbeugel te staan, met den anderen op het paard te blijven. Hij werd overhoop geschoten! — Er had te *Candia* ongelukkig eene kruidontploffing plaats gehad, waarbij eene Moskee beschadigd werd. Het *Turksche* gemeen, of de *Janitsaren*, (want op *Kreta* is elke *Turk* *Janitsaar*, hoewel slechts in naam) beschuldigde daarvan, *zonder eenigen grond*, eene brave en rijke *Grieksche* Familie, welke door hunne Grooten om hare welvaart benijd werd, weshalve zij de menigte tegen haar opzetteden. De Pacha wilde de ongelukkigen redden; maar het hielp niet; er ontstond een stellig oproer; hij gaf hen dus aan des volks woede over, dat hen op het wreedaardigste ombragt, en, om er nu toch ook iets van te hebben, *al hun vermogen verbeurd verklaarde*. Dit heet in *Turkije* REGÉREN! — O, mogt Zijne Hoogheid, de Vorst VAN METTERNICH, zich eens op een *Bairam*-feest, in *Grieksche* kleeding, te midden zijner geliefde *Turken* op straat bevinden!! — Maar deze zelfde *Turken* zijn ook omtrent hunne eigene Regering muitziek, en geen Pacha durft het anders, dan door listen en kunstgrepen, wagen, iemand, die door de *Porte* veroordeeld is, ter dood te laten brengen. Het volk is of ruw en trotsch, of valsch en kwaadaardig. Nogtans geldt dit alles meest van de *Turken* in de steden; de grondeigenaars op het platte land zijn over 't algemeen veel beter; allen zijn echter even onkundig. Dit laatste is mede het geval met de *Grieken*, bij welke men ook een groot onderscheid vindt tusschen de ongelukkige bewoners der vlakten en steden en de bewoners

Digitized by Google

der *witte bergen*, of de *Sphakioten*, die geene *Turken* onder zich toelaten, en elk, die het waagde, zich bij hen neêr te zetten, zouden overhoop schieten. Zij worden dan ook van de *Turken*, tegen eene jaarlijksche belasting, ontzien. Hier gaat de mensch meer met opgerigten hoofde, dan in de steden; de pest (die getrouwe medgezel der *Turken*) bezoekt hen nooit, en de melaatschheid is bij hen veel minder besmettelijk. Het zijn dan ook deze moedige bergbewoners, die, zoo wij meenen, het eerst op *Kreta* den standaard der onafhankelijkheid tegen de *Turken* hebben uitgestoken. Voorts is het getal der *Grieken* veel grooter op het eiland, dan dat der *Turken*. De *Joden*, die er wonen, zijn uit *Spanje* afkomstig, spreken ook eene soort van *Spaansch*, en zijn over 't algemeen eerlijk. Zij schijnen *Karaïten* en geene *Talmudisten* te zijn. *Franken* zijn er zeer weinig.

Er zijn op *Kreta* drie steden, welke dien naam mogen voeren. *Candia*, de Hoofdstad, *Canea* en *Rettimo*, alle aan de noordkust; voorts een aantal kleine plaatsjes, zoo als *Giropetro*, *Lassiti*, *Melidoni*, enz. De oude Hoofdsteden *Gnossus* en *Gortyna*, liggen tegenwoordig in puin. De plaats van *Gnossus* is waarschijnlijk diegene, welke nog *Gnosa* heet. Naar *Gortyna* noemt zich nog een Aartsbisschop, die, omdat PAULUS hier zelf het Evangelie gepredikt en TITUS heeft achtergelaten, zich den trotschen titel van *Primaat van Europa* toeëigent. Niet ver van daar is de beroemde *Kretenser* doolhof of *labirinth*, niet meer of minder dan eene steengroeve, waarin men niet ligt zal verdolen. Verrukkelijk moeten, naar des Reizigers beschrijving, de dalen van *Mirabello*, *Agia Rumelia* en *Milopotamo* zijn. Overblijfselen der Oudheid levert *Kreta* slechts in kleinen getale; de oorlogen hebben het te zeer verwoest, vooral de laatste, die het aan de *Venetianen* ontrukte, en hetgeen nog overig was, zoo als te *Gortyna*, is door de *Turken* gebruikt tot het bouwen van hunne landhuizen; men vindt er nog slechts zegelringen, zilveren munten en antiek glas. Voor den handel dient de reede van *Candia*, door het eiland *Standia* (*Eis ten Dia*) gevormd, de kleine haven van *Canea*, en de groote

Digitized by Google

van *Suda*, thans zoo bekend als de ligplaats der *Egyptifche* en *Turkfche* vloten. De Heer SIEBER, zoo 't fchijnt niet minder bekwaam als Oudheid- dan als Natuurkundige, waagt het, STRABO zelv' tegen te fpreken. Deze had namelijk beweerd, dat de beroemde berg *Dikta* niet bij *Gnosfus* en den *Ida*, maar op het oosteinde des eilands bij *Prafus* moet gezocht worden. Hij wil echter aan laatstgemelden berg ook wel den naam van *Dikta* gunnen, alsmede aan den meer zuidelijk gelegenen berg, dien hij den *Eteokretifchen Dikta* noemt, hoewel hiervoor, onzes inziens, geene de minfte reden is. Doch zijne redenen, om den waren *Dikta* in de nabijheid van *Gnosfus*, van het hol, waar JUPITER geboren is, en waar men zijn graf toonde, te zoeken, zijn geenszins verwerpelijk.

Niet weinig van het genoegen, hetwelk ons deze belangrijke Reis heeft verfchaft, hebben wij aan den Vertaler te danken. Hij heeft zijn werk met kennis der beide talen, en blijkbaar met kennis van zaken, verrigt. Allervoordeeligst onderfcheidt zich hetzelve van dien drom van vertalingen, welke bijna dagelijks als fabrijkarbeid de pers verlaten, onrijpe vruchten van menfchen, die geene der beide talen goed verftaan, en vreemdelingen zijn in het onderwerp, dat zij moeten behandelen. Hier hebben wij niet éénen *Germanismus* aangetroffen, behalve dat ongelukkige ftruikelblok *kelderen* voor *perfen* (*keltern*), waarover ook anderen gevallen zijn, en 't welk zekerlijk daaruit ontftaat, dat *wijn* en *kelder* verwante denkbeelden zijn, hoewel niet altijd. Wij wenfchen aan alle Uitgevers zulke Vertalers toe.

Revue Politique de l'Europe en 1825. Par. et Leipz. chez *Bosfange Frères*. Févr. 1826. 8vo. 88 pag. *f* 1-20.

***Wat zal er toch van Europa worden? Wanneer zullen de wederzijdsche drijvers van uiterften aan het jammerlijk gefolterd Menschdom eenige verademing gunnen? Te Amfterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1825. *In gr. 8vo.* 82 *Bl. f*: -70.**

Wij voegen deze twee boekjes van gelijke grootte, over

hetzelfde onderwerp handelende, en omtrent te zelfden tijde uitgekomen, niet bij elkander, om dezelve in eenigerlei opzigt gelijk te stellen. Verre vandaar! Zij verschillen als licht en duisternis, als waarheid en leugen, als schoon en afzigtig. No. 1 is een meesterlijk betoog van *Europa's* toestand, in een' uitmuntenden stijl, met heldere staatkundige inzigten en de edelste bedoelingen. No. 2 is het werk van een' prulschrijver, die niet stellen kan, die alle blijken geeft van een verward hoofd, waarin hetgeen hij weet als eene rommelkas door elkander ligt, en die geene edelaardige of onbaatzuchtige gevoelens schijnt te kennen. Beginnen wij met het laatste, om met het beste te eindigen.

De Schrijver, die met een geheel onverstaanbaar beeld begint, waaruit ten minste zoo veel blijkt, dat hij het vóór 15 jaren deerlijk met den troon van BUONAPARTE heeft mis gehad, (zoo wij ons in den steller niet bedriegen, had hij de voortduring van dien troon, gelijk thans van het H. Verbond, *nog wel wat langer gewenscht*, en is hij altijd aan den kant, vanwaar de hoflucht waait) deze Schrijver is geweldig boos op de *wijsgeerige Geschiedenis*, en geeft, om zijnen afkeer daarvan te bewijzen, ons een allerzonderlingst mengelmoes uit de Geschiedenis, waarin hij, om te toonen, dat hij toch ook iets gelezen heeft, ons het algemeen bekende uit den *Spaanschen* Successie-oorlog opdischt, dan onmiddellijk op JOSEPH II, op de *Engelsche* magt ter zee, GELLERT, SALZMANN, ROUSSEAU, de *Spaansche* omwenteling in 1808 springt, om den *volstrekten Koning* voor wettig en noodzakelijk en de *Cortes* voor schandelijke oproermakers uit te krijten, en zijne gal uit te braken tegen de *Zuid-Amerikaansche* voorstanders der onafhankelijkheid. Het is kluchtig, dat, terwijl deze Profeet (!) voorspelde, dat, daar de Koningsgezinden in *Peru* de overhand hebben, de Democratie in *Chili* welhaast ook een einde schijnt te moeten nemen (bl. 44), dat de orde in *Peru*, *Chili* en *la Plata* welhaast hersteld zal zijn, en dit op *Nieuw-Spanje* een' gunstigen invloed kan hebben (bl. 72), reeds door den beslissenden slag van December 1824, door den dapperen SUCRE, de *Spaansche* dwingelandij op het vaste land van *Amerika* voor altijd verpletterd was. Wat is dat schrijvertje op de vrije *Zuid-Amerikanen*, die hij allen voor *zwart* schijnt te houden, verbitterd! Hij gaat zelfs verder dan *Oostenrijk* in ijver voor de *legitimiteit*, en jammert over den *revolutionairen* toestand van *Brazilië*. De goede man schijnt te vreezen, dat er, wan-

Digitized by Google

neer *Amerika* vrij wordt, geen stuiver gelds meer naar *Europa* zal komen. Dit alleen is genoeg, om zijn staatshuishoudkundig doorzigt te doen bewonderen. Hij denkt waarschijnlijk, dat de *Mexicanen* en *Peruanen*, gelijk MIDAS, goud eten, of dat de *Spanjaarden*, als zij meester werden, terstond door een' tooverslag de ondergeloopene goud- en zilvermijnen (die thans de *Engelschen* met een' voorspoedigen uitslag ontginnen) zouden aan den gang maken. Deze zoo schrandere bol vindt den ongelukkigen RIËGO, die goed en bloed voor de herstelling van zijn ongelukkig Vaderland heeft opgezet, *een' allermisdadigsten Luitenant*. Zijne misdaden tegen den Staat zullen toch wel zoo groot niet zijn, als die van dezen kladschrijver tegen het Gemeenebest der Letteren! — *Hoe uitmemend het met de regtzaken en middelen tot appèl in het* Turksche *Rijk gelegen is, vermeldt menige genoegzaam naauwkeurige en onpartijdige beschrijving van hetzelve.* O, die lieve *Turken!* Ga er toch spoedig heen, goede Schrijver! Dáár, of in uw geliefde *Spanje*, behoort gij te huis; in *Nederland* niet. De *Grieken*, in wier lot elkeen, wiens hoofd en hart op de regte plaats zijn, het hoogste belang stelt, die voor lijf en leven en Vrijheid en Godsdienst vechten, noemt deze duisterling *woelgeesten*. Hij schermt, gelijk *Don Quichot*, tegen windmolens; en, na nog veel omhaals, zoo verward, dat wij er geen denkbeeld van kunnen geven, en waarbij men tusschenbeiden zou zeggen, dat hij raaskalde, droomt hij van menschen in ons Vaderland, die het oude Staatsbestuur onder een' Raadpensionaris zoeken te herstellen. Doch reeds genoeg, reeds te veel van dit vod!

Wij scheppen adem, wanneer wij ons van daar tot de *Revue politique de l'Europe* begeven. Nog eens, meesterlijk is dit *Overzigt*, en getuigt van een geoefend oog en eene fiksche hand ter beschrijving. Mogten alle Vorsten, alle Ministers, vooral die van het H. Verbond, hetzelve lezen en ter harte nemen! Er wordt hier kort, maar zakelijk en op eene alles afdoende wijze, getoond, dat de tegenwoordige beschaving met zich brengt, dat de Volken tegen het misbruik van de magt dezer Regenten zekere waarborgen hebben, die men hun niet onthouden kan, zonder onregtvaardig te zijn. De prulschrijver No. 2 zag in de *Constitutiën* niets dan verloop van nering en hantering (waarom? dit zegt hij niet); de Schrijver der *Revue* beschouwt de zaak uit een hooger gezigtpunt. Hij zegt, — en, onzes inziens, volkomen met

Digitized by Google

grond — dat de zoo geprezene beschaving der *Grieksche* en *Romeinsche* oudheid verre moet onderdoen bij de tegenwoordige, en, door den natuurlijken voortgang des menschdoms in kundigheden, van zelve eenen nog hoogeren trap kan en zal bereiken, *indien slechts de Vorsten of hunne Ministers zulks niet tegenwerken;* maar, door dwaze begrippen van magt en *goddelijke Regten* bestuurd, versmaden zij de schoone, de verhevene rol van *Opperhoofden* van groote en beschaafde Volken. Zij willen liever *Meesters* en *Afgoden* zijn van kruipende slaven, dan tot de Volken af te dalen, en hunne liefde te winnen. (Bij deze woorden van den Schrijver herinnerden wij ons de verhevene taal van den onvergetelijken WILLEM IV, den Grootvader onzes Konings: *dat hij niets kende, hetgeen de eerzucht eens stervelings zoo zeer kan streelen, dan een voorwerp der liefde en hoogachting te zijn van een vrij Volk*) Neen! de Monarchen hebben zich liever vereenigd tot een Verbond, hetwelk zij *heilig* noemen, om, als een eenig man, de eischen der Volken om hunne Regten te stuiten. Niet onaardig noemt onze Schrijver dit Verbond „de uitvoerende Magt der *Europesche Aristocratie*, die van allen „kant tegen de gelijkheid in Regten opstaat." Want het is deze *gelijkheid voor de Wet*, die de Volken alomme begeeren, en die de Regenten, of hunne Staatsdienaars, overal weigeren. *Europa* is in twee groote partijen gesmaldeeld: de eene, die, *en* in getal, *en* in kunde, *en* in verdiensten, de oneindige meerderheid heeft, eischt de toepassing van dit beginsel; de tweede (uit eenige Hovelingen, Priesters, Edellieden, en misschien ambtenaren of ambtenjagers bestaande) weert het uit alle kracht. Doch de Regenten onderzoeken dit geschilpunt niet; zij leggen hun zwaard in de weegschaal. Hoe verkeerd, zich willens en wetens bij de Volken gehaat te maken, zoo als in *Frankrijk*, waar men al het mogelijke gedaan heeft om de Natie te verbitteren, uitgezonderd alleen bloedige teregtstellingen, waarvan men de onmiddellijke gevolgen vreesde. Men heeft zich van den schrik bediend, dien NAPOLEON had ingeboezemd, om deszelfs stelsel van vrees en geweld in wezen te houden. *Frankrijk* is daardoor in de oogen van *Europa* verachtelijk geworden. (Heeft niet VILLÈLE openlijk gezegd, dat hij *Spanje* zou aanvallen, alleen om zich voor een' aanval van *Rusland* te beveiligen?) *Engeland*, daarentegen, is het land eener *Constitutionele* Vrijheid; en, wanneer hetzelve, getergd zijnde, eens eene *op-*

roeping aan de Volken deed, zou men het onmetelijk gewigt van dien hefboom, *een beroep op de Constitutionele gevoelens in geheel Europa*, leeren kennen. *Rusland* is de Mogendheid, die door de Vorsten van het Heilige Verbond tegen de Volken in den arm wordt genomen, al is het, dat hunne waardigheid, als Regenten en onafhankelijke Bestuurders, daaronder lijdt. „ De Koningen geven aan *hunne* slavernij „ boven de vrijheid hunner *volken* de voorkeur. Zij hebben „ zichzelv' overgeleverd, om zich over de onderneming „ van genen te wreken; dus zijn zij vervallen in de fabel „ van het paard, hetwelk den mensch te hulp roept.” Het personeel karakter van ALEXANDER is gematigd; maar wie kan voor zijnen Opvolger instaan? (Deze zal niets in den staat der zaken veranderen. METTERNICH heeft het verzekerd. De *Grieken* moeten uitgeroeid worden.) Na nog eenige zeer sterke, maar toch niet ongegronde, aanmerkingen over *Oostenrijk* en *Pruissen*, (ten aanzien van welk laatste wij nogtans niet gaarne zouden stemmen in de uitspraak, „ dat de Letterkunde niet dan in krijgskundige werken bestaat”) gaat de Schrijver tot *Nederland* over. Zeer aangenaam moet voor het welgestelde vaderlandsche hart de lof onzes Konings zijn, dien hij om zijne deugden, om zijne naauwgezetheid in de waarneming aller pligten van het Koningschap, om zijne liefde voor het Regt en achting voor de wetten prijst, en tevens *Nederland het tweede Land der Vrijheid in Europa* noemt. Ook het volgende wegens de zware belastingen is misschien niet geheel ongegrond, wanneer het op de drukkende belemmeringen des handels toegepast wordt. Hoe verbazend, echter, steekt bij dit tafereel *Spanje* en het ongelukkige *Griekenland* af! Hier is de stem onzes Schrijvers eer te zwak dan te sterk, en de Hertog VAN ANGOULÊME bekomt zelfs een compliment over zijne menschelijkheid in de uitvoering der bevelen tot *Spanje's* onderwerping. Men kan zich niet van verontwaardiging onthouden op het denkbeeld, dat twee zulke heerlijke Landen, twee zulke belangrijke Volken, door een paar besluiten van het H. Verbond, tot verwoesting en ondergang worden gedoemd. Doch wat helpt het, dit honderdmalen te zeggen? METTERNICH lacht alle menschenvrienden uit, zendt aan IBRAHIM-*Pacha* vermaningen om toch maar door te dringen, en neemt misschien een snuifje op het hooren der vernietiging van eene geheele Christenbevolking. „ Naar *Afrika* met de Rebellen!

Digitized by Google

„ In *Griekenland* behooren gehoorzame Zwarten!" Ten flotte wordt nog eene hartig woordje gezegd aan den Paus, (die het dan wel heel erg moet maken, daar hij zelfs onzen *ferviken* Schrijver van No. 2 niet bevalt) en alles in een algemeen overzigt zamengetrokken.

Het verheugt ons, dat de herftelde, fchoon thans weder bedreigde, vrijheid van drukpers in *Frankrijk* vergund heeft, dit werkje het licht te doen zien. De daarin voorgeftelde waarheden zijn zoo klaar voor ieder gezond menfchenverftand, dat zij zelfs den uitmuntenden ftijl, waarin zij zijn voorgedragen, niet zouden behoeven, om indruk te maken. Men vergelijke hiermede de wartaal van No. 2!

GYSBERT JAPICX, *Friesche Rymlerye, etc. de tredde druwck, op nyz trognoaze in forbettere trog* E. EPKEMA.

Woordenboek op de Gedichten en verdere gefchriften van GYSBERT JAPICX, *door denzelfden.*

(*Vervolg en flot van* *bl. 74.*)

Wij gaan over tot het tweede deel, hetwelk het *Woordenboek* bevat, en voorafgegaan wordt door eene *Inleiding*, (van I—LXXVIII), eenige aanmerkingen behelzende over de Vriefche taal. Eene volledige Spraakkunst te geven, was geenszins het oogmerk, en inderdaad ook minder noodzakelijk, dewijl het Vriesch, zoo als het bij GYSBERT JAKOBS wordt gevonden, zoo veel overeenkomst heeft met het Nederduitsch bij CATS, KAMPHUIZEN en hunne tijdgenooten. „Trouwens de eerstgemelde is," zegt EPKEMA, bl. III, en wie zal het met grond kunnen tegenfpreken? „ zoo „ niet geheel, althans voor een groot deel, de oudfte zus„ ter of veeleer de moeder der laatstgenoemde, maar nog „ in haren ouden tooi.". Deze aanmerkingen loopen over de *letters* en derzelver *uitfpraak* en *gebruik*, over de *twee-* en *drieklanken*, enz. over de *verbuiging der naam- en voornaamwoorden*, over de *vervoeging der werkwoorden* en wat hiermede in verband ftaat. Andere punten voorbijgaande, willen wij een oogenblik bij hetgeen over de *geflachten*, *naamvallen* en *verbuiging* wordt gezegd ftilftaan. Het had Recenfent altijd gehinderd, in de fragmenten van den *ouden Grammaticus* (te vinden IIde Deel, bl. 5, en vóór driehonderd jaren gefchre-

Digitized by Google

ven) te lezen, dat het Vriesch geen onderscheid van geslachten, geene naamsuitgangen of *casus* heeft, en dus geene declinatie bezit. Want dit is zoo veel als die taal voor een volkomen *patois* te verklaren, gelijk de Heer EPKEMA insgelijks erkent, bl. XLI. Ook meende hij altijd wel degelijk het *genus* en de *verbuiging* in het Vriesch, zoo wel in den mond der landlieden als in de geschrevene stukken, te hebben opgemerkt; schoon hij niet ontveinzen kon, dat het in de Vriesche taal minder duidelijk dan in de Nederduitsche, vooral dan in de zoogenaamde Latijnsche taal, zigtbaar is. De reden scheen hierin gelegen te zijn, dat de taal, door niet geschreven en dus beschaafd te worden, overgelaten werd aan de verwaarloozing van hen, die, terwijl zij dezelve *spraken*, echter nooit op naauwkeurige opvolging van de grammatische regelen dachten. Deze regelen zijn in den aard van elke taal en de bijzondere inrigting van den menschelijken geest, en de wijze, waarop deze denkt en de gedachten zich voorstelt en uitdrukt, gegrond; en het is onmogelijk, dat niet elke taal eene eigene en juiste Grammatica, om het dus uit te drukken, zou bezitten. Wordt nu eene taal echter alleen *gesproken*, en wel door dezulken, wien het geene behoefte is, om de fijnste nuances der denkbeelden ook door alle mogelijke nuances der uitdrukking, welke de taal toestaat, te kennen te geven, dan blijft zij wel voor willekeurige, op eenzijdige theoriën gebouwde veranderingen en verbasteringen bewaard, maar zij verliest veel van hare voortreffelijkheid, en ongevoelig slijten hare beste en fijnste vormen af. Wanneer men dan nu naderhand in deze taal wil *schrijven*, vindt men zich dikwijls verlegen om juist te schrijven gelijk men spreekt, en echter eene goede en regelmatige taal te bezigen. Het is met het Vriesch, gelijk het gaan zou met het Nederduitsch, als men het schreef, gelijk het in den dagelijkschen omgang wordt gesproken. Hoort men dan wel bijna ooit het onderscheid der geslachten en de casus in acht nemen? Het is inderdaad te beklagen, dat wij eene zoo slordige conversatietaal bezigen; maar het is niet te ontkennen, dat slechts weinigen, zonder affectatie en stijfheid, zoo grammatisch spreken, als men het tot het schrijven behoeft. Is nu ook het Vriesch altijd slechts eene taal van dagelijkschen omgang geweest, het is ook niet te verwonderen, dat zij alle gebreken eener verwaarloosde taal bezit, waardoor het opmaken eener geregelde Grammatica moeijelijk valt. Maar is deze taal daardoor noodwen-

Digitized by Google

dig vervallen, het is echter mogelijk, dat zij eens in al hare voortreffelijkheid zal ontwikkeld worden, wanneer zij veel wordt geschreven, en wel door dezulken, die niet door hunne theoriën zich laten verleiden, om vreemde vormen aan dezelve op te dringen, maar die niets doen, dan met eene gezonde oordeelkunde *op te merken*. Het doet Recensent dus genoegen, hieromtrent den Heer EPKEMA in het algemeen met hem van gelijke gedachten te vinden, en hij kan niet nalaten hier bij te brengen, wat door dezen desaangaande wordt gezegd, bl. XLIII ('t geen echter niet hier, maar op het einde, of in het begin, als eene algemeene aanmerking, had moeten worden gezegd; maar dit is juist de eenige keer niet, dat EPKEMA zich door zijne ongedwongene schrijfwijze laat verleiden, om, waar hem eene gedachte voor den geest komt, dezelve neder te stellen, zonder er op te denken, dat dezelve op eene andere plaats beter voegde): „Het zou," zegt hij, „den Dichter, indien het toen gebruikelijk geweest „ware, gemakkelijk zijn gevallen, de taal even kunstmatig „te schrijven, als men thans de onze doet. Doch hij schreef „zoo als men doorgaans in den omgang toen sprak, en zoo „deden ook BREDERO, VAN DER VEEN, ja zelfs CATS „en anderen van dien leeftijd, zonder overal de grammaticale regels te volgen. Men ziet het duidelijk, dat hunne „taal ongekunsteld (?) en onbeschaafd was. Maar gelijk de „Nederduitsche taal thans over het algemeen naar vaste regels is bewerkt, de geslachten kenbaar, de verbuiging geregeld, enz. even zoo is de taal der Vriezen vatbaar voor „beschaving, en zal, begint men haar te schrijven, welhra „met de Nederduitsche, hare dochter, wedijveren. Zij heeft „wat langer op het land geleefd, waar men het zoo naauw „niet neemt; hare dochter is wat vroeger in de steden op „bals en concerten toegelaten, en dus voor het uiterlijke „wat meer beschaafd en opgesmukt, doch ook niet zonder „eenige natuurlijke sieraden en goede eigenschappen er bij „te hebben opgezet, zoo als dat doorgaans in de groote wereld gaat. Gelukkig, zoo de oude moeder, onder de menschen komende, niet te veel van hare krachtvolle eenvoudigheid en van het natuurlijk schoon verlieze."

Tot eene proeve eener meerdere beschaving schrijft daarop de Heer EPKEMA iets van GYSBERT JAKOBS' vertaling der *Verhandeling over het leven en sterven*, Deel II, bl. 88, aldus naar de regels der Nederduitsche taal: „Mar schien

„ hy de reden, as yene goede en nolke paedliedster, folgje
„ wol, fo binne er eak bjuester-greate fwierigheden for de
„ hân: want dan môt hy fich to in doerhaftig gefjuecht for-
„ firddigjen, altyd fchrep en yn forwar ftean, as waefende
„ fen foren, fen efteren, fen den yenen en oaren kânt, fen
„ fynnen fynne befet, dy him onophâdelyk to kear giet. Wat
„ is dat doch for yen fynne? Alles wat him behaeget, alles
„ wat hy fjogt, eynlinge de greatfte fynne, welke hy op
„ de wrâd het, is de wrâd felm," enz.

Het komt Recenfent voor, dat de Heer EPKEMA in het geven dezer proeve minder gelukkig geflaagd is, waarvan het plaatfen van *fich*, *kânt* en *welke*, voor *him*, *ig* en *dy*, onder anderen, ten bewijze kan ftrekken.

Op de Inleiding volgt het *Woordenboek*, 572 bladzijden groot, voorzeker mede het belangrijkfte van het geheele werk. Het loopt over *de Gedichten en verdere gefchriften van* GYSBERT JAKOBS, waarvan het de voorkomende woorden, en in een Aanhangfel de eigennamen, gelijk mede de bastaardwoorden, verklaart, derzelver waarfchijnlijke afleiding, verfchillende beteekenisfen en gebruik in andere dialecten, met name de Nederduitfche, in vroegeren tijd, onderzoekt, de plaatfen, waar zij gevonden worden, opgeeft, en verwijst naar taalkundige nafporingen, welke over dezelve door anderen mogten zijn in het werk gefteld. Het is dus een taal-uitlegkundig Woordenboek, dubbel waardig om op GYSBERT JAKOBS te worden vervaardigd, omdat deze niet alleen een groot Dichter was, maar met zeldzame vlijt en oordeelkunde zijne eigene taal had beoefend en onderzocht, en daarom ook in dien zin een klasfiek Schrijver mag genoemd worden. Is dus het nut van dergelijke *indices*, *claves* enz. tot het leeren kennen eener taal te grooter, naarmate zij zijn ingerigt voor Schrijvers, die dezelve zuiverder fchreven, geen grooter dienst kon voor het grondig beftuderen der Vriefche taal worden gedaan, dan door zulk een *claves* op GYSBERT JAKOBS. Aan dit Woordenboek heeft dan ook de Schrijver geene vlijt en infpanning gefpaard, en zoo wel zijne ftandvastigheid in het volvoeren en doorzetten van het eens aangevangene, hoe vervelend het ook in vele opzigten zijn mogt, getoond, als hij de uitgebreidheid zijner kennis, de naauwkeurigheid zijner klasfifche ftudie-methode en de fcherpzinnigheid van zijn vernuft daarbij aan den dag legde. Zoo lang zulk een Woordenboek ontbrak, was het onmogelijk, de beoefening van het Vriesch op

een' geregelden voet te brengen. Thans is de grondslag gelegd, waarop men verder kan voortbouwen; terwijl echte liefhebbers niet zullen nalaten, bij dit Woordenboek, dat reeds een in zoo vele opzigten volledig repertorium is, verder aan te teekenen, wat hun tot nadere verklaring of afleiding der woorden voorkomt. Aangenaam is de ontdekking van den rijkdom der Vriesche taal, die op zulk eene wijze het eigenaardigst in 't oog valt; terwijl men er natuurlijk niet bij vergeet, dat door GYSBERT niet alle woorden zijn gebezigd, die deze taal bezit. Men leert er uit kennen, hoe vele woorden, die in het Nederduitsch reeds verouderd zijn, of waarvan zelfs het spoor is verdwenen, nog in de moederlijke taal aanwezig zijn, en hoe zeer deze tot gener verrijking en nadere vorming en ontwikkeling kan bijdragen, zoo wel als ter verklaring van hetgeen zonder het licht, dat zij ontsteekt, duister zou zijn gebleven.

De aard van een Woordenboek maakt het onmogelijk, hetzelve naauwkeurig in het bestek eener recensie te doen kennen, en deszelfs waarde door beschouwing der afzonderlijke artikelen, waaruit het bestaat, te onderzoeken. Wij willen dan ook niet in bijzonderheden treden, noch alles, wat ons onder het lezen en nagaan boven andere beviel, noch ook, wat ons minder juist of eenigzins gewaagd voorkwam, aanteekenen. Het zij genoeg, na een der korte artikelen, zoo als het boek openvalt, tot proeve te hebben gegeven, over het een en ander iets aan te stippen.

Op *Houwe* (*de Folle houwe*) leest men: „Overvloed. I. 96. „HOOFT, *N. H.* bl. 5, *den vollen hou vinden.* TUINMAN, *Spreekw.* I. 302. *Hij heeft daar den vollen hou.* „Deze leidt het van *houden* af. *Hou*, zegt hij, is *houding*, *onderhouding*. KILIAAN, *houwe*, *houw*, *hauw*, „*hoy*, *foenum herba resecta in pabulum.* In de *O. F. W.* „vindt men *Hou*, *How*, *Howe*, *Houwe*, voor *aula*. En „wat zou ons beletten, hiervan de *Folle houwe* af te lei„den? Men zegt immers nog dikwijls van eene plaats, daar „'t volop is: *Daar is 't Vollenhove; men komt daar in Vol„lenhove.* Hier is echter keus voor den lezer."

Bij *Az* spreekt de Schrijver het gevoelen van HUYDECOPER tegen, dat *dan* alleen achter den vergrootenden trap behooren zoude, en haalt niet alleen vele voorbeelden van *als*, *so*, maar ook zelfs van *gelijk* aan achter den comparatif. In het tegenwoordig taalkundig verschil over dit gebruik vond Recensent het hier gestelde opmerkenswaardig. —

Met veel genoegen las hij insgelijks het artikel *bedjoept*, en wenschte het nog uitvoeriger ontwikkeld. Of echter *tippen*, het bekende kinderspel, de oorspronkelijke beteekenis van *neêr doen duiken* bezitte, kome hem twijfelachtig voor. Hij zou het liever van *tip*, *top* afleiden, omdat men op den *top*, het uiterste einde, van het stuk hout slaat. — Zou de grondbeteekenis van *dyen* (in *bedyen*) act. en neutr. zijn *rekken*, *trekken*, en niet veeleer *werken*? Zoo *dijt* het deeg uit, als het begint te *werken*. Van denzelfden oorsprong zou dan *deeg*, *ter dege*, *degelijk*, *doen* enz. komen. — Wanneer men in de spreekwijze *Rozen in 't Bozen* en dergelijke meer, waar paronomasiën zijn, naauwkeurig moet letten op de afleiding en ware beteekenis der woorden, 't geen Recensent niet noodzakelijk toeschijnt, daar dezelve, even als in *hol over bol*, *holdere boldere*, om de paronomasie schijnen gevormd te worden, dan zou het in bedenking komen, of *boun* of *buwn* niet veeleer van *buwne*, *bende* (I D. II.) kome, en dus deze spreekwijze hetzelfde beteekene als *in 't hondert om*, *rondom in de menigte*. — Zou *dollen*, in den zin van een os te *dollen*, met *dolgen*, *kwetsen*, en niet veeleer met *dolmaken*, *bedwelmen*, verbonden zijn? — *Honck* beviel ons zeer wel, eveneens als het gezegde bij *Jeám* en *Jechtjen*, *Keámerhouwer*, enz. — *Ljeuntjen* is zeer belangrijk ontwikkeld. Zou het echter, in den zin van *iets vriendelijk en aanhoudend vleijend afvragen*, niet van *leunen* afkomstig zijn, tegen iemand leunen, zoo als kinderen en gelieven elkander vleijende vragen; even gelijk het reeds genoemde, *bij iemand om iets aanhouden*, *op iemand aandringen*, hetzelfde denkbeeld uitdrukt? — De afleiding van *loackje zien*, van *luwcken*, *lokken*, *trekken*, komt ons te gezocht voor. — Bij *Mis* spreekt de Heer EPKEMA over *machlichte*, *mogelijk*, *misschien*, dat zeer zeldzaam is, bij MAERLANDT voorkomt, en door hem wordt verklaard als bedorven uit *machschienlijk*. Zou het niet, indien het niet hetzelfde is als *mogelijk*, komen van *'t mag ligt*, *'t kan geschieden*? In *welligt* of *veelligt*, voor *'t vielligt*, is iets dergelijks. — *Slobbjen* is goed uiteengezet. — *Smorig*. In het Hollandsche gebruik van dit woord blijkt de oorsprong van *smeer* nog duidelijker dan bij de Vriezen, waar het in 't gemeen *morsig* aanduidt. — *Snertten*. Wij zouden de beteekenis van dit woord, als *straffen*, *onvriendelijk bejegenen*, niet van de gezochte metapher (het *snuiten*) afleiden, maar ze verbinden met *snar*, scherp, 't welk ook in *snorren*

Digitized by Google

nog overig is, en de grondbeteekenis uit den klank der letters ontleent.

Dan, voor het bestek van het Tijdschrift, waarin Recensent dit verslag zal aanbieden, is hetzelve reeds te uitvoerig, om ook nog van de opheldering van deze en gene spreekwoorden, die bij GYSBERT JAKOBS voorkomen, en welke wij te vergeefs zochten, te gewagen. Maar het gaat ook hier: *multa petentibus desunt multa*, en men moet ook niet te veel vorderen.

Wij moeten dan nu wel een einde maken aan onze aankondiging van dit werk, ook zonder dat ons tijd overblijft, om over het Vriesche vers van EPKEMA, waarmede hetzelve aanvangt, en 't welk eene Opdragt is aan den Heer Gouverneur van Vriesland, onze aanmerkingen mede te deelen. Wij nemen dus afscheid van den Heer EPKEMA en van onze lezers, vervuld met het gevoel van dankbaarheid en hoogachting voor den eersten, en met den wensch voor de laatsten, dat zij zich ten nutte maken, wat hun is aangeboden. Wij twijfelen niet, of allen, die het werk naauwkeurig onderzoeken en met oordeel gebruiken, zullen aan hetzelve den roem van een *klassiek werk* gaarne toekennen.

Beschrijving van Zwitserland, met betrekking tot deszelfs aardrijkskundige ligging, natuurlijke voortbrengsels, zeden, geschiedenis en koophandel. Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1824. *In gr. 8vo. Te zamen* 580 *Bl. f* 6-:

Aan den titel beantwoordt dit boek in zoo verre volkomen, dat men hier, in den bepaaldsten zin des woords, eene *beschrijving* vindt. Aanlokkelijk, derhalve, is de houding dezes werks niet voor den smaak van elken lezenden, en menigeen zal over dorheid klagen en zich vervelen, die zich eene zoete en reine en wijze *sentimentele* verrukking in een' vruchtbaren en liefelijken beemd had toegedacht. Hem behaagt het niet, dat *hier* zoo weinig voldaan wordt aan de nieuwsgierigheid, die hij voor echte belangstelling wil doen doorgaan, en dat *daar* weder als zoo belangrijk behandeld wordt, wat hij rekenen zoude, te behooren tot het departement van den beuzelgeest. Doch dit hangt van het subjectief oordeel en den individuelen smaak gelijkelijk af, weshalve wij daarvan

Digitized by Google

geene voorbeelden bijbrengen. Waarheid is het, dat eene groote uitvoerigheid ſlechts zelden, en waar het er dan ook zoo heel veel niet op aankomt, tegen de doorgaans te overhaastende kortheid (b. v. D. I. bl. 165) overſtaat, waarmede zaken, omtrent welke men zeker gaarne iets meer las, behandeld worden, b. v. de kerkelijke geſchiedenis van *Zwitſerland* op ééne bladzijde. Waar is het ook, dat zoo veel door elkander ſtaat, dat men niet zonder hinder eenen overgang mist, b. v. (D. II. bl. 191): „De vrouwen dragen kouſen van dezelfde (roode) kleur, en verſieren haar opgewonden hair op zon- en feestdagen met eene groote zilveren naald. In den achtergrond van het dal dringt de ſnelvlietende *Landquart* uit eene naauwen vreesſelijke rotskloof voort," ezv. Dit hinderde ons menigmalen, maar vooral (bijzonder in het eerſte deel, en voornamelijk in de eerſte bladen) de fautive overzetting, menige onnaauwkeurige en onverſtaanbare uitdrukking, en — doch dit betreft het geheele werk — de ſlordige plaatſing der zinteekens en de onachtzame taalſpelling. Hoe afkeerig van vitzucht, moet Recenſent van dit geſtelde toch rekenſchap geven. Nu, wie kan in volzinnen genoegen nemen, als deze? „Buitendien, hetgeen ik uit eigene beſchouwing geput heb, zal gevolgelijk hier als het nieuwſte en zekerſte zamengeſteld worden, hetgeen de *Zwitſers* zelven omtrent hun land bijeengezameld hebben, zal *Zwitſerland* door mij geſchetst worden, zoo als men het heden ten dage kent." — „*Noch* het penſeel, *noch* het graveer-ijzer kunnen de tooneelen *niet* voorſtellen." — „Deze (maſſa's van ſneeuw) vergrooten zich jaarlijks, en dijen zelfs tot in de benedenſte gedeelte, hetwelk zich over vruchtbare dalen had uitgeſtrekt, verliest door de zomerhitte zoo veel ijs," ezv. — „Het hoopje ſneeuw vergroot, in het benedenrollen, ziender oog." — „*Zwitſerland* is een land, waar de vriend der natuur en der menschheid het liefſte reist en vertoeft. (Dat is wel; maar nu het bewijs:) Gelukkige omſtandigheden van een uitſteekenden aard zijn hier zelden, en waar zij zich bevinden zijn zij de eervolle vrucht van moeite en arbeid." — Wat is eene *geestelijke nederzetting?* (D. I. bl. 159.) — „De hoofdſchedels (bl. 187) hebben opſchriften;" de grafſteden denkelijk. — „Die (eedgenoot, die) reeds als redder des lands de altaren verdienden, welke de kerk hem als zalig geſprokene vergund had op te rigten." — Wij zijn er van verzekerd, dat deze aanwijzingen genoeg zijn; maar ook, dat elk, die het werk

zelf leest, dezelve zeer spaarzaam gedaan zal achten, en ze heel wat vermenigvuldigen kan. Dit ééne echter worde nog opgemerkt, opdat toch VAN KESTEREN, en met hem elk uitgever, toezie, dat hetgene hij dan toch *vertaald* wil hebben in de regte handen kome. Bl. 70 leest men: „De hedendaagsche *Zwitsersche* kleederdragten, van welke wij er *verscheidene* in plaat zullen brengen," ezv. — en nu vindt men *geene* platen. Hoe zit dat? Den sleutel vindt men na een uittreksel uit een werk van DEPPING, waarvan men, bl. 5, leest, dat koperen platen het verzellen, ezv. Daar wordt gezegd, dat men derhalve de teekeningen zal dienen aan te vullen, — hier, dat men dit niet behoeft te doen, omdat men verscheidene platen geeft. Men laat DEPPING spreken, alsof men zelf sprake, en nu maakt men al eene heel malle figuur!

Dit spijt ons, omdat wij voor ons dit boekwerk, dat zeker meer onderhoudend konde geschreven zijn, zoo gaarne aanprezen, uit hoofde van vele wetenswaardige bijzonderheden, die het, in een beknopt bestek, mededeelt; hoewel zij, voor welke dezelve niet zoo zeer aangename herinneringen, als wel geheel nieuw zijn, wel nu en dan een woordje tot opheldering wenschen zullen. In de 90 eerste bladzijden vindt men een algemeen overzigt van *Zwitserland*, en voorts de beschrijvingen van elk kanton in het bijzonder. Het verrassende, vooral om het onverwachte eener zoodanige afwisseling, is echter niet zóó weinig, dat de Recensent omtrent de keuze van het een of ander niet zoude verlegen zijn. Die anekdote omtrent de kinderliefde van een' kwikstaart, D. I bl. 60; die uitweiding omtrent de volksverhuizingen, bl. 68; dat verhaal aangaande de wonderbare redding van een, door een' koningsarend, in de lucht opgevoerd kindje, bl. 235; die vertelling aangaande een dorppoëet bij de *Entlebuchers*, D. II. bl. 35; die opmerking omtrent den voorrang der *Appenzeller* vrouwen aan het H. Avondmaal, bl. 135, en omtrent het eijerenspel op Paschen, bl. 141; dat berigt omtrent het bereiden der *Zwitsersche* kaas, bl. 156, en meer, door ons aangeteekend, ware der overneminge even waardig. Zie hier echter eene andere kleine, maar bevallige proeve: „Bij de *Graauwbunderlanders* heeft de gastvrijheid de volgende gewoonte ingevoerd. Is er tusschen twee personen eene beleediging voorgevallen van dien aard, dat de wraak hare bloedige hand in het spel mengen kunne, zoo trachten hunne vrien-

Digitized by Google

den hen weder te doen naderen, en onder één dak en aan ééne tafel te brengen. Hier deelen zij tusfchen de beide partijen het verzoeningsbrood uit, en menfchen welke dit brood met elkander hebben gebroken, kunnen elkander niet meer vervolgen; want een heilzaam volksgeloof verfchrikt hen met den eeuwigen vloek." (Dewijl iets dergelijks bij de Oosterlingen plaats had, en zelfs voor ons de uitdrukking: „ beleedigd te zijn door iemand, die ons brood at," iets aandoenlijks heeft behouden, — o verhevene wijsheid dan van den Infteller des H. Avondmaals!) — „ Wanneer in *Engadin* het gerigt een aangeklaagde vrijgefproken heeft, wordt hem de *roos der onfchuld* door een jong meisje overgereikt; een zoet vleijend loon voor eene gevangenfchap, aan welke hem de loop des regts moest onderwerpen. Wij misfen een zoo aandoenlijk gebruik, en geene bloem der onfchuld wordt den ongelukkige aangereikt, dien het lot op eene zoo treurige wijze vervolgde!" Hoe zeer veel ware hierbij nog wel aan te merken! Doch wij moeten ons verflag eindigen, met eene lofspraak over de vier uitftekende platen, behalve de even fraaije titelvignetten, die aan dit werk waren luister bijzetten.

Gedichten van THEODORUS JOHANNES KERKHOVEN. *II Deelen. Te Amfterdam, bij* M. Westermen. 1825. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 300 *Bl. Met zes Muzijkplaatjes. f* 3 - :

Er heerscht bij ons tegenwoordig eene kwaadaardige landziekte, welke door de krachtigfte geneesmiddelen, hoe rijkelijk ook toegediend, niet fchijnt beteugeld te kunnen worden, en die, fchoon weinig gevaarlijk op den eerften aanblik, de patiënten echter, ook na derzelver fchijnbare herftelling, nog lang met de pijnlijkfte naweeën foltert. Wij bedoelen die ziekelijke aandoening van rijmlust, welke federt eenige jaren dagelijks meerdere hoofden bevangt, en bij ieder, die met dezelve bezocht is, door elke inwilliging zoodanig in fterkte toeneemt, dat zij weldra in eene geweldige losbarfting (*eruptie*) eindigt. Deze losbarfting fchijnt wel niet bijzonder gevaarlijk, daar zij flechts eenige riemen kostelijk fchrijfpapier zoo jammerlijk bezoedelt, dat deze alleen voor peperhulsjes of geheime oogmerken dienen kunnen, en zij tevens den goedhartigen drukker voor overdadig wijndrinken bewaart; maar dit is toch niet alles. De lijder krijgt zeker

eene oogenblikkelijke verademing; hij voelt zich, na de ontlasting, als in eene andere wereld verplaatst; maar bevoegden en onbevoegden, *Recenſenten* en *Criticasters*, ſtaan op den loer, maken zich meester van het nog niet opgedroogde produkt, en, deels uit naauwgezetheid, deels uit kwaadaardigheid, geven zij het zulke zoetſappige aanbevelingen mede op reis, dat den armen lijder van ſchaamte en ſpijt de oogen overloopen; en deze, door eene zonderlinge *ſympathie*, nog lang op zijn eigen aangezigt de likteekens draagt der wonden, welke het oordeelkundig brandijzer aan het ongelukkig uitvloeiſel zijner ziekte heeft toegebragt. Met andere woorden: het publiek kan of wil meestal den man niet afſcheiden van deszelfs gedichten; ook de Dichter vereenzelvigt zich met zijne herſenvruchten, en beſchouwt elke beriſping derzelven meestal als eene perſoonlijke aanranding; en daar toch een Recenſent, met allen eerbied voor den man, deszelfs letterkundig werk, tot verbetering van hemzelven en tot waarſchuwing voor anderen, waar het pas geeft, moet afkeuren of beriſpen, zoo vindt de ongelukkige rijmzieke, in hetgene hij eerst als de verademing zijner benaauwende kwaal beſchouwde, ſlechts eene oorzaak van eigen zelfplaag en van nieuwe zielskwelling.

Het ſpijt ons, dat wij deze weinig goeds voorſpellende inleiding moeten bezigen bij de aankondiging der Gedichten van eenen man, die zooveel regtmatige aanſpraak heeft op de algemeene achting, als de Heer KERKHOVEN. Uit deze geheele verzameling blijkt het, dat hij een edel en verlicht mensch is, in den vollen zin des woords, wiens echt beſchaafd gemoed alles, wat goed en ſchoon is, met innige liefde omvat. Vaderland, Vrijheid en Verlichting, Deugd, Godsdienst, Menſchlievendheid en Huisſelijk Geluk zijn de voorwerpen, welke niet ſlechts zijne lier tracht te bezingen, maar ook zijn hart met geestdrift vereert, en geen enkele zedelijke of wijsgeerige wanklank laat zich hooren in de lange reeks van ſtukken, welke hij ons aanbiedt. Maar tevens blijkt het uit deze geheele verzameling, dat hij niet geboren is tot Dichter, en dat zelfs de onvermoeidſte oefening, van welke hij overal blijken geeft, hem daartoe niet heeft kunnen vormen. Zijne leerdichten, die, gelijk bij meest alle Kunst-dichters, ook hier het grootſte getal uitmaken, zijn bijna niets anders dan gerijmd en in Alexandrijnen gebragt proza, en deze Alexandrijnen zijn daarenboven doorgaans ſtijf,

dikwijls gewrongen, en bijna nimmer gespierd of kernachtig. Er heerscht steeds eene vervelende gerektheid; herhalingen zijn alles behalve zeldzaam, en in vele stukken is naauwelijks eenige poëzij, noch in aanleg, noch in denkbeelden, noch in uitdrukking, te vinden. Tot een bewijs, dat dit oordeel, hoe hard ook uitgesproken, verre is van onregtvaardig te zijn, willen wij uit deze leerdichten een paar proefjes aanhalen. In het stuk: *aan mijn Vaderland*, alwaar hij deszelfs welgevestigden roem wil bezingen, voert hij zijne Zangster, in acht regels, vijfmaal hetzelfde te gemoet (bl. 91, Iste Deel):

Doch neen, mijn Zangster! zwijg; wat durft ge u onderwinden?
Laat af! Uw zwakke taal zal nergens woorden vinden;
Laat af! Waar HELMERS eens zoo schoon, zoo heerlijk zong;
Waar HELMERS eens zijn' roem door Neêrlands roem voldong;
Waar HELMERS lier zoo stout, zoo vloeijend wist te spelen,
Dáár wordt mij 't zwijgen pligt, dáár kan mijn lied niet streelen;
Waar eens die grootsche taak aan HELMERS werd betrouwd,
Dáár streve ik naar geen' lof, dáár zijn mijn zangen koud.
Maar, hoe ook zijne taal mijn staamlen moog verdooven,
In liefde tot mijn Land ging hij mij nooit te boven.

Dit alles gelooven wij gaarne, ook zonder dat het ons zoo dikwijls gezegd wordt. Thans uit het IIde Deel eenige regels uit het stuk: *de Brand van de Nieuwe Luthersche Kerk*:

Wanneer Geschiedenis zorgvuldig zaâmvergadert
't Geen Amsterdam weêrvoer, en 't nageslacht dan bladert
In 't boek, dat hare hand eenmaal heeft opgesteld;
Als 't dan deelnemend leest al 't geen dáár staat vermeld,
En ook het blad genaakt, dat, na verloop van jaren,
Nog van de ramp gewaagt, eens LUTHER's kerk weêrvaren;
Als 't nageslacht ontwaart, wat gaven 't voorgeslacht,
Door d' eêlsten geest bezield, ter rampherstelling bragt,
Gewis zal elk dat blad dan met bewondring lezen;
't Zal in 't historieboek een van de schoonste wezen.

Wij vragen het elken onpartijdigen, wie zou zulk eene *tirade* zelfs in gewoon proza dulden? — Het zijn hier geene gebreken, in eene enkele minder gepaste uitdrukking, gewaagde zinkoppeling, of dergelijke door verdere oefening gemakkelijk te vermijdene overtredingen, gelegen; zij zitten die-

Digitized by Google

per, en waarschijnlijk in des vervaardigers ondichterlijken aanleg. Gaarne erkennen wij, dat men dikwijls bladzijden aantreft, op welke minder berispende aanmerkingen te maken zijn, dan op deze weinige regels; maar het is, aan de andere zijde, even waar, dat men bijna nergens eigenlijk gezegde dichterlijke schoonheden aantreft, en zonder deze is de geheele poëzij (zoo zij dien naam blijft verdienen) toch niets anders, dan de armhartige kunst, om juist de lettergrepen te tellen, een gemakkelijk rijmwoord op te zoeken, en, in somwijlen eenigzins verheven' stijl, afgesletene denkbeelden voor te dragen. Het volgende b. v. uit het in onze schatting beste stuk der geheele verzameling is goed geversificeerd, en zou zelfs schoon zijn, indien het hier voor de eerste maal gezegd wierd; doch thans weten wij bij den aanhef terstond reeds, wat volgen moet, en denken onwillekeurig aan de *Dichtkundige Recepten* in den *Muzen-Almanak* van dit jaar. Wij bedoelen deze *tirade* uit *het Kerkhof* (bl. 107, Iste Deel):

O mensch! bouw op geen' rang, geen' rijkdom, schoon of krachten;
Wat kunt gij van een goed, dat eens vergaat, verwachten?
Sla, sla uw oog in 't rond: de Vorst van 't magtigst Rijk
Is met den laagsten slaaf *hier*, *in dit oord*, gelijk.
't Is waar, eene eerezuil en prachtig grafgesteente
Doen ons de rustplaats zien van 't Vorstelijk gebeente,
Daar slechts een rozenstruik, een handvol nietig gras
Het overschot bedekt van hem, die dienstbaar was.
Maar wat kan, in het graf, den Vorst die luister baten?
Moet hij geen' afstand doen van diadeem en Staten?
Of werd hem door de zuil, die hier staat opgerigt,
In 't hart zijns onderdaans een dankaltaar gesticht?
Ach! zoo zijn leven hem daartoe geen' weg kon banen,
En hij zijn' wanklen troon slechts vestte op bloed en tranen,
Dan wordt zijn naam vervloekt, men juicht in zijn *gemis*,
En wijdt geen' enk'len zucht zijn nagedachtenis.
Het hart, dat hij ten vloek, ten afschrik *kon* verstrekken,
Blijft koud, gelijk de steen, die 't somber graf moet dekken. enz. enz.

Zooveel over de leerdichten, het voornaamste gedeelte dezer verzameling; men telt er acht: *de Lof van Amsterdam*; *het Huisselijk Leven*; *Nederland in* 1672; *Uitboezeming na den Slag van Waterloo*; *Aan mijn Vaderland*; *De Strijd der Grieken*; *het Kerkhof*; *de Koophandel*, behalve eenige kleinere. Sommige dezer *moesten*, wel is waar, wegens het on-

Digitized by Google

derwerp, iets van het lyrische hebben; doch ook dáár heeft de middelmatige leertrant den boventoon. Onder de kleinere losse stukjes, tot welke wij ook de gelegenheidsversjes brengen, beviel ons *de Blinde* verre boven de overige; in dezen gemoedelijken trant moest KERKHOVEN alleen zingen, of ten minste alleen laten drukken. Ook *Geertruida van Wart*, in het IIde Deel, een meer verhalend en beschrijvend gedicht, kan men, met de andere vergeleken, uitstekend noemen. In de versjes aan des Dichters dochtertjes spreekt overal de hartelijke, de edeldenkende vader; maar de Dichter spreekt niet altijd in dezelve. Wij ontmoeten hier ook oude bekenden uit den *Muzen-Almanak*, b. v. *de Minnaar en de Ring*, waarvan wij de aardigheid thans, bij de hervatte lezing, even min begrijpen, als ons zulks bij de eerste gelukken wilde; de Romance *Menschlievendheid*, waarin men zien kan, dat KERKHOVEN zich vele moeite gegeven heeft, om den volksdichterlijken toon, dien onze TOLLENS zoo uitnemend meester is, te vatten; daarenboven zes zangstukjes, door verschillende toonkunstenaars op muzijk gebragt, welke misschien door hunne zangwijzen meer fortuin zullen maken, dan door de woorden zelve; *Holland boven alles* maakt echter eene uitzondering; dit zal, om den echten vaderlandschen gloed, bijval vinden; twee der overigen zijn naar het Hoogduitsch, en juist niet bijzonder voor den zang geschikt.

Thans blijft ons nog overig, een enkel woord over de navolgingen te zeggen, welke men in vrij grooten getale in het IIde Deel aantreft. *De verloren Draad*, naar het Fransch van DELILLE, *Ines de Castro*, naar het Portugeesch van CAMOËNS, en *Kolumbus*, naar het Hoogduitsch, bevielen ons verreweg het beste, en zullen algemeen met genoegen gelezen worden; maar KERKHOVEN had zich waarlijk niet aan *de Kindermoordster* van SCHILLER moeten wagen. Op den verbouw van dit stukje is, wel is waar, niets van beduiding aan te merken, en over het algemeen schijnt het gestadig voor oogen hebben van zijne modellen hem in de navolgingen bewaard te hebben voor de stoplappen en gerekte prozaïsche regels, welke men in zijne oorspronkelijke stukken aantreft; maar hij heeft in het Nederduitsch iets geheel anders geleverd, dan SCHILLER in het Hoogduitsch. De naauwe toon der vertwijfeling en de verschrikkelijkheden der wroeging, zoo vreesselijk tusschenbeiden verlicht door een straal van herinnering aan vroeger zingenot en liefdegeluk,

benevens het hartverſcheurende van het bijwerk, al hetwelk het oorſpronkelijke tot een meesterſtuk maakt in het ijſſelijke *genre*, is hier grootendeels, het zij dan met of zonder opzet, verloren gegaan, en men ontvangt daarvoor een gemoedelijk elegiſch ſtukje, dat oneindig minder treft, maar zich toch vloeijend laat lezen. Ook de Romances van BÜRGER, *de Kloosterling en het Meisje* en *Hondentrouw* getiteld, hebben hare oorſpronkelijke tint, ſchilderachtige levendigheid en volksmatigheid van toon, bijna geheel verloren, en men kan in dezelve den Duitſchen meester in dit vak der poëzij waarlijk niet meer herkennen. Wij zullen, voor deskundigen, ſlechts een paar coupletten van het oorſpronkelijke met de Nederlandſche navolging uitſchrijven, en voegen er geen enkel woord bij:

Nun ſtrecke, mein Renner, nun ſtrecke dich aus,
Nur dieſsmal, ein einzigmal halt nur noch aus,
Und laſs mich nicht werden zu Schanden.

Halloh! Als gieng es zur Welt hinaus,
Greif' aus, greif' aus;
Dieſs letzte noch laſs uns gelingen!
Dann ſollst du für immer auf ſchwellender Streu,
Bei goldenem Haber, bei duftendem Heu,
Dein Leben in Ruhe verbringen.

Lang ſtreckt der Renner ſich aus und keucht,
Den Nachtthau ſtreicht
Die Sohle des Reiters vom Graſe.
Der Stachel der Ferſe, der Schnecken des Rufs
Verdoppeln den Donnergalopp-Schlag des Hufs,
Verdoppeln die Stürme der Naſe.

„ Mijn ros! niet te toeven, voort, ſpoedig, met luſt!
„ Ruſt niet voor mijn gade aan mijn harte weêr ruſt;
„ Laat, laat mij mijne eer niet verliezen!"

Daar vliegt het, als vloog het naar 't einde der aard';
„ Voort, voort, o mijn ros! *op, geen ijver geſpaard;*
„ *Ach! hoor naar mijn vurige bede.*
„ Daarna ziet ge uw' ijver u dankbaar voldaan;
„ Dan zult gij bij rijkelijk voedſel voortaan
„ Uw dagen verſlijten in vrede."...

Zij vliegen steeds voorwaarts en niets houdt hen op;
Geen heggen of struiken vertragen 't galop;
Het schemert hun alles voor de oogen.
Het steken der sporen verdubbelt de vaart,
Het vloeken des Maarschalks geeft moed aan het paard,
En 't schijnt met zijn' meester bewogen.

Wij zeiden hier geen woord te willen bijvoegen, doch kunnen evenwel niet nalaten te vragen, waarom toch die heerlijke penseelstreek, die in ééns alles levendig schildert, geheel is weggewischt; wij bedoelen dat paard, dat in zijnen geweldigen ren zich zoo uitstrekt, dat de voetzool des ruiters den nachtdauw van het gras veegt? Ja, hadden wij plaats en tijd, dan konden wij met de vergelijking dezer weinige regels bladzijden vullen.

Poëzij van Vrouwe H. W. M. BÄHLER, *geboren* DE SPAR. *Te Leyden*, *bij* L. Herdingh en Zoon. 1825. *In* 8*vo*. 112 *Bl*. *f* 1-25.

Toen wij in de voorrede van dit kleine bundeltje lazen, dat de schrijfster, met deszelfs uitgave alleen de eer van God en de stichting harer medemenschen bedoelende, behoort tot de onderwetsche Hervormden, en dus de echt Dordsche denkbeelden en leerstukken in hare verzen verdedigde; en toen wij verder op den bladwijzer een' wiegzang ontdekten voor het eerstgeboren zoontje van Mr. I. DA COSTA, — toen vreesden wij een vervolg op de *Krekelzangen* van BILDERDIJK in handen te krijgen, dat, wel is waar, in kracht veel voor de scheldschriften van den opperkettermaker zoude moeten onderdoen, maar in strekking vrij wel aan dezelve zou gelijk blijven. Wij bekennen met blijdschap, dat wij ons hierin bedrogen hebben. Mevrouw BÄHLER bezingt in vrij goede verzen, doch zonder dichterlijke verheffing, godsdienstige en Christelijke onderwerpen. Zij spreidt zeker overal de getrouwste aanhankelijkheid aan de leer der Dordsche vaderen ten toon, en bezigt wel eens datgene, wat men gewoon is *de tale Canaäns* te noemen, b. v.:

Welaan dan voor dien God, dien hoogen God beleden,
Dat we een verdraaid geslacht, ontaarte kindren zijn.

Digitized by Google

Dat hij steeds zijn schapen leide
Door de beemden van genaa,
En ze bij verkiezing weide
Aan den voet van Golgotha.

Doch moet gij nog één poos vertoeven
Op 's werelds woesten oceaan,
En nu en dan slechts druiven proeven
Van 't eeuwig vruchtbaar Canaän.

(Lees CANAAN, zal het vers rijmen, of het is een voet te kort.)

maar zij onthoudt zich, een paar plaatsen uitgezonderd, van dat uitvaren tegen andersdenkenden, van dat verdoemen en verketteren, hetwelk bij de partij, tot welke zij schijnt te behooren, anders schering en inslag is. Wij willen toonen, dat wij dit op deszelfs regte waarde weten te schatten, en dat wij ieders godsdienstige overtuiging eerbiedigen, zoo lang zij slechts met Christelijke liefde vereenigd blijft; en hoe zullen wij dit beter doen, dan door geene verdere aanmerkingen te maken op eenige grove taalfouten en geheel onelgenaardige uitdrukkingen, en door alleen met weinige woorden te zeggen, dat deze oud-Gereformeerde versjes, wel is waar, twee eeuwen ten achtere zijn in de stof, maar dat zij, wat den vorm betreft, veel beter zijn, dan wij het van zulk eene fijne Dame mogten verwachten?

Studenten-Almanak. 1826. *Te Leyden*, *bij* L. Herdingh en Zoon. *In kl. 8vo.* 141 *Bl. f* 1 - 30.

Ook deze jaargang geeft ons weder een zeer gunstig denkbeeld van den geest, die onder de studerende jeugd aan 's lands eerste Hoogeschool heerscht. Men vindt onder de dichtstukjes, die dezen Almanak (welke, zelfs tot zijne naauwkeurige berekening der Zon- en Maan-eclipsen in dit jaar, alleen het werk van Studenten is) versieren, ven verscheidene, welke den dichterlijken aanleg van derzelver makers even veel eer aandoen, als alle loffelijk zijn voor hunne zedelijke en vaderlandlievende denkwijze. De *uitboezeming bij het 250 jarig bestaan der Hoogeschool* kenmerkt den waarachtigen jeugdigen dichter, die alleen beschaving en besnoeijing noodig heeft, om eenmaal lof en eer in te oogsten; en de Latijnsche treurzang op den dood van den jeugdigen VAN DER

POT doet eer aan de vinding en bekwaamheid van deszelfs maker, offchoon op enkele regels nog al wat aan te merken zoude zijn. Ook de *Zuiderwind*, hoe vlugtig en fuchtig ook, is den kweekeling eener Hoogeschool, die de belooning was voor opofferende vrijheidsliefde, geenszins onwaardig. Moge iedere volgende jaargang op ons denzelfden gunstigen indruk maken als de tegenwoordige!

De vorming der Jeugd, door openlijke en vergelijkende beloningen en straffen met eer en schande, getoetst aan de grondbeginselen van menschelijke vorming, en in vergelijking gebragt met eene meer redelijke wijze, gestaafd door meerjarige beoefening van vele Onderwijzers. Eene theoretisch-praktische Verhandeling voor School- en Huis-opvoeding. Door H. W. C. A. VISSER, *Lid en Secretaris van de Provinciale Kommissie van Onderwijs in Vriesland. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1824. *In gr. 8vo.* XIV *en* 328 *Bl. f* 3-:

De titel is ons niet regt duidelijk nog, en veel in des Schrijvers redenering kwam ons duister, vooral kwam ons dezelve niet altijd *consequent* voor. Bijzonder geven wij in bedenking, of hem wel genoeg vóór den geest bleef, wat hij, bl. 18, schreef: *Het verdiepen in theoriën heeft menigmalen den menschelijken geest teruggehouden van de beoefening van datgene, wat waar en goed was.* Hoe veel loutere *theorie* behelst echter dit boek! Dat is vooral van het eerste gedeelte waar. Maar nog meer hechten wij op het terstond volgende: *Veel, ik mag zeggen alles, hangt af van de wijze, waarop het beschouwde in beoefening wordt gebragt.* Dat VISSER dit eens toepasse op alles, wat hij geschreven heeft over de *opwekking van het eer- en schand-gevoel*, op welk punt de Recensent anders, over het geheel, eensdenkend met hem is. Eene meer verkieslijke wijze van vorming en ontwikkeling voor de Scholen behandelende, dringt VISSER eenige algemeene grondstellingen (tien in getal) voor, en op dezelve bouwt hij zes regelen, en daarop vier middelen, om die regelen in werking te brengen. Recensent, die ook tot de Scholen in werkzame betrekking stond sedert genoegzamen tijd, om hier zich bevoegd tot oordeelen te achten, vindt die te weinig, en te onvoldoende voor veelsoortige gevallen, vooral in talrijke Scholen. De geschiedenis der invoering

van de door VISSER geprezene wijze van opvoeding, en het vierde Hoofdstuk, behelzende bijzondere voorvallen en derzelver behandeling, gedachten en gevoelens der Onderwijzers over de door hen genomene proeve, uittreksels uit zijne eigene verslagen aan het Gouvernement, gedachten, opmerkingen en middelen van de Onderwijzers zelven, die de opvoedkundige proeve namen, bevat zeer veel belangrijks, zoo wel als, laatstelijk, de beantwoording eeniger bedenkingen. Ja, het geheele werk is waardig, dat zelfdenkende Schoolonderwijzers het lezen en overpeinzen. Maar, het is te duur, omdat het ook te groot is. De lezing is ook niet behagelijk. Het ziet er zelfs met taal en stijl niet altijd goed uit; de laatste is vaak zeer stroef. Dit spijt ons van het werk eens Schoolopzieners, die zoo veel naam heeft, en dat aan Z. E. FALCK is opgedragen. En dan nog iets: de betoogtrant is, om dit te wezen, menigmalen te stellig. Wij hebben geene plaats, om het een en ander aan te toonen, en van de, echter bestaande, belangrijkheid dezes boeks stalen te geven.

Het goede Vrouwenhart, de ware bron van Vrouwengeluk. Verhalen voor Meisjes uit den beschaafden stand. Naar het Hoogduitsch van FANNY TARNOW, *door Vrouwe* A. OEKERSE, *Wed.* KLEYN. *Te Leyden, bij* Haak en Comp. *In gr. 8vo.* 243 *Bl. f* 2-70.

Dit boekje heeft alles, wat het aanbevelen kan; de schrijfster is zeer gunstig bekend; niet minder is dit de bekwame vrouw, die ons deze overzetting bezorgde, en haar voorberigt is eene zeer gunstige beoordeeling, welke wij, liet ons bestek zulks toe, gaarne hier zouden afschrijven, niet zoo zeer om een compliment te maken aan de waardige Dame, of omdat het werkje Mevr. KLEYN was aanbevolen *door een geleerd man van ons Vaderland, die tevens*, volgens hare verklaring, *een man is van eenen kieschen, fijnen smaak en juist oordeel, en, wat hier meer zegt: een getrouw, teederhartig vader van vele kinderen, waaronder reeds eenige gunstig opbloeijende lieve meisjes zijn*, maar vooral omdat die recensie in het voorberigt met ons gevoelen instemt, na de aandachtige lezing van het werkje, en wij het alzoo der moeite niet waardig achten, stil te staan bij eene of andere kleinigheid, die wij welligt konden aanstippen. Vier verhalen komen in dit werkje voor; zij dragen deze opschriften: *Paulina's jeugdige jaren; Alwina van Roosen; Augusta's dagboek*, en *Ottilia*. „De stijl," zeggen wij met Mevr. KLEYN,

Digitized by Google

aan het slot van haar beoordeelend verslag, „ is doorgaans „ levendig en schilderachtig. De natuurtooneelen, die hier „ voorkomen, zijn grootsch en schoon, en overal, zijn de „ edelste gevoelens, vooral die van de warmste kinder- en „ ouderliefde, verspreid; het ontbreekt hier ook geenszins „ aan juiste mensch- en zielkundige aanmerkingen: zoodat het „ geheel eene nuttige en aangename lektuur voor verstand en „ hart oplevert, en geleidt tot de eenvoudigste bronnen van „ vrouwelijk geluk en ter vorming van het hart." — Dus verre Mevr. KLEYN, met welke wij hoofdzakelijk instemmen, en welke wij gaarne het getuigenis geven, dat zij de vertaling loffelijk heeft volbragt.

Nieuwe Zedekundige Uitspanningen van VINCENT LOOSJES. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1824. *In gr. 8vo.* 199 *Bl. f* 2-40.

Negen redevoeringen of voorlezingen, in een of ander letterkundig gezelschap, worden ons hier aangeboden; de titel wenkt op vroegere soortgelijke verzameling van denzelfden schrijver, waarbij hij echter den oorspronkelijken vorm meer had doen wegvallen, dien hij hier geheel heeft behouden. Dit boekdeeltje staat echter op zichzelve, en heeft met het vroegere geen verband. Dit mogen wij ook van ieder der hier verzamelde voorlezingen zeggen. De schrijver schijnt van zoodanige voorlezingen een liefhebber, en wijdt eene derzelve hier geheel aan de aanwijzing van *het nut der Verhandelingen.* Alle deze stukjes zijn gemakkelijk, ordelijk, doorgaans onderhoudend, nu en dan luimig. Zij hebben zeer weinig, dat min kiesch, en volstrekt niets, dat onzedelijk is. Wij vonden bij eene (wij moeten het zeggen) nog al groote, zoo niet wel eens te groote, oppervlakkigheid evenwel menige aanleiding tot nadenken en menige nuttige les. De meesten behandelen spreekwoorden. Wij willen de titels opnoemen: I en II. *Onze jaren, schulden, vijanden en gebreken.* III. DIRK VOLKERTSZOON KOORNHERT *als mensch beschouwd.* (Dit stuk is ons boven de anderen, en zelfs bij uitnemendheid, bevallen. Den *Bilderdijkianen* wordt hier mede een waar woord gezegd.) IV. *De Verveling.* V. *Het nut der Verhandelingen.* VI. *De Boter.* VII. *De beste Stuurlieden.* VIII. *De Renegaten.* IX. *De Katten.*

Aan hen, wien zoodanige voorlezingen bij het aanhooren behagen, zal ook deze verzameling van soortgelijke redevoeringen, als men daar doorgaans hoort, wel bevallen; en die lust heeft, om ook eens te verhandelen, zal hier vrij goede en gemakkelijke voorbeelden vinden. Op de taal hebben wij geene aanmerking; alleen vonden wij hier den vierden naamval in plaats van den eersten gebruikt, b. v. *den oorsprong laat zich gemakkelijk ontdekken*, bl. 160; zeldzaam, echter, ontmoetten wij soortgelijke taalfout.

Boekbesch. No. II, bl. 59, reg. 19, staat YMPTE vóór TER WISGA, in plaats van vóór KLAASZ.

Boekbesch. No. II, bl. 93, reg. 19, staat *Recensent* No. XII, moet zijn No. XI.

BOEKBESCHOUWING.

De Engelsche Hervormde Kerk, benevens haren invloed op onze Nederlandsche, van den tijd der Hervorming aan. Door WILHELM BROES. *In II Deelen.*

(Tweede Verslag.)

In zeer groote beknoptheid de redenen van den invloed der *Engelsche* op de *Nederlandsche* Hervormde Kerk aangewezen zijnde, gelegen in de gelijkheid tusschen beiden en de wederzijdsche staatkundige betrekking tusschen *Engeland* en *Nederland*, treedt de geleerde BROES tot een bijzonder verslag van de laatste. De bewoners dier beide landen beschouwt hij, daartoe, als naauw aan elkander verbonden. De manier, waarop BROES den lezer de staatsgeschiedenis van beiden doorvoert, is afmattende. Waarlijk, hem wordt (bl. 10—39) te weinig rust gelaten, en veel beter ware dit treffelijk werk tot nog een deel uitgedijd, opdat de zaken wat meer hadden kunnen uiteengezet worden. Zoo vele historiekennis, als hier vooronderSteld wordt, hebben velen, die dit boek lezen moeten, zoo terstond niet bij de hand. De vergelijking der gemelde staatsgeschiedenis laat zich aangenamer lezen: dezelve toont eene doorgaande worsteling van twee partijen, en derzelver geheele gelijkheid in beginsel en bedrijf. Eene, in den eersten opslag, wonderbare ongelijkheid tusschen die partijen wordt daarop vereffend. Deze: dat de aanhang van ORANJE met den aanhang van het *Parlement*, of de vrijheiddrijvers, — die van OLDENBARNEVELD en DE WIT met de *Hofpartij*, die eene onbepaalde heerschappij begunstigt, te vergelijken is. De ontwikkeling hiervan is fijn en bedachtzaam; doch zoude, dunkt ons, meerdere helderheid aan zich hebben, ware de overeenkomst der laatstgemelde even zoo als de

Digitized by Google

andere aangewezen. Nu is het te vermoeden, dat de overtuiging bij allen, die hier eene stem hebben, niet even gereed zijn zal. De opmerkingen, tot welke genoemde vergelijking leidt, zijn waardig nagedacht te worden.

De invloed der *Engelsche* op de *Nederlandsche* Hervormde Kerk wordt in drie tijdvakken beschouwd. Wij geven die liever en uit den algemeenen inhoud voor het eerste deel en uit den tekst op. De overgangen hadden telkens wel wat meer mogen aangewezen zijn, door eenige afscheiding.

Eerste tijdvak. Van den aanvang der Hervorming tot FREDRIK HENDRIK. Drie proeven van gemelden invloed geeft dit tijdvak. *Engeland* is der *Nederlandsche* Kerke tot schuilplaats onder hare vervolging. Het strekt tot verslimmering van vroeger ontstane geschillen. Eindelijk, het bevordert de zegepraal der *Contra-remonstranten*, maar strekt ook tot matiging dier verzachte zegepraal. Deze enkele opgaaf lokke de belangstelling in het werk uit. Wie zoude den zoo geleerden en gematigden BROES over zulke punten niet eens hooren willen? Zeker zal men meer dan tevreden zijn, of men moet (zie Bl. 94) heeter kampvechter zijn dan GOMARUS zelf, die, in zijnen tijd, al wie slechts eene schrede van hem afweek, met bruisende drift den handschoen toewierp. In de hiertoe behoorende *Aanteekeningen* en *Bijlagen* vindt men een paar brieven van den Koning JACOBUS I, en een' van de Staten aan hem; ook nog een' brief van de Staten aan CARLETON, voor welke de Latijnsche lezer den Schrijver danken zal, die echter losfelijk gedaan heeft met in den tekst op te nemen een vertaald brok uit de schoone rede van J. HALLUS. O, Indien men altijd geloofd had, dat de *Dordrechtsche* Synode gerekend moet worden, aan alle Leeraars de wet van dit schoone voorbeeld, niet minder dan hare vijf Artikelen, te hebben voorgeschreven.... maar, helaas!

Het tweede tijdvak omvat den langen loop der opgevolgde meer gewone jaren, dat is tot 1780 toe; en hier wordt het invloed van de zijde der *Engelsche* Kerk, die

beschouwd wordt, gelijk het tot hiertoe *staats*-invloed was. Die invloed nu wordt beschouwd met opzigt tot de *verdediging* van den Godsdienst: uit vele proeven wordt het *inwendig* bewijs voor de geloofwaardigheid der Evangelische geschiedenis ten bewijze aangebragt, en aan W. PALEY's onschatbaar werk: *Overzigt van de bewijzen voor het Christendom*, geschiedt, naar verdienste, regt. BROES staat hier op zijn *territoir*, en hartig is zijne belangrijke uitweiding over de gekozene proeve. De gemelde invloed wordt verder ten aanzien van de *uitlegging der H. S.* getoond, en LOWTH's lof komt hier waardig uit. Omtrent het begrip en de voordragt der *Godsdienstleere*, en de *katechizatie*, *leerrede* en het *praktikaal* geschrift, wordt vervolgens de *Engelsche* invloed aangetoond. Het heeft ons zeer verwonderd, onder de katechizeerboekjes, „ die," zegt BROES, „ tot groot heil der Kerk, het allergebrekkigste, dat van HELLENBROEK," (helaas! nog wordt het verkocht en door Leeraars aangeprezen!) „ opgevolgd hebben," die van DE ROO en LEDEBOER, VAN DEN BERG, TILANUS enz. in éénen adem genoemd te vinden. Het eerste, eigenlijk opgesteld door G. BONNET, verdient dat niet; het verschilt daartoe te weinig van het *Hellebockje*, zoo als het de boeren wel eens noemen. Over de predikwijze is de Schrijver, natuurlijk, uitvoerig: men leze hem vooral over BLAIR. Over de *ascetische* schriften weidt hij op eene wijze uit, die, verschilt al hier en daar iemands wijze van zien en gevoelen, niet zal nalaten achting voor den gemoedelijken ernst des mans telkens in te boezemen. Had hij kunnen goedvinden, tusschenbeiden eene gepaste aanleiding tot een uitstapje waar te nemen, en zijne altijd belangrijke opmerkingen mede te deelen over nog eenige *ascetische* schriften van blijvende waarde, zoo goed als het ons altijd dierbare éénige *Nederlandsche* geschrift, bl. 171, en ter waarschuwing tegen den zondvloed van stichtingsboeken, die toch geene schriften van HERINGA, CLARISSE en anderen verzwelgen moet! Het *omne nimium nocet* wordt hier te veel vergeten; —

Een *Aanhangsel* over den *Engelschen* invloed op den *eeri dienst*, *liturgie* en *gezang* besluit dit tweede tijdvak.

Het derde (want wij moeten ons bekorten) toont dien invloed meest in het *Zendeling-* en *Bijbelgenootschap*. Van het *Traktaatgenootschap* wordt in het voorbijgaan gewaagd. Wij hadden wel opgemerkt gewenscht, dat ook de veelvuldige herhaling der bedestonden (elke maand) en, ja, ook de geest en toon der berigten, dan voor te lezen, tot de oorzaken behooren, waardoor het Zendelinggenootschap minder opgang heeft. Niet genoeg kan aan elk, die een' godsdienstigen smaak heeft, ter proeving aanbevolen zijn, wat BROES, zoo bedachtzaam en onpartijdig, schrijft over de waarde der genoemde Genootschappen, derzelver heilzame uitwerkselen onder ons, en haren *Engelschen* oorsprong. Aardig, maar waar ook, is het volgende gezegde: „Ik zou vreezen (bij het te veel en op zulken toon, als vaak geschiedde, berispen van hetgeen, in goeden zin, voor eene goede zaak gedaan wordt) eenigzins mij gelijk te maken met de Discipelen, die bij MARIA's liefdebedrijf, welligt ook niet geheel ongegrond, maar toch zoo koud en onheusch zeiden: „Waarom deze zalf niet voor driehonderd penningen verkocht, en den armen gegeven?"

En zoo komen wij tot het *Resultaat*, waarvan de aanwijzing het hoofddoel dezes werks was. *Wat invloed, bij het dreigend aanzien van het R. Katholicisme, voor de Nederlandsche Protestantsche Kerk, tot hare beveiliging, uit Engeland mag verwacht worden;* ziedaar, Lezer! het belangrijk onderzoek, waarmede BROES besluit. o, Mogt hetgeen hierover geschreven werd in aller Protestanten handen komen! Ja, wij bedwingen den wensch niet, dat dit afzonderlijk, bij uittreksel en uitbreiding, en met vertaling der Latijnsche en Hoogduitsche aanteekeningen, zoo veel noodig is, het licht zage, en verspreid wierd, althans niet minder dan de godsdienstige Traktaatjes, onder ongeleerden! Tot die verspreiding zouden wij alle Protestantsche Leeraars en Godsdienstvrienden oproepen, zoo lief ons waarheid, vrijheid, Godsdienst en vaderland is! Mogt de waardige man zelf de

Digitized by Google

hand leenen tot vervulling van dien wensch, althans vrijheid daartoe geven!

Er bestaat gevaar. Niettegenstaande de groote verliezen, door *Rome* sedert 30 jaren geleden, en hoezeer onze eeuw verschille van die tijden, toen Keizers en Koningen, om aflaat van den Paus, naar *Rome* reisden, en dagen lang aan het Vatikaan geknield lagen, ja hoezeer zelfs de Roomschkatholijke Kerk, uit gebrek aan vorig aanzien en vastheid, en door de toenemende verdraagzaamheid, schijne gevaar te loopen, — BROES is te wijs, om zwaargemutst te zijn zonder groote oorzaak: hij berekent, met koelen zin, niet alleen wat bekommert, maar ook wat gerustftelt, en, beiden in de schaal des onzijdigsten onderzoeks gewogen, doet het eerste die, ten aanzien der gemelde punten, overslaan. Behalve hetgeen tegen het genoemde, dat de ongegrondheid van groote vreeze zoude moeten bewijzen, wordt overgesteld, waardoor die gunstige gesteldheid van zaken heel wat verliest, vindt BROES te regt bezwaren in de vereeniging der zeventien gewesten, die, hoe natuurlijk en billijk alzoo, der Protestantsche Kerke, nu een derde der bevolking geworden, nadeelig kan worden, die zich de mogelijkheid niet verbergen mag, dat eens een late nakomeling onzes Konings zich tot het Roomsch geloof liet overreden. Bezwaar vindt hij verder in de *Bilderdijksche* factie, op welke een *Jezuit*, als op een veelbelovend korps hulptroepen, met groot genoegen zien moet. Vrijmoedig, maar hoogst bescheiden, beredeneert hij dit; en wie zal hem bijval weigeren? Wat hij bepaaldelijk vreest, geeft hij dan op, in zulker voege, dat men in zijne bezorgdheid en ijver deelen moet, en geen Roomschkatholijke heeft reden tot ergernis. Van *Engeland* wachte, op hier duidelijk aangewezene gronden, de Protestant bescherming. Van de vastheid des zetels van zijne belijdenis aldaar, van der *Engelschen* vermogen en gereedheid tot hulpe aan geloofsgenooten, van de groote magt, waartoe *Engeland* is opgewassen, en van zijne betrekking op zijnen Bondgenoot (door geene koopmansbetrekking verijdeld) wachte hij die, gelezen hebbende, wat hier

Digitized by Google

bl. 229—231 voorkomt, en, des twijfelen wij niet, overtuigd zijnde. Deze gerustftelling fluit geenszins eigene aanwending van behoedmiddelen uit, maar dringt veeleer tot dezelve te fterker aan. Deze middelen zijn, vastheid, voorzigtigheid, en verdraagzaamheid; voorts, een wakker voorftaan van het Protestantfche geloof, zoo wel met tegenftand van *neologie* als overdreven *liberalisme*; laatftelijk, vriendfchappelijke vereeniging van de onderfcheidene afdeelingen der Protestantfche Kerk. Bij de hier in het oog vallende onmogelijkheid der vereeniging met de Roomschkatholijke Kerk zijn de voorgefchrevene middelen ernftig aanbevolen; maar komt het er vooral op aan, wat te doen tot genot der befcherming door de *Engelfche* Kerk, in gevalle des gevaars. BROES raadt daartoe tot aankweeking van wederzijdfche achting, goedwilligheid en vertrouwen tusfchen *Engelfchen* en *Nederlanders*; en hoe billijk dit zij, en hoe veel daartoe al kan gefchieden, leze men bij hemzelven. Wie vereenigt zich niet met zijnen wensch, dat van de wijd en zijd uitgeftrekte Bijbel- en Zendelinggenootfchappen *Engeland* het middelpunt wierd, waarvan niet hoog gezag en wetten, maar, ten tijde van gevaar, voorzigtige raad, onderlinge bemoediging en befcherming zich verfpreiden mogten? Het belangrijk gefchrift eindigt met de herinnering van hetgeen volftrekt lafhartig vreezen verbiedt, even fchadelijk als geringachting des gevaars. De geaardheid der *Nederlandfche* natie, de nationale antipathie tegen het R. Katholicisme, zoo veel de Hervormden in de noordelijke provinciën aangaat, (hoe veel is daarvan evenwel vervlogen!) de onwaarfchijnlijkheid, dat het Huis van ORANJE den voorvaderlijken Godsdienst zoude afvallen, en de geest des tijds, de geest des onderzoeks, ftellen den bedachtzamen gerust, ten opzigte van het vaderland; terwijl voor de Protestantfche Kerk in haar geheel nog minder te vreezen is, van wege de zigtbare verzwakking der Paufelijke Kerk, en, ook weder, om den geest der eeuw, welke het uitdrukfel is van den Raad der Voorzienigheid, die van elken tijd den ftand en de meerdere of mindere vordering afgebakend heeft.

Digitized by Google

Bij herhaling had de verdienstelijke Schrijver de volstrektste onzijdigheid en kloekmoedige vastheid van 'sKonings bestuur geroemd; eene *Narede* dient ter bevestiging, dat en de Protestant gerust, en de Roomschkatholijke tevreden zijn moge onder dat bestuur, de laatste ook waar hij het kerkelijk regt wat verkort acht. Er wordt hier gesproken van de waakzaamheid des Gouvernements tegen oproerig bedrijf in elke gezindte, en voor de vrijheid en gelijkheid van Godsdienstbelijdenis, ten gevolge waarvan de *Jezuitsche* Zendelingen geweerd zijn; ook van den maatregel omtrent de processiën, en *controvers*-predikatiën tegen de ketters. Nog twee andere wetten, de eene betreffende briefwisseling met buitenlandsche Kerkbesturen, de andere erfmaking aan eene kerk, ezv. overwogen zijnde, komt vooral het Decreet omtrent het *Collegium Philosophicum* in aanmerking. Men leert hier, wat daaromtrent al besloten is, onderscheidenlijk kennen, en 's Konings onpartijdigheid wordt tegen de Roomsche ergernis voldingend gehandhaafd. Doch, ook hier leze men den Schrijver zelven.

Dat eene afdeeling over de Protestantsche Kerk in *Noord-Amerika*, om de dikte en prijs des boeks niet te vermeerderen, achtergebleven is, en in het *Christelijk Maandschrift* nu komen zal, is jammer, zoo wel als het niet vertaald zijn van vele belangrijke en groote aanteekeningen, zoodat vele lezers nu heel wat ongelezen laten moeten, dat hun van dienst had kunnen zijn. 't Is te hopen, dat het gemelde stukje ook afzonderlijk zal te bekomen zijn.

Heeft nu de lezer van dit Tijdschrift onze lofspraak nog van noode, om zijne belangstelling in dit werk op te wekken? Die lofspraak blijft altijd beneden de waarde des boeks. Hij leze onzen wensch, dat in geen Protestantsch Huisgezin, waar men gaarne iets degelijks leest, dit boek gemist worde, zoo min als in het studeervertrek des Geleerden! Dat BROES, lange nog gespaard, ten zegen en sieraad der Protestantsche Kerke, zich, dankbaar aan God, verblijde over de vruchten zijns arbeids, die gewis zijnen naam, bij dien zijns Vaders en Broeders, onsterfelijk maakt!

Digitized by Google

Leerredenen ter verklaring van het Evangelie van Johannes; door N. MESSCHAERT, *Predikant der Doopsgezinde Gemeente te Rotterdam. Iste Deel. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart, *en te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven, 1825. *In gr. 8vo. XVI*, 392 *Bl. f* 3-75.

Wij hebben dezen bundel, bevattende veertien leerredenen, naar de onlangs aangenomene onderscheiding, liever Bijbel- of Schriftuuroefeningen te noemen, en, loopende over de zeven eerste hoofddeelen van Joannes' Evangelie, met doorgaande voldoening gelezen. Het is ons wel eenigzins twijfelachtig, of de meerderheid der toehoorders met zoo lange verklaringen en zoo weinig toepassing, als hier veelal plaats vindt, naar genoegen gediend zij en behoore te zijn; maar voor den liefhebber der waarheid, die naar de godzaligheid is, hetzij dan hoorder of lezer, is zulk eene doorgaande opheldering van een der belangrijkste, schoonste, doch te gelijk moeijelijkste deelen der H. Schrift gewis uiterst welkom. De Eerw. MESSCHAERT, die dezelve bestaat te leveren, mag hierom, dunkt ons, een moedig man heeten; te meer, daar hij den regten, koninklijken weg, als uitlegger, bewandelt, en, met de hoogste belangstelling in Gods woord, doch tevens onafhankelijk van eenig voorgeschreven menschelijk begrip, zóó verklaart, als eene gezonde letterkunde hem toeschijnt te vorderen. Hij mag dan ook wel, ten opzigte van het hooge leerstuk, dat hier ten grooten deele op den voorgrond schijnt te staan, en waarbij de beide uitersten van onbepaalde vergoding en geheele vermenschelijking (om het zoo eens te noemen) van den persoon des Zaligmakers evenzeer vermeden worden, omtrent zoo digt bij de waarheid zijn, als het ons menschen, in dezen staat der onvolkomenheid, gegeven is te geraken. Het is echter uiterst moeijelijk, al is men ook met geene banden van menschelijk gezag regtstreeks belemmerd, hier zoo geheel zonder

vooringenomenheid en vreemden invloed te blijven, als de waarheid wel vordert. Van wederzijden ſtelt men zich aan verwijt..... van anderen, ja ook van zichzelven bloot.

Wij beginnen met Joannes' bekende inleiding: *In den beginne was het woord*, enz. MESSCHAERT volgt het gevoelen, ook door VAN DER PALM, nog onlangs, en eene menigte anderen omhelsd, dat de droomerijen der Gnostieken aanleiding tot dit ſtuk zouden hebben gegeven. Bij ons vindt dit altijd nog zwarigheid, omdat niet bewezen is, dat die dwalingen al zoo oud zijn, en het inderdaad waarſchijnlijker luidt, dat zij uit deze bron geſchept en daarna vervalscht, dan dat integendeel Joannes door hen tot een' zoo diepgaanden wijsgeer zou gemaakt zijn. Deze waagde zich wel niet op zulke kronkelſporen, met kunstwoorden, als zoo vele doornen, bezaaid. Maar wat dan? De zaak is duister. Wij meenen evenwel, dat de woorden van Geneſis, en bijzonder van den Pſalmist: *door het woord des Heeren zijn de hemelen gemaakt*, in Joannes' geest den grond tot de geheele uitweiding hebben gelegd. Het is het woord des Heeren (ook tot de Profeten dikwijls gerigt, en de bron van licht en leven), het woord, door Christus met daden en werken verkondigd, vleesch en zigtbaar in hem geworden, dat Joannes gereed is, om ook met de pen voor de toekomende eeuwen te prediken, en in voller dag te ſtellen, dan tot-nog toe door iemand is geſchied. Deze gedachte grijpt hem aan, en doet hem, wiens hoogzwevende geest wel meer in profetiſche verrukking ſpreekt, die wonderbare taal voortbrengen. In het kort: laat het ſtamelen zijn, wat wij hier doen, maar wij kunnen niet beſluiten, den heiligen Apostel zoo ſtijf in dogmatiſche formen daarheen te laten wandelen. Behoudens dit verſchil, kunnen wij ons met MESSCHAERT zeer wel vereenigen, vooral ook tegen het denkbeeld, dat de *wereld* hier het Christendom zou moeten beduiden.

In de tweede leerrede, die van het 19de tot het 34ſte vers loopt, over des Doopers getuigenis omtrent Jezus, als *het lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt*,

Digitized by Google

wordt toch ligt een al te diep inzigt in de verborgenheid van het verlossingswerk aan dien wegbereider toegekend. Immers, hoe lang duurde het, eer iemand der Apostelen aan dergelijk iets dacht; en toch schijnt Joannes daarna zelfs onzeker omtrent den persoon des mans, die zich niet duidelijk genoeg den Messias betoonde, of heet het althans van hem, dat de minste in het koningrijk der hemelen meerder is dan hij. Er is hier overal veel donkers, en wij zouden onwaarheid spreken, zoo wij zeiden, altijd door de opheldering bevredigd te zijn.

Met genoegen volgen wij verder den verstandigen uitlegger bij het laatste gedeelte van dit en het begin des volgenden hoofddeels, en stemmen meestal met hem in, het zij in de keuze van bestaande verklaringen, of omtrent hetgeen hij uit zichzelven ter toelichting zegt. Misschien zal het sommigen vrij genoeg gesproken zijn, wanneer hij, bij gelegenheid van het Kanasche bruiloftswonder, zegt: „Wij willen gereedelijk toestaan, dat de heilige Verlosser, door het bezorgen van voortreffelijken wijn, en zulks wel in grooten overvloed, in deze gelegenheid een blijk gegeven heeft, dat hij het gebruik eener overvloedige en meer dan gewone mate van de verheugende vrucht des wijnstoks, bij feestelijke gelegenheden, niet afkeurde, maar veeleer door zijne deelneming en wonderdaad goedgekeurd en geheiligd heeft." Wijders behoort MESSCHAERT tot de uitleggers, welke Jezus' reiniging van den tempel, hier verhaald, niet voor dezelfde houden met die, op het laatst van zijn leven door Mattheus en Marcus geplaatst. Wij laten de beoordeeling zijner gronden aan anderen over. De drieledige toepassing der leerrede is doelmatig en schoon.

Van II: 23—III: 21. het gesprek met Nicodemus. Wij kunnen niet zeggen, hier iets anders, dan het gevoelen der beste en laatste uitleggers, gevonden te hebben, wèl en gepast ontwikkeld. Of BORGER's vernuftig denkbeeld, dat door *aardsche dingen* zouden verstaan worden dingen, die zich door vergelijking met het aardsche laten ophelderen, aangenomen worde of niet, bleef ons eenigzins duister.

Digitized by Google

„Die wedergeboorte en vernieuwing — zegt MESSCHAERT ter toepassing — is geen werk, dat in een oogenblik, dat in eenig tijdperk onzes levens geheel voltrokken wordt. — Maar welk middel, om ernstiger en standvastiger te worden? Ik weet er geen, dan gestadig te zien op hem, die aan het kruis verhoogd is, *opdat een iegelijk, die in hem gelooft, niet verderve.* — Niemand zegge dan: bij mij is het onvermogen; mij ontbreekt de geest: die geest, die niets anders is dan een edeler zin, wordt door de Goddelijke kracht van Christus' lijden opgewekt en versterkt."

III: 22—36. Des Doopers herhaalde getuigenis van Jezus. MESSCHAERT is van meening, dat 's mans rede tot het einde des hoofdstuks toe voortloopt. Dit is zeker de ongewrongenste opvatting, en stemt overeen met het aangenomen oogmerk van den Evangelist ten aanzien van Jezus' meerdere, oneindig meerdere verhevenheid, zoo wel als met MESSCHAERT's vroeger opgemerkte hooge denkbeelden van Joannes' diep inzigt, schoon wij zelfs dit laatste kunnen toegeven, zonder hem nog de geheele verzoeningsleer toe te leggen. En met dat al kunnen wij, dit een en ander vergelijkende, wel begrijpen, dat een Duitscher op de gedachte kwam, om het gansche Evangelie van Joannes, als onvereenigbaar met de overige geschiedenis, voor onecht te verklaren. Wanneer het bestaan van zwarigheden, groote zwarigheden, hiertoe genoeg was, dan zou de man in ons oog niet kwalijk handelen. Maar, nu het tegendeel waar is, nu geene duisternis het Goddelijke licht, dat hier schittert, bedekken kan, nu zeggen wij veeleer, met een' ouden logischen term: *a posse ad esse valet conclusio:* het moet alles zoo plaats gehad hebben, want wij onderscheiden de stemme des heiligen Apostels duidelijk. MESSCHAERT neemt, met GRIESBACH, de lezing (vs. 25) aan, *met een' Jood*, en houdt dezen voor een' door Jezus gedoopten; hetgeen den zin vooral niet bemoeijelijkt. Maar hij wil (vs. 34) niet ingevuld hebben *hem*, maar eer *in* of *door hem*; en hiertegen valt, dunkt ons, nog wel wat te zeggen. De

geest was nog niet gekomen, heet het elders; alleen op Jezus was hij zigtbaar afgedaald; die had alle dingen van den Vader ontvangen, niet in eene zekere mate; neen, hij sprak de woorden Gods: wij zien ons niet gaarne een der sprekende bewijzen van des Vaders oppermagt en meerderheid afhandig maken.

IV: 29. de Samaritaansche vrouw. MESSCHAERT, al zachtkens voortgaande, laat geene zwarigheid of verschil onaangeroerd, en men volgt hem gaarne bij zijnen bedaarden gang. Hij eerbiedigt blijkbaar eene tijdsorde in Joannes' verhaal, schoon vele en belangrijke zaken in hetzelve worden overgeslagen. Voor geene Joden schrijvende, moet de Apostel hier en daar eene kleine aanwijzing invullen; zoo als, dat de Joden en Samaritanen geene gemeenschap met elkander houden, — en volgt hij ook de Romeinsche tijdrekening, zoodat, meent MESSCHAERT, de zesde uur niet de middag-, maar de avondstond is. Voorts is hij van het zachtere gevoelen omtrent het: *is uw man niet;* schoon hij te regt aanmerkt, dat wij het nette van alles niet kunnen weten. Wat men ook aanneme, zeker was zij geene gemeene, zelfs geene alledaagsche vrouw. Somtijds beklagen wij ons wel eens, (en wij zullen tot deze aanmerking straks meer gelegenheid vinden) dat MESSCHAERT zoo heel kort meent te moeten zijn. De oorzaak van dien twist en haat tusschen Joden en Samaritanen had immers wel verdiend wat breeder ontwikkeld te worden. Zij spelen nog al eene rol in Jezus' geschiedenis.

Wij zouden veel te uitvoerig worden, indien wij op deze wijze wilde voortgaan. De volgende rede, van IV: 30—54, levert bijzonder stof tot eene schoone toepassing. Die wij daarna vinden, V: 1—18, moet ons doen opmerken, dat MESSCHAERT de plaats omtrent de *beroering van het water*, vooral het vervolg: *want een engel* enz., op gezag der beste handschriften, verwerpt. Maar, nog ééne verder gaande, komen wij aan de hoogstmerkwaardige rede van Jezus over zijne eigene waardigheid, vs. 19—47; en hier moeten wij betuigen, onbe-

Digitized by Google

vredigd door MESSCHAERT te zijn heengezonden. Waarom hier die haast gemaakt? Waarom eene bloote omschrijving van zoo belangrijke woorden? Hier immers wordt, aan de eene zijde, de hooge waardigheid van onzen Heiland zoo duidelijk verklaard, maar ook, aan de andere zijde, de meerderheid des Vaders, als Oorsprong en Gever, zoo klaar vertoond, dat er omtrent dat oud verschil geen twijfel overblijft. En waarom dit niet, in alle eenvoudigheid, in het licht gesteld en aangedrongen? Waarom de onbijbelsche en voor zoo velen ergerlijke leer, die van den Middelaar Gods en der menschen, den mensch Christus Jezus; spreekt, alsof hij de Oneindige en Algenoegzame zelf ware; die dus, ô dwaze tegenstrijdigheid! voor ons geleden zou hebben, zoo niet, even als de Heidensche Jupiter, gestorven zou zijn, (eene leer, korteling op nieuw met mond en pen, met geestdrift en scherpheid door Protestanten verkondigd) aldus niet uit den mond der waarheid zelve tegengegaan? Wij kennen leerredenen van zoodanige strekking over dit hoofdstuk, welke wij wel zouden wenschen, door den grijzen prediker, die sedert lang onzer natie tot luister verstrekt, uitgegeven te zien. *Ik schame mij het Evangelie van Christus niet*, noch ken andere vrees dan die van God. Zoo moet *hij* vooral spreken, en dit moet *hij* betoonen, die geene menschelijke banden kent, en zijn licht vrijelijk mag laten schijnen. Dat MESSCHAERT met ons in hetzelfde gevoelen staat, blijkt reeds uit de eerste leerrede; en wij doen dus geen' gewaagden, ongepasten eisch, maar geven hem welligt aanleiding, om eens nader op het stuk terug te komen.

Wij voor ons schromen niet, het te belijden, dat wij geen' genoegzamen grond zien, om, zoo als MESSCHAERT echter, in zijne rede over Joan. VI: 1—34, leert, ook de vervulling van ligchamelijke nooden van Jezus te bidden. Wij doen dat wel in zijnen naam, als den veelgeliefden des Vaders; maar wachten ons liefst, een' stap verder dan de uitdrukkelijke letter te gaan, in zaken, die zoo ligt tot verwarde en het hoogste Wezen onwaardige denkbeelden voeren.

Digitized by Google

VI: 35—71 is eene plaats vol moeijelijkheid. Wij hebben MESSCHAERT's verklaring en aanwending doorgaans met veel genoegen gelezen. Omtrent de laatste uitdrukking: *het vleesch en is niet nut; de woorden, die ik tot u spreke, die zijn geest en leven*, zouden wij slechts een weinig anders denken. Wij vinden daarin door Jezus aangewezen het naauw verband tusschen zijne leer en daden, lijden, verheerlijking, enz. Dit komt ons natuurlijker voor, dan dat *vleesch* hier zou zijn *de doode letter*, en het andere de geestelijke opvatting. Ook in het stuk over VII: 1—39 komt menige schoone opheldering voor. Eenvoudig is vooral de verklaring der woorden: *die uit zichzelven spreekt, zoekt zijne eigene eere*; zoo vele valsche Profeten, als er ooit onder u zijn opgestaan, die hebben alleen de eer der (bij de) menschen gezocht, maar de Mozessen en de Samuels hebben deze versmaad. Ook de toepassing, vanhier vooral ontleend, is treffend. Wij willen dus over min zekere kleinigheden niet kibbelen. Met het zevende hoofdstuk eindigt de laatste leerrede; en wij vinden ons genoodzaakt, mede naar het einde te spoeden.

Helder, aangenaam, belangrijk, ernstig en warm zijn ons, wij herhalen het, deze leerredenen voorgekomen. Onze voorname wensch is reeds blijkbaar geworden, dat de waardige Prediker zich minder gehaast, en meer van die uitweidingen en toepassingen gegeven had, welke doorgaans zoo wèl gekozen en zoo fiksch daar neêrgesteld zijn.

Wij ontvingen dan nu, binnen kort, van vijf Doopsgezinde Leeraars, SIEGENBEEK, VAN RIJSWIJK, MESSCHAERT, HOEKSTRA en VAN DER PLOEG, proeven van hunnen arbeid. En nog is Recensent niet voldaan. Stukken van een der' beste leerlingen van den wijzen HESSELINK, buiten den Leydschen Professor in de Welsprekendheid en den wat verduitschten Crefeldschen Leeraar, zouden hem nog meer echte proef van den geest dezes Genootschaps zijn. En wie twijfelt, of ze met genoegen zouden gelezen worden? Dan, genoeg! De Eerw. MESSCHAERT volbrenge zijne taak niet min gelukkig, dan hij die begonnen heeft.

Digitized by Google

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. XIIde Deel. *Te Haarlem*, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1824. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 398 *Bl.* *f* 4-50.

Dit deel der Verhandelingen van de *Haarlemsche* Maatschappij is een belangrijk sieraad dier schoone verzameling, welke den roem onzes vaderlands, wat de beoefening der wetenschappen aangaat, uitnemend bevordert en bewaart. Twee stukken maken dit twaalfde deel uit. Het eerste bevat twee verhandelingen over *de afdamming van het IJ*, de eene van den *Administrateur van 's Rijks Waterstaat*, A. F. GOUDRIAAN, de andere van den *Hoofd-Ingenieur van 's Rijks Waterstaat*, D. MENTZ, aan welke beide Heeren de gouden eereprijs der Maatschappij en de door *Z. M.* den Koning bepaalde premie van *f* 2500 zijn toegewezen. Het tweede stuk, van geneeskundigen inhoud, is eene verhandeling over *de gewijzigde Kinderpokken*, door J. W. GITTERMAN, *Med. Chirurg. et Artis Obstetr. Doctor* te *Emden*, wien de gouden eereprijs en de premie van *f* 150 is toegewezen. Stukken van zulke meesters, over zulke gewigtige onderwerpen, en door zoodanige vereeringen onderscheiden, behoorden ook in onze boekbeschouwing vermeld te worden, al laat noch de aard dier onderwerpen, noch die onzes tijdschrifts, eene uitvoerige beoordeeling, of zelfs beoordeeling, toe.

De vraag, die in het eerste stuk beantwoord wordt, laat zich in vijf bijzonderheden analyseren (GOUDRIAAN, bl. 4, 5): Welke voordeelen mag men van zoodanige afdamming verwachten, ter bewaring der diepte van het *IJ*, ter besparing der anders vereischte onkosten, ter vermijding van het onderhoud van alle zeeweringen, ter meerdere beveiliging der schepen op het *IJ*, ezv.? Zoude die afdamming wel eenigen nadeeligen invloed kunnen hebben op de stroomen of getijden in de *Zuiderzee*; of

mag men zulke opdrooging van het *Pampus* verwachten, dat in allen gevalle de binnenlandsche vaart onbelemmerd zal plaats hebben? Welk is het getal en de wijdte der sluizen, in den afsluitenden zeedijk behoorende, om al het water door te laten, dat men berekenen kan, door al de uitwaterende sluizen van *Noordholland*, *Rijn-* of *Amstelland*, in het *IJ* te worden ontlast, en alle belemmering der scheepvaart over de *Zuiderzee*, van of naar *Amsterdam*, te vermijden? Waar is een zoodanige, van sluizen voorziene, zeedijk het best aan te leggen; hoe kan en moet daarbij voor de veiligheid der schepen, bij ongunstig weder, gezorgd worden, en hoe veel dat kosten? Welken invloed zoude die afdamming hebben op de droogmaking van het *Haarlemmermeer*?

GOUDRIAAN raadt aan, een' dam bij den Vuurtoren, en de vereeniging van *Marken* met het vasteland. MENTZ, wiens verhandeling althans niet minder bewerkt is, wil ook een' spuiboezem buitensdams: een plan, waartegen ons meerdere zwarigheden, ook na de oplossingsproeven des Schrijvers, dunken te bestaan, ontspruitende uit de opslibbing, voor dien spuiboezem onvermijdelijk, hoe langzaam die ook voortga, en, hoewel ons hier de oplossing meer voldoet, uit het minder verval van water, aan de sluizen in den *IJ*-dam. De opening eener gemeenschap tusschen het *Wijkermeer* en de *Noordzee*, door een kanaal met sluizen, gelijk bij *Katwijk*, in de eerste verhandeling aangeraden, althans wenschelijk voorkomende, is in de tweede vooral stellig beoordeeld, en de voordeelen van een zoodanig kanaal betoogd. Doch wij mogen in geene bijzonderheden verder treden, en zeggen alleen dit, dat bij ons geen twijfel overblijft, of elk, der zake kundig, zal aan het hier voorgestelde plan, indien het uitvoerbaar zij, behoudens de genoegzame diepte bij het *Pampus* en *Muiden*, en de ongehinderde scheepvaart op *Amsterdam*, bijval schenken, althans de afdamming van het *IJ*, op de wijze door GOUDRIAAN of door MENTZ voorgedragen, (en naauwkeurige kaarten en tabellen dienen tot opheldering) beter achten, dan eenen

Digitized by Google

dijk voor *Amsterdam*, zoo kostbaar enz.! En hoe staat het dan met de kosten der afdamming? Volgens GOUDRIAAN, *f* 3,770,400; volgens MENTZ (doch dit dunkt ons toch te laag aangeslagen) slechts *f* 2,255,920. Men zie tegen deze kosten de voordeelen der afdamming van het *IJ*, bij beide Schrijvers berekend.

De geheel andersoortige verhandeling behooren wij ook nog te doen kennen. Dezelve, in een' onderhoudenden stijl geschreven, is in de volgende afdeelingen vervat: I. Welke is de aard en het beloop van die soort van pokken, door de Engelschen *modificated small-pox* geheeten? Waarin verschillen ze van de ware en de *varicella*? Brengen ze, bij besmetting van niet *gevaccineerden*, ware pokken voort? Hangen ze van eene bijzondere constitutie, eenige ziekelijke ongesteldheid, of andere oorzaken, af? Wat is het middel, om dezelve voor te komen? Deze afdeeling is vooral ook belangrijk door het berigt van de omtrent dit stuk gedane waarnemingen in de Nederlanden, Duitschland, Engeland, en bijzonder die van den Schrijver zelven. Is dit gedeelte reeds zoo belangrijk, leidende tot het besluit, dat er een van de gewone *varicella* verschillend en met de echte kinderziekte veel overeenkomend uitslag bestaat, in weerwil der voorafgegane geregelde *vaccinatie*, nog duidelijker wordt dit bewezen in de algemeene schets van het beloop, en vooral in de oordeelkundige bepaling van de eigenlijke natuur der gewijzigde kinderpokken. Tot drie partijen de verschillende gevoelens brengende, wordt de eerste meening, die de gewijzigde kinderpokken tot niets anders dan de echte kinderziekte zelve maakt, met een enkel woord afgedaan; de tweede meening, die dezelve houdt voor de onder den naam van *valsche pokken* (*varicellae*) beschrevene ziekte, wordt uitvoeriger overwogen, en zoo wel HEIM als KAUSCH ontmoeten hier bondige wederspraak. Het was te verwachten, uit het voorgaand verslag van des Schrijvers eigene waarnemingen, dat hij zich tot aanhanger van een derde gevoelen zoude verklaren, dat inderdaad eene kinderziekte aanneemt, die zulke voorwerpen aandoet,

welke te voren de regelmatige koepokken hebben gehad, maar welke in haren loop, op eene zeer in het oog vallende wijze, verzacht wordt, en bijna geheel van allen gevaar ontbloot mag genoemd worden. Met groote naauwkeurigheid is het onderfcheid tusfchen de gewijzigde kinderziekte en gelijkfoortige bepaald. De derde vraag in het boven opgegeven voorftel wordt ontkennend beantwoord. Verfcheidene oorzaken van de gewijzigde kinderpokken worden vermeld; maar te regt befluit GITTERMAN aldus: „ Het blijft voor de fcherpzinnigheid en geest van waarneming, den Artfen eigen, te bepalen, welke van alle de gemelde oorzaken, in dit of dat geval van gewijzigde kinderziekte, tot het ontftaan van dezelve voornamelijk aanleiding heeft gegeven." Ook befchouwt hij dit ftuk niet als afgedaan, maar wekt elken Geneesheer op, om geene gelegenheid tot het doen van meerdere waarnemingen te laten voorbijgaan. In de opgave van het middel, ook om de gewijzigde kinderpokken voor te komen, lazen wij met groot genoegen de kenmerken der echte koepok, en wat er tot eene goede *vaccinatie* gevorderd wordt. — II. Wat heeft men thans te denken van het op den duur behoedend vermogen der koepokken? Is het raadzaam, in elke epidemie op nieuw in te enten? Deze vragen worden in de tweede afdeeling behandeld. De eerfte wordt door voorbeelden beantwoord, die niet zullen nalaten, aan de koepokken een duurzaam beveiligend vermogen te doen toekennen, en de herhaling der *vaccinatie* alleen aangeraden, in geval dezelve onzeker was. Mogt de behoedzaamheid des Schrijvers allen Artfen eigen zijn! — III. Zijn de middelen, in dit Rijk aangewend, om de koepokinenting in het groot aan te moedigen, toereikend, om dezelve genoegzaam te bevorderen, en de kinderziekte geheel te doen ophouden? Zoo niet, welke zijn dan daartoe de meest gefchikte middelen? De Schrijver dringt op *een bepaald bevel der Hooge Overheid* ernftig aan; en wie (ten ware de fmetftof van CAPADOSE *c.f.* zijn hart en herfenen had aangetast) billijkt niet 's mans redenering, die ons te gepast fcheen, om dezelve niet over te nemen?

Digitized by Google

„ Even gelijk het" [helaas!] „de betrekkingen eens staats eischen, dat een bepaald aantal van mannen, door middel der zoogenoemde *militaire Conscriptie*, tot den oorlog bestemd worden, en voor het vaderland, opdat hetzelve blijve voortduren, als het ware, den dood te gemoet gaan; zoo vorderen, integendeel, de regten der natuur, dat de staat ook, aan den anderen kant, zoo veel mogelijk, voor het behoud zijner medeleden zorg drage; en voor dat oogmerk is, buiten allen twijfel, de wettelijk algemeene invoering der koepokinenting een uitstekend middel." [Het beste, het éénige.] — Wat bl. 146 gelezen wordt van de Predikanten is op ons vaderland niet toepasselijk, gelijk in *Oostvriesland*.

Wij vragen geene verschooning voor onze uitvoerige aankondiging van dit werk (het laatste blad behelst waarnemingen van Prof. VROLIK); zij is niet evenredig aan het belang, dat men bij hetzelve heeft, ook al behoort men niet tot de beoefenaars der Medische wetenschap, die het voorzeker niet zullen willen ontberen.

Huismans Handboek, voorgesteld in den Vrieschen Stalmeester, of Paarden- en Koeijen-Doctor, enz. enz. Uit eene veeljarige ondervinding zamengesteld door J. W. Derde Druk. Te Sneek, bij F. Holtkamp. 1825. *In kl. 8vo. VIII en 206 Bl. f* 1-60.

Een tweede, ja zelfs een derde of vierde druk is nog altijd geen bewijs van de voortreffelijkheid van een boek. Het voor ons liggend werkje is er een sprekend bewijs van, en wij gelooven deszelfs debiet gedeeltelijk aan het breede uithangbord, waarvan wij slechts een gering gedeelte hebben overgenomen, en hetwelk den ligtgeloovigen huisman wel bedriegen kan, gedeeltelijk aan het gebrek van een beter boekje, dat in de wezenlijke behoeften van Landlieden en Stalmeesters voorziet, te moeten toeschrijven. Een berigt aan den lezer behelst niet veel meer, dan eene herhaalde opgave van den breedsprakigen titel

Digitized by Google

daarop volgt de korte inhoud der hoofdstukken, en deze is hiervan andermaal eene herhaling. De zestien eerste hoofddeelen zijn aan de behandeling van alles, wat de paarden, derzelver oppassing, aanfokking en hunne ziekten betreft, toegewijd. Het zeventiende bevat eene beschrijving van de voornaamste ziekten van het rundvee, met bijvoeging van beproefde geneesmiddelen; het is in eene alphabetische orde behandeld, even als het elfde hoofddeel, dat de ziekten der paarden ten onderwerp heeft. Het achttiende hoofddeel beschrijft (opdat er niets aan dit Handboek ontbreke) de hondsdolheid, derzelver toevallen en genezing. Daar, voor het overige, de Schrijver onderscheidene geschriften soms letterlijk heeft *nageschreven*, is het er verre af, dat alles even slecht zoude zijn. Voor de natuurlijke historie der paarden bezigde hij vooral BUFFON, en zelfs de aanhalingen vindt men hier naauwkeurig weder. Tot een staaltje van des Stalmeesters pathologische kennis, diene het volgende artikel over de *magerheid* der koeijen; zijne rationele geneeswijs zal daaruit mede blijken: „Somtijds is een os of koe zoo mager, dat hem de huid aan de beenen zit; deze kwaal zoude hem zekerlijk tot de uiterste kwijning brengen, zoo men er niet schielijk bij was. Het eerste middel is, dat men hem met *wijn* of *brandewijn* en *olie*, ondereen gemengd, de ribben tegen de vloeg van het hart op moet smeren en sterk wrijven, en er dan eene warme pan tegen houden, om de zalf te doen intrekken; hierdoor raakt hem het vel en vleesch (?!) van de ribben af. Ten tweede, als zoo deze kwaal niet veroorzaakt wordt dan door te verhit bloed, dat men noodwendig moet matigen, zoo men niet wil, dat het vel en vleesch weder gaat vastzitten, moet men hem eenen drank geven van gekookte *beetwortelen*, *wilde suikerij* en andere verkoelende dranken, met *zemelen* daaronder. Of men maakt een klisteer van die dingen, daar men een paar lepels vol *boom-* of *lijn-olie* bijdoet."

Wij twijfelen niet, of onze lezers hebben hieraan genoeg. Ten slotte nog eene aanmerking van BUFFON,

Digitized by Google

welke de Stalmeester niet heeft overgenomen: „*Je ne puis terminer l'histoire du cheval sans marquer quelques regrets de ce que la santé de cet animal utile et précieux a été jusqu'à présent abandonnée aux soins et à la pratique souvent aveugles de gens sans connoissance et sans lettres.*"

De uitrusting en ondergang der onoverwinnelijke Vloot van PHILIPS II *in* 1588, *door Mr.* JACOBUS SCHELTEMA. *Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1825. *In gr. 8vo. XIV en* 312 *Bl. f* 3-90.

Zietdaar weder een gewrocht van onzen werkzamen en in 's Lands Geschiedenissen doorkneden SCHELTEMA! Hij beschouwt den ondergang der zoogenoemde *onoverwinnelijke Vloot* uit een belangrijk gezigtpunt voor die Geschiedenis; als het oogenblik der *crisis*, als het keerpunt onzer worsteling tegen *Spanje*. Daar, namelijk, te voren de zaken der *Vereenigde Nederlanden*, door tweedragt, *Engelsche* listen en PARMA's beleid, gedurig achterwaarts gingen, begonnen zij, door den schrik voor de *Armada* van FILIPS onderling en met *Engeland* hereenigd, eene voorspoedige wending te nemen; en bijkans van toen af dagteekenen zich de zegepralen van MAURITS. Wij behoeven niet te zeggen, dat de verdienstelijke Schrijver geenszins alleen uit de voor ieder toegankelijke bronnen geput, maar ook zeldzame en min bekende heeft weten op te delven. Daartoe behooren vele kleine geschriften van tijdgenooten, zoo in *Engeland* als in de *Nederlanden*, bij gelegenheid der groote Gebeurtenis, en in zegepralend gevoel over de groote uitredding, geschreven, alsmede eenige nieuwspapieren, te *Keulen* in 't *Hoogduitsch* uitgegeven; voorts de *Resolutiën* der Staten van *Holland* en der Staten-Generaal.

Wij herinneren ons, belangrijke bijzonderheden nopens de *uitrusting* der Vloot gezien te hebben in een hedendaagsch werk; het Leven van den beroemden *Spaanschen*

Dichter LOPE DE VEGA, door Lord HOLLAND. LOPE was Geheimschrijver van ALVA, en scheepte zich naderhand mede op de onoverwinnelijke Vloot in; hij was echter niet onder de slagtoffers harer verstrooijing. Onder anderen ziet men daaruit, hoe stellig zeker de verwachting in geheel *Spanje* was, dat men eerlang de *ketters* geheel ten onder zou brengen.

Het blijkt uit het werk van SCHELTEMA, hoe FILIPS, met al zijne geprezene staatkundige wijsheid, door hardnekkig volharden bij een eens genomen ontwerp, al werd hem zulks door deskundigen als geheel ondoenlijk en verderfelijk voorgehouden, zichzelv' in 't ongeluk stortte. Niettegenstaande de veelvuldige voorstellen van alle kanten, om toch eene haven, hetzij op het eiland *Wight*, hetzij in *Schotland* of *Ierland*, of, liefst van alle, in de *Vereenigde Nederlanden*, als wijkplaats voor de Vloot, te bemagtigen, bleef FILIPS volharden in het plan, om volstrekt niet dan regtstreeks in *Engeland* te landen; en hij droeg deze gevaarvolle onderneming aan eenen der in dit vak minstkundigen zijner Grooten, den Hertog van *Medina Sidonia*, op, die volstrekt zonder eigen beleid, als een lijdelijk werktuig zijner *Instructiën*, handelde. Het is merkwaardig, dat twee bekwamere Zeevoogden, tot Opperbevelhebbers benoemd, kort te voren snel achtereen overleden waren; nogtans bleven den Koning nog genoeg bekwamere Zeelieden en Krijgsbevelhebbers over, die hij had kunnen bezigen. Maar het ging hier wel volgens het *Latijnsche* spreekwoord: *Wien God wil doen omkomen, ontrooft Hij eerst het verstand.* Deze verstandeloosheid, gevoegd bij den moed en de kunde der *Engelsche* en *Nederlandsche* scheepslieden, en vooral het blijkbare Godsbestuur, zigtbaar in den val van dezen *Spaanschen*, gelijk van den *Franschen* XERXES in 1812, deden de onderneming geheelenal mislukken. Van de *Armada*, uit 160 schepen en 35000 man bestaande, bleef nog geen derde behouden.

De Heer SCHELTEMA heeft deze merkwaardige Gebeurtenis, van haren eersten oorsprong af in 1585, (na de

Digitized by Google

verovering van *Antwerpen* werd het ontwerp op het tapijt gebragt) tot de geheele mislukking in September 1588, in alle bijzonderheden nagegaan. Hij verdeelt dezelve in vier deelen: *de uitrusting; toerustingen ter verdediging; het lot en de ondergang der Vloot*, en *eerste gevolgen van den uitslag*, waarachter eenige *Bijlagen* volgen, namelijk: *Beschrijving van de Vloot en derzelver ondergang*, *door* SIMON STIJL (uit den beroemden Lotzang). *Naamlijst der Hoofdbevelhebbers van de Vloot en der Legers, alsmede der Leden van den Hoogen Raad, voorloopig in Spanje benoemd, tot het bestuur over Engeland. Bulle van Paus* SIXTUS *V tegen* ELIZABETH, *Koningin van Engeland. Aanspraak van de Koningin aan het Parlement van Engeland, volgens* BENTIVOGLIO. *Uitschrijving van den Dank- en Bededag, door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Iets over* WILLEM VERHEYDEN, *het Vertoog tegen den Vredehandel, en zijne Oratie over de Vloot van den Spaanschen* XERXES. *Nalezingen en Bijvoegsels.*

De uitvoering behoeft onzen lof niet. De stijl van den Heer SCHELTEMA is bekend en algemeen geacht. De inleiding vooral is uitmuntend geschreven. De Auteur schijnt hier zijne neiging ter navolging van den stijl des Drossaards van *Muiden* te hebben opgegeven; zich, volgens zijn eigen zeggen, meer toeleggende „op duidelijkheid en klaarheid, dan op kortheid en kracht, „en te hebben afgezien van alle dichterlijke opsiering." Hij heeft bijzonder ten doel, in deze Geschiedenis den moed en de volharding onzer Voorvaderen te doen uitkomen, en te doen zien, dat de eer der overwinning geenszins alleen aan de *Engelschen*, maar ook wel degelijk aan onze Zeehelden, eenen JOOS DE MOOR, VAN WASSENAAR WARMONT, PIETER VAN DER DOES en JUSTINUS VAN NASSAU, te danken was, die de groote uitrusting van PARMA zoo gestreng in de *Vlaamsche* havens, vooral te *Duinkerken*, wisten geblokkeerd te houden, dat hij zich met de uit *Spanje* gekomene Vloot niet kon vereenigen, waardoor de onderne-

Digitized by Google

ning, die anders, onder het beleid van eenen PARMA, hoogstwaarschijnlijk gelukt zou zijn, in duigen viel. Als een stellig bewijs van de medewerking der *Nederlanders* kan men ook aanvoeren het nemen niet alleen van een groot Galjoen door de *Zeeuwen*, hetwelk vervolgens zonk, maar ook het veroveren van twee andere, waarvan dat onder den Maarschalk DIEGO DE PIEMONTEL door kleine *Zeeuwsche* poonschuiten genomen werd, en de vlag streek voor den Vice-Admiraal VAN DER DOES. Het nemen van dit schip is het onderwerp van het *vignet*, door den beroemden Kunstschilder SCHOTEL geteekend. De breede wimpel van dit Galjoen, den Heiland aan het kruis voorstellende, is, zoo verre die nog voorhanden is, op eene andere plaat afgebeeld. Dezelve is door VAN DER DOES aan de stad *Leyden* geschonken, en moet zich, althans gedeeltelijk, nog aldaar in de *Pieterskerk* bevinden, alwaar de Heer SCHELTEMA dien zelf heeft gezien.

Wij moedigen den bekwamen Schrijver aan, om ons op meer zulke Tafereelen uit de Geschiedenis te vergasten, zoo veel hem zijne drukke ambtsbezigheden toelaten. Waarom plaatst men hem niet op eenen leerstoel der Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde, die veel meer met zijne neiging en aanleg zou strooken, dan de afmattende werkzaamheden, waaraan hij thans verbonden is?

Algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen, voor den beschaafden stand en ten behoeve des gezelligen levens, door G. NIEUWENHUIS. *Vde Deel. N—Q. Te Zutphen*, bij H. C. A. Thieme, 1825. *In gr. 8vo.* 612 *Bl. f* 6-:

Ook dit Deel des Woordenboeks hebben wij met veel genoegen doorloopen, en daarin weder gezien, dat het geenszins eene bloote vertaling van het *Conversations-Lexicon*, maar voor den *Nederlandschen* Lezer met eene menigte tot zijn Vaderland betrekkelijke Artikels voorzien is. Van dien aard zijn *Nahuys*, *Nederlanden* (het Koningrijk der), *Nederlandsche* (schilder) *school* (blijkbaar door een' kunstkenner), *Neder-*

landsche Taal-, Letter- en Dichtkunde (vrij uitvoerig, 12 bladzijden van den kleinen druk), *Nieuwland*, *Nieuwold*, *Nijmegen*, *Noordkerk*, *Oldenbarneveld*, *Oldenzaal*, *Ommeren* (*R. van*), *Oosterbaan*, *Oosterwijk* (*Maria van*), *Oostvlaanderen*, *Orville* (*d'*), *Oudendorp*, *Oudewater*, *Overijssel*, *Paradijs* (*Prof. N.*), *Pasteur*, (*J. D.*), *Pekel-A*, *Perponcher*, *Pijpenbakkerij*, *Ploos van Amstel* (*C.*), *Poelenburg* (*K.*), *Poot*, *Post* (*E. M.*), *Potter* (*P.*), *Punt*, (*J.*), *Purmer* (*de*), *Purmerende*. Wij hebben ook Artikelen over niet zeer algemeen bekende onderwerpen gevonden, gelijk de *Portugesche* en *Noord-Amerikaansche* (*Anglo-Amerikaansche*) Letterkunde. Ook de *Oostindische* Letterkunde (die der *Hindous*) wordt met behoorlijke naauwkeurigheid uiteengezet. Nogtans missen wij in de Oostersche zaken wel eens de gewone naauwkeurigheid des Schrijvers. Zoo maakt hij b. v. den *Khalif* OMAR tot opvolger van ABUKIR, in plaats van ABU BAKR, en doet hem zelfs tegen *Damascus* (hetwelk reeds onder zijn' voorganger was bemagtigd), tegen andere steden van *Syrië* en *Phenicië* optrekken, daar men toch weet, dat hij gerust te *Medina* of *Mekka* zat, terwijl KALED en ABOU SOFIAN dit alles voor hem veroverden, en eindelijk alleen te *Jeruzalem* kwam, omdat de Christenen (die zich reeds onderworpen hadden) zijne tegenwoordigheid bij het sluiten des verdrags, als een' stelligen waarborg, verlangden. Ook waren het de wapenen der *Turken* niet, die onder hem onweêrstaanbaar waren, maar der *Arabieren*; de *Turken* waren toen nog heidensche *Nomaden* in *onafhankelijk Tartarije*, hun vaderland. Op de 36,000 steden of sloten, door hem ingenomen, en de 3000 verwoeste kerken, zoo als (zekerlijk volgens Oostersche Schrijvers) hier verhaald wordt, zou ook nog wel iets af te dingen zijn. Op het Artikel *Parthia* wordt gezegd, dat het ten oosten aan *Azië* en ten zuiden aan de woestijnen van *Paramanië* grenst. Dit zijn twee erge drukfouten, zoo digt bij elkander, voor *Arië* en *Karamanië*, hoewel het laatste nog onjuist is; *Karamanië* ligt veel meer ten zuiden. Geheel onbegrijpelijk is het echter, hoe de Schrijver onder in dit Artikel zeggen kan, dat ARTAXERXES, SASSAN'S ZOON, den *Parther* ARTABANUS van den troon gestooten hebbende, „de Dynastie der *Sassaniden* op den „troon plaatste van het nieuwe *Perzische* Rijk, *waarop zij* „*tot heden gebleven is.*" Dit is een *Anachronismus* van 1200 jaren: want omstreeks 650 werd immers de troon der *Sassa-*

Digitized by Google

tijden reeds door de *Mohammedaansche Arabieren* omverre geworpen. Voorts wenschten wij wel, dat ook in dit Deel de evenredigheid wat beter in acht genomen ware. Hoe groote voorstanders wij toch ook zijn van alwat vaderlandsch is, zoo is het toch wat sterk, wanneer aan NAHUYS vier, aan geheel *Parijs* slechts 2½ bladzijden, of, nog erger, aan PLATO nog geene *anderhalve*, en aan Jufvr. POST *drie* bladzijden worden toegewijd! Dit zijn echter slechts enkele vlekken, want over het algemeen hebben wij hier zeer veel goeds, belangrijks, en meestal, in een kort bestek, ongemeene juistheid, gevonden; en het verheugt ons, dat deze onderneming zoo vele aanmoediging vindt, als uit eene nieuwe Naamlijst van Inteekenaren, na de uitgave des vierden Deels, schijnt te blijken. Het volgende Deel zal welligt het slot behelzen van een werk, dat den Uitgever tot eere verstrekt.

Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden, door Mr. W. BILDERDIJK. *IIde en IIIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. Te zamen* 413 *Bl. f* 6 : :

Van het eerste deel dezes werks is op zijn tijd verslag gegeven: deze beiden bleven te lang onvermeld, door omstandigheden, die niet van ons afhingen. Ziet hier den inhoud: *Gedachten over het verhevene en naïve*, met *aanteekeningen* of *bijvoegsels*; *over het natuurlijk spelen op het Tooneel*; *een bijvoegsel op het eerste deel*; *gemengelde waarnemingen*, *onze taalkunde betreffende*, in welke gehandeld wordt over *ontkenning* en *woordschikking*, namelijk over het woordje *ne*, de koppeling met *of*, over *offchoon* en *schoon*, *geen*, *maar*, en over het woordje *dat*; over *terwijl*, *dewijl*, *indien*, *nadien*, *wanneer*, *toen*, *sints*, *sedert*, *gelijk*, *vermits*, *mits*, *of* in plaats van *indien*, *hoewel*, *op dat*, *want*, *doch*, en over *oude imperativen* van *jonnen*, *doen*, *zien* en *slaan*; voorts een bijvoegsel over ons *nogthands* en der Ouden *nochtan*; over *de betrekkelijke voornaamwoorden*, *derzelver kenmerk en aard*, *tegenstelling der relativen en demonstrativen*; *die en dat geen relatif*; van *daar*; *verdeeling der relativen*; *verklaring van toen*; *plaatselijke relativen*; *relatiuen*, *die opzigt hebben tot den tijd*; van *welk* en *qualis*; van *el*, *al* en *wel*; van *dan* (*quam*) enz.; vervolgens *berigt van eenige Oud-Nederlandsche overblijffelen*, gelijk van een *tweede HS van den Lee-*

Digitized by Google

kenspiegel, van *Spieghel der Sonden*, *HS*, van *Parthenopées en Meliore*, *HS*, en van *Fragmenten uit Noydekin*; verder nog een *aanhangsel tot het verhandelde over de betrekkelijke voornaamwoorden*, en eindelijk iets *over de uitdrukking van vragen*.

Dit alles wordt door BILDERDIJK behandeld, en men weet, wat dit zegt. De man is zwak; en zijn kranke toestand neemt toe; maar zoo lang hij leeft, wil hij nuttig zijn. Dat weten wij van hemzelven. Dat hij niet waarlijk nuttig geweest *is*, komt van de boosheid, het zij der tijden, het zij der menschen, die geheel zijnen uitschietenden akker verwoest en aanhoudend vertrapt hebben, van vóór den zich instellenden zomer zijns levens. (IIde D. bl. 5.) Dat 's een bezwaar tegen de XVIIIde eeuw immers! De onze, volgens DA COSTA, wier menschelijkheid zich zelfs tot slaven uitstrekt, laauwer, weeker van gestel, denkwijze, gevoel, mist de *energie*, die zelfs het kwade van vroegere dagen bezielde, en zal dus nog wel laffe traanen schreijen over de mis kenning van BILDERDIJK; maar, hoe haar die weekheid tot schande strekke, men is bij dezelve toch vrij van de verwoestingen, die den akker, anders zoo vruchtbaar, nutteloos maken; en dit is eene ware aanmoediging voor DA COSTA *c. s.* en, ja, ook voor BILDERDIJK, zoo hij die mogt behoeven: na de verwoesting zijns akkers heeft hij toch aanhoudend vruchten genoeg ter markt gebragt, zoodat men zeggen moest, waar haalt ze de man van daan, en zij vonden toch koopers in menigte, en vele eters ook: wij willen maar zeggen, als de wreedheid van vroegere dagen BILDERDIJK belet heeft om nuttig te zijn, dan zal de beschaving van ons jonge eeuwtje, die te week is voor zulke *energie*, de vruchten van dien vertrapten grond althans niet vernielen; en dan is er nog kans, dat BILDERDIJK's arbeid hoogst nuttig worde. Dit is toch de éénige wensch zijns harten. Waartoe anders onvermoeid en alweder een nieuw *product* van dien *verwoesten* akker geleverd? Of zijn er nog andere redenen, om, bij de onmogelijkheid van nuttig te zijn, de miraculeuze vruchten van eenen akker, die verwoest en vertrapt is, op te kweeken en aan den man te helpen?

Doch, Lezers der beschaafde XIXde Eeuw! bezit uw oordeel zoo weinig *energie* meer, dat ge niet kunt bevatten, dat er op zulk een' akker nog wel een handvol graans, schoon dan ook slechts ten halve gerijpt, opkomen kan, leert dit dan

van BILDERDIJK (bl. 3.) Nu, Recensent heeft den grooten voorraad, hier aangeboden. — *geconsumeerd?* Neen, want er was veel in, dat hij niet verduwen konde, dat hem zelfs tegenstond; maar hij heeft zich toch aan veel goed gedaan, en mag gaarne lijden, dat het anderen mede doen, zoo veel oordeel des onderscheids vooronderstellende in de mannen dezer bezwaarde eeuw, die zich zulke geregten aanschaffen, dat ze, wat hun niet bevalt latende staan, daarom verdraagzaam genoegzaam zijn, om het goede te prijzen en te genieten. En schoon die verdraagzaamheid dan ook al uit den boozen is, zoo ver kan het geen sap van een' bulhond brengen, dat die toegevendheid zelfs hun niet *wil* voordeelig zijn, die niet nuttig kunnen wezen in hetgeen zij en anderen van hunne soort voor hunne verdienste houden.

Hoog- of diepgeleerd is de verhandeling over het *verhevene*, 75 bladzijden groot, en met aanteekeningen of bijvoegsels verrijkt, die niet minder de geleerdheid van den — nooit volprezenen, of nooit genoeg geprezenen? — neen, van den te zeer vergoodden BILDERDIJK doen bewonderen. BILDERDIJK komt niet tot zijn eigenlijk onderwerp, dan na eene lange, veelbevattende inleiding, in welke hij over het onvoldoende, wat eene kunst betreft, van de tot dusverre door Wijsgeeren en Redenaren gegevene definitiën redeneert, uit het onderscheid tusschen Dichtkunst en Poëzij, Redekunst en Welsprekendheid het nadeel der Theoriën van dezelve aantoont, derzelver nuttigheid voor den beschouwenden en waarnemenden Wijsgeer echter toestemmende, en de vraag beantwoordt, op die wijze, zoo als bekend is, dat BILDERDIJK er over denkt, of de Wijsgeerte den Dichter niet nuttig zijn zoude? De Wijsgeerte komt er, zoo als men kan denken, niet best af; doch de Wanfilozofie, niet de ware. Maar, waar bestaat die? Ja, in de valsche en gebrekkige *systema's*, op valsche, gewaagde, zelfs onbestaanbare gronden opgerigt, en kwalijk ineengevoegd. Mogen wij, zonder de dikwijls reeds gemaakte aanmerkingen, die hier vallen kunnen, over overdrevene en partijdige beschouwing, te herhalen, en op het oordeel des onderscheids onzer lezeren vertrouwende, de volgende vernuftige, en toch der behartiging wel waardige, gezegden van BILDERDIJK afschrijven? „De stellaadje, zoo slecht zij is, bevat niettemin goede sparren en planken, in het echte woud der menschelijkheid uitgekapt en

gezaagd, en die, schoon zij op zichzelven geen volkomen, duldbaar of bewoonbaar gebouw maken, echter dienstig zijn voor den bouwmeester, die zijne kunst verstaat, en hetgeen ontbreekt bijeen weet te vinden. Voorbereidend is er voor de weteuschappen en kunsten inderdaad veel, hoewel dan ook op verre na niet in alles wèl gedaan; maar men heeft te vroeg willen bouwen, eer men, of alles, wat tot de grondstof des gestichts behoorde, verzameld had, of zich nog eene schets vormen konde van het voorbeeld, dat men wilde nabouwen." — Doch BILDERDIJK laat de geheele Wijsgeerte daar, en, uit hetgeen naam en bevinding leeren, zal hij aanwijzen, wat het *verhevene* is. De zaak, door dit woord aangeduid, is alleen kenbaar in hare uitwerking, de verheffing der ziel; in het eigene en innige zelfgevoel van grootheid, die in de ziel opgewekt wordt, bestaat de onbeschrijfelijke aandoening van het verhevene. Gelijk deze definitie, uit het uitwerksel genomen, wanneer eene zaak noch uit haar bestaan, noch uit hare hoedanigheden kenbaar wordt, in eene aanteekening gewettigd, en het onderscheid tusschen *groot* en *verheven* bepaald wordt, wordt in de verhandeling zelve, uit hetgeen wij dagelijks ontwaren, de wettigheid eener zoodanige definitie opgehelderd. Opgemerkt hebbende, dat er zoo vele verhevenheid is, als er vatbaarheden zijn, met welker aandoening geheel de innige mensch te zamen stemt, bepaalt hij zich echter tot den Dichter en Redenaar alleen. Nu beoordeelt hij, wat men, op grond der *ondervinding*, als middelen, om het verhevene daar te stellen, heeft opgegeven. Hier worden de *vijf* bronnen van het verhevene, door LONGIJN opgegeven, overwogen, en van dezelve ten slotte gezegd: „ Geene van die allen is derhalve eene bron van verhevenheid, en LONGINUS' leerstelsel is van grond en waarheid ontbloot." Wij kunnen het terstond daarop volgende, dat LONGINUS in zijne verdeeling alleen beoogd heeft, dat het verhevene in eene gedachte (of gevoel), die men mededeelt, bestaan kan, en ook, onafhankelijk van deze, in den kunstvorm van voordragt, bewoording en klank berusten, hetwelk BILDERDIJK toch ook voor waar houdt, — dit, zeggen wij, kunnen wij met zijne uitspraak over LONGINUS niet wel overeenbrengen. Op dit stuk behaagt ons BLAIR beter; maar wat BILDERDIJK verder zegt van de *verscheidenheid*, die er is in het verhevene, dat is, in hetgeen ons door middel van geheel het verstandelijk gevoel en de zamenstemming van het innige zelfgevoel in onszelven verheft, en wat hij zegt

Digitized by Google

van het misverstand hieromtrent, dat somtijds het tegendeel van het verhevene daartoe echter bragt, en eindelijk, wat hij zegt tot opheldering van den grondslag van zijn betoog, de harmonie tusschen de verschillende vermogens des menschen, die zich in alles voordoet, getuigt van de diepe geleerdheid en scherpzinnigheid des eenigsoortigen Schrijvers, die voorts terugkeert tot de behandeling der vijf bronnen van LONGINUS, met welke hij dit belangrijk vertoog eindigt.

Wij hielden ons reeds te lang bij hetzelve op, en kunnen zoo niet voortgaan; alleen willen wij dit stuk ook nog om eene en andere belangrijke, voor mensch- en zielkunde tevens belangrijke, aanmerking aanprijzen.

De tweede verhandeling, over het *naïve*, is korter, maar niet minder lezenswaardig, meer bevattelijk, en zeer onderhoudend. Men vindt er allerwegen den grooten taalkenner in. *Naïf*, zeer oud in de Fransche taal, maar niet, dan nadat het een kunstterm was geworden, elders overgenomen, wordt met *nativus* gelijk gesteld, en van *nai*, nu *né*, van *naître*, afgeleid, en beschreven als eene *uitdrukking* ezv. uit den natuurlijken aard voortkomende, en dezen oogenblikkelijk doende kennen, maar die geheel buiten alle kunst is, en die (dit durven wij echter zoo gaaf er niet bijvoegen) door de beschaving, wereldkennis, voorzigtigheid behoord had bedekt gehouden te worden; of, korter, het is iets, waardoor het aangeborene of eigenaardig natuurlijke zich in eenen spreker of bedrijver *verraadt*. Ons Nederlandsche *aardig* drukte naar behooren voorheen het Fransche *naïve* uit, en dit wordt thans in een *geestig*, *eenvoudig* en *dom aardig* onderscheiden, waarvan het tweede het naast aan het naïve komt. Die eenvoudigheid kan met verstand en doorslepenheid gepaard gaan. Zij kan belagchelijk zijn (*koddig*), iets listigs hebben (*grappig*): *potsig* is niet op rede of uitdrukking toepasselijk. Het voorouderlijk *aveluinig* is, wat nu *bizar* heet. De hier voorkomende woorden worden, zoo in den tekst, als in de aanteekeningen, taalkundig opgehelderd. Na over de twee andere soorten van aardigheid en het algemeene der *naïviteit* iets te hebben opgemerkt, bepaalt BILDERDIJK het *naïve*, dat tot onderwerp eener theorie van fraaije kunsten verstrekt, tot het kinderlijk onnoozele of goedhartige, en tot het onbedrevene en zichzelve beschamende. Belangrijk is de opmerking, dat de oorsprong der *naïviteit* van de tweede soort altijd te zoeken is in eene onvoorzigtigheid, die aan allerhande oorzaken kan toegeschreven worden, waardoor het *naïve* dan

Digitized by Google

ook allerhande aandoeningen doet ontstaan; maar bijzonder lezenswaardig vonden wij de aanwijzing, dat het *naïve* zeer dikwijls doorloopt onder het verhevene, of daarvoor gehoudene, hetwelk uitvoerig met voorbeelden wordt opgehelderd, en dat het aandoenlijke door het *naïf* zijn zeer verhoogd wordt, vooral ook de overweging van het onderscheid tusschen het *naïve* van het voorwerp, dat van de voorstelling of wijze van uitdrukking, en dat van den spreker of voorsteller zelven; waarna de Schrijver besluit met een woord over misplaatste *naïviteit*, hoedanige men thans *pedanterie* noemen zoude, en die onze naburen *niais* heeten, doch over welke wij toch altijd zoo heel erg alweêr niet kunnen denken, als BILDERDIJK. Indien de Amsterdamsche koopman zich kennen doet door de uitdrukking: „zoo goed als de bank," of onze onderwetsche huismoeders de blozende wangen der jonge meisjes bij poffertjes vergeleken, is dat, ja, eene *niet beschaafde naïviteit*, dit zij zoo! maar domme bekrompenheid van geest, of pedanterie, schoolvosserij enz. ergert ons daarin zoo zeer niet.

Hoe BILDERDIJK over de *illusie* op het tooneel denkt, kan uit zijne aanteekeningen bij zijne verhandeling over het *Letterschrift* bekend zijn; hiermede staat in verband zijne veroordeeling van het tot de *illusie* betrokkene zoogenoemde *natuurlijk spelen*. (Zie *Hekeldichten van* PERZIUS.) Over dit onderwerp laat hij zich in *dit* werk (II, 177 enz.) hoogernstig en zeer sterk weder uit; en wij kunnen den geest van dit stukje niet beter leeren kennen, dan door deze beschrijving van den Tooneelspeler: „Wat mag, of wat moet hij zijn, dan de *Schilder*, die, in plaats van op doek of paneel door verwen of trekken, op de kunststellaadje, door stem, houding, gebaren, met één woord, door het leven zelve, zijne afbeelding daarstelt? Rampzalige Schilder, die, als de koude en onschilderlijke LE BRUN, voor den spiegel zich tracht boos te maken, of aan het schreijen valt, en dan zijn eigen vertrokken gezigt aan Pyrrhus of Eneas, aan Kassandra of Elektra toeëigent!" Dit is krachtig uitgewerkt en voorgedragen. Tusschenbeiden dwong BILDERDIJK ons een' lach af; maar wij moesten ons ook wel eens ergeren over den scherp gispenden toon van BILDERDIJK; evenwel (men gewent aan alles) niet zoo als menigeen, zijne kerkelijke regtzinnigheid met hem deelende, zich ergeren kan, als hij van hem verneemt, dat *innige* Christenen, die, wat hun gebeurde, nooit uit hunne gelijkmoedigheid geraakten, de beste

spelers op het Amsterdamsch tooneel waren. Wij voor ons hebben daar niets tegen, en deelen, grootstendeels, in BILDERDIJK's overtuiging aangaande het natuurlijk spelen — zoo als het heet, maar hoe onnatuurlijk dikwijls! — zoodat wij zijne voordragt hieromtrent der ernstige behartiging wel zeer aanbevelen, wenschende, dat ook daardoor onze Schouwburgen steeds beter worden, wat zij, naar derzelver bestemming, behooren te zijn.

Het bijvoegsel tot het IIde deel (II, 203) is eene korte aanwijzing van het onderscheid van *nuance*, volgens BILDERDIJK, in de beteekenis en meening des sprekers, die door „*zoo groot een*," en „*een zoo groot*" wordt uitgedrukt.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Cours préparatoire à l'étude de la Littérature Hollandaise, par J. FR. XAVIER WÜRTH, aîné, Avocat, Docteur en Philosophie et en Lettres. Liège, chez *P. J. Collardin*. 8vo. XLII, 460 pag.

De schrijver van dit werkje, bestemd om den *Zuidnederlanderen* het aanleeren der *Hollandsche* taal gemakkelijk, aangenaam en tot meer dan bloote taalkennis te maken, is een jonge *Luxemburger*, een der beste leerlingen van den Hoogleeraar KINKER, door hier of daar van hem geplaatste versjes al sedert eenigen tijd gunstig bekend. Het bestaat, behalve een *avant-propos* en eene opdragt, in *Hollandsche* verzen, aan de Heeren VAN HOGENDORP en KINKER, uit eene *Introduction, destinée à présenter un tableau historique de la littérature Hollandaise*, d. i. eene korte letterkundige geschiedenis, en, het eigenlijke ligchaam des werks, uittreksels uit voorname auteurs, voorafgegaan door eenig verslag van hun persoon en werkzaamheden, in drie tijdperken verdeeld: I. HOOFT, VONDEL, CATS, HUYGENS, ANTONIDES, II. POOT, LANGENDIJK, VAN HAREN, STIJL. III. BILDERDIJK, FEITH, BELLAMY, TOLLENS, HELMERS, KINKER, WISELIUS, VAN DER PALM, VAN HALL, VAN HOGENDORP, VAN HEMERT. Waarna nog eenige vertalingen van een en ander in dicht en ondicht volgen; terwijl ook hier en daar onder den tekst woordverklaringen voorkomen.

Digitized by Google

Het oogmerk is voorzeker loffelijk; het middel over het geheel ook wel niet kwalijk gekozen; de uitvoering in velerlei opzigt verdienstelijk. Het komt ons slechts voor, dat de jongman zich van de vooropgaande letterkundige geschiedenis had kunnen verschoonen. De aanvanger in onze letterkunde heeft niet zeer veel aan al de hem vreemde namen; en hecht hij er aan, vooral die der levenden, dan loopt hij gevaar, om al dadelijk een' scheeven, bekrompen kijk van het geheel te verkrijgen, en met partijdige vooroordeelen opgepropt de nieuwe baan te bewandelen. De allerkundigste toch en onafhankelijkste van vreemden invloed is, onzes achtens, buiten staat, eene goede geschiedenis der letteren van zijnen tijd en land te schrijven. Hoe zal het dan een jong mensch, sedert weinige jaren *Nederlander*, en grootendeels door den bril van zijnen leermeester, anderdeels door zijne eigene zwakke oogen, of zelfs door die van andere schrijvers, moetende zien? Waarom zich althans niet bij algemeene omtrekken bepaald, en vervolgens dadelijk overgegaan tot de uittreksels, waarbij men hem ligt de vrijheid kon vergunnen, van zijne gekozene auteurs, zonder van anderen te spreken, al dat goede te zeggen, welk zij, op zichzelve beschouwd, en zonder onregtvaardige vergelijkingen, mogten waardig zijn? Inderdaad, het jammert ons, dat de Heer KINKER zijnen waardigen leerling van deze *zonde der jeugd*, deze belagchelijke zoo wel, als gevaarlijke betweterij, niet heeft kunnen terughouden. Zoo de jongman waarlijk *Hollandsch* letterkundige wordt, zal hem dezelve eenmaal zeker berouwen. Somtijds kent hij, zoo het schijnt, zijne lieden niet eens bij naam. Wie is D. V. SCHRAEDER? wie ANTONIDES VAN DER DOES? enz. Er zijn ook nog al vrij wat, juist niet te bevreemden fouten in het *Hollandsch* ingeslopen.

Over de rangschikking ten aanzien der gemakkelijkheid, in eene noot aangewezen, willen wij het oordeel *zijner* ondervinding wel vertrouwen, hoe vreemd het ons in sommige opzigten ook voorkomt. Vertalingen van de Heeren RAOUL en LOUMYER zijn den lezer reeds vroeger voorgekomen, en verdienen allen lof.

Ook wenschen wij, na de gedane waarschuwing, van harte, dat des schrijvers doel moge bekroond worden.

Digitized by Google

Italië en de Italianen. Herinneringen uit mijn verblijf in Italië, 1819 *en* 1820. *Naar het Engelsch van Lady* MORGAN. *IIIde en IVde of laatste Deel. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 806 *Bl.* *f* 7-50.

„Twee lijvige boekdeelen......!" zeiden wij bij de aankondiging van deel I en II, op dat oogenblik niet bedenkende, dat de reizigster nog naauwelijks ter halver wege gekomen was, en zelfs *Rome* niet bezocht had — of misschien, wij weten niet meer waarom, denkende, dat zij hare reis niet verder zou voortzetten. Ziehier dan nog twee niet mindere wigtige boeken! Doch ons oordeel over het werk verandert hiermede niet. Het is zoo aangenaam geschreven, zoo vol afwisseling, zoo rijk in zaken, zoo uitnemend in oordeel en smaak, ten aanzien van vele zaken, dat de uitvoerigheid niet ligt iemand hinderen zal. Inderdaad, wij moeten hulde doen aan de vrouwelijke bekwaamheid. Eene vrouw deed *Duitschland* aan de *Franschen* kennen, zoo als ligt geen ander dit had kunnen doen, en eene vrouw schilderde eerst *Frankrijk* en de *Franschen* en daarna *Italië* en de *Italianen* met eene levendigheid en kracht voor hare *Britsche* landgenooten af, welke, schoon ze niet algemeen behagen mogen, zeker elken beschouwer moeten treffen en wegslepen. Onze dames hebben het nog zóó ver niet gebragt, daar VAN MEERTEN hare reizigers, die ze wel niet altijd zelve vergezelt, binnen het Koningrijk der *Nederlanden* bepaalt, WYTTENBACH ons niet dan *Grieken* in hare aardige spiegeltjes laat kijken, en de nog niet weêr verrezene WOLFF slechts landgenooten en vaderlandsche huisgezinnen, maar met eene fikschheid en bevalligheid teekende, die haar voor niemand doet wijken. Ondertusschen willen wij niet zeggen, dat eene zekere woordenrijkheid, voorbarigheid en drift de *Lady* niet somtijds van het spoor doet hollen. De geleerde vertaler heeft hier en daar hare aanhalingen uit de oude geschiedenis moeten verbeteren. En had hij dit van zijne taak geacht, hij zou hare oordeelvellingen omtrent het een en ander, daarin voorkomende, even min onaangeroerd hebben gelaten. Over den Godsdienst gaat dit ook zoo verre, dat men er moeijelijk van zwijgen kan — als zij, bij voorbeeld, beweert, dat

Digitized by Google

ſlechts ééne, zeer ſchoone plegtigheid door onzen Zaligmaker nagelaten is, *omdat* Hij den Doop nooit zelf bediend heeft. Maar, Hij heeft toch gezegd: „onderwijst alle volken, *dezelve doopende*;" en waarom is dan deze plegtigheid, op de regte wijze bediend, minder ſchoon dan de andere, of wat blijft ook hier over, wanneer de ouwel door één afzonderlijk mensch, misſchien aan zijn huis, genoten wordt? Trouwens, hare filozofie is veelal die van den dag, en het *liberalismus* met het goede, maar ook met het kwade daaraan doorgaans verknocht. De oude *Romeinſche* helden, eenmaal zoo vergood, de NUMA's, de groote Konſuls en Dictators, met den ganſchen Patriciſchen ſtaat van onſterfelijke patriotten, ontvangen menigmaal bloedige ſlagen; gelijk de menſchen gewoon zijn van één in een ander uiterſte te vervallen, en nu bij ééne partij, volk, tijdperk enz., dan bij eene andere de zuiverſte deugd en grootheid of alles tegengeſtelds te vinden.

Maar laat ons den lezer eer eenig verſlag van het beloop geven, hier en daar iets aanſtippende, dat het belangrijke en fraaije des ganſchen werks min of meer doet kennen. De reis gaat nu vooreerſt van *Florence*, waar wij haar lieten, naar *Rome*, waarbij in één Hoofdſtuk de weg, in een IIde *Rome* zelf, III. een geſchiedkundig overzigt, IV. weer *Rome*, V. iets over de ſtatistiek van den kerkelijken ſtaat, en VI. iets nopens de wetten deszelven den inhoud uitmaken, vervat in het derde deel.

„Hoe verder men op den weg van *Florence* naar *Rome* komt, hoe meer de landſtreek een *Italiaansch* karakter aanneemt. De *zon* en de *kerk* doen hare indrukken met meer kracht gevoelen, naarmate men het *Zuiden* en den *St. Pieter* nadert. De ellendige herbergen zijn nog nagenoeg zoo vuil, als zij reeds waren, toen HORATIUS bij den haard der vochtige kamer van zijnen hospes van *Terracina* van koude beefde, of toen EVELIJN eenen Kardinaal ontmoette, die als een *Arabisch* opperhoofd reisde, daar hij zijn bed, zijne keuken en zijne meubels, op muilezels geladen, met zich voerde."

Inderdaad, de verwonderlijke ſchoonheid der landſtreek, in dit eerſte Hoofdſtuk beſchreven, vormt met de ellende der inwoneren, de misbruiken en al de vruchten des bijgeloofs een allertreffendst contrast, en te regt zwaait de ſchrijver

nu en dan den geefel tegen eene *herstelling*, die de luiheid en rooverij meest van allen begunstigt.

„ Niets vermeldt in *Rome* de dagen van deszelfs woeste vrijheid, niets deszelfs schitterende onafhankelijkheid: deszelfs oudheden zijn, in vergelijking van andere, van een' zeer nieuwen *datum*, en de weinige *fragmenten* van ruïnen, welke deze stad oplevert, verheffen zich te midden der puinhoopen van de *monumenten* harer misdaden en zedebederf, harer vernedering en slavernij, als gebouwd in eeuwen, waarin zij berucht was wegens hare snoodheid en de dwingelandij harer tirannen: zelfs de grond is van gesteldheid en van karakter veranderd. Het paradijs van *Latium*, het *Latium* van VIRGILIUS en PLINIUS, is eene pestige woestijn. *Lavinium* is het graf van deszelfs bewoners, die van honger sterven, als de besmetting hen gespaard heeft, en de poort van *Ostia* is eene verzameling van verpeste holen, welke den galeiboeven tot een verblijf, of den moordenaren tot eene schuilplaats verstrekken."

Ondertusschen levert ons dit jammerlijk wrak van vervlogene grootheid, onder de pen der *Lady*, zeer veel treffends en merkwaardigs, als ook schoons op; gelijk ieder ligt begrijpt.

„ Paus NIKOLAAS II was de eerste, die de huisselijke rust der kerkelijken stoorde, welke, tot de helft der elfde eeuw toe, in den echtestaat hadden geleefd: maar voor den minnaar der Gravin MATHILDE, voor GREGORIUS VII, wiens ongeoorloofde liefde voor de schoone en magtige heerscheres zoo veel ergernis gegeven had, was het bewaard, der natuurlijke vrijheid van de geestelijken den laatsten slag toe te brengen, door hun het huwelijk onvoorwaardelijk te verbieden."

Dit voldoe als een staaltje van de *piquante* geschiedpen der *Lady*, die bijna in een' dolk verandert, wanneer zij, aan het einde van haar overzigt komende, de Mogendheden in het algemeen, en *Engeland* bovenal, teistert over hunne bemoeijingen met de *Italiaansche* zaken, en over hun aangehaald gevoelen, dat er, *om de verledene onheilen te herstellen en toekomende te vermijden, bloed moet vergoten worden.*

„ Gedurende den paaschmaandag worden al deze feestelijkheden door eene algemeene vlugt gevolgd. *Bezorg mij een paard! mijn Koningrijk voor een paard!* is de kreet, welken men overal hoort." Dus eindigt zij de beschrijving dier be-

Digitized by Google

doelde feestelijkheden te *Rome*, van welke wij geen uittreksel konden maken, veel min een enkel tooneel afzonderen, in staat om een denkbeeld van de pracht, het gewoel, het wonderlijke der openbare godsdienstoefeningen, vóór en op paaschdag, in die stad te geven. Het hart schijnt er wel minst in te deelen; en de meeste en beste plaatsen bij elk schouwspel zijn veelal door nieuwsgierige vreemdelingen, vooral *Engelschen*, bezet, die, na den afloop van alles (volgens onze aanhaling) weêr heengaan, om andere nieuwe en vermakelijke dingen te zien. Het geheel is dubbel waardig gelezen te worden.

„Sedert de herstelling van den Paus, heeft men eene personele belasting, onder den naam van *focativo* (belasting op de schoorsteenen) geheven; doch op de *deuren en vensters* is er geene gelegd. Van de *lucht* wordt dus zelfs te *Rome* geene belasting opgebragt; deze *echt wijsgeerige* bron van inkomsten, de moeder van den *typhus* en der morsigheid, was ongetwijfeld eene voor onze tegenwoordige Gouvernementen bespaarde weldaad." Wij twijfelen, of nog wel iemand onzer landgenooten deze nieuwe belasting uit dat oogpunt beschouwd heeft. En had de schrijfster aan de hutten gedacht, waarschijnlijk in haar vaderland rijkelijk gevonden, waar men van geen' schoorsteen weet, en dien, om het bezwaar daarop, te minder zal maken, zij had welligt de betere wijsheid van den Opperpriester mede niet geprezen.

„*Romes* ellendig wetboek, (uit elk tijdperk, van de onbeschaafdste tijden der Republiek af, tot de laatste bedorvene eeuwen van het einde des Keizerrijks toe, van de woestheid der Noordsche overweldigers af, tot het tegenwoordig nietswaardig *Conclave* toe, bijeengeflanst) dat met uitspraken en uitleggingen overladen en door gunst of omkooping gewijzigd wetboek levert, zoo wel in de theorie als in de praktijk, het slechtste stelsel van regtsgeleerdheid op, dat in een Christenland in gebruik kan zijn."

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Over de zedelijke verbetering der Misdadigers. Uit het Hoogduitsch van F. W. VAN HOVEN, *Koninkl. Beijersch Opper-Medicinaalraad. Met eenige Aanmerkingen van den Vertaler, en een Naschrift van Mr.* H. W. TIJDEMAN,

Prof. Juris aan de Universiteit te Leiden, enz. *Te Haarlem*, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1824. *In gr.* 8vo. 177 *Bl. f* 1 - 50.

Het is vreemd, dat dit lezenswaardig boekje, waarvan een onzer beroemde Hoogleeraren de uitgave bezorgde, ons zoo laat ter hand kwam; te meer, daar de oprigting van het Genootschap ter zedelijke verbetering der Gevangenen er van zelve de aandacht op moest doen vestigen. Het vereischt geene verontschuldiging, dat de schrijver Geneesheer is; want deze heeft, zoo wel als de Geestelijke, wel de meeste gelegenheid, om het inwendig bestaan der menschen te leeren kennen, daar hij ook niet zelden de *zielen en négligé*, en buiten staat tot veinzen, kan zien.

De lezenswaardige inleiding geeft het doel des schrijvers op; eene aanwijzing namelijk, *hoe ook de straffen, die op de overtreding der wetten gesteld zijn, bevorderingsmiddelen der zedelijkheid worden kunnen, niet alleen voor het volk, maar ook voor de misdadigers zelve.* Het *eerste* deel handelt dan *over het doel der criminele straffen in het algemeen*; het *tweede*, over die straffen, *als middelen ter verbetering in het bijzonder*, en dit loopt in *drie* hoofdstukken af: over *de strafwetten zelve*, *de toepassing der straffen*, en *de voltrekking der straffen*. De kundige vertaler, bij den Hoogl. TIJDEMAN bekend, heeft het werkje met eene en andere *Aanteekening* verrijkt, waarin hij dan ook nu of dan den schrijver te regt wijst. Een *Naschrift* van TIJDEMAN geeft aan het boekje goeden lof, met aanwijzing, waarin het zijn Hooggel. minder, maar ook, waarin het hem vooral bevalt. Dit laatste is in het bijzonder het geval ten aanzien van *het afschaffen der doodstraf* en *het wenschelijke der Jury*. De *Bijvoegsels* zijn: een verslag van den Regtsgeleerde DUMONT te *Geneve*, uit naam eener Commissie *over het op- en inrigten eener nieuwe Strafgevangenis*, waarbij eenige *Aanteekeningen* van onzen Hoogleeraar; terwijl alles besloten wordt met het opnemen van een stukje, *over de zedelijke verbetering der Misdadigers*, uit het *Mengelwerk* van de *Leidsche Courant* van 1 Maart 1824.

Wij meenen, dat allen, die in het gewigtig onderwerp belang stellen, (en wie doet dit niet?) Prof. TIJDEMAN dank verschuldigd zijn voor de verzorging van dit belangrijk geschrift in onze *Nederlandsche* taal, en voor hetgeen hij er

heeft bijgevoegd. — Volkomen zijn wij het met den schrijver eens; dat vooralsnog de uitgaven waarschijnlijk te groot zouden zijn, om bij iederen Staat de *herschepping der tuchthuizen in opvoedingsgestichten voor de misdadigers* te mogen verwachten; dat men inmiddels, tot zoo lang, slechts doelmatig zoo veel moet doen als men kan, en dat hiertoe voornamelijk in aanmerking komt, dat men inmiddels zorge, de misdaden, zoo veel mogelijk, voor te komen, hetwelk alleen het uitwerksel kan zijn van eene goede volksopvoeding. „En" (helaas! wij vreezen, het is waar) „het moet," zegt hij „met de opvoeding der jeugd slecht gesteld zijn, waar zich geene betere vruchten voordoen, dan de tegenwoordige oplevert." Wij zijn geenszins blind voor de groote verbeteringen, welke wij te dezen, vooral onder ons, in onzen leeftijd mogen zien; maar erkennen echter, met den schrijver, te vreezen, dat het *emollit mores nec sinit esse feros* van het *didicisse fideliter artes* bij ver of na niet zóó nog, als een gevolg dezer verbeteringen, in het oog valt, als wij dat zouden wenschen. „De veelwetende jeugd heeft een zelfwaan verkregen, dien men nimmer nog in zulk eenen graad bespeurde, en een' zoo aanmatigenden en beslissenden toon aangenomen, die een verstandig mensch onverdragelijk is." En als dan deze aanmatiging, bij niet weinige jonge lieden, „met eenen graad van onzedelijkheid gepaard gaat." . . . . . maar wij willen den schrijver niet verder afschrijven, om niet den schijn te hebben, alsof wij het hielden met zekere welbekende Ridders van den Domper, die wij verfoeijen. Hier, intusschen, trok de schrijver, die ook geenszins de goede zijde der tegenwoordige opvoeding over het hoofd ziet, bijzonder onze aandacht. Wij bevelen het vooral ter behartiging ook van opvoederessen van dat geslacht aan, „hetwelk zich vormen moet tot huisselijkheid, tot eene waardige echtgenoote, eene deugdzame moeder, tot eene verstandige, spaarzame en ter besturing eens gezins bekwame huisvrouw. Maar hoe kan zij dat, wanneer zij den snel voorbijvliegenden tijd harer opvoeding besteedt aan oefeningen, die voor het andere geslacht bestemd zijn?" enz. enz.

De schrijver en wij zijn de eersten en éénigen niet, die hierop wenken; maar *quod numquam satis discitur, numquam satis dicitur. Tantum*, voor ditmaal evenwel.

Digitized by Google

Notice sur le chef-d'oeuvre des Frères VAN EYCK etc. Dat is: *Verhandeling over het meesterstuk der Gebroeders* VAN EYCK; *uit het Hoogduitsch vertaald en met onuitgegevene aanmerkingen over het leven en de werken van deze beroemde Schilders vermeerderd door* L. DE BAST, *Secretaris der Koninklijke Maatschappij van schoone Kunsten te Gent, en Correspondent van het Nederlandsch Instituut. Met Platen. Te Gent, bij* de Goesin-Verhaeghe. 1825. *In gr. 8vo. 90 Bl.*

In den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, bl. 618, kondigden wij, met weinige woorden, een Latijnsch Lofdicht van den Ridder CAMBERLYN ter eere van HUBRECHT VAN EYCK aan, en betuigden toen, ter loops, onze verwondering, dat de uitvinding van het schilderen met olieverw in hetzelve aan dezen ouderen broeder werd toegekend, terwijl de algemeene overlevering dezelve toeschrijft aan JAN VAN EYCK, gewoonlijk JAN VAN BRUGGE genaamd, en sommigen zelfs, op niet verwerpelijke gronden, meenden, dat deze schilderwijs reeds vroeger bekend was, en men aan VAN EYCK alleen derzelver wederinvoering of volmaking te danken had. Deze vlugtig ter neder geschrevene woorden gaven den Heere DE BAST aanleiding, om ons het onderhavige werkje toe te zenden, vergezeld van eenen beleefden brief, in welken hij de verdediging van het gevoelen van den Heer CAMBERLYN op zich neemt, die in dezen niet anders gedaan had, dan datgene in Latijnsche verzen te bezingen, wat DE BAST in Fransch proza vroeger meende bewezen te hebben. Doch wij moeten opregt betuigen, in dit boekje eigenlijk niet datgene gevonden te hebben, wat wij in hetzelve verwachtten. Het bevat eene keurige beschrijving van het door HUBRECHT begonnen en door JAN VAN EYCK voltooide altaarstuk der voormalige *St. Jans*, thans *St. Bavo's* kerk te *Gent*, vertaald uit het Duitsch van Dr. WAAGEN, en een aantal belangrijke aanmerkingen en bijvoegselen van den Heer DE BAST, deels tot de uitvoering van dit kunststuk, deels tot deszelfs geschiedenis en lotgevallen betrekking hebbende. Wij vinden hier bewezen, waaraan nooit iemand twijfelde, dat HUBRECHT VAN EYCK met olieverw geschilderd heeft; maar beseffen daarom nog geens-

zins de geldigheid der gevolgtrekking, dat hij zulks het eerst zoude beproefd hebben: zijn broeder, schoon eenige jaren jonger, konde hem hierin ligtelijk zijn voorgegaan. Doch het is hier de plaats niet, om ons in dit geschilstuk te verdiepen, even min als in dat meer gewigtige, of er niet reeds vroeger met olieverw is geschilderd geworden, waaromtrent de *Notice* geheel zwijgt, maar dat de Heer DE BAST in zijnen brief, op verscheidene gronden, geheel ontkent. Indien het waar zij, dat CENNINO CENNINI, die zijne *Verhandeling over het schilderen* in 1437 eindigde, in dat werk met ronde woorden zegt, dat de kunst, om met verwen, in lijnolie gemengd, te schilderen, toen in *Italië* reeds algemeen bekend was, en daaromtrent de noodige voorschriften geeft, gelijk wij zulks in het verslag van den Heer QUATREMÈRE DE QUINCY over dat werk gelezen hebben, dan is het geschil beslist, en ANTONELLO VAN MESSINA, die eerst in 1445 het geheim der VAN EYCKEN naar *Italië* zoude hebben overgebragt, een fabelachtige *postillon de couleurs*. Doch wij meenen reeds genoeg gezegd te hebben, om *en* aan het publiek *en* aan den Heer DE BAST te bewijzen, dat wij onze beweringen, hoe ook ter loops nedergesteld, nooit zonder genoegzame gronden aanvoeren; en dit is voldoende voor ons tegenwoordig oogmerk, dat niet zijn kan, om een der duisterste punten uit de geschiedenis der uitvindingen te willen ophelderen, door al het vóór en tegen naauwkeurig met elkander te vergelijken en te wegen. Intusschen danken wij den Heer DE BAST hartelijk voor zijn toegezonden geschenk, (het stukje omtrent ANTONELLO VAN MESSINA is niet ontvangen) en verblijden er ons over, dat in de Zuidelijke provinciën zulk een lofwaardige ijver heerscht, om al, wat betrekking heeft tot onzen nationalen roem, op te frisschen en levendig te houden. Waar mannen als DE BAST, die met eene uitgebreide geleerdheid keurigen smaak en gezonde oordeelkunde vereenigen, zich aan zulk een edel doel toewijden, daar heeft men regt, om de rijpste en heerlijkste vruchten te verwachten.

St. Ronan's-Bron. Naar het Engelsch van WALTER SCOTT. *Iste en IIde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen* 587 *Bl. f* 5-20.

Wij zijn verlegen, wat wij zeggen zullen van dezen nog

Digitized by Google

uitgebreiden roman; en wij zouden de waarheid te kort doen, zoo wij verklaarden, dat zij ons tot nog toe evenzeer beviel als vroegere, die ons van dezen Schrijver ter hand kwamen. Onschadelijk is zij wel, en wij zien ook hier weder 's mans menschen- en wereldkennis, en de fiksche hand, waarmede hij zijne karakters teekent; ook is de plaatsbeschrijving doorgaans meesterlijk. Maar wij vinden het verhaal eenigzins langwijlig. Hoe eenig in zijne soort het karakter der *waardin van den ouden tijd* is, waarmede het verhaal begint, het is vrij lang gerekt; zoo ook mede zeer uitvoerig de berigten van het weinig beteekenend gezelschap der badgasten aan de *St. Ronan's*-bron, in het Hotel *de Vos*, niet ver van het dorpje *Marsdoorn*, (een verdichte naam.) Het tooneel is inmiddels wederom *Schotland*; en het zonderlinge, oudruwe en nog maar weinig in beschaving gevorderde *Schotland* moge in eenen en anderen en eenen derden roman behagen, maar het spreekt van zelve, dat men ons ook wel met de tafereelen van zoodanige *Schotsche* zeden overvoeren kan.

Sommige trekken, nu en dan, en onverwachte opmerkingen, als b. v. de volgende, bevredigden ons weder met het, voor ons, over 't geheel genomen, niet zeer vermakelijk boek: „ Bij deze gelegenheid kunnen wij niet nalaten de „ aanmerking te maken, dat een onbedachtzame babbelaar in „ een gezelschap, gelijk een drukke en woelige bedrijfal in „ een gedrang, behalve den last, dien men in andere opzigten van hem heeft, eeuwig en altoos langs teedere punten „ schaaft, en het gevoel van zijne medemenschen kwetst, „ zonder het te weten, of er zich aan te storen." — „ De tijd „ verandert alles rondom ons; en waarom zouden liefde en „ vriendschap een langer aanwezen hebben, dan onze woningen en praalgestichten?" Meerdere zoodanige trekken en wendingen, die ons troffen, hadden wij aangestipt; maar wij houden die, uit gebrek aan ruimte, terug.

De geschiedenis in den roman is ingewikkeld genoeg, en wij zien nog niet, hoe dezelve zal afloopen. Thans is de beminde, om welke zich alles wel draaijen zal, zonderling, geheel niet wel bij 't hoofd, in vele opzigten echter lief, innerlijk goed, en de lezer stelt in haar met aandoening belang. Zij is thans in den moeijelijksten drang, door haren broeder aangezet tot het huwelijk met eenen Graaf, dien de lezer kent als een verachtelijk man. Met dezen is zij reeds vroeger per abuis

gehuwd; maar door zijn laag bedrog, aan zijnen eigen' broeder gepleegd, die hem betrapte, juist toen het gehuwde paar uit de kerk kwam. Dadelijk was de bedrogene ontvlugt. Ook de broeders sinds jaren gescheiden. Nu is ook de bedrogen waardige broeder in den omtrek. Alles loopt dan misschien nog uit op een' broedermoord!

De kluchtige Aventuren van LAURENTIUS GIFFARD, *ten tijde der Fransche Omwenteling. Door* L. B. PICARD, *Lid der Fransche Akademie. II Deelen. Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen 785 Bl. f 7 - 20.*

Wij herinneren ons, hoe de studerende jeugd, ten tijde van LODEWIJK NAPOLEON, alhier zich vermaakte met de afbeelding van eenen molen, die *met alle winden* woei, en ons vaderland had toen ook, helaas! aanbidders genoeg van de *opgaande zon.* Maar, zoo ergens, vond en vindt men dit volkje in groot aantal in *Frankrijk*, onder allerlei slag van menschen, vooral in de dagen der omwenteling, toen de gebeurtenissen zich telkens afwisselden, en het voor het eigenbelang waarlijk moeijelijk was, te weten, waaraan het zich houden moest. Wij denken, het ging velen niet beter dan LAURENTIUS GIFFARD. Velen ging het voorzeker nog erger, die loon naar werken ontvingen; doch sommigen hielden zich verwonderlijk staande bij iedere wenteling. Enkelen gelukte het, hunne fortuin te maken op deze verachtelijke en glibberige baan; en zij hebben geene andere bestraffing, dan die van hun geweten, hetwelk hun hunne geheele karakterloosheid en laagheid op het grievendst verwijten moet. GIFFARD eindigde, gelijk de meesten, waar hij begon. Als paruikmakersknecht was hij zijne loopbaan begonnen, en hij bragt het eindelijk — in een *Armhuis.* Nu, hij was ook, bij al zijn kruipen, vleijen en wentelen, menigmalen in de hoogte en in de laagte geweest; nu eens rijk en schitterend, dan weder arm en van allen verstooten; eens zelfs lid van den *Raad der Vijfhonderden*, en daarna weder gedaald tot den bedelzak. Het is kluchtig, 's mans draaijerijen en avonturen te lezen, en niet de zijne alleen, maar ook die van menigen anderen, met welken hij in aanraking kwam. Bij het algemeene dezer verachtelijkheid in de toenmalige *Fransche* we-

Digitized by Google

reld, welker zeden ons hier naïf geteekend worden, verpoost men met genoegen in de stille woning van den eerlijken, zichzelven gelijkblijvenden en vergeten ambachtsman, wiens standvastige en eerlijke beginselen ons min of meer weder verzoenen met de ligtzinnige natie, die *Europa*, en ons ook mede, zoo veel onheils brouwde. De karakters zijn natuurlijk en naar het leven geteekend, en de gesprekken zijn onderhoudend en geestig. Behalve de vignetten op den titel, is ieder deel nog met eene zeer goede plaat voorzien. Wij durven dit werk alzoo wel, als eene onschadelijke en onderhoudende lecture, aanprijzen.

Godvruchtige Spreuken van J. C. LAVATER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1825. *In 12mo.* 107 *Bl. f* :-40.

Wij ontvangen geene aanwijzing, door wien en uit welk der vele werken van den waardigen man deze Spreuken verzameld zijn. De liefhebbers van LAVATER's geschriften, intusschen, herkennen hem bij dezelve gemakkelijk. Men zal, ook zonder dat wij het zeggen, gaarne gelooven, dat hier veel goeds en voortreffelijks, stof tot nadenken alzoo, geleverd wordt.

De Schilderijkijker met zijne Kinderen; vervat in twaalf Omtrekplaatjes, meest naar het beroemde Prentwerk, bekend onder den naam van het Parijsche Museum, geschikt om den smaak voor kunst in kinderen op te wekken. Te Amsterdam, bij R. J. Berntrop. 1824. *In 12mo.* 27 *Bl. f* 1-90.

Er zijn zeer vele kinderboekjes ter bevordering van het *zedelijk goede; dit* nu moet den smaak voor het *schoone* vormen en opwekken. De schrijver heeft zich voor de vaderlandsche jeugd tot vaderlandsche schilders bepaald. Zijne keuze was, dunkt ons, goed; en, vooral indien de lieve jeugd een goeden teekenmeester heeft, zal haar dit boekje aangenaam en nuttig zijn.

No. III, *Boekbesch.* bl. 126, reg. 10, staat: *zoogenaamde Latijnsche taal*, lees: *talen*. Bl. 128, reg. 13 v. o.: *claves*, lees: *clavis*. Bl. 130, reg. 11: *Rozen in 't Bozen*, lees: *Rous yn 't boun*. Ald. reg. 22: *Jeam*, lees: *Jearn*.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De Heilige Schriften des Nieuwen Verbonds, getrouwelijk overgezet ten dienste van hen, die met het oorspronkelijk taaleigen niet bekend zijn en dezelve echter, zonder geleerde uitlegging, wenschen te verstaan. Te Amsterdam, bij de Gebroeders Diederichs. 1825. *In* 8vo. *De beide Stukken XXVIII en* 392 *Bl. f* 4-40.

Dit werk heeft, zoo veel het geheele eerste stuk betreft, (want het is in twee stukken verschenen, waarvan het eerste de vijf geschiedkundige boeken des N. V., het tweede de overigen behelst) eene zeer uitvoerige beoordeeling gevonden in de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen*, XIII. 6. bl. 867—926. Tot de vier Evangeliën zich bepalende, heeft het de *Recensent ook der Recensenten* reeds behandeld bij de opening dezes jaargangs, en daartoe 35 bladzijden besteed. De steller dezes verslags heeft het een en ander gelezen, en acht zich nu van anders onvermijdelijke, uitvoerigheid ontslagen, die, hoe ook besnoeid, en geene uitvoerigheid mogende heeten, in vergelijking met zulke beoordeelingen beschouwd, echter vaak te groot nog is voor dit Tijdschrift. Beide beoordeelingen — wij mogen niet anders zeggen — leeren dit werk kennen, zoo als het waardig is, en de lezer van dit Tijdschrift mag hier geen ander oordeel vinden. Hij toetse het, en oordeele zelf!

Wij hebben ons verwonderd over de verschijning van dit werk, en nu bedroeven wij ons. Onze *Staten-overzetting* hebbe de fout, dat zij te na aan het oorspronkelijke blijft; die fout is ook hare deugd. Het zij ook zoo — geen Gereformeerd Leeraar ontkent het — dat de invloed der ongelukkige twisten, die, ten tijde harer geboorte, de Protestanten verdeelden, eene voorname oorzaak is van verkeerde vertaling en aanteekening, hier en daar (*);

(*) Zie *Aanwijzingen aangaande het gebruik van den Bijbel. Amsterdam, bij* W. VAN VLIET, 1820.

behoudens dit alles, is zij verstaanbaar genoeg voor hem, die haren inhoud *beoefent*, door welk woord hier meer verstaan worde dan verstandelijke studie. En hoe vele hulpmiddelen zijn er, voor die ze gebruiken wil? In derzelver groote menigte onderscheiden wij altijd gaarne den arbeid van IJ. VAN HAMELSVELD. Opzettelijk wordt deze hier genoemd, die, in het uiterste gevallen, tegenover de *Staten-overzetting* liggende, en te *Westersch*, (hetgeen echter minder het N. V. dan de Oostersche Poëzij in het O. V. raakt) grootere verdiensten aan dit gebrek paart, en meer nut gesticht heeft, dan ontelbare geschriften over den Bijbel, hoezeer door verlichte Theologanten bezorgd (*), en van welken het gebrek door onzen VAN DER PALM zoo heerlijk is vergoed. Neen, wij hadden geene *behoefte* aan beteren (?) arbeid, en het godsdienstlievend publiek konde het best doen met hetgeen voorhanden is.

Maar, de verwondering is spijt en droefenis geworden, na de lezing van hetgeen die natuurlijke verwondering moest opheffen. De invloed van het *systema* is te kennelijk in elke Bijbelvertaling; hierop zal wel eene eerste redengeving nederkomen: dit passen wij niet *algemeen* toe. De getrouwheid aan de letter waarborgt ook hier tegen gevaar, al ware die getrouwheid te groot. Die in zijne taal leest, wat er in het oorspronkelijke staat, kan dan toch *beteekenis* en *zin* bepalen, met zijn gezond menschenverstand. — De Bijbelverspreiding (dit schijnt eene tweede reden te zijn) geeft eene vertaling in handen, die niet overeenkomstig het taaleigen der volken is. Maar wij hebben, waarlijk, hier ook geene Bijbelvertaling *conform* het *idiotisme* ezv. der verschillende natiën. Ergo, die zwarigheid (eens toegestaan) blijft. — Eene derde reden is de verwarring, in welke de vier Evangelieberigten den lezer brengen, en in plaats van welke men hier één Evangelie krijgt, geordend (alsof er nooit over de moeijelijkheid en waarschijnlijke onmogelijkheid der *Harmonie* een woord gebruikt ware) zoo als men dat, *zonder bewijs*, verkiezen moet aan te nemen. Hoe erg

(*) YPEY, *Kerk. Gesch. der XVIIIde Eeuw*, VIII. 725.

Digitized by Google

moet dit *anti-Protestantsche* hem mishagen, die alzoo het voortreffelijke *inwendige* bewijs voor de geloofwaardigheid der Evangeliebescheiden weggeworpen ziet, over hetwelk zich, nog onlangs, een der bevoegdste oordeelaars zoo belangrijk verklaarde (*)! — Eene vierde reden ligt in de *spotternij* met onzen *antieken* Bijbel. Maar — wat schaadde die? Hoe kan men haar beletten? Voorzeker niet door eene inschikkelijkheid naar haren smaak. Als de *spotternij* teruggehouden wordt bij gemis van het eerbiedwaardige, en de *verachting*, of *minachting*, van het tot het haar gewone verplooide vervangt hare plaats, is het dan beter?

De vier Evangeliën dan tot één gebragt zijnde, worden, na het tweede boek van Lukas, de Apostolische Brieven gerangschikt. Zeker is dit overeenkomstiger de Tijdsorde, dan zoo als ze nu staan (echter, dit schaadt niet); BOSVELD's rangschikking bevalt ons zeer veel beter; maar, waar het „*non liquet*" kan toegepast worden, geven en nemen wij dezelfde vrijheid, en hebben geene aanmerkingen.

Voorbijgaande, wat (*Voorberigt*, bl. 14—47) voorkomt over Oosterschen zegtrant, en tot redengeving voor het verschil daarvan, waarin wij, evenwel, niet ontveinzen mogen, dat wij telkens dachten aan „*turpe est doctori, cum culpa redarguit ipsum*," dewijl we, is het dan niet het *Contra-Remonstrantsche* vooroordeel van 1618, dan toch vooroordeel voor eigene meening gestadig meenden te proeven — en het een is ons zoo weinig waardig als het ander; — dit nu maar voorbijgaande, en het geheele eerste stuk ter zijde leggende, als reeds genoeg in aanmerking genomen, geven wij, zonder te zoeken, slechts één enkel proefje, naar hetwelk elk oordeele, of hem nog meer lust van dit geregt, bij zoo vele keurige spijzen, tot welker genot men, in het koningrijk der hemelen, kan aanzitten in onzen leeftijd.

Tot den brief aan de *Galatiërs* bepaalt zich onze keuze, omdat die de eerste hier voorkomt. Men vindt hier een hoofdstuk meer dan in elke andere vertaling, een

(*) W. BROES, *de Engelsche Kerk*, enz. II. 119—121.

Digitized by Google

hoofdstuk van 9 verzen; de laatsten van het vierde hoofdstuk worden afzonderlijk genomen. H. I. heeft hier 27 verzen, voor 24. Ons 20ste vers is hier vs. 27. Ons 24ste vers is hier in vs. 21 gevoegd. Vs. 15, 16 is één vers; zoodat vs. 17, 18, 19 wordt vs. 16, 17, 18. Vs. 21 is hier vs. 19; vs. 22, 23 wordt vs. 20, 21; en van H. II volgen dan de 4 eerste verzen. Willekeurig is het; maar, als men den Bijbel naar onze Westersche manier wilde schikken, waarom dan maar die kapittel- en verzenafscheiding niet achtergelaten? Zoo schrijft men toch geen brief. Die verdeeling, van menschelijke uitvinding, en te nuttig, dan dat wij haar in onbruik zouden wenschen, is toch niet ter inachtneming aan te raden aan hen, die zich eenen Apostolischen brief willen eigen maken, en beter doen zouden met dien in doorloopenden vorm te lezen.

En nu het beloofde staaltje. Gal. II: 20, 21 luidt, in onze *Staten-overzetting*, aldus: *Ik ben met Christus gekruist. En ik leef, (doch) niet meer ik, maar Christus leeft in mij: en hetgeen ik nu in het vleesch leef, dat leef ik door het geloof des Zoons Gods, die mij lief gehad heeft, en zichzelven voor mij heeft overgegeven. Ik doe de genade Gods niet te niete. Want indien de regtvaardigheid door de wet is, zoo is dan Christus te vergeefs gestorven.* — De vertaling van VAN DER PALM verschilt hiervan niet.

Maar hoe luidt het nu hier? Gal. II: 11, 12. *Met Christus ben ik (als ware het) gestorven. Thans ben ik gelukkig, niet als Jood; maar Christus werkt in mij; geenszins doe ik dat als Jood, maar mijn gansche leven (geluk) berust op den Messias, die mij zoo zeer lief had, dat hij te mijnen behoeve stierf. (Neen:) ik verwerp de goddelijke weldaad niet; want werd ik door Mozes plegtwet (bij God) goedgekeurd, dan ware de Gezalfde te vergeefs gestorven.*

Laat ons nu eens zien! „*Als ware het*" staat niet in den grondtekst; „*gestorven*" ook niet, maar „*gekruist.*" Dus, dat 's niet getrouw. „*Ik leef*" wordt vertaald „*ik ben gelukkig.*" Het zij zoo; maar waartoe dan in den

Digitized by Google

onmiddellijk volgenden regel „*leven*" behouden, en daarbij („*geluk*") gevoegd? Die twee haakjes waren hier dan ook noodig. „*Niet meer ik*" heet „*niet als Jood.*" Dat 's geene vertaling, maar verklaring. „*Maar Christus werkt in mij,*" volgt er; in het Grieksch „*leeft.*" Moest dan „*werkt*" niet, gelijk „*leven (geluk),*" zoo staan: *leeft (werkt) in mij?* Maar, als dan de lezer eens vroeg, of het wel onpartijdig ware, *leven* door *gelukkig zijn* en door *werken*, in éénen volzin, op te vatten? Dat 's ook waar, en daarom: „*hetgeen ik nu in het vleesch leef, leef ik door het geloof des Zoons Gods,*" is: „*geenszins doe ik dat als Jood.*" — Wat? Ik werk niet in mij, als Jood? Men zie, hoe het volgt! Wij verstaan het geenszins. Dat moet nu duidelijkheid heeten! — „*Ik leef door het geloof des Zoons Gods*" wordt vertaald: „*mijn gansche geluk berust op den Messias.*" Maar, waarom wordt dat *geloof* weggelaten? — Paulus noemt *den Zoon Gods*. Dit is niet hetzelfde als *Messias*, en, al hield men het daarvoor, het staat er niet. — Die Hebreeuwsche benaming van het gewone „*Christus*" is ook alles behalve eene uitdrukking van Oostersche bewoordingen in eene thans alom verstaanbare, levende taal, en terstond te vatten, zoo als bl. 5 van het Voorberigt geleerd wordt, dat het wezen moet. En, nog eens, het laatst aangetogene voorbeeld bewijst, hoe geregtigd zulk een Schriftvertaler is, om de getrouwheid van anderen te miskennen, van wege de overeenstemming hunner vertalingen met hun zamenstel van Godgeleerdheid. (Ald. bl. 2). — „*Te niete doen*" is niet „*verwerpen,*" zoo als in het laatste vers gelezen wordt. — Waarom mag daar, en zoo vele malen, niet „*genade*" gelezen worden? Elders wordt dat toch behouden. De tollenaar, b. v., in de gelijkenis, bad niet: „*o God! geef mij zondaar eene* WELDAAD!" — „*De wet*" is hier „*de plegtwet van Mozes.*" Alweêr verklaring. *Plegtwet* is eene wet aangaande de kusting op huis of ander goed. Dat bedoelde toch Paulus niet, noch Mozes? In *dit* N. V. ontmoeten wij meermalen dit woord. Wij kennen het niet. *Wetpligtig* kome bij HOOFT al

eens voor; in den *Spiegel Hist.* van VAN VELTHEM *pleghten* in de beteekenis van *pligtbetrachten*, en *pleghe*, *plech*, *plecht* en *pligt* hebbe éénen oorsprong; *plecht* was dan toch *schuld*, en al ware het gelijk *pligt* in gebruik geweest, dat wij niet weten, zoo is het nu verouderd, en althans duidelijkheidshalve niet noodig, maar — gelijk zoo veel hier — zonderling. Tot dat zonderlinge behoort ook, dat, in de onderhavige plaats, „*Christus*" eens onvertaald gelaten, eens door „*Gezalfde*" vertaald wordt. Waarom niet altijd één van beide? Waarom niet altijd „*Christus?*" Is „*Gezalfde*" verstaanbaarder, voor den Westerschen smaak behagelijker? De zoogenoemde Apostolische zegenwensch schijnt daarom voortaan te moeten luiden: „De weldaad van onzen gezalfden Heer Jezus, de liefde van God, en de gemeenschap der heilige geestkracht zij met u allen! Het zij zoo!" — Nu, *hier* zouden wij ook liever „*het zij zoo*" zeggen, dan „*Amen.*"

En nu niet meer, Lezer! dan dat de Schrijver verzekert, (*Voorber.* bl. 27) „dat het geen beginsel van nieuwheid is, met den naam van *neologie* bestempeld, — *tot* (?) welk oogmerk deze vertaling is ondernomen." Die verzekering zal toch, omdat het waar is „*qui s'excuse s'accuse*," bij hen, die deze vertaling eens doorlezen, wel zoo veel afdoen, als bij de lezers van dit verslag gelden zoude dit slot: *Niemand meene, dat wij met dezen arbeid niet zeer zijn ingenomen.* De waarheid gaat boven alles; wij zijn het niet. Het spijt ons, even bang voor formulier-regtzinnigheid als eenig ander *exces* ten aanzien der Bijbelschriften, van wege de *Remonstrantsche* Broederschap en de geheele Protestantsche Kerk. Neen, dat nemen wij terug; die lijden bij zulken arbeid niet; maar van *Professor* KONIJNENBURG spijt het ons, dat hij zóó den tekst en de lezers zamen *overzetten* wilde.

Voor zwakken van gezigt is, ook letterlijk, niet gezorgd. Nu, zij hebben dit Nieuwe Testament niet van noode; en het *Oude* zal de Professor, hopen wij, voor niemand noodig achten: want — hoe raar zoude er *dat* wel uitzien!

Digitized by Google

PAULUS *in Karakter en Beoefeningsleer beschouwd*, *door* HANNA MORE. *Naar den vijfden Druk*, *uit het Engelsch. Te Rotterdam*, *bij* M. Wijt. 1825. *In gr. 8vo.* 436 *Bl. f* 3-75.

Wij namen met huivering een boek ter hand, waarin eene Vrouw het woord voor het publiek voert over Paulus; maar zeldzaam vonden wij meer, dan nu, onze verwachting, na voleindigde lezing, overtroffen. Het leerstellige, en ieder geschil over hetzelve, liet de waardige Schrijfster buiten haar plan; zij bepaalt zich tot het karakter van den Apostel, en het praktisch Christendom, dat hij door leer en wandel uitdrukte. Zij maakt ons Paulus tot model, bij wien wij niet slechts gaan raadplegen over de vraagstukken van de Godsdienstleer, maar wiens voorschriften en voorbeeld wij ons eigen maken, om naar dezelve in ons dagelijksch leven te handelen. Het oorspronkelijk werk, in twee Deelen vervat, is door den Vertaler niet ingekort, maar wordt ons in ééns gegeven. Te regt begreep hij echter, dat het in zoodanige soort van godsdienstig leesboek meer op de zaken dan op woorden aankomt, en dat men, mits slechts niet den geest en zin van het werk veranderende, iets inlasschen en ook wel iets weglaten mag.

Reeds vonden wij de grootste voldoening bij de aanmerkingen over den staat der *zedelijkheid bij het Heidendom*, waarmede de Schrijfster, ter inleiding, de noodzakelijkheid der Christelijke Openbaring betoogt. Even voortreffelijk zijn de hierop volgende Hoofdstukken, welke de *historische Schrijvers* van het N. V. en de *Briefschrijvers* behandelen. Het vierde Hoofdstuk wijst *het geloof* aan, *bij Paulus een werkdadig beginsel.* „Geheel „buiten zichzelven te gaan; alle vertrouwen op deug„den, welke hij zelf bezit, en op daden, welke hij zelf „verrigt, vaarwel te zeggen; zich geheel op een' an„der' te verlaten; regtvaardiging te zoeken, niet door

Digitized by Google

„ eigene gehoorzaamheid, maar door de gehoorzaamheid „ diens anderen; uitzigt te hebben op eeuwig heil, niet „ om de verdiensten van eigen leven, maar om die van „ eens anders dood, van den meestverachtelijken dood; „ na het meestversmade leven; — voor zulk eene om„ wenteling in gemoed en hart vindt de mensch geen „ grond, geene kiem, geene grondstof in zijne natuur; „ zij is vreemd aan zijne inrigting; bezit hij deze ge„ steldheid, zij is eene gave; ontwaart hij haar, zij is „ van elders afgeleid; zij is geen voortbrengsel, maar „ eene inprenting; zij is geene plant op eigen grond ge„ wassen, maar van elders overgebragt. Dit geeft de „ Apostel te kennen, wanneer hij zegt: „ U is het *ge*„ *geven* te gelooven." — „De meest onvermoeide, maar „ immer redelijke strijder voor het Geloof is PAULUS. „ Overal toont hij aan, dat hetzelve geen bespiegelend „ leerstuk is, hetwelk werkeloos in ons hoofd blijft rus„ ten; maar eene levendige overtuiging van Gods magt „ en goedheid, en van zijne genade in Christus; een be„ ginsel, door het hart ontvangen, door het verstand er„ kend, en zich werkzaam vertoonende in den wandel."

Ziet daar hetgene de Schrijfster ons opgeeft van des Apostels leerbegrip; welke leer dan ook, zoo als die hier wordt voorgedragen, waarlijk geene bespotting verdient, en welke wel geen bedaard en geregeld denkend mensch gelijk zal stellen aan de gedaanteverwisselingen van OVIDIUS, of aan eene zielsverhuizing van PYTHAGORAS, al ware het dan ook, dat hij zijne gedachten over de leer van Paulus eenigzins anders leidde.

Een volgend Hoofdstuk behandelt de *zedelijkheid bij Paulus*; — voorts 's mans *belangeloosheid*, — zijn *voorzigtig gedrag jegens de Joden* — en *de Heidenen*. Het negende Hoofdstuk geeft *het algemeen beginsel der schriften van Paulus*, en het volgende zijnen *stijl en geest*. Verder komen voor: zijne *teederhartigheid en hemelsgezindheid*, — zijne *menschenkennis*, — *kieschheid bij raad en bestraffing*, — *braafheid en opregtheid*, en eindelijk zijne *gevoelens over de geldliefde*. Nu volgt een Hoofdstuk over

den geest des Christendoms, in Paulus uitblinkende. Dan wordt *Paulus' achting voor gevestigde Besturen* aangewezen; voorts zijne *oplettendheid voor mindere aangelegenheden;* daarna wederom zijne *leer over de opstanding en aangaande het gebed;* en eindelijk, in het twintigste Hoofdstuk, wordt de Apostel voorgesteld als *een voorbeeld voor het dagelijksche leven.* De twee laatste Hoofdstukken wijzen *de godsdienstige voorregten van onzen leeftijd,* en *sommige oorzaken, welke eene algemeene verbetering verhinderen,* aan. Het besluit van alles is een, zoo wij hopen, hartindringend woord. De verontschuldiging van den Vertaler, dat hij deze laatste Hoofdstukken niet *in de eerste plaats* meer geschikt voor den *Nederlandschen* lezer, heeft veranderd, is ons voldoende; en wij erkennen, *dat hij, die met een oordeel des onderscheids leest,* (hetwelk bij dit werk vooral ook vereischt wordt) *de toepassing op onze Natie gemakkelijk zal kunnen maken.*

Men moge, gelijk wij reeds deden gevoelen, de rangschikking der denkbeelden hier nu of dan eenigzins anders wenschen, ook nu en dan van de waardige Schrijfster verschillen; maar men zal, desniettegenstaande, het boek niet dan ongaarne uit de hand leggen, en zich niet zelden, door nieuwe, immers minder gewone denkbeelden en wenken, aangenaam verrast vinden. Wij prijzen de lezing en herlezing aan. Het zij een aangenaam leesboek voor den leek, hetwelk de Leeraar ook, met groot nut en tot zijne wezenlijke stichting, gaarne, en wel meer dan eens, lezen zal.

Op de vertaling hebben wij niets aan te merken; alleen bekennen wij onze *onkennis*, of *onkunde*, ten aanzien van het woord *onkennis*, hetwelk hier bij herhaling voorkomt.

Dichterlijk Krijgsmuzijk; door *Mr.* I. DA COSTA.

Want ook indien de basuyne een onseker geluyt geeft, wie sal hem tot den krijg bereyden? 1 Cor. XIV: 8.

Te Amsterdam, bij J. H. den Ouden. 1826. *In gr.* 8vo. 26 *Bl. f* :-50.

Digitized by Google

De kleine wolk, als eenes mans hand, opgaande van de zee, Leerrede over 1 *Kon. XVIII:* 41—45. *uitgesproken op den Overijsselschen Dankdag voor het Gewas,* 2 *Nov. l.l. door* L. H. BÄHLER, *Leeraar van de Waalsche Gemeente te Zwolle; uit het Fransch vertaald, en met eenige Dichtregelen aan den Auteur begeleid, door Mr.* I. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1826. *In gr. 8vo.* 38 *Bl. f* :-40.

Gelijk men het veelal daarvoor gehouden heeft, dat de zoogenaamde *fijnen* vlijtig het hunne deden, om de aarde tot eene rampwoestijn, het leven tot eenen last, dien men al zuchtende torscht, en den mensch tot een' nietsvermogenden ellendeling zonder moed of kracht *te maken;* zoo groeijen, helaas! ook op den akker van DA COSTA'S rijken geest, sedert hij *dat* gewaande Christendom heeft omhelsd, voor keur van heerlijke dichtbloemen, niet dan doornen en distelen, en wij moeten ons verblijden, als aan de scherpe, schadelijke, onvruchtbare struiken nog maar een bloesempje van 's mans poëtisch vernuft zigtbaar is, — met andere woorden, als hij zijne vroomheid zonder licht en liefde dan ten minste nog maar in verzen uitstort. Ons op zijn standpunt zoo goed mogelijk verplaatsende, hebben wij alzoo deze *Krijgsmuzijk* (!) niet zonder vermaak gehoord. Men mag het oude, schoon door beter vervangen, met een nieuw kleurtje en kwikje niet zonder smaak opgeluisterd, voor een keer nog wel eens zien. En wie trekt zich dergelijke vertooningen bij het kunstlicht, die voor den dag van eenig nadenken, ervarenis en gezond verstand straks weêr verdwijnen, verder aan?

Maar dat een man van zoo veel smaak en geest, als DA COSTA, deze kan besteden, om de lof-*trompetter* van een BÄH (wij hopen, beter schaap dan herder) van een BÄHLER te worden, ja het onkruid van dezen, door vertaling, als onder zijne eigene lettervruchten op te nemen, is ons onbegrijpelijk. Waarvan getuigt toch deze

ganfche, naar den vorm befchouwd flechte, preek anders, dan van zucht, om de vlag der oude regtzinnigheid te laten waaijen, tegen onze eeuw en inzonderheid onze leeraars fcheldende uit te varen, derzelver uitnemende bekwaamheden en geleerdheid, helder voorftel, gevoeligen aandrang en ware welfprekendheid, waarfchijnlijk uit wangunst, te lasteren en te verguizen, en, het zij dan uit domheid of met een kwaadaardig oogmerk, als eene vreemd en zeldzaam gewordene leer te doen voorkomen, dat God over den regen gebiedt, het gebed zijner opregte dienaars vaak verhoort, en zoo al meer? Trouwens, de liefde is blind, en maakt zelfs van een BILDERDIJK en VIJGEBOOM ligt wel *frères compagnons!*

Zoo er onder onze lezers mogten zijn, die twijfelden, of het uitgebragt oordeel ook misfchien te geftreng ware, deze gelieven, te hunner overtuiging, dit fchepje te orberen, en wij twijfelen, op onze beurt, geen oogenblik, of zij zullen er wèl aan hebben!

„ Maar vooral wachten wij ons het oor te leenen, en „ ons te laten verleiden door den fchoonen fchijn van „ bloote uitwendigheden, als daar zijn de zoo hooggeroemde lofredenen der Eeuwbehagers op Christus en „ Zijn Godlijk Evangelie, met welk uitwendig vertoon „ de wereld zich zoo gaarne laat gerust ftellen bij de aanneming van een naamchristendom! — Want ja! het koninkrijk van het Beest is dáár, zelfs bij de in naam „ hervormde kerken onzer dagen; overal, waar de menigte blindeling de valfche Leiders volgt, die zich tot „ Prinfen en Souvereinen in de kerk hebben verheven om „ haar te verdrukken; overal, waar de menigte, thans „ weder op een andere wijze misleid en bedrogen, zich „ nu in hare blindheid door het vooroordeel laat wegfleepen in de vereering van die wijd vermaarde Geleerden, die zich zelven en elkander als de ware lichten „ der Eeuw aanprijzen, om, als op hun beurt onfeilbaar, in hunne aardfche wijsheid in alles gehoord te „ worden; overal, waar men zich niet ontziet openlijk

Digitized by Google

„ de waarde van den gevallen mensch, de vrijheid van „ den door de zonde verdorven wil, de krachten en vermogens van het onwedergeboren hart ten goede, ten „ hemel toe te verheffen, en met de eenvoudigheid des „ geloofs en godzaligheid der Vaderen den spot te drijven."

De invloed der Keerkrings-luchtstreken op Europesche gestellen; zijnde eene Verhandeling over de onder de Europeanen voorkomende Ziekten in heete Gewesten. Door JAMES JOHNSON, *M. D. enz. Iste Deel. Uit het Engelsch naar de derde uitgave vertaald, enz. door* J. M. DAUM, *Chirurgijn-Majoor van den tweeden rang bij de Kon. Nederl. Marine. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1824. *In gr.* 8vo. *Behalve het Voorberigt*, 502 *Bl. f* 4-80.

Dat de mensch onder alle hemelstreken niet alleen leven, maar zich ook aan derzelver invloed gewennen kan, is eene stelling, door de kennis van den bewoonden aardbol zoo voldingend bewezen, dat zij geen betoog behoeft. Immers zoo wel de bevrozene poolstreken, als de verzengde keerkringslanden tellen hunne bewoners; ja zoo vermogend is de kracht der gewoonte, dat de bewoners dier gewesten eerst langzamerhand en met moeite een zacht en gematigd klimaat verdragen kunnen, en menigmaal hunne verhuizing tot den duren prijs eener kwijnende gezondheid moeten koopen. Zoodanig een overgang van het eene klimaat tot het andere wordt vooral dàn gevaarlijk, als dezelve plotseling geschiedt, en zonder inachtneming van dien leefregel, welke met het nieuwe land van inwoning overeenkomt. Dat hebben inzonderheid de *Europeanen* ondervonden, wier ondernemende aard, door winzucht aangespoord, hun reeds vroeg pogingen deed aanwenden, hunne bezittingen ook buiten hun werelddeel uit te breiden. Vandaar dat ook de aandacht der Geneeskundigen onder hen al spoedig op dit onderwerp bepaald werd, waaraan wij veelvuldige geschrif-

ten over de ziekten der heete luchtstreken verschuldigd zijn. Ten getuige hiervan moge het werk van BONTIUS verstrekken, en in lateren tijd die van LIND, CHALMERS, JACKSON en anderen. Als vervolg op dezelve zoude het boek van den *Engelschen* Geneesheer JAMES JOHNSON kunnen beschouwd worden, hoewel hij in meer dan één opzigt van zijne voorgangers afwijkt.

De algemeen erkende waarde van dit boek en des Schrijvers kunde en ondervinding, alsmede de noodzakelijkheid van zulk eenen arbeid voor *Nederlandsche* Geneeskundigen, in die streken hunne kunst beoefenende, waren zoo vele voldoende redenen, welke den Heer DAUM bewogen, zijne krachten aan eene vertaling van hetzelve te beproeven.

In eene welgeschrevene Inleiding berigt ons de Schrijver, dat hij het onderwerp van zijn werk voornamelijk in drie Hoofdstukken verdeeld heeft, namelijk: 1°. Voornaamste algemeene uitwerkselen der keerkringsluchtstreken op *Europesche* gestellen; 2°. de bijzondere of dadelijke ziekten, en 3°. (de) Prophylaxis, of middelen ter bestrijding der klimaatsinvloeden (invloed van het klimaat) en ter bewaring der gezondheid.

Een der eerste uitwerkselen dier heete luchtstreken is eene vermeerderde ontwikkeling van warmtestof en daaruit ontstaande vermeerderde uitwaseming, verminderde eetlust, overvloediger galafscheiding; de lichen tropicus paren zich aan dezelve, en worden elk afzonderlijk overwogen.

Over de koorts in 't algemeen. Derzelver velerlei oorzaken en aard en behandeling, door bloedontlasting, inzonderheid plaatselijke. Purgeermiddelen, onder welke aan de verbinding van Calomel met Jalappe de voorkeur wordt gegeven. Koude en laauwe begietingen in het tijdperk van hitte of reactie, ter herstelling van het evenwigt in de circulatie en der opwekbaarheid, welke door den Schrijver als de hoofdindicatie in de behandeling van koortsen wordt opgegeven. Kwikmiddelen zijn tot hetzelfde einde

dienstig; braakmiddelen ter ontspanning van de huid in sommige tijdperken en soorten van koortsen nuttig; hetzelfde geldt van de zweetmiddelen, die dàn alleen de verlangde uitwaseming zullen bewerken, als de temperatuur des lijders beneden de koortshitte is teruggebragt. Versterkende en opwekkende middelen komen alleen bij ware uitputting der krachten in aanmerking, en zoo, door de reactie in de eerste tijdperken der ziekte te beteugelen, de krachten des gestels voor uiterste pogingen bewaard worden, kan daardoor de noodzakelijkheid van prikkel en opwekking in bijna elk tijdperk der koorts worden voorgekomen. (Offchoon wij gaarne het misbruik dier middelen erkennen, dunkt het ons echter, dat deze stelling wat te algemeen is en wel nader had verdiend omschreven te worden.)

Bengaalsche koorts, door moerasdampen voortgebragt. De behandeling, door LIND aangeprezen, en het gebruik van den Cortex Peruv. wordt verworpen. Aderlatingen, daarna een scrupel Calomel met een half of heel grein Opium als sedans (?), vervolgens purgantia van eenig middelzout, Oleum Ricini of Calomel met extr. Catharticum, en eindelijk vijf tot tien grijnen (greinen) Calomel om de vier of zes uren, tot er eene genoegzame kwijling is opgewekt, koude fomentatiën, begietingen, baden, bloedzuigers, blaartrekkende middelen, — deze is in 't kort de geneeswijze, door den Schrijver gevolgd.

Koorts van *Coimbatore*, *Guzzarat*, *Seringapatnam*. Overal bespeurt men de grootste vooringenomenheid voor de thans in *Engeland* heerschende praxis met Calomel, welk laatste genoegzaam als een panacea wordt opgehemeld en in de buitensporigste giften toegediend. Galkoorts der keerkringen. Febris Endemica Bataviae. Hoofdmiddel alweder de Calomel. Ziekten der lever. Ontsteking derzelve. Aderlatingen; Calomel, pilul. Hydrarg. met Opium en Sulph. Stib. Hydrog. Van de eerste nooit minder dan 24 greinen in de 24 uren, somtijds zelfs giften van 20 grein driemaal daags. Pestloop en Cholera Morbus. Ook in deze beide ziekten zijn Calomel en Opium de spil, om welke de gansche behan-

Digitized by Google

deling draait. Beriberi van *Ceylon* (volgens de beschrijving geheel onderscheiden van de Chorea St. Viti). Elephantiasis. In het eerste tijdperk slaagt men gemeenlijk door eene vereeniging van Kwik en Spiesglas met plaatselijke prikkels, bovenal een vesicatorium, gedurende eenigen tijd dragende gehouden. Ook de Rad. Asclepia Gigantea, door de inlanders *mudar* genaamd, schijnt ter bestrijding dezer kwaal veel vermogen te bezitten; maar in de Elephantiasis tuberculosa is dezelve nadeelig. Somtijds voldeed ook het Arsenicum in kleine giften.

Achter het werk zijn gevoegd drie bijlagen, waarvan de eerste van den Vertaler, een verslag behelzende van de Cholera Morbus, waargenomen aan boord van Z. M. Korvet van Oorlog, *het Zeepaard*, in de *Oostindiën*, in de maand Junij 1821. De behandeling bestond in het warme bad, en bij volbloedige gestellen eene aderlating, het Vin. Op. Arom. met Æleo-sacch. Menth. Pip. in een inf. Cham. vulg., warme of specerijachtige inwrijvingen, eene potio Salina purgans of Calomel, en bij verzwakking, ter opwekking des gestels, Æther sulphur. en Nitr. Alcoh., wijn, bouillon ezv. De tweede bijlage bevat Rapporten over de Epidemische Cholera, welke in geheel *Hindostan* en op het Schiereiland van *Indië* sedert de maand Augustus 1817 gewoed heeft. De derde bijlage betreft zekere inlandsche gewoonten, ziekten en geneesmiddelen in *Indië*, medegedeeld door DANIEL JOHNSON, *Esq.*, voormaals Heelmeester in dienst van de achtbare Kompagnie te *Bengalen*.

Wij doorliepen kortelijk dit Deel, ten einde onze lezers eenigzins met deszelfs inhoud en aard bekend te maken. Hoewel het zich in vele opzigten voordeelig onderscheidt van de menigvuldige oppervlakkige produkten van den dag, draagt het echter al te zeer den stempel van het tegenwoordig in *Engeland* heerschend Empirisme, dan dat wij er het zegel onzer goedkeuring aan hechten kunnen. Immers niet zelden ontwaart men een volslagen gebrek aan grondige theoretische kundigheden, ja zelfs eene moedwillige verachting derzelven. De diagnostiek der ziekten is gebrekkig, en de therapeutische grondbeginselen zijn

Digitized by Google

dikwijls verre van rationeel en overtuigend te zijn; terwijl een stout beslissende toon voor bewijs of reden gelden moet. Voegt men hierbij het empirisch en onmatig gebruik van den Calomel; die als een panacea in alle kwalen wordt geroemd, tot 20 greinen pro dosi en dan wel sedandi fine, dan zal men zich niet verwonderen, dat wij dit werk niet onbepaald durven aanprijzen.

Ook in *Engeland*, weleer zoo rijk aan groote Geneeskundigen, is het gevolg eener verwaarloosde grondige studie onzer wetenschap maar al te blijkbaar; en als wij denken aan eenen MEAD, FREIND, HUXHAM en zoo vele anderen, dan betreuren wij den nadeeligen invloed, dien ook daar een heerschend Empirisme op de studie en praktijk der Geneeskunde gehad heeft en nog heeft. 't Is waar, men zoekt het misbruik van bloedontlastingen en Calomel door een vooronderstel oorontstekingaardig karakter der thans heerschende ziekten te regtvaardigen; maar, zoo al zulk een karakter inderdaad bestond, hoe zal men met die hypothese het niet minder groot misbruik van pulv. Cubebae, zelfs in het eerste tijdperk van gonorrhœae, en dat van andere heete prikkels, in overeenstemming kunnen brengen? Wij voor ons betuigen zulks even min te begrijpen, als de elders zoo zeer geprezene Narcotica, Kinazouten en andere geneesmiddelen (welke niemand, der zake kundig, onder de klasse der antiphlogistica zal rangschikken) een bewijs voor zulk een heerschend ziektekarakter van onzen leeftijd kunnen opleveren.

Wenschelijk ware het, dat de kennis en beoefening der Latijnsche taal bij onze *Engelsche*, *Fransche* en *Duitsche* Naburen wederom meer algemeen mogt worden, opdat dus ook bij de Geneeskundigen de lectuur van vroegere Schrijvers aan die der latere gepaard wierd. De uitkomst zou de voordeelen eener methode genoegzaam bewijzen, welke in ons Vaderland nog steeds gevolgd is, en die wij hopen, dat onder ons ook bij voortduring gevolgd zal worden. Onze litteratuur mogt al in menigte van boeken verliezen, de innerlijke waarde en het gewigt derzelven zou ons voor dat verlies rijkelijk schadeloos stellen.

Digitized by Google

Bibliotheca Critica nova. Edentibus I. BAKE, I. GEEL, H. A. HAMAKER, P. HOFMAN PEERLKAMP. Vol. I. Lugd. Batav. apud *S. et I. Luchtmans*. 1825. 8vo. pp. 298. *f* 3 - 10 c.

Na den gestaakten arbeid van den grooten WYTTENBACH, de *Bibliotheca Critica*, en hare voortzetting, de *Philomathie*, miste de geleerde wereld een Tijdschrift in de *Latijnsche* taal, hetwelk, in den geest van het vorige, de eer der *Hollandsche* Taal- en Oordeelkundigen vermogt op te houden, en den vreemdeling te doen zien, dat, hoewel hier zoo veel niet *geschreven* wordt als elders, men er althans niet minder *weet*. Het was inderdaad zoo verre gekomen, dat zeker *Amerikaan*, die hier, uit hoofde van zijnen post, toch beter diende bekend te zijn, de *Hollandsche solide* geleerdheid met WYTTENBACH genoegzaam voor uitgestorven verklaart. (Wij gelooven, dat de Uitgevers dezer *Nova Bibliotheca* dien zelfden Schrijver met den *Transmarinus* in hunne Voorrede, bl. 3, bedoelen.) Het werd dus tijd, om te doen zien, dat de geleerdheid, ook ten opzigte der van ouds hier zoo uitstekend beoefende *Philologie*, ook nog in ons midden leeft, en met roem. Drie Hoogleeraren in de Letteren en de tweede Bibliothecaris aan de Hoogeschole te *Leyden*, de zeer geleerde Heeren BAKE, GEEL, HAMAKER en PEERLKAMP, hebben daartoe eindelijk de handen ineengeslagen; en wij verheugen ons, dat deze arbeid juist in die beroemde Hoogeschool, waar HEMSTERHUIS, VALCKENAER, RUHNKENIUS en de beide eerste SCHULTENSEN genoegzaam gelijktijdig bloeiden, ontworpen, en, zoo verre dit eerste Deel betreft, reeds zoo gelukkig uitgevoerd is.

Vooraf gaat de bedoelde Voorrede, het plan des werks opgevende. Men schrijft elders te veel, hier mogelijk te weinig; maar men wordt overladen door *recenserende* Tijdschriften. Dit willen nu de Schrijvers der nieuwe

Digitized by Google

Kritische Bibliotheek door de uitgave van dit Tijdschrift verhelpen, en slechts uitgelezene boeken uit de *Griekſche*, *Latijnſche* en *Oosterſche* Letterkunde en daarmede verwante wetenſchappen beoordeelen, en wel, op het voetſpoor van hun Model, in de *Latijnſche* taal, doch niet zóó geſtreng, dat niet het een of ander, hetwelk gevoegelijkst in de hedendaagſche talen kan uitgedrukt worden, daarin zou kunnen worden geſteld. Alle de Schrijvers onderteekenen hunne beoordeelingen met hunnen naam. Men deelt eerst *uitvoerige Recenſiën* mede, en plaatst achter dezelve *korte vermeldingen*. Gaarne zal men ook bijdragen van buitenslands ontvangen en opnemen.

De Schrijver der Verhandeling over POSIDONIUS, de Uitgever der *Anecdota Hemſterhuſiana*, de Verklaarder der *Puniſche* Opſchriften, bij *Karthago* gevonden, en de Autheur der Levens van *Latijnſche* Dichters in *Nederland*, waren zekerlijk allezins bevoegd tot deze taak, en de bewerking getuigt op elke bladzijde van hunne belezenheid en ſchranderheid, van hun oordeel en diepe kennis der *Griekſche* en *Latijnſche* Letteren, zoo wel der oude *Claſſici*, als van latere Uitleggers, en van den wijden omvang der *Oosterſche* geleerdheid. Men zal ons niet vergen, hier eene beoordeeling van beoordeelingen te leveren, of in 't algemeen den arbeid der geleerde Uitgeveren te *recenſeren*, waartoe wij ronduit bekennen niet in ſtaat te zijn, daar onze kunde bij de hunne verre te kort ſchiet. Wij zullen ſlechts even, door de opgave der meer uitvoerige *Recenſiën*, aan den Lezer eenig denkbeeld van dit werk geven, en eene enkele aanmerking op hetzelve wagen.

De eerſte beoordeeling is van den *Œdipus Coloneus* door HERMANN. Dezelve is van Prof. BAKE. De inleiding loopt over de ſchaarschheid der goede, eenigzins voldoende uitgaven van ſommige *klaſſieke* Schrijvers, en onder anderen van SOPHOKLES, over HERMANN, de uitgave van ERFURDT, enz.; daarop van den tijd, wanneer dit ſtuk geſchreven is. De bekende Anekdote van den grijzen Dichter, die dit zijn *laatſte* ſtuk aan de Regters zou voorgelezen, en daardoor het plan, om hem als kindsch onder *Curatéle* te ſtellen, verijdeld hebben, wordt zoo wel door

Schrijver als Beoordeelaar in twijfel getrokken; maar de verbetering van eenen ouden *Grammaticus* door HERMANN, ἐν ἰσχάσιν voor ἐν ἰσχάσι, als slecht *Grieksch*, hier ter plaatse afgekeurd. Vervolgens komen verscheidene bedenkingen op HERMANN'S lezingen en verbeteringen. Alsdan volgt de uitgave der Fragmenten van EUPHORION van *Chalcis*, en der overblijfselen van MENANDER en PHILEMON, beide door MEINEKE, beoordeeld door den Heer Bibliothecaris ORELL. EUPHORION leefde, omtrent twee eeuwen vóór onze tijdrekening, te *Athene*, onder ANTIOCHUS DEN GROOTEN, en moet van geene beste zeden geweest zijn. — Bij de vermelding der met veel zorg verrigte uitgave van de verzamelde overblijfselen der oude *Comici* MENANDER en PHILEMON, mede door MEINEKE, verhaalt de Heer ORELL, dat de blijspelen en beste minnedichten der *Grieken*, de werken van eenen MENANDER, PHILEMON, BION, ANAKREON, SAPPHO, ALCEUS e. a. m. door *Grieksche* (Christen-) Priesters onder de latere *Konstantinopolitaansche* Keizers als zedebedervend verbrand zijn, en wordt daarover met regt zoo verontwaardigd, dat hij bijkans wenscht, dat de *Turken* eerder *Konstantinopel* hadden bemagtigd. (Deze wensch, den Schrijver in zijnen vurigen ijver voor zijne geliefde Dichters ontsnapt, is hem zekerlijk geen ernst. De *Turken* zijn ook geene beste boekbewaarders!) — Prof. HOFMAN PEERLKAMP geeft eene kortere Recensie van den APPULEJUS van den jongeren BOSSCHA, begonnen door OUDENDORP en voortgezet door RUHNKENIUS; alsmede van den HORATIUS door FEA, op nieuw uitgegeven door BOTHE. Wij vonden in de laatste beoordeeling de opmerking, dat de Geschiedschrijver TACITUS HORATIUS bijkans van buiten moet gekend hebben, zoo dikwerf heeft hij deszelfs denkbeelden en wijze van uitdrukking; en men heeft zelfs sporen, dat de Schrijvers over de Kruistogten, in het diepst der Middeleeuwen, HORATIUS moeten hebben gelezen. — Een Artikel over CICERO'S nieuw

Digitized by Google

gevonden werk *de Republica* (de uitgave van HEINRICH, te *Bonn*) is weder van den Hoogleeraar BAKE. Vooraf gaat een belangrijk overzigt van het nut, hetwelk de *Brieven aan* ATTICUS ter opheldering van het werk *over de Republiek* aanbrengen; over CICERO 's eigenlijke staatkundige inzigten en bedoelingen, en over de hoofdpersonen in zijne Republiek, SCIPIO en LAELIUS, waaronder, naar BAKE 's denkbeeld, CICERO POMPEJUS en zichzelven voorstelde. De Hoogleeraar vergunne ons hier eene kleine aanmerking. Hij staat ook in het gewone gevoelen der uitmuntendheid van SCIPIO, den tweeden *Afrikaner*. Doch al was deze nog zoo geleerd, en al had hij honderd Wijsgeeren en Historieschrijvers in zijn gevolg gehad, al hielp hij zelfs TERENTIUS aan zijne Blijspelen, hij was daarom echter niets meer dan de verwoester van *Karthago* en *Numantia*; elk zijner oorlogen verdelgde eenen bloeijenden Staat, en te *Karthago* deed hij binnen eenige dagen *zevenmaal honderdduizend* menschen sneven, mannen, vrouwen en kinderen. God beware het menschdom in genade voor zulke wijsgeerige Helden! — En wat zijn gezegde omtrent GRACCHUS betreft, dat deze te regt zou omgebragt zijn, wij houden TIB. GRACCHUS nog voor vrij wat meer dan voor een' *furiosus dux*; hij is in ons oog een ongelukkige menschenvriend, die de nooit afgeschafte, maar schandelijk overtredene *Licinische* wet, tegen *schadevergoeding aan de overtreders*, zocht te herstellen. Maar dat belgde de rijke Heeren, en de man moest, als een volksmenner, van kant! — Over den dood van SCIPIO is ook de onzekerheid nog niet verdwenen. Wij voor ons houden den edelen C. GRACCHUS voor onbekwaam tot een' moord. De Heer BAKE denkt er anders over, en houdt dit voor een bewijs, tot hoe verre *demagogische teugelloosheid* kan gaan. — Nog is de aanmerking van belang, dat de navolgingen der *Grieken* in het werk *over de Republiek* slechts ter verfraaijing dienen; maar dat de hoofddenkbeelden, zoo hier, als in het werk *over de Wetten*, en in dat *over de Pligten*, geheel *Romeinsch* zijn.

. . . .

Digitized by Google

De laatste en uitvoerigste beoordeeling is die van KLAPROTH 's *Asia Polyglotta*, door den Hoogleeraar HAMAKER, en de daarbij gevoegde Verhandeling over de *Uiguren*. KLAPROTH stelt, dat de Zondvloed wel algemeen over de aarde geweest is, zelfs over *Amerika*, maar dat ook verscheidene menschenstammen zich op de hoogten geborgen hebben, waarvan NOACH en de zijnen er een waren, en die den oorsprong aan de onderscheidene stamtalen zouden gegeven hebben. Doch hiertegen merkt HAMAKER te regt aan, dat alsdan de overeenkomst van de *Indische* overlevering wegens het geredde gezin (juist ook acht personen) niet wel zoo treffend kon zijn. De Hoogleeraar verzelt nu verder zijnen Schrijver bij de Volken, die men tegenwoordig, wegens de verwantschap van taal, gewoon is *Indo-Germanen* te noemen (in *Azië* de *Hindous*, *Afghanen*, *Perzen*, *Kurden*, *Osseten* of *Meders* op den *Kaukasus*, en *Armeniërs*) en legt overal eene zoo zeldzame mate van wijsgeerige en vergelijkende Taalkennis, Geschied- en Oudheidkunde aan den dag, dat men ook in zijn voorbeeld de bevestiging ziet van hetgeen hij in de inleiding zegt, dat onze tijd in het opsporen en vergelijken, ook der talen, boven vele andere uitmunt. De *Tartaren* verschillen, volgens KLAPROTH, niet van de *Mongolen*: zijn beoordeelaar is het hierin met hem eens; de *Tartaren* zouden met de *Turken* verward zijn. Tegen dit gevoelen, hetwelk wij niet durven beoordeelen, staat een groot gezag over; dat van PALLAS, die de *Mongolen* beter kende dan iemand, en ook vele *Tartaarsche* stammen bezocht heeft. Doch het is misschien slechts een woordenstrijd. Het groot verschil tusschen *Turken* en *Mongolen* ontkent niemand. De vraag is slechts, welk dier beide Volken den naam van *Tartaren* moet dragen. — Omtrent de *Uiguren* is HAMAKER het met KLAPROTH niet eens. De laatste geeft aan dit Volk, door de *Byzantijnsche* Schrijvers vermeld, een' *Finschen*, de eerste een' *Turksch-Tartaarschen* oorsprong. HAMAKER 's aanmerkingen op de lijst van 800 woorden uit de *Uigurische* taal geven een nieuw bewijs zijner bewonderenswaardige spraakkennis en scherpzinnigheid.

Digitized by Google

Reeds zijn wij ons oorspronkelijk voornemen bij de aankondiging van dit werk eenigzins te buiten gegaan. Wilden wij op denzelfden voet met de *aankondigingen van kleineren omvang* voortgaan, zoo zou deze afwijking nog grooter, of tot eene dorre naamlijst moeten worden. Wij sluiten dus met den wensch, dat dit uitmuntende Tijdschrift, zoo binnen- als buitenslands, veel aanmoediging en ondersteuning zal vinden, en de *Leydsche* Hoogeschool zich dus eene nieuwe verdienste omtrent de geleerde wereld zal verwerven.

Italië en de Italianen. Herinneringen uit mijn verblijf in Italië, 1819 en 1820. Naar het Engelsch van Lady MORGAN. *IIIde en IVde of laatste Deel.*

(Tweede Verslag.)

Hier verlaten wij *Rome* en het IIIde deel, en begeven ons op weg naar *Napels*, om daar wederom, in twee Hoofdstukken, te vertoeven, en dan, van *Foligno* naar *Venetië* vertrokken, in het Vde of laatste Hoofdstuk deze aloude Republiek-stad gade te slaan.

Wie de oude *St. Jans*-poort uitrijdt, om den grooten weg van *Rome* naar *Napels* in te slaan, moet eenige oogenblikken stilhouden, om een der fraaiste gezigten van schilderachtige woestheid, welke *Italië* ergens kan opleveren, te beschouwen. Op den achtergrond verheft het trotsche gebouw van het *Lateraan*, die hoeksteen der Kerk, zijne marmeren koepels boven de ruïnen, welke de tijd gemaakt, en de verwoestingen, welke de pest aangerigt heeft: op den voorgrond loopt de *Appische Weg* naar de grafplaatsen der CURIATIUSSEN; terwijl de zoo merkwaardige overblijfsels der vervallene en met de groenachtige tinten der vergankelijkheid bedekte *Romeinsche* waterleidingen hare krommingen in alle rigtingen naar de hoofdstad uitstrekken, en onder hare op elkander gestapelde bogen eenen donkerblaauwen en onbewolkten hemel laten doorschemeren. Ter wederzijden van den weg kenmerken wanstaltige aardhoopen en marmerblokken de begraafplaatsen. — Voorts ziet men de uitgestrekte woestijn der *Campagna*, dat *graf der graven*, welker schrikverwekkende eenzaamheid, tot

aan den vervallen toren van *Mezza Via*, het eerste posthuis toe, door velden, tuinen noch woningen wordt afgebroken. — In de verte ziet men wel enkele ruinen en *villa's*; maar niet één boom, niet één korenhalm vertoont zich meer in die velden, waar de weelderigste menschen uit den ouden tijd hunne prachtige paviljoens hadden."

Wat wij, te *Napels* gekomen, lezen, is vooral niet het minst merkwaardige in deze reis. De heerlijke gezigten, de zonderlinge groepen, het volkskarakter, de volksphysionomie, en de staatkunde, door de laatste gebeurtenissen regt merkwaardig geworden, verdienen allezins, dat men ze hier leere kennen. Wij willen ons best doen, door nog een staal twee of drie van ongelijken inhoud, den lust daartoe verder op te wekken.

„De begeerde plaats (op den *Vesuvius*) bereikt hebbende, welke, nog maar weinige dagen te voren, een vloeibaar vuur was en rook en zwaveldampen uit talrijke openingen opzond, bevonden wij ons, bij het omgaan van eenen hoek, eensklaps vlak voor eene groep *Engelsche dandy's* van beider sekse, aan welke wij kennis hadden. De dames waren zeer luchtig gekleed, en daarbij had haar gewaad bereids vrij wat door haar waagstukje geleden. Met dat al stonden zij te lagchen en te snappen op den afgrond, waaruit, eenige voeten beneden haar, eene kokende *lava* opborrelde...... Nu moest het verhevene aan het vermakelijke opgeofferd worden, en dat was regt verdrietig."

„Het vuur der ongelukkig geslaagde omwenteling begon reeds blijkbaar te smeulen. Indien die niet door de onregtvaardige tusschenkomst van vreemde natiën in haren loop ware gestuit geworden, zou zij, buiten twijfel, gelukkiger gevolgen gehad hebben. Doch haar deerniswaardige uitslag is ligt te verklaren. De omwenteling (even als alle omwentelingen, die onder natiën voorvallen, welker beschaving zich alleen tot de aanzienlijkste volksklassen in de hoofdsteden bepaalt) werd door een, naar evenredigheid, klein getal personen bewerkt, en geleek, in dat opzigt, naar de *Engelsche* omwenteling van 1688, die zonder eenige bloedstorting geschiedde. In deze, waarvan wij hier spreken, waren al de talenten van het land in werking gebragt, en de uit *Frankrijk* en *Engeland* opgezamelde kundigheden zouden ter bevordering van 's rijks welzijn aangewend zijn geworden. Deswege stoot deze omwenteling alle theoretische gelijkheid, alle

Digitized by Google

verachting voor eigendommen, alle verbanningen uit, en zou slechts daarin bestaan hebben, dat eenige *individu's* verstandelijke kundigheden aan den grooten hoop der natie mededeelden. Maar toen een vreemde inval eene oproeping van de *massa* der natie noodzakelijk maakte, hing haar lot van het goeddunken, den moed en den goeden wil van een bedorven, verachtelijk, bijgeloovig en beestachtig onkundig gepeupel af, hetwelk noch de voorwerpen, die het verdedigen zou, onderscheiden, noch zelfs de noodzakelijkheid, om te strijden, begrijpen kon. De edele en onverschrokkene gemoederen, welke zich in deze omwenteling gewaagd hadden, moesten met ongeschikte werktuigen arbeiden, en gevolgelijk miste hunne onderneming den bedoelden uitslag."

„De taal, de godsdienst en de kleeding van dit [het *Napelsche*] volk (onder dien naam begrijpen wij altijd de lagere klassen) stemmen met deszelfs rijke verbeelding en halve beschaafdheid volkomen overeen. Hun tongval is eene soort van poëtischen tekst, die door veel beteekenende gebaren wordt gekommentarieerd: de eerste is geheel figuurlijk, en de laatste zijn vol bevalligheid. Hunne wijs van groeten heeft iets kokets, en de gemakkelijkheid, waarmede zij, op eenen grooten afstand, door zekere telegrafische bewegingen der armen en handen, tegen elkander spreken kunnen, iets toověrachtigs. De altijd merkwaardige bewegelijkheid hunner spitse gezigten en uitstekende gelaatstrekken wordt nog treffender, wanneer hun ligchaam in rust en hunne aandacht op een hunner *improvisatori*, of verhalers, gevestigd is. — De *Molo* vertoont verscheidene groepen, ieder van twee of drie rijen personen, en uit de geringste *lazzaroni* bestaande, die nu eens op houten banken, dan eens op den grond zitten, naarmate van den prijs, welke aan eenigen peripatetischen filozoof of eenigen voorlezer betaald wordt, die in het midden staat, en uit TASSO of MASTRILLO de geschiedenis des Bijbels, of legenden van eenen minder stichtelijken aard, luid voorleest. — Nimmer heb ik fisionomiën gezien, die eene diepere aandacht en meerdere belangstelling uitdrukten. Hunne wenkbraauwen waren zamengetrokken, hunne lippen vaneengespannen, en hunne hoofden wiegden, terwijl zij naar de feiten en avonturen van GOFFREDO en RINALDO luisterden. — Sommigen hadden zich in hunnen aandachtigen ijver ten halve opgerigt, anderen lieten eenen doffen uitroep hooren, en de zachtjes gemompelde *bravo's!* liepen den kring rond met de bedwongene aandoening van lieden, die de zangen, welke hunne

geestdrift zoo zeer opwekken; door teeijnichingen schromen af te breken."

Ten slotte nog iets over *Venetië*. — „De nu eens op paalwerk rustende, dan weder op rotsen en eilandjes aangelegde, en, wanneer zij met grachten doorsneden zijn, bij elke schrede door kleine bruggen vereenigde straten van *Venetië* gelijken in breedte naar de *Parijsche* stegen of de *alley* van *Londen*. Zelfs zijn zij misschien nog een weinig naauwer, maar veel zindelijker, dewijl de mensch het eenigste dier is, dat ze betreedt."

„De zon was nog niet ondergegaan; hare laatste stralen schitterden nog op de koepels en torens, en vormden strepen van de fraaiste kleuren op de gevels en het plaveisel, toen wij, uit de schemering der naauwe straten komende, ons eensklaps op het treffendste en prachtigste plein van *Italië*, het plein van *St. Marcus*, bevonden. Na het grootste portaal in het midden doorgegaan te zijn, bevindt men zich regt tegenover de *St. Marcus*-kerk, en ziet men een gebouw, hoedanig men nooit gezien heeft; een gebouw, dat te gelijk eene *moskee*, een tempel en eene domkerk is. Deszelfs verwardelijk door elkander vermengde *Grieksche*, *Arabische* en *Gothische* architektuur brengt echter zulk eene fraaije uitwerking voort, dat alle denkbeelden van harmonie en evenredigheid daarbij, als ware het, in verbijstering geraken. De portalen, de koepels, de kleine torentjes (*minarets*), de *Moorsche* arabesken, de *Gothische* bogen en de *Grieksche* kolommen zijn met goud en ultramarijn belegd, en met mozaïken en kostbare steenen van allerlei kleur en uit alle landen versierd."

„De grootste merkwaardigheid van het *St. Marcus*-plein zijn de *Levantvaarders*. Daar zagen wij *Turken*, zoo lang zij waren, onder tenten liggen, die naar hunne *kioskes* geleken; inwoners van *Barbarije*, die ons den minnaar van PORTIA, met *het donkere liverei der verzengende zon*, herinnerden; *Grieken* en *Armeniërs*, die, onder het slurpen van de *moka* hunner woeste meesters, van hunne vrijheid droomden, en *Slavoniërs*, wier kostuum en voorkomen, wegens derzelver afwijking van eene beschaafde kleeding, de oogen der nieuwsgierigen tot zich trokken."

„In de Pauselijke stad *Sinigaglia* vroegen wij den knecht, die ons bediende, of dezelve niet den eenen of anderen beroemden zanger of zangeres had opgeleverd. Na zich een oogenblik bedacht te hebben, antwoordde hij koeltjes, ter-

Digitized by Google

wijl hij een ander bord op tafel zette: *Ja, Mevrouw! eene zekere* CATALANI *en eenige anderen.* Het huis van Mevrouw CATALANI's vader, die een gering koopman is, stond niet ver van de herberg. Zij was nog zeer jong, toen de dames van *Sinigaglia* de zorg voor hare opvoeding op zich namen, en haar in eene muzijkschool bestelden, welke zij vervolgens verliet, om kennis met Koningen en Keizers te maken; maar, even als de profeten, is en blijft zij in haar vaderland nog steeds *una certa* CATALANI!"

Wij moeten eindigen, en ligt wel verschooning vragen voor onze uitvoerigheid met eens anders woorden. Doch dit kwam ons voor, de beste, eenige wijze te zijn, om het rijke, schoone, afwisselende, en toch ook wel eens te weelderige, stoute tafereel wat nader te doen kennen. Voor beoordeeling ten dienste van hen, die het reeds gelezen hebben, althans in een kort bestek, is het, om al het menigvuldige, niet zeer geschikt. Het karakter, de physionomie en den geest, daarentegen, hopen wij te hebben doen zien, en wie geen tijd of lust heeft om het werk zelve te lezen, zal zich misschien toch met onze uittrekseltjes wel willen vermaken; zij volgen meestal den loop der reize, en zijn opzettelijk zeer verschillend gekozen.

Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden, door Mr. W. BILDERDIJK. *IIde en IIIde Deel.*

(Tweede Verslag.)

De lezer van dit tijdschrift zal ons wel ontslaan van, na zoo vele uitvoerigheid, zoo als wij toch onze beknoptheid noemen moeten, te treden in een ontwikkeld verslag aangaande het derde deel dezer *Verscheidenheden*, wanneer wij hem verzekeren, gelijk ook uit de inhoudsopgave hier boven blijkt, dat hetzelve bestaat uit taalkundige opmerkingen en waarnemingen, die, gelijk van zelve spreekt, bijzonder den roem van BILDERDIJK handhaven, dien hem een door hem miskende en almede verguisde en mishandelde SIEGENBEEK gaf, van een' schranderen taalkenner, een' uitmuntenden taalgeleerde, wien hij zich dankbare erkentenis verpligt belijdt, voor het nut, uit zijne geschriften, over taalkundige onderwerpen, getrokken, en diepen eerbied voor zijne geheel en

gemeene begaafdheden en zeldzame kundigheden, (*Recens. ook der Recens.*) Zoo hartelijk gaarne als wij deze getuigenis de onze maken, en belijden moeten, tot dezelve, door de lezing van dit derde deel, dat waarlijk eene schatkamer van taalkundige geleerdheid is, te meer te zijn aangespoord, zoo zeer smart het ons, zoo verbazend veel meer nog, dan bij de lezing des tweeden deels, het onderscheid tusschen geleerdheid en wijsheid gestadig te hebben moeten opmerken, in de wijze, op welke zich BILDERDIJK veroorlooft zijn gezag te laten gelden; terwijl wij allen, die zich op de beoefening onzer schoone moedertaal bevlijtigen, ernstig moeten waarschuwen, om zich door dat gezag niet te laten blinddoeken, waartoe het genoeg mag wezen hen te verwijzen naar de, hier zoo schoon afsteekende, wederspraak van Prof. SIEGENBEEK, die, t. a. p., onzes oordeels, overtuigend het geschrevene van BILDERDIJK over ons *nogthands* en het *zochten* der Ouden wederlegd heeft. Wij willen het gezegde met drie, vier bewijzen staven, hoe vele ook de voorbeelden zijn, die ons dit veelbevattend boekdeel aan de hand geeft.

Bl. 4 reeds, waar hij, als eene derde oorzaak der taalverandering, opgeeft het niet verstaan zijner eigene taal, noemt hij dit het gevolg van het verkeerd toepassen van zeer bekrompene en valsche begrippen van hen, die, zonder eenige historische kennis, zich aanmatigen, over de deugdelijkheid en ondeugdelijkheid der uitdrukkingen en woorden te oordeelen, en als regters en leermeesters op te staan in hetgeen zij nooit onderzocht hebben, noch ooit in staat geweest zijn te leeren kennen. „Het gemeen," vervolgt BILDERDIJK, „altijd ligtgeloovig, geeft zich steeds aan kwakzalvers over, en, die boven het gemeen zijn, zijn genegen, om die zich als meer wetende aankondigt, te hooren, en — waar men zich leerling maken wil, ontbreekt het nimmer aan meesters." Vele waarheid, maar hoe scherp toegediend! 't Is echter, bij hetgeen wij bl. 25 vinden, nog malsch: „Zie wederom eene nieuwe domheid onzer taalverbeteraars! Trouwens, hun domheden liggen ons, bij het onderzoek der taal, stap voor stap, voor de voeten." Dit is eene inleiding tot eene, wij gelooven waarachtige, beoordeeling der verwisseling van *schoon* tegen *offschoon*. Maar, hoe weinig beteekent het, bij hetgeen wij vinden bl. 78: „Is

het vreemd, daar men de rustige oud-Nederlandsche gestalte naar de smalle schouders der verbasterde Franschen bedorven heeft, dat men, van den anderen kant, ook de plompe Hoogduitsche uitspraak dorst opdringen? Dit behoorde bij de oorspronklijk Engelsche Delsterij en Levellerij, om onze natie geheel te verderven, en bij de terugkeering tot den ouden apenstand, waar de nieuwe Filozofen ons uit gesproten willen, misschien wel de eer te verkrijgen van de eersten te zijn." — Doch, waartoe ook meer? Maar, is het niet jammer?...

Behoudens dit alles, schatten wij dit werk zeer hoog, en herhalen onze lofspraak, dat het eene schatkamer van geleerdheid is. De bekende, bijna onbegrijpelijke belezenheid van BILDERDIJK deelt hier niet slechts mildelijk mede hetgeen men wacht, maar neemt daaruit aanleiding, om, tot kwistens toe, allerhande voorraad te schenken. Zijne *profunde* kennis leidt den lezer, die hem echter niet kan volgen zonder telkens eens adem te halen en te vragen, tot de belangrijkste ontdekkingen, en maakt, door het steeds afwisselend onderhoud en den rustigen eigen' tred, dien zij houdt, ook het vaak donkere en moeijelijke spoor aangenaam. Men zal telkens zich gedrongen gevoelen tot blijde verheffing des lofs onzer eerwaardige moedertaal, en hen beklagen, die haar miskennen, alleen omdat zij haar niet kennen.

Laat ons althans *iets*, ook hier, met verkorting, mededeelen. „Ons *niet* is *ne-iet*, d. i. niet eenigzins, *adverbialiter*, gelijk *niemand ne-iemand* is, *nergens ne-ergens* ezv. Ook heeft het geen *niet* bij zich noodig; onze grootvaders zeiden nog *'k en kan, gij en zult*. Maar *pleonastice* is van den vroegsten tijd af bij ons en de Franschen ingevoerd geweest, daar een tweede ontkenning tot versterking bij te voegen, die begrepen moet worden als eene parenthetische interjectie, en dus zei men: *ik en doe dat, niet; ik en kan dat, niet, gelooven;* dat is, *ik doe dat niet, in geenen deele; ik kan dat niet, volstrekt niet, gelooven.* En, gelijk het gaat, wanneer men zich eens aan een Oratorische uitdrukking gewende, en die algemeen wordt, verliest zij haar kracht en beteekenis, en zij wordt tot een triviale manier van spreken, waarbij men niets denkt; waaruit volgde, dat toen men *en* en *niet* als twee blooté negativen in één zin aanmerkte, en uit de Latijnsche Grammatica geleerd had „*duo negativa affirmant*", het verbannen van een van de twee het gevolg wierd." Dit

Digitized by Google

nu trof *en*, (oudtijds *ne*) dat nog, tot na de omwenteling van 1747, in de staatsplakkaten, altijd aan de oude taal getrouw, gevonden werd. — Het gebruik van *ne* of *en* tot eenen *modus potentialis*, dien men thans door *of* uitdrukt, wordt door BILDERDIJK niet alleen gestaafd met verscheidene voorbeelden, maar, bij deze gelegenheid, menig daarin voorkomend woord opgehelderd, en menige taalkundige aanmerking gemaakt, zoodat men wel een register van het in dit werk verspreide menigvuldige konde aanleggen.

Wij hopen, dat de uitgever geene redenen zal hebben, om zich over het onthaal van dit werk te beklagen, en dat BILDERDIJK, wiens voorraad nog wel niet zal ophouden, desgelijks niet zal ophouden deze *Verscheidenheden* te vervolgen. Aan de pers van IMMERZEEL is het goed toevertrouwd, dezelve naar behooren in het licht te zenden. Wij mogen althans over letter en druk, ook met opzigt tot vreemdere talen, zeer voldaan zijn, en verheugen ons in het bezit dezer drie deelen, aan velen dien rijkdom toewenschende.

Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden, door Mr. W. BILDERDIJK. *IVde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo.* 204 *Bl. f* 3-:

BILDERDIJK had, op zijn vijftiende jaar, meer oud en toenmalig Nederduitsch gelezen, dan de geletterdsten uit den hoop van die thans wat meenen te weten onder het oog gehad hebben; ja de jongen, die op zijn derdehalve jaar af aan het schrijven was, behandelde, van toen af, handschriften, en boeken van taalkenners, *nocturna diurnaque manu.* Dat zegt de man zelf, en daarmede is het immers uit? Zoo *vroeg wijs* was de Heer SIEGENBEEK niet, en daarom mag hij noch een der jonge knapen, in of na de revolutie van 1795 opgekomen, het woord hebben, als BILDERDIJK spreekt. Zij krijgen er dan ook geducht langs, in het voorlaatste stukje in dit deel, over *nochtan* en *nochtands*, ingerigt tegen het *Iets* daarover, geplaatst in het Mengelwerk van den *Recensent o. d. Recens.* Hoe jammer, dat het: „*uwe bescheidenheid zij allen menschen bekend,*" zoo vreemd aan BILDERDIJK schijnt — neen, *is*, alsof hij *dat* nimmer had gelezen! Dit had men hem, tot zijn best, wel gestadig, toen hij schrijven leerde, en als hij, misschien, fouten be-

Digitized by Google

ging, mogen doen afſchrijven. Het is niet mogelijk, zijne trotſche en honende bitsheid tegen de zoo beſcheidene voordragt van SIEGENBEEK gade te ſlaan, zonder zich te ergeren over des zeventigjarigen mans verregaand vergrijp aan dit voorſchrift der Christenleere. Zijne letterwoede gaat zelfs zoo verre, dat hij (bl. 183, reg. 2 v. o. enz.) eenen volzin onvoltooid laat; zoodat hij zijn geſchrift niet eens ſchijnt te hebben overgelezen. De zaak in geſchil laten wij in het midden. Behalve in dit vuile en hatelijke ſtuk, vindt men in de overigen, over de *getalnamen*, de *cijferletters*, de *handſchriften van de Natuurkunde des Heelals, gewoonlijk aan broeder* GHERAERT *toegeſchreven*, twee *oud-Nederlandſche overblijfſelen* en de *aanmerkingen* op dezelve, in de *vlugtige bedenkingen over de letter T*, en in het *kort verſlag van een' merkwaardigen IJslandſchen ſtok*, de gewone verbijſterende geleerdheid, bij welker uitſtalling wij wel eens zeiden: „Zij brengt *hem* tot razernij, en — *quoad nos, cui bono?*" Het lust ons niet, al ware ons de ruimte vergund, ſtuk voor ſtuk te ontleden. Wij verblijden ons met dat al in het bezit van dit werk; het bevat een' ſchat van taal- en oudheidkunde; en, kan men in BILDERDIJK den man, zoo zeer als iemand, ja meer dan eenig ander, in dit vak doorkneed, afgeſcheiden beſchouwen van den wijzen en goeden Christen, wie zal hem dan geen' dank willen betuigen voor de mededeeling van zoo vele wetenſchap? Aan het vertoog over de zoogenoemde Cijferletters hebben wij, voor ons, het meest gehad, en maakten gaarne, door uitvoeriger melding daarvan, het geheele boekwerk onzen lezeren belangrijk; doch dan zouden wij uittrekſels leveren, bedenkingen voordragen moeten, en buiten het ſpoor eens beoordeelenden verſlags treden. Derhalve zij het onzen lezer genoeg, op deze vrucht van BILDERDIJK's zoo veel omvattenden geest opmerkzaam te zijn gemaakt. Ter proeve ſta, uit de aanmerkingen, het volgende! Bl. 143. „*Uten heere.* Men ſchreef *heer* voor *heir*, gelijk men nu wederom invoert. Is dit nu geene terugkeering ten goede? Neen, waarlijk niet: want toen men dus ſchreef, ſprak men *ee* als *ei* uit, en nu als een platte *e*. Zoo bederft men alles, bij gebrek van de ware uitſpraak te kennen, die ook zelfs de meesten thands niet zouden in ſtaat zijn, met hunne aan Fransch, Engelsch, en Hoogduitsch, verwende ſpraaktuigen uit te brengen. Dat een Rotterdammer zoo ſchrijft is wel toe te geven, omdat

er bij hem nog iets van die oude uitspraak, welke *ee* van *é* onderscheidt, bewaard is, maar in een Amsterdammer of Leydenaar b. v. is het allerbespottelijkst. 't Is of de Franschen nu weêr *Royne* voor *Reine* gingen schrijven." — Kort en goed, men herkent overal den *Meester*; maar, helaas! zoo wel in het meesterachtige, als in het meesterlijke. Ongelukkig voor de wetenschap, met name onzer moedertaal, zoude het zijn, zoo de schande, met welke BILDERDIJK zelf zijnen roem heeft bezoedeld, veroorzaken mogt, dat zijne landgenooten niet zoo vele vruchten plukten, als hun mogelijk is, van die verdiensten, welke hem de onpartijdigheid dezulken niet ontzeggen mag, die zich over zijn hart en gedrag, zoo als hij beiden aan het publiek betoont, bedroeven moeten.

Alphabetische Naamlijst der Gemeenten en derzelver Onderhoorigheden, uitmakende het Koningrijk der Nederlanden; met aanwijzing der Arrondissementen, Distrikten, Hoofdschoutambten, Kwartieren en Provinciën, waarin dezelve gelegen zijn; benevens eene opgave der bevolking van elke Gemeente afzonderlijk; waarachter is gevoegd eene opgave der plaatsen, waar Postkantoren zijn gevestigd. Alles uit de jongste officiële stukken en volgens de laatst plaats gehad hebbende veranderingen opgemaakt en zamengesteld door J. J. GOSSELIN, *Adjunct-Commies bij het Departement van Oorlog. Eerste Gedeelte. Te Amsterdam, bij* J. C. *van Kesteren.* 1826. *In gr.* 8*vo.* 268 *Bl. f* 3-15 *c.*

De Schrijver is door zijne *Alphabetische Naamlijst der Steden en voornaamste Dorpen* van ons Koningrijk in 1817 reeds in dit vak genoegzaam bekend. Natuurlijk was nu die Naamlijst minder bruikbaar geworden, door de vele veranderingen in de verdeeling der Provinciën en de Besturen ten platten lande. De nieuwste veranderingen tot nu toe zijn hier mede reeds ingelascht, en die, welke nog in het zigt zijn, zullen achter het tweede Deel worden opgegeven. De bevolking is, zoo als die in 1822 bekend was, hier aangewezen. Aan eenige vrienden betuigt de Schrijver voor hunne welwillende medehulp zijnen dank. Vooraf gaat eene aanwijzing der verdeeling van ons Koningrijk in deszelfs verschillende Provinciën.

Digitized by Google

De uitvoerige titel geeft voor het overige van geheel den inhoud genoegzaam berigt. Voor eene duidelijke en nette uitvoering, bij zoodanig werk van groot belang, is genoegzaam gezorgd. De aanzienlijke Lijst van Inteekenaren, en aan derzelver hoofd Z. M. de Koning, bewijst ten volle, dat men den Heer GOSSELIN voor de taak, die hij hier op zich neemt, zeer wel berekend houdt. Het werk, dat wij op dezen grond met een zoo goed voorgevoel van deszelfs naauwkeurigheid (bij zoodanig werk het voornaamste vereischte) in de hand namen, is inderdaad voor de leden van administrative Besturen, Ambtenaren, hunne onderhoorigen enz. van groot belang. Inmiddels is het den *Letteroefenaar* niet te vergen, dat hij het boek doorleze, en de naauwkeurigheid van iedere opgave en aanwijzing toetse. Dit zou onredelijk van hem denzelfden *labor Herculeus* vorderen, als die van den Schrijver was. Steller dezes heeft daartoe inderdaad noch tijd noch geduld. Bij het doorbladeren, en het hechten op een aantal hem meest bekende plaatsen, vond hij echter, zoo veel hij zien kon, geene misstellingen. Dit eerste gedeelte brengt de letter K ten einde, en het tweede Deel wordt omstreeks de helft der maand Maart beloofd. *Sat cito, si sat bene*, zeggen wij; maar aan dit laatste hebben wij ook geene reden om te twijfelen. — Ons Koningrijk telt, volgens deze opgave, 180 *steden*, met eene bevolking van 1,646,601 *zielen*; 3670 *gemeenten te platten lande*, met eene bevolking van 4,072,422 *zielen*; en alzoo heeft *het Koningrijk in het geheel* eene bevolking van 5,719,023 *zielen*.

Gedenkzuil voor Mr. RHIJNVIS FEITH. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1825. *In gr.* 8*vo.* 260 *Bl. f* 3-80.

Ook ik, ik volg in rouw de baar
Van Neêrlands grijzen harpenaar,
De baar van Neêrlands Dichtren Vader;
Ook ik, ik treê zijn laatste wijk
Met weemoed en met eerbied nader,
En stroei een bloem op 't Vader-lijk.

Ja, heilig, schoon hij treurig zij,
o Vader! is die lijkpligt mij,
Die laatste plegtige eerbetooning;
Dat volgen van den tragen stoet,
Dat knielen bij uw laatste woning,
Dat staamlen van den afscheidgroet.

Digitized by Google

ô Zalig, op wiens grafgesteent'
Een schaar van dankbre zonen weent,
Van zonen, die zijn hoogmoed waren;
Die, door zijn lessen voorgelicht,
Wie hunner ooit hem evenaren,
Dat 's Vaders voorbeeld zijn verpligt!

Met dezen aanhef van TOLLENS' Treurzang beginnen wij ook te gewagen van de *Gedenkzuil*, dien overleden Vader der *Nederlandsche* Dichteren door hen, zijne dankbare Zonen, gesticht. Zij sta in vollen luister, duurzamer dan eene marmeren grafnaald, voor het oog der vaderlandsche geslachten, door eene reeks van volgende eeuwen! Naast de werken van den onsterfelijken *Zwollenaar*, welken dit boek naar deszelfs uitgebreide verdiensten huldigt, behoude het immer zijne plaats en rang bij onze verste nakomelingschap! Niet wij, wier oordeel als Kunstregters zou mogen falen; maar elk vriend van deugd en Godsdienst; elk beschaafd *Nederlander* en regtschapen Christen, zal, na lezing en herlezing van dit Gedenkstuk aan FEITH, dien stand, zoo wij vertrouwen, aan dit boekdeel toewijzen. 's Mans grootheid toch en innige waarde staan, terwijl wij, zijne tijdgenooten, de keurig getroffen Beeltenis tegenover den titel aanstaren, zoo sprekend, zoo aanminnig voor onzen geest, dat wij, zijnen grijzen ouderdom vergetende, over zijn verscheiden weemoedig treuren, en meer dan ooit ons ongeschikt gevoelen, om met de oogen van eenen waanwijzen en vaak vermetelen *Argus* rond te zien, of misschien aan deze voortreffelijke Gedenkzuil een nietig vlekje te vinden ware. Liever zouden wij, deelende in den algemeenen rouw over den Lievelingsdichter onzer Natie, onze Lezers eenvoudig tot het werk zelve overwijzen, dat beter, dan wij vermogen, aan hunne begeerte, om FEITH te kennen, of zich aan hem te herinneren, voldoen zal, of gewis bij velen alreede voldaan heeft.

Onder de velerlei eerbewijzingen, onzen *Nederlandschen* Bard bejegend, verdienen gewis *deze* met alle regt genoemd te worden: dat bij 's mans leven zijne Afbeelding, opzettelijk daartoe van den vermaarden Kunstschilder VAN DER KOOI vervaardigd, wegens zijne letterkundige verdiensten, in de Vergaderzaal van het *Koninklijk Instituut* te *Amsterdam* is geplaatst geworden; en dat zijner nagedachtenisse bij de *Holland-*

Digitized by Google

sche Maatschappij, door eene plegtige *Lofrede* van den rijkbegaafden Mr. M. C. VAN HALL, uitgesproken in hare algemeene Vergadering te *Amsterdam*, regtmatige hulde werd toegebragt. Beide, dit Portret, door den ervaren P. VELIJN in koper gebragt, en dat uitnemend opstel des Redenaars, verblijden wij ons in deze *Gedenkzuil* voor FEITH te ontmoeten, welke niet missen kunnen de aandacht inzonderheid tot zich te trekken, en als hare pronksieraden uitkomen. Beiderlei werk zal den *Nederlander* welkom, en steeds bij uitnemendheid dierbaar zijn. Want gelijk de gedaante den veelgeliefden en hooggeachten *Zwollenaar* vertegenwoordigt, zoo kenschetst het welsprekende tafereel dien nederigen Geleerde, vromen Wijsgeer, deftigen Redenaar, en godsdienstigen Zanger, in deszelfs onderscheidene betrekkingen van vaderlandminnend Burger, hartelijk Vriend, en getrouw Christen, zonder eenig inmengsel van onverdienden of vleijenden lof, maar gelijk hij was en werkzaam gebleven is tot in zijnen grijzen ouderdom, en zich aan het onzijdige nageslacht zal voordoen in den rijken schat van geschriften, waarin zijn geest, kunde en opregtheid van hart en zeden uitblinken, en waarin hij zich voornamelijk kenmerkte als oorspronkelijk Vernuft en Dichter van den eersten rang.

Maar, voerde VAN HALL het woord in eene Vergadering van zijne Medeleden der *Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen*, trad hij voor dezen op, om het verlies des Grijsaards te doen gevoelen, door hem en anderen onzer Dichters als een teedergeliefd Vader en waardig Voorbeeld betreurd, bij zulk eene openlijke hulde, het is blijkbaar, kon zijne Rede niet afdalen tot de kleinere trekken van het huisselijk en stiller leven, hoezeer dezelve ook verdienen mogten, tot eer van FEITH, in geheugenis te blijven. Dank, innige dank, derhalve, hebbe de edele WARNSINCK, die dit gemis bij uitnemendheid heeft aangevuld door de schets van zijnen afgestorven Vriend, *uit gemeenzame brieven*, met dezen gewisseld, tot deszelfs vereering opgemaakt en hier medegedeeld. En zijn er veelligt, die in dit stuk eene overgroote uitvoerigheid en al te gevoeligen toon, op voorgang van den *Recensent ook der Recensenten*, (Deel XIX. No. 1) mogen wraken, wij echter misprijzen ook *dit* niet, daar FEITH het voorwerp is, aan wiens beminnelijke zielshoedanigheden, kiesche deugd en hartelijke vroomheid *Nederland*, zoo wij achten, naauwelijks te veel kan herinnerd worden, om

Digitized by Google

zich aan hem te spiegelen. Trouwens, zoo ook 's mans droefenis, die vooral het Christelijk sterfbedde van zijnen Vriend met zoo veel aandoening als waarheid beschreven heeft, al eens omtrent den hooggeschatten en algemeen betreurden Grijsaard breedsprakig werd in zijn verslag, wij laten, te zijner volkomene vrijspraak wegens dat uitweiden, het toepasselijk zeggen van HORATIUS gelden:

Multis Ille bonis flebilis occidit:
Nulli flebilior quam Tibi.

Min gepast, echter, vonden wij de trippelmaat, welke door den Heer VAN WALRÉ voor eenen *Rouwzang* bij het graf des Dichters gekozen werd, en waarvan bij de Ouden, zoo veel wij weten, geen voorbeeld bekend is, even weinig als bij VONDEL en andere *Nederlandsche* vraagbaken.

Ten doorslaanden bewijze der hartelijke liefde en hoogachting, waarin de waardige Grijsaard stond bij jongere en reeds beroemde Mannen, in zijne schole gevormd, en door zijnen aan Deugd, Vaderland en Godsdienst gewijden geest bezield, vinden wij aan het slot en tot sieraad van deze *Gedenkzuil* een aanzienlijk getal van keurige *Rouwzangen* toegevoegd. Van den toon, waarop dezelve gestemd zijn, gaven wij eene voortreffelijke proeve, bij den aanvang van ons verslag, uit TOLLENS; schoon deze hier den stoet besluit, die begeleid wordt van den Zoon, P. R. FEITH, diep weemoedig voorgaande met *Vaders Uitvaart*. Wij behoeven niet allen te noemen, en nog minder zullen wij ons uitlaten over de betrekkelijke waarde en verdiensten der opgenomene stukken, die allen het merk van opregten rouw dragen over eenen Man, alleen *na* zijnen dood door den vuilen BILDERDIJK aangegraauwd (*);

Schoon Neêrland, schoon Euroop mag op den Zanger roemen,
Wiens onnavolgbren geest slechts de eeuwigheid omvat,
En dien een KL OPSTOCK zelf aan *zich gelijk* mogt noemen,

(*) Men zie Aant. 14 achter de *Lofrede*. Wij zeggen hierbij alleen:

Sic lupus et turpes instant morientibus ursi,
Et quacunque minor nobilitate fera est.

OVID. *Trist. III. El.* 5. *v.* 35.

Digitized by Google

volgens het getuigenis van den Heer RIETBERG, die de daadzaak mededeelt, waarop hij in den laatsten regel het oog had. Inzonderheid echter werden wij geroerd door het aandoenlijk teedere en het zwaar geschokt gevoel der vriendschap, dat zich in de weeklagen van PETRONELLA MOENS, NIERSTRASZ en WARNSINCK laat hooren; terwijl evenzeer de verheven Lierzang van LOOTS, als de uitvoeriger gedichten der beide Heeren KLIJN, en ook het zachtvloeijend lied van VAN LOGHEM, ons bij uitnemendheid bevielen, zonder dat wij, door van anderen te zwijgen, aan dezen eenigzins den welverdienden lof ontzeggen willen.

Nog moeten wij een oogenblik onze Lezers bij de Gedenkzuil toeven, daar het ons onmogelijk is, van dezelve en van FEITH te scheiden, zonder dat wij hun nog eene vrucht van zijnen geest, uit den mannelijken leeftijd des Dichters, aanbieden In zijne *aanteekeningen* op de Lofrede heeft VAN HALL het bedoelde stukje, bevorens niet gedrukt, aan de vergetelnis onttogen, waarin het schenken van eenen gouden Eereprijs aan de Gebroeders NAEREBOUT door den *Huishoudelijken Tak der Haarlemsche Maatschappij* aldus wordt bezongen;

De beste Maatschappij, uit de eêlste zucht ontsproten,
Schenkt aan Bataafsche deugd een gouden Eerekroon;
Zij schat verdiensten hoog in Neêrlands achtbre Grooten,
Maar vindt ze in 't visscherskleed, hoe nedrig, ruim zoo schoon.
Straks is de taal van 't hart in ieders oog te lezen,
De Mensch, de Patriot, al wat gevoel heeft, schreit.
Dit heilig goud, der Deugd eenstemmig toegewezen,
Vereenigt, Bataviers! uw deugd en menschlijkheid.

Redevoering, ter plegtige nagedachtenis van wijlen den Hoogleeraar J. A. UILKENS, *uitgesproken op den* 28 *Sept.* 1825, *door Prof.* S. STRATINGH, EZ. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1825. *In gr. 8vo.* 56 *Bl. f* 1-75.

Wij zijn den Heere STRATINGH dank schuldig voor deze Redevoering. Niet min dan de vervaardiger van het Portret, heeft hij ons eene welgelijkende beeldtenis van den belangrijken man in dezelve gegeven. Voor ons hadden wij dat bijwerk en die hoogere tinten, welke de gelegenheid, bij

het uitfpreken, moge vereischt hebben, liever gemist. Er zijn toch zoo weinigen, die in de ware *lofrede* flagen, dat het eenen man, meer aan de wetenfchappen dan aan de letteren gewijd, niet ten kwade kon geduid worden, zich van zulk eene taak te verfchoonen. Onder de kleine bijzonderheden, die ons niet bevielen, behoort het bijvoegfel van het woordje *beroemd* of *vermaard*, zoo vaak van eenen Hoogleeraar wordt gefproken, fchoon het hem ook (en er zijn meer dan één zoodanige onder de genoemden) niet toekome. In het Latijn zij dit een titel; in onze taal is Hoogleeraar genoeg. Van meer belang is het echter, dat wij een der voornaamfte bijgebragte bewijzen voor de vlugheid van UILKENS niet volkomen kunnen beoordeelen, ja den Heer STRATINGH hier waarlijk niet regt verftaan. Er is immers maar één *Natuurkundig Schoolboek* door de Maatfchappij TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN *uitgegeven*, en dat is niet van den Heer UILKENS, maar van den Heer J. BUYS. De titel, de ongefchondene eer van het Beftuur dier Maatfchappij, en de zwijgende toeftemming van UILKENS bij zijn leven verzekeren ons daarvan. Hoe het dan met dit gezegde des Lofredenaars ook gelegen zij (*), voorzeker behoeft UILKENS geenen lof, die hem niet wettig toekomt. Erkenden wij dit tot hiertoe ook niet, dan heeft de Schrijver het luisterrijk voldongen.

Almanak der Akademie van Groningen, voor 1826. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In* 12mo. *f* 1-70.

Wij hebben dezen Almanak federt vele jaren aangekondigd en met goedkeuring vermeld. Trouwens de navolging van *Leyden* en *Utrecht* toont, dat althans het denkbeeld des Heeren VAN SWINDEREN (nu evenwel, zoo het fchijnt, geen Redacteur meer) gelukkig was. De tegenwoordige *veertiende Jaargang* pronkt met het Schaduwbeeld van den Hoogleeraar DE WAAL, eene Aanfpraak van evengenoemden VAN SWINDEREN aan zijne Studenten, na den dood van zijnen Ambtgenoot, Prof. MUNTINGHE, en eene Redevoering van Prof. STRATINGH op wijlen den Hoogleeraar UILKENS, gehouden in het *Natuur- en Scheikundig Genootfchap*, doch

(*) Er zal mischien *eenig* gebruik van het tweede bekroonde ftuk zijn gemaakt, gelijk dit meer plaats heeft.

afzonderlijk uitgegeven, en zoo straks vermeld. Het verdere omtrent den toestand en de geschiedenis der Akademie is, meenen wij, het gewone. Schoon niets van VAN SWINDEREN en over MUNTINGHE onbelangrijk kan zijn, deed dit *Hollandsche* opstel, bijna in den vorm eener leerrede, als voorlezing in eene Collegiekamer, op ons toch geene gunstige werking. Zoo niet het deftige *Latijn* zelf, dan ten minste deszelfs deftigheid, en iets, dat wij zoo niet noemen kunnen, moet dergelijk een stuk, naar ons gevoel, onderscheiden en als boven het alledaagsche verheffen. Dan, elk zijn smaak. Het was voor den druk niet bestemd, en verschijnt nu ook nog maar in een Almanak.

Filozofische en Politieke Beschouwing der Jezuiten. Te Amsterdam, bij Gebroeders van Arum. 1825. *In kl. 8vo.* 38 *Bl. f.* 1-40.

De Schrijver van deze Beschouwing stelt eerst 29 *axiomata*, gelijk hij ze noemt, trekt daaruit eenige *consequentiën*, en past eindelijk de voornaamste axiomata op de orde der Jezuiten toe. Nieuws hebben wij in dit geschrift niet gevonden, maar wel goede orde, stijl, duidelijkheid en naauwkeurigheid gemist. De man meent het goed, en de namen, met welke hij de Jezuiten nu en dan bestempelt, zijn regt hartelijk, zoo als JUDAS, CARTOUCHE en SCHINDERHANNES. Maar de wapenen, door hem gebruikt, zijn oud en voor dien helschen vijand te stomp. Gelukkig voor het menschdom, dat er andere wijsgeerige en staatkundige beschouwingen bestaan, waaruit men de zamenzwering der Jezuiten tegen alles, wat goed en edel is, beter leert kennen. Het fraaiste van het gansche boekje is het volgende paskwil, te *Parijs* onder de regering van LODEWIJK XV aangeplakt, toen eenige Jezuiten onzen gezegenden Verlosser in het kleed van hunne Orde hadden afgebeeld:

Admirez l'artifice extrême
De ces pères ingénieux;
Ils vous ont habillé comme eux,
Mon Dieu, de peur qu'on ne vous aime!

Digitized by Google

De Stad en het Land van Heusden. Een Leesboek voor de Jeugd. In II Stukjes. 's Hertogenbosch, bij H. Palier en Zoon. 1824, 1825. *In gr. 8vo.* 138, 14. 146, 10 *Bl.*

JACOBUS VAN OUDENHOVEN heeft ons in het jaar 1650 eene beschrijving gegeven van *Heusden*, meer het plaatselijke dan het geschiedkundige betreffende. De Heer C. W. PAPE, Predikant en Rector der Latijnsche Scholen te *Heusden*, aan zijne kinderen van tijd tot tijd het merkwaardige van de stad hunner geboorte verhalende, vond geene genoegzame voldoening in gemelde beschrijving van OUDENHOVEN, en ging zelf aan het nasporen van vollediger berigten, waaruit deze beide stukjes ontstaan zijn. De geschiedenis van *Heusden* is in avondgesprekken tusschen vader en zoons ingekleed. Stijl en toon zijn aangenaam en duidelijk; de verdeeling van het geheel, in twee groote, en van die twee groote weêr in kleinere tijdvakken, is zeer geleidelijk, en alles wordt door verschillende aanmerkingen over zeden, gewoonten, regeringsvorm, wetten, godsdienst en andere belangrijke zaken en gebeurtenissen zoo aangenaam en onderhoudend afgewisseld, dat dit werkje, gelijk wij vertrouwen, ook aan meer lezers, dan alleen aan kinderen, zal behagen. Ook de zedekundige lessen, van tijd tot tijd uit het verhaalde op eene ongezochte manier afgeleid, hebben groote waarde voor de jeugdige lezers. Met één woord, wij bevelen dit geschiedkundige werkje met volle ruimte aan, en vernemen met genoegen uit de Voorrede van het laatste stukje, dat het op vele scholen in die streken is ingevoerd. Het ware te wenschen, dat wij in dien smaak, al was het dan ook wat korter, beschrijvingen hadden van andere gedeelten van ons vaderland. De aanmerkingen, achter ieder deeltje gevoegd, getuigen van de naauwkeurigheid, met welke de Heer PAPE in het zamenstellen van het geschiedkundige is te werk gegaan. Ook heeft hij niet verzuimd de stads Archiven te raadplegen, zoodat wij er ook eene en andere minbekende bijzonderheid bij winnen. In de geschiedenis der Heeren van Heusden had hij eene oude geslachtlijst voor oogen, welke gevonden wordt in een folio Handschrift, bevattende de Privilegiën, Gratiën en Keuren van Heusden, uit de stads Secretarij. Aangenaam was ons ook een letterlijke afdruk van den oorspronkelijken giftbrief, waarbij Johanna, dochter van Hertog Jan, Vuskens-

waard aan de oude Schutters van den voetboog schenkt *int jaer ons her dusentich driehontich vyftich ende sesse.* Voorts zien wij, dat de eer, van Vrouwe JACOBA uit hare Gentsche gevangenis verlost te hebben, mede toekomt aan Heer Dirk van der Merwede, niet alleen aan Arnold Spiring van Aalburg. Maar het schijnt wel, dat ook anderen deel aan die bevrijding hadden. Renerus Snoius, Lib. IX. rerum Batav. pag. 138. zegt, dat Jacoba uit Gent ontsnapt is *ope Johannis Brederodii atque Johannis Montfortii.* Men zou uit denzelfden Schrijver opmaken, dat Jacoba te Gent slechts stadsarrest had, daar hij hare gevangenschap eene *custodia liberalis* noemt. Dat zij niet streng bewaakt werd, blijkt ook uit Ægidius de Roya, Annal. Belg. ad an. 1425. In de aanteekeningen op het tweede stukje deelt de Heer PAPE ons eenen brief mede van Willem I aan Jonker de Heuyter, 6 Junij 1561. Doch wij stappen van dezen verdienstelijken arbeid des waardigen Schrijvers af, na hem nog onzen dank betuigd te hebben voor den echt vrijen, hartelijken en liberalen toon, waarop hij van gewigtige zaken in Staat en Godsdienst spreekt; en wij voeden geene hooge gedachten van den goeden smaak en de verlichte denkwijs dier Roomsche Geestelijken, welke, naar ons berigt is, de verspreiding van deze beschrijving der Stad en het Land van Heusden, onder de jonge lieden hunner gemeente in die streken, zoeken te verhinderen.

Verzameling van Grieksche Woorden, ten gebruike der Scholen bijeengebragt door A. G. VAN CAPPELLE, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor en Praeceptor der Latijnsche Scholen te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. H. Stumpe. 1825. *In kl. 8vo. 88 Bl. f* :-75.

De verzamelaar van deze woorden, welke in zekere afdeelingen geplaatst zijn, als *over Goddelijke zaken, over de Wereld, over den Tijd* enz., meent, dat het geheugen der jonge lieden in het van buiten leeren zoo wel van Grieksche als Latijnsche woorden moet geoefend worden. Wij hebben daar ook niet tegen, mits het met mate geschiede. En dan nog houden wij het voor veel doelmatiger, dat die oefening plaats hebbe door het van buiten leeren van eenige woorden uit goede *Indices*, welke gewoonlijk achter de Grieksche leesboeken staan. Het verstand der leerlingen heeft er dan ook iets aan.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Bybel, VIde Stuk, bevattende de Brieven van Paulus aan de Romeinen enz., den Brief aan de Hebreën, de algemeene Brieven van Jakobus, Petrus, Johannes en Judas, en de Openbaring van Johannes. Uitgegeven door J. H. VAN DER PALM. *Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1825. *In gr.* 4*to. Behalve het voorwerk,* 252 *bl. f* 3-5 *c. bij Inteek.*

Van ganscher harte wenschen wij den Hoogleeraar VAN DER PALM geluk met het einde van eenen arbeid, welks onderneming (wij schromen niet, het te zeggen) ons, bij den aanvang, gewaagd is voorgekomen. Wij dachten toch, dat dezelve zoo veel tijds en inspanning zou vorderen, dat wij ons niet vleijen durfden, dat een man van eenen reeds gevorderden leeftijd dien zou kunnen volbrengen. En, ziet daar, er zijn slechts zeven jaren verloopen, sedert het eerste deel des werks het licht zag, en nu ligt het reeds geheel voor ons! Wat vermogen, onder Gods zegen en het genot van gezondheid van ligchaam en geest, eene onvermoeide vlijt en vaste wil niet! Vurigen dank heeft gewisselijk de geleerde man zelf aan den Allerhoogsten, die hem lust en kracht verleende, toegebragt, en velen zullen het met hem doen, die zijn werk regt waarderen, en er hun voordeel mede doen; maar ook grooten dank is men hemzelven schuldig voor zijne arbeidzaamheid, gedurende zoo vele jaren, tot bevordering van het aangenamer en nuttiger gebruik van het dierbaar boek, hetwelk de woorden des eeuwigen levens bevat. Wij brengen hiermede, voor ons aandeel, aan hem onze erkentenis toe, en wenschen, dat hij, voor zichzelven en anderen, de rijkste vrucht van zijnen arbeid zien moge.

Wat nu dit laatste stuk zijns werks betreft: wij hebben wegens hetzelve, in zijn geheel beschouwd, alleen te

Digitized by Google

zeggen, (en behoefden wij dat zelfs wel te zeggen ?) dat het, in inrigting, wijze, van behandeling en keurigheid, aan al de vorige stukken volmaakt gelijk is. Hetgeen wij voorheen, zoo wegens de beschaafdheid en duidelijkheid der Vertaling, als den rijkdom en de geleerdheid der Aanteekeningen, gezegd hebben, achte men voor hier herhaald. Ook nu is die vertaling (hoewel natuurlijk zeldzaam) naar de verschillende lezingen der beste handschriften van den grondtekst verbeterd, en de gewone verdeeling in verzen, waar de zin het scheen te eischen, veranderd. Zoo is, bij voorbeeld, GAL. IV: 17, voor ONS *uitsluiten*, U, en EPHES. III: 9, voor *gemeenschap*, *aard* gesteld; EPHES. V: 9, voor *geest*, *licht*; PHILIPP. II: 12, voor *uweszelfs*, *elkanders*; JAC. II: 18, voor *uit uwe werken*, *buiten uwe werken*. — Wij voor ons zouden even zoo ook, I TIM. III: 16, voor GOD, DIE gesteld hebben, en I JOAN. V: 7 de tusschen haken gestelde woorden, *in den hemel* enz., hebben uitgeworpen; dewijl ons dunkt, dat voor beiden genoegzaam gelijk gezag is, als voor de vorigen. Doch het is vrij onverschillig, of men, ter eerstgemelde plaatse, de lezing GOD al, dan niet, behoude: want, voor het minst, is derzelver echtheid zoo twijfelachtig en onzeker, dat men er niets leerstelligs op bouwen kan; en GOD *is geopenbaard in het vleesch* kan toch, volgens erkentenis van den Heer VAN DER PALM zelv', niets meer zeggen, dan: GOD is, voor zoo ver Hij het kon, in JEZUS *zigtbaar* (wij zeiden liever *openbaar*, *kenbaar*, of *blijkbaar*) geworden. Er is dus van *God zelven* de rede, en van JEZUS niet verder, dan Hij het zigtbaar beeld des onzienlijken Gods gezegd kan worden geweest te zijn. Voorts is het slot van vers 15 hier bij vers 16 wel niet onmiddellijk gevoegd, maar toch, als daartoe behoorende, voorgesteld. Dit is zeker hoogst aannemelijk; maar wij geven in bedenking, of dan de woordschikking der vertaling, *een zuil en grondslag der waarheid*, *en groot is*, *buiten alle tegenspraak*, *de verborgenheid*, niet beter, volmaakt overeenkomstig met de orde, waarin de woorden van den grondtekst staan, dus

Digitized by Google

zou luiden: *een zuil en grondslag der waarheid, en buiten alle tegenspraak groot, is de verborgenheid*, enz.

Op gelijke wijze voegt de Heer VAN DER PALM (1 COR. XIV) het laatste deel van vers 33 aan het hoofd van vers 34, wanneer het dus luidt: *gelijk in alle gemeenten der heiligen, dat (zoo ook) uwe vrouwen in de gemeenten zwijgen.* Wij zouden DAT liever vooraan gesteld hebben, aldus: DAT, *gelijk in alle gemeenten der heiligen, uwe vrouwen zwijgen;* omdat wij dan dat *zoo ook* niet behoefden in te vullen.

Doch de Hoogleeraar voegt, ook elders, wel eens wat in, waaromtrent wij bedenking hebben. Bij voorbeeld: ROM. VI: 4, waar de gewone vertaling zeer juist heeft: *wij zijn dan met hem begraven, door den doop, in den dood*, waarvoor zijn Ed. heeft: *zoo zijn wij dan, door den doop in* ZIJNEN *dood*, (ALS) *met hem begraven;* alwaar *zijnen* zoo wel, als *als*, tusschen haken moest staan, dewijl beide is ingevuld. De vraag is niet, of de meening des Apostels aldus niet wel is uitgedrukt: want, toegestaan ja, zoo is dit dan toch omschrijving, of uitlegging, geene vertaling, en behoorde niet in den tekst, maar in de aanteekeningen. Zoo ook 1 COR. III: 23, waar, in de gewone vertaling, staat: *doch gij zijt* CHRISTI (*van* CHRISTUS), *en* CHRISTUS *is Gods*, waarvoor wij bij zijn Ed. lezen: *maar gij behoort* CHRISTUS *toe, en (wie)* CHRISTUS (*toebehoort*) *behoort God toe.* Hier zijn, *vooreerst*, de woorden *wie* en *toebehoort* ingeschoven; en, *ten andere*, zoo het wederom den zin des Apostels wel bepaalt, het is echter niet letterlijk vertaald; maar, bij uitbreiding, uitgelegd. Doch men mag, *ten derde*, twijfelen, of het de meening des Apostels wel juist uitdrukt. Vers 21 en 22 gebruikt hij het woord IS: *alles* IS *het uwe*, en daarop volgt onmiddellijk: *doch gij zijt van* CHRISTUS, *en* CHRISTUS (niet *wie* CHRISTUS *toebehoort*; dan zou men niet χριστὸς, maar χριστοῦ, moeten lezen, alsof er stond: ὃ δὲ ὢν χριστοῦ ἐςὶ Θεοῦ) *is van God.* Zou ook, indien men hier *toebehoort* vertalen moest, het voorgaan de, *alles is het uwe*, niet overgebragt moe-

ten zijn, *alles behoort u toe?* Het woord *is* kan hier toch, in alle de deelen van 's Apostels rede, alleen gelden. Doch wij twijfelen zeer, of dit door sommigen niet beter door *is onderworpen*, dan door *toebehoort*, is overgebragt. Misschien echter moest men een nog geschikter woord zoeken. Ondertusschen elk ander woord, dan IS, zal altijd verklaring zijn, geene overzetting.

Hetzelfde moeten wij zeggen van 2 COR. V, waar vers 13, in de gewone vertaling, dus luidt: *hetzij dat wij uitzinnig zijn, wij zijn 't Gode, hetzij dat wij gematigd van zinnen zijn, wij zijn 't ulieden*, waarvoor de Heer VAN DER PALM heeft: *hetzij wij ons hierin te buiten gaan, het is Gode ten gevalle, hetzij wij niet meer zeggen, dan wij behooren, het is ten uwen nutte.* Wij hebben niets tegen deze omschrijving; maar men sta toe, dat het geene letterlijke vertaling is, waarbij men toch te regt wil, dat men zich, ten aanzien der heilige schrift, houden zal. Ondertusschen zouden wij nog zeer vele voorbeelden van gelijken aard kunnen aanhalen, en is, naar het ons is voorgekomen, door deze vrijheid van overzetten, in *dit* stuk eene meerdere afwijking van de oude vertaling opmerkelijk, dan in de vorigen, en dan de Heer VAN DER PALM zelf zich schijnt te hebben voorgesteld, toen hij den schoonen brief schreef aan de Algemeene Synode der Hervormde Kerk, welke aan het hoofd van het eerste stuk pronkt. Althans men ontmoet hier eene menigte van vertalingen, waarvan niet gezegd kan worden, gelijk het in genoemden brief heet, dat (voor hen, die slechts eenigzins met de oude overzetting bekend zijn) het verschil der beide teksten uit derzelver vergelijking gereedelijk, maar uit de (nieuwe) vertaling, afzonderlijk gelezen, bezwaarlijk zal ontdekt worden.

Ook dunkt ons, hier en daar, wel eens iets, buiten noodzaak, veranderd, hetwelk, om toch de oude vertaling zoo veel mogelijk te behouden, onveranderd had mogen blijven. Hiertoe brengen wij, bij voorbeeld, I COR. IV: 1, 2, waar *uitdeelers* vervangen wordt door *huisverzorgers*. Het klinkt toch vooral niet beter: *huisverzor-*

gers, *ten aanzien der verborgenheden*, (waar *ten aanzien* tusschen haken moest staan) dan *uitdeelers*; waarvoor echter misschien een geschikter woord, bij voorbeeld *bedeelers*, of een nog gepaster, beter voegen zou. In vers 2 wordt *voorders* met *voornamelijk* verwisseld, en voor *elk* (in het Grieksch staat *iemand*) *elk hunner* gesteld. In vers 3 leest men *regtbank* voor *oordeel*. In vers 8, *tot Koningen verheven*, en *Koningen zijn*, voor *heerschen*. In vers 9, *naar mijn gevoelen*, voor *ik achte*. In GAL. V: 15 is, *indien gij malkanderen bijt en vereet*, vertaald door *aan elkanderen knaagt en scheurt*. In Hoofdst. VI: 8 heeft men tweemaal het woord *inoogsten* voor *maaijen*, enz. enz. Deze en dergelijke veranderingen, in grooten getale, waardoor de tekst, buiten noodzaak, anders luidt, dan in de gewone vertaling, doen denzelven, hier en daar, als het ware, eene andere kleur verkrijgen, somtijds een Westersch voorkomen aannemen, en veel van dat *naïve*, dat *deftige* en *erentfeste* verliezen, hetwelk de Heer VAN DER PALM, in zijnen bovengemelden brief, in de gewone vertaling, te regt, zoo zeer prijst.

ROM. V: 4 lezen wij, in gemelde vertaling: *wij roemen in de verdrukking, wetende, dat de verdrukking lijdzaamheid werkt, en de lijdzaamheid bevinding.* De Hoogleeraar teekent hierbij aan, dat, voor *lijdzaamheid*: *standvastigheid*, of *volharding*, geplaatst kon zijn. Hier zouden wij gewis het eerste van deze twee woorden in den tekst hebben opgenomen. Voorts zegt zijn Ed. te regt, dat *bevinding* (hetwelk van duistere beteekenis is, en dat men veelal gewoon is in een' mystieken en dweepachtigen zin te verklaren) *eene geheel willekeurige vertaling van het Grieksche woord* is, en stelt het woord *beproefdheid* daarvoor in de plaats, hetwelk, naar ons gevoelen, een zeker *vertrouwen* insluit, dat men genoegzame krachten tot de overwinning in den strijd heeft, waarvan *de hoop*, dat men ten einde toe volharden zal, een natuurlijk gevolg is. Maar wij zien niet, waarom hetgeen volgt, *en de hoop beschaamt niet*, veranderd zij in *eene hoop, die niet beschaamt*.

Digitized by Google

Den wensch, 1 THESS. V: 23., *de God nu des vredes zelve heilige u geheel en al, en uwe geheel opregte geest, en ziel, en ligchaam worde onberispelijk bewaard*, zet de Heer VAN DER PALM aldus over: *Hij nu, de God des vredes, heilige u, om volkomen, en uwen geest, om zonder gebrek te zijn, en (uwe) ziel en ligchaam worde onberispelijk bewaard. Vooreerst* nu: dat HIJ klinkt hier vreemd, omdat het woord *God*, waarop het slaan moet, en dat het laatst voorkomt in vers 18, zoo ver verwijderd is. *Ten andere:* de scheiding van *geest en ziel en ligchaam*, die, in den grondtekst, elkander onmiddellijk volgen, en de invulling van *uwe* vóór *ziel*, waardoor de nieuwe vertaling geholpen wordt, weêrhouden ons, om aan deze vertaling de voorkeur te geven. 't Is waar, men ontgaat er, gelijk de Heer VAN DER PALM zegt, de vreemde onderscheiding van *geest*, *ziel* en *ligchaam* door; doch deze laat niet moeijelijk eene goede verklaring toe; elk verstaat, wat er mede gemeend wordt, en de geheele wensch is, bij het veelvuldig gebruik, dat er op den predikstoel van gemaakt wordt, zoo algemeen bekend, dat het bij velen gewis groote bevreemding zou wekken, wanneer men dien aldaar naar de nieuwe vertaling uitsprak. — Doch genoeg hiervan. Tegen de nieuwe *vertalingen*, waaromtrent wij bedenkingen hebben, staan vele anderen over, welke men moet goedkeuren.

Wat nu de *verklaring* van vele plaatsen, in de *aanteekeningen*, aangaat; ook hier mogen wij het, omtrent deze en gene, met den Heer VAN DER PALM niet eens zijn, met de meesten zijner uitleggingen stemmen wij in. — Ook hiervan moeten wij, naar gewoonte, het een en ander zeggen.

ROM. V: 12 luidt, in de gewone overzetting, aldus: *gelijk door éénen mensch de zonde in de wereld ingekomen is, en door de zonde de dood, en alzoo de dood tot alle menschen doorgegaan is, in welken allen gezondigd hebben.* De Hoogleeraar verandert de laatste woorden (om nu van het overige niet te gewagen) aldus: *en door hem zijn allen zondaars geworden.* Hierop hebben wij aan te

Digitized by Google

merken: 1. *En* is ingevuld. 2. *In welken* wordt door den Hoogleeraar, in de *aant.*, verworpen, als van allen taalkundigen grond ontbloot. *Nademaal*, of *dewijl*, (gelijk anderen overzetten) erkent zijn Ed. geheel overeenkomstig te zijn met het Grieksch taalgebruik. Hij vertaalt echter *door hem*. En hoe veel beter is dit nu, dan *in welken*? 3. Wie is die *hij*, waarop dit slaan moet? Volgens den Heer VAN DER PALM zekerlijk *de ééne mensch*, waarvan het begin van het vers spreekt (ADAM); maar daartoe kan men het niet brengen, dan met een' onnatuurlijken sprong. Het zou dan moeten slaan op het naderbij staand woord *dood*; hetwelk ongerijmd is. 4. *Gezondigd hebben*, gelijk in het Grieksch letterlijk staat, kan nooit wèl *vertaald* worden door *zondaars geworden zijn*. — En nu de *verklaring!* — De Heer VAN DER PALM neemt aan, dat ADAM, *voor geheel het menschdom, eene oorzaak is geweest van onheil*, en wel *van zonde en dood*, en meent, dat *dit te* BEWIJZEN *de eenvoudige zin en bedoeling* des Apostels is, te dezer plaatse. Het *door hem*, of *door wien* (hetwelk vertaald moest zijn *nademaal*) *allen gezondigd hebben*, omschrijft zijn Ed. aldus; DOOR WIENS TOEDOEN *het gebeurd is, dat alle menschen gezondigd hebben*. En, in overeenkomst hiermede, lezen wij, vers 17, (waar de oude vertaling heeft, dat, *door de misdaad van éénen, de dood geheerscht heeft door dien éénen*) bij zijn Ed., *door het misdrijf van dien éénen, die ééne oorzaak geweest is, dat de dood heerschte*. Wat moeten wij nu uit deze verandering opmaken? Naar het ons voorkomt, dit: — de Heer VAN DER PALM erkent niet, dat, IN *Adam, allen gezondigd hebben*; maar beweert, dat zij, DOOR *hem, allen zondaars zijn geworden*; dat is: hij erkent geene *erfzonde*, maar neemt *erfsmet* aan. ADAM's zonde en dood zal *oorzaak* van zonde en dood, voor alle menschen, geweest zijn. Daardoor is een *zedelijk* en *natuurlijk* (*physiek*) *bederf* over hen allen gekomen, in gevolge waarvan zij onvermijdelijk aan zonde en dood onderworpen zijn. Wij kunnen ons niet weêrhouden, zulk eene

Digitized by Google

leer, welke, naar ons oordeel, even beleedigend voor de Godheid is, als die der eigenlijke *erfzonde*, openlijk tegen te spreken. Naar wij het inzien, is de ware *oorsprong* van zonde en dood voor het geheele menschdom nooit eene andere geweest, dan die, nimmer van eenen mensch afhankelijk geweest zijnde, inrigting van zaken, welke het God, vóór het bestaan van eenig mensch, behaagd heeft, voor deze wereld en het menschdom in het gemeen, te maken, en waardoor alle menschen, *oorspronkelijk*, sterfelijk en zedelijk gebrekkelijk, dat is, aan een gewissen tijdelijken dood en een onvermijdelijk dagelijks *in velen struikelen* onderworpen zijn moesten. — Vraagt gij, of dit, met hetgeen de Apostel hier redekavelt, overeenstemt? Wij antwoorden volmondig; *neen*; maar zeggen; hij redekavelt hier tegen de Joden op *hunne* gronden; maar dat hij die zou hebben toegestemd, dat het *zijne eigene* gronden geweest zouden zijn, dit ontkennen wij volstrektelijk. Nooit *kon* een PAULUS iets zoo *ongerijmds* beweren; en, zoo ook het oordeel der gansche wereld hier tegen ons was, zouden wij, al ware het, dat *een Engel uit den hemel* het bekrachtigde, het echter verwerpen.

ROM. IX: 3. *Ik zou zelve wel wenschen verbannen te zijn van* CHRISTUS, *voor mijne broederen.* De Heer VAN DER PALM vertaalt: *ik wenschte wel zelf den banvloek van* CHRISTUS *te dragen*, en wil, dat men 's Heilands *voorzeggingen en bedreigingen*, *aangaande den ondergang van der Joden stad en staat*, als dien *banvloek* zal aanmerken. Wij begrijpen niet, op welke wijze de Apostel dien zoogenoemden *banvloek* zou hebben kunnen dragen, en hoe die wensch ligter te verklaren zou zijn, dan die van *verbannen* (*een verbanneling*) *van* CHRISTUS *te zijn.* Ook zien wij niet, hoe EEN *verbanneling* (of *banvloek*, zoo als VAN DER PALM vertaalt) *van* CHRISTUS *te zijn* kan worden overgezet door DEN *banvloek van* CHRISTUS *te dragen*. Eindelijk dunkt het ons wat hard, JEZUS' voorspelling wegens der Joden ondergang, welke Hij met zoo vele weemoedige deelneming uitte, zijn *banvloek* te noemen.

Digitized by Google

I COR. II: 14. *De natuurlijke mensch verstaat niet de dingen, die des geestes Gods zijn*; dat is (zegt de Heer VAN DER PALM) de mensch, die geene hoogere verlichting, door de openbaring, is deelachtig geworden, — die alleen het licht der natuur en der rede bezit. Maar, wie is, dan, in tegenstelling, (vers 15) de *geestelijke* mensch? Dit wordt niet verklaard. Deze kan dan geen andere zijn, dan die door de openbaring verlicht, en met haren geheelen *geest* is bekeerd geworden.

I COR. V: 5. *Den Satan over te geven tot bederf des vleesches*. Dit heet, volgens den Heer VAN DER PALM, niet alleen uit de gemeente te sluiten, maar ook met eene smartelijke, of gevaarlijke, ligchaamskwaal te slaan.

I COR. X: 4. *De vergezellende steenrots*. Na het een en ander hierover gezegd te hebben, besluit de Hoogleeraar: *de plaats is en blijft duister, en de geheele tusschenrede heeft wel het voorkomen eener oude glosse.* Wij beamen dit volkomen, en twijfelen zeer, of hierover wel immer genoegzaam licht op zal gaan. Zulken twijfel voeden wij ook omtrent anderen, waarvan de schrandere Hoogleeraar mede verklaard heeft, geen' zekeren zin te kunnen aanwijzen. Zijn Ed. doet al, wat men kan vergen, wijst de onderscheidene opvattingen aan, voegt er eigene gissingen bij; doch eindelijk: het onverstaanbare! wie zal het verstaanbaar maken?

EPHES. III: 9. *Die alles geschapen heeft door* JEZUS CHRISTUS. De Heer VAN DER PALM oordeelt, dat dit te zeggen is: die alles alzoo geordend, die deze nieuwe schepping daargesteld heeft, door JEZUS CHRISTUS.

EPHES. IV: 9. *In de nederste deelen der aarde*. VAN DER PALM: Op den aardbodem hier beneden.

Vers 27. *Geeft den Duivel geene plaatse*. VAN DER PALM: Leent het oor niet aan den lasteraar.

EPHES. VI: 12. *Overheden, magten, geweldhebbers der wereld, booze geesten in de lucht.* Dit alles houdt de Hoogleeraar te regt voor ontleend uit de VALSCHE

Geestenleer van PAULUS' tijd. (Zie de aant. op Hoofdst. II: 2.) Waarom dan ook ROM. V: 12 niet voor ontleend uit de VALSCHE Godsdienstleer van denzelfden tijd?

PHILIPP. II: 6. *In de gestaltenis van God zijnde*, omschrijft zijn Ed.: Goddelijk aanzien en Goddelijke waardigheid bezittende; en *geen roof achten Gode gelijk te zijn:* geen rooverij achten, Gode-gelijkheid als zijn wettig eigendom te bezitten. Dit, dunkt ons, is niet ophelderend genoeg. Wij zouden zeggen: de gelijkheid aan God niet voor zich willende behouden, alsof zij, door *roof*, waarvan men doorgaans niet gereedelijk af wil staan, zijn eigendom geworden was.

Vers 13. *God is het, die in u werkt*, enz. Dit verklaart zijn Ed. door: gij kunt op Gods bijstand rekenen; en *naar zijn welbehagen* door: *naar zijne liefderijke gezindheid.*

COLOSS. II: 9. *In hem woont alle volheid der Godheid ligchamelijk.* Zijn Ed. stelt daarvoor, in de *aanteekening*: alwat Goddelijk is, is, in Hem, als in één ligchaam, begrepen. Wij zouden het liever dus omschrijven: alwat van de Godheid mededeelbaar is, bevat Hij, voor altoos, volkomenlijk in zich. — De Hoogleeraar meent, dat, schoon dit niet onmiddellijk de Goddelijke natuur des Verlossers te kennen geeft, PAULUS zich echter zoo niet schijnt te hebben kunnen uitdrukken, indien hij niet overtuigd was; dat hij sprak van een Goddelijk persoon. Zoo men dit verstaan moet van een persoon, die zelf God was, zien wij dit niet in.

1 THESS. II: 18. *De Satan.* „Hindernissen, (wordt „hier gezegd) door booze menschen in den weg gelegd, „worden aan den *Satan* toegeschreven," en Hoofdst. III: 5 wordt *de Verzoeker*, en zoo ook 2 THESS. III: 3 *de Booze*, verklaard door *booze menschen.*

2 THESS. II: 3. *Eerst moet de afval komen.* JAC. IV: 5, 6. *Meent gij, dat de Schrift te vergeefs zegt*, enz. 1 PETR. III: 19. *De geesten, die in de gevangenis zijn.* — Over deze plaatsen worden de verschillende gevoelens medegedeeld; doch wij zeggen den Heer VAN DER PALM na: zij blijven allen duister. Maar, als zijn

Digitized by Google

Ed. zegt, dat hij, JAC. IV: 6, de gewone overzetting behouden heeft, vergist hij zich: want *ja* is in *neen* veranderd.

I TIMOTH. I: 1. *God, onzen Zaligmaker*; dat is (zegt zijn Ed.) van wien onze behoudenis, door JEZUS CHRISTUS, oorspronkelijk is. Zoo ook TIT. I: 3.

I PETR. II: 4. De aanteekening te dezer plaatse schijnt ons niet overeen te komen met die op I TIMOTH. III: 15.

Dat het boek der *Openbaringe van* JOHANNES hier eindelijk geheel ontraadfeld zou worden, zal wel niemand verwacht hebben. Wij mogen ons bij hetzelve niet ophouden. Men zal er veel over aangeteekend vinden, met welks overweging men zijnen geest oefenen kan.

Wij moeten nog zeggen, dat, hetgeen vóór elken Brief, of Boek, onder den titel van INHOUD, geplaatst is, ons, over het geheel, uitnemend is voorgekomen, en geen gering sieraad van het werk is. — Jammér, dat de kleinte en fijnheid der letters het, voor zwakke oogen, genoegzaam onleesbaar maakt.

Nog iets! Ons oog valt daar op het woord *raadsbesluit*, waarvan zich ook de Heer VAN DER PALM, ten aanzien der Godheid, meermalen bedient. Hoezeer het een geliefd woord voor sommigen op den kansel is, wij hooren het nooit, zonder dat het ons stoot. Heeft God eenen Raad? Neemt Hij deszelfs gevoelen in? En besluit Hij daarna, omtrent zoo, als de Dichter HOOGVLIET het, in zijnen ABRAHAM, (waarin het echter altijd werd afgekeurd) heeft voorgesteld? — *De Opperste Wijsheid* (zegt CHARLES BONNET ergens) *heeft van eeuwigheid* GEZIEN, *nimmer* OVERWOGEN.

Wij hebben, met veel genoegen, gehoord, (doch er is ons geene aankondiging van bekend geworden) dat de Heer VAN DER PALM van voornemen is, om aan ons voorheen geuit verlangen te voldoen, door eene nieuwe vertaling der zoogenoemde *Apocryphe Boeken* bij dit Bijbelwerk te voegen. Wij wenschen, dat zijn Ed. dit ge-

Digitized by Google

lukkig zal mogen volbrengen, en beschouwen het als van algemeen belang. Maar zoo merken wij, hetgeen ons verder verzekerd is, niet aan, dat nu, namelijk, ook van deze Bijbelvertaling eene min kostbare en, ten aanzien der aanteekeningen, min omslagtige uitgaaf staat in 't licht te komen. Waartoe? Om dat deel van het publiek, hetwelk dit groote werk niet heeft kunnen bekostigen, en aan de uitgebreide aanteekeningen ook minder hebben zou, te gerijven. Wij zien waarlijk niet in, dat het, om deze redenen, noodig is. Het bedoeld publiek heeft de gewone vertaling; en het schijnt ons in waarheid niet wenschelijk, dat die uit het *gewoon* gebruik en in minachting gerake, al ware het maar, omdat dit voor het onderwijs, het katechetisch en kerkgebruik, en bij het lezen van vroegere godsdienstige geschriften, niet anders dan nadeelig zijn kan. En heeft hetzelfde publiek ook eenige opheldering noodig; wel, het heeft die toch, al in vrij ruime mate, in de *kantteekeningen* der oude overzetting, en in andere min kostbare hulpmiddelen. Ook mag men de nieuwe uitgaaf zoo veel besnoeijen als men wil, (hoe meer men ze besnoeit, hoe minder men er aan hebben zal) zij kan toch, uit haren aard, niet anders, dan, voor minvermogenden, nog kostbaar uitvallen. Men voege hierbij, dat zich zeer velen te regt beklagen zullen, dat, nadat zij de tegenwoordige uitgaaf zoo duur betaald hebben, terstond eene andere verschijnt, welke niet missen kan, dezelve veel in waarde te verminderen. Hoe velen van de tegenwoordige Inteekenaars zouden niet ingeteekend hebben, zoo zij dat voorzien hadden! — Maar hoe vele, voorheen, en zelfs nog niet lang geleden, kostbaarder gedrukte, werken worden thans niet min kostbaar herdrukt en aan den man geholpen! — Het is waar. Maar van hetgeen van vóór langen tijd het licht zag, en misschien uitverkocht is, laat zich dit volkomen regtvaardigen; doch, ten aanzien van andere werken, velt het achtingwaardig publiek een oordeel, waaraan het ons smarten zou, den Heer VAN DER PALM en zijnen Drukker onderworpen te zien.

G. A. VAN LIMBURG BROUWER, *Theol. Doct.*, de Parabolis Jesu Christi. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 1825. 8vo. XVI et 184 pagg. *f* 2 - 20.

G. RUITENSCHILD, *Theol. Doct.*, de loco I Ep. Petri I: 3—12. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 1825. 8vo. 145 pagg. *f* 1 - 80.

Wij voegen deze beide stukjes bij elkander, niet alleen omdat zij beide te Leiden bij denzelfden drukker en in hetzelfde jaar zijn uitgekomen, maar vooral omdat zij beide betrekking hebben op de uitlegging van het N. V., en beide, bevorens, als Dissertaties, verdedigd zijn, om de Doctorale waardigheid te bekomen. Daar nu de Redactie, uit hoofde der groote menigte boeken, ter recensie gezonden, voortaan slechts zeer enkele akademische stukken kan vermelden, moeten wij daarenboven kort zijn.

Het eerstgenoemde stuk dan komt ons voor, uit hoofde van deszelfs meer algemeene belangrijkheid, de eerste plaats te verdienen. Het handelt over de Parabelen van Jezus in het algemeen, niet over ieder in het bijzonder, en is in twee Hoofddeelen gesplitst, waarvan het eerste loopt over den aard, den inhoud en het oogmerk der Parabelen in het algemeen, het andere over de regelen, in derzelver uitlegging te volgen. Het stuk getuigt van de vlijt en het oordeel des jeugdigen en veelbelovenden Schrijvers. — Het tweede, desgelijks welbearbeide stuk levert de uitlegging op van eene zeer belangrijke en aan vrij wat zwarigheden onderhevige plaats, 1 Petr. I: 3—12. Deze plaats wordt eerst keurig, en waar het te pas komt kritisch, behandeld; dan wordt de leer, in dezelve vervat, oordeelkundig en bondig voorgedragen; ten slotte worden, zeer gepast, eenige aanmerkingen gemaakt over den stijl van Petrus in zijnen eersten Brief, en over het eigendommelijke in denzelven. — Met moeite weêrhouden wij ons van in bijzonderheden te treden over deze beide stukken, die en de Schrijvers, en de Leidsche Hoogeschool eer aandoen.

Digitized by Google

De Oosterlingen van vroegeh en lateren tijd, enz. Door E. F. K. ROSENMULLER. *IVde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1823. *In gr. 8vo. VIII, 362 bl., behalve de Registers van 30 bl. f 3-20.*

In dit deel worden de nog overige boeken des O. V., zijnde de Psalmen, de Spreuken, de Prediker, het Hooge-lied, en alle de zoo groote als kleine Profeten, afgehandeld; zoodat nu dit werk, voor zoo ver het O. V. betreft, volledig is. De Vertaler zou, blijkens het begin zijner voorrede, het overige gedeelte des oorspronkelijken werks, over het N. V., ook op dezelfde wijze wel genegen geweest zijn te laten volgen, indien het werk meer debiet gehad hadde. Thans durft hij zich slechts daartoe voorwaardelijk verbinden, indien het werk meerder debiet krijgt, of mogelijk zal hij het overige, onder eenen afzonderlijken titel, in eene eenigzins veranderde bewerking uitgeven. Het doet ons leed, dat *de Oosterlingen dusver niet in den smaak vallen*, om des Vertalers eigene uitdrukking te bezigen; maar, ronduit gezegd, het verwondert ons niet. Veel, zeer veel goeds is er in het werk. Dan, om niet te zeggen, dat er hier en daar nog al dusgenaamde ophelderingen in voorkomen, die niet veel om het lijf hebben en zeer wel hadden kunnen wegblijven, en dat sommige dingen meer in den tegenwoordigen Duitschen, dan wel in onzen Nederlandschen geest zijn bijgebragt, willen wij dit alleen opmerken, dat het werk, over het geheel genomen, zich niet aangenaam laat lezen, hetgeen, voor het grootste gedeelte, aan des Hoogduitschen Autheurs voordragt is toe te schrijven, en ook aan den vorm, dien hij, gemakshalve, verkozen heeft, om, namelijk, de orde der Bijbelplaatsen te volgen, en niet de veel verkieslijker, maar oneindig moeijelijker orde der *zaken*, zoo als in het bekende werk van HARMAR gedaan is. Deze aanmerking omtrent het minder bevallige en minder smakelijke van het werk is

ons terstond bij het eerste deel voorgekomen. Dan, wij wilden, bij deszelfs aankondiging, daar liever niets van melden, uit hoofde van het nuttige en bruikbare des werks, en om die reden wilden wij deszelfs debiet eerder bevorderen dan tegengaan. Wij zouden, zelfs nu nog, deze aanmerking voor ons gehouden hebben, indien de Vertaler, in zijne voorrede, niet over het gering debiet geklaagd had. Ondertusschen blijven wij, uit hoofde van het veelvuldig nut, dat het nu tot dusverre volledige, en met bladwijzers voorziene, werk doen kan, wenschen, dat het in handen van velen kome, die er een goed gebruik van kunnen maken. o! Dat, daar men in onze dagen zoo gereed is, om ons Duitschen kost op te disschen, men zich meer bevlijtigde, om niet dan gezonde en voedzame spijze uit te kiezen, en dezelve op eene wijze te bereiden, dat elk, wiens smaak niet verbasterd was, zich daarop, als op echten vaderlandschen kost, kon vergasten! Wij raden den Eerw. Vertaler van het onderhavige werk, om de proef te nemen van zijne voorgenomene ophelderingen van het N. V. Wanneer hij, schoon gebruik makende van ROSENMULLER's arbeid, echter, door een' beteren en naar de zaken ingerigten vorm, een nieuw werk geeft, zouden wij ons zeer bedriegen, zoo hij, het naar den hem niet onbekenden smaak der Nederlanders inrigtende, niet veel meer voldoening had van zijnen arbeid, dan hij tot nog toe heeft van zijne *Duitsche Oosterlingen*, ja misschien zelfs het vertier van deze bevorderde. Met genoegen zagen wij ook, dat hij reeds eene groote verzameling had van ophelderingen over de H. S. uit oudere en nieuwere Oostersche reizen. Wij sporen hem aan, om die verzameling, ten algemeenen nutte en tot eer der gewijde boeken, zoodanig aan te wenden, dat zijn arbeid in den smaak valle. Met verstand, oordeel, tijd en vlijt kan men al veel uitregten, om een op zichzelf nuttig werk smakelijk te maken.

Digitized by Google

Dooprede, ter waarschuwende herinnering van de rampzalige gevolgen eener, door ouderlijke toegevendheid, verwaarloosde en bedorvene godsdienstige opvoeding der kinderen. Door G. H. HEIN, *Predikant te Kampen. Te Kampen, bij* de Erven A. Valckenier. 1826. *In gr.* 8vo. 40 *Bl. f* : - 40.

Vóór vijf jaren is, in dit Tijdschrift, eene Dooprede van denzelfden Leeraar, *ter aanprijzing eener Christelijk-godsdienstige opvoeding*, met lof vermeld. Van die is deze een tegenhanger. Zij verdient gelijke aanbeveling. De tekst is 1 Sam. II: 12. Er zijn 22 aanteekeningen achter. Netheid en ernst kenmerken haar. Zij moge veel nuts in menig huisgezin stichten! De druk is te slecht voor de preek. — De groote voorraad van boeken duldt hier geene meerdere uitvoerigheid. Alleen de Schrijver zij gedankt! en op zijne vraag, in de eerste aanteekening, zoude Recensent antwoorden, wat in de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen*, IX, bl. 595 ezv., gezegd is.

Beknopt Overzigt van de algemeene Geschiedenis van het Genootschap van Jezus, gevolgd van de Monita secreta. Door ARNOLD SCHEFFER. *Uit het Fransch vertaald. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In gr.* 8vo. *VIII en* 136 *Bl. f* 1 - 50.

Over dit boek heeft men reden zich te verblijden. De tijd, dien wij beleven, eischt de bekendmaking en verbreiding van zoodanige zaken, als men hier vindt, dringend.

Het is waar, elders kan men zich in het breede laten onderrigten aangaande een Genootschap, dat althans zich niet noemen mag naar Hem, die het land doorging, goeddoende aan allen: maar niet allen kunnen groote werken

Digitized by Google

lezen. Het is ook waar, dat een bij dezelfde uitgeefster, een jaar vroeger, van de pers gekomen werk (*Het Evangelie der Jezuiten*, enz. door GERHARDT) door ons geacht wordt nog beter geschikt te zijn ter ernstige opwekking tot krachtdadige waakzaamheid, voor velen, die misschien vragen, of het wel zoo erg is; evenwel dit geschrift, uit *Frankrijk*, heeft weêr van eene andere zijde zijne aanbeveling. Het is uit dat rijk, dat ons onlangs de nieuwspapieren meldden, dat men vurige gebeden ten hemel wil gewend hebben, opdat de orde der *Jezuiten*, *door de onregtvaardigheid van* LODEWIJK XV *en de* DWALINGEN *van Paus* CLEMENS XIV (ei, ei?) *vernietigd*, in allen luister hersteld worde. Daarenboven, dit geschrift is zoo gematigd als het kan. SCHEFFER wil de tegenwoordige *Jezuiten* niet over éénen kam geschoren hebben met die van drie, twee eeuwen vroeger, en houdt het daarvoor, dat men, door dit te doen, onregtvaardig tegen die instelling van onzen tijd is uitgevaren. Wat willen de kinderen der duisternis meer?

Uit het *Conversations-Lexicon* is dit werk ontleend en ontwikkeld, en verrijkt met zeven hoogstbelangrijke bewijsstukken. De *monita secreta*, of *geheime voorschriften* van dit Genootschap, van welke de *authentie* voldingend gestaafd wordt, achter het Overzigt geplaatst, maken dit geschrift nog belangrijker.

Wij hopen, dat de Schrijver vele lezers in zijn vaderland en ook in het onze zal hebben, vooral onder de Roomschen, en dat velen met hem deze belijdenis zullen afleggen, uit overtuiging: „Voortaan is de instelling der *Jezuiten* strijdig met den geest der eeuw, tegen welken zij even weinig vermogend is op te worstelen, als zij de wateren van den *Mississippi* of *Niagara* naar derzelver oorsprong kan opdrijven," enz. De geheele *peroratie*, zoo mogen wij, wat bl. 48, 49 gevonden wordt, wel noemen, is waardig gelezen te worden. Het slot deelen wij mede: „Het is niet het proces van pater LAVALLETTE, noch het arrest van het parlement van 1762, noch het koninklijk besluit van 1764, noch

de pauselijke bul van 1773, waardoor de *Jezuiten* verslagen zijn; het is de steeds voortschrijdende gang der verlichting. Een minister kan van de, door zijn' voorganger, genomene maatregelen terugkomen; een paus mag, in zijne onfeilbaarheid, herstellen, wat een andere paus, in zijne onfeilbaarheid, heeft afgeschaft. De besluiten, welke de eeuw uitspreekt tegen de instellingen, die niet in zamenklank met hare behoeften zijn, laten zich niet weder intrekken."

Het zij zoo; maar geene gerustheid worde zorgeloosheid, want — Matth. XXIII: 15 en Luc. XVI: 8b. ! !

Wij betuigen dank aan den ongenoemden Vertaler eens boeks, waarmede wij een' waren dienst gedaan achten aan de behoeften onzes tijds.

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. XIIIde Deel. *Te Haarlem*, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr.* *8vo. XCII*, 314 *en* 122 *Bl. f* 6-:

Onder de uitmuntende bundels van Verhandelingen, door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen uitgegeven, verdient het dertiende Deel, waaraan velen onzer vaderlandsche Geleerden deel namen, gerangschikt te worden. Recensent zal daarom den korten inhoud dezer onderscheidene Verhandelingen hier laten volgen, zichzelven hier en daar eene kleine aanmerking veroorlovende.

Eene Verhandeling van onzen beroemden Landgenoot A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, over de *Guytonsche Berookingen*, is de eerste. Een kort verslag van hetgeen de ervaring van ruim 25 jaren aangaande het vermogen der zoutzure berookingen heeft geleerd, en waardoor de nuttigheid van dit voorbehoedmiddel allezins bevestigd wordt, maakt den inhoud van het eerste gedeelte derzelve uit. Zeer juist en oordeelkundig toont de Schrijver aan, hoe oppervlakkig en partijdig de gevoelens van een' HUFELAND, HORN en HILDEBRAND zijn,

die minder gunstig over de uitvinding van GUYTON DE MORVEAU denken, en, als de voornaamste *Medici* van Duitschland, de oorzaak zijn, waarom die berookingen aldaar schier niet aangewend worden. In het tweede gedeelte worden de besmettelijke ziekten vermeld, in welke dit middel zou kunnen beproefd worden. In het derde spreekt de Schrijver van de voorzorgen, daarbij in acht te nemen, en besluit zijne Verhandeling met eene opgave van de inrigtingen, van Gouvernementswege vast te stellen, om deze berookingen meer algemeen te maken. Recensent kan zich met het voorgedragene zeer wel vereenigen, maar vindt het een' zeer vernederenden maatregel, om aan iederen Medicinae Doctor, bij deszelfs promotie, eene Instructie ter hand te stellen, hoe en waar hij deze berookingen moet gebruiken. Het komt hem voor, dat ieder goed Medicus dit van zichzelven moet weten. — Hierna volgt een

Antwoord van den *Amsterdamschen* Geneesheer D. HEILBRON op de voorgestelde vraag, aangaande *de kenteekenen, oorsprong en voorbehoeding van de Veepest, welke in de laatste jaren vele Noordelijke gewesten in ons Vaderland heeft geteisterd.* Het is bekend, dat de Runderpest met vele andere koortsige ziekten van het rundvee wordt verward, en het is daarom van belang, de ware kenteekenen der eerste vast te stellen, om beide van elkander te onderscheiden. Hieraan voldoet de Schrijver in de eerste Afdeeling; waarna hij in de volgende tracht te bewijzen, dat de Veepest nimmer zonder van elders aangebragte besmetting in onze gewesten ontstaat. Uit dit oogpunt de zaak beschouwende, onderzoekt hij, of de maatregelen, in de naburige Rijken omtrent den *in-* en *doorvoer* van besmet vee genomen, voor ons Vaderland als gerustsstellend kunnen beschouwd worden? en daar deze vraag ontkennend wordt beantwoord, gaat de Schrijver in de laatste Afdeeling over tot eene opgave van die middelen, welke kunnen en behooren aangewend te worden, om alle gevaar van besmetting weg te nemen. — Dusdanig is de korte inhoud dezer Verhandeling, welke

Digitized by Google

de uitgeloofde belooning overwaardig was, en die, zal het heilzame oogmerk der Maatschappij bereikt worden, zoo veel mogelijk onder de Landbouwkundigen behoort te worden bekend gemaakt, waartoe zij zoo zeer geschikt is wegens de eenvoudige en duidelijke manier, waarop de kundige Schrijver zijn onderwerp heeft behandeld. — Wij gaan over tot de

Verhandeling van den Heer KRIES, Hoogleeraar te *Gotha*, bevattende voornamelijk een *Onderzoek, in hoe verre de proeven van* OERSTED *en* AMPÈRE *de Theoriën omtrent de verschijnselen, door de Magneetkracht voortgebragt, al dan niet bevestigd hebben.* De Schrijver begint met eene korte opteling der bekende Magnetische verschijnselen, onderzoekt daarna de verschillende Theoriën, ter verklaring derzelven voorgesteld, en vergelijkt deze eindelijk met de uitkomsten, welke de nieuwe proeven van OERSTED en AMPÈRE opleveren. Zoo wel het een als het ander is goed uitgewerkt; hoewel wij niet kunnen ontveinzen, dat de proeven, gedurende de drie laatstverloopene jaren door dezen en genen Natuurkundige in 't werk gesteld, bij ons, nog al eenige bedenkingen zouden doen ontstaan omtrent meer dan ééne plaats in deze Verhandeling. Trouwens de schuld hiervan ligt bij den Opgever, niet bij den Schrijver, die, na in het laatste gedeelte zijner Verhandeling het gevoelen van MUNCKE, OERSTED en AMPÈRE naauwkeurig onderzocht te hebben, op de vraag, of wij Electriciteit en Magnetismus voor eenerlei kunnen houden, of beide van elkander moeten onderscheiden, dit antwoord geeft: *Adhuc sub judice lis est.*

Verhandeling van den *Engelschen* Ingenieur W. BAILEY, ter beantwoording der volgende vraag: „ Daar „ men thans in Engeland groote stookkasfen, met veel „ voordeel voor de cultuur van planten, door den stoom „ van kokend water, door buizen geleid, verwarmt, „ kan men dit ook hier te lande in kleinere stookkasfen „ met voordeel navolgen, en welke is daarvoor de bekwaamste toestel en inrigting?" In deze Verhandeling

(door den Hoogleeraar MOLL in het Nederduitsch vertaald en met belangrijke aanmerkingen vermeerderd) treft men eene zeer doelmatige en duidelijke beschrijving der genoemde stoomverwarming aan, door onderscheidene afbeeldingen opgehelderd. Reeds heeft men in ons Vaderland begonnen daarmede eene proef te nemen, en hoewel de uitslag nog onzeker is, zoo hopen wij eerlang daarvan een verslag te geven in dit Tijdschrift, zoodra de toestel zal volbouwd en in werking gebragt zijn.

Na deze bekroonde Prijsverhandelingen ontmoet men in dezen bundel nog de twee volgende Natuurkundige Bijdragen:

Verhandeling van den Heer VAN MARUM, *over de Olifanten, die in vroege Eeuwen de Noordelijke gematigde en koude luchtstreken der Aarde bewoonden.* Het hoofddoel van den Schrijver is, om over de afkomst der Olifantsbeenderen te spreken, die in het Noordelijk gedeelte van den Aardbol aangetroffen worden. Het is bekend, dat deze behooren tot eene soort van Olifanten, onderscheiden van die, welke thans in Azië of Afrika gevonden worden, en welke in vroegere Eeuwen die Noordelijke gewesten bewoonde. De ontwikkeling hiervan wordt vooral belangrijk door de daarbij gevoegde beschrijving en afbeelding van den Olifantskop, welke in 1820 uit een kuil, nabij Heukelom, bij doorbraak ontstaan, is uitgespoeld, en die zeker tot die bijzondere soort behoort, welke men den *Siberischen Olifant* noemt, en thans niet meer levend bestaat. Jammer intusschen, dat de *cursievo* letteren, waardoor in de beschrijving op de afbeeldingen verwezen wordt, in deze laatsten zeer onduidelijk, ja zelfs in sommige exemplaren niet zigtbaar zijn, waardoor deze anderzins naauwkeurige beschrijving voor hen, die (zoo als ons geval is) het origineel, hetwelk in het Kabinet van de Hollandsche Maatschappij bewaard wordt, niet gezien hebben, niet duidelijk is.

Zonderling is de Bijlage, hiertoe behoorende. De Heer VAN MARUM verdedigt daarin zichzelven ten opzigte van de vermindering zijner verrigtingen ter uitbreiding der

Digitized by Google

Natuurkundige Wetenschappen bij TEYLER's Stichting. Hij werpt daarvan de schuld op den voormaligen presiderenden Directeur, die hem, in het jaar 1803, weigerde, eene reis naar *Freyburg* te doen, om de Geologische verzameling te voltooijen, waartoe in het vorige jaar de noodige gelden reeds waren toegestaan, en die naderhand de scientifieke verzameling in TEYLER's Museum niet wilde begunstigen. Geenszins kunnen wij het gedrag van dien man goedkeuren; maar het is vreemd, dat de Heer VAN MARUM gedurende meer dan 20 jaren heeft kunnen zwijgen, en zich nu dadelijk na den dood van dien Voorzitter verdedigt. Het plaatsen van den bovengenoemden Olifantskop in het Kabinet van de Hollandsche Maatschappij, en niet in dat van TEYLER's Stichting, geeft hem daartoe wel aanleiding; desniettemin moest de spreuk der Ouden: *de mortuis nil nisi bene*, hem steeds voor den geest gebleven zijn, en wij voor ons zien zelfs niet in, waarom de Heer VAN MARUM daardoor ontslagen zou zijn van de verpligting, om ten algemeenen nutte aan te wenden hetgeen aan zijne zorg was toevertrouwd, — eene verpligting, waarvan hij te voren op eene algemeen bekende wijze zich heeft gekweten. Daarbij komt nog, dat deze verdediging hier, in de werken der Hollandsche Maatschappij, niet past; want het zou waarschijnlijk aan hare overige Leden niet geoorloofd zijn, zich over hun wedervaren te beklagen, en hunne gehoudene handelwijze in die zelfde werken te verdedigen. Wij zouden haast gelooven, dat de Secretaris dier Maatschappij ook veel op de Directeuren derzelve vermag, zonder wier toestemming dit stuk niet had kunnen geplaatst worden; en onder het lezen dezer Bijlage dachten wij wel eens aan het spreekwoord: *qui s'excuse s'accuse*.

De andere bijdrage bestaat in het Rapport van de Heeren SIDERIUS, REINSTRA, SLOTHOUWER en PRINS, *omtrent de Zoetwaterbron, onder Munnebusen in Vriesland bij de overstrooming op den 4 Februarij van het vorige jaar ontstaan*. Dit zonderling Natuurverschijnsel wordt op eene zeer eenvoudige wijze verklaard. Deze

Digitized by Google

bron werd gevonden in de zoogenoemde *Tillanden*, die alleen uit moesachtige planten zijn zamengesteld, welke, soortelijk ligter zijnde dan water, bij aanvoer van buitenwater oprijzen. Het zoete water, waarmede de sponsachtige grond doortrokken was, vulde die bron, niettegenstaande daaruit geput werd, eenige dagen aan, tot dat eindelijk het buitenwater in dien grond drong en de plaats van het eerste innam, waardoor de bron zout water opleverde.

Het tweede Stuk van dit Deel bevat eene *Naamlijst der Nederlandsche Visschen*, door de Heeren BENNET en OLIVIER. Dezelve maakt een gedeelte uit der *Fauna Belgica*, en is in denzelfden trant als de reeds bekende *Naamlijst van Zoogdieren en Vogelen* geschreven; terwijl die der *Insecten*, mede door de Maatschappij bekroond, in het volgende Deel geplaatst is.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. IXde Deel. Met Platen. Batavia, ter Landsdrukkerij. 1823. *In gr.* 8vo. *LXXIV en* 223 *bl.*

Wij zijn aan het *Bataviaasch* Genootschap hartelijk dankbaar voor de toezending van dit negende deel van deszelfs Verhandelingen, en maken gaarne op hetzelve onze Nederlandsche lezers opmerkzaam, voor zoo ver de aard van dit Tijdschrift en de ons toegestane ruimte vergunnen.

Het *Voorberigt*, *Programma* en *Berigt voor het jaar* 1823, het *Verslag van den staat des Genootschaps*, de *Naamlijst der Leden*, en de *nieuwe Wetten* van hetzelve, hetwelk alles het voorwerk uitmaakt, lazen wij met eene hoogstaangename gewaarwording. Het was die der dankbare vreugde over de wederbrenging der *Oostindiën* onder de *Nederlandsche* regering, over het geluk onzes volks onder het bestuur van een liberaal en verlicht Vorst, over het heil, dat men aan kunsten en wetenschappen

daarvan mag beloven, en over den goeden voortgang dezes Genootschaps, waarmede het zich deszelfs nieuwe voorregten hoogstwaardig betoont.

De steller dezes verslags, slechts van de vier eerste deelen der Verhandelingen bezitter zijnde, heeft althans zijnen wensch naar de vier volgende door dit negende zeer opgewekt gevoeld, hetwelk van den gewigtigsten inhoud is, en der geleerde wereld de keurigste mededeelingen en verwachtingen schenkt. Wij mogen niet anders dan eene opgave van de hier voorkomende stukken doen.

Dezelve zijn vier Verhandelingen. De eerste is eene Voorlezing, gedaan door C. G. C. REINWARDT, *over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige Bergen in de Preanger Regentschappen.* Wij hebben den naam des Schrijvers en het onderwerp alleen te noemen, tot algemeene aanprijzing. De *Barometrische* waarnemingen, hier te lezen, de ontzettende vermogens en rijke schatten der natuur, in de door REINWARDT bezochte bergketenen en volkanen, en in het dieren-, maar vooral in het planten rijk, hier ter kennisse gebragt, zullen den *Geoloog*; en, in het gemeen, den geoefenden onderzoeker der Natuurlijke Historie, zeer welkom zijn. — Het tweede is eene *Beschrijving van de Hoofdplaats van Palembang*, medegedeeld J. J. VAN SEVENHOVEN. Dit stuk is zeer uitvoerig geworden, maar niet te wijdloopig, het belang van het onderwerp, de naauwkeurigheid van deszelfs behandeling, en het wetenswaardige, dat hier geboekstaafd is, in aanmerking genomen zijnde. De *Nederlander* koestert, verrukt, de hope op eene uitkomst, die de lofzangen op onzen Koning, den Baron VAN DER CAPELLEN en den Generaal DE KOCK, als de grondleggers van *Palembangs* heil, zal doen hooren, (bl. 116.) — Het derde en vierde stuk heeft denzelfden Schrijver tot bearbeider gehad; C. W. C. L. BLUME, die hier eerst levert eene *Beschrijving van eenige Gewassen, waargenomen op eenen togt naar den Salak*, zeer gewigtig uit hoofde der aan dien *Javaanschen* berg ontdekte nieuwe plantensoorten, en de schoone aanmer-

Digitized by Google

kingen, door den Schrijver omtrent dezelve en andere gemaakt. — Het laatste stuk leert de *Javaansche Eiken*, en daaronder tien nieuwe soorten, kennen. — Zes geëtste platen versieren dit stuk.

Zoodanige boeken noemen wij degelijke werken. De verontschuldigingen aangaande den druk laten wij gemakkelijk gelden; maar wie verwondert zich niet over eene zoodanige oorzaak van het lange achterblijven dezes deels, als wij in het volgende lezen? „ De voorraad voor het IXde deel was met den toen afgetreden Voorzitter, RAFFLES, naar *Europa* medegegeven, ten einde aldaar de uitgave van hetzelve te bespoedigen; doch diens beloften dienaangaande zijn geheel onvervuld gebleven, zonder dat de medegenomene en aan zijne bezorging toevertrouwde stukken zelfs aan de Directie zijn teruggezonden. De gewigtige staatkundige gebeurtenissen, na zijn vertrek voorgevallen, die de zoo heugelijke herstelling van het *Nederlandsch* Bestuur op dit eiland ten gevolge hadden, zullen wel de vermoedelijke oorzaken dezer teleurstelling zijn." Wij laten dit verschijnsel voor rekening van den Lt. Generaal RAFFLES, maar hadden gaarne de voor dit deel bestemde stukken leeren kennen. Gelukkig evenwel, dat dit gemis zoo rijkelijk vergoed is.

Aan het Genootschap zij de beste bloei toegewenscht, ook om het belang, dat wij hebben bij onze *Oostindische* bezittingen!

De Aarde en hare Bewoners, door E. A. W. VON ZIMMERMANN. *Met Platen. XV, XVI en XVIIde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1823—25. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1034 *bl. f* 11-25.

Wij zien met genoegen, dat de smaak van ons Publiek voor dit uitmuntende werk den Uitgever aanmoedigt, hetzelve achtervolgens geheel in onze taal het licht te doen zien. Wij zijn thans, in de beschouwing van *Azië*; tot dat allergewigtigste gedeelte van hetzelve, tot *Indostan*, genaderd, en dit gewigt moge de uitvoerigheid der behandeling van dit

onderwerp in drie Deelen regtvaardigen. Immers *Indostan* wordt door velen (en ook door onzen Schrijver) voor het oudste, eerstbewoonde land der Aarde, voor de wieg der beschaving, en zelfs der meeste en voornaamste *Europesche* talen, gehouden. Het is dus wel der moeite waardig, daarbij langer te vertoeven, dan bij andere, minder merkwaardige landen, vooral nadat het aangrenzende *Achter-Indië* op zulk een breeden voet is behandeld.

Van de voor ons liggende drie Deelen bevat het eerste den *natuurlijken toestand* van *Indostan*, het *land* en deszelfs voortbrengsels; het tweede de *bewoners*, en het derde eene *schets der Geschiedenis* van hetzelve. Niemand is onkundig, dat *Indië* een van de rijkste landen der Aarde in natuurschatten is. Vandaar dan ook, dat deze zulk eene ruime plaats in dit werk beslaan; nogtans vullen zij niet het geheele vijftiende Deel, hetwelk ook eene uitvoerige opgave van de gesteldheid des lands, de strekking der kusten, de bergen en rivieren, en eenige der voornaamste steden bevat, voorafgegaan door eene keurige Inleiding, die ons *Indostan* in het bekoorlijkste licht voorstelt, en regt geschikt is, om het verlangen tot nadere kennis met hetzelve op te wekken. Wij doen alsdan voorloopig met den Schrijver eene reis rondom de zeeën, die hetzelve bespoelen, waar wij in het kooprijke *Suratte* vertoeven, langs de gebergten, die het beschutten, trekken, langs den *Ganges*, (wiens oorsprong op bl. 50, door eene misvatting, met dien van den *Indus* verward wordt) langs de *Jumnah*, den *Indus* en deszelfs zijrivieren, langs de stroomen van het Schiereiland, het verrukkelijke *Cachemire* en deszelfs natuurmerkwaardigheden, verscheidene natuurlijke bergvestingen bezoeken, een oog slaan op de luchtstreek van *Indostan*, en dan deszelfs rijkdom in delfstoffen, planten en dieren beschouwen. Omtrent den weldadigen kokospalm is de Schrijver bijzonder naauwkeurig, en, bij het dierenrijk, omtrent den olifant, den *Orang-Outang* en de slangensoorten. Wat den olifant betreft, (wiens beschrijving wij met veel belangstelling en genoegen gelezen hebben) moeten wij nogtans aanmerken, dat het ons, hoezeer zulks ook door meer Schrijvers beweerd wordt, geenszins blijkt, „ dat nimmer eene Natie in *Afrika* „ zou beproefd hebben, den olifant tam te maken, gelijk in „ *Azië*." Reeds PARK (*) heeft opgemerkt, dat dit *thans*

(*) *Reize in de Binnenlanden van Afrika*, IIde D. bl. 253.

wel niet meer door de *Negers* geschiedt, maar dat misschien de sterke jagt op deze dieren, om hunner tanden wil, hen schuwer gemaakt heeft; terwijl oudtijds de *Karthagers* die wel wisten te temmen. Dit is zoo waar, dat wij bij APPIANUS van Veldheeren lezen, die uitdrukkelijk met eene *Expeditie* tot het vangen van olifanten in de *Afrikaansche* binnenlanden belast werden, welke men vervolgens in den oorlog gebruikte; gelijk het dan ook bijkans ongerijmd is te denken, dat het zeer wel berekenende volk der *Karthagers* hunne menigte strijdolifanten met geweldige onkosten uit *Indië* zouden hebben laten komen, terwijl zij die, om zoo te spreken, voor hunne deur hadden. Doch dit in 't voorbijgaan.

Het zestiende Deel bevat eene uitvoerige en zeer belangrijke schets der *Hindoes*, beginnende met hunne ligchaamsgedaante, voedsel en woning, en daarop overgaande tot hunne voornaamste steden, waarbij het ons echter zonderling voorkomt, dat de Schrijver juist geheel *Mongoolsche* steden, *Agra*, *Delhi* (want het oude *Hindoesche Delhi* is vóór langen tijd verwoest) en *Lucknow*, en paleizen van *Mongoolsche* bouworde verkiest, daar hij toch over de zoo verschillende *Hindoes* handelt. *Benares*, eene geheel *Indische* stad, en wel eens hun *Athene* genoemd, zou veel geschikter tot het oogmerk geweest zijn; en wij meenen, dat Lord VALENTIA daarvan eene voldoende beschrijving geeft. Ook kunnen wij niet voorbij, eene kleine onnaauwkeurigheid op bl. 41 te doen opmerken, waarin het lijkfeest van HASSAN en HOSSEIN een *Turksch* feest genoemd wordt: dit is omtrent, alsof men de gedachtenisviering van eenen *Protestantschen* martelaar (zoo die plaats had) een *Roomsch* feest wilde noemen; immers de *Nabob* van *Oude* mag een aanhanger van ALI zijn, 't welk wij niet weten, maar de dood van HOSSEIN, ALI's zoon, zal door geenen *Turk* worden gevierd. Voorts is de rijkdom der paleizen in de genoemde steden zoo groot, dat men bij derzelver beschrijving een verhaal uit de *Duizend-en-één-Nacht* meent te lezen; doch ZIMMERMANN merkt te regt aan, dat de meeste dier bewijzen van *Moorsche* grootheid thans aanmerkelijk verminderd zijn.

Omtrent de verschillende bedrijven, leefwijs, en de zoo vermaarde *Kastenverdeeling* der *Hindoes*, worden vervolgens berigten gegeven, alsmede naauwkeurige opgaven omtrent hunne fabrijken en handel. Men mag hierbij aanmerken, dat

Digitized by Google

de zoo voortreffelijke *Indische* katoenfabrijken thans wel veel moeten afgenomen zijn; daar de *Engelschen* zelve geslaagd zijn, *hunne* katoenmanufacturen zelfs in *Indië* over te brengen, waaruit *Europa* die te voren algemeen ontving. Immers, wij lezen onder anderen in de zoo gewigtige *Bijdragen tot de Huishouding van Staat in het Koningrijk der Nederlanden* door den Grave VAN HOGENDORP, Xde D. bl. 8: „De katoenen stoffen worden genoegzaam niet meer uit „*Indië* naar *Engeland*, maar uit *Engeland* naar *Indië* gebragt. „*Indië* is van oudsher beroemd geweest door de katoenwe„verijen, de katoenen stoffen waren eene van de voornaamste „kostbaarheden van het Oosten, en grondslagen van den „handel. In korten tijd zijn de *Engelsche* katoenfabrijken, „door middel van werktuigen, tot die hoogte gerezen, dat „zij de geheele wereld zouden kunnen voorzien, en de „goede koop van den *Indischen* handenarbeid is overwonnen „geworden door de werktuigelijke uitvindingen. *Indië* brengt „nu het katoen als grondstof voort, en *Engeland* bereidt de „stoffen zelve voor de *Indische* volken." Naar deze opgave moet men nu het door ZIMMERMANN vermelde wijzigen; terwijl daardoor het verlies van klinkende munt voor *Europa* aanmerkelijk minder zal worden.

Thans gaat onze Schrijver over tot de vermelding van het hoogere gedeelte der *Indische* beschaving; de taal, de letterkunde, de wetenschappen en de Godsdienst van dat zonderlinge volk. Hij is opgemeen met dezelve ingenomen; zijn lof hunner taal en letterkunde is bijkans onbepaald; voor hunne oude starrekunde heeft hij eene groote achting (doch kan niet ontveinzen, dat er in latere tijden wel veel ten nadeele daarin veranderd zal zijn); hunne *Geschiedenis* klimt, volgens hem, tot hoogere oudheid, dan die van eenig volk van den aardbodem, dat wij kennen. Dat de Vorst oudtijds volmaakt *eigenaar* van den grond was, wordt verontschuldigd door de noodzakelijkheid, om ieder tot den landbouw aan te zetten, opdat het land niet ongebruikt bleef liggen; (alsof *bezit van eigendom* niet juist de beste spoorslag tot werkzaamheid was!) De oude wetten der *Hindoes* worden geprezen; maar men ontkent niet, dat er thans, even als bij ons in de *Middeleeuwen*, *Ordaliën* of *Godsoordeelen* zijn, onder welke er ééne is, die met onze voormalige *Oudewatersche* heksenwaag de grootste overeenkomst heeft. In den Godsdienst wordt, met regt, de *oude*, oorspronkelijke Godsdienst hunner *Heilige Boe-*

Digitized by Google

ken en de latere, verbasterde Volkseerdienst onderscheiden. De eerste schijnt op zuiver *Monotheïsmus* gevestigd te zijn (hoewel reeds de oudste Boeken, de *Vedams*, van vereering der Hoofdstoffen spreken); de laatste is de allergrofste Afgoderij, waarschijnlijk het gevolg hunner overdrijving van *symbolen*, en van de leer der Zielsverhuizing, die mensch en dier in éene klasse plaatst, en dus somtijds ook in de afbeelding der Godheid vereenigt; waar echter ook *pantheïstische* begrippen kunnen zijn bij gekomen, als welke in *Indië* veel algemeener zijn, dan men volgens des Schrijvers opgave denken zou. (Men zie FR. SCHLEGEL, *über die Sprache und Weisheit der Indiër.*) ZIMMERMANN is, volgens zijne bijzondere ingenomenheid met de *Hindoes*, korter ten aanzien van de misbruiken hunner *tegenwoordige* Godsvereering. Hij vermeldt wel het verbranden der Weduwen en het dooden der Dochters (onder de zeden en gebruiken), alsmede de zelfopoffering onder de wagenwielen van den Afgod JAGERNAT (onder de feesten), maar spreekt weinig van de afzigtige Godenbeelden, de afgrijselijke, bloeddorstige of onkuische voorstellingen in de tempels, de velen, die op de ontzettend lange bedevaarten, of door de dompeling in den *Ganges* bij gevaarlijke ziekten, het leven verliezen, de schandelijkheden, in de tempels met de danseressen gepleegd, en de zelfkwellende dweeperij der *Fakirs* of bedelmonniken, (de oude *Gymnosophisten.*) Over 't algemeen komt het ons voor, dat hij het karakter der *Hindoes* een weinig te zeer van de gunstige zijde beschouwt. Zij zijn, wel is waar, zachter van aard, dan de overige *Aziaten*, maar volstrekt niet menschelijker noch gevoeliger. Wanneer hun bijgeloof het eischt, zijn zij tot de grootste gruweldaden in staat; dan kan de Zoon den dood zijner Moeder in de vlammen eischen, omdat hij anders zijne *Kaste* zou verliezen; en hun Godsdienst moge hun *tchoultries* op den weg, tot herberging van bedevaartgangers, en hospitalen voor *dieren* hebben doen stichten, men is hun geene hospitalen voor *menschen* verschuldigd. Wij willen echter hierop niet te zeer dringen. Elk heeft zijne wijze van zien, en men kan niet ontkennen, dat de meer dan achthonderdjarige verdrukking der *Hindoes* onmogelijk voordeel aan hun karakter kan hebben gedaan. Ten tijde van ALEXANDER *den Grooten* waren zij nog eene brave, dappere Natie, hoewel zich ook toen reeds duidelijke sporen van hunne dwaze zelfopoffering vertoonden, en een *Bramin* zich

Digitized by Google

in de legerplaats van den *Macedonischen* veroveraar, zonder blijkbare reden, verbrandde. Voorts is het der moeite niet onwaardig, met de door ZIMMERMANN aangenomene hooge oudheid der *Indische* beschaving het gevoelen van den kundigen LINK te vergelijken, die dezelve voor niet veel ouder, dan de tijden van ALEXANDER, verklaart, hetwelk ons echter een ander uiterste toeschijnt.

Na de vermelding van den Godsdienst worden de zonderlinge gewoonten, het krijgswezen, de vermaken der *Hindoes*, en de onderscheidene volksstammen opgenoemd, zoo als de *Baziguren* of *Nuts* (deze schijnen de stamgenooten der *Heidens* of *Zigeuners* (*Bohemers*) te zijn), de *Maratten*, *Raspoeten*, *Seiks*, *Singalezen*, en der vreemdelingen (*Mongolen*, *Perzen*, *Afghanen* en *Europeërs*, enz.)

Het zeventiende Deel bevat hoofdzakelijk de schets der *Geschiedenis van Indostan*, van de vroegste tijden, die bekend zijn, tot op het einde der achttiende Eeuw. Wij mogen dit een meesterstuk van beknoptheid, klaarheid en een' onderhoudenden stijl noemen. Dit onderwerp is, vooral wat de vroegste Geschiedenis aangaat, weinig bekend, en men vindt de Geschiedenis der *Pataansche* en andere *Dynastiën* vóór de *Mongoolsche* tijden zelden vermeld; zoodat ons de kundige Schrijver hiermede een' waren dienst heeft bewezen: want, schoon de *Pataansche Dynastie* wel niet vele uitstekende mannen heeft opgeleverd, zij duurde toch drie Eeuwen (1205—1525), en strekte zich over bijna geheel *Indostan* uit. Langst vertoeft hij bij de krachtige, hoewel niet in alles voorbeeldige Groote Mogols, BABER, AKBAR en AURENG-ZEB, onder welken, onzes inziens, AKBAR, in weerwil van eenige gepleegde wreedheden, (de erfkwaal van zijn Volk en van zijnen stam) verreweg de beste was. Het schijnt den Schrijver, die op bl. 66 zegt: „In hoeverre hij genegen geweest zij, om van Godsdienst te veranderen, kan men bezwaarlijk met zekerheid opmaken," niet bekend geweest te zijn, dat AKBAR stellig, bij een bevelschrift, het *Mohammedanismus* in zijne Staten zocht af te schaffen, en het *Deïsmus* daarvoor in de plaats te stellen, gelijk onlangs door een *Fransch* Geleerde uit echte stukken bewezen is. — Bijkans de helft van dit Deel wordt, na de vermelding van het diep verval des *Mongoolschen* Rijks na AURENG-ZEB, en de verwoesting van *Delhi* door NADIR-SCHAH, aan een verhaal van de spoedige opkomst en ontzettende veroveringen

Digitized by Google

der *Engelschen* sedert 1756, en hunne worstelingen met de *Franschen*, de inlandsche *Nabobs*, en vooral den grooten HYDER-ALI en deszelfs veel minder grooten Zoon TIPPOE-SAÏB, (*) toegewijd. Latere gebeurtenissen, zoo als de verzwakking en eindelijk de geheele kneuzing van de magt der *Maratten* en *Pindaries*, waardoor *Engeland* nu genoegzaam Souverein (middellijk of onmiddellijk) van *Indostan* is geworden, blijven onvermeld. Het zal onzen Lezer zekerlijk niet onaangenaam zijn, eenige bescheiden te vernemen wegens den *allerjongsten* toestand van *Britsch Indië*, uit de pen van den beroemden Staatshuishoukundige SAY (†). „ De magt der *Britsche* O. I. Comp. strekt zich thans den geheelen *Ganges* langs tot voorbij *Delhi* uit over het gansche schiereiland *Indostan*, uitgezonderd eenige punten der *Malabaarsche* kust, die nog aan de *Portugezen* en kleine *Muzelmansche* Vorsten behooren, eenige Provinciën, die door de *Maratten* bezet worden, en de plaatsen, waar eertijds *Chandernagor* en *Pondichery* stonden, die men in 1814 heeft teruggegeven. Maar bij de eerste gelegenheid zullen alle die stukken grondgebied in de magt der *Engelsche* Compagnie vallen, die wel weet, dat zij die nemen kan, zoodra de *Britsche* staatkunde in *Europa* haar slechts daartoe magtigt. Zij bezit al het overige, tusschen den *Indus*, den *Burhampoeter*, de *Indische* zee en de bergen van *Thibet*; schoon zij het niet geheel door *eigene ambtenaren*, maar veelal door *Nabobs*, *Rajahs* en kleine Vorsten, die allen meer of minder van *Engeland* afhangen, doet regeren, die men afzet, als zij niet onderdanig genoeg zijn. Nogtans wordt de Compagnie door eenen blijvenden Raad (*the board of controul*), waarin de Minister voorzit, beperkt, en is niet onafhankelijk dan voor hare handelsondernemingen. Zij houdt thans 15,000 burgerlijke ambtenaren, 160,000 militairen (waaronder slechts 20,000 *Europeërs*) en 25,000 zeelieden, te zamen 200,000 personen, in dienst. Hare uitgave, die in 1798 (een oorlogsjaar) hare inkomsten slechts 2 millioen *francs* te boven gingen, lieten in 1806 een *te kort*

(*) Bij het verhaal van den laatsten Oorlog tegen TIPPOE-SAÏB noemt de Heer ZIMMERMANN den Gouverneur-Generaal MORNINGTON *naderhand* WELLESLEY *en thans* WELLINGTON. Lord WELLINGTON is Broeder van Lord WELLESLEY.

(†) *Révue Encyclopédique*, *Août* 1824, p. 285 *et suiv.*

Digitized by Google

van 57 millioenen. In 1808 had zij reeds eene schuld in *Engeland* van 150, en in *Indië* van 640, te zamen van 790 millioenen, waarbij dan nog wel 400 millioenen kwade inschulden komen, die er verkeerdelijk afgetrokken zijn. De meeste koloniale bezittingen kosten meer dan zij opbrengen; de Kaap *de Goede Hoop* b. v. wel 6 of 7 millioen *francs*. Elk *Engelschman* mag tegenwoordig vrij op *Indië* varen, behoudens een verlof van de Directeuren der Compagnie, hetwelk zij niet weigeren mogen. De Compagnie bezit nog slechts den alleenhandel op *China*. Waarschijnlijk zal dus dezelve met den afloop van het tegenwoordige Privilegie (in 1834) wel ontbonden, hare schuld *nationaal* verklaard, en *Oostindië* door eenen Onderkoning worden bestuurd." Voorts is SAY het met ZIMMERMANN over de verbetering van het lot der *Hindoes* door de *Britsche* Regering volkomen eens. Immers, in de slotsom van al het gezegde, of in een *algemeen overzigt over Indostan*, dringt ZIMMERMANN nog eens aan op de oudheid en de goede eigenschappen der *Hindoes*, die hij (tot hun voordeel) met de *Egyptenaren* vergelijkt, (hij brengt in die vergelijking voor *Egypte* slechts de *Piramiden* te berde, tegen welke hij de *Pagoden* overstelt; maar *Egypte* heeft misschien nog verbazender tempels te *Thebe* en elders) en doet alsdan zien, dat de Natie, zelfs onder de beste *Mongoolsche* Keizers, nooit zoo veel rust en verzekering voor personen en eigendommen gehad heeft als tegenwoordig, terwijl handel en bevolking vooruitgaan. Dat echter het verbranden der Weduwen bezwaard zou worden, is ons twijfelachtig, na de vele klagten en echte bescheiden der Zendelingen. Moge het Christendom in dat rijke land, bij dat oude, beschaafde Volk, welig wortel schieten!

Geschiedenis der vroegere en latere Cortes van Spanje, door ERNST MUNCH. *Uit het Hoogduitsch. Iste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1824. *In gr.* 8vo. 375 *Bl. f* 3-60.

De titel van dit boek is, voor zoo verre wij uit het eerste deel kunnen opmaken, kwalijk gekozen. Het loopt slechts gedeeltelijk over de Geschiedenis der *Cortes*, maar geheel over die der *vrijheid* in *Spanje*, van de vroegste tijden af, door alle wisselingen heen, en eindigt met de uitroeping der

Digitized by Google

Constitutie van 1812 te *Madrid* en te *Cadix*, in Maart 1820. Voorts is de oudere Geschiedenis bij de nieuwere met eene onevenredige kortheid behandeld; aan alle de zoo merkwaardige lotgevallen der *Cortes* van *Kastilië* en *Arragon* vóór KAREL V. zijn slechts 52 bladzijden toegewijd; de opstand der *Communeros*, met PADILLA aan het hoofd, die slechts één jaar duurde, beslaat alleen 88, en de Geschiedenis der hedendaagsche *Cortes*, sedert den opstand in 1808, 200 bladzijden, blijkbaar dienende het vroegere dan slechts als tot inleiding voor deze latere gebeurtenissen, waarvan onder anderen de Omwenteling in 1820 met de meeste uitvoerigheid geschetst wordt; hoewel de Schrijver, om eene ons onbekende reden, de aanneming der Constitutie door den Koning vóór den vroegeren optogt van RIEGO, vermeldt. Zekerlijk hebben wij in het tweede deel de Geschiedenis der *Cortes* van 1820, tot op derzelver gewelddadige ontbinding in 1823, te wachten.

Ongetwijfeld is de Geschiedenis van een Volk, hetwelk, na eenmaal de vrijheid bezeten te hebben, door schandelijke hofkabalen en priesterbedrog daarvan is verstoken geraakt, en herhaalde malen, zelfs na eene tusschenruimte van Eeuwen, vergeefsche pogingen deed, om het juk naar ligchaam en ziel af te schudden, en zich weder in het bezit der aloude Regten te stellen, eene zeer treurige taak; te treuriger nog, wanneer dit Volk eindelijk door de groote Kabinetten van *Europa's* vasteland, van de *Witte Zee* tot aan de *Pyreneën*, in een dusgenaamd *Heilig Verbond* vergaderd, tot het hernemen der snoodste boeijen gedoemd wordt. Wanneer dit nu verder geschiedt, zonder eenige de minste beleediging, na eene Omwenteling, die het zeldzame voorregt genoot, van geen bloed te hebben zien spillen, dan door de beulsknechten der tirannij; dan vragen wij, of de verlichting en menschelijkheid, of de lessen van het Regt der Volken en de algemeene zedelijkheid zich dan volstrekt geen' weg hebben weten te banen tot die Kabinetten, welke zoo eenparig, zoo schaamteloos, zoo ongetergd het vonnis van een' langzamen marteldood onder de handen der Papen hebben uitgesproken over eene Natie, wier standvastige pogingen, toen alleen op het vasteland, aan die Kabinetten het sein en gedeeltelijk de middelen gaven, om den Geweldenaar, voor wien zij eerst in het stof kropen, te durven weêrstaan. De negentiende Eeuw, die zich zoo op verlichting boven hare zusteren beroemt,

bloze op dit schouwspel, waarvan de Geschiedenis naauwelijks de wedergade kan vertoonen. De *Oligarchie* van *Europa* zegge niet tot hare verschooning, dat de tegenwoordige toestand van het onder stuiptrekkingen stervende *Spanje* haarzelve onaangenaam is; dat zij zoo iets niet verwacht, en slechts het herstel eener vaderlijke Regering bedoeld had: zij heeft, met geweld van wapenen, FERDINAND *onvoorwaardelijk*, en dus in zijne *willekeurige* Magt, hersteld, en eene zesjarige ondervinding heeft haar (althans indien zij niet willens blind was) geleerd, *wat die willekeurige Magt onder* FERDINAND *was*. Wij zien in dit boek het lange, vreesselijke lijden van *Spanje* tusschen 1814 en 1820; het ongeduld der Natie, althans van deszelfs beste gedeelte, den middelstand, over die verdrukking, door herhaalde opstanden en zamenzweringen, (niet minder dan zes in even zoo vele jaren) aan den dag gelegd; en wij mogen daaruit opmaken, wat thans, zonder de vreemde krijgsmagt van dat Volk, hetwelk tot onheil voor *Europa* schijnt bestemd te zijn, (het heeft in 1823 *Spanje* overheerd, en beschiet thans *Missolonghi*) in *Spanje* het geval zou zijn. Maar wij vernemen hier tevens, dat de voorstanders van het *Despotismus* zich, ten aanzien van *Spanje*, zeer averegts op de „eerwaardige Oudheid" beroepen. In de Oudheid was *Spanje* juist vrij; het is eerst in de zestiende Eeuw, onder KAREL V en FILIPS II, in slavernij vervallen, en de beroemde voorregten van *Arragon* en *Katalonië* zijn eerst vóór ruim honderd jaren *stellig* vernietigd, toen de thans regerende tak van het Huis van *Bourbon* op den troon kwam. De *Cortes* waren *nooit naar Regten afgeschaft*; zij waren en bleven een wezenlijk en noodzakelijk bestanddeel der *Spaansche* Staatsregeling, hetwelk de Koningen slechts *in het vergeetboek zochten te stellen*; hoewel zij toch begrepen, dat men hen nu en dan voor de leus, b. v. bij de inhuldiging van den troonserfgenaam, moest bijeenroepen. Was het nu onredelijk, wanneer het Volk, om zich tegen de herhaling van zulk eene verwaarloozing gedurende drie Eeuwen te hoeden, nu *meer* waarborgen eischte, dan te voren, vooral wanneer het die door ongehoorde opofferingen had verdiend? Verdient zulk een gedrag den naam van *opstand, muiterij* en *revolutionaire woelingen*? De veroordeeling van den opstand der *Spanjaarden* tegen het willekeurige Gezag, de *Inquisitie*, en de Regering der Monniken, sluit tevens die van den Oorlog onzer Vade-

ren tegen die zelfde *Spaansche* Koningen in zich, welke hier te lande niet minder *wettig* regeerden, dan FERDINAND in *Kastilië*. In de vergelijking van beide gebeurtenissen treft ons nogtans één onderscheid van belang: de hardnekkige, langdurige tegenstand onzer Vaderen, met den kortstondigen, niet noemenswaardigen der *Spanjaarden* in 1823 vergeleken. Hieromtrent zal het tweede deel van dit werk ons zekerlijk wel eenige inlichting geven; schoon wij gelooven, dat er nog veel daaromtrent in het duister schuilt, tegen welks bekendwording de *belanghebbenden* althans vooreerst wel goede maatregelen zullen weten te nemen.

De ons onbekende *Duitsche* Schrijver is met een' goeden, vrijheidlievenden geest bezield. Zoo als wij reeds aanmerkten, in de oudere Geschiedenis is hij te vlugtig, te oppervlakkig; in de latere, daarentegen, is hij vrij naauwkeurig, en behandelt den opstand van 1520 in *Kastilië* en *Valencia* uitvoeriger dan ROBERTSON. Slechts omtrent de vroegere lotgevallen van ANTONIO PEREZ, en de oorzaken van deszelfs vlugt naar *Arragon*, had hij iets meer kunnen zeggen: de *Nederduitsche* Vertaler had dit verhaal kunnen aanvullen uit HOOFT's *Ned. Hist.* Gaarne hadden wij ook iets meer nopens den opstand van *Katalonië* ten tijde van RICHELIEU vernomen.

De Vertaling is vrij goed en zuiver. Slechts ééne uitdrukking is een voor den *Nederlander* onverstaanbare *Germanismus*; *Sylvester-nacht* voor *Oudejaars-nacht*, bl. 294. Op bl. 320 lezen wij, na de verovering van *Caracca* bij *Isle de Leon*, van eenen aanval op de *grachten*, zonder nadere uitlegging, hetwelk ons onverstaanbaar voorkomt.

Handboek der Hoogduitsche Letterkunde, bevattende eene Bloemlezing uit de beste Hoogduitsche Dichters, van de vroegste tijden af, tijdrekenkundig gerangschikt, met Levensberigten der Dichters, en ophelderende Aanteekeningen, door N. G. VAN KAMPEN, *Lector in de Hoogduitsche Taal en Letterkunde aan 's Rijks Hoogeschole te Leyden. II Stukken. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1823—25. *In gr. 8vo. Te zamen VI, 594 Bl. f 4-90.*

De uitgave van dit Handboek rekenen wij onder de zeer gepaste ondernemingen van den Heer VAN KAMPEN. Als

Digitized by Google

Lector in de Hoogduitsche Taal en Letterkunde aan 's Lands eerste Hoogeschool, gevoelde hij insonderheid het gebrek aan uitgekozene voorbeelden, zoo wel om de eigenaardigheid en het verschil met onze naauwverwante moederspraak in dien tongval wel te doen opmerken, als om der jeugd eenig denkbeeld — aanprijzend en uitlokkend denkbeeld, durven wij er wel bijvoegen — van de letterkunde zelve onzer hoogspreekende broeders te geven. En wij danken hem, dat hij op deze wijze in die behoefte heeft voorzien, door, namelijk, niet bloot eene bloemlezing, op de eene of andere wijze (b. v. van het meer gemakkelijke tot het moeijelijkere voortgaande) geordend, maar liever eene korte geschiedenis der letterkunde te geven, in welke even zeer voorbeelden uit alle schrijvers van eenigen naam, tot gebruik ter vertaling, beproeving en toepassing, voorkomen, maar eigenlijk als bijlagen en bewijzen tot de korte schets van het karakter, den trant en de verdienste des auteurs, wiens leven, vorming, voornaamste werken enz. kortelijk worden opgegeven. Het is waar, de oudste, moeijelijke en niet eens wezenlijk Hoogduitsche stukken komen hierdoor vooraan; maar de leerling behoeft daarom met dezelve niet te beginnen, noch die, zoo het hem enkel om eenige oefening in de taal te doen is, zelfs te lezen. De Heer VAN KAMPEN geeft in zijn voorberigt den wenk voor zoodanigen, om met GELLERT en zijne tijdgenooten liever een' aanvang te maken, met verdere opgave van het vervolg, zoo als ons voorkomt met den besten uitslag te kunnen geschieden. Hij, daarentegen, wien het niet enkel om de taal, tot kantoorgebruik of dergelijke; wien het meer om het geschrevene in dezelve, om uitbreiding van kunde en verhooging van den smaak te doen is, gelijk men van de Akademische jongelingschap althans moet vooronderstellen, vindt nu teffens voldoening. Ja, men behoeft het werkje geheel niet voor de leerlingen der taal over te laten. Menigeen, die het Hoogduitsch genoegzaam verstaat, maar wiens boekerij daarom juist met de beste geschriften in deze taal niet rijk is voorzien, die maar enkele genoegzaam, vele slechts bij name, en zelfs zeer merkwaardige geheel niet kent, zal zich in dezen ruimen bloemhof regt verlustigen, en niet weinig in zijn schik zijn, dat hij teffens de mannen, wier afzonderlijke voortbrengsels hem sedert lang vermaakten, meer van nabij leert kennen. Wij durven het werkje, al ware het slechts op dezen grond, ruimschoots aanprijzen. Als voorproever, kan Recensent eenen regt smakelijken maal-

zijd beloven, want hij zich althans, bij allerlei meer of min bekende geregten, van harte aan heeft te goede gedaan. En is 'er eens iemand meer dan gewoon nieuwsgierig, niet slechts op het smakelijke, maar ook op het meer zeldzame gezet, of wil hij graag alles van een ding weten, — wat Germanje van de vroegste tijden af voortgebragt, althans bewaard heeft, aan letteryruchten, daarvan komen hier proefjes voor. In het kort, elk kan hier te regt. En, om dit nog meer te bevorderen, den min kundigen of min vlijtigen te hulp te komen, staat er zelfs de beteekenis van de voornaamste woorden, spreekwijzen, en toespelingen op oudheid, fabelkunde en geschiedenis, onder. Ook maakt de uitgaver, in deze, onder den tekst geplaatste, aanwijzingen, menigmaal op den gang en de verdienste van een stuk, of de schoonheid van enkele gedeelten, opmerkzaam, waardoor en het genoegen vermeerderd en de oefening bevorderd wordt. Wie twijfelt er dan aan, of zulk eene afwisseling van levensverhaal en beoordeeling met fraaije verzen, zulk eene verscheidenheid van het beste, dat Duitschland leverde, zulk eene wandeling, aan de hand des kundigen en smaakvollen geleiders, langs de voortbrengsels van eeuwen, iets zeer genoegelijks en leerzaams zij? En dat wij zulk een' geleider in VAN KAMPEN vinden, geloove men vrij, zoo niet op ons Recensentenwoord, althans op het gezag van hen, die den veelzijds bekwamen man juist de taak van Lector in het Hoogduitsch toewezen. Of hij juist al het beste en niet dan het beste gegeven heeft, of een Duitscher geene aanmerkingen op zijn werk zou hebben, dat kunnen wij voor de Duitschers overlaten. Op onzen eigen' grond zien wij in dit opzigt nauw; die ons omtrent bekende zaken onderrigten wil, moet wèl toekijken; maar hier zijn wij slechts blijde met het licht. Men moge in bijzonderheden van smaak en oordeel met VAN KAMPEN en zijne noten al eens verschillen, dat hindert niet. Ééne aanmerking slechts: de Heer VAN KAMPEN schijnt geen liefhebber te zijn van register- of bladwijzermaken. Op zijne Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, schoon beloofd, wachten wij dezelve nog te vergeefs. En ook hier zou zoodanig iets, waardoor men terstond dengenen kon vinden, wiens werk men zien of wiens geschiedenis en beoordeeling door den schrijver men gaarne weten mogt, zeker niet ondienstig of onaangenaam zijn. Ja, nog eene kleine reflectie: wij hebben nog al eens eene drukfout gevonden; dat is in

Digitized by Google

zulk een werk, voor den armen leerling, die zich blind zoekt en ſlom denkt over hetgeen niet beſtaat, eene zaak van kwaden gevolge. Met de uitvoering mag men tevreden zijn. Het is althans veel letters voor weinig gelds! Wie dus al meenen mogt, dat hij met het een en ander, hier voorkomende, niet te doen heeft, die mag rekenen het, als 't ware, op den koop toe te hebben. Voor oude lieden is het hierdoor wel wat fijn; maar op dezen zal ook de Lector wel minst gerekend hebben.

Het werk, dat alleen dichters behandelt, terwijl het van de goedkeuring en den aftrek zal afhangen, of een ſoortgelijk over de andere ſchrijvers zal volgen, (hetgeen wij hopen en vertrouwen, en waardoor het als Handboek der Hoogduitſche Letterkunde eerst compleet zou worden) het werk is in tijdvakken verdeeld, van welke het eerſte loopt van de Minnezangers tot OPITZ, 1170—1620, het tweede tot KLOPSTOCK, 1748, het derde tot GÖTHE, 1750—1775, het vierde, beſtaande het ganſche tweede deel, dezen, benevens SCHILLER en hunne tijdgenooten. GÖTHE, trouwens, leeft nog; en met regt mag men den tijd van zijnen bloei de gouden eeuw der Duitſche poëzij noemen. Velen houden hem voor den eerſten man in dezelve; maar VAN KAMPEN zou den palm liever aan SCHILLER toereiken, en wij ſpreken hem althans niet tegen. De kring der hier vermelde zangers wordt beſloten door HEBEL, die niet in zuiver Hoogduitsch, maar in zeker provincialismus heeft geſchreven, door hem Allemannisch genoemd, en wiens aangehaalde ſtukje, in leesbaarder taal overgebragt, zoo wij ruimte hadden, zelfs nog eens overgegoten, hier eene plaats zou verdienen. Doch men koope liever alles.

Gedachten, over het doel en de inſtelling, van het Collegium Philoſophicum te Leuven. Te Leuven, ter Drukkerij van F. Michel. 1826. *In gr. 8vo.* 30 *Bl.*

Wie heeft niet van het *Collegium Philoſophicum* gehoord, daar deszelfs naam van de Estaminet tot de vergadering der Staten-Generaal heel Zuidnederland door klinkt, en zoo min, als de oorlog van Troje, iemand, het zij *majorum*, het zij *minorum gentium*, onpartijdig laat? De Heer SCHRÖTER behoort tot diegenen, welke den Koning geregtigd achten,

om te zorgen, dat de Katholijke Leeraars zijns volks welonderwezene, beschaafde en bekwame menschen zijn. Wij denken er ook zoo over, en prijzen, met hem, dit nieuw bewijs des edelen denkwijze van den Vorst. De bedoeling van den schrijver is dus in ons oog loffelijk. Of hetzelfde te zeggen zij van het middel, laten wij onbeslist. Wat wij van SCHRÖTER gehoord hebben, als bekwaam onderwijzer der jeugd, strekt hem grootelijks tot eere. Maar een goed schoolhouder is hierom nog geen goed schrijver, noch daartoe ook geroepen. Het was te wenschen, dat men dit meer algemeen begreep; ja, zoo velen het onder de *gegronde* bezwaren tegen den geest onzer eeuw houden, dat de kinderen zoo vroeg rijp zijn, wij voor ons achten het erger, dat hunne meesters en allerlei volwassenen hooger willen opschieten, dan hun gegeven is, en elk, in proza of rijm, maar stoutweg voor het publiek optreedt. Althans de wijze, op welke de Heer SCHRÖTER van het ambt enz. des Christelijken zielzorgers spreekt, getuigt in onze oogen niet van genoegzame, naauwkeurige kennis. En zoo dit boekje, in het geheel, het Collegie op de been moet houden, dan .... moet het er in de heffenen aan gene zijde van Maas en Schelde nog al anders uitzien dan hier; dat, trouwens, zeer mogelijk is. Wij wenschen het nieuwe Instituut veel heil. Als toch de gewone schooljeugd zoo wijs gemaakt wordt, als men thans wil, en hunne onderwijzers als auteurs optreden, dan mag waarlijk de studerende jeugd ook niet achterblijven, en een leeraar des volks doet gewis niet kwaad, zich wat logica, taalkunde en dergelijke, nevens zijne systematische theologie, aan te schaffen.

Proeve eener vrije navolging van den eersten en vierden der Herderzangen van VIRGILIUS, *door* L. PATOIR. *Te Amsterdam, bij* S. de Grebber. 1825. *In* 8*vo*. *VIII en* 28 *Bl.* *f* :-65.

Academische Idyllen, door Mr. J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1826. *In kl.* 8*vo*. *VIII en* 194 *Bl.* *f* 2-:

Het *Herdersdicht*, of de *Idylle*, met hare schilderingen van landelijk schoon en landelijke onschuld, moet ons verplaatsen

Digitized by Google

in een denkbeeldig *Arkadie*, opgeluisterd met alle de bevalligheden der langvervlogene gouden eeuw. Gretig werpt onze geest voor eenige oogenblikken de kluisters af, welke de overbeſchaving der ſteden ons zoo overvloedig en zoo laſtig heeft aangelegd, en droomt zich terug in die zalige tijden, waarvan de overlevering en het denkbeeld blijven leven in onze harten. Zeer natuurlijk is dus de opgang, welken deze dichtſoort ſteeds gemaakt heeft in tijden der hoogstgeſtegene beſchaving, en zeer begrijpelijk het genot, dat wij nog heden ſmaken bij de lezing der kunſtgewrochten van THEOCRITUS en MOSCHUS, van VIRGILIUS en GESSNER. Doch de beperkte kring, in welken de *Idylle* zich beweegt, en de eenvoudige toon, welke haar eigen moet blijven, gaven al dikwijls aanleiding tot eentoonigheid en flaauwheid, welke alleen door zulke meesters konden vermeden worden, die de hoogſte bevalligheid en keurigheid der uitdrukking wiſten te paren aan dat betooverend waas van onſchuld en natuurlijkheid, hetwelk alleen leven en gloed aan deze dichtſoort verſchaffen kan. Dat het zeer moeijelijk is, deze beide vereiſchten te zamen te voegen, blijkt ons reeds in VIRGILIUS, bij wien de kunſt te dikwijls de natuur vervangt, en het gezochte en zwellende, waartoe de keurigheid zijner uitdrukking ſoms overhelt, kwetſend afſteekt bij de eenvoudigheid des onderwerps en der ſprekende perſonen. Daarenboven lijden zijne Herdersdichten aan een ander euvel, aan te veelvuldige en niet altijd paſſend bijgebragte zinſpelingen (*allegoriën*) op zijne eigene lotgevallen en gelijktijdige gebeurtenisſen, welke, wanneer zij duidelijk zijn, de begoocheling vernietigen, en, wanneer zij duiſter ſchijnen, het genot bederven, door het brein met derzelver ontwarring te vermoeijen. Doch, zoo voortgaande, zouden wij waarlijk eene beoordeeling van VIRGILIUS ſchrijven, (tot welke ons de Verhandeling van HEYNE, voor de *Bucolica* geplaatst, genoegzame bouwſtof zoude leveren) in plaats van ons bezig te houden met de navolging, welke de naar allen ſchijn nog jeugdige PATOIR van twee zijner Herdersdichten heeft in het licht gegeven. Zijne keus heeft zich, juiſt niet bijzonder gelukkig, bepaald tot de 1ſte en 4de *Ecloga*; want de eerſte, in welke VIRGILIUS de weldaad van AUGUSTUS bezingt, die hem zijne door afgedankte ſoldaten ingenomene landerijen wedergaf, is verre beneden zijne overige gedichten; en de 4de, met welker verklaring zich zoo vele

Digitized by Google

Geleerden hebben afgetobd, en waarin niets weiniger dan eene voorspelling van CHRISTUS komst op aarde wilden vinden, treedt, door zwelling van toon en stoutheid van vlugt, eigenlijk geheel buiten den kring der *Idylle*. Deze keuze verwondert ons te meer, dewijl PATOIR, blijkens de lange voorrede voor zijn kort boekje, alle de Herdersdichten van VIRGILIUS schijnt bewerkt te hebben, en ons derzelver uitgave ook belooft, mits deze Proeve gunstig worde opgenomen. Hoe anderen over dezelve zullen denken, weten wij niet; maar wel weten wij, dat zij *ons* niet bijzonder bevalt; vooral dewijl de bevalligheid van den Latijnschen Dichter hier zoodanig door uitzetting, bijvoeging en herhaling is verslapt geworden, dat wij deze navolging met niets, dan met door te veel water vergotene thee, kunnen vergelijken. PATOIR verdedigt zich hierover, in zijne insgelijks vrij uitgezette voorrede; maar hij vergat te bedenken, dat een denkbeeld, wanneer het in éénen regel wordt uitgedrukt, treffend en bevallig zijn kan, terwijl datzelfde denkbeeld, als het zich moeijelijk door vier regels, die schijnen nimmer te zullen eindigen, henensleept, flaauw en ondichterlijk wordt. Om een proefje te geven van deze proeve, stellen wij eenige regels van het oorspronkelijke tegen de navolging over:

Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit aetas,
Cedet ipse mari vector; nec nautica pinus
Mutabit merces; omnis feret omnia tellus;
Non rastros patietur humus, non vinea falcem,
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.

Doch, als uw geest, *tot meer volmaaktheid eens gebragt*,
Zijn' gave ontwikk'len zal in volle mannenkracht,
Dan zal geen' hebzucht, *'t merk van diepbedorven harten*,
Op de onafmeetbre zee de woeste golven tarten,
Dan voert geen' kiel de vrucht van een' uitheemsche kust;
Ontwoekerd aan den grond, ten prijs der zoetste rust,
Door arbeid, moeite en zorg, maar vergelegen streken,
Elk oord, zal iedre vrucht op eigen bodem kweeken.
Het land schoon onbeploegd, de wijngaard ongesnoeid,
Brengt de eêlste vruchten voort, *den weel'gen grond ontgroeid.*
De ruwe landman zelf zal 't vee van 't juk bevrijden.

Zelfs met uitlating der onderhaalde heele en halve regels,

welke niets dan aanvulsels en stoplappen zijn, is VIRGILIUS hier zoo verwaterd en verflenuwd, dat de goede man zichzelven niet meer herkennen zou; en wij raden dus den Heere PATOIR, die voor het overige wij netjes rijmende regels maakt, om ons vooreerst nog niet met het vervolg te begiftigen.

Dat wij met deze navolging van MARO's Herderszangen de *Academische Idyllen* van VAN LENNEP hebben zamengekoppeld, heeft zijne goede reden. Wij moesten tot inleiding toch een enkel woord over den aard en het wezen der *Idyllische* poëzij zeggen, en dus hadden wij den toetssteen bij de hand, aan welken wij het gepaste of ongepaste zijner onderneming, om de *Arkadische* herders door *Nederlandsche* studenten te doen vervangen, konden beproeven. Blijkens zijne voorrede, is hij van oordeel, dat het mislukken van de pogingen der nieuweren, om de *Bucolica* der *Grieken* en *Romeinen* na te volgen, daaraan is toe te schrijven, dat men tot hoofdpersonen herders koos, aan welken de spreektrant, in deze dichtsoort gevorderd, sedert eeuwen geheel vreemd is geworden. Maar eilieve! spraken dan de herders op het land ten tijde van THEOCRITUS even als hij hen in zijne gedichten laat spreken, of de *Romeinsche* bouwslaaf in de eeuw van AUGUSTUS even als de *Menalcas* en *Tityrus* van VIRGILIUS? Indien de gedachte van VAN LENNEP gegrond ware, dan zou de *Bucolische* poëzij nimmer hebben kunnen ontstaan, dewijl de herders nimmer aldus gesproken hebben. Maar dat hij hier den bal geheel misslaat, blijkt ook daaruit, dat, niettegenstaande zijne stoute ontkenning, deze dichtsoort bij de nieuweren wel degelijk gelukt is. Wij wijzen slechts met een enkel woord op de *Italianen*, bij welken GUARINI's *Pastor fido* nog in hooge eere is; en op de *Duitschers*, op GESSNER, en op GÖTHE's *Herman und Dorothea*. Voorbedachtelijk noemen wij hier de *Louise* van VOSS niet, wijl de in dezelve optredende personen tot eene hoogere klasse behooren. Alle poëzij mag, ja moet ons in eene meer of min ideale wereld verplaatsen; dit is het kenmerkende van haar wezen, en haar onderscheidingsteeken van het prozaïsche; de herders van GESSNER zijn dikwijls minder berispingwaardig, dan de helden van RACINE en VOLTAIRE. Doch wij willen, na deze voorloopige teregtwijzing, den jeugdigen VAN LENNEP in de geschiedenis van het ontstaan zijner *Idyllen* volgen. Daar hij dus met de herders, om de bo-

Digitized by Google

ven opgegevene reden, niets te doen wilde hebben, zag hij naar andere bruikbare personaadjen om; en onder dat rondzien „ trof hem de gelijkheid in toon, denkwijze, onder„ houd en omgang tusschen de herderskouten van *Sicilië* en „ de studentengesprekken," (NB. *menschen* gaan met elkander om, maar *gesprekken* niet) „ welke hij met zijne vrien„ den en medemakkers voerde. Van beiden waren eenvou„ digheid, gulheid, hartelijkheid en ongeveinsdheid de hoofd„ trekken. Het waren dus studenten, welke hij tot hoofd„ personen zijner *Idyllen* koos, en de lediggewordene plaat„ sen der MENALCASSEN en CORYDONS vervullen „ liet." Dit is, in den eersten opslag, niet onaardig gevonden; maar het is eene andere vraag, of deze vervanging gepast zij. Dat er ook andere personaadjen, dan herders, in de *Idylle* mogen optreden, is buiten twijfel; de Visscherszangen der *Italianen*, de Wijngaardeniersgedichten van anderen leveren hiervan het bewijs; maar ook in deze eenigzins gewijzigde *Bucolica* bleef het kenschetsende dezer dichtsoort bewaard, — landelijke natuurschildering en landelijke onschuld. Deze beide moesten echter geheel verloren gaan, waar Studenten, met hunne dikwijls vrij ruwe zeden en ergerlijke liefhebberijen, den toon aangaven; en alleen van ééne enkele zijde konden zij eenigzins bruikbare personen worden voor den *Idyllischen* Dichter, — door de vrijheid, namelijk, welke zij zich aanmatigen, van het knellend juk der maatschappelijke *convenances*, en door de gulheid en ongeveinsdheid, welke hen kenschetsen. Dit heeft dan ook VAN LENNEP verleid, om tot hen zijne toevlugt te nemen; maar wij vreezen, dat hij aan het aanlokkende van dit denkbeeld en aan het waarlijk aardige zijner vinding het eigenlijk karakter der *Idylle* hebbe opgeofferd. Waarlijk, het bezingen van het afranselen der groenen, van het ledigen van een kwart-anker binnen 24 uren, en van het zamen bestuderen van THUCYDIDES, dat gedeeltelijk het onderwerp van deze *Idyllen* uitmaakt, verplaatst ons niet in die denkbeeldige wereld, in die zalige onschuldseeuw, tot welke onze droomen ons zoo gaarne terugvoeren!

De invoering derhalve van Akademische *Idyllen* houden wij voor eene nieuwigheid, welke niet prijzenswaardig is, en wij meenen zulks uit de welbekende theorie dezer dichtsoort bewezen te hebben. Maar het is eene andere vraag, of de gedichten, welke ons hier worden aangeboden, wanneer zij af-

ſtand gedaan hebben, van hunne weidſche benaming en een-voudig, als ſtudentikoſe ſtukjes, om eene gunſtige opname verzoeken, vriendelijk moeten worden ontvangen. En even oopmatijdig, als wij hen te voren het *Idyllisch* ſtaatſiekleed hebben uitgetogen, nemen wij ze in deze nieuwe hoedanigheid aan, met welgevallen, en vreugd over onze belangrijke kennismaking. Er is veel vernuft, luim en menſchenkennis in deze vlugtige ſtukjes, welke zich ſoms, b. v. in het laatſte, *de Dichter* getiteld, tot echte, gloeijende poëzij verheffen. Niemand zal *de Rijmelaars* en *de ſentimentele Drinker* zonder glimlagchen lezen; vooral het eerstgenoemde ſtukje tuigt van het welig vernuft des jeugdigen Dichters, en doet ons van hem de beste verwachtingen koesteren. *Het Kerkhof*, ſchoon minder wel geſlaagd, bewijst ons, dat zoo wel ernst als vrolijkheid bij hem te huis is, en dat zijne Zangſter ook den toon des weemoeds weet te treffen. Doch wij zouden hem onze goedkeuring nog onbeperkter kunnen toedeelen, indien hij zich wat meer op eenvoudige ſierlijkheid en dichterlijkheid van uitdrukking toegelegd, en gezorgd had van niet zoo dikwijls tot plat en ſlechts gerijmd proza te vervallen. Hij wilde *Idyllen* ſchrijven, en hoe kon hij dan het *elegante* en zoo eenvoudig *ſchoone* van THEOCRITUS en de keurigheid van VIRGILIUS zoo dikwijls vergeten? De ongelukkige doopnaam, welken hij aan zijne waarlijk geestige Studentendichtjes gaf, heeft ons dezelve ſtrenger doen beoordeelen, dan anders het geval zoude geweest zijn; want, volgens het oude ſpreekwoord, *waarvoor men ſcheep komt, daarvoor moet men varen.*

Op het werktuigelijke dezer *Idyllische* verzen valt weinig aan te merken; VAN LENNEP ſchijnt dat genoegzaam meester te zijn. Eene enkele keer ontmoeten wij eene achteloosheid als deze, bl. 182:

Hoe! zou 't Erastus zijn, wiens vlugge en blijde geest
De gulle vrolijkheid verwekten *aan* elk feest?

Maar dit alles naauwkeurig te willen opzoeken, zou den ſchijn van vitlust krijgen. Het rijm vloeit gemakkelijk, misſchien veel te gemakkelijk; dit is misſchien eenigzins zonderling uitgedrukt, maar daarom niet te minder waar: want wanneer men zoo het eerste rijmwoord het beste aangrijpt, dan geeft men zich telkens toe aan aanvulſels en ſtoplappen,

Digitized by Google

en wordt waarachtig en gerekt, iets, dat hier wel eens plaats heeft. Ook met de geslachten der naamwoorden springt VAN LENNEP wonderlijk om; hij schrijft *den borst, dien naant, den zerk, den vete, eenen poeder, der deeds*, eene vrijheid, welke in ons oog niet te verdedigen is. Even min bevalt ons de zonderlinge spelling, welke hij bezigt, en wij raden hem vriendschappelijk, zich slechts met de aangenomene te vergenoegen; zoo iets past den jongeling beter. Doch wij willen liever prijzen dan laken; en waar zoo veel prijzensstof is als hier, daar moet ook de strengste Recensent op het laatst zijn voorhoofd ontrimpelen, en den jongeling hartelijk geluk wenschen met zijne optreding in de letterkundige wereld.

De Fakkel, of Bijdragen tot de kennis van het ware, schoone en goede, verzameld door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1825. *In gr. 8vo.* 368 *Bl. f* 3-60.

Bij de voortdurende pogingen van het bijgeloof en de dweepzucht zitten de vrienden en voorstanders van wezenlijke en heilzame verlichting geenszins stil. Het zijn geene tegenschriften, die hier veel kunnen werken; het zijn alleen bedaarde pogingen van brave en verlichte mannen, om het licht te bewaren en uit te breiden, van welke wij ons veel, ja alles durven beloven. Laten dan de boozen maar voortgaan tot erger; die het goede wil, en daarvoor vatbaar is, komt toch altijd tot het licht. Dit is alles, wat men verlangen kan; want de echte vijand van het licht was altijd en blijft voor menschelijke poging onverbeterlijk. Men geve hem over aan zijn lot.

Uit dit oogpunt beschouwd, is ons deze *Fakkel* een verblijdend verschijnsel. Het werk kan tegen, en zal zijne bij goeden bijval, waaraan men naauwelijks kan twijfelen, wordt het jaarlijks met een gelijksoortig deel voortgezet. Dit deel geeft reeds veel, en belooft nog meer; want het kan niet missen, of onderscheidene letterkundigen zullen gaarne den waardigen verzamelaar in de gelegenheid stellen, zijne *Fakkel* te verrijken met menige voorlezing, die anders, na het gebruik in eenen meer beperkten kring, doorgaans voor het verder publiek verloren is, en spoedig verge-

ten wordt. De opname in eenigen bundel of Mengelwerk houden wij altijd meer verkieslijk, dan eene afzonderlijke uitgave; want zoodanige kleine stukjes worden in de groote boekverzamelingen al ligt over het hoofd gezien. Hier nu is voor alles ruimte, daar het werk onderscheidene rubrieken heeft, en, bij eenen maar wat ruimen voorraad, waarborgt ons de kieschheid van den achtingwaardigen VAN EYK, dat zijne keuze zoodanig wezen zal, dat geen man van smaak zich over het plaatsen van zijne lettervrucht in deze verzameling zal behoeven te schamen. Van zichzelven heeft de verzamelaar hier reeds veel gegeven. De onderscheidene rubrieken zijn: 1) *Geschiedkunde.* Wij ontvangen hier eene vertaling van het *betoog van* JUSTI, *dat de* AHASUEROS *in het boek Esther de* XERXES *der ongewijde Geschiedenis is.* 2) *Godsdienst en Zedekunde.* Hier vinden wij: *opmerkingen der wijsheid van* PAULUS BONNET; behelzende waarlijk uitmuntende kernspreuken uit 's mans, thans misschien te zeer vergetene, geschriften. Een kort vertoog *over ons onderling verkeer in de wereld.* Beide deze stukken hebben wij aan VAN EYK te danken. Voorts eene redevoering van den Eerw. N. MESSCHAERT, tot onderzoek, *of er aan de Volksverlichting eenige grenzen moeten gegeven worden, en welke?* Waar en fraai. 3) *Zielkunde: over het Geheugen*, wederom door VAN EYK, en *over de sterkte van geest*, door G. VAN REYN. 4) *Karakterkunde: over het Karakter van* JOHAN VAN OLDENBARNEVELT, door F. S. 's Mans onschuld wordt hier met bedaardheid en op eene waardige wijze verdedigd; terwijl echter geene poging wordt aangewend, om den braven en grooten man van ieder gebrek vrij te pleiten. Dit stuk was reeds in de wereld, volgens de voorrede, eer men over 's mans karakter en schuld in deze dagen weder op nieuw het zwaard trok. 5) *Taalkunde:* wederom van VAN EYK een onderhoudend iets, *over het zinrijke en waardige van vele oudvaderlandsche Spreekwoorden.* 6) *Fraaije Kunsten: over den invloed en uitwerking der Dicht-, Schilder- en Toonkunst in het algemeen, en het nut vóór haren beoefenaar*, door J. VAN HARDERWIJK, RZ.; — *over het nut van de beoefening der Grieksche Beelden voor den jongen Kunstenaar*, door A. VAN DER HOOP; — *over de waarde van het beroep des beeldenden Kunstenaars*, door G. DE MEIJER; — *Proeve over de Toonkunst der Ouden*, door A. V. 7) *Landelijk Schoon:* uitstekend, door den verzamelaar, van zijne

aanteekeningen op eene wandeling door het Rijndahl. 8) Eindelijk, *Dichtstukken: het Graf*, naar het *Engelsch.* Aan dit stuk besteedde de Eerw. VAN EYK veel moeite; eene woordelijke en getrouwe vertaling van eenen onbekenden werkte hij om, liet het overtollige weg, enz.; deze arbeid aan het nu nog uitvoerige stuk komt ons voor welgelukt te zijn; — *Tafereel van den togt naar en den strijd in Vlaanderen, door* MAURITS VAN NASSAU, *in den jare* 1600, door J. VAN HARDERWIJK, RZ.; — *de* GENOVEVA *van Braband*, door R. H. VAN SOMEREN; — *bij de oprigting van het Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen*, door VAN EYK; — ten slotte: *Zucht naar Voleindiging; — Wiegezang voor mijn Zoontje*, — en *aan eene jeugdige Vriendin*; allen door C. TEN HOEDT.

Wij zijn alle de schrijvers, in het bijzonder den verzamelaar, dank verschuldigd. Wanneer bekomen onze *Letteroefeningen* eens genoegzame ruimte, om iets meer te zeggen van verzamelingen, waarin zoo veel schoons en goeds is! Bij de eerste verschijning van deze *Fakkel* wilden wij echter den aard van dit werk ten minste eenigermate aanwijzen. Doch wie weet, of ons bij eenen volgenden jaargang nog wel zoo veel plaats overschiet! Immers indien de drukpers het ons, even als nu, zoo moeijelijk maakt haar bij te houden. De *Fakkel* intusschen heeft allezins aanspraak op eene gunstige aanmelding, en zal, vertrouwen wij, een toereikend publiek vinden.

Beschrijving van het Instituut voor Doofstommen te Groningen; ten geleide van eene systematisch gerangschikte lijst der werken en geschriften over Doofstommen en het onderwijs aan Doofstommen; uitgegeven door G. GUYOT, *Med. Doct. en* R. T. GUYOT, *Jur. utr. Doct. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1824. *In gr. 8vo.* 239 *Bl. f* 2-40.

Daar beide de uitgevers als *Adjunct-instituteuren* aan het Groninger Instituut verbonden zijn, is dit werk met zaakkennis geschreven. De op den titel vermelde lijst zag reeds vroeger, als aanhangsel eener Akademische verhandeling van den Heer R. T. GUYOT, *de Jure Surdo-mutorum*, het licht, maar was in den boekhandel nagenoeg niet te bekomen. Dezelve komt nu hier, aangevuld en vermeerderd, zelfs nog bij het voorberigt door eenige nog onlangs bekomene werken,

voor, (bevat alle de over het onderwerp bekende werken, en is alzoo voor den letteroefenaar in dit vak belangrijk; en, daar zij tevens bevat het bekende, hetwelk aan de boekverzameling van het Instituut nog ontbreekt, dient zij tevens ter uitnoodiging tot aanwijzing, hoe deze laatstgenoemde werken en andere, daar misschien nog niet bekend, het best te bekomen. Door de voorafgaande beschrijving van het Groninger Instituut, en het onderwijs en de opvoeding der Doofstommen bij hetzelve, kan nu ieder zijnen weetlust bevredigen, zich voorbereiden om met meer nut de belangrijke inrigting te bezoeken, en kan men nu aan de vele en herhaalde aanvragen van vreemdelingen en landgenooten voldoen, en worden ook vele zonderlinge en dikwijls belagchelijke vragen voorgekomen, die natuurlijk de onderwijzers lastig moesten zijn. Ook andere schoolonderwijzers, die niet zelden met nut de lessen aan het Instituut kwamen bijwonen, kan deze beschrijving niet dan welkom en leerzaam zijn.

Wij zijn derhalve den Heeren uitgeveren dank verschuldigd; en hoezeer wij moeten erkennen, dat men, zonder ooggetuige geweest te zijn van het onderwijs en de regeling dezer oefenschool, zich moeijelijk een juist denkbeeld daarvan maken kan, zoo kan het toch niet anders, of men wordt nu te sterker tot het *komen en zien* uitgelokt; en zal dit werkje, hieraan twijfelen wij niet, voor dit waardig gesticht van ons vaderland een aantal nieuwe leden en begunstigers aanwinnen, hetwelk wij hartelijk wenschen.

De Lakonieke, of vele zaken in weinige woorden. Gerigt aan hen, die denken. Uit het Engelsch. Te Rotterdam, bij Arbon en Krap. 1825. *In 8vo. 142 Bl. f* 1-90.

„Wij vragen om raad, doch meenen toestemming." Deze kernspreuk zij ter proeve, en de Nederduitsche vertaler vergunne ons, dezelve ook toe te passen op het slot van zijn voorberigt: „Of hij, over het geheel genomen, in zijne taak zoodanigerwijze geslaagd zij, dat hij aanspraak hebbe op de toegevendheid van den kundigen en bescheidenen lezer, moet hij aan diens eigen oordeel onderwerpen." Wij geven hem evenwel deze toestemming van harte. Het boekje is rijk en ten hoogste leerzaam en nuttig, mits men het maar niet in éénen adem doorlezen moet. Het is getrokken uit het oorspronkelijk werk van C. C. COLTON, en alles is weggelaten, wat alleen voor den Engelschman verstaanbare of aardige toespeling was. Dit moeten wij goedkeuren. Drukfeilen, zoo als b. v. bl. 14 *betuurlijk* voor *natuurlijk*, en bl. 18 *onzen* voor *onze*, had men moeten verbeteren bij de correctie der drukproeven. Voorts hopen wij, dat het in alle gevallen waarheid is, wat daar gezegd wordt, dat *de straatroover vrijer met onze beurs omspringt dan onze bankier.*

No. IV. *Boekbesch.* Bl. 138. reg. 8 v. o. staat: *een der*; lees: *een der.*

BOEKBESCHOUWING.

Biographie sacrée, par A. L. C. COQUEREL, Pasteur de l'Eglise Wallonne d'Amsterdam. Tome I et II. A—K. Amsterdam, à la Librairie des *Héritiers H. Gartman.* De l'Imprimerie de *C. A. Spin.* 1825. gr. 8vo. XX, 796 pag. *f* 8-40.

De Heer COQUEREL, die om zijne uitnemende talenten voor de gewijde welfprekendheid in zijn en in ons vaderland met roem bekend is, en dien roem door zijne uitgegevene Leerredenen voldingend gestaafd heeft, levert ons hier een werk, dat doorslaande blijken draagt, zoo wel van zijnen ijver voor het vak, waaraan hij zich heeft toegewijd, als van den gelukkigen uitslag, waarmede hij hetzelve beoefent. Wij willen den aard en aanleg van dit werk, naar het bestek van ons Tijdschrift, aan onze lezers wat nader leeren kennen, en zullen ons verheugen, zoo het ons mag gebeuren, de wezenlijke verdiensten van 's mans arbeid in het licht te stellen.

De inhoud van het boek beantwoordt aan deszelfs titel; het draagt met regt den naam van *Biographie sacrée*, want het behelst levens- en karakterschetsen der personen, die in de gewijde schriften voorkomen, vergezeld van aanmerkingen, ter opheldering van duisterheden, ter wegruiming van zwarigheden, en ter wederlegging van tegenwerpingen, door de vijanden der Openbaring geopperd. In eene korte, welgeschrevene voorrede geeft de Autheur eenig verslag van den aard zijner onderneming, en wijst hij het standpunt aan, waaruit hij dezelve wil beschouwd hebben. „De H. S.," zegt de Heer COQUEREL, „is eene wereld op zichzelve; om ze wèl te kennen, moet men in zekeren zin daarin leven, en zich te midden der zeden, oorlogen, kunsten, eerdiensten en luchtstreken verplaatsen, die van de nieuwere beschaving en Godsdienst zoo zeer verschillen. De Bijbel behelst

geene theorie; alles is er in werking; de schepping en de verlossing zijn gebeurtenissen; de woorden zijn nooit van de daden afgescheiden, en de voorschriften gaan altijd van voorbeelden vergezeld. Onze gewijde schriften zijn niet anders, dan de jaarboeken der menschheid, die ons doen zien, hoe elk geslacht de openbaringen ontvangt en aan een ander overlevert, waarmede God hetzelve begunstigde. Vanhier, dat de Voorzienigheid, in hare onnaspeurlijke wegen, op het uitgestrekt gebied der openbaringen alle karakters en alle krachten ten toon gesteld heeft, welke de menschheid oplevert. Hij, die met ernst onderzoekt, kan zijn afbeeldsel vinden in deze ontzagverwekkende galerij, die met den eersten mensch geopend, en met den H. JOANNES, den laatsten Apostel, gesloten wordt. Alle bedrijven van heldenmoed en alle uitstekende geestvermogens, alle toestanden van het menschelijk leven, alle wijzen, waarop de sterveling zijn bestaan op aarde eindigt, alle logens, alle zonden, alle wandaden staan daar geteekend. De personen, die bestemd waren, om eene plaats in deze onvergankelijke jaarboeken te beslaan, en aan de volgende geslachten tot voorbeelden te verstrekken, konden geene gewone en middelmatige menschen zijn, geene menschen van eene onbepaalde en weifelende gemoedsgesteldheid, maar hun karakter moest zich door scherpe en sprekende trekken onderscheiden. — Deze bepaalde en vaste karaktertrekken van de personen, in de gewijde schriften voorkomende, waren inzonderheid onmisbaar, omdat hun voorbeeld niet alleen in daden, maar ook in gedachten bestaat, niet alleen in bedrijven, maar ook in geloof. Wat zij gedaan hebben, wijst ons aan, wat wij doen en vermijden moeten; maar dit is niet alles: wat zij geloofd, gehoopt of gevreesd hebben, voltooit hun voorbeeld, ons leerende, wat wij moeten gelooven, hopen en vreezen. In dit opzigt handhaaft de Bijbel zijnen voorrang boven de jaarboeken van alle volken; wij zien in de ongewijde en nieuwere geschiedenis den mensch handelen: in het boek, dat op last van Hem geschreven is, die de harten doorgrondt, zien wij hem handelen en denken."

Deze beschouwing van den Bijbel heeft den Eerw. COQUEREL op het denkbeeld gebragt, „ de personen en gebeurtenissen, daarin vermeld, in eene gemakkelijke volgorde voor te stellen, en, om zoo te spreken, alle die deugden en gebreken, alle die beloohingen en straffen, alle die denkbeelden van geloof en twijfeling, van dwaling en ongeloof onder den naam te rangschikken, waartoe zij behooren."

Men ziet hieruit, dat de Schrijver eenigzins in de voetstappen van wijlen den geleerden *Franschen Benedictijner* CALMET, is getreden, die, offchoon een uitgebreider doel voor oogen hebbende, in zijn bekend *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et litteral de la Bible*, (in vier folio-deelen in het *Nederduitsch* vertaald) ook de personen behandelt, die in de H. S. voorkomen. De *Bijbelsche Historicus* van wijlen den *Duitschen* Godgeleerde SCHMIDT, ook in onze taal overgebragt, verdient hier naauwelijks eenige vermelding. Wij willen hiermede echter geenszins beweren, dat de arbeid van den Heer COQUEREL door zijne voorgangers overtollig zou zijn geworden. CALMET schreef vóór meer dan eene eeuw, en men weet, welke verbazende vorderingen de Bijbelstudie sedert dien tijd gemaakt heeft, ja hoe de wijsgeerige behandeling der historie de beschouwing van de gewijde gedenkschriften veranderd, en ons op het standpunt geplaatst heeft, door COQUEREL in zijne voorrede aangewezen, waar wij ze als de geschiedenis der menschheid eerbiedigen.

Beter laat dit boek zich, ten aanzien van inhoud en strekking, met de bekende *Charakterkunde des Bijbels* door NIEMEIJER vergelijken, hoewel beide geschriften in vorm grootelijks verschillen. Bij de tijdrekenkundige orde, welke de Schrijver van het laatstgemelde werk volgt, ontwikkelt hij, in voorafgaande verhandelingen, den geest en de voornaamste bijzonderheden van elk belangrijk tijdvak, en maakt hij slechts de hoofdpersonen der H. S. tot de voorwerpen zijner beschouwing, die hij doorgaans zeer uitvoerig teekent; terwijl de Heer COQUEREL,

eene alphabetische orde verkiezende, alle personen (met uitzondering van JEZUS zelven) omvat, waarvan de gewijde bladeren eenige noemenswaardige bijzonderheden verhalen, en geen' enkelen van het Nieuwe Verbond overslaat. De Schrijver, de gevaren inziende, waaraan zijn gekozen vorm hem blootstelde, heeft de meeste zorg gedragen, om, bij de behandeling van verschillende personen, wier geschiedenis en lotgevallen door elkander gevlochten zijn, herhalingen te vermijden; en wij moeten hem de getuigenis geven, dat hij hierin zoo wèl geslaagd is, als zijn eens ontworpen plan zulks toeliet. Doch er is met den alphabetischen vorm een ander ongemak verbonden, dat ons van meer belang toeschijnt; namelijk de gedurige en telkens afwisselende verplaatsing van den lezer in andere tijden, landstreken en omstandigheden. Dit vermoeit en stoort de aandacht niet weinig, en breekt de eenheid van indruk, welken de beschouwing der Bijbelsche personen, tot één tijdvak behoorende, op ons maakt. De *Charakterkunde* van NIEMEIJER maakt uit dien hoofde ook meer één geheel uit, dan deze *Biographie*, en wij vreezen, dat dit laatste werk meer een boek zal blijven, dat nageslagen, dan in éénen adem gelezen wordt.

De schoone woorden van de voorrede: *un livre de piété doit être un livre de conscience*, hebben den Eerw. COQUEREL overal blijkbaar tot rigtsnoer verstrekt. De toon der overtuiging heerscht op elke bladzijde, en men gevoelt de waarheid van het gezegde, dat het boek geen' enkelen regel bevat, dien de Schrijver niet gelooft.

Nog verontschuldigt zich de Auteur omtrent den stijl van zijn werk, door zich op zijnen post van kerkelijken Redenaar te beroepen, die hem verpligt, doorgaans een' hoogeren stijl te bezigen, dan in een boek te pas komt, dat bestemd is, om in stilte gelezen te worden. Voor zoo veel wij hierover mogen oordeelen, heeft de Heer COQUEREL deze verontschuldiging niet noodig. Klaarheid en duidelijkheid kenmerken de voordragt; niemand zal het afkeuren, dat de toon rijst, waar de borst van bewondering, eerbied of verontwaardiging zwelt; en,

Digitized by Google

komen de wendingen en tegenstellingen hem hier en daar al eens te sierlijk voor, hij zal zich herinneren, dat hij een boek leest, 't welk in eene taal geschreven is, die zich meer door bevalligheid en geestigheid, dan door eenvoudigheid en kracht onderscheidt.

Deze bedenkingen betreffen voornamelijk den vorm van het boek. Wil men den inhoud van hetzelve beoordeelen, zoo behoort men in 't oog te houden, dat de Schrijver een man is, in *Frankrijk* geboren en op eene *Fransche* school gekweekt, maar sedert eenige jaren in ons vaderland woonachtig, waar hij, door zijnen stand en zijne bekwaamheden, in uitgebreide betrekkingen met *Hollandsche* Geleerden is gekomen. Beide bijzonderheden zijn dan ook in het werk zigtbaar. Het strekt eenigzins tot maatstaf van de uitlegkunde der *Fransche* Protestantsche Godgeleerden; terwijl het tevens onmiskenbare blijken draagt van den invloed, welken *Hollandsche* Bijbelstudie op den Auteur gehad heeft. En mogen wij hieruit over den staat der Godgeleerdheid in *Frankrijk* oordeelen, zoo zouden wij zeggen, dat men aldaar nog minder bekend is met de vorderingen, welke er, vooral sedert de laatstverloopene halve eeuw, op dit gebied der letteren in ons vaderland en in *Duitschland* gemaakt zijn; dat men nog met eene overdrevene angstvalligheid aan de eens omhelsde gevoelens vasthoudt, en zich tot de liberaliteit, welke den Godgeleerde van den echten stempel onderscheidt, nog niet heeft weten te verheffen. Wij meenen dan ook niet te hebben bespeurd, dat de Eerw. COQUEREL de schriften van MICHAËLIS, HESS en NIEMEIJER, om geene nieuwere *Duitsche* Schriftverklaarders te noemen, of van onzen MUNTINGHE, BOSVELD, enz. gebruikt heeft, hetgeen toch in een werk, als het onderhavige, een noodzakelijk vereischte moet geacht worden, zal het aan de behoefte van den tijd en het land beantwoorden, waarin het geschreven is. Van den anderen kant is het, onzes oordeels, blijkbaar, dat de Schrijver de Bijbelvertaling van VAN DER PALM kent, en dezelve, bij het bewerken der belangrijkste ar-

Digitized by Google

tikels, en bij het oplossen van vele zwarigheden, heeft geraadpleegd. De overeenstemming is hier en daar te treffend, dan dat wij hieraan zouden kunnen twijfelen. Men kan dit werk echter daarom geenszins eene slaafsche navolging noemen; want bij het gebruik, dat de Schrijver van den arbeid onzes geleerden Landgenoots maakt, blijft hij zijn eigen pad bewandelen, ja niet zelden slaat hij een' geheel nieuwen weg in, ter wegruiming van zwarigheden, en ter wederlegging van tegenwerpingen.

Eene andere bijzonderheid geeft den uitheemschen oorsprong van dit werk, onzes achtens, te kennen; dezelve bestaat hierin, dat het meer bepaald gerigt is ter wegneming der bedenkingen en beschuldigingen, door de *Fransche* Ongeloovigen tegen den Bijbel, en de personen, daarin voorkomende, ingebragt. De Apologetiek was met deze onderneming onafscheidelijk verbonden, en een ieder zal den Heer COQUEREL danken, dat hij de belasterde en geschondene eer der gewijde mannen zoo dikwijls handhaaft; terwijl allen, die de heilige boeken als de geschiedenis der menschheid eerbiedigen, de vrijmoedigheid zullen goedkeuren, waarmede hij zonde zonde noemt, waar hij ze ook aantreft. NIEMEIJER is welligt de eerste geweest, die, in de nieuwere tijden, van deze vrijmoedigheid in het beoordeelen der heilige mannen het voorbeeld gegeven heeft; (och, dat men in dezen altijd zoo gematigd gebleven ware, als die Schrijver *toen* was!) maar de *Duitsche* Neologie was destijds nog in hare kindschheid, waarin de oude SEMLER haar, bij zijn afsterven, achterliet, en het waren dus voornamelijk de *Engelsche* Deïsten der vorige eeuw, wier hatelijke en ongegronde tegenwerpingen hij bestreed. De Heer COQUEREL verliest ook dezen niet uit het oog, maar keert zijne wapenen toch meer tegen de aanvallen zijner ongeloovige landgenooten.

Welligt heeft de Eerw. Schrijver bij dit werk ook meer op *Frankrijk*, dan op ons vaderland, het oog gehad. Hier toch, waar de Godgeleerden het vak hunner studie meer in den geheelen omvang overzien, welken het in

lateren tijd verkregen heeft, en waar de schriften van HESS, NIEMEIJER en BERGEN, VAN HAMELSVELD, MUNTINGHE, VAN DER PALM en STRONCK, onder de Protestantsche leeken, huisboeken geworden zijn, was er geene eigenlijke behoefte aan zoodanig werk; terwijl hetzelve in *Frankrijk*, waar het Protestantisme, onder den druk van het Pauselijk-Jezuitsch juk, nooit vrijelijk zijne krachten heeft kunnen ontwikkelen, gewisselijk veel zal kunnen bijdragen ter verspreiding van gezonde denkbeelden over Bijbel en Christendom, en wij wenschen, dat het vooral in het tegenwoordig hagchelijk tijdsgewricht voor verlichte Godsdienstkennis daartoe van boven gezegend worde.

Wij twijfelen echter niet, of de Heer COQUEREL zal door zijnen arbeid ook onder on veel nut stichten, en wij vertrouwen, dat niemand het boek onvoldaan uit de handen zal leggen; ja ook de welonderwezene Christen en de Godgeleerde zal daarin menige nieuwe bedenking, gewenschte opheldering en belangrijken wenk aantreffen. Groot is de ijver en vlijt, welke de Schrijver aan zijn werk besteed heeft, en elke bladzijde toont, dat hij geene moeite gespaard heeft, om hetzelve zoo volledig mogelijk te maken. Overal ontmoet men doorslaande blijken van zijne bekendheid met de zaken, welke hij behandelt, en van de scherpzinnigheid, waarmede hij zwarigheden weet uit den weg te ruimen en bedenkingen op te lossen, die den zin zouden kunnen verduisteren, of de eer van het heilig boek benadeelen; terwijl de lezing van elk artikel het gevoel van eerbied voor den Bijbel, als Goddelijke Openbaring, in het gemoed achterlaat.

De aard van dit Tijdschrift gedoogt niet, zelfs de voornaamste artikelen in bijzonderheden door te gaan, en onze bedenkingen op het een en ander met de vereischte uitvoerigheid voor te stellen. Dit weinige zij genoeg. Hier en daar komen de redeneringen ons meer scherpzinnig voor, dan waar, en schijnen zij meer op vooronderstellingen, dan op welbewezene daadzaken te berusten. Dikwijls misten wij ophelderingen, welke wij, naar den

aanleg van het werk, en volgens de behandeling van andere artikelen, moesten verwachten; b. v. de verdediging van ABRAHAM wegens het wegzenden van HAGAR (zoo wij meenen, door 's mans Ambtgenoot LANGE, in deszelfs uitgegevene preken, uitnemend voorgedragen), en van JOZEF wegens de genomene voorzorgen tegen de jaren van schaarschheid, eene daad, waarin het ongeloof zoo vaak stoffe tot beschuldiging van den *Egyptischen* Regent gevonden heeft. Op sommige plaatsen meenen wij eenige ongelijkheid te hebben bespeurd. Ook de Schrijver neemt den algemeenen regel der Bijbelsche uitlegkunde tot rigtsnoer: *On ne doit pas multiplier sans raison les mystères*; maar wij twijfelen, of hij altijd daaraan getrouw blijft, en zich niet wel eens te veel in redeneringen verliest, om het een of ander verhaal naar de letter aannemelijk te maken. BILEAM'S ezelin, b. v., moet in menschelijke taal hebben gesproken; terwijl eene natuurlijke verklaring van JONAS' verblijf in den buik van een' visch niet afgekeurd wordt. En waardoor staaft de Heer COQUEREL de eerstgemelde opvatting? Door te zeggen: *Un son articulé n'est que de l'air, mis en mouvement; Dieu ne peut-il faire vibrer l'air sous lés lèvres des animaux?* Dit antwoord zal, onzes achtens, geen' kundigen Bijbellezer voldoen. Het is toch niet de vraag, of zoo iets voor God mogelijk zij, maar of de hoogste wijsheid, in den loop harer openbaringen aan het menschdom, zich van zulke middelen bediend hebbe, en of de geheele H. S. ons niet leere, ons de onmiddellijke tusschenkomst des Allerhoogsten op de eenvoudigste wijze voor te stellen. Zulke, onzes oordeels, overdrevene pogingen, om eene letterlijke opvatting der Bijbelsche geschiedverhalen door redeneringen te vergoelijken, ontmoet men op meer plaatsen. De beide artikelen ADAM en EVA kunnen daarvan ten bewijze verstrekken. In het eerste beweert COQUEREL, dat de *boom des levens* in het Paradijs een boom geweest is, wiens vrucht de kracht bezat, om de menschen onsterfelijk te maken, en die na den val van de aarde verdwenen

is; zeggende: *Dieu n'a-t-il pas attaché cette propriété à cet aliment?* en in het andere vindt men eene breedvoerige verdediging van het gevoelen, dat onze eerste ouders door een boos wezen zijn verleid geworden, bij welke gelegenheid over de leer der H. S. aangaande het bestaan en den invloed van booze geesten vele juiste en treffende aanmerkingen door onbewezene vooronderstellingen worden afgewisseld.

Tot de bestgeslaagde artikelen rekenen wij ABRAHAM, CORNELIUS, CYRUS, DANIËL, DAVID, ELIAS, HENOCH, HERODES *de Groote*, JEPTHA, JOB, JOANNES de Evangelist, JOZEF, enz. Over 't geheel zouden wij aan het eerste deel de voorkeur geven boven het tweede.

De artikels JOANNES de Dooper en JUDAS ISKARIOTH behooren, onzes oordeels, onder de gene, die tot de meeste bedenkingen aanleiding geven. In het eerste wordt van den doop des Zaligmakers slechts oppervlakkig gewag gemaakt, missen wij eene ontwikkelde voorstelling van het eigenlijk doel dezer grootsche gebeurtenis, welke men er eigenaardig verwachten moest, en wordt de doop van JOANNES uit de vroegtijdige (nog onbewezene en welligt niet te bewijzen) oefening van den doop der *Joodsche* aankomelingen afgeleid, even alsof men hieraan nooit getwijfeld had. Wat aangaande Matth. XI: 1 enz. bijgebragt wordt, moge van de scherpzinnigheid en het vernuft des Schrijvers getuigen, het is, in ons oog, niet meer, dan eene vermeerdering der onderscheidene vooronderstellingen, welke men ter verklaring van de hier voorkomende schijnstrijdigheid heeft uitgedacht. Het Evangelisch geschiedverhaal komt ons zoo duidelijk voor, dat het, onzes achtens, aan geen onpartijdig lezer in de gedachte zou komen, de vraag van JOANNES uit iets anders, dan uit wezenlijke twijfeling te verklaren, zoo men niet meende, dat deze opvatting tegen de hooge waardigheid en kennis van den Godsgezant aandruischte. Wanneer men echter niet vergeet, dat de mensch, al is hij door een hooger licht bestraald, in de gewijde gedenkschriften altijd als mensch voorkomt, bloot-

Digitized by Google

gesteld aan de indrukken der uitwendige dingen, en onderworpen aan den invloed zijner neigingen; wanneer men zich, in de bepaling der godsdienstige kennis van den Dooper, voor overdrijving wacht, en deszelfs gezegde: *Ziet het lam Gods* enz., afgescheiden van het godgeleerde stelsel, eenvoudig verklaart, zonder daarin eene duidelijk ontwikkelde voorstelling van het werk der verzoening te leggen, zal men in dat twijfelen of dubben van den Godsgezant niets vinden, wat ons zou beletten, hetzelve aan te nemen. En deze opvatting wordt, onzes oordeels, niet weinig bevestigd door alwat JEZUS bij deze gelegenheid verrigt en zegt. In allen gevalle schijnt de uitdrukking van den Eerw. COQUEREL ons te sterk: *Qu'il ait douté la chose nous paraît moralement impossible.* Wij althans meenen dit laatste woord met even veel regt in *possible* te kunnen veranderen.

Nog minder heeft ons het artikel over JUDAS den verrader voldaan, en het is hier vooral, dat wij die fijne menschkundige opmerkingen missen, welke dit boek anders zoo zeer tot sieraad verstrekken. De geheele wandaad wordt aan geldzucht toegeschreven, en JUDAS zal zich met het denkbeeld hebben gevleid, dat de gevangenneming geene andere gevolgen voor JEZUS zou hebben, dan eene ligte straf, of het verbod, om zijne leer verder te verkondigen. Dit blijkt, naar het gevoelen van den Schrijver, middagklaar uit de wanhoop van den rampzaligen, en hij is van oordeel, dat de verhevene bede van den stervenden Heiland: *Vader, vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen!* op niemand beter, dan op hem, kan worden toegepast. Men zou zekerlijk willens blind moeten zijn, zoo men de geldzucht niet als het heerschend kwaad beginsel in JUDAS wilde erkennen; maar men zou tevens alle verdere wenken en aanduidingen der H. S. moeten voorbijzien, zoo men hierbij wilde blijven staan, en beweren, dat JUDAS zijnen Heer enkel en alleen verraden hebbe, om in het bezit van de dertig zilverlingen te geraken. Het is waar, ook hij lag eens als een onschuldig kind op den schoot

Digitized by Google

zijner moeder, en wij zijn het met den Heer COQUEREL volkomen eens, dat hij als een edel mensch in den kring van 's Heilands vertrouwelingen trad. Maar welke overgangen van dit tijdstip tot het oogenblik, dat hij tot den lagen diefstal aan de gemeenschappelijke beurs verviel! En welke overgangen van dezen diefstal tot zijn vergrijp aan zijnen Goddelijken Weldoener en Vriend!.... En deze overgangen, die in de Evangelische gedenkschriften zoo duidelijk geteekend zijn, waardoor het ontstaan, het volbrengen en de gevolgen van deze duistere daad eenigzins opgehelderd worden, en waardoor alle verontschuldigingen, op louter onbewezene vooronderstellingen gebouwd, wegvallen, zijn hier, onzes achtens, geheel en al uit het oog verloren. Gaarne zouden wij den Eerw. COQUEREL, met betrekking tot dit onderwerp, naar het *Hoogduitsche* geschrift van KRUMMACHER verwijzen: *Ueber den Geist und die Form der Evangelischen Geschichte, &c. &c.* waar hetzelve zeer menschkundig ontwikkeld wordt.

Doch, wanneer wij zoo voortgingen, zouden wij de grenzen van dit Tijdschrift al te zeer overschrijden. Wij besluiten dan onze aankondiging met den bekwamen Schrijver onzen dank te betuigen voor zijne welgeslaagde bijdrage tot beter verstand van den gewijden bundel; hartelijk wenschende, dat hij in het boek, welks eer hij met zoo veel waardigheid bij monde en in geschrifte weet te handhaven, op den duur eene rijke bron van troost moge vinden voor tegenheden, welke hem door God toegezonden, en voor grieven, welke hem door liefdelooze dweeperij worden aangedaan.

De uitvoering verstrekt der *Hollandsche* drukperse en (uitheemsche?) lettergieterije tot hooge eer.

Blikken op het Godsbestuur, of troost voor lijdenden. *Door* G. BUYS, A. Z. *Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1825. *In gr. 8vo.* 219 *Bl.* *f* 2-40.

De Heer G. BUYS, A. Z. is ons geheel onbekend;

Digitized by Google

(het voorberigt is te *Abbenbroek* gerekend;) dan, wij hebben niet met den persoon, maar met het werk van den Schrijver te doen. Ware het nu ook, dat dit werk ons weinig beviel, dan zou de aanleiding tot hetzelve ons van het uiten van ieder ongunstig oordeel terughouden. Maar dit is geheel het geval niet; het boekje behaagt ons, heeft ons gesticht, en zal iederen welgezinden lezer leeren, en vooral ook stichten. Het is waar, hier en daar zouden wij wel eenigzins anders schrijven, en hebben ook wel eene aanmerking; maar deze betreft de hoofdzaak niet. Het werk kwam uit het hart en spreekt de taal van het hart. Evenwel meenen wij, dat deze taal van het hart daarna herzien, en bij dat herzien nu en dan iets te zeer gekunstelds kreeg. Dien gekunstelden toon kon de Schrijver echter niet volhouden; de zaak betrof te zeer zijn hart, en het goede hart straalt dan gedurig ook aanstonds weêr door. — Dat het werkje van godsdienstigen inhoud is, en met een Christelijk doel geschreven, spreekt van zelve. Het hooge van het Godsbestuur, vooral in het beschikken van lijden en treffende sterfgevallen, wordt aangewezen en betoogd, maar tevens uit Rede en Godsdienst getoond, dat deze beschikking wijs en met liefde is. Vele voorbeelden, Bijbelsche vooral, geven bewijs, of treffende wenken. Hier vindt de lijder telkens veel, dat hem nadenken en vertroosting geven kan. — Het tweede gedeelte van het boekje gaf tot het eerste de aanleiding. De Schrijver en zijne ouders leden, binnen den korten tijd van 15 maanden, de treffendste verliezen. De ouders verloren, hem alleen uitgenomen, *alle* hunne kinderen; eenen veelbelovenden zoon, nog maar 16 jaren oud, eene beminnelijke dochter van 21, en nog een lief aanminnig dochtertje van maar 13 jaren! — Het treurig verhaal van dit verschrikkelijk lijden, en de troostrijke herinneringen voor zijne lijdende ouders van eenen zelf diep treurenden broeder, kan men niet zonder gevoelige deelneming lezen. Zijne dichtstukjes bij ieder dezer lijken vloeiden uit een welmeenend godsdienstig hart; in zoo verre hebben zij groote waarde, en zijn, over het geheel

genomen, zacht, en lief. Deze overledenen waren allen ongehuicheld godsdienstig; zij stierven voorbeeldig gelaten en getroost. Hetgeen hiervan gemeld wordt, is zonder praal, en alzoo, dat het roert, en het innerlijk kenmerk van waarheid draagt. Het is hier godsvrucht zonder dweeperij. Geheel het werkje, aan de treurende ouders opgedragen, was in den eersten aanleg alleen voor dezen bestemd; de Schrijver deed wel, dat hij het nu eenigermate voor het publiek heeft ingerigt, en het, op raad van zijne vrienden, ook voor hetzelve bestemde. Het kan menigen lijder den besten troost doen opmerken, en ook iederen anderen lezer nuttig zijn.

Het diep, volslagen, en algemeen bederf van het menschelijk geslacht en het eenig middel, waardoor de zondaar bij God kan gerechtvaardigd worden, of Evangelische Leerrede, over Rom. III: 9—24, uitgesproken in de Waalsche Gemeente te Breda, door G. L. JAMES, *Bedienaar van 't H. Evangelie. Uit het Fransch vertaald, door Dr.* A. CAPADÓSE.

Die in den Zone geloofs, ezv. JOH. III: 36.

Te Amsterdam, bij J. H. den Ouden. 1826. *In gr. 8vo. IV en 30 Bl. f* :-40.

Er wordt dan nog al voortgewerkt aan de domperfabrijk! Nu krijgen we weêr een preekje van Do. JAMES; die het eene Kerkrede noemt, en welke door den Geneesheer CAPADÓSE is vertaald. Hieruit weet men reeds, wat men krijgt, en hoe aan den titel beantwoord wordt. 't Is zoo al dezelfde koekoekszang, zoo in inhoud als manier van voordragt, en strekt alleen ten bewijze, dat er nog een koekoek meer zingt, dan BÄHLER, in de Waalsche Kerk. Dit preekje kon Recensent hogtens uitlezen, want het is niet lang, maar 26 bladzijden, en eene aanteekening over MATTH. XIX: 16, 17.

Vertaald behoefde het niet te worden, omdat er op deze zelfde wijze genoeg is en wordt opgedreund in de moe-

derspraak. JAMES, CAPADOSE, BAHLER ezv. zijn zeker van meening, dat eene zuivere taal en goede stijl mede tot het volslagen bederf behooren, dat in de Kerk van VIJGEBOOM niet mag indringen. Vandaar dan op den kansel uitdrukkingen, als *portret*, *processen*, *hoven van justitie*, *regtbanken van arrondissementen*, ezv.; vandaar dan zoo vele taal- en drukfouten, die in het boekje zijn blijven staan; als *levendig* voor *levend*, *hen* voor *hun*, *zich te vleiden*, *hij* voor *het*, *Christi*, ezv. ezv. Eene opmerking, om reden; als bij DA COSTA'S *Hymne*, maken wij nog. CAPADOSE schrijft, bl. 15, in de noot: „*niets, dat steek houdt.*" Volgens BILDERDIJK moet dit „*streek*" zijn, en, naar diens oordeel, behoort dan CAPADOSE tot hen, die hunne landgenooten tot *snijders* ezv. schijnen te maken! Wij vinden dit opmerkelijk, en vertroostend voor vele taalbeoefenaars, die door Mr. BILDERDIJK onbarmhartig behandeld worden.

Wij wenschen, dat allen, die dit preekje zien, of hooren lezen, behartigen mogen, wat er nog goed in is; zoo als, bl. 25: „*Zoo gij in Christus zijt*, zult ge uw tong" (dus ook pen) „niet langer gebruiken, om te liegen en te bedriegen; uw mond zal niet meer vervuld zijn van vervloeking en bitterheid, maar van zegeningen en dankzeggingen — gij zult de menschen niettegenstaande hunne boosheid *in liefde* dragen!"

Als wij zelfs DA COSTA en BILDERDIJK gelooven, levert deze Kerkrede een bezwaar op tegen den geest der Eeuw; want Do. JAMES beklaagt zeer den *Afrikaan*, door hebzuchtige koophandelaars in menschenvleesch in ketenen geslagen. (Zie bl. 12.) *Zoo* zijn het die Heeren eens [illegible]

Om het een en ander konden wij het lezen nog al uithouden. Do. JAMES schijnt het wel te meenen. — „Schijnt?" — Ja, Lezer! met opzet kozen wij dit woord, als die van zekeren wreedaardigen, dusgenaamden troostbrief hoorden gewagen, welken alleen de onzinnigste, liefdeloosste dweeperij bekwaam was te schrijven. Doch, wij willen hopen, dat de man berouw heeft van

Digitized by Google

dezen onberaden, onchristelijken stap; en, oefent hij zich dan, onbevooroordeeld, niet in het geijkte systema van dezen of genen, maar in eigen onderzoek der waarheid in de liefde; zoo zal zijn Evangeliedienst nog eens waarlijk nuttig kunnen zijn. Recensent oordeelt gemoedelijken ernst hoognoodig; maar — die Evangeliedienaar is de weldadigste, die met denzelven woorden van waarheid en gezond verstand spreekt. Anders is het wawelen, dat van den Godsdienst des harte, in een nuttig leven betoond, aftrekt.

Het godsdienstig en zedelijk Karakter van JEZUS CHRISTUS, *ons ter navolging voorgesteld in eene Godsdienstige Oefening, gehouden te oude Pekela, den 25 September* 1825; *door* E. WILDEBOER, *Ontvanger van 's Rijks Belastingen, en geadmitteerd tot Katechizeermeester en Oefeninghouder te oude Pekela. Te oude Pekela, bij* J. H. Neelmeijer. 1826. *In gr. 8vo. IV en 33 bl.*

De Recensent van dit stukje, dezelfde, die het preekje van Do. JAMES beoordeelde, heeft, als Predikant bij de Hervormden, zich, vooral sedert de laatste vijf jaren, zeer te beklagen gehad over de zoogenoemde Oefeninghouders, en met dit slag van lieden, zoo als zij doorgaans zijn, als het Synodaal reglement niet geëxecuteerd wordt, nooit ingenomen kunnen zijn. Hij plaatst de aankondiging van dit stukje, met opzet, achter de van CAPADOSE vertaalde Kerkrede, ten blijke zijner onpartijdigheid, en niet van het ligt vermoede tegendeel. Met *zulke* Oefeninghouders is de Gemeente, en elk welgezind Leeraar, gediend. Waarlijk, Do. BÄHLER en JAMES mogen van WILDEBOER leeren! Hem hoorden wij liever *oefenen*, dan hen preken. Gelukkig de Leeraar, die zich zoo ziet in de hand werken, en de Gemeente, die zulke Onderwijzers heeft, en gebruikt met hoogschatting. Bloot *toegevend*, onbekende man! is mijn oordeel niet;

Digitized by Google

en houdt ge mij, na twintigjarigen predikdienst, voor een bevoegd regter, dan strekke mijn dank tot uwe aanmoediging en aanbeveling!

Strekt de besnijdenis van JEZUS wel ten bewijze, dat *Hij*, acht dagen oud, *zich* aan alle vastgestelde gebruiken zelf onderwierp? Is, wat van de armoede van JEZUS hier, en zoo vaak, zoo onbepaald gezegd wordt, wel te bewijzen? Zulke en dergelijke vragen zouden onze aanmerkingen behelzen kunnen; ook dwong ons dat Rijks-Ontvangerschap, op den titel van zulk een boekje, een glimlach af; maar geene belangrijker aanmerkingen zijn er, dan voor den vitter. Wij wenschen dien Katechizeermeester vele leerlingen. De onze vertrouwden wij hem gaarne toe. Hij strekke zijnen Leeraar tot groote vreugde, en zij lang der zake van godsvrucht en vroomheid bevorderlijk, die thans zoo zeer lijdt door onverstand en waanzin!

De Waarheidsvriend, of Aanleiding tot het afleggen en bestrijden van het Bijgeloof. Het Hoogduitsch vrij gevolgd van Dr. J. P. PÖHLMAN. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8vo. *VI en* 200 *bl. f* 1-50.

Voor éénen daalder krijgt men hier vijfentwintig vertoogen (?) over velerlei zaken. Het eerste vertoog, in zeven afgedeeld, handelt over den Duivel; de overige over onderwerpen, die men nu wel zal kunnen gissen. Anders, koope men dit boek maar! Ouders, die zich beklagen, dat zij geen onderwijs genoten, zoo als hunne kinderen thans genieten; Onderwijzers, die hunnen voorraad van bewijzen tegen het bijgeloof en vooroordeel wenschen te vermeerderen, en jonge lieden, die gaarne de nuttigste kundigheden verzamelen, dezen zijn het, aan welken de *Schrijver* of *vrije volger* dit boek vooral aanraadt. Is iemand van oordeel, dat de eersten zoodanige inlichting niet meer van noode hebben; dat de anderen, bij zoo grooten overvloed en eigen oordeel, niet meer

Digitized by Google

door hun hoofd hebben te halen, en dat er nuttiger zaken aan de jeugd te leeren zijn, wij mogen dit wel lijden, en dringen niemand de lezing van dit boek op, die wij ook niet eens ten einde konden brengen, zoo hebben we al onze bekomst van zulke geregten. De voorredenaar, evenwel, verwacht niet weinig nut van dit werk. Onder anderen zegt hij: „De deftigheid, waarmede de Leeraars van den Godsdienst van hunne *stoelen* (welke?) verpligt zijn te spreken, en het gezag, dat men *daarin* aan de gewoonte (?) toekent, laten niet toe, dat zij de dwaze verbeeldingen, en de bedriegerijen en ongelukken, die de onkunde en het bijgeloof veroorzaken, zoo levendig voorstellen, en in zoo vele bijzonderheden uit de Rede, de Heilige Schrift, en de ondervinding aanwijzen, als dit een Schrijver doen kan." Regt zoo: wat zou er dat ook raar toegaan! Als eens een *Domine*, b. v., over het XVde onderwerp, de *Piskijkers*, prekende, of katechizerende, *levendig*, *in vele bijzonderheden*, *uit de Rede*, *den Bijbel*, *de ervaring* aan het betoogen ging!! Dr. PÖHLMAN doet dit ook niet; natuurlijk, omdat de zaken veelal voor zoodanige behandeling onvatbaar zijn. Maar, wapent niet elk waardig Leeraar zijne gemeenteleden tegen het vooroordeel en bijgeloof genoeg? Maakt hij daartoe ook geen gebruik van de zamenleving? Zijn daartoe ook geene middelen in overvloed? zoodat dit boek er althans niet om had behoeven vertaald te worden, waarin b. v. op ééne bladzijde het stuk over de Bezetenen in het N. V. wordt afgedaan, en tot het bijgeloof bewezen (? nu ja!) te behooren. Zoo mag men vragen, en meenen, dat deze vriend ook wel in zijn land had mogen blijven. Daarom willen we ook geen papier meer over hem vullen.

Waarneming eener voorspoedige en gelukkige Genezing van zamengestelde Dijebeenbreuken bij eene zwangere Vrouw, door A. POTGIETER, *Heel- en Vroedmeester te Leyden. Te Leyden*, bij J. W. van Leeuwen. 1824. *In gr. 8vo.* 14 *Bl. f* :-20.

Het is eene door de geachtste Schrijvers gemaakte waar-

Digitized by Google

neming, dat beenbreuken bij zwangeren dikwijls moeijelijk herstellen, en de *callus* niet dan langzaam en onvolkomen, somtijds niet dan na voleindigde zwangerschap, gevormd wordt. Een iegelijk, die bekend is met de wetten des levens, zal de reden van dit verschijnsel gemakkelijk bevroeden, en hem kan het niet bevreemden, dat de natuur, bezig met het groote werk der vorming van de vrucht, trager is in het herstellen van beleedigde deelen.

Gelijk er echter geen regel is zonder uitzondering, zoo is 't ook hier aldus gelegen. De verbazende vormkracht der natuur wekt menigmaal onze bewondering. De voor ons liggende waarneming van den bekwamen en kundigen Heel- en Vroedmeester POTGIETER, te *Leyden*, was er ons een nieuw bewijs van. Hier werd eene zamengestelde fractuur der beide dijebeenderen, gedurende de zwangerschap door een' val veroorzaakt, allergelukkigst hersteld, die van het regterbeen reeds vóór de verlossing, die van het linker eerst later, nadat zich een aanmerkelijk beenstuk had afgescheiden, hetgeen, als vreemde prikkel, door eene te sterke suppuratie, de spoediger genezing verhinderde. Wij achten het echter noodig te berigten, dat dit ongeluk *eerst in de zevende maand* der zwangerschap is voorgevallen; eene omstandigheid, onzes achtens van veel gewigts ter verklaring der voorspoedige beenhechting, daar wij twijfelen, of in een *vroeger* tijdperk der zwangerschap de uitkomst wel zoo gunstig zou geweest zijn.

Intusschen verdient de Heer POTGIETER den dank van het publiek voor de afzonderlijke uitgave dezer belangrijke waarneming, welke zich ook door een' goeden, zuiveren stijl onderscheidt van het Duitsch barbarisme onzer tegenwoordige geneeskundige schriften.

Gemeenzame Brieven over het Scheveninger Zeebad, ten nutte van Lijders, half-Lijders en niet-Lijders, uitgegeven door Dr. A. MOLL. *Met Afbeeldingen.* Te

Digitized by Google

Arnhem, *bij* D. K. Muller en Comp. 1825. *In gr.* 8vo. 215 *Bl.* *f* 2-30.

De titel klinkt vreemd, niet waar, lezer? Dat half-lijders, niet-lijders is zoo wat half-Hollandsch, niet-Hollandsch; ons trommelvlies is daaraan nog niet gewend. Ook over de brieven ligt eene vreemde, wij zouden bijna zeggen Duitsche tint, die wij in den stijl van vele onzer hedendaagsche Doctoren opmerkten, en aan den algemeen heerschenden smaak voor Duitsche schriften meenen te moeten toeschrijven. — Maar, waarom schrijven dan ook onze Medici zoo weinig? — Toegegeven; schoon wij voor ons het *multum* boven het *multa* verkiezen. Evenwel onze lezers moeten zich door dien vreemden titel niet laten afschrikken. Zoo zij den Auteur op zijnen togt naar het Zeebad willen vergezellen, kunnen zij menig goed en heilzaam recept opzamelen en een aangenaam onderhoud vinden. Recensent zoude wel zich in zijnen Aristarchen-zetel willen nederzetten, en vragen, of niet hier of daar de stijl wat opgesierd, de indicatiën voor het gebruik van het Zeebad minder juist bepaald, en die laatste uitval op de *secta Bilderdykiana* een *hors d'oeuvre* is? maar gevoelt zich door de passage op bladzijde 99 geheel ontwapend, en neemt afscheid met den wensch, dat deze brieven, waarin het vaderlandsch hart van den Schrijver luide spreekt, ook een gul vaderlandsch onthaal mogen vinden.

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. XIVde Deel. Te Haarlem, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1825. *In gr.* 8vo. 521 *Bl.* *f* 4-8.

Dit deel behelst eene naamlijst der Nederlandsche Insekten van de Heeren BENNET en OLIVIER. Men verlangde bij het opgeven der vraag, dat het stelsel van LINNAEUS zoo veel doenlijk in het antwoord gevolgd

zoude worden. Aan deze voorwaarde is dan ook voldaan, hoezeer in dit gedeelte de voortgang der wetenschap, meer nog dan bij de hoogere dierklassen, eene afwijking daarvan bijna noodzakelijk maakt. Wij houden ons verzekerd, dat LINNAEUS zelf, zoo hij herleefde, zijn stelsel wijzigen en verbeteren zoude. Dat er voor 't overige in deze naamlijst enkele voorwerpen gemist worden, was wel niet anders mogelijk, dewijl die naamlijst de eerste is, welke in ons Vaderland het licht zag; de arbeidzame en verdienstelijke Schrijvers verwachten zelve bijdragen en bijvoegsels. Maar een wezenlijk gebrek komt het ons voor, dat men nergens de juiste woonplaats der soorten opgegeven vindt, daar toch de Insekten-*fauna* van de onderscheidene gewesten onzes Vaderlands zeer uiteenloopt. Zulk eene opgave was hier althans even noodzakelijk, als in eene *Flora*.

De Indische Archipel, in het bijzonder het Eiland Java beschouwd in de zeden, wetenschappen, talen, Godsdienst, beschaving, koloniale belangen en koophandel van derzelver inwoners; door JOHN CRAWFURD, *F. R. S., voorheen Britsch Resident bij het Hof van den Sultan van Java. In III Deelen. Uit het Engelsch vertaald. Met Platen en eene Kaart van den Archipel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1823—25. *In gr. 8vo. XX en* 332, *LXXII en* 434, *LX en* 538 *bladz. f* 14-30.

Het voor ons liggende werk is een der belangrijkste, die sedert een' geruimen tijd in vreemde landen ten opzigte onzer Oostersche bezittingen verschenen zijn; en de voortreffelijke Vaderlander en Staatsman, Graaf VAN HOGENDORP, heeft in zijne *Huishouding van Staat* deszelfs blijdschap te kennen gegeven, dat dit werk in onze taal zou worden overgebragt. Wij verheugen ons te meer, omdat hetzelve niet in handen van een gemeen werkman uit de vertaalfabrijk gevallen is. Gelukkig zijn

die opperlieden in 't algemeen niet zoo talrijk voor het *Engelsch* als voor het *Hoogduitsch*; maar de fabrikeurs weten zich te redden, door *Duitsche* vertalingen te gebruiken, terwijl zij op den titel zetten: uit het *Engelsch*; iets, hetwelk ieder oogenblik den opmerkzamen lezer treft. Hier is dit blijkbaar het geval niet. De geheele kleur van den stijl verraadt eene overzetting uit het *Engelsch*, en is zelfs, naar ons inzien, *te Engelsch*. Maar tevens is de Vertaler (thans, als zoodanig, eene witte raaf!) een *kundig man*, grondig onderrigt omtrent de *Indische* belangen. Hij heeft zulks in twee hoogst belangrijke en behartigenswaardige Voorredenen of Inleidingen getoond, waarin hij CRAWFURD's gestelde of bevestigt of tegenspreekt. Doch laten wij het werk meer in bijzonderheden doen kennen.

De Heer CRAWFURD, Resident (volgens den titel) bij den Sultan van *Java*, gedurende de *Engelsche* bezetting, en dus in de belangen van dat Eiland wèl ervaren, heeft echter zijne kundigheden daartoe niet bepaald. Wij weten onder anderen van zeer goeder hand, dat hij, na de teruggave onzer bezittingen aan de *Engelschen*, te *Malacca* was, en aldaar zulke naauwkeurige berigten omtrent den *statistischen* toestand aller klassen van inwoners inwon, dat de Regering volgens het oude stelsel zekerlijk grooten argwaan tegen hem opgevat, en hem ligt weggezonden zou hebben. Ook heeft hij naderhand den Gouverneur-Generaal HASTINGS overgehaald, hem als *Britsch* Gezant naar de Koningen van *Siam* en *Cochinchina* te zenden, ten einde handelsbetrekkingen met die Natiën uit *Bengalen* aan te knoopen (*); doch hij overleed kort na het volkomen mislukken dier zending, zoodat zijne reis door den Natuurkundige GEORGE FINLAYSON is uitgegeven. Wij vermelden zulks, om *en* de warme belangstelling, *en* de gelegenheid tot het opdoen der noodige kundigheden, die bij den Schrijver plaats hadden, te doen zien. Het eerste Deel

(*) *Quarterly Review*, No. 65. 1825. p. 105.

Digitized by Google

van zijn werk beschouwt den grooten *Indischen Archipel* uit een *natuur- en zedekundig*, het tweede uit een *mercantiel*, het derde uit een *historisch* oogpunt. Wij vinden dus vooreerst eene zeer lezenswaardige Inleiding omtrent het algemeene voorkomen der eilanden, die CRAWFURD en velen met hem thans den *Indischen Archipel* noemen, namelijk de *Sunda*-eilanden, de *Molukken* in den ruimsten zin, de *Soelo's*, de *Philippijnen*, *Nieuw-Guinea* en het schiereiland van *Malacca*, kortom de geheele eilandzee tusschen de golf van *Bengalen* en *Nieuw-Holland*. Daarop volgt eene karakterschets van het Volk, en alsdan, onder den naam van *algemeene aanmerkingen over den Landbouw der Indische Eilanden*, eene zoo breede lijst van voortbrengselen derzelven, vooral van *Java*, dat onze belangstelling in deze kostbare Volkplanting daardoor in eene hooge mate moet opgewekt worden. Wij ontmoeten vervolgens eene beschrijving van de twee geheel verschillende rassen van inboorlingen, den roetkleurden *Neger* (*Papua*) van *Nieuw-Guinea* en de binnenlanden, en den bruinen kustbewoner van het *Maleische* ras, (eerstgemelden vindt men op *Java* en verscheidene andere eilanden niet meer.) Wij worden tot de *plegtigheden en gemeenzame gebruiken*, de *spelen en vermaken* der eilanders toegelaten, beschouwen hunne *kleeding*, *wapenen*, *krijgsmagt*, *rekenkunde*, *maten en gewigten*, *Almanak en tijdrekening*, *geneeskunde* en *toonkunst*. Het tweede Deel, aan den handel toegewijd, spreekt eerst kortelijk over *scheepvaart* en *Geographie*, dan over de *ambachten*, *handwerken en nuttige bedrijven*, en ontwikkelt vervolgens breedvoerig de handelsbetrekkingen, zoo vroegere als latere, der onderscheidene inlandsche en *Europesche* volken, zoo naar en uit *Indië* als van haven tot haven, met opgave van de belangrijkste artikelen van uit- en invoer. Het derde Deel, over de *geschiedenis* der eilanders loopende, schetst eerst hunnen tegenwoordigen *regeringsvorm* (despotiek op *Java*, drukkend *aristokratisch* op *Celebes*, genoegzaam regeringloos bij de wilde stammen), alsdan de *inkomsten*, *opbrengsten*, *oudere en*

Digitized by Google

nieuwere wetten, *vroegere en latere taal- en letterkunde*, zoo van de *Javanen*, als *Maleijers*, *Celebers*, de *Sundas*'s op *Java*, de *Madurezen* en *Baliërs*, benevens algemeene aanmerkingen over de *Polynesische* taal, gelijk de Schrijver dien grooten taalstam noemt, waarvan in alle de andere groote *fragmenten*, en in de *Maleische* zelfs wel de helft der woorden, gevonden worden. Hij meent den oorsprong dier taal, welke zich, telkens afnemend en verminderend, tot diep in de *Australische* eilanden uitstrekt, op *Java* te mogen zoeken, waar ook nog veel *Sanskritsch* in de taal gevonden wordt. Daarop gaat hij tot den eerdienst over, beschouwt den ouden *Hindoeschen*, en zelfs vroegere bijgeloovigheden der *Javanen*, alsdan die van *Bali*, waar nog tegenwoordig de Godsdienst der *Braminen* heerscht, vervolgens het *Mohammedanismus* en Christendom. Thans behandelt hij de staatkundige geschiedenis, noemt eerst eenige uitstekende karakters op, zoo onder de inboorlingen als vreemde aankomelingen, en verhaalt daarna, in vier Hoofdstukken, (niet in drie, gelijk hij op bl. 293 zegt) de geschiedenis van *Java*, eerst de aloude, dan die der verspreiding van MOHAMMED's Godsdienst, en de latere gebeurtenissen tot op 1815, vervolgens die der *Maleijers* en *Celebers*, elk slechts in één Hoofdstuk, die der *Portugezen*, *Hollanders* en *Spanjaarden*. Het geheele werk wordt met eene uitvoerige Chronologische tafel, loopende van 1160 tot op 1816, besloten.

Dit is het geraamte des werks. Wat den geest betreft, zoo bespeurt men overal, op elke bladzijde, den *Engelschman*, met diepe volksvooroordeelen en verachting voor *Holland* bezield. De wandaden onzer Vaderen in *Indië* (die zekerlijk niet weinige waren) worden met blijkbaar welgevallen en met verzwarende omstandigheden vermeld. Men kan niet ontkennen, dat hun bestuur zoo geweldddadig niet was, als dat der *Portugezen*; maar toch doet men het *op den duur* als drukkender en vernielender voor den inboorling voorkomen; men stelt het gedrag der *Nederlanders* op *Japan* (waar zij zekerlijk tot de verdrij-

Digitized by Google

ving hunner mededingers, de *Portugezen*, op eene wijze hebben medegewerkt, zoo als deze het van hunnen kant zouden gedaan hebben) in het allerongunstigste licht. Natuurlijk! de *Engelschen* hebben, met al hunnen volkstrots, moeten verkroppen, dat hunne lage list, om, na de verovering van *Batavia*, onder onzen naam in *Japan* binnen te sluipen, ontdekt werd, zij met schande weggejaagd werden, en *onze* driekleurde vlag (dáár alleen in de wereld, tot op 1813) bleef wapperen. Hieromtrent heeft de Vertaler, (IIde D. bl. 180—189) in drie zeer lezenswaardige Noten, zijnen Schrijver door daadzaken in velerlei opzigt weêrlegd en te regt gewezen. Omtrent andere berispelijke, ja verfoeijelijke punten onzer geschiedenis, gelijk de moord der *Chinezen*, verzwijgt hij alles, wat tot verontschuldiging kan strekken, zoo als de algemeene zamenzwering der *Chinezen*, om de *Hollanders* te vermoorden, en het reeds van buiten dreigende, ja aanvallende oproer door 60,000 man, eindelijk de afkeuring dezer daad door eenige Raden van *Indië*, en naderhand door het bestuur der Compagnie zelve, die VALCKENIER, den eigenlijken moordenaar, in hechtenis deden nemen, waarin hij ook, jaren daarna, overleden is. Over de uitstekende mannen, die *Neêrlands* naam in *Indië* hebben doen eerbiedigen, meer dan vreezen of verwenschen, bewaart hij een diep stilzwijgen; en, terwijl onder de *Portugezen* GALVAN, XAVERIUS, en zelfs de verhevene wreedaard ALBUQUERQUE, hier eene plaats bekleeden, vindt men onder de *Hollanders* niet *één enkelen uitmuntenden naam* te vermelden. De Vertaler heeft dit, in zijne zeer lezenswaardige Voorrede voor het derde Deel, verbeterd, en de heldendaden weder opgehaald van VAN DEN BROEKE, een' tweeden REGULUS, die, door de *Engelschen*, ter hulpe der inboorlingen, *verraderlijk gevangen*, en met den strop om den hals onder den wal van het kasteel gebragt zijnde, de bezetting, in plaats van tot overgave, tot volharding vermaande, — van JAN PIETERSZ. KOEN, den stichter van *Batavia*, en verdediger dier stad, met nog geene 3000 man,

in twee achtereenvolgende jaren, tegen den grooten AGONG, veroveraar der helft van *Java*, die, in alle zijne oorlogen anders gelukkig, alleen hier, schoon tweemaal 100 à 120,000 man in het veld brengende, het hoofd stiet, en die geheele magt tegen onze brave landgenooten verloor, — van den grooten HAMBROEK, den tweeden REGULUS, dien wij in het Oosten kunnen vertoonen. Misschien zouden uit BALDEUS en VALENTIJN hierbij nog wel min beroemde namen, maar der onsterfelijkheid waardig, kunnen gevoegd worden; althans zekerlijk heeft later de Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF zich als een allerwaardigst, verlicht en verstandig Bestuurder doen kennen. Voorts verdedigt de kundige Vertaler onze landgenooten ook nog in het stuk van de, zoo algemeen door het geschreeuw onzer overzeesche nabuären voor onwettig uitgekretene, teregtstelling van 18 *Engelschen op Amboina*, als beschuldigd van eenen aanslag, met hulp der inboorlingen, op de vesting gemaakt te hebben; en wegens de verdrijving der *Britten* uit *Bantam*, ten gevolge van hunne hulp, aan den ouden Sultan AGONG van *Bantam* verleend, die zich weder in het bezit der eens afgestane magt wilde plaatsen. Wij zijn het met dien bekwamen man in alle opzigten eens, dat de *Europeanen* in *Indië elkander niets te verwijten hebben*; dat zij de schuld hunner Vaderen, ten opzigte der inboorlingen, liever gulhartig moesten belijden, (ook de *Engelschen* hunnen moord van eenige millioenen *Hindoes*, in *Bengalen* en *Madras*, ten gevolge van korenwoeker, en hunnen moord van drie Regementen *Indische* krijgslieden in hunnen dienst, uit hoofde van eenen eisch, die zekerlijk tegen de krijgstucht streed, maar geene slagting, eenen NERO waardig, verdiend had; zie IIIde D. Voorr. bl. XVI, XVII.) De Natiën moesten zich veeleer toeleggen, om, door een zacht en minnelijk gedrag jegens de nog zoo weinig beschaafde inboorlingen, dezen, tot hun eigen en der *Europeanen* nut, in betere zeden en Godsdienst, in de gemakken des levens en van den gezelligen omgang smaak te doen vinden, waardoor natuurlijk geene voordeelige handelsbetrekkingen zouden kunnen uitblijven. Het schijnt inderdaad niet, dat het stelsel onzer Vaderen, van gedwongene *cultuur* en *monopolie*, in den tegenwoordigen staat van zaken, meer houbaar is, en, tegenover de algemeene *liberale* beginselen der *Engelschen*, die daarbij zoo wèl varen, moest het ruiterlijk en onbekrompen worden vaarwel gezegd. Dit

Digitized by Google

geschiedt en ook wel in de *theorie* en op het *papier*, doch ook inderdaad?.... De Vertaler, die omtrent de *Oostindische* zaken zoo goed onderrigt is, dat hij reeds in 1824 (wanneer het tweede Deel van dit werk uitkwam) het verschrikkelijke te *kort* van 20 Millioenen in weinige jaren aankondigde, 't welk eerst in 1825 openlijk bekend gemaakt is (zie Voorr. bl. XXIV), — de Vertaler beweert, dat men aan het *Engelsche* systema *den adem van goedwilligheid voor de* Javanen *ontnomen, en verkeerde en drukkende* (maatregelen) *daarvoor heeft in de plaats gesteld.* Is dit zoo, dan is de oorlog van 1825, welke nog niet gedempt is, en zelfs een oogenblik *Samarang* in gevaar heeft gebragt, zeer wel te begrijpen, zonder denzelven aan het schendig vergrijp van een bijzonder persoon, waarvan thans sprake is, toe te kennen. Ten minste de Vertaler brengt een staaltje van willekeur en hardnekkigen tegenstand tegen de Hooge Regering bij, hetwelk wij zeer twijfelen, of wel eenig *Indisch* Bestuur zich in vroeger' tijd omtrent de O. I. Compagnie zou hebben durven veroorloven. Het is de koop van eenige landerijen door den Heer DE WILDE, met oogmerk, om daarop, volgens eene ruime schaal, Koffijplantaadjen aan te leggen. Deze landen waren in 1813 aan een gezelschap van deelnemers verkocht, en sedert op de Heeren ENGELHARD en DE WILDE alleen overgegaan. Dezelve waren, bij koopcontract, *van alle gedwongene leverantiën vrijgesteld.* De *Engelsche* Regering ontzag, de *Nederlandsche* verbrak dit contract na hare herstelling, en noodzaakte DE WILDE tot levering van de koffij tot een' spotprijs, die zijne geheele onderneming moest doen in duigen vallen. Hij ging derhalve naar het Vaderland, en wendde zich tot den Koning, die, altijd regtvaardig, en, met angstvallige zorgvuldigheid, gereed, om aan de klagten zijner verdrukte onderdanen gehoor te verleenen, aan ENGELHARD en DE WILDE, op hun verzoek, eene volstrekt noodige verhooging van den koffijprijs toestond. En toch — zou men het gelooven? — *is deze Koninklijke uitspraak door de Heeren in Oostindië niet gehoorzaamd!* Steunende op de verwijdering, hebben zij het den Heere DE WILDE zoo benaauwd gemaakt, dat hij zijne bloeijende Koffijplantaadjen heeft moeten verkoopen. — Dus is het verhaal des Vertalers van CRAWFURD, wien wij gaarne gelooven, 1. omdat hij, gelijk boven reeds aangetoond is, bewijzen geeft van eene meer dan gewone kunde in de O. I. zaken, 2. omdat men

van een Bestuur, hetwelk in het schoonste klimaat, in de vruchtbaarste streken, bij een' vrijen mededingenden handel met de kostbaarste produkten, *die een' koffijprijs heeft voortgebragt, welke in* Indië *hooger stond dan in het Vaderland*, zonder oorlog van groot belang, *een deficit van twintig Millioenen* maakt, waarlijk niet veel goeds kan verwachten.

Inderdaad, het is treurig, als wij den tegenwoordigen staat onzer betrekkingen met onze Kolonien overzien. Waarom steken de *Engelschen*, waarom de *Amerikanen* ons de loef af? Hebben zij, althans de *Amerikanen*, meer kapitalen dan wij? Begunstigen hen misschien de uit- en ingaande Regten? Die zullen toch wel ten voordeele der *Nederlanders* zijn. Hebben wij minder Artikelen van ruiling naar de *Indiën* te zenden? Of, eindelijk, *is onze ijver, onze geest van nijverheid en Commercie uitgedoofd, die bij onze Vaderen zoo heerlijk schitterde?* Eene van deze vooronderstellingen moet toch wel waar zijn, als wij den jammerlijk vervallen' handel in oogenschouw nemen, of slechts de omstandigheid behartigen, dat in 1823 27 *Amerikanen*, 6 inlandsche, 4 *Fransche* schepen, behalve nog de *Engelsche*, op de Z. W. kust van *Sumatra*, zoo digt bij *Java*, peper innamen, *en geen enkel* Hollandsch *schip*. Wij vreezen zeer, *dat de laatste onderstelling de ware is*. Men rijfelt liever in de heilloze Effektenkraam, en maakt daardoor zichzelven met vrouw en kinderen ongelukkig, dan dat men echten, *soliden* handel zou drijven. Ook de waardige Vertaler merkt dit op, (bl. LXV der Voorrede voor het tweede Deel.) En dit zoo zijnde, is ons doodvonnis, als handeldrijvende Natie, geteekend. Waar eens de kiemen van lust en werkzaamheid verstorven zijn, daar kan geene menschelijke magt, daar kan de beste Regering de welvaart niet weder herstellen. Wij hopen echter nog steeds, dat deze kiemen slechts *rusten*, en dat er nog mogelijkheid is, die weder in het leven te roepen. God geve daartoe zijnen zegen!

Zullen wij nu uit den rijken voorraad der merkwaardige bijzonderheden, die deze drie Deelen ons aanbieden, den Lezer iets mededeelen? Aan lust daartoe ontbreekt het ons niet; maar onze voorgeschrevene ruimte verbiedt het. Zullen wij eene lijst kiezen der uitstekendste voortbrengselen? Dezelve zou ver ons bestek overschrijden, zoo het geene bloote naamlijst zou worden. Iets omtrent den handel? Dit ware wel het belangrijkste; maar het zou te moeijelijk vallen, zoo iets

te vinden, buiten den zamenhang met het overige. Uit de Geschiedenis des Volks? Wij zouden daarin slechts nieuwe bewijzen voor de verschrikkelijkheid van het willekeurige gebied, en de daaruit ontstane wreedaardigheid der Vorsten, vinden. De menschheid gruwt op het hooren van een' Vorst, die, razend van minnenijd op zijnen eigen' zoon, den jongeling gebiedt, zijne bruid, het voorwerp dier jaloezij, te doorsteken, en die gehoorzaamd wordt! — die daarop nog een geheel gezin van 40 personen, in deze zaak gewikkeld, doet vermoorden, — of die in één, op een los vermoeden, 6000 Priesters van zijn' eigen' Godsdienst, vrouwen en kinderen medegerekend, doet ombrengen! In het Oosten leert men eerst, wat dwingelandij is. Al ware het alleen om die reden, zou het geenszins te wenschen zijn, dat de inlanders in hunnen opstand zegevierden. De *Javanen*, thans, in weerwil van alle misbruiken, door het *Hollandsche* gezag, hetwelk die Despoten in teugel houdt, nog beschermd, zouden dan onbeschut aan de grootste ellende en verdrukking ter prooije worden. — Doch wenden wij onze oogen van deze tooneelen van menschelijken jammer en vernedering af, en beschouwen wij nog liever twee allerzonderlingste uitwerkselen van het bijgeloof, waaraan de *Javanen* misschien sterker dan eenige Natie gehecht zijn. (Iste D. bl. 27.) „ Eenige jaren geleden werd geheel toevallig ontdekt, dat de doodskop van een' Buffel, op eene zeer geheimzinnige wijze, van het eene einde van het eiland naar het andere gebragt werd. Het punt, waarop het aankwam, was, dien kop nooit te laten rusten, maar in gedurige beweging te houden. Hij werd gedragen in eene mand. Zoo spoedig de een zich van zijnen last ontdeed, werd dezelve door een' ander' opgenomen, alzoo het volk geloofde, dat er eene vreesselijke vervloeking was uitgesproken over dengenen, die hem zou stil laten liggen. In dezervoege werd de kop van het eene landschap naar het andere gevoerd, en kwam, na omloop van menige honderde mijlen, te *Samarang*. De *Hollandsche* Resident maakte zich meester daarvan en liet hem in zee werpen, waardoor deze tooverkracht verbroken werd. De *Javanen* lieten geene gevoeligheid daarover blijken, en er werd van die ongehoorde gebeurtenis verder niet gesproken; ook wist niemand rekenschap te geven, bij wien of waar dezelve haar' oorsprong had genomen. — In Mei 1814 werd zeer onverwacht ontdekt, dat in eene afgelegene, maar volkrijke

Digitized by Google

ſtreek een weg was aangelegd naar een der hoogſte bergtoppen van het eiland. Bij de bezigtiging van het werk bleek, dat men een' weg gemaakt had van 20 voeten breed, 50 tot 60 *Eng.* mijlen lang, en volmaakt gelijk en goed aangelegd. Wijl het eene hoofdzaak was, dat de weg over geene rivier mogt loopen, moest hij ſlingerend in ontelbare bogten voortgaan. Een ander hoofdvereischte was, dat de weg door moest gaan, zonder om te zien naar het regt van de grondbezitters; ingevolge waarvan huizen en geboomte omverregeſmeten werden. De bevolking van geheele diſtrikten, gewoonlijk 5 of 6000 ſterk, werd daaraan in het werk geſteld; de weg werd in twee maanden voltooid, door een Volk, dat ongenegen is tot inſpanning van groote krachten. Zoodanig was het uitwerkſel van eene geestdrift, die hen gedurende dien tijd bezielde. Het is daarna gebleken, dat, een bloot gerucht dit geheele werk in beweging gebragt had. Eene oude vrouw had gedroomd, of gaf voor gedroomd te hebben, dat een Goddelijk perſoon uit den Hemel op den berg zou nederdalen. Vroomheid ſchreef voor, een' weg aan te leggen, waardoor deszelfs afkomen verligt zou worden." — Is het nu niet zeer begrijpelijk, dat bij *zulk* een Volk, aan bijgeloovigheden van dergelijk een' aard overgegeven, en in den letterlijkſten zin door *oudewijvenpraat* tot de ontzaggelijkſte inſpanningen in ſtaat, een of andere dweeper door voorſchriften of voorſpellingen hetzelve tot opſtand tegen de *Nederlanders* kan hebben bewogen, gelijk men niet zonder reden vermoedt?

Nog één zonderling gebruik willen wij mededeelen (Iſte D. bl. 322): „ De groet, door aanraking van de lippen of kusſen, is bij hen geheel ongewoon; de daarmede gelijkſtaande pligtpleging drukt uit en beteekent: *te ruiken.* Dit is bij alle eilanders gemeen. Dezelfde uitdrukking in alle die talen beteekent het ruiken en deze zonderlinge manier van groeten te gelijk. Het hoofd en de hals worden gemeenlijk omhelsd, hetwelk altijd verzeld gaat van eene hoorbare poging, die met de letterlijke beteekenis overeenkomt."

Onder de merkwaardige overblijfſelen op *Java* zijn ook verſcheidene Afgodsbeelden, gedeeltelijk tot den eerdienst van SIWA, gedeeltelijk tot dien van BOUDDHA behoorende. De Schrijver brengt de invoering van dezen eerdienst tot de dertiende Eeuw na C. G.; maar zou men niet mogen gisſen, dat bij de groote verdrijving der *Bouddhisten* uit *Indostan*, die *Ceylon* en *Achter-Indië* met aanhangers van dien Gods-

dienst bevolkt heeft; (omstreeks de geboorte des Zaligmakers) ook een gedeelte zich naar het schoone *Java* gewend, en aldaar den dus hervormden *Hindoeschen* eerdienst (waarbij in het eerst misschien nog meer dan naderhand van de oude fabelleer overig was) heeft ingevoerd? Later kan daarom toch, volgens des Schrijvers gevoelen, eene nieuwe Volkplanting van SIWA's dienaars in het land zijn gekomen, die thans naar *Bali* verhuisd is.

Behalve de teregtwijzingen en aanmerkingen, waarvan wij boven gesproken hebben, zijn wij aan den Vertaler ook nog eene voortreffelijke Romance uit het *Maleisch* (IIIde D. bl. 149) verschuldigd, die inderdaad, zelfs in de vertaling, eene gevoeligheid en hartelijkheid bezit, welke wij in die Letterkunde niet zouden gezocht hebben. Bovendien heeft hij nog eenige bijvoegselen van belangrijke Publicatiën, zoo der *Engelsche* als der herstelde *Nederlandsche* Regering, medegedeeld, onder anderen eene, waarbij het huren van landerijen in het gebied der Inlandsche Vorsten verboden wordt, tot groot achterdeel van den landbouw, en dienende alleen om de *Europesche Colonisatie* te beletten, welke onze *Nederlandsche* bewerker zeer sterk aanprijst.

Zoo vele verdiensten omtrent dit werk bezit deze ons onbekende Geletterde, dat het ons leed doet, te moeten klagen over zijnen stijl. Dezelve is somtijds verbazend stijf, ingewikkeld, en meer *Engelsch* dan *Hollandsch*. Dit zit, naar het schijnt, geenszins in slaafsche navolging van het origineel, maar in den schrijftrant des Vertalers zelven; want in de Voorrede des tweeden Deels, die zijn eigen werk is, hebben wij meermalen gestuit op bijkans onverstaanbare plaatsen, waarschijnlijk niet aan den (naauwkeurigen) Corrector te wijten. Slechts één staaltje (bl. LXIV): „Zoo mijne aanmerkingen zich tot nog toe hebben bepaald, aan het tafereel van het omvergeworpen koloniaal stelsel, verdienen de uitwerksels van vrijen handel niet minder opmerking, en op onze maatregelen van invloed te zijn. Banden, die bedwingen, in tegenoverstelling van vrije krachtuitoefening, is het eenvoudige in de oorzaak, maar hoe verbazend zijn de uitwerkselen, als dat vermogen van vrijheid door verlichte, schrandere en ondernemende volken in handen genomen wordt!" Doch, indien deze zinsnede duister en gewrongen is, onmiddellijk daarna verheft zich de stijl ook weder; en is in den volgenden volzin niet ware kracht en nadruk te vinden?

Digitized by Google

„ *Nederland*, en wel *Holland* bijzonder, heeft een tijdperk van grootheid in dien handel gehad, waarvan de luister die van alle mededingers verdoofde, en nu, wat vertoont onze handel op *China*, en in de *Indische* zeeën; de driekleurige banden onzer vlaggen worden er bijna niet gezien. *Engeland* heeft aan zijn ingezetenen voor den handel in de *Indische* zeeën alle bepalingen opgeheven, en drijft, met de jeugdige *Amerikanen*, de *Veteranen* van het slagveld. Koelbloedig zinkt ons het hoofd op de borst en de armen bij het lijf, en in die *apathie* komt geene klagt over de lippen, geen vonk van de oude Vaderlandsche roemzucht of kracht wordt vernomen, of klopt meer in den boezem, of doet de hand aan het werk slaan." Ook het daarop volgende, over *de verpestende vlammen van het dobbelspel*, is (behalve deze uitdrukking) wel en krachtig gesteld.

Nog een wensch ten besluite. CRAWFURD heeft (IIIde D. bl. 259—267) een allerbelangrijkst verhaal, wegens de *Hindoe*-plegtigheden op het eiland *Bali*, bij gelegenheid der opoffering van de Weduwen op het lijk harer Echtgenooten, (daar alleen bij de Grooten) medegedeeld uit het ongedrukte berigt van een Gezantschap, in 1633 door onze Regering naar *Bali* gezonden. Dit handschrift bleef dus bijna twee Eeuwen ongebruikt, om voor het eerst door een *Engelschman* aan de wereld te worden bekend gemaakt! Hoe vele gewigtige bescheiden kan de zucht tot geheimhouding, vroeger bij onze Regering in de *Indiën* heerschende, even als overdrevene zedigheid, langzaamheid, of andere, minder edele drijfveren in het Vaderland, nog wel hebben teruggehouden! De zucht onzer oostelijke naburen, om alles, rijp en groen, in de wereld te stooten, is overdreven; maar onze schroomvalligheid en benaauwdheid is het niet minder. Mogten onze Landgenooten die overwinnen! Mogten (om bij ons onderwerp te blijven) toch te *Batavia* of elders nog eens nasporingen gedaan worden, wegens *oude* berigten van Gezantschaps- of andere reizen ter uitbreiding der wetenschap, opdat de Vreemdelingen ons niet in alles de loef afsteken, of de *prioriteit* van ontdekking door hunne *activiteit* boven onze traagheid winnen!

De Aarde, beschouwd in haren natuurlijken toestand en verdeeling, door Zeeën, Rivieren, Meiren, Bergen en Woestijnen, benevens derzelver doelmatige strekking; naar de vatbaarheid der Jeugd ingerigt door N. G. VAN KAMPEN. *Met Kaarten. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1825. *In kl. 8vo.* 199 *Bl. f* 1 - 25.

Wij ontvangen hier het grootere werk: *Beschouwing der Aarde in haren natuurlijken toestand*, (hetwelk reeds eenen herdruk beleven mogt) van dezen zelfden geachten Schrijver, nu door hemzelven voor de jeugd bearbeid en alzoo aanmerkelijk bekort. Op deze wijze wordt het nu bijzonder voor de scholen geschikt. De vrees, door den Schrijver geopperd, of daardoor de behandeling ook te droog werd, komt ons, na de lezing, geheel ongegrond voor, indien maar de schoolonderwijzer voor zijn vak berekend is, en den kinderen smaak voor de aardrijkskunde mededeelen kan. Wij hebben hier de natuurlijke aardrijkskunde, met weglating van de willekeurige en steeds veranderende bepalingen der staatkunde; van welke de onderwijzer dan, daar deze dorre wetenschap toch mede moet geleerd worden, op zijnen tijd en in 't vervolg spreken kan. Zes kleine kaartjes zijn in dit werkje gevoegd, hetwelk wij iederen onderwijzer en iederen vader en moeder ruimschoots aanbevelen, daar het overal den grooten Schepper in zijne wijsheid en goedheid aanwijst. Het zal genoegelijk zijn, volgens dezen leiddraad, met zijne kweekelingen eerst, en in eenen enkelen avond, den hemel, maar dan vooral geheel de aarde te doorloopen; en, daar men telkens, naar de vatbaarheid en behoeften, over volken, landen, kunsten enz. uitweiden kan, en ook het grootere werk ter hand nemen, zal men zoodanig reisje zeker meer dan eens met groot vermaak en nut kunnen doen.

Het Geldersch Lustoord, of Beschrijving van de Stad Nijmegen en derzelver omstreken. Met geschied- en oudheidkundige Bijzonderheden, door C. TEN HOET, JZ. *Te Nijmegen, bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon. *In 8vo.* 158 *Bl. f* 1 - 60.

Heeft men *Nijmegen* en derzelver omstreken gezien, dan

Digitized by Google

heeft men zoo vele en zoo aangename herinneringen van het schoone en groote, aldaar gezien en genoten, dat men gretig naar dit boekje tast, om de voorstelling zich des te levendiger terug te roepen; en men vindt zich bij de lezing krachtig opgewekt, om dat alles nog eenmaal aldaar te genieten; want geene beschrijving haalt bij het gezigt; en hij, die, door dit boekje uitgelokt, die heerlijke oorden voor het eerst gaat bezoeken, zal erkennen, een genot te smaken, dat zijne verwachting zeer verre overtreft. Dit ligt nu in den aard der zaak, en wijte men geenszins aan den Schrijver, die zijne taak op het loffelijkst volbragt.

Het titelvignet stelt de groote, merkwaardige en fraaije ruïne voor op het *Valkenhof*. Het eerste gedeelte van het boekje beschrijft de stad, hare oude geschiedenis, en de merkwaardigste, daar gevondene en deels alsnog aanwezige, oudheden. Het tweede leidt ons in alle de verrukkelijke streken in den omtrek rond. Het derde, eindelijk, beschrijft zoodanige wandelingen en buitenplaatsen, die boven andere nóg de treffendste genoegens der schoone natuur beloven. Belangrijke *Aanteekeningen* en *Bijlagen*, en ten laatste een gedichtje, „*Aan mijn geboorteplekje*," van den Schrijver en Dichter, als toegift, besluiten dit aangenaam boekgeschenk.

De streken van *Arnhem* zijn schoon; dit stemmen wij toe, en die dezelve niet kent, zal er zich door de *Wandelingen* van den Heer J. A. NIJHOFF van overtuigen; maar die van *Nijmegen* zijn vooral niet minder verrukkend; dit heeft steller dezes altijd beweerd. Beiden moet men zien, wil men het betooverend schoone van ons oude vaderland kennen. Wij verblijden ons daarom, dat ook *Nijmegen* en derzelver omstreken eenen zoo waardigen plaatsbeschrijver gevonden hebben.

Gedichten van Mr. A. F. SIFFLÉ. *Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1825. *XII en* 216 *Bl. In* 8*vo. Bij Inteek. f* 1-50.

Er is tegenwoordig voor hen, die zich verbeelden eenige roeping tot de poëzij te bezitten, gelegenheid in overvloed, om, vóór dat zij zich aan eene beslissende optreding wagen, het zelden feilend oordeel des publieks over hunnen dichterlijken aanleg te polsen en deszelfs uitspraak te vernemen. Onze *Letteroefeningen*, benevens de overige zoo talrijke tijdschriften, en de met ieder jaar vermeerderende Almanak-

Digitized by Google

ken, ruimen gaarne, de eene met meer gave des onderscheids dan de andere, een plaatsje in aan zoodanige dichtknopjes, die ten minste eenigermate bloem en vrucht beloven; en de jeugdige Poëet kan uit de meerdere of mindere gemakkelijkheid der opneming, en uit de beoordeelingen, welke bij monde of geschrifte soms over zijne voortbrengselen geveld worden, ligtelijk opmaken, of het zijne zaak is, verder den Pindus op te klauteren, dan wel aan deszelfs voet op zijn gemak eene pijp te blijven rooken. Deze peilen proefmethode is dan in de laatste jaren ook zeer in zwang geraakt, en weinige aanvangers hebben zich met eenen deftigen bundel op het ijs gewaagd, vóór dat zij zich overtuigd hadden, dat zij met den grooten hoop op hunne dichtschaatsen mede konden. Ook de Heer SIPPLÉ behoort onder dit aantal; en, na zijne proefjaren in onze *Letteroefeningen* begonnen en in de verschillende Nieuwjaarsboekjes voortgezet te hebben, houdt hij dezelve thans voor geëindigd, en treedt met eenen afzonderlijken en wel uitgebreiden dichtbundel te voorschijn, dien wij aan het lezend publiek met de noodige aanmerkingen zullen aankondigen.

Uit het geheel dezer verzameling blijkt het overtuigend, dat de jeugdige Zanger (in 1822 vierde hij, volgens het dichtstuk op bl. 167, zijnen twintigsten verjaardag) dichterlijken aanleg bezit, ja zelfs durven wij zeggen, dat hij Dichter is; eene lofspraak, met welke Recensent in geenen deele kwistig is, daar hij weet, hoe velen zich tegenwoordig dezen eernaam aanmatigen, die slechts geoefende en kunstige Verzenmakers heeten moesten. Zonder op de hooge scheppingskracht en de stoute vlugt van den toekomstigen Liere dichter aanspraak te kunnen maken, bezit SIPPLÉ echter eene levendige verbeeldingskracht, welke hem telkens beelden en vergelijkingen in overvloed, misschien in te grooten overvloed, aan de hand geeft, en de tafereelen, die zijn geest aanschouwt, krachtig en uitvoerig doet schilderen. Minder bedeeld is hij met eene andere dichterlijke gave, welke in ons oog steeds eene der schoonste blijft, ofschoon zij, om derzelver overdrijving in een nog niet lang voorbijgegaan tijdperk onzer Letterkunde, in minachting geraakt zij, namelijk dat teeder gevoel, die ware *sentimentaliteit*, welke ons dikwijls een' traan in de oogen doet blinken, wanneer zij de denkbeeldige wereld tegen de werkelijke overstelt, en vreemden of eigen' zieletoestand hartroerend schil-

dert. Maar, indien hij ons gevoel dan al zelden opwekt, hij valt daarom geenszins in den tegenovergestelden en thans zoo geliefden trant, welken wij als het graf van alle ware poëzij beschouwen, schoon onze eerste meesters denzelven mogen verdedigen, — dat kleingeestige en eeuwigdurende beschrijven van de erbarmelijkste kleinigheden, hetwelk men ons wel vóór treffend en keurig schilderen zoude willen uitventen, maar dat het hart even koud als het hoofd ledig laat. Waarlijk, die Heeren, welke ons het klimmen langs een touw en het klieven met eene zaag in een aantal regels zoo naauwkeurig voor de oogen en ooren tooveren, dat men er bij begint te geeuwen, konden uit de schildering, welke ons SIFFLÉ, in het eerste dichtstuk van dezen bundel, levert, van het Paradijs en deszelfs eerste bewoners, leeren, wat dichterlijke beschrijving zij. Gaarne geven wij eenige regels uit dit brokstuk tot proeve:

Schoon zijt ge, jeugdig Paar, gelijk de Morgenstond,
Die hyacinth, narcis en rozen spreidt in 't rond,
Als ze uit de baren in een koets van purperwolken
Ter hemelbane stijgt en neêrziet op de volken.
Rein is uw ziel, gelijk de parelende dauw,
Als paradijslucht en der transen helder blaauw,
Of als het zilver der rivieren, die ontgleden
Aan frissche bronnen, en zich spoeden door uw Eden.
En uw verstandsbegrip, zoo vlug, zoo ruim, zoo hoog,
Is als eens arends vlugt, die tot den hemelboog
Op taaije vleuglen snelt, om, na dat stoute stijgen
Als van Jehova's troon, op aarde neêr te zijgen.

Misschien wat weelderig, maar toch schoon, dichterlijk zijn deze regels; jammer, dat dezelve gevolgd worden door eene vergelijking van de majesteit, die uit de oogen der eerste menschen straalde, met de zon,

. . . . wen zij den wereldkloot,
Van uit het hoogste punt des hemels, voor haar blikken
Als smelten doet, en dreigt de kudden te doen stikken,

welke wij niet alleen om dat *stikken* geheel moeten afkeuren, maar ook, wijl zulk eene verzengende, tirannieke majesteit beter aan eenen GENGIS-KHAN, dan aan de eerste men-

Digitized by Google

schen in het Paradijs, zoude te pas gekomen zijn. SIFFLÉ gevoelde dit zelf, en tracht de uitwerking te matigen, door bijvoeging van het volgende:

Doch deze heerlijkheid, waaruit uw adel blijkt,
Weet gij te tempren door een zachtheid, die gelijkt.
Aan de avondschaduw van de koele en sombre dreven,
Waarin de Godsstem ruischt, terwijl de bladren beven.

Doch hierdoor verviel hij juist in het gebrek, dat HORATIUS, in de eerste regels van zijnen brief aan de *Piso's*, zoo geestig gispt, en tegen zijn voorschrift: *Non placidis coeant immitia.*

Over het algemeen, gelijk wij boven reeds zeiden, is SIFFLÉ wat al te kwistig met zijne vergelijkingen; en schoon hij er dikwijls zeer treffende bezigt, b. v. deze eenvoudige:

Zoo ademt de kamil een' geur, te meerder zoet,
Hoe dat ze meerder is vertreden van den voet, (bl. 18.)

(bij welke wij beurtelings aan LAMARTINE en CATS dachten, hoe wonderlijk die Heeren ook zouden opzien van zich zoo in onze gedachten vereenigd te vinden; aan den eersten om de stof,

„Et le baume flétri sous le pied qui le foule
Repand ses parfums sur vos pas."

en aan den laatsten om den trant, tot welken SIFFLÉ, ook een *Zeeuw*, wel meer overhelt, b. v. eene bladzijde vroeger:

Al ligt het blinkend goud in nijdige erts gescholen, enz.)

zoo kan het niet anders, of er loopt ook wel eens eene deerlijk mislukte onder; b. v. deze, in welke hij de verrukking van een' man, die ter strafplaats heengevoerd en onverwacht bevrijd wordt, dus beschrijft:

Maar zie zijn blijdschap, nu 't gezegend woord „*Genade!*"
Op 's Konings wenk, de lucht doorrolt. Geen burger baadde
Zich in zoo hoog genot, wanneer des Vorsten hand
Zijn borst versierde met verdienden ordeband.

Digitized by Google

Waarlijk, zou men niet zeggen, dat SIFFLÉ er bijzonder op gesteld schijnt te zijn, om tot Ridder geslagen te worden? Bij wijsgeerige koppen geldt dat aardigheidje iets minder, dan de bevrijding van de doodstraf. Doch, in ernst gesproken, dergelijke vergelijkingen vernietigen den indruk geheel en al, in plaats van denzelven, gelijk zulks behoorde, te versterken. De jeugdige Dichter zal best doen met eenige gelijkenissen minder aan te brengen, maar dezelve steeds goed te kiezen.

Wij bemerken daar, dat wij ons in eene uitweiding toegegeven hebben, uit welke SIFFLÉ misschien eenig nut zal kunnen trekken, en die ons daarom dan ook, hopen wij, door onze lezers zal vergeven worden, welke er dit bij gewonnen hebben, dat zij het dichttalent van den jeugdigen Zanger eenigzins naauwkeuriger hebben leeren kennen. Thans keeren wij tot de hoofdzaak terug.

Wij hebben het dichttalent van SIFFLÉ gekenschetst, als noch hoog lyrisch, noch echt sentimenteel, maar toch als rijk aan vinding, vurig en beeldrijk. Hij bezit reeds voldoende magt op taal en rijm, en is de dichterlijke uitdrukking genoegzaam meester, om, wanneer hij behoorlijke moeite en tijd aanwendt, verzen te maken, die in deze opzigten boven alle aanmerkingen verheven zijn. Thans komt nog wel het een en ander voor, dat niet door den beugel kan; b. v. hij rijmt *begeerlijkheid* op *heerlijkheid*, bl. 4, in het staande rijm, dat, volgens onze dichtwetten, nog veel minder geoorloofd is, dan *Geestenheer* op *Opperheer*, bl. 11, en *beleid* op *voortgeleid*, bl. 9; hij verzuimt in de Alexandrijnen te dikwijls de snijding, dat slechts om gewigtige redenen, en dan nog spaarzaam, mag gedaan worden; hij is wel eens, maar toch zelden, niet duidelijk, niet verstaanbaar, b. v. op bl. 5. van ond.:

Is ooit een moorder held, om hier de held te wezen;

hij zondigt wel eens tegen ons taaleigen:

Ik had u zoo graag een kransje GEVLECHT (bl. 157);

Zie mijn rijtuig *wachten staan* (bl. 155, voor: staan te wachten);

schrijft telkens *rond* uwe outers voor *om*, en dergelijke kleinigheden meer; doch deze smetjes getuigen meer van eene niet genoeg naauwkeurige overziening, dan van onkunde of onmagt, en wij vergeven die gaarne, daar men, scherp zoe-

Digitized by Google

kende, ook bij onze eerste meesters dezelve in niet minderen getale aantreft.

Bij alle de goede hoedanigheden, welke wij reeds aan de Zanggodin van SIFFLÉ geprezen hebben, voegt zij nog (en dit is waarlijk niet het geringste) de edelste denkwijze. Godsdienst, Deugd en Christendom, Vaderland, Vrijheid en Verlichting zijn de onderwerpen, welke haar bezielen en de vurigste gezangen doen uitstorten; en zij voert overal eenen toon, den liefderijken Christen en verlichten Wijsgeer ten volle waardig. Dat het eene stuk ons beter beviel dan het andere, spreekt van zelf; zoo houden wij den *Lof der Dichtkunst* voor het beste, en de gelegenheidsgedichten voor de minste uit deze verzameling; doch overal blinkt onmiskenbare aanleg, die slechts eene vlijtige, maar tevens bedaarde oefening behoeft, om voortreffelijke vruchten te leveren. SIFFLÉ ga voort met soms zijne krachten te beproeven aan de navolging van meesterstukken der vreemde Letterkunde, zoo als hij hier reeds aanvankelijk met eenige heerlijke gedichten van SCHILLER, POPE en LAMARTINE gedaan heeft. Er is niets, dat meer oefent, meer naijver opwekt, dan dat gedurig vergelijken onzer eigene dichterlijke uitdrukking met die van zulke meesters.

Eéne zaak moeten wij, ten slotte, den jeugdigen Zanger nog op het harte drukken: dat hij zich toch niet wage aan onderwerpen, welke hem te hoog en te rijk zijn, en die hij niet volkomen meester is! Dat dit wel eens plaats gehad heeft, blijkt uit niets duidelijker, dan uit den aanleg van het eerste gedicht in deze verzameling: *Gods weg met het Menschdom*, uit hetwelk wij boven eenige regels hebben overgeschreven. In deszelfs aanhef bezingt hij schoon en treffend den staat der menschelijke onschuld in het Paradijs; vervolgens minder schoon den val en den eersten broedermoord; rept dan in twee regels van den Zondvloed, en waagt van daar eenen halsbrekenden sprong tot op Jezus' komst, die uitvoerig bezongen wordt, gelijk ook de vervolgingen der eerste Christenen. Dan beklaagt hij zich, dat het reine Christendom door het Gnosticisme verdrongen werd, en van dat Gnosticisme vliegt hij in ééns over op de Reformatie, van waar hij met geen' minder geweldigen overgang in ééns komt (hoe, begrijpt men niet regt) tot eene schildering van onzen staat na den dood. Waarlijk, de onevenredigheid der behandeling is hier zoo groot, en er zijn in dezelve zoo vele we-

Digitized by Google

zenlijke punten over het hoofd gezien, dat het genoegzaam blijkbaar is, dat de Dichter zijn onderwerp niet doordacht heeft, ja met deszelfs verbazende uitgestrektheid en wijsgeerige diepte ten eenemale onbekend was. Hetzelfde gebrek aan geleidelijke ontwikkeling en dichterlijke volledigheid, welke men wèl van de prozaïsche onderscheiden moet, vindt men in de Dithyrambe: *de Veredèling der Menschheid*; doch hier is zulks, om den aard der dichtsoort, meer verschoonbaar. SIEVLIS roept bij den aanhef uit:

> Verbeelding! wil mijn Zangster leiden
> Door 't puin van zestig eeuwen heen;

doch zij voldoet op eene zeer springende wijs aan zijn verzoek, want zij voert haren kweekeling slechts onder de Aartsvaders, vervolgens in den tempel te Jeruzalem, dan tot Jezus, toen hij rondwandelde op aarde, en van daar eensklaps in het duizendjarige rijk, en het nieuwe Jeruzalem.

Wij hebben deze aanmerking tot het einde onzer aankondiging bespaard, opdat zij des te meer indruk mogt maken op eenen jeugdigen Zanger, in wiens roemvollen voortgang op de baan der eer wij zooveel belang stellen.

God met ons, (.) *Hymne*; *door Mr.* I. DA COSTA.

Want daar en is onder den hemel geen andere naam, die onder de menschen gegeven is, door welken wij moeten salig worden. PETRUS.

Te Amsterdam, *bij* J. H. den Ouden. 1826. *In gr.* 8*vo*. 22 *Bl. f* 1-50.

Wel is de Bijbel bij dit dichtstuk gebruikt! Ook op de keerzijde des titelblads leest men een *motto* uit den Bijbel, boven de *Hymne* (?) drie, en aan den voet der bladzijden telkens Bijbelteksten. En echter noemen wij dit werk van DA COSTA al eens heel *on-bijbelsch*.

De Dichter, namelijk, lang gedragen in zijne dorheid, morrend en wanhopend zijne dagen verteerd ziende, zielsgenot gezocht hebbende, onder anderen, in brandende driften en wellust, en maagdenharten roovende Ridderverdienste, ja geboren in de blindheid der zonde, en trouweloos van hart (de man getuigt het zelf), is *herteeld* tot eene *nieuwe* bevatting; b. v.: Israëls God is één, maar in zijne eenheid drie; Gods

Zoon bestond van eeuwigheid gegenereerd in 's Vaders schoot; aan zijnen eigen' Zoon wreekte God zelf de geschondene wet, ezv. — Het smart ons, dat de verborgenheid der Godzaligheid zoo ongerijmd bezongen wordt. Zoo, ja zoo muurt men den Jood den ingang in het rijk der hemelen digt; zoo stijft men het ongeloof in zijne vijandschap; zoo doet men nieuwen wijn in oude lederen zakken, en zet het licht der Goddelijke waarheid onder het bed, door de scholastiekerij geschud, en waarop het vooroordeel en de ijver zonder verstand en deugd zoo gaarne zich nedervlijen.

Wat de dichterlijke waarde van dit boeksken betreft; zangen, *bewonderd* (Is dat geen heel erge taalfeil, volgens BILDERDIJK? Doch, deze mag wel uitscheiden van zoo af te geven op taalbeoefenaars, nu zijne twee beruchtste Joodsche leerlingen zijn gezag zoo weinig eerbiedigen, als wij in vele staален konden aanwijzen!) *zangen*, dan, *bewonderd door het luisterend gewelf*, vindt men hier niet; en of het op deze wijze zal gelukken, *de aarde te doorgalmen*, *in liefelijke psalmen en donderende klanken*, betwijfelen wij. Wij gelooven, dat de VIJGEN en dito vromen geene liefhebbers van dichtstukken zijn; de uitgever had althans voor dit wel eene andere benaming aan DA COSTA mogen verzoeken, want — wat weet men, in de zoogenoemde oefeningen, van *Hymnen*? Of dient het stuk voor de dichterenwereld? In allen gevalle, wij zijn blijde, dat het zóó gevormd is. Kwaad doet het dus te minder.

Voor Vrienden van STILLING. *Iets van en over* J. H. JUNG, *genoemd* STILLING. *Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1825. *In kl.* 8*vo.* 107 *Bl. f* :-90.

STILLING'S Vrienden zijn bij ons ook velen; aan dezen ja, hetgeen men hier van hem nog ontvangt, zeker welkom. Het zijn een paar verhalen, in het *Taschenbuch van Aschenberg* 1806 uitgegeven; zij passen wel bij zijne overige geschriften; zij gelden zijne familiebetrekkingen, en zijn in 's mans bekenden Christelijken geest. Uit het *Taschenbuch*, dat hij zelf van 1805—1816 *voor Vrienden van het Christendom* uitgaf, ontvangen wij hier eene *bloemlezing* van *spreuken*, in 's mans eigenen geest, waaronder wij zeer kostbare opmerkten. Het bijgevoegde *iets over* STILLING is *van eenen*

Digitized by Google

Vriend aan de oevers van den Main, en van eenen anderen *aan de oevers van de Oostzee.* Beide bevestigen den aan den waardigen man in vele opzigten verschuldigde hoogachting. Zij willen hem, ten aanzien zijner *Theorie der Geestenkunde*, zijner *Verklaring der Openbaring van Joannes*, van *den graauwen Man*, en zijnen *Christelijken Menschenvriend* en *Heimwee*, voor zoo veel des noods, verdedigen. *Nog iets ter herinnering aan* STILLING is van zijnen Vriend GÖTHE. Twee dichtstukjes: *op den dood van* STILLING, en *aan den zalig ontslapenen* JUNG-STILLING, besluiten dit boekje, dat voor de Vrienden van 's mans geschriften een lief geschenk nog is, en anderen tot kennismaking met die geschriften kan opwekken, hetgeen zich in allen gevalle niemand beklagen zal. — Wij zouden *verbannen* schrijven, in plaats van *verband*, gelijk de Vertaler bl. 92 heeft verkozen te doen.

Onderhoud voor huisselijke en gezellige kringen. Door PETRONELLA MASTENBROEK. *IIde of laatste Deel. Te Sneek, bij* F. Holtkamp. 1825. *In gr. 8vo.* 494 *Bl. f* 3 - 75.

Dit produkt van eigen grond is op nieuw een overtuigend bewijs, dat wij het uitheemsche zeer gemakkelijk kunnen ontberen. Wij ontvangen hier wederom drie verhalen van goeden, nuttigen, zedelijken inhoud, in eenen zoo kieschen smaak geschreven, dat ook van dien kant bij dezelve niets te wenschen overig blijft. Ieder verhaal staat op zichzelve; en hoewel wij den welverdienden lof, door ons zoo ruimschoots aan het eerste deel gegeven (*), hier gaarne herhalen, zoo voelen wij bijna spijt, dat hier de titel van *tweede* deel misschien den eenen of anderen kooper kan afschrikken, omdat hij het eerste deel niet bezit. 1) *Het Vrouwenkransje* leidt ons in den beschaafden kring van zeer voorbeeldige vrouwen, die haren gezelligen avond doorbrengen met zeer onderhoudende en leerzame gesprekken, en wijst het ongelukkige van het minder gevoel van innerlijke waarde in eene brave en achtingwaardige huisvrouw en moeder aan, welke daardoor vreest, dat haar echtgenoot haar niet genoegzaam achten en beminnen kan. Het sluit met eene treffende geschiedenis. 2) *De Familie Suzenheim* teekent, met treffende kleuren, het edele, teedere, deugdzame vrouwehart, hetwelk, nederig en stil, iederen deugdzamen aantrekt, geluk waardig is, geluk ge-

(*) *Letteroeff.* voor 1824, bl. 410.

Digitized by Google

niet, en geluk doet genieten; terwijl de schoonste en listigste Coquette zich in haar eigen garen verwart. 3) *Constantia Gildenhorst*, eindelijk, is de meest overtuigende aanwijzing, hoe beschaving van verstand en hart het huwelijksgeluk verhoogt en eeniglijk bevestigt. Het is niet de lof eener *geleerde* vrouw, maar eener wezenlijk, in iedere huisselijke betrekking, kundige en getrouwe, en tevens wezenlijk beschaafde en echt veredelde echtgenoote. Aan iedere onzer lezeressen bevelen wij dit leerzaam verhaal van ganscher harte aan.

FENNA MASTENBROEK verdient inderdaad hare sinds lang reeds gevestigde achting bij ons lezend publiek, en de groote goedkeuring harer geschriften zal haar verstand en smaak (hiervan houden wij ons overtuigd) in geenen deele gevaarlijk zijn. Ieder van hare verhalen, in dezen trant, doet verlangen naar meerdere; en wij verblijden ons, dat eene aanteekening ergens in dit werk ons daarop doet hopen.

Enkele min of meer zinstorende drukfeilen had men moeten vermijden, of althans van het slot den lezer aanwijzen; zij zijn echter maar weinige.

Handwoordenboek der Fabelkunde, ter opheldering der dichterlijke werken en voortbrengselen der beeldende kunsten, welke met de Godenleer der Ouden in betrekking staan, bewerkt naar CHOMPRE, *door* J. GREVELINK. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1825. *In 12mo.* 229 *Bl.* f 1-20.

Voor dit boekje is geene voorrede. De titel kan dan ook de plaats eener voorrede vervullen, in zoo verre wij daaruit het oogmerk zien, met hetwelk dit Handwoordenboek is zaamgesteld. Evenwel hadden wij gaarne iets van dien CHOMPRE vernomen, die ons geheel onbekend is, gelijk ook van de manier, hoe de Heer GREVELINK de Fabelkunde van zijnen voorganger bewerkt heeft. Wij moeten het stuk nu beoordeelen zoo als het ligt, en zullen te dien einde de letter A doorloopen.

„*A, deze letter werd bij de Grieken als een kwaad voorteeken aangezien, wanneer zij offerden, want daarmede begonnen doorgaans de bedreigingen, die de Priesters, van wegen hunne Goden, over den volke uitspraken.*" — Wij verstaan dit artikel niet, noch herinneren ons, ooit iets van dien aard

te hebben gelezen. Heeft de Schrijver dit ook verkeerd uit een of ander *Lexicon* overgeschreven, waar hij melding gemaakt zag van de ἀ, als ἀνατολή, in de heilige Schrift?

„*Aba*, *stad in Lycien*, *waar een tempel van Apollo was*." — Dit is eene oude dwaling, reeds wederlegd in de aanmerkingen op *Stephanus Byzantinus*. De tempel en het orakel van Apollo waren in *Phocis*.

„*Abadir*, *of Betile*." Lees *Baetylus*. Gelukkig, indien andere namen zoo weinig op zijn Fransch verbasterd waren! Daar zijn er, maar welke men raden moet. Deze ongerijmdheden in de drie eerste woorden deden ons reeds geen gunstig denkbeeld van dit Mythologisch Woordenboek opvatten, waarin wij, verder voortbladerende, bevestigd werden. Van dien aard zijn *Hero en Leander*, *beide te Abydos geboren*, *Calpeus* voor *Calpe*, de naam van *Acesius* en *Alexicacus* gegeven aan *Telesphorus*, daar Telesphorus ook een bijnaam van Apollo was, *Actiaches* voor *Actiaca*, enz. enz. enz.

Die het volgende artikel verstaat, is wat meer dan een Davus! „*Æmonia Artus*, *eene toveres*, *door Ovidius dus genaamd*. *Die zelfde dichter noemt het sterrenbeeld Sagitarius*, *de boogschutter*, *Aemonia Artus*, *wijl Chiron in Thessalien leefde*."

Het is jammer, dat Boekhandelaars, iets ondernemende, hetwelk minder in hun bereik valt, niet te voren raadplegen met deskundige mannen. Indien de Heer WESTERMAN dat gedaan had, zou zoo veel goed papier en zoo vele fraaije letters niet misbruikt zijn, om de wartaal van eenen onkundigen CHOMPRÉ in het Nederduitsch te herhalen. Men vindt er ook in verklaard, wat *Abracadabra* is, en met figuren uitgecijferd. Dit motto had het boek gepast.

Aanleiding tot de kennis der Letterkundige Geschiedenis der Nederlanden, *door* D. BUDDINGH, *Huis-onderwijzer in 's Hage*. 's *Gravenhage*, *bij* A. Kloots en Comp. 1825. *In kl. 8vo. XII*, 202 *Bl. f* 1-25.

De Heer BUDDINGH stelde deze Letterkundige Geschiedenis op ten behoeve zijner leerlingen, en geeft dezelve uit, om hun den tijd van het naschrijven te besparen, en ook anderen tot deze kennis op te leiden, bijzonder toekomstige leerlingen der Latijnsche scholen. Hij heeft veel gebruik gemaakt van het grootere werk van den Heer N. G. VAN KAM-

Digitized by Google

DEN, deszelfs verdeeling in tijdvakken gevolgd, en er eenige tijdtafelen bijgevoegd. Dat men den jongelieden vroegtijdig hoogachting inboezeme voor onze verdienstelijke vaderlandsche mannen, in alle vakken van geleerdheid, is zeer loffelijk; maar het is eene andere zaak, dat men hun een systema geeft van zoo vele personen en zaken, hetwelk ons voorkomt boven het begrip van dien teederen leeftijd te zijn. Naar ons oordeel wordt hetzelfde doel beter bereikt, door jongelieden van tijd tot tijd bekend te maken met het leven dier mannen, gelijk hetzelve in de werkjes der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* en andere stukjes is opgesteld. Zoo iets lezen zij met genoegen, en het blijft hun bij; daardoor worden zij van zelf en met het toenemen der jaren ongevoelig opgewekt, om de geschriften dier mannen, welke onder hun bereik vallen, te leeren kennen. De Heer BUDDINGH begint zijn Eerste Tijdvak op deze wijze: „*Behalve de geweldige schok, door de Kruistogten reeds vroeger aan geheel Europa medegedeeld, bragt ook de bloei des koophandels in dit tijdvak, door de gemeenschap met het naburige Frankrijk en Duitschland, zeer veel toe tot de welvaart en de beschaving van den burgerstand in de Nederlanden.*" Voorts spreekt hij van *minneliederen in Provence en Languedoc*, van *Ridderromans*, van *Zwabische Keizers*, *Esopet*, *cycl*, *de ronde tafel*, *Roeland* en *Etzel*, of *Attila*. Hoe veel is er niet noodig, dat men jongelingen een duidelijk denkbeeld van dit alles geve; en dit zal men aan kinderen leeren? Waarlijk, men vergt veel, te veel; en het kan aan velen onzer tegenwoordige onderwijzers niet genoeg gezegd worden, dat hun roem niet bestaat in het schrijven van boeken en boekjes en het vormen van geleerde kinderen, maar in een langzaam en doelmatig ontwikkelen der verstandelijke vermogens hunner kweekelingen. De Heer BUDDINGH heeft getoond, dat hij een ijverig en vlijtig man is; en het boekje, door hem uitgegeven, kan zijn nut hebben voor 's mans ambtgenooten, welke in onze letterkundige geschiedenis min bedreven zijn. Het is ons wat al te kronijkmatig voorgekomen, hetwelk zeker toegeschreven moet worden aan de zucht om kort te willen zijn. Ook zijn er vele grove misstellingen in de eigennamen, b. v. in de Voorrede wordt CONSTANTIJN HUYGENS *Neêrlands* NEWTON genaamd, NICOLAUS GAUZIUS voor GRUDIUS, TIBULUS, CATULLIUS, EURIPIDUS, enz. enz.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Hulde aan CHRYSOSTOMUS, *door* A. DOIJER, *A. L. M. Phil. Dr. en Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. IIde en IIIde Stuk. Te Zwolle, bij* H. A. Doijer. 1819–1822. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 503 *Bl.* *f* 4-80.

JOANNES CHRYSOSTOMUS, *voornamelijk beschouwd als een Voorbeeld van ware Kanselwelsprekendheid, door* A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1825. *In gr.* 8vo. 130 *Bl.* *f* 1-80.

Wij voegen deze beide werkjes bij elkander, omdat zij beide merkwaardig zijn, als huldeblijken, door Protestantsche Leeraars van onderscheidene Genootschappen aan eenen alouden Kerkvader toegebragt, en als beschouwingen van deszelfs verdiensten uit onderscheidene oogpunten.

Nadat de Eerw. DOIJER, in zijn eerste stuk, CHRYSOSTOMUS voornamelijk als *Kerkleeraar* beschouwd, deszelfs lotgevallen en verdiensten in dit opzigt vermeld had, gaat hij in deze beide over, om uit des grooten Kerkvaders talrijke Leerredenen eenige ter proeve te kiezen, namelijk *over de soorten der dienstbaarheid, door de zonde in de wereld gebragt, over de vraag, of wij gestraft worden voor de zonde onzer eerste Ouderen, over het verschil tusschen Petrus en Paulus te Antiochië*, de rede, toen EUTROPIUS zich te *Konstantinopel* in de hoofdkerk geborgen had, vier *Homiliën* tegen de *Joden*, nog een gedeelte uit eene Verhandeling tegen dezelve, eene Lofrede op PAULUS (de vierde *Homilie* op dien Apostel), alles, behalve de laatste Leerrede, met godgeleerde aanmerkingen van den Vertaler; eindelijk nog (in het tweede stuk) eene bloemlezing uit de werken van

CHRYSOSTOMUS, met dergelijke aanteekeningen, en zes Leerredenen in den smaak van CHRYSOSTOMUS, waaronder vier over de geschiedenis van den rijken jongeling.

De Heer VAN DER HOEVEN beschouwt, in zijn beknopt en zeer wel geschreven stukje, CHRYSOSTOMUS meer als *Redenaar*, en wel bepaaldelijk als *geestelijk Redenaar*. Hij laat ook wel eene korte schets van zijn leven en zijne lotgevallen vooraf gaan, doch slechts ter inleiding, om de welsprekendheid van CHRYSOSTOMUS te beschouwen, naar hare hoofdvereischten volgens de Ouden, — eene meer gepaste dan vernuftige *uitvinding* der stoffen, naar de onderscheidene behoeften en omstandigheden zijner hoorders; eene juiste, hoewel meerendeels verborgene *schikking* of verdeeling; eene krachtige, natuurlijke, verhevene *voordragt*, en eene *uitvoering*, die, blijkens de werking zijner redenen, treffend en welsprekend moet geweest zijn, en waarbij hij geheel en vrij staande uit het hoofd sprak. Zijn edel, godsdienstig *hart* was eindelijk de bron zijner welsprekendheid. In verscheidene proeven wordt een en ander nader aangetoond en ontwikkeld, en de Schrijver laat ons op het einde vervuld met de zedelijke en verstandelijke grootheid van zijnen held. Eenige noten dienen tot opheldering.

Het is, zeiden wij boven, merkwaardig, dat CHRYSOSTOMUS binnen kort zoo zeer de aandacht onzer Protestantsche landgenooten opgewekt heeft. Want ook BILDERDIJK heeft, in het achtste Deel der *Mnemosyne*, eene Redevoering van CHRYSOSTOMUS, en wel dezelfde als de Eerw. DOIJER, namelijk die *over* EUTROPIUS, vertaald medegedeeld. Doch de edele Patriarch van *Konstantinopel* steekt ook onder de menigte der Kerkvaders zeer luisterrijk uit. Welligt is de tak der Godgeleerde Letterkunde, die de *Duitschers* onder den naam van *Patristiek* kennen, bij ons Protestanten wel wat te weinig beoefend, en het is loffelijk, dit verzuim in te halen; ook beloonen Schrijvers, als JUSTIJN *de Martelaar*, in *sommige* zijner werken, MINUTIUS

Digitized by Google

FELIX, CLEMENS ALEXANDRINUS, ORIGENES (eene schatkamer, ook voor de *ongewijde* Letterkunde), ARNOBIUS, LACTANTIUS, en eenige stukken van AUGUSTINUS, wel de moeite, daaraan besteed; doch men moet erkennen, dat de woede van stelselzucht, van onchristelijk verdoemen, van ketterhaat, — dat onkunde en soms in het oog loopend misverstand of verkeerde toepassing der Heilige Schrift en ongepaste *Allegorie* vele plaatsen, niet alleen der genoemde Schrijvers, maar vooral ook van TERTULLIANUS, HIERONYMUS enz., misvormen. Veel minder is dit het geval met CHRYSOSTOMUS. Zeer ijverige en verstandige beoefening der Heilige Schrift, kennis ook aan de ongewijde welsprekendheid, met welker pit en merg hij zich doorvoed had, een edel hart, dat minder *gevoelens* dan *gezindheden* en *daden* bestreed, mannentrots voor Keizerstroonen, en onbewimpelde, onbeschroomde bestraffing der ondeugd, waar hij ze vond, al was het naast den troon of in de paleizen der Grooten, eindelijk *Demosthenische* kracht van voordragt, — zie daar, wat CHRYSOSTOMUS boven alle andere Kerkvaders verheft, en hem, ook onder Protestanten, die aan deze Vaders geen grooter gezag dan aan andere Schrijvers toekennen, bijzonder doet hoogachten. Doch de Heer VAN DER HOEVEN erkent gereedelijk, dat CHRYSOSTOMUS, door arbeid overkropt, niet altijd zoo vele zorgvuldigheid aan zijne leerredenen besteden kon als hij wel wenschte; inderdaad is hij gansch niet vrij van verkeerde opvatting en toepassing van schriftuurplaatsen, en zijne al te groote beeldrijkheid, ja opeenstapeling van beelden (die zelfs wel eens ongepast zijn) levert juist een contrast met DEMOSTHENES op. Men moet echter ook bedenken, dat CHRYSOSTOMUS in eenen tijd leefde, toen de echte Welsprekendheid reeds diep, zeer diep gevallen was; dat de *allegorische* wijze van opvatting zeer schadelijk was voor zuivere en onpartijdige schriftverklaring; dat men meende, in de groote mannen des Bijbels, vooral in de Apostelen, geene gebreken te mogen zien, en dat ook

Digitized by Google

de afkeer tegen andersdenkenden, Ketters, *Joden* en Heidenen, zoo algemeen was, dat men Kerkleeraars, bij wie dezelve niet in stelligen haat overging, reeds voor goedaardig en zachtmoedig houden mogt. Van alle deze gebreken ontmoeten wij bewijzen in de Leerredenen, door den Heer DOIJER vertaald. Van de verkeerde opvatting geeft ons de *Homilie* over PETRUS en PAULUS een treffend bewijs. Om toch PETRUS niet in 't ongelijk te doen stellen, onderstelt hij eene *afspraak*, volgens welke PETRUS zich door PAULUS liet bestraffen, opdat hij daarna met te meer vrijmoedigheids de Discipelen zou kunnen berispen. (DOIJER, II, bl. 95.) Met groote woordenrijkheid en niet zonder vernuft zoekt hij deze baarblijkelijk valsche stelling, de geheele leerrede door, te betoogen. In zijne *Homiliën* tegen de *Joden* beweert hij, dat MOZES bevolen had, het Paaschfeest te *Jeruzalem* te vieren, hoewel het woord *Jeruzalem* in de geheele Wet niet voorkomt, en hetzelve eerst vijf Eeuwen na MOZES, onder DAVID, aan het *Joodsche* Rijk kwam. Doch deze onderstelling moet hem tot iets anders dienen, te weten, om de *Joden* te berispen, dat zij in hunne ballingschap de Wet onderhouden, hetgeen, volgens CHRYSOSTOMUS, noch DANIËL, noch EZECHIEL, noch eenige *Joden* in de *Babylonische* gevangenschap hebben gedaan. Hij zegt in de volgende Leerrede, dat de Profeten volstrekt niet de herbouwing van *Jeruzalem* en het einde van de *tegenwoordige* ballingschap der *Joden* voorspellen, gelijk zij zulks van alle de andere gedaan hebben. Er zijn echter eene menigte plaatsen in de Profeten, die naauwelijks anders dan van eene toekomstige herstelling der *Joden* kunnen verstaan worden. Het is waar, men heeft andere, geestelijke uitleggingen van die plaatsen; maar een Redenaar mag toch hen, die zich aan de *letterlijke* uitlegging houden, niet *uitdagen*, hem éénen der Profeten aan te wijzen, die voorspeld heeft, dat de stad zal herbouwd worden. Men denke slechts aan zoo vele plaatsen uit JESAÏAS! De Leerrede, waarin deze redenering het *thema* is, beslaat bij DOIJER *een-en-ze-*

Digitized by Google

twintig *bladzijden*; en de Redenaar verontschuldigt zich, in zijne daarop volgende *Philippica* tegen de *Joden*, met de heeschheid, die eerstgemelde hem veroorzaakt had. En hier komt ons een van die, onzes inziens, geheel mislukte beelden voor, waarvan wij zoo even spraken: „Ge„lijk wilde dieren, (hierop komt het neder) door het „proeven van menschenvleesch en menschenbloed in de „kampspelen, eerst regt heet daarop worden, en zich „daarvan niet meer kunnen onthouden, dus worden ook „wij, nadat wij eens den strijd tegen de *Joden* begon„nen hebben, daardoor zoo ontvlamd, dat wij, hoe „heesch ook, er niet van kunnen uitscheiden." Hoe juister dit beeld ware, des te afgrijselijker en ongepaster zou het zijn; het zou de *Joden*, als ongelukkige slagtoffers, belangrijk, en CHRYSOSTOMUS, als eenen tijger, hatelijk maken! Gelukkig is het valsch. Een paar bladzijden verder zegt hij, „dat de martelaren den *Joden* „eenen bijzonderen haat toedragen, vermits zij den Hei„land, dien genen gekruisigd hebben, boven alles lief„hebben." Haat dus in den Hemel! Doch wij gelooven, dat CHRYSOSTOMUS hier slechts eene *antithesis* bedoeld, en het zoo erg niet gemeend hebbe.

Wij begrijpen niet, waarom de Heer DOIJER deze vier Leerredenen tegen de *Joden* juist uit zulk eenen rijken voorraad gekozen hebbe, als welke, behalve de opgenoemde gebreken, voor ons geenszins die *krachtige* en *nieuwe* bewijzen tegen de *Joden* bevatten, welke de genoemde Schrijver daarin meent te vinden. De Heer DOIJER is (en dit doet zijn hart eer aan) ongemeen gezet op de bekeering der *Joden*. Maar wanneer deze niet met verstand geschiedt, en met het *instorten van eenen Evangelischen geest*, zoo bekomen wij daarvoor slechts vermomde *Pharizeën*, wolven in schaapskleederen, die, onder den schijn van Christenen, de Christenheid, de Christelijke vrijheid zoeken te ondermijnen, en nog in onze dagen zoo erg zijn als die Joodschgezinde Leeraars, welke PAULUS zoo onuitsprekelijk veel moeite aandeden. Indien de *Jood* het *Nieuwe Verbond* (zonder den

zuurdeesem der *Phariseën* en Schriftgeleerden), indien hij de *wet der vrijheid* omhelst, zoo zij hij welkom; maar wil hij een slaaf zijn van overleveringen, van willekeurige inzettingen der menschen, van het gezag der Ouden in plaats van dat des Bijbels, zoo worde hij afthans geen Protestant, maar voege zich bij de *Roomsche* Kerk, indien hij al Christen wil worden! — Doch dit in 't voorbijgaan. Keeren wij tot CHRYSOSTOMUS weder.

De Redevoering over EUTROPIUS is zekerlijk uitmuntend. Hier vereenigde zich alles, om de hoorders te boeijen: een gevallen Dwingeland, die eene schuilplaats zoekt in die zelfde Kerk, wier voorregten hij heeft zoeken te besnoeijen; die nu, terneêrgebogen aan het altaar, alleen, van alles verlaten en van alles beroofd, een zieltreffend schouwspel van de wisselvalligheid der fortuin biedt aan de van alle kanten toegestroomde menigte. Daar verschijnt nu, op de verhevene spreekplaats, de Redenaar; hij slaat zijne blikken beurtelings op den ongelukkigen gevallenen en op de Gemeente; eindelijk barst hij uit: *IJdelheid der ijdelheden; alles is ijdelheid! Waar is nu de glans van het Consulaat? waar de blinkende fakkels, waar de toejuichingen des Volks, de daverende reijen, en feesten, en opene tafels?* enz. Deze aanhef overtreft, onzes inziens, in gepastheid en den schok, dien het aan 't gemoed geeft, zelfs het vermaarde: *Quousque tandem abutêre, Catilina, patientiâ nostra?* van CICERO, ook in de tegenwoordigheid van dien booswicht uitgesproken, en wordt slechts geëvenaard door MASSILLON's *Dieu seul est grand, mes Frères!* bij het lijk van LODEWIJK XIV. Dit geheele treffelijke stuk, waar CHRYSOSTOMUS nu eens EUTROPIUS, en dan weder, als een toonbeeld op hem wijzende, de Gemeente aanspreekt en tot medelijden beweegt, is, gelijk wij reeds zeiden, door de Heeren DOIJER en BILDERDIJK beide vertaald. Wij hebben die overzettingen vergeleken, en die van BILDERDIJK doorgaans *nerveuser*, beknopter, meer in den smaak van THUCYDIDES en DEMOSTHENES, die Modellen van CHRYSOSTOMUS, ge-

Digitized by Google

vonden. Echter is de vertaling van den Heer DOIJER ook zeer goed, hoewel hier en daar een weinig bekort.

Op deze Redevoering volgde eene tweede, nadat EUTROPIUS, vol schrik over een oproer der soldaten, de kerk verlaten had, doch achterhaald en kort daarna gedood was. Zij heeft veel van de tweede *Catilinarische*; het bekende: *Abiit, excessit, evasit, erupit*. De Heer VAN DER HOEVEN heeft daarvan een treffelijk bewerkt uittreksel gegeven; hetzelve is vol schoone, ja heerlijke plaatsen over het nietige des Rijkdoms; maar de eenheid in het stuk is, naar ons inzien, naauwelijks bewaard. Dit is echter het minste, wat ons hier treft. De kracht der welsprekendheid van CHRYSOSTOMUS heeft alle drie de Vertalers (of liever de twee, want BILDERDIJK geeft zijne overzetting zonder aanteekeningen) zoodanig getroffen, dat zij ook met geen enkel woord aanmerken, hoe de Redenaar hier eene der schadelijkste en gevaarlijkste gewoonten, *het regt van schuilplaats voor misdadigers in de kerken*, verdedigt; eene gewoonte, die nog bijna *vijftienhonderd jaren* na hem onnoemelijk veel kwaad gesticht heeft, en, zoo wij meenen, nog te *Rome* de gehuurde sluipmoordenaars (*Bandieten*) beveiligt, — iets, hetwelk alleen door een verderfelijk bijgeloof, wegens de heiligheid der kerkgebouwen, zulke diepe wortelen heeft kunnen schieten. Maar het Genie doet deze verkeerdheid uit het oog verliezen, en wordt hier ongemeen bijgestaan door bijkomende omstandigheden, de boosheid van EUTROPIUS, en de grootmoedigheid der Kerk, die haren vervolger eene schuilplaats verleent. Doch in den grond der zake had CHRYSOSTOMUS ongelijk, ten zij men het schreeuwendste misbruik *Regt* gelieve te noemen.

Alle deze aanmerkingen op den grooten Kerkvader moeten echter niet dienen, om zijne waarde te verkleinen. Zeer juist merkt de Eerw. DOIJER op, (IIde St. Voorr. bl. 9) dat, ook volgens eene aangehaalde plaats van PLINIUS, slechts groote geesten in staat zijn, zekere misslagen te begaan, waaraan nette, middelmatige, kunstkeurige menschjes altijd onschuldig blijven. Wat is

er niet al gezegd van SHAKESPEARE's barbaarschheid, ruwheid, laffe woordspelingen en valsch vernuft! En wie erkent toch nu niet, dat alle de drie groote *Fransche* Tooneeldichters met elkander het *dichtvuur* niet bezitten, dat in de werken van den *Engelschen* Bard gloeit? Dus mag ook CHRYSOSTOMUS, met al het overdreven beeldrijke en de andere gebreken van zijnen tijd, toch de DEMOSTHENES der oude Christenkerk heeten. — In de bloemlezing, die de Heer DOIJER ons van hem mededeelt, zijn voortreffelijke spreuken. Met genoegen zagen wij in de 2de *Homilie* tegen de *Joden* het hoofddenkbeeld, door BORGER in eene beroemde leerrede zoo schoon ontwikkeld, reeds in de kiem liggen: „Het „gezegde van CHRISTUS: *Ik ben niet gekomen om „Vrede te brengen, maar het Zwaard*, was door geen „menschelijk verstand vooruit te zien; er is dus een be„wijs voor de waarheid des Christendoms." Sommige geliefkoosde gevoelens der latere *Orthodoxie*, b. v. de erfzonde als erfsmet, kent CHRYSOSTOMUS niet. (Zie de 2de *Homilie* van het IIde St., den aanhef.) Ook de oorbiecht is hem onbekend; hij wil, dat wij aan GOD zullen biechten. (DOIJER, II; 2 *H.*, bl. 150, 153.) Hij zegt stellig, dat wij geenen Godsdienst hebben, als eertijds de *Joden*, met vele zinnelijke plegtigheden en uiterlijke instellingen beladen. „Waar gij zijt," zegt CHRYSOSTOMUS, „hebt gij den altaar, het slagtmes en het „offer bij u; *want gij zelf zijt altaar, priester en offer „tevens.* Waar gij u bevindt, kunt gij uw outer oprig„ten. Zoo gij opregt zijt voor God, kunnen tijd en „plaats u niet hinderen. Al buigt gij de knieën niet, al „slaat gij niet op de borst, al heft gij de handen niet ten „Hemel, klopt u slechts een warm hart in den boezem, „zoo hebt gij alles, wat tot een waar gebed wordt ver„eischt." Wie ziet niet, dat al het *Roomsche* kerkgebaar, en in 't bijzonder de Mis, met deze plaats van den zeer regtzinnigen en naderhand heilig verklaarden Kerkvader vervalt? In 't algemeen dringt hij meer op deugd dan op systema, meer op Godsvrucht dan op ijdele ver-

Digitized by Google

tooningen aan. Voor de armen was hij een vader; hij liet geene gelegenheid voorbijgaan, om hen aan het mededoogen zijner broederen aan te bevelen, en wij mogen zeggen, dat hij dit *ten tijde en ontijde* deed. Immers, treffen wij bij VAN DER HOEVEN van het eerste, van ongemeene gepastheid in de aanbeveling der Armen, een voorbeeld aan (bl. 20), in de tweede door DOIJER vertaalde *Homilie* gaat hij onmiddellijk van de verdediging van het Opperwezen, wegens de gevolgen der zonde onzer eerste Ouderen, tot de verachting der Armen over, die te *Antiochië* plaats had... Wij zien daaruit tevens, hoe weinig destijds het stadsbestuur zich met de bedelaars bemoeide, die somtijds, den geheelen nacht door, voor de huizen stonden te kermen, en over dag in de afzigtigste gedaante den weg zoomden, langs welken men naar de kerk ging. Hoezeer hebben onze tijden dan ook *daarin* niet vooruit boven die dagen, welke toch zoo nabij waren aan de schoone gouden Eeuw der Christelijke menschenliefde en mededeelzaamheid!

Wij besluiten deze aankondiging met hartelijke dankzegging aan de beide bekwame mannen, welke ons dezen grooten Kerkleeraar meer hebben doen kennen, en in de hoop, dat hun voorbeeld ook omtrent meer Kerkvaders, bijzonder BASILIUS *den Grooten*, LACTANTIUS en anderen van dien aard, zal gevolgd worden.

De gemoedsgesteldheid van David, onder zijne verschillende lotgevallen, uit zijne Psalmen opgemaakt, en den Christenen tot stichting voorgesteld, in Leerredenen, door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk. IIde Deel. Te 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1825. *In gr. 8vo.* 429 *Bl. f* 3-50.

De eenvoudige vermelding van dit tweede Deel zal voor onze *Letteroefeningen* genoegzaam zijn. Het bevat wederom veertien Leerredenen, in denzelfden goeden trant en denzelfden geest als die in het vorig deel. Zij behan-

Digitized by Google

deelen *Psalm* LVI, CXLII, XXXIV: 10—15, LII, XXXI: 16ª, LVII, XXIII, IV: 8, CXLI, CXXXIX: 19—24, VII, XL: 1—12, CXXXVIII, en XV. Zij wijzen alzoo den godsdienstigen zin en handelwijs van David, gedurende een belangrijk gedeelte van zijn leven, aan. Wij twijfelen geenszins, of ook deze bundel wordt met genoegen, met nut gelezen, en het derde en laatste deel met verlangen te gemoet gezien.

Verheffingen over de wereld en het tegenwoordige tot God en de toekomst. Christelijke leering en vertroosting bij de onvolmaaktheden en ellenden des aardschen levens; getrokken uit de Leerredenen van F. V. REINHARD, *door* M. J. K. WEICKERT. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* A. J. VAN DER VEEN, *Predikant op de Gorredijk. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1824. *In gr.* 8vo. 413 *Bl. f* 3-2

Wij zijn verlegen bij de aanmelding van dit voortreffelijk boek; want met weinige woorden zeggen wij, om den inhoud te doen kennen, naauwelijks iets meer, dan de titel vermeldt; en wilden wij meerdere inlichting geven van den inhoud, den aard en de strekking van hetzelve, zoo zou ons de ruimte ontbreken; en zoo wij iets ter proeve moesten uittrekken, zoo zouden wij onze keuze met moeite bepalen, daar van de vijfentwintig vertoogen nagenoeg elk evenzeer voortreffelijk is. Zelfs de mededeeling der opschriften van elk derzelven is te uitvoerig voor ons bestek. Wij zeggen daarom slechts in het algemeen, dat, bijaldien wij ook nimmer iets gezien hadden van REINHARD's voortreffelijk predikwerk, wij hem hier reeds zouden kennen als een mensch- en oordeelkundig prediker, en een uitmuntend wijsgeer en Christen. Voorts verklaren wij opregt, door de lezing van deze opstellen in ons gevoelen van het volkomen *redelijke* van het Christendom krachtig te zijn bevestigd, maar

evenzeer ook in onze overtuiging van het voortreffelijke van het Christendom *boven iederen Godsdienst der Rede en Wijsgeerte*, en alzoo van het ongenoegzame van het enkel Rationalisme, in het bijzonder bij kruis en lijden. Voor het overige wordt ons hier de leering en de troost van den Godsdienst, bij iedere soort van kwelling en tegenspoed, zoo duidelijk en krachtig, en daarbij uit zoo vele verschillende oogpunten aangedrongen, dat ons niets te wenschen overblijft. Wij bevelen dan ook de lezing, de bedaarde lezing en overpeinzing dezer vertoogen iederen lijdenden aan; en niet alleen den lijdenden, maar iederen Christen, opdat hij zijne tevredenheid met het hooge Godsbestuur bevestige, dat bestuur nederig en eerbiedig in alles erkenne, en de hooge waarde van zijnen Godsdienst hem helder moge inlichten.

Uit het negende vertoog: *De laatste lotgevallen van Jezus de rijkste bron van troost bij alle ellende des levens*, schrijven wij het volgende af, hetwelk onze bijzondere aandacht trok: „De Schrift getuigt dit (dat de dood van Jezus *de verzoening voor onze zonde* is) overal. Jezus zegt zelf duidelijk, dat Hij zijn bloed vergoot tot vergeving van zonde, en dat Hij zijn leven gaf tot een rantsoen voor velen. Gij zijt, zegt Petrus, niet door goud of zilver verlost van uwe ijdele wandeling, maar door het dierbaar bloed van Christus, als eens onbestraffelijken en onbevlekten lams; en Joannes voegt er bij: het bloed van Christus, den Zoon van God, reinigt van alle zonden. Overal wordt de dood van Jezus als de voorwaarde en oorzaak voorgesteld, waarom allen, die met deze inrigting Gods tevreden willen zijn, vergeving en genade geworden zal. En wien zal dit vreemd voorkomen? Hij, die den dood voor ons geleden heeft, was heilig, onschuldig, onbesmet en afgescheiden van de zondaren; Hij heeft eene deugd uitgeoefend, die zelfs voor den regterstoel des Alwetenden en Heiligen de proef konde houden; Hij heeft zich door zijne vrijwillige opoffering, door de onderwerping aan den wil des Vaders, zoodat Hij gehoorzaam werd tot den dood, ja den dood des kruises, eene

Digitized by Google

verdienfte verworven, welke een gewoon mensch zich niet verwerven konde. Maar kan God om zoodanige verdienften niet het gansche geflacht, van hetwelk Jezus een medelid, het hoofd en de plaatsbekleeder is, goed doen; kan Hij dezelve niet allen toerekenen, die zich aan Jezus houden; kan Hij het welbehagen, hetwelk Hij in zijnen Zoon had, niet over hen uitbreiden, die dezen Zoon beminnen en trachten gelijk te worden? Welk eene geruststelling is hierdoor ons beangst geweten niet geschonken! Wij gevoelen het, wij kunnen het onmogelijk ontkennen, dat wij dagelijks in vele ftruikelen, dat onze deugd gebrekkig is en niets kan verdienen, dat wij, als wij voor onszelven ftaan en naar onze ware gefteldheid zouden geoordeeld worden, niet anders konden verwachten, dan een oordeel der verdoemenis. Maar wij zullen niet voor onszelven ftaan, wij zullen niet op onszelven voor den regterftoel van God beschouwd worden; als wij ons aan Christus houden, dan zullen wij Gode aangenaam zijn in den Geliefden, dan zal de gemeenschap en de vereeniging met Hem, in welken God een welbehagen heeft, ook onze gebreken bedekken en onze gebrekkige deugd volkomen maken, dan zullen wij om zijnentwil, als menschen, voor welke Hij zijn bloed heeft geftort, als schepselen, die Hij nog fteeds reinigt, verbetert en met zijnen geest vervult, vergeving en genade vinden, en op nieuw met de vaderlijke liefde Gods verwaardigd worden. Konde God wel meer doen, om ons gerust te ftellen? Konde Hij eene betere inrigting maken, om onze verflagene harten met vertrouwen en hoop te vervullen? Kunnen wij voor ons ontrust geweten ergens meer troost vinden, dan ons de laatfte lotgevallen van Jezus aanbieden?"

Ziet daar eene proeve uit het vertoog, dat de laatfte lotgevallen van Jezus ons verzekeren: *rust voor ons geweten, — opbeuring bij onregtvaardige mishandelingen, — verkwikking bij de smarten des ligchaams, — verligting bij het verlies van de onzen, — kalmte in de oogenblikken des doods.* Het verdient, gelijk ieder ander, in deszelfs geheel gelezen te worden. De Eerw. VAN DER

Digitized by Google

VEEN heeft zich door de vertaling van dit werk gewis verdienstelijk gemaakt bij ieder Christelijk hart, en hierdoor, vertrouwen wij, veel nut gesticht.

Over de Bezetenen in het Nieuwe Testament. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer *en* P. Wiarda. 1825. *In gr.* 8*vo.* 89 *Bl. f* : - 90.

Wat dit stukje behoefde in het licht te verschijnen? — In de *Bijdragen tot de Godg. Wetensch.* XII. 203 enz. komt eene Verhandeling voor van den Predikant P. W. BROUWER over de Bezetenen in het algemeen, en over het verhaal Matth. VIII: 28—34, in welke die geleerde man zijne meening, dat men aan eigenlijk Bezetenen door den Duivel niet te denken hebbe, als eene meening, wel niet volkomen zeker, maar hoogstwaarschijnlijk, met de grootste billijkheid en bescheidenheid ter toetsing ontwikkeld voordraagt. In hetzelfde tijdschrift en deel, bl. 795, (hier verkeerd aangehaald) is met gelijke billijkheid en bescheidenheid daartegen het gevoelen der meerderheid (misschien?) door den *Noorddijkschen* Predikant in bescherming genomen en aanbevolen. Had men hieraan niet genoeg, ten opzigte van een stuk, waarover duizendmaal geschreven is, en waarvan het toch, gelooven wij, wel blijven zal „ *non liquet*"? Maar de ongenoemde Schrijver denkt er anders over; hij schreef in zijne eenvoudigheid (bl. 7), zonder evenwel zijn oordeel te wantrouwen (bl. 5), voor minkundigen, die wij echter meenen zulk onderrigt niet van noode te hebben, ons van harte verklarende geloofsgenooten te zijn, op dit punt, van WISELIUS. (Zie *Nog een blik op de Sadduceën van Da Costa*, de belangrijke noot op bl. 115, die wij wel nog eens wilden aangeprezen hebben.) En wat vindt men nu over de Bezetenen, dat men niet voor des Schrijvers meening door MUNTINGHE, HERINGA, MUNTENDAM weet bijgebragt te zijn?

Eene enkele proef van des Schrijvers manier van denken

en stellen sta hier, met onze aanmerkingen er tusschen. Wij lezen, bl. 27: „*Neen, Jezus sloot met die snoode schepselen geen verdrag; dat was beneden zijne waardigheid.* (Voor wie is deze herinnering noodig?) *Hij staat hun hunnen boozen en kwaadaardigen zin wel toe, maar door de inwilliging er van strafte Hij en de eigenaars dies* ('t is mannelijk!) *kudde* (Hij, die niet gekomen was om te verderven, en alle wiens wonderen Hem openbaren als Zaligmaker?) *en tevens de onreine geesten. Zij verkregen hun wensch, maar tot hun verderf; 't geen zij noch verzochten, noch verwachtten gebeurde, zij stortteden met de zwijnen in zee.*" (Ergo verdronk dat legioen van eer!! Dit houden wij nog voor een voornaam bezwaar tegen des Schrijvers meening.)

En wat zullen we nu meer zeggen? Is het niet genoeg, dat Jezus den Duivel, wiens bestaan wij hier niet betwisten, en wien wij wel houden willen voor den vader der zonde, zonder welke er geene plagen waren, getoond heeft te overwinnen, en daartoe te zijn gekomen? Zijn alle zonden, dus ook ziekten en ongeneeslijke kwalen, uit dit oogpunt beschouwd, geen Duivelsch produkt? En is het dan voor de praktijk der Godzaligheid niet genoeg, dat Jezus daarvan verloste, het zij dezelve te regt of te onregt aan des Satans onmiddellijken invloed werden toegeschreven door de Joden?

Des Menschen Geest, in betrekking tot zijn Ligchaam; of Grondtrekken eener Physiologie van het denken, voor Artsen, Wijsgeeren, Godgeleerden en al, wie over zichzelven nadenkt, door PH. CARL HARTMANN, *gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Weenensche Universiteit. Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1825. *In gr. 8vo. XLIV en 543 Bl. f* 4-60.

Dit werk behandelt het gewigtige vraagstuk aangaande de wederkeerige betrekking tusschen het geestelijk en lig-

Digitized by Google

chamelijk leven des menschen. Het is geheel in strijd met de tegenwoordig, vooral bij de Franschen, vrij algemeen aangenomene inzigten, volgens welke het denken eene werking der bewerktuiging, en de mensch een slaaf der physische noodzakelijkheid zoude zijn. Het verschilt gevolgelijk ten eenemale van het werk van CABANIS, *Rapports du Physique et du Moral de l'Homme*, waarin een geheel ander standpunt gekozen is. Het bevreemdde ons echter, dat de Schrijver van hetzelve volstrekt geen gewag heeft gemaakt; maar hij is over het geheel zeer spaarzaam in zijne aanhalingen, waarvan hij in zijne Voorrede eene verklaring geeft, tegen welke wij eenige bedenkingen konden maken, wanneer ons zulks niet te ver van ons onderwerp verwijderen zoude. Wij willen liever dadelijk aan onze Lezers een kort verslag van den inhoud van het voor ons liggend geschrift geven.

Het boek behelst twee Afdeelingen. De eerste handelt over het denken zonder betrekking tot de bewerktuiging, *het denken op zich zelf*. Het wezen der dingen bestaat in werkzaamheid. Stof is van kracht in het wezenlijke niet onderscheiden. Wanneer bepaalde krachten, onder bepaalde betrekkingen tot de ruimte, te zamen komen, dan *verschijnen* zij als stof. Alle werkzaamheid vertoont zich op tweederlei wijze, nu eens als verwekking van de ligchamelijke dingen en hunne afwisselende werking op elkander door beweging — of als *physische werkzaamheid* —, dan eens als aanschouwing van de werken der natuur, en als eene vrije beschikking over de voorwerpen, welke wij in onze bewustheid opgenomen hebben, d. i. *psychische werkzaamheid*. De beschouwing van deze twee verschillende werkzaamheden leidt tot de vraag naar derzelver wederkeerige betrekking. Hier nu zijn vier gevallen mogelijk. Hetgeen wij physische werkzaamheid noemen, de wereld buiten ons, kan gedacht worden *als buiten onze voorstelling niet bestaande*, als een voortbrengsel van het *psychische* — het gevoelen der *Idealisten* —; of omgekeerd — het Ideale is aan het zakelijke ondergeschikt, en het denkende is een gewrocht der stof — de

Digitized by Google

leer der *Materialisten* —; of het geestelijke en ſtoffelijke is niet wezenlijk onderſcheiden; en de afzonderlijke dingen verliezen zich in het *Abſolutum* — de leer der latere Natuurfilozofen —; of eindelijk beſtaat de geestelijke wereld afzonderlijk nevens de ſtoffelijke, en beide zijn uit eene gemeenſchappelijke hoogere bron af te leiden.

Dit gevoelen van een *Dualismus* is dat, hetwelk onze Schrijver aanneemt. Na deze inleidende aanmerkingen tot de beſchouwing van het menſchelijk denken overgaande, houdt hij zich vooral daarmede onledig, om de *grondwerkzaamheid* in het denken op te ſporen. In de werkzaamheden der zinnelijkheid, in de handelingen der verbeeldingskracht, maar nog duidelijker in de voortbrengſels der hoogere denkvermogens, bemerkt hij een vrij ontwarend en het menigvuldige tot eenheid verbindend beginſel; terwijl ook het pſychiſche beginſel van den wil, van dat der verſtandelijkheid niet onderſcheiden, geen ander zijn kan, dan een vrijelijk bepalend beginſel. Dat beginſel vertoont zich in alle denkensverrigtingen; want hetgene in den mensch denkt is *één*, en er is *eene* bewustheid, waarin alle ontwaringen, begrippen en Idéën te zamen komen, en van welke alle werkzaamheid bij het opmerken, beſluiten en willen uitgaat. — *Verſtand* en *gemoed* ſtaan bij den mensch niet op zichzelven; het is hetzelfde beginſel in hem, dat *denkt*, hetzelfde, dat *wil*; en eveneens zijn de verrigtingen van het kenvermogen innig aan elkander verbonden. Zoo is zelfs bij het lager kenvermogen, bij de uiterlijke gewaarwording door middel der zintuigen, wanneer dezelve eene duidelijke voorſtelling worden zal, de tusſchenkomst der oordeelskracht onmisbaar, en even onmisbaar is de tusſchenkomst der verbeeldingskracht bij de verrigtingen des verſtands, der oordeelskracht en der rede, welke de hulp van zinnelijke beelden en teekens niet ontberen kunnen. Gevolgelijk zijn alle, lagere en hoogere, zielsvermogens niets dan buitenwaartſche werkingen van *ééne* denkenskracht.

De Schrijver gaat vervolgens over tot de bijzonderheden, waardoor zich het denken bij bijzondere menſchen

Digitized by Google

onderscheidt. Offchoon het eene en dezelfde werkzaamheid is, die bij alle menschen volgens dezelfde wetten werkt, nemen echter de denkensverrigtingen in elk bijzonder mensch een eigendommelijk karakter aan, waardoor zich de *psychische* persoonlijkheid kenmerkt. De Schrijver beschouwt achtereenvolgens den verschillenden aanleg van geest en gemoed en de hartstogten. Bij de verscheidenheid, die er in het kennen bij bijzondere menschen plaats grijpt, maakt hij ons ook te regt op de verschillende soorten van voorwerpen, die men kent, opmerkzaam. De ondervinding staaft ten volle, dat bijkans elk mensch eene eigene wereld voor zijne kennis heeft, en dat er voor elk eene soort van voorwerpen is, welke zich boven alle andere aan zijn kenvermogen opdringen, en voor hem in meer klaarheid en duidelijkheid verschijnen, dan alle andere. Wat de oorzaken betreft voor het verschil des psychischen karakters, de ondervinding leert, dat afkomst, temperament, bewerktuiging, geslacht, leeftijd, ziekelijke gesteldheid en woonplaats daarop eenen beslissenden invloed hebben. De Schrijver is van gevoelen, dat de geestvermogens en talenten door de geboorte op de kinderen worden overgebragt — *fortes creantur fortibus.* Niet altijd ondertusschen schijnt het ons, dat de ervaring die stelling bekrachtigt; de uitzonderingen zijn veelligt even talrijk als de bevestigende voorbeelden; en de oude zanger, die Minerva tot Telemachus laat zeggen: „Weinige kinderen gelijken hunnen vader; de meesten zijn slechter, weinigen beter," (*Odyss.* B. 276, 277) heeft, dunkt ons, zoo als gewoonlijk, door zijn gevoel van waarneming geleid, waarheid gesproken. Niet ongelukkig evenwel poogt de Schrijver deze uitzonderingen te verklaren.

Dit alles geleidt nu onzen Schrijver tot de vraag aangaande de betrekking tusschen het psychisch en bewerktuigd leven van den mensch. Hij laat, alvorens tot de behandeling van dezelve in zijne tweede Afdeeling over te gaan, eenige beschouwingen aangaande de betrekking tusschen kracht en stof voorafgaan; terwijl hij hier een

Digitized by Google

dynamisch oogpunt kiest, en, even als KANT, de uitbreidende of terugstootende en de aantrekkende kracht tot constructie der stof meent te moeten bezigen. Te regt merkt hij op, dat de mensch slechts in zóo verre iets van de stof weet, als zijne zinnen op eene bepaalde wijze door uitwendige krachten worden aangedaan. Hierbij dacht Rec. aan de laatste Oratie, welke wij van den diepdenkenden en veelomvattenden Hoogleeraar SCHRÖDER mogten ontvangen, en waarin dit punt op eene even heldere als onderhoudende wijze nader is uiteengezet.

De tweede Afdeeling behelst *de eigenlijke Physiologie van het denken*. Bij het denken van den mensch dient het zenuwstelsel, en wel bepaaldelijk het hersenstelsel, als tusschenbeiden komend hulpmiddel. De Schrijver oordeelde hier een kort overzigt van eenige bijzonderheden van het maaksel der hersenen noodig. Het komt ons voor, dat het voor ontleedkundigen te oppervlakkig, en voor diegenen, welke met de ontleedkunde onbekend zijn, onverstaanbaar is. — Het leven des zenuwstelsels is het, waardoor dat stelsel invloed op het denken uitoefent, en daarom worden hier eenige onderzoekingen aangaande dat leven medegedeeld. Het zenuwleven is niet in één middelpunt te zoeken, van waar het zich over het geheele stelsel verspreidt; maar elk deel van dat stelsel leeft voor zichzelven. Hetzelve vertoont zich in tweederlei gedaante; als inwendig of vormend leven, waardoor de zenuw haar bestaan voortdurend blijft behouden, en als uitwendige levenswerkzaamheid, welke ontstaat uit de werking van eenen uitwendigen invloed op het inwendige leven, en welke uit bewegingen bestaat, die van gewaarwording en spierbeweging gevolgd worden. Het zenuwleven is eene uit twee krachten, die tegen elkander over staan, voortvloeijende werkzaamheid; deze krachten zijn, volgens den Schrijver, wederom geene andere, dan de uitbreidende en aantrekkende kracht, de beide grondkrachten der stof volgens KANT. Eene *eigene* levenskracht wordt door hem niet aangenomen.

Zich daarna tot de beschouwing van de verrigtingen van

Digitized by Google

het zenuwstelsel wendende, behandelt onze Schrijver achtereenvolgens de uitwendige zinnen, en toont aan, dat de gewaarwordingen niet enkel lijdelijk zijn, maar onder de heerschappij van een vrij beginsel staan. Elke voorstelling door middel van de uiterlijke gewaarwording heeft hare objective en subjective zijde. Tot de objective behoort de werking van het uiterlijk voorwerp op het zintuig, de in het zintuig verwekte beweging, en eindelijk het daaruit voortkomende, aan het uiterlijk voorwerp beantwoordende, beeld. Tot de subjective, de opneming van dat beeld in de bewustheid. Gelijk het eerste onder de wetten der physische noodwendigheid staat, zoo heerscht in het laatste vrijheid en willekeur. — Even als de zintuigen den objectiven grond onzer voorstellingen bij uitwendige gewaarwordingen opleveren, is ook in de verbeeldingskracht en het geheugen het organische werkzaam, om de bouwstoffen en beelden te leveren. De verbeelding kan ondertusschen niet aan *één enkel* werktuig gebonden zijn. De Schrijver denkt, dat er in de hersenen werktuigen der phantasie bestaan, die aan de uitwendige zintuigen beantwoorden. Veelligt zijn het dezelfde zenuwen der uitwendige zinnen, de gehoor-, reuk-, gezigtzenuw enz., die ons nu eens beelden der phantasie, dan eens beelden der uitwendige voorwerpen voorspiegelen, en behoeft men geene *afzonderlijke* werktuigen der verbeelding aan te nemen. DUVERNEY zegt van het gehoor: „*Il est indifférent que les fibres du nerf soient ébranlées du côté de l'oreille ou du côté du cerveau; il en résultera toujours la même sensation.*"

De Schrijver gaat nu tot de *betrekkingen van de hoogere kenvermogens tot het organisch leven* over. Het oordeel is derzelver gemeene bron, en dit heeft den bijstand der bewerktuiging slechts in zoo verre noodig, als de voorstellingen, waarmede het zich bezig houdt, door middel van zinnelijke beelden aan de verbeeldingskracht voorgesteld worden. Al het overige draagt den stempel der vrijheid, en is daarom boven het organisch leven verheven. Er kan dus geen werktuig des oordeels noch der

rede bestaan; het streven in het oneindige, hetgeen de rede kenschetst, kan met geen werktuig, dat door betrekkingen van ruimte en tijd bepaald wordt, verbonden zijn. Zoo iets aan te nemen, is louter onzin.

De bewustheid kan geene ontwikkeling van het werktuigelijk leven in het zenuwgestel zijn. Want men moet of aan elke levendige spanning in het zenuwstelsel ook bewustheid toekennen, en dan is ook de eenheid van het bewustzijn vernietigd; of men moet een centraal werktuig des zenuwstelsels als den zetel der bewustheid aannemen, hetgeen geene gronden uit de ervaring voor zich heeft, en waardoor men ook niet verder komt. Er kan geene bewustheid uit het bewustelooze, geene psychische vrijheid uit de noodwendigheid van het organisch leven ontspringen. Eveneens zou de vrije zelfbepaling van den *wil* opgeheven worden, wanneer men denzelven als voortbrengsel van organische werkzaamheid dacht; daarenboven kan er geen wil zonder bewustheid, evenmin als bewustheid zonder wil, gedacht worden. De gemoedsaandoeningen en hartstogten eindelijk, hoezeer ook met den toestand der bewerktuiging verbonden, staan echter, in zoo verre zij voorstellingen, gevoel- en wilsbepalingen in zich bevatten, onder psychische, van het werktuigelijk gestel onafhankelijke, wetten.

Daarna toetst de Schrijver de leer van GALL aangaande de hersenwerktuigen, en toont, dat dezelve op de hoogste ongerijmdheid uitloopt. De *eenheid* van het menschelijk bewustzijn en van den wil is daarmede volstrekt onbestaanbaar, en de verrigtingen van het denken worden daardoor nog onverklaarbaarder dan te voren. Het eene werktuig zou zich gestadig tot het andere moeten wenden, om deszelfs stempel te ontvangen. Bijzonder beviel ons dit gedeelte van des Schrijvers arbeid, en wij herinneren ons niet, ergens eene meer grondige kritiek dezer Organenleer te hebben gevonden. — Daar er bij de voorstelling der kenbare voorwerpen zinnelijke beelden tusschenbeiden komen, en bij het ten uitvoer brengen van den wil eene levendige werkzaamheid van het zenuwstelsel

vereischt wordt, ontkent de Schrijver niet, dat eigendommelijke wijzigingen in de vorming en werkzaamheid van die organen ook bepaalde wijzigingen in des menschen denk- en handelwijze moeten ten gevolge hebben. Doch ook hierbij alleen bepaalt zich de afhankelijkheid, die er tusschen den onderscheidenen zins-, verstands-, gemoeds- en kunstaanleg en tusschen de ligchaamsbewerktuiging plaats grijpt. — Uit het vooraf gezegde wordt ook de slaap, het droomen en nachtwandelen nader toegelicht; terwijl de Schrijver te regt doet opmerken, dat men bij den slaap den invloed der willekeur niet vermag over het hoofd te zien.

Hierop volgen eenige algemeene aanmerkingen omtrent den ziekelijken toestand der verrigtingen van het denkvermogen. Zij zijn van een' *psychischen* of *physischen* oorsprong. De eerste ontstaan of uit een verzuim van de wetten des denkens (*logische* dwalingen), of uit een verwaarloozen van de wetten der zedelijkheid (*zedelijke* dwalingen). Zij vallen beiden nog in den werkkring der menschelijke vrijheid, en kunnen door opmerkzaamheid en een vast voornemen opgeheven worden. Geheel anders is het met de gebreken van den geest gelegen, die uit eenen *physischen* oorsprong voortkomen. De ziel kent gebrekkig of valschelijk, en zij bepaalt zich tot ondoelmatige of verkeerde handelingen, omdat de werktuigen de voorwerpen der kennis gebrekkig of valsch voorstellen. Het denkend beginsel volgt echter ook bij deze krankheden van den geest (die hier in *gemoeds-* en *verstandskrankheden* onderscheiden worden, en welker nadere uiteenzetting bij den Schrijver zelven moet worden nageslagen) in alle zijne handelingen dezelfde grondwetten, door welke het gedurende den gezonden toestand geleid wordt. Het denken van den simpelen en krankzinnigen kan evenmin uit eene bloote organische werkzaamheid worden afgeleid als eenig denken over het algemeen. Doch evenmin als een HAYDN en MOZART uit een ontstemd instrument de wegslepende tooverklanken eener melodie kunnen halen, kan het hoogere vermogen van den geest zich in eene verstoorde bewerktuiging ontwikkelen en vertoonen.

Digitized by Google

En nu eindigt de Schrijver zijne beschouwingen met een blik op 's menschen dood. Het dier, aan het tegenwoordige geboeid, sterft, zonder terug te zien op het verledene en zonder zorg voor de toekomst. Ook de mensch moet sterven, ofschoon het tegenwoordige hem niet vergenoegt, het verledene zijne herinnering terugwaarts roept, en het toekomende zijne wenschen en zijn verlangen voorwaarts trekt; hij moet sterven, ofschoon hij de loopbaan der sterren weet te berekenen, en zich God en eene eeuwigheid weet voor te stellen. De physiologie van het denken heeft geleerd, dat de ziel, het denkende beginsel, niet van het physisch leven der bewerktuiging afhangt, en zoo hangt het ook van derzelver sterven niet af. En dat de ziel zal voortleven, leert ons derzelver streven naar het oneindige, naar het eeuwige, naar het goede en ware! Die trek naar het oneindige is het werk der natuur, even als het instinkt der dieren; en evenmin als de natuur de dieren met hun instinkt bedriegt, evenmin zal zij den mensch met deze ingeschapene zucht naar onsterfelijkheid bedrogen hebben. Niets is vruchteloos in de natuur!

Wij hebben ons bevlijtigd, den aanleg en de strekking van het boek zoo kort mogelijk op te geven. Ons bestek gedoogt niet, de aanmerkingen bij te brengen, die wij op bijzondere stellingen zouden kunnen maken. Elk zal met ons instemmen, dat zulk een werk veel voortreffelijks behelst, en gaarne hecht elk vereerder van de menschheid zijn zegel aan onderzoekingen, die haren adel zoo zeer verheffen. Jammer maar, dat het boek in eenen ingewikkelden, dikwijls zeer gedwongenen stijl geschreven is, en dat het zoo vele herhalingen bevat! Ook bij wijsgeerige werken begeeren wij eenen edelen en, al is het dan niet uitgezochten, toch helderen en beschaafden schrijftrant. Veel, echter, kan hiervan voor rekening des Vertalers komen, die door wonderlijke uitdrukkingen, zoo als *gebijzonderde behandeling*, door Germanismen, welke voor den Nederlander den zin geheel verduisteren, zoo als *verrukten* (bl. 514) voor krankzinnigen, en door zijne constructie en slordige correctie het werk waarlijk niet

Digitized by Google

verbeterd heeft. Uitdrukkingen zoo als *oormosfel*, *wijnrankachtig-vlies* (voor *uvea*) enz. zouden ons doen twijfelen, of hij een Geneeskundige, en dus wel bevoegd was, om als Vertaler van zulk een werk op te treden.

De Grieksche Omwenteling, haar ontstaan en uitbreiding, benevens eenige Aanmerkingen over Godsdienst, Zeden en Karakter des Volks, door E. BLAQUIERE, *Esq. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij* Schalekamp, van de Grampel en Hansfen. 1825. *In gr. 8vo. XX en* 418 *Bl. f* 3-30.

De Oorlog der *Grieken* tegen de Barbaren voor Godsdienst, Vrijheid en Vaderland, die nu reeds in het zesde jaar duurt, heeft reeds vele wefverfchillende pennen bezig gehouden. Vooral echter zijn berigten van ooggetuigen, of toch van zulken, die ter plaatfe zelve, waar de ftrijd op dood en leven gevoerd wordt, berigten hebben kunnen inwinnen, het belangrijkst en aanmerkenswaardigst. Sommigen van dezen, echter, hebben hunne perfonele lotgevallen in 't fpel gebragt, zoo als de *Duitfche* MÜLLER, die de *Grieken* voor lage roovers en nietswaardigen uitkrijt, omdat hij ongelukkiglijk door eenige *Mainoten* uitgefchud is; hetgeen omtrent hetzelfde is, als of een Reiziger, die in den omtrek van *Londen* door een' of anderen *highwayman* uitgeplunderd was, daarom alle *Engelfchen* voor dieven, roovers en fchurken uitmaakte. Nu, zulke fraaije getuigen fpreken hun eigen vonnis, en het is der moeite niet waardig, verder van hen te gewagen. Onder de Schrijvers, die kennis van zaken met waarheidsliefde paren, behooren in 't bijzonder RAFFANEL, aan het *Fransche Confulaat* te *Smirna* verbonden, van wien wij vóór eenigen tijd verflag gedaan hebben (*), POUQUEVILLE, langen tijd van wege *Frankrijk* bij ALI-*Pacha* afgevaardigd, van wien wij eerlang verflag hopen te doen, en BLAQUIERE, van wege het Comité, tot

(*) *Vaderl. Letteroeff.* voor 1824. bl. 311 enz.

Digitized by Google

onderfteuning der *Grieken* in *Engeland* opgerigt, naar *Morea* afgevaardigd, waar hij te *Tripolitza* eenigen tijd woonde, en gelegenheid had, bij en over de Hoofden der herborene *Griekfche* Natie de naauwkeurigfte berigten in te winnen. Dat alle drie deze Schrijvers voor de *Grieken* ingenomen zijn, bewijst genoegzaam de deugdelijkheid hunner zaak; want hunne *vele* betrekkingen tot dat Volk, in deszelfs eigen Vaderland, gaven hun regt, om daarover te oordeelen, en konden hen voor misleiding behoeden.

Wanneer wij het werk van BLAQUIERE met dat van RAFFANEL vergelijken, zoo loopt het eerste wij wat verder, namelijk tot aan het einde van den veldtogt van 1823, de herneming van *Korinthe*, en de mislukte poging der *Turken* op *Anatolico*; zoodat wij hier nog missen de hoogstbelangrijke veld- en zeetogten van 1824 en 1825, de herhaalde belegering van *Misfolonghi*, het ongeval van *Ipfara*, en de wraak, daarover door de *Griekfche* helden geoefend, de nederlagen der *Turkfche* vloot onder den *Kapudan-Pacha*, en IBRAHIM, de landing van dezen op *Morea*, het verlies van *Navarino* en *Tripolitza*, de verwoesting der fchoonfte ftreken van *Griekenland*, en de genoegzaam openlijke medewerking van METTERNICH en VILLÈLE, in naam hunner Meesters, aan alle deze gruwelen, uit teedere bezorgdheid voor *Turkije* en het Despotismus. RAFFANEL, daarentegen, gaat alleen tot het bloedbad van *Chios* in 1822, waarvan de omftandigheden door beide Schrijvers zeer verfchillend geboekt worden. RAFFANEL zegt namelijk, dat de *Samiërs* en hunne *partijgangers* (ftaat er in de *Hollandfche* vertaling, zekerlijk *partifans*, *aanhangers*), namelijk de *Chioten*, in het gebergte gevloden zijnde, aldaar door den *Kapudan-Pacha uitgenoodigd waren*, hunne wapenen neder te leggen, en dat eerst *op de weigering, om hieraan te voldoen*, de *Turken* naar het binnenland trokken, en die wreedheden pleegden, waarvoor de menschheid ijst. BLAQUIERE, daarentegen, beweert, dat de vreemde Confuls, inzonderheid die van *Engeland*, *Frankrijk* en *Oostenrijk*, werden opgeroepen, om *de be-*

Digitized by Google

beloften der Turken *te waarborgen; dat zij dit deden, en de gevlugte boeren overhaalden, om hunne wapenen over te geven en terug te keeren; waarop dezen nogtans door de Ongeloovigen vermoord zijn geworden.* Indien dit waar is, (en de latere verschijning van BLAQUIERE's geschrift, benevens de blijkbare zucht van RAFFANEL, om het *Fransche Consulaat* overal onberispelijk te doen voorkomen, geeft daarvoor wel eenigen schijn) *zoo is het eene misdaad, althans dezer drie Mogendheden, dat zij het Christenbloed,* [illegible] *wil van hunnen* [illegible] *geplengd,* [illegible] *en door de latere ondersteuning der* Turken (*ten minste* Frankrijk *en Oostenrijk*), *nevens die verraderlijke trouweloosheid en dat ten Hemel schreijende bloed voor hunne rekening nemen.*

Voor het overige is RAFFANEL (gelijk men volgens zijne betrekkingen ook wel kon verwachten) veel omstandiger omtrent het gebeurde op de *Grieksche* eilanden, te *Smirna*, *Cydonia* en *Konstantinopel*, dan BLAQUIERE, die zich meest enkel tot de voorvallen in *Wallachije*, *Moldavië* en *Morea* bepaalt, waarvan hij berigten kon hebben, en hieromtrent ook RAFFANEL, zoo het schijnt, in naauwkeurigheid overtreft, als die, uit hoofde van den verren afstand, wel eens iets volgens bloote geruchten vermeldt, gelijk wij in de beoordeeling van dat werk met voorbeelden hebben aangetoond. Daarentegen verhaalt RAFFANEL de inneming van *Athene* en der *Akropolis* door de *Grieken*, waarvan BLAQUIERE, tot onze verwondering, zwijgt. Maar deze geeft weder goede en allerbelangrijkste berigten wegens den eersten inval in *Morea* door MACHMUD-*Pacha* in den zomer van 1822, wanneer de *Turken*, ten gevolge der verstandige maatregelen van COLOCOTRONI en IPSILANTI, genoegzaam zonder geregelden veldslag, door honger uit *Morea* verdreven werden. Deze gelukkige veldtogt, de verovering van *Napoli di Romania*, en verdere voordeelen, gedurende den veldtogt van 1823 behaald, beurden de zaak der *Grieken* ongemeen op; en er is geen twijfel aan, of de *Hellenen* zouden thans hunne onafhankelijkheid hebben bevochten, zonder de *Bondgenooten* (zoo als de *Divan* ze zelf noemt) van *Turkije*, de Ministers van *Frankrijk* en *Oostenrijk*, die het *Egyptische* gedrogt tegen *Griekenland* opgezet en losgelaten, hem scheepbehoeften, vaartuigen en manschap geleverd, en het schoone plan ontworpen hebben, *om de* Grieksche *bevolking naar het hart van* Afrika *over te bren-*

gen en door zwarte slaven te doen vervangen. Waarom? Wel, die Zwarten zijn *slaven*. Is dat geene genoegzame reden?

Inderdaad, het is onmogelijk, BLAQUIERE's werk zonder de diepste verontwaardiging te lezen. Na het verhaal der gebeurtenissen tot op het einde van 1823 volgt een overzigt van het gedrag der *Europeërs* jegens dit ongelukkige Volk, waarin wij de zeer juiste aanmerking vonden, dat de *Joden* en *Franken*, of *Europeërs* in de *Levant*, uit snordig eigenbelang en vrees van in den handel de voet te worden geligt, de grootste lastenaars der *Grieken* zijn. Deze regel is bijkans (althans wat de *Levantijnsche* Kooplieden of Kapiteins betreft) zonder uitzondering. *Recensent* heeft gelegenheid gehad, verscheidenen der laatstgenoemden, anders zeer achtingwaardig, te hooren, of berigten van hen in te winnen; allen waren ze zeer ten nadeele der *Grieken*. Dit bragt hem wel eens aan 't wankelen in zijn geloof aan de heiligste zaak, tot dat hij zich het gezegde van MOLIÈRE herinnerde: *Vous êtes orfèvre, Mr. Josse?* „De *Grieken* beginnen zelve „te handelen; leve de *Turken*, die wij beter foppen kunnen! weg met die beunhazen!" *Dat* is de echt-*Franki*-*sche* stelregel. Vandaar ook de hemeltergende vreugde van dat verbasterde ras (de *Europeërs* in de *Levant*) bij de onderscheidene moordtooneelen, zelfs bij de moordtooneelen op *Chios*, en hunne medewerking, *als Agenten en verspieders der* Ongeloovigen. (BLAQUIERE, bl. 328.) Verre zij het van ons, de Zeelieden, op de *Levant* varende, met die lieden gelijk te stellen; maar hun omgang met dezelve, en de gedurige herhaling derzelfde onwaarheden, kan niet nalaten op hunne denkwijze nadeelig te werken. En stellen wij nu hier tegenover een geheel Volk, dat niet om aardsch gewin of voordeel, maar om het heiligste en dierbaarste, wat de mensch heeft, de wapenen aangordt; die brave helden van *Hydra*, *Spezzia* en *Ipsara*, welke onder de *Turksche* heerschappij, die hen niet drukte, zich in vrede hadden kunnen verrijken, maar, volgens den echten Christenpligt, liever verkozen, het leven voor de broeders te stellen, en hunne lijdende landgenooten in *Morea* en *Livadië* ter hulpe te snellen; de martelaars van *Chios*; de vrouwen, maagden en kinderen, als slaven der Barbaren, als vee, op de markten verkocht; de verdedigers van *Missolonghi*, met die van *Haarlem* en *Leyden* gedurende onzen Vrijheidsoorlog gelijk te stellen; de belangrijke gezinnen, waar huisselijk geluk, liefde en werkzaam-

Digitized by Google

heid zoo regt op den troon zit, en waarvan BLAQUIERE als huisgenoot getuige was; het voorbeeldig gedrag der *Grieken*, als Vaders, Echtgenooten en Broeders; hunne ongemeene vatbaarheid voor onderwijs; de buigzaamheid en lenigheid van hunnen geest, geschikt om alle indrukken, even als was, te ontvangen en te bewaren; hunne geschiktheid, derhalve, voor *Europesche* kundigheden; hunnen heerlijken grond, thans verwoest door Barbaren, maar voor de heerlijkste bebouwing geschikt; de handelsbetrekkingen, die men, dien ten gevolge, met het bevrijde *Griekenland* zou kunnen aanknoopen, — dan vragen wij, wat menschelijk gevoel en Christelijke gezindheid moeten ontwaren, wanneer twee of drie Ministers, in spijt van den algemeenen kreet van *Europa*, zulk een Volk, zulk een Land willen verkoopen en verraden aan de *Muzelmannen*, wier Geschiedenis, van den aartsbedrieger af, die zijne leer op moord en doodslag vestigde, tot dezen *Sultan* MAHMOUD toe, bij Vorsten en Volken niet dan eene walgelijke reeks van bloedtooneelen is, en onder wier scepter alles verkwijnt, verflenst, vergaat? Mogten de *Nederlanders* vooral, wier Geschiedenis zulke treffende overeenkomst met die der nieuwere *Grieken* heeft, die ook eenmaal de hulp van *Europa* behoefden, — mogten zij (in zoo verre zij zulks niet reeds gedaan hebben) worden opgewekt, om een gedeelte dier onbeperkte liefdadigheid, welke zich omtrent de slagtoffers der overstrooming en de *Waldenzen* zoo luisterrijk heeft doen kennen, af te zonderen voor hunne ongelukkige Christelijke geloofs- en *Europesche* landgenooten! Mogten zij zich haasten, van de gelegenheid, hun thans overvloedig hiertoe aangeboden, gebruik te maken! Immers, hoe arm ook de *Waldenzen* waren, zij worden niet openlijk vervolgd, zijn niet in levensgevaar, en onze door de overstrooming verarmde broeders .... o! het is zoo veel beter, in de handen Gods te vallen, dan in de handen der menschen! — Doch waartoe deze aanmaning? Zij is op het minst voor *Nederlanders* overtollig. Zij is echter niet geheel vreemd aan het onderwerp onzer beoordeeling. Het boek, hetwelk, door de daadzaken, die het bevat, gevoelens van dezen aard opwekt, kan geen onbelangrijk boek zijn. Wij durven het met volle ruimte aan allen, die belang in de gebeurtenissen onzes tijds stellen, aanbevelen.

De vertaling is redelijk, hoewel (volgens de eigene bekentenis des Overzetters) naar het *Hoogduitsch*, niet naar het

Digitized by Google

oorspronkelijke, gedaan. Wij hebben daarvan slechts een enkel bewijs, zoo als *beschreven* (bl. 411, voor *paging*), gevonden. Het slot bestaat in vijf bijlagen, als: *de verklaring der onafhankelijkheid van Griekenland*, — *de verklaring aan de Christenmogendheden*, en *aan de te* Verona *vergaderde Monarchen*; en twee *Berigten*, door den Schrijver, als wegens het *Engelsch Philhelleensch* Comité afgevaardigd, aan zijne zenders ingeleverd, omtrent den toestand van *Griekenland*, in September des jaars 1823.

Het vijfde halve Eeuwfeest van de Stichting der Hoogeschool te Leiden, in den jare 1575 gevestigd, plegtig gevierd op den 8sten Februarij 1825 en volgende dagen, beschreven door J. ROEMER. *Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1825. *In gr. 8vo.* XXXIV *en* 166 *Bl. f* 3-60.

De Heer ROEMER, die van het Feest, te Leiden, in October 1824, bij de 250ste verjaring van het ontzet der Stad, gevierd, eene beschrijving gegeven heeft, waarvan wij, in dit Maandwerk, voor Mei 1825, verslag gaven, waagde zich, in het nu aangekondigd werk, om, met toestemming van Heeren Curatoren der Leidsche Hoogeschool, ook het Feest te beschrijven, hier boven, in den titel, gemeld. Hij waagde zich, zeggen wij, aan deze beschrijving; want het was inderdaad moeijelijk, voor de tweede maal, een werk van geheel gelijksoortigen aard en stoffe zóó te behandelen, dat men er denzelfden lof van kon wegdragen, welken men er de eerste male mede verworven had. Zijn Ed. heeft echter getoond voor deze taak zeer goed berekend te zijn, zoodat wij al, wat wij van zijnen vorigen arbeid goeds gezegd hebben, van den tegenwoordigen ruimschoots herhalen kunnen. Het stuk is geheel naar hetzelfde plan bewerkt, als het eerste. Het voorwerk bestaat in eene *Opdragt* aan Heeren Curatoren en derzelver Secretaris, een *Voorberigt*, en eene *Lijst der Inteekenaren* op het werk. Hierop volgt eene *Inleiding*, behelzende een beknopt verhaal van de stichting der Hoogeschool, waarvan de aanleiding echter misschien wat korter had kunnen gemeld worden, en ons, zoowel als de *Opdragt*, wat te lang dunkt. Voorts is het werk weder in *Afdeelingen* gesplitst, waarvan de eerste behelst voorbereidende schikkingen en plegtigheden, de tweede tot vijfde de feest-

Digitized by Google

viering van den 8sten tot 11den Februarij bevatten, waarop eindelijk de gevolgen der feestviering beschreven worden. Alles is wederom in eene geleidelijke orde en in eenen levendigen en vloeijenden stijl verhaald. „ Eene feestbeschrijving „ (zegt de Heer ROEMER te regt) moet eene lofrede, en „ mag geene bloote noch dorre vertelling zijn. Zij moet „ (voegt hij er bij) tot in de geringste daadzaken alles op„ nemen, hetgeen den luister van het feest kan vermelden, „ verhoogen en uitbreiden.” Ook dit stemmen wij zijn Ed. toe; en hij heeft aan deze eischen, over het geheel, zeer wel voldaan; echter dunkt ons, dat, voor eene *lofrede*, de stijl, hier en daar, te veel gerekt is, en al te vele bijzonderheden, die tot den luister van het feest niets toe- of afdoen, vermeld zijn geworden. — Wij kunnen van den inhoud geen doorloopend verslag doen: want dit zou niet anders, dan een dor en onbehagelijk geraamte van het geheel voorstellen, en wat ook tot het openbaar vreugdebedrijf, bij dergelijke plegtige gelegenheden, behoort, weet elk genoeg, en kan men ligt denken, dat hier heeft plaats gehad, behalve dat het, door de openbare nieuwsbladen, te zijnen tijde, overvloedig is bekend gemaakt. Hier wordt het alles breed en naauwkeurig beschreven, — de schouwburgvermakelijkheden, de illuminatiën, het vuurwerk, de serenades, vooral de herhaling van den plegtigen optogt, welke, vóór 250 jaren, bij de stichting der Akademie, plaats had, in welke thans alle de personen, die toen denzelven uitmaakten, in hun oud kostuum enz., door anderen werden voorgesteld, en waarvan eene uitmuntende afbeelding, in eene uitslaande plaat, in dit werk gevoegd is. Voorts komt hier de beschrijving voor van al het plegtige, waarmede eene zoogenoemde promotie met de kap verzeld gaat, en bij de jaarlijksche verandering van den Akademischen Senaat wordt in acht genomen; en in het verhaal zijn (met derzelver vertalingen) ingeweven, zoo de, op de onderscheidene maaltijden, opgelezene Latijnsche gedichten der Heeren SIEGENBEEK en SPEIJERT VAN DER EYK, als de Latijnsche en andere opschriften van sommige Chassinetten, vooral van dat van het fraai Chassinet van den Heer J. E. VAN VAELEN, waarvan mede eene afbeelding in plaat het werk versiert. — Welken invloed de dood van den Hoogleeraar MEINARD TIJDEMAN, en de, bij het feest, ingevallene tijding der rampen, veroorzaakt door den jongsten verschrikkelijken watersnood, op de feest-

vreugde, en de laatste ook op den toevloed van vreemdelingen gehad hebbe, wordt gemeld; doch ook, welke aanleiding deze rampspoed gave tot nieuw bewijs en ontwikkeling van het nationaal karakter van weldadigheid; en te gemoetkoming aan de behoeften van ongelukkige landgenooten, zoodat, niet alleen op den maaltijd, door de Heeren gepromoveerden met de kap gegeven, verzameld werden *f* 1967, en door Heeren Studenten, wien deze feestviering reeds zeer veel kostte, *f* 2700 werden bijgedragen, maar ook eenige menschenvrienden zich vereenigden tot eene meer algemeene inzameling, welke *f* 17,190-65 opbragt; terwijl, bij een openbaren omgang, ten zelfden einde, nog bovendien werd bij elkander gebragt de aanzienlijke som van *f* 21,280-70, welke, gevoegd bij de aanmerkelijke giften, nog later ingekomen, en bij die, welke, ter voorziening in den eersten nood, reeds vroeger naar elders verzonden waren, ten bewijze gestrekt hebben van de edelmoedige en liefderijke erkentenis van Leidens burgeren van dien bijstand, welken zij zelve voorheen, in *hunnen* nood, van wege hunne medevaderlanderen, ondervonden hebben. — Melding verdient nog, hetgeen ook hier berigt is, dat het Leidsche Feest ook te *Leeuwarden*, door eenige voormalige leden der Leidsche Hoogeschool, gevierd, en, bij die gelegenheid, aan de ongelukkig gewordenen door den watersnood gedacht, en, ten behoeve van die van hun gewest, voor *f* 776, door vijfentwintig personen, ingeschreven is. — Een fraai gegraveerde titel pronkt, voor het overige, aan het hoofd van dit zeer goed gedrukt gedenkstuk.

Tafereelen uit de tijden der Kruistogten. Uit het Hoogduitsch. IIIde of laatste Deel. Te Franeker, bij G. Ypma. 1824. *In gr. 8vo. 472 Bl. f* 4-60.

Recensent is eenigzins belemmerd in het opstellen dezer beoordeeling, uit hoofde dat het vroeger door hem gestelde over een vorig deel nog in de portefeuille van den Redacteur is schuilende, en bij zich den inhoud daarvan niet herinnert. Hij wil echter niet verzuimen, terstond na de oplettende lectuur, zijn genoegen over dit nieuwe gedeelte te betuigen, dat, volgens het voorberigt, *waarschijnlijk* tevens het laatste zal zijn, schoon de oorspronkelijke schrijver ver-

Digitized by Google

der gaat. Wij beklagen ons over dit laatste besluit te minder, omdat onze landgenoot VAN KAMPEN eene eigene opzettelijke Geschiedenis der Kruistogten heeft begonnen, ja reeds grootendeels voltooid. Wij hebben van het eerste deel aanvankelijk gewag gemaakt, en hopen in staat gesteld te worden, om ook het vervolg onzen lezeren nader te doen kennen. Eene vlugtige lectuur van het tweede en derde deel gaf ons vooreerst gelegenheid tot eenige vergelijking. Twee punten daarvan willen wij bijzonder aanroeren. VAN KAMPEN, die voor het overige dit boek met lof vermeldt, beschuldigt den schrijver uitdrukkelijk van zekere ingenomenheid *met* deze en *tegen* andere personen, die eene voorname rol op het geschetste tooneel spelen. Deze aanmerking hadden wij bij onszelven insgelijks gemaakt, en zij is buiten tegenspraak (zouden wij meenen) gegrond; niet alleen de getuigenis der geschiedboekers, maar zelfs de menschkunde, op eene algemeene ervaring gegrond, pleiten tegen zoo vele deugd en wijsheid bij den een', zoo schandelijke nietswaardigheid en dwaasheid bij den ander'. Het schijnt wel haast, dat de naam van *Tafereelen* den schrijver verleid hebbe, om iets aan het romaneske toe te geven, het meestmogelijk licht en bruin in zijne schilderij te brengen, en daardoor het genoegen, dat een helder inzigt van oorzaak en zamenhang altijd geeft, mede te verhoogen. Dit doel heeft hij dan ook inderdaad voortreffelijk bereikt. Het boek leest uiterst aangenaam. Het heeft slechts dit met vele romans en treurspelen gelijk, dat het gedurig eenen smartelijken indruk nalaat, omdat hetgeen zoo wèl gelukken kon, en de ingenomenheid met personen en zaken ons doet wenschen dat gelukte, door noodlottigheden of dwaasheid, bekrompenheid en ondeugd van sommigen, meer en meer verloopt en te loor gaat. Inzonderheid verbeelden wij ons duidelijk te kunnen bespeuren, dat de schrijver een krijgsman is. De onderscheidene veldtogten, belegeringen en krijgskundige beschouwingen zijn met levendigheid en klaarheid beschreven, en waar hij, ten aanzien van dezelve, met anderen verschilt, kunnen wij bezwaarlijk nalaten hem gelijk te geven; schoon VAN KAMPEN hem op een enkel punt, als geschiedvorscher, eene rekenschap afvraagt, die wij niet voor hem durven opvatten; misschien vervoerde hem reeds genoemde partijdigheid ook hier wel eens. Doch stouter nemen wij zijne partij, wanneer hij de verachtering der zaken niet zoo zeer en zoo bepaald

wil toegeschreven hebben aan de ontaarding der Oostersche Christenen; en wij verwonderden ons, dat onze landgenoot hier geen meer gebruik van 's mans oordeel maakt. Het is immers blijkbaar, dat de Europesche legers veelal te niete gaan, eer ze nog bijna in aanraking met de Oosterlingen komen; dat van den beginne af aan allerlei zaad van twist in de rang- en hebzucht der meeste kruisridders aanwezig was; dat de geestelijke ridderorden, en derzelver bescherming door Rome, alle eenheid en kracht aan het bewind ontnamen; dat het al meer en meer schuim was, wat veelal uit Europa overwaaide; dat er veel ongeluks bijkwam, uit hoofde van zwakke regenten en, in NOUREDDIN, SALADIN en AL MALEK AL ADEL, sterke, magtige vijanden. Ook komt het ons, wat wezenlijk voordeel er ook in het bezit van Egypte voor het Christendom kon liggen, eene beslist verkeerde staatkunde voor; dat vreedzame gebied aan zijne zijde tot vijandschap op te wekken, terwijl men aan de andere reeds zoo magtig werd bedreigd. De uitkomst, hoezeer anders ook geene getuigenis, waarop men zich veilig kan beroepen, heeft hier, trouwens, vreeselijke uitspraak gedaan.

Het boekdeel eindigt met de inneming van Jeruzalem door SALADIN en de verstoring van bijna het geheele Christengebied in Azië. Reeds driemaal op hetzelfde werk teruggekomen, moeten wij hier insgelijks eindigen; te meer, daar VAN KAMPEN ons zal nopen, welhaast op hetzelfde onderwerp terug te komen. De geschiedenis der Kruistogten is inderdaad eene hoogstbelangrijke geschiedenis. Jammer, dat het gebrekkige der meest oorspronkelijke berigten, zelfs na de behandeling der scherpzinnigste geesten, zoo als onder anderen een GIBBON, nog zoo veel onzekers, zoo veel duisters, zoo veel verschils bij de beste schrijvers overlaat!

EUTROPII Breviarium Historiae Romanae, ex recensione HENRICI VERHEYK, denuo recognita. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1826. 8vo. pagg. VIII et 128. *f* 1 - 80.

Een herdruk der kleinere uitgave van VERHEYK, ten dienste der scholen; doch zoo, dat er en voor den Lezer, en voor den Schrijver ook nog iets bij gewonnen is. Behalve dat het formaat geschikter en de druk zindelijker uitgevoerd is, vindt men hier nog iets meer dan louter herdruk van

Digitized by Google

den Latijnschen tekst van EUTROPIUS naar VERHEYK. Deze toch is niet alleen van vorige drukfeilen en onnaauwkeurigheden gezuiverd, maar geheel en al op nieuw uit een oordeelkundig oogpunt herzien, en vergeleken met de latere tekstbeoordeeling van TZSCHUCKE, naar diens tweede of kleinere uitgave, te Leipzig, 1804, bij welke dezen Geleerde nog een ongebruikt Handschrift ten dienste stond, hetwelk hem bij de eerste of grootere van 1796 ontbroken had. Ja zelfs zijn uit deze laatste Duitsche uitgave, in de thans aangekondigde, verscheidene verbeteringen overgenomen, voor zoo verre dit bestaanbaar was met het behoud der tekstbeoordeeling van VERHEYK, en enkele sporen in de aanteekeningen van onzen Nederlandschen Uitgever, hier en daar verspreid, daartoe meer of min aanleiding konden geven. Vandaar op den titel het *ex recensione* VERHEYKII, met bijvoeging van *denuo recognita*; terwijl van alle de gemaakte veranderingen, te gelijk met het overige verschil der beide uitgaven van TZSCHUCKE, naauwkeurig verslag gedaan en rekenschap gegeven wordt, in eene achteraangevoegde *Annotatio Critica*; waarbij bovendien ook nog gebruik gemaakt is van een Exemplaar van EUTROPIUS met geschrevene aanteekeningen van OUDENDORP, thans op de Bibliotheek der Leydsche Hoogeschool berustende, en daaruit het een en ander ontleend, hetwelk zelfs nog aan de grootere uitgave van VERHEYK ontbrak; iets, dat aan deze, anders tot schoolgebruik bestemde, uitgave eene nieuwe waarde bijzet, en dezelve voor de kritiek en uitlegging van EUTROPIUS ganzch niet onbelangrijk maakt.

Aan het hoofd dezer uitgave staat eene *Praefatio*, in de voorafgaande aankondiging van der Uitgeveren bedoeling, eene beknopte literarische opgave bevattende van het *leven* en de *schriften* van EUTROPIUS, als ook van de Grieksche *Metaphrases*, *Omschrijvingen* of *Vertalingen* van deszelfs *Breviarium*, de eene van PAEANIUS, en de andere van CAPITO; benevens eenige wenken over het nut van EUTROPIUS met eerstbeginnenden te lezen, en over de beste wijze om daarin naar wensch te slagen. Bijzonder beviel ons de aanhaling van het gezag van ERNESTI, die meende, dat men den kinderen EUTROPIUS vóór CICERO moest laten lezen, ten einde hen met de voornaamste punten der Romeinsche Geschiedenis vroegtijdig bekend te maken, en hen alzoo tot de lectuur van CICERO voor te bereiden. En wat

de Latiniteit betreft, men heeft niet te vreezen, dat deze daarbij nadeel zal lijden; vermits het bewezen is, dat EUTROPIUS voor zijnen tijd (hij leefde in de vierde eeuw van onze jaartelling) vrij goed en zuiver Latijn schreef; en het weinige, dat daaraan nog ontbreken mag, is door bijkomend onderrigt van bekwame Onderwijzers ligt aan te vullen, en te verhelpen door middel van vergelijking met de Schrijvers van de gouden Eeuw; waartoe vooral de *Clavis Eutropiana* dienen kan, achter de kleinere uitgave van TZSCHUCKE gevoegd. Tot dusverre, uit de Voorrede. Sommigen zullen het uit dien hoofde welligt vreemd vinden, dat gemelde *Clavis* hier niet is overgenomen; maar, behalve dat onze Hollandsche Uitgevers het louter nadrukken van buitenlandsche werken nog niet zoo goed verstaan, als onze Duitsche naburen, zoo zal men die zeker *zuinigheidshalve* weggelaten, en tegen de meerdere uitgebreidheid en kosten van dit schoolboekje opgezien hebben. Ja zelfs schijnt aan dezelfde reden de uitstekende kortheid en beknoptheid, wij zouden haast zeggen schraalheid, der *Praefatio* zoo wel, als der *Annotatio*, toe te schrijven; offchoon voor 't overige beide aan haar doel beantwoorden, en een breedvoerige Commentarius over EUTROPIUS hier niet te pas kwam, te meer wijl men zich met *weinig* tevreden moet houden dáár, waar men welligt *niets* zou verwacht hebben, en geen regt had om *iets* te vorderen. Bovendien, om tot de *Clavis* terug te keeren, de kleinere uitgave van TZSCHUCKE is goedkoop en ligt te krijgen; het is derhalve voor Onderwijzers eene kleinigheid, zich die bij hunnen VERHEYK aan te schaffen. Doen zij dit, en dicteren zij hunnen Leerlingen er het noodige uit voor, dit weinige, van den Meester afkomstig, zal welligt meer doel treffen en beter de aandacht wekken, dan al wat in gedrukte boeken ruimschoots te vinden is. Kinderen ontzien doorgaans de moeite van veel te zoeken; maar wanneer men hun het lettervoedsel zoo goed als voorkaauwt, willen zij het somtijds nog al gretig innemen.

Nog verdient melding, en is in de Voorrede zeer wel opgemerkt, dat de lectuur van EUTROPIUS gepaard moet gaan met het noodige onderrigt in de oude *Aardrijks- en Tijdrekenkunde*, zonder welke er in de *Geschiedenis* geene vorderingen hoegenaamd te maken zijn. Te regt wordt te dien einde de loffelijke gewoonte aangeprezen, van door de Leerlingen eigenhandige *Landkaarten* en *Chronologische Tabellen* te laten maken.

Digitized by Google

Als eene bijzonderheid, niet zoo algemeen bekend, vinden wij bij den aanvang der *Annotatio* opgeteekend, dat de herdruk der grootere uitgave van den EUTROPIUS van VERHEYK, in 1794, geschied is onder het opzigt van den beroemden Hoogleeraar H. BOSSCHA, die dus ook de vermoedelijke opsteller is van het daarvoor geplaatste Voorberigt uit naam der Uitgeveren, en van wiens naam deze tweede druk, na den dood van VERHEYK vervaardigd, geene geringe aanbeveling verkrijgt.

Dit zij genoeg van deze kleinere schooluitgave, waarin wij, behalve de weinige aan het eind opgegevene drukfeilen, er geene andere ontdekt hebben, dan alleen in de noot bladz. 125, regel 25, *Obtineret* voor de pluralis *Obtinerent*, zoo als in den tekst staat, en welke wij dus verpligt zijn tot algemeen gebruik allezins aan te prijzen. Buiten de Uitgevers, LUCHTMANS, heeft men er de bezorging van te danken aan den Heer BERGMAN, die dus hier wederom door *schriftelijk* onderrigt eene wezenlijke dienst aan de scholen bewezen heeft, hoewel tot nog toe buitengesloten van de gelegenheid om het *mondeling* te doen.

Nieuwe Gedichten van HENDRIK HARMEN KLIJN, *Lid van het Koninklijk Instituut, van de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, enz. enz. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1825. *In gr. 8vo.* 194 *Bl. f* 4-50.

Kort nadat de beoordeeling van het eerste deel dezer Nieuwe Gedichten in de *Vaderl. Letteroef.* geplaatst was, ontmoette Recensent, op reis, een' man, dien hij meende wel voor een bevoegd regter te moeten erkennen, en deze...... trok schier den neus op voor een zoo vleijend verslag. Wij gevoelden ons door dit oordeel in het geheel niet gevleid, en dachten met zekeren angst: zouden wij ons door betrekkingen, door omstandigheden of menschenvrees, ook van het spoor hebben laten brengen? Dan, weêr te huis gekomen, viel ons die goedkeuring, welke wij op dezen grond van de vrienden des dichters mogten verwachten, even min te beurt, en moesten wij ons nu troosten met het spreekwoord, dat de waarheid in het midden ligt. Inderdaad, wij hebben die waarheid lief; wij zoeken ze opregt, en houden het er voor, dat de

Digitized by Google

weg tot het goede en schoone in ieder vak, tot eer en onsterfelijkheid niet anders dan bij haar licht kan gevonden of bereikt worden. Maar, op voornoemde wijze *met* haar in het midden te liggen (als tusschen twee vuren), moge nieuw licht (van menschkunde) zoo wel als warmte (in het ontrust gemoed) geven, aangenaam is het niet. Wij hebben dus, alvorens wederom aan het werk te gaan, die vroegere recensie nog eens nagezien; dan, waarlijk, ons hart klopt daarbij vrij gerust. Het is waar, aan den eenen kant is de lof algemeen, de berisping slechts enkele deelen en eigenschappen betreffende; en van de andere zijde wordt de eerste ook slechts in algemeene bewoordingen medegedeeld, de laatste telkens met bewijs gestaafd. Doch, is het niet alzoo, dat men tevens aanmoedigt en teregtwijst? dat men voor de eer des dichters, maar behoudens die van het vaderland en hare letterkunde, zorgt? *Multum*, *non multa*; *veel* goeds, niet *vele* verzen, hoedanig dan ook, maken immers ook hier den waren rijkdom uit. En schoon wij verre zijn van met hen, die honderd oogen hebben voor de gebreken onzer oude en nieuwe letterkunde, geleerde inrigtingen enz., maar ligt nog te jong of te ver van het middelpunt der vaderlandsche verlichting verwijderd zijn om het goede regt te erkennen, te meenen, dat er nog eerst een BYRON of dergelijke onder ons moet opstaan, om van de rijke en schoone taal iets regt bruikbaars te maken, het is toch waar, dat wij, om ons over den bloei onzer poëzij te blijven verheugen, en, in weerwil der bekendheid met het vreemde, eene patriottische fierheid bij derzelver beschouwing te gevoelen, wel mogen toezien, niet slechts in de uitgebreidheid, maar vooral in de keurige bearbeiding van het veld, met de landgenooten van evengenoemden Lord, en SCOTT, en MOORE, en SOUTHEY, zoo wel als anderen, te wedijveren. De kennis vermeerderen, de bekwaamheid volmaken, het gevoel verfijnen en verheffen, den geest met het edelste van vele volken en tijden voeden; ziedaar, meenen wij, meer dan het gedurig voortbrengen en rondloopen in denzelfden kring en blijven staan op dezelfde hoogte, de taak en de roem des waren dichters! Doch, deze zijn algemeene denkbeelden, die wij gevoelen op een' man van des Heeren H. H. KLIJN's gevorderde jaren niet te kunnen toepasselijk maken. Hij vergeve ons dan dezen uitstap; en, zoo wij onder het aanprijzende, dat wij *meenen*, en dat bij de stukken kan worden nagezien, het een en ander berispende, of liever, bij

vergelijking, minder goedkeurends, voegen, hij beſchouwe het niet zoo zeer als les voor hem, als wel waarſchuwing voor anderen, welken een geëerbiedigd voorwerp ligt van het ſpoor brengt.

Het eerſte is een *Lofdicht* op wijlen den Hoogleeraar VAN SWINDEN, met eene Lofrede van Prof. VAN LENNEP ter zelfde gelegenheid in *Felix Meritis* voorgedragen en vervolgens uitgegeven. Wij behoeven er daarom thans niet lang bij ſtil te ſtaan. Het bevat fraaije plaatſen, en ook zulke, die ons minder voldoen. Onder de eerſten rekenen wij deze eenvoudige, treffende, en, zoo wij gaarne gelooven, volkomen ware ſchets:

Reeds breekt VAN SWINDENS oog, wijl 't hart naauw merkbaar ſlaat,
Maar nog zweeft de eigen kalmte op 't effene gelaat;
Reeds krimpt de matte pols, en de ademtogt gaat zwaarder,
Maar 't klimmen van 't gevaar maakt hart en ziel bedaarder;
Nog dankt zijn glimlach, ſchoon het trage bloed reeds ſtolt;
En 't laatst, het heiligst woord, dat van zijn lippen rolt,
(O vaderzegen! o geſchenk van d' Albehoeder!)
Mijn VROLIK! klonk voor u, klonk heerlijk: „troost uw moeder!"
Nu bidt hij, tot Gods wenk den ſtroom van 't leven ſtuit,
En de eeuwge hemel hem zijn' zaalgen kreits ontſluit.

Het tweede, een *Treurzang*, ter nagedachtenis van J. M. KEMPER, vergezelde in ſtraksgenoemde Maatſchappij, als ook in eene vroegere uitgaaf, op ſoortgelijke wijze de Lijkrede door VAN DER PALM, en werd ook reeds door ons gedacht. Wij halen er dus ſlechts wederom een paar ſchetsjes uit aan, in welke te teekenen de Heer KLIJN zeker niet het minſte ſlaagt:

Dat manlijk ſchoon gelaat; die lach; dat vrolijk wezen;
Dat oog, waarin het beeld der zuiverſte onſchuld blonk;
Die onverwrikbre moed, in elken blik te lezen;
Die liefde, nooit verkoeld, die niets dan liefde ſchonk;
Die eedle kalmte, waar de wroeging nooit aan knaagde;
Die vrijheid van den geest, uit de echte deugd geteeld;
Die eenvoud van het hart, dat nooit naar titels jaagde:
't Schetst alles KEMPERS ziel, — 't is alles KEMPERS beeld.

Zoo werd hij aller roem, — zoo aller vriend en broeder;
Zoo aller eigendom. — Maar hoe zijn glorie ſteeg,

Digitized by Google

Zijn vlekloos hart bleef hem op 't moeilijk pad ten hoeder;
'T Bleef altoos KEMPER, — welk een' eerrang hij verkreeg.
Nooit kon de glans des troons zijn eerlijk oog verblinden:
'T Was op den leerstoel, in den huisselijken kring,
'T Was, aan 't gewoel ontvlugt, omringd door trouwe vrienden,
Dat altoos 't leven eerst voor hem zijn waarde ontving.

In den volgenden...., lierzang, noemen wij hem, *Vrijheid*, is veel schoons, veel geestverheffing, gloed en gemakkelijkheid der versificatie; schoon de moeijelijkheid van het onderwerp hier en daar iets gewrongens of onnaauwkeurigs aan de gedachten en overgangen mag gegeven hebben. Het is trouwens zoo wel de zedelijke vrijheid van elken mensch, *als* de burgerlijke van den staat, en deze in haar misbruik zoo wel als waarde, die door den dichter bedoeld, en daarbij met eene les voor de Monarchen, maar eene lofspraak voor den onzen en het gezegend land, dat hij regeert, als ter toepassing, besloten wordt.

Het Aalmoezeniers Weeshuis......, is thans ledig; de bewoners zijn naar *Frederiksoord* en elders vertrokken. Dit ontneemt wel niets aan de waarde van het gedicht, maar toch misschien aan de klem der lofspraak, die hier zoo rijkelijk over het gesticht wordt uitgestort. Althans, wanneer KLIJN zingt:

Wie ooit zich zelv' een' steun durft noemen
Der armoê, die van *ellend* klaagt;

Hier, waar niet slechts verlaten weezen,
Wat bij der oudren grafzerk treurt,
De schoone bloem der redding lezen,
En 't hoofd ten hemel wordt gebeurd;
Waar zij niet slechts, door 't lot verstooten,
En door geen moederborst gelaafd,
De zeegnendste armen zien ontsloten,
En 't heiligst Godsgebod gestaafd, enz.

Ziet, boden Gods! ziet, englenkoren!
Ziet neêr op 't goede hier verspreid!

Verzorgers! de aarde dankt uw pogen!
De hemel juicht om 't geen gij sticht!

dan kunnen wij, behoudens allen eerbied voor deel en wel-

Digitized by Google

meenendheid, hem in zijne toenemende vlugt bezwaarlijk na oogen, zonder aan zeker boekje te denken, waarin althans de gevolgen op verre na zoo gunstig niet geschilderd worden. *Omne nimium nocet.* Ook de dichter moet de waarheid niet uit het oog verliezen.

Op de vijf-en-twintigjarige Beroepsvereeniging, aan 's mans geliefden broeder B. KLIJN, BZ. gewijd, is regt hartelijk en gepast. Alleen zouden wij den dichter wel willen waarschuwen tegen het woord *geklanken*, als het menschenarmen of, gelijk verder, klaverblaadjes op den stengel betreft.

In de Vriendenrol van den Hoogleeraar MEIJER is — een Album-vers.

Dat voor den Heer BOWRING, te *Londen*, is dit den aard der zaak belangrijker, en beviel ons.

Zoo ook *de Uitboezeming* bij het vijf-en-twintigjarig bestaan der Stads Armenscholen.

Bij vooral *de Toonkunst, Cantate.*

In het stuk: *Na het hooren voorlezen eener Lofrede op een berucht Romeinsch Veldheer*, is veel waars en fraais, maar met overdrijving en partijdigheid gemengd. Trouwens, het was destijds aan de orde, de *Romeinen* laag te zetten; zij waren de *Franschen* van hunnen tijd; hadden wij het met de *Engelschen* even kwaad gehad, als nu met dezen, dan had *Carthago* er ligt van moeten lusten. De *Romeinsche Nachten*, kort te voren door bovengenoemden Prof. MEIJER vertaald, maakten het tafereel slechts nog donkerder. De regel:

Ten offer voor de vrijheid bragt,

waarin een halve voet te veel is, en die daardoor, voor Trochaïsch, Jambisch wordt, is den Heere KLIJN zeker ontsnapt.

Nieuwjaarsgroet, aan Amsterdams Eerste Departement Tot Nut van 't Algemeen, is een alleraardigst stuk in den trant van CATS, inderdaad vol wijsheid en gepastheid naar den tijd, ja voor alle tijden. Want dus zingt hij:

Gewis in zulk een' laatsten stond [van 't oude jaar]
Ontsluiten zich en hart en mond;
Dan spreekt men dikwerf gul en ras
Een ernstig woordje(n) op zijn pas,
Opdat het oude niet verkeer',
Alvorens het iets nuttigs leer':

Digitized by Google

Want wie toch bragt zijn kleed ter kas,
Zoo lang er smet of stof op was;
Of wrijft er niet de kreukken uit,
Eer hij het in de lade sluit?
En legt er niet wat juchtleêr bij,
Opdat het van de mot blijv' vrij?
Want als men éêns verzuimt het kwaad,
Dan vindt het (meen ?) nergens heul noch raad.
Welaan dan, zien wij, met geduld,
Eerst allen, en dan elk zijn bult;
En trekken wij dan, tot besluit,
Daar raad en troost en leering uit.

Waarna hij inzonderheid de klagers en bedillers van den gang der zaken, niet lang na de gezegende omwenteling, regt helder de les leest.

De Kindschheid. Alles behalve kindsch. Men hoore slechts!

o Tijd! zoo ras daar heen gevaren!
o Vreugde! o rein genot! o hoop!
Waarom ontsnelt ge ons met de jaren?
Waarom in 's levens wisselloop?
Maar neen, gij blijft, en dauwt uw' zegen,
Uw heil in 't onbevlekt gemoed;
Verkwikt het als een milde regen,
En drenkt het met uw' overvloed.

Ja, zalig, in wiens rustig harte
Een kinderlijke blijdschap woont;
Die, kinderlijk in vreugde of smarte,
Een kinderlijk vertrouwen toont;
Wiens geest en zinnen vrij genieten;
Wiens zielsoog kalm ten hemel schouwt,
En, als hij 't leven weg ziet vlieten,
De toekomst zijnen God vertrouwt!

Het geschonden Klaverblad, 's mans vriend B. HULSHOFF gewijd. In dit stukje is veel warmte en gang van denkbeelden. Jammer slechts, dat de dichter niet bij het beeld blijft. Ten bewijze:

Vruchtloos dat ge op nieuw weêr blaadjes
Op den eigen stengel ent:
Zij verdorren met hun zaadjes,
Aan een' vreemden grond gewend.

Digitized by Google

Rust des Levens. Naar het ons voorkomt, niet geheel zuiver gedacht, en daardoor niet dien vollen indruk makende, welken de dichter bedoelt.

Wat jaagt ge, o dwazen! naar 't genoegen!
Waarom smacht ge eindloos naar de rust?

Dit zijn reeds twee verschillende denkbeelden. De jeugd, b. v., zoekt het genoegen juist allermeest in het gewoel. Wij erkennen gaarne de gepastheid der bedoelde stof, en hebben geene bijzondere aanmerkingen op de verzen; maar, om bovengemelde reden, voldoet het geheel ons minder.

Tegenspoeden. Een krachtig vers, uit het hart geweld. Sommigen, echter, zullen tegen gedachten als deze hebben:

Of kiemt er moed, of hooger krachten,
In 't stormen van de tegenheên?
Helaas! de ontspanning van 't geween
Spoort tot geen onvermoeibaar trachten.

. . . .

Maar lijdzaamheid? geduld?.... zij vlugten,
Waar 't leed zijn' scherpen angel slaat.

. . . .

Maar nu de deugd?.....zij kiemt in 't stormen?
Zij groeit in 't leed?.... o strijd! o pligt!
Wien werd uw zware worstling ligt,
Als angst en wee de toekomst vormen?

. . . .

Of scheurt, als 's levens vlagen treffen,
't Geloof zich stouter los van de aard'?
Of durft het, in die steile vaart,
Zich moediger tot God verheffen?
En strekt het, in het golfgeklots,
Zich kalm naar hem, als burgt en rots?

Ach! wat is godsvrucht? wat haar wezen,
Zoo de angst haar vormt, de nood haar teelt?
Waar is de zielwond, die zij heelt?
Bedwelmend heulsap doet zij lezen.

. . . .

Helaas! wie kan aan 't licht gelooven,
Als 't eeuwig om ons donker is?
Wie juichen, als het wreedst gemis

Ons, dorstende, al wat lust blijft rooven?

. . . .

Wanneer 't gelaat van blijdschap schittert;
Als zij den kinderlijken traan
In 't opgeslagen oog doet staan;
Wanneer geen angst de vreugd verbittert;
Als 't vol genot ons streelt en roert,
En ons tot innig danken voert:
Dan kiemt de godsvrucht: . . . . heilig danken!
Ontgloeide vreugd! gij voert tot God, enz.

Wat *ons* betreft, met genoegen zien wij, dat de dichter de inspraak van zijn hart boven het gewone pad durft verkiezen; en de wending, die hij vervolgens aan het stuk geeft, ontheft hem aan alle verwijt. Wij gelooven echter, dat er harten zijn, die bij de vreugde verwilderen, en zielen, die, kneedbaar als was, in de hand der Almagt, door tegenspoed in het geloof te meer bevestigd en aan haren God gehecht worden.

Twee kleine, en een reeds bekend stuk: *Vroege Godsvrucht*, *Rouwzang op Mr.* R. FEITH, en *Klagt der Vriendschap*, overslaande, betuigen wij het volgende: *Hart- en Lotvereeniging* (aan den Heer HULSHOFF), met bijzonder genoegen te hebben gelezen, en komen alzoo tot het uitgebreidere en voor den dichter allerbelangrijkste: *Zielsmart*, *uitgestort bij den dood mijner dierbare Echtgenoote*, *Vrouwe* CHRISTINA MARIA SCHENKHUIZEN. Wie, echter, zou hier den Recensent willen spelen? Diepe droefheid spreekt uit elken regel, — droefheid, die zich lucht maakt in woorden vol kracht en belangrijke, diepgaande gedachten. Wie ook tegen gelegenheidsverzen ijvere, dusdanige tolken van het innigst gevoelen en denken zal hij toch wel niet willen geweerd hebben. Het is waar, wij stemmen niet altijd met den Heer KLIJN in; zijne lier geeft wel eens andere toonen aan, dan ons meest behagen. Over het geheel beminnen wij den zachten, weemoedigen, wegkwijnenden rouw, die de overledene schijnt bezield te hebben, boven dien onrustigen en luidruchtigen, waaraan 's mans radeloosheid ons voor het minst schijnt te grenzen. Maar hij zingt zoo als hij gevoelt, en wij beklagen hem slechts te meer. Wat het verschil make, — de kunne? de natuur? de godsdienstige of wijsgeerige denkwijze? — is hier de plaats niet te onderzoeken. Eene proef

slechts van 's mans taal, en wij scheiden van dit roerende vers:

Het weêrzien? welk een woord? wat denkbeeld? wat verwachten?
Wie, wie verlicht voor ons dien zwartsten aller nachten?
Het weêrzien?... groote God! het weêrzien?... hoe, of waar?
Wie wringt dien afgrond digt? wie maakt dat donkre klaar?
Spreek, dierbre gade! spreek! waar zal mijn liefde u vinden?
Klom niet uw kalmte en moed, bij 't naadren van 't ontbinden?
Nog spraakt ge, en 't was mij, of gij in dat plegtig uur,
Bij al de rust der ziel, spraakt met een hooger vuur;
En nu.... een oogwenk.... en ik hoorde van uw lippen
Eén' zucht, ... den jongsten zucht, ... den zucht des doods, ontglippen!
Wat waart, waar bleeft gij toen? wat werdt gij in dien stond?
Wat schiep dien zucht? wat floot zoo vreeslijk u den mond?

. . . .

Wie scheurde ons van elkaêr? wat kloof houdt ons gescheiden?
Of zag uw hartewensch zich 't heerlijkst wit bereiden,
Hervondt ge uw dierbaar kind? rust Nenny aan uw hart?
En jubelt gij van vreugd, bij d' eindpaal van uw smart?

. . . .

Zijn onze zielen tot één ziel niet zaamgevloten?
En zij, zij scheiden? hoe! door wien toch? neen! o neen!
Gij blijft die ge eenmaal waart! Nog zweeft gij om mij heen!
Ik hoor, ik zie u niet, maar 'k *voel* u, als mijn tranen,
Te lang verkropt, in 't eind zich weêr een' doortogt banen.

. . . .

Als 'k in Gods tempel op uw dierbre grafzerk kniel,

. . . .

En ik uw stem erken, die in mijn binnenst spreekt:
„Strijd, lieve! strijd! al schijnt geen aarde u meer begeerlijk!
„Strijd moedig tot aan 't end!... de kroon der deugd blinkt heerlijk!"

Mijn Vignet. Het gedichtje op dit inderdaad keurig en geestig teekeningetje van 's mans vriend, den Heer J. DE VOS, WZ., door VELIJN gegraveerd, is hetzelve waardig, en besluit het geheel op eene gepaste wijze.

Digitized by Google

Bedenkingen over het Muntwezen in het Koningrijk der Nederlanden. Voor rekening van den Auteur. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef. 1824. *In gr. 8vo. XVI en 93 Bl. f* 1 20.

Bedenkingen behelst dit geschrift; maar, al gold het „*Voor rekening van den Auteur*," op den titel, niet de uitgave, maar den inhoud van het boek, het zoude loffelijk zijn. Zoo mag men bedenkingen maken, zóo beredeneerd, zoo bescheiden, zóo, uit vaderlands- en volksliefde, vrijmoedig. Dat neemt in dit goede land geen edeldenkend mensch kwalijk, al heeft hij tegenbedenkingen, al verschilt zijn oordeel op den duur.

De Schrijver, ANTONI WARIN, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, bepaalde, bezorgd voor een in de gevolgen groot nadeel, vooral zijne oplettendheid, sedert des Konings besluit van 22 Nov. 1823, tot ons, oudtijds zoo beroemd en vertrouwd, Muntwezen, en de vrucht daarvan is dit werk „, waaraan noch naauwkeurigheid, noch bewijsgrond ontbreekt." De steller van dit verslag gaf het aan twee desbevoegden ter lezing, die, met de pen in de hand al het gestelde hebbende gadegeslagen, beiden de juistheid der hier voorkomende berekeningen niet genoeg wisten te roemen.

Uit oorspronkelijke bronnen is geput, en de zaken behoorlijk uiteengezet. Men overtuigt zich daarvan terstond bij het inzien der inhoudsopgave. Eerst heeft men eene proeve van eene beknopte theorie van het geld; dan leest men daadzaken omtrent de munten in dit rijk, en den wisselhandel tusschen *Parijs*, *Hamburg* en *Amsterdam*; laatstelijk wordt men bepaald bij vooruitzigten omtrent het Muntwezen. Deze drie afdeelingen zijn in 149 paragrafen vervat. Zoo kon er wel geen aangenaam leesboek uit voortkomen, maar des te bondiger betoog, en te gemakkelijker te volgen.

Een dubbel oogmerk had de Schrijver. Hij wilde waarschuwen tegen het gevaar, daarin gelegen, dat in de noordelijke provinciën de munt van jaar tot jaar minder waard zal worden; en hij wilde hen, die in 's lands zaken werkzaam zijn, bewegen, om, in zoo ver het hen aangaat, te helpen bespoedigen, wat tot genot van een goed Muntwezen kan brengen. Men moet den man zelven lezen, in de voorrede, over het belang hiervan, ook voor het bestaan van het Koningrijk der Nederlanden. Vindt men sommige uitdrakkingen misschien te sterk

Digitized by Google

in die voorrede, men zie toch de waarheid niet voorbij; en dat de Schrijver verstand en regt heeft om mede te spreken, zal niemand betwisten, die zijne ontwikkelde verhandeling gelezen heeft. Voor dit tijdschrift is een uittreksel minder geschikt; maar wij hopen, dat dit belangrijk geschrift, waaruit, buiten opzigt tot de hoofdzaak als zoodanig, nog zeer veel te leeren is, meer lezers zal vinden, dan wij meenen dat het geval nog is. Het belang van de burgers en de eer onzes vaderlands doen ons dit wenschen, en dat de Schrijver zich, met allen, die ons Staatsgebouw schragen, verheuge over de gevolgen zijner werkzaamheden, den lande tot heil!

Handleiding voor Verzamelaars van Nederlandsche Historie-penningen, enz. Door G. VAN ORDEN, *Correspondent van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, enz. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. XII, 393 Bl. f* 3-60.

Dat de beoefening der Penningkunde eene zeer groote nuttigheid voor de Geschiedenis heeft, is eene waarheid, door de ondervinding genoegzaam bevestigd. Zeer aangenaam was daarom het groote Penningwerk van GERARD VAN LOON aan de liefhebbers der vaderlandsche historie, gelijk nu onlangs ook het vervolg daarop, gegeven door het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Er is in ons Vaderland altijd een aantal verzamelaars van penningen geweest, en het ontbreekt nog niet aan dezulken. Geen wonder, dat bij hen de wensch ontstond, om eene naamlijst of handleiding te ontvangen, om de vaderlandsche legpenningen te rangschikken, indien er namelijk het jaartal niet in is uitgedrukt, om te weten, wat hun ontbreke, en van welken oorsprong iedere munt zij. De Heer VAN ORDEN heeft getracht door deze proeve aan dien wensch te voldoen, en is daarin vriendelijk geholpen door eenige liefhebbers, wier namen ook hier verdienen te worden vermeld. Zij zijn de Heeren A. VAN DER SCHOOR te *Alkmaar*, SMIDT VAN GELDER te *Zaandam*, en JACOBUS KONING te *Amsterdam*, welke de handschriften, laatst herkomstig uit de boekerij van P. VAN DAMME, bezit.

Door deze vriendelijke hulpbetooning ondersteund, heeft de Heer VAN ORDEN eene, zoo veel mogelijk, naauwkeurige en volledige naamlijst gevormd van alle Nederlandsche legpenningen, welke, om verschillende reden, niet zijn vermeld in de werken van BIZOT, VAN LOON, of VAN

.MIERIS. Het is ons voorgekomen, dat de Heer VAN ORDEN bij eene groote vlijt veel naauwkeurigheid, voorzigtigheid en bedachtzaamheid paart, (vereischten, even noodzakelijk, in dit vak van studie, als historische kennis) en wij vertrouwen, dat deze schets aan alle liefhebbers zeer welkom zal zijn.

Vreemde legpenningen of munten zijn ons in deze verzameling niet voorgekomen. Wij hopen, dat ieder, die daartoe gelegenheid heeft, aan het verzoek van den Schrijver voldoen zal, om hem, namelijk, de in dit werk ontbrekende penningen, die zij mogten bezitten, te willen mededeelen.

Un jour en Suisse, ou tableau de ce pays dans sa partie la plus pittoresque; suivi d'un parallèle en vers et en prose entre la Hollande et l'Helvétie, par L. F. VERRNET. Amsterdam, chez *Dufour*. 1825. 8vo. VIII, 100 pag. *f* 1-90.

De Heer VERRNET, ziende dat de meeste reisbeschrijvingen door Zwitserland op eene manier zamengesteld zijn, welke zelfs de levendigste verbeelding der lezers verkoelt, wil hier een meer schilderachtig tafereel ophangen, evenwel overeenkomstig met de waarheid. Hij is langen tijd in Zwitserland geweest, en heeft er nog onlangs drie maanden doorgebragt. Van die laatste drie maanden kiest hij éénen dag, en zegt ons, wat hij op dien dag in Zwitserland, hetwelk hij als zijn tweede vaderland aanmerkt, gevoelde en beschouwde. Deze beschouwingen hebben veel van poëtisch proza, en zijn ook gedurig door poëzij afgewisseld. Poëtisch proza bevalt ons niet, allerminst in tafereelen van Zwitserland. De eenvoudig-verhevene Natuur wil door eenvoudige taal geschilderd zijn. *La lune montrait de tems en tems notre route* klinkt beter, dan *le flambeau argenté de la triple Hécate*, enz. enz. De Heer VERRNET is een groot bewonderaar van HELMERS, wiens *forte touche et la brûlante imagination* hij wenschte te bezitten. Maar die imaginatie is, voor jongelieden bijzonder, zeer gevaarlijk, wanneer zij dezelve niet vroegtijdig door gezond verstand leeren beteugelen. HELMERS zelf is, door aan die imaginatie te veel toe te geven, niet zelden in uitdrukkingen vervallen, welke geene proef houden. De jeugdige Schrijver houde ons deze aanmerkingen ten goede. Hij schijnt eenen gelukkigen aanleg te hebben. *Luxuries illa depascenda est.* Wij hebben dit boekje dan ook met eenig genoegen doorgelezen. Meest beviel ons de beschrijving van *Neuveville*, welke ons pag. 30 en volgende in eene lange noot onder den tekst wordt medegedeeld.

Digitized by Google

Belooningen en Straffen, als Middelen der Opvoeding in de Huisgezinnen en Scholen. Een Boek voor Ouders, Opvoeders en Onderwijzers. Te Amsterdam, bij Schalekamp en van de Grampel. *In gr. 8vo.* 161 *Bl. f* 1-20.

Dat de kundige P. J. PRINSEN uitgever van dit werkje is, dat hij verklaart hetzelve *tot groot nut voor zichzelven en met het grootste genoegen te hebben doorlezen*, en overtuigd te zijn, dat deze arbeid *voor iederen onderwijzer van veel waarde is*, — deze getuigenis van eenen in het vak zoo bekwamen en geachten man is eene zoo sterke aanbeveling, dat wij er geen woord behoeven bij te voegen. Wij vinden hier onderscheidene opstellen: een vriend van den Heer PRINSEN verzamelde, wat hij vond, en nam het bruikbare en algemeen goede over. Het eerste stuk behandelt *het gepaste en ongepaste in belooningen en straffen.* Hier wordt het doel van geheel de opvoeding, en dus ook van het onderhavig onderwerp, aangewezen. Voorts worden de belooningen en straffen in drie klassen verdeeld; *natuurlijke* of noodwendige, *positive* of willekeurige, en *gemengde*, — waarvan alleen de laatstgemelde, bij voorkeur boven de tweede, bruikbaar zijn. Vervolgens *onderzoeking, hoe en onder welke voorwaarden het beschreven doel der belooningen en straffen kan bereikt worden.* Hier komen zes algemeene regelen voor. Eindelijk wordt al het voorgaande op het hier en daar te dezen nog in gebruik zijnde toegepast. Een tweede stuk heeft ten opschrift: *over de belooningen en straffen in de opvoeding.* Het handelt mede over de bestemming van den mensch en het doel der opvoeding, spreekt van *zedelijke* en *zinnelijke* belooningen en straffen, en van *gemengde*, en handhaaft het te dezen gestelde tegen eenige *bedenkingen.* Nu volgt een stukje *over de schooltucht.* Hetzelve onderzoekt, *waartoe men de kinderen in de scholen moet aanvuren en gewennen,* en geeft daartoe behartigenswaardige *regelen.* Daarop wordt aangewezen, *hoe de onderwijzer zijne leerlingen daartoe aanvuurt,* en *wat hij in het algemeen moet doen, om hun waarlijk nuttig te zijn.* Alles wordt besloten met een *Nog iets van gemengden inhoud over de schooltucht*, waarin almede veel goeds wordt gezegd. — Wij wenschen zeer, dat dit boekje voor de onderwijzers en de lieve jeugd nuttig zal zijn, waaraan wij ook in menig opzigt niet twijfelen. Wij gevoelen waarlijk het moeijelijke van dit bijzonder en teeder punt in de opvoeding;

dan, daar wij in dit vak niet zeer bij ondervinding kunnen spreken, willen wij liefst in het goede gevoelen van den bekwamen en zoo uitnemend welgezinden PRINSEN betrusten.

Nieuw Geschiedkundig Jaarboek, of Verzameling van merkwaardige Gebeurtenissen op elken dag van het jaar. Iste Deel. Te Rotterdam, bij W. Linders. 1825. *In kl.* 8*vo.* *XVIII*, 311 *Bl. f* 2-25.

Dat het zeer nuttig is, de jongelieden vroegtijdig bekend te maken met belangrijke daadzaken der geschiedenis en het leven van beroemde mannen, behoeft wel geen betoog. Het komt slechts op de wijze aan, op welke men dit doet. Alle daadzaken, hoe belangrijk op zichzelve en in de gevolgen, zijn niet even belangrijk voor dien leeftijd; ook zijn niet alle merkwaardigheden uit de levens van groote mannen geschikt, om het hart en het verstand van het opkomend geslacht te treffen en te beschaven. Men behoort dus in dit opzigt eene goede en doelmatige keuze te doen, en hetgeen men gekozen heeft, in een' duidelijken en gemakkelijken stijl in te kleeden. Over het algemeen is in dit werkje nog al wel aan die vereischten voldaan, en wij willen liefst geene bijzondere aanmerkingen maken, maar kunnen ons niet onthouden, eene bedenking van eenen anderen aard in het midden te brengen. De omvang der geschiedenis is onmeetbaar groot. Men leert het geheel niet doorzien, zonder eerst eene zekere orde in het oog te houden, zoo wel van jaren als afzonderlijke volken. Het is dus van het uiterste belang, dat de jeugd, in het lezen van alwat geschiedenis betreft, terstond aan die orde gewend worde. Het geheugen ontvangt daardoor eene zekere vastheid, die bij het klimmen der jaren meer en meer wortel schiet. Dit zoo zijnde, noemen wij het een' zeer ongelukkigen inval, om zoo velerlei ongelijksoortige gebeurtenissen, naar volgorde der dagen in iedere maand, naast elkander te plaatsen. Bij voorbeeld: *den* 16 *Januarij* 1718 *is geboren Johan Frederik Jacobi.* JACOBI was zeker een zeer verdienstelijk man, en hij ontvangt hier ook eene hem waardige lofspraak (schoon wat te verheven boven het begrip der jeugd); maar nu moest men ook iets hebben voor den 17 Januarij. En wat vinden wij? *Den* 17 *Januarij* 395 *is gestorven Theodosius I, Romeinsch Keizer.*

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De vijf Boeken van Mozes op nieuw in het Nederduitsch vertaald, en met verbeterde Ras'ʃi en Haftaroth voorzien, door S. J. MULDER, *beëedigd Translateur. Met Kerkelijke Goedkeuring. Iste en IIde Boek. Te Amsterdam, bij* J. van Embden en Zoon. 1826. *In* 8vo. *Te zamen XL en* 588 *bl. f* 6-:

Nadat een MENDELSOHN het ondernomen had, eene vertaling der vijf Boeken van MOZES ten behoeve zijner geloofsgenooten te vervaardigen, werd zijn voetspoor door verscheidene andere geleerde *Israëliten* in *Duitschland* gevolgd, en dusdoende, zoo wij meenen, het geheele Oude Verbond door hen vertaald. In de eerste uitgaven, echter, was het *Hoogduitsch* met *Hebreeuwsche* letters gespeld, waardoor dezelve voor den *Onjood* onbruikbaar waren; en lang naderhand eerst kwamen sommige dier vertalingen met *Hoogduitsche* letters in het licht, zoodat een ieder in staat gesteld werd, dezelve te beoordeelen en zich ten nutte te maken. De Heer MULDER, dit loffelijk voorbeeld volgende, heeft intusschen noch de *Mendelsohnsche*, noch eenige der bestaande *Nederduitsche* vertalingen tot grondslag gekozen, maar eenen eigenen weg ingeslagen, die, onzes bedunkens, voor zoo verre wij uit de voor ons liggende deelen kunnen opmaken, hem zijn doel volkomen zal doen bereiken. Dit doel is de vervulling eener dringende behoefte bij het verbeterd onderwijs der *Israëlitische* jeugd, waaraan thans meer dan ooit — getuige de medewerking van het Gouvernement, en van liefdadige inrigtingen, door personen van alle gezindheden daargesteld — met ernstige deelneming gedacht wordt. Zie hier hetgeen de Vertaler ons dienaangaande, in zijne allezins lezenswaardige Voorrede, mededeelt, na van eene vroeger ondernomene, doch niet in het licht gegevene Bijbelvertaling gesproken te hebben: „Zoo ston-

den de zaken, toen ik op het einde van 1818, bij het invoeren van het verbeterd godsdienstig onderwijs voor de *Israëliten* in dit Koningrijk, door Z. E. den toenmaligen Minister van Eerdienst, tot lid der belangrijke Nederlandsche godsdienstige *Israëlitische* Schoolcommissie benoemd werd, en mij gewigtige gronden noopten, voor deze zoo vereerende benoeming allereerbiedigst te bedanken. Een dier gronden was het gemis eener doelmatige *Nederlandsche* vertaling der Heilige Schriften; en van dit oogenblik af ging ik met het denkbeeld zwanger, om, zoo de Almogende mij vóór eene zoo moeijelijke onderneming de vereischte krachten verleende, in deze zoo algemeen gevoelde behoefte mijner geloofsgenooten te voorzien. Daar geen gewrocht onder de zonne op volmaaktheid bogen kan, zoo ware het (zelfs dan, wanneer ik niet overtuigd was, dat ik meer door goeden wil dan door bekwaamheid ben aangespoord geworden) eene onvergeeflijke ijdelheid, te vooronderstellen, dat deze mijne vertaling vrij van alle feilen en boven alle aanmerkingen verheven zoude zijn. — — Langs dezen weg dus het voetspoor mijner voorgangers volgende, wilde ik tot geene uitgave mijner Bijbelvertaling overgaan, dan die door den tekst verzeld ging; en wel uit dien hoofde, omdat het ook mijn oogmerk geenszins was, de heilige taal door het *Nederduitsch* te doen vervangen, maar wel het oorspronkelijke, door de daarnaast geplaatste overzetting, zoo duidelijk als mogelijk te maken; ten einde vooral mijne jeugdige geloofsgenooten (op wier verbeterd onderwijs ik steeds het oog had, en weswege ik ook meermalen sierlijkheid aan duidelijkheid opgeofferd heb) hierdoor van lieverlede tot de kennis der gewijde taal terug te leiden, welke in de laatste halve eeuw zoo zeer ten achtere gegaan is, en eene gelijkvormigheid van vertaling in te voeren, die voor de Bijbeloefening niet anders dan heilzame gevolgen hebben kan. Dat ik bij mijne bewerking, niettegenstaande ik alles uit het oorspronkelijk *Hebreeuwsch* heb overgebragt, al wat vroeger in dit belangrijk vak gedaan is, geraadpleegd heb, zal wel overbodig zijn te mel-

Digitized by Google

den. Het ware even onvergeeflijk geweest, die plaatsen, die door mijne voorgangers op eene onverbeterlijke wijze overgebragt zijn, te verwerpen; alleen om den naam van oorspronkelijk te hebben, als eene vertaling van eene vertaling te leveren, en dus eens anders denkbeelden, min of meer verminkt, voor de mijne uit te geven." — Wij lezen vervolgens, dat de Opperrabbijn te *Amsterdam* den Vertaler voorgelicht, en dat het Gouvernement de uitvoering van het werk bevorderd heeft; terwijl de Heer MULDER zijne Voorrede besluit met de woorden van BEN 'UZIEL, Schrijver der oudste *Chaldeeuwsche* vertaling van onderscheidene Bijbelboeken: „Gij alleen, o Eeuwige! Gij alleen weet het, dat ik dit werk noch te mijner eere, noch ter eere mijns vaders ondernomen heb; maar enkel en alleen U ter eere heb ik het gewrocht, ten einde voortaan eenparigheid onder *Israël* heerschen moge!"

Wat nu de vertaling zelve betreft, dezelve komt ons voor zeer naauwkeurig, offchoon in geenen deele letterlijk te zijn. De verzen, die bloote verhalen bevatten, zijn in eenen tamelijk vloeijenden stijl geschreven, zonder echter tot zoodanig uiterste over te slaan, waardoor de Bijbel deszelfs Oosterschen vorm en aanzien geheel zoude verliezen. Niet minder goed vertaald zijn de hoofdstukken, die in eenen profetischen of dichterlijken toon gestemd zijn, en waarin de Vertaler eenige meerdere vrijheid genomen heeft.

Het kon niet missen, of de Heer MULDER moest in den wezenlijken zin der woorden, op de meeste plaatsen, met de bekende overzettingen overeenstemmen, hetwelk ook in het eerste Boek vrij algemeen het geval is. Dan, in het tweede doet de invloed, welken de *Israëlitische* overleveringen op de overzetting der wetsbepalingen uitgeoefend hebben, zich te blijkbaarder gevoelen. De Vertaler heeft dan ook, in de Voorrede van dat tweede Boek, de authenticiteit der *Talmudische* uitspraken in dit opzigt getracht te betoogen; en, hoezeer er tegen de door hem bijgebragte gronden nog wel het een of ander

Digitized by Google

aan te merken ware, waartoe echter hier de plaats niet is, moeten wij hem toegeven, dat hij zich naar die overleveringen en uitspraken gedragen moest, wilde hij zijn werk voor zijne geloofsgenooten dienstig maken, en hetzelve met Rabbinale goedkeuring in de scholen ingevoerd zien.

Ondertusschen is dit werk, juist door deszelfs afwijkingen van de gewone overzetting, voor elken Theologant merkwaardig, en verdient over het algemeen, om deszelfs weldadige strekking, door elken menschenvriend toegejuicht te worden.

De *Hebreeuwsche* tekst is zeer zindelijk tegenover het *Nederduitsch* gedrukt, en verzeld van eene nieuwe en naauwkeurige uitgave van den Commentator RASCHI, waarbij een aantal *Fransche* woorden, tot verklaring der oorspronkelijke, ingevoegd zijn.

Er blijft ons nu nog overig, de vertaling zelve te doen kennen, waartoe wij eenige verzen uit de twee volgende hoofdstukken kiezen:

„*Genesis* XXIX. (1) Nu hief Jakob zijne voeten op, en ging naar het land der Oosterlingen. (2) Daar zag hij eenen put op het veld, en drie kudden kleinvee lagen daar neder bij denzelven; want uit dezen put drenkte men de kudden, en de steen op den mond des puts was groot. (3) Daarom verzamelden aldaar alle kudden, en [de herders] wentelden den steen van den mond des puts, drenkten het kleinvee, en bragten den steen weder op den mond des puts op zijne plaats. (4) Jakob zeide tot hen: mijne broeders, van waar zijt gij? Zij zeiden: wij zijn van Charan. (5) Hierop zeide hij tot hen: kent gij Laban, den zoon van Na'hor? Zij zeiden: wij kennen [hem]. (6) Hij zeide: is het wel met hem? Zij zeiden: het is wel, en zie! Rachel zijne dochter komt daar met het kleinvee. (7) Toen zeide hij: de dag is toch nog lang, het is nog geen tijd om het vee binnen te drijven; drenkt het kleinvee en gaat weiden (8). Maar zij zeiden: wij kunnen niet, tot dat alle de kudden verzameld zijn; dan wentelen zij den steen van den mond des puts, en wij drenken het kleinvee," enz.

Digitized by Google

„ *Exodus* XXII. (19) Wie Goden offert, behalve den Eeuwige alleen, zal gedood en [al het zijne] in den ban gelegd worden. (20) Eenen vreemdeling zult gij niet [met woorden] beleedigen, noch hem verdrukken; want gij waart zelven vreemdelingen in Egyptenland. (21) Gij zult geene weduwe noch wees onderdrukken. (22) Zoo gij hem onderdrukt!..... want als hij tot Mij schreit, zal Ik zijn geschrei verhooren. (23) Mijn toorn zal ontbranden, en Ik zal u door het zwaard doen omkomen; zoo zullen uwe vrouwen weduwen, en uwe kinderen weezen worden. (24) Als gij aan [iemand uit] Mijn volk geld leent, [namelijk] aan den armen die bij u is, wees niet als [wreed] schuldeischer tegen hem; leg hem geene renten op. (25) Als gij u het kleed uws naasten ten onderpand laat geven, dan moet gij het hem met zonsondergang wedergeven. (26). Want dat kan zijne eenige dekking zijn, dat zijn kleed voor zijne huid; waarin zal hij nu slapen? Als hij dan tot Mij zal schreijen, zal Ik hem verhooren; want Ik ben genadig."

Voor het overige zullen wij ons vooralsnog van alle bijzondere aanmerkingen onthouden, waarop wij welligt, na den afloop van het geheele werk, zullen terugkomen.

Het heilige leven, de hemelsche leer en de heilrijke daden van den verheerlijkten Verlosser, door de Evangelisten beschreven, met eenige Aanteekeningen voor mingeoefenden tot een Leesboek voor Godsdienstige Huisgezinnen, door wijlen PETRUS HAACK, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, laatst Bedienaar der Nederduitsch-Hervormde Gemeente te Amsterdam, Lid van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, enz. enz. enz. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden, 1825. *In gr. 8vo. XVI en 400 Bl. f* 3-90.

Van zulke titels zoude men moede worden! Nu, als

men er zich maar niet boos om maakt op dienaars des nederigen Evangelies, bij ons iets anders dan bedienaars van de *Nederduitsch-Hervormde* Gemeente. Apropos! die gemeente kennen wij niet. Doch, bemoeijen we ons met het boek zelve, — evenwel kort, want de man is dood, en kan dus niet beter onderrigt worden door onze aanmerkingen, zoo als hem tot blijdschap zoude verstrekt hebben, zie XV, en, wat anderen betreft, wij verwijzen hen naar den Heer VAN WILLES, die dit werk beoordeeld heeft in de *Bijdr. tot de Godg. Wetensf.* XIV, bl. 71, en voor die dat niet kunnen, mogen wij kort zijn.

Voor *vele* gemeenten (indien de *opdragt*, door 's mans Erven, aan zes gemeenten, goed geschreven of gedrukt is) is dit werk opgesteld, met plan om het in 't licht te geven. Dat moet toch al een oud plan geweest zijn. Zoo als de gansche houding des boeks uitwijst, is er in jaren niets aan gedaan. Bleef het misschien daarom achter? Dit kunnen we uit de *voorrede* niet bemerken.

Eerst heeft men hier een' hoofdzakelijken inhoud der overeenstemming van de vier Evangelisten, in 66 hoofddeelen gesplitst. Deze hoofddeelen worden dan, met de woorden der Evangelisten, naar de Staten-overzetting, gegeven, en zoo, dat alles gebragt wordt tot één, in 66 gedeeld, verhaal, even als in de overzetting met zoogenoemde verzen; b. v. (om er een denkbeeld van te geven): *Derde hoofddeel.* Vs. 1—21 is zoo als men Luc. II leest; dan is Matth. II: 1—11 het 22—32ste vers van dit derde hoofdstuk. Hoe moeijelijk is daardoor de raadpleging der Bijbelsche verhalen!

Voor eigenlijk gezegde *Exegeten* of *Theologanten* is dit zoo lang reeds bereid geregt van nog minder waarde dan mosterd na den maaltijd. Zij mogen maar eens even oordeelen. *Lucas* volgt meer de tijdsorde, volgens HAACK. Op de *Paaschfeesten*, bij *Joannes* vermeld, wordt geene aanmerking genomen; en wien is het, zelfs al ware het van hooren zeggen, niet bekend, dat deze het belangrijkste tijdmerk opleveren? De Bergrede, *Matth.* V—VII, en de redevoering, door *Lucas* opgeteekend, H. VI: 20

ezv., zijn in elkander ingevoegd. *Luc.* XIII: 18—21 is te zelfder ure als *Matth.* XIII: 31, 32 gesproken, ezv. ezv. Want waar zou het heen, zoo wij ook van de onbestaanbaarheid van het eene met een ander gezegde bewijzen wilden aanvoeren?

Doch, wij hebben ons bij den titel, die het oogmerk dezes boeks opgeeft, nader kenbaar uit de voorrede, vooral te bepalen. Het zal een leesboek voor godsdienstige huisgezinnen zijn, mét eenige aanteekeningen voor mingeoefenden.

Tot stichting, zoo als men het noemt, of praktikaal gebruik, is niet ééne aanmerking voor godsdienstige huisgezinnen!!

Nu ja, *eenige* aanteekeningen vindt men dan ook. Men leest verscheidene bladzijden achtereen, zonder iets te ontmoeten ter opheldering, en had het alzoo even goed, ja veel beter, in zijnen huis- en hand-Bijbel kunnen lezen. Op vele belangrijke plaatsen, waar de mingeoefende volstrekt iets tot opheldering wachten mogt, is niet één woord. Waarom? Hoort de reden! HAACK zegt, hij heeft die aanmerkingen weggelaten, „om hierdoor *meer algemeen nuttig te zijn voor mingeoefenden*, die zijn werk als een huisboek voor godsdienstige huisgezinnen gelieven te lezen." Verstaat ge 't nu, Lezers? Recensent niet. Dat 's hem nu eens al te *Hooggeleerd.* — Die aanteekeningen nu voor mingeoefenden, die dan toch in dit huisboek voor huisgezinnen zijn, van welk allooi zijn die? en waartoe dienen zij? Zij kunnen den lezer, zoo hij wil, overtuigen, *dat de Professor, van zijn leven, ook letters gegeten heeft;* maar anders heeft hij er niet veel aan. Dikwijls moet hij in de war geraken, door verkeerde aanhalingen, onverstaanbare volzinnen, en wat niet al? Wat raakt den mingeoefenden, wien men zoo veel onthoudt, die uitweiding over de beschrijving, *Luc.* II; over de tijdsbepaling voor de komst der *Magen* bij *Maria;* over de geslachtregisters, ezv. ezv? Wat weet hij van MA(C)KNIG(H)T, NEWCOM(B)E, HAUBER, WOLFIUS, GLOSSIUS (GLASSIUS) en andere geleerden, naar

welke hij gewezen wordt? VAN HAMELSVELD, en die heette en *was* toch ook Hoogleeraar, en is, door zijne aanmerkingen, in zoo menig huisgezin (Recensent weet dat uit eigene ervaring) zoo bekend en nuttig tevens, wordt niet eenmaal genoemd! Men moet zich niet te zeer verwonderen.

Één proefje uit de *noodige* aanteekeningen! Op *Matth.* XIII: 33 en *Luc.* XIII: 20, of, zoo als het in dit Evangeliënboek is, *Hoofddeel* of *Haack* XX: vs. 14, staat: „ Het zuurdeeg kan het bederf in de leer niet beteekenen;

1°. Het zuurdeeg wordt niet in het meel gedaan, om het te bederven.

2°. Men kan niet zeggen, dat die (*welke?*) valsche leer de geheele kerk heeft bedorven.

3°. Men kan het koningrijk Gods niet bij iets vergelijken, dat de geheele kerk bederven zoude, want

4°. Dan zou het koningrijk Gods de verdervende leer zijn, die de geheele kerk verderven zoude,

5°. En de drie maten gezuurd of zuur geworden meel de ware kerk beteekenen.

6°. Nimmer kan eene valsche en verderfelijke leer, die het koningrijk Gods bederven zoude, het koningrijk Gods genaamd worden."

En nu geen woord meer, want men mogt kwalijk worden. Of is men verlekkerd op zoodanigen kost, men ga naar den uitgever, zoo het werk nog niet is uitverkocht, waarvan wij de schuld niet willen hebben. Wij prijzen ander zielevoedsel aan voor godsdienstige huisgezinnen. Hoe onschatbaar veel hebben die aan BERGEN's *Gedenkwaardigheden uit het Leven van Jezus*, met de aanmerkingen van een' anderen Hoogleeraar verrijkt, die, al ware het alleen daardoor, maar door hoe veel nog daarenboven, leven en werken en gezegend worden zal, zoo lang er godedienstige huisgezinnen in Nederland bestaan! Wie noemt hier HERINGA niet? En voor mingeoefenden, die tevens mingegoeden zijn, is op andere wijze genoeg gezorgd.

Van wijlen Prof. HAACK spijt het ons zoo zeer niet,

Digitized by Google

dat we over dit boek zoo oordeelen moeten. De man is thans boven alle kwade luim verheven. Wij hebben hem niet dan van aanzien en gerucht gekend, en beoordeelen niet *hem*, maar zijn boek. Maar van zijne Erven ſpijt het ons, dat zij zulk een broddelwerk uit 's mans nalatenſchap ter markt brengen. Zij hebben geen' onpartijdigen of anders bevoegden Executeur gebruikt. Enfin, het boek is in de wereld. Recenſent zet het op zijne boekenplank, nog vóór VAN WILLES, omdat het ouder is; en dáár hebbe het *rust!*

Over den invloed van het Christendom op de ontwikkeling van het menſchelijke Geſlacht. Naar het Hoogduitsch van J. A. H. TITTMANN, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leipzig, door* C. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Midwolde. Te 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart, 1824. *In gr. 8vo.* 201 *Bl. f* 2-20.

Wij zouden onze lezers *mompen*, bijaldien wij hen niet waarſchuwden, dat zij dit geſchrift niet vlugtig, noch met overhaasting, maar met gezetten ernst en bedaard nadenken behooren te lezen; maar niet minder zouden wij hen *mompen*, zoo wij hen niet verzekerden, dat zich echter niemand hunner deze moeite zal beklagen, daar uit hetzelve veel te leeren is, en het, ons althans, menig nieuw inzigt opende. (Wij gebruiken opzettelijk het min gewone woord *mompen*, omdat het hier een- en andermaal voorkomt, en wij bij hetzelve onzen WEILAND moesten naſlaan, die ons dan ook bevestigde in onze meening, dat het zoo veel als *bedriegen* beteekenen moet. Dit echter in het voorbijgaan. Voor het overige vonden wij geene onduidelijke woorden; hoewel ons de ſtijl voorkwam, hier en daar, niet gemakkelijk te zijn, zoodat wij wel eens eenen en anderen volzin bij herhaling moesten lezen.)

Digitized by Google

Het ſtukje maakt een gedeelte uit van den letterkundigen eerkrans, dien de drie zonen van den beroemden C. C. TITTMANN hunnen vader op zijne vijftigjarige ambtsbediening aanboden. Het droeg de goedkeuring weg van onzen waardigen H. MUNTINGHE, en werd in de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenſchappen* met grooten lof aangemeld, waar men echter nog enkele geſchiedkundige daadzaken, ter opheldering en verduidelijking, bij hetzelve verlangde. Deze wensch vond de kundige Vertaler gegrond; het werkje werd onder zijne hand uitgebreider; hij vertaalde niet letterlijk, maar heeft echter al het oorſpronkelijke behouden. Hij verlangde ook nog wel iets in het werk over de *perſoonlijkheid* van den Zoon van God, als Leeraar, Verlosſer en Zaligmaker, daar in het echt Evangelisch denkbeeld van den CHRISTUS GODS veel gevonden wordt, waardoor zedelijke en geestelijke vorming en volmaking bevorderd werd, en ook alsnog bevorderd wordt, en hij hoopt zijne denkbeelden hieromtrent in het vervolg nog wel eens te ontwikkelen. Naar die ontwikkeling zijn wij nieuwsgierig. Maar nemen wij het werk zoo als wij 't nu ontvangen.

De Inleiding wenkt op de Goddelijkheid van het Christendom, hetwelk hier enkel *voorwerpelijk* beſchouwd wordt, en alzoo in zekeren zin onafhankelijk van deszelfs betrachting. Men moet er niet door verſtaan de *leer* van Jezus (die dan dikwijls nog bekrompen behandeld wordt, hoezeer dezelve door de Hervorming gezuiverd is); maar eigenlijk beſtaat het Christendom in *de zaliging der menſchen*, en wordt in den Bijbel *het Koningrijk der Hemelen* genoemd. Dan vervalt ook de vrees voor deszelfs val.,

Om nu den invloed van hetzelve op de ontwikkeling en volmaking van het menſchelijk geſlacht te doen kennen, wordt de 1ſte Afdeeling toegewijd aan de beſchouwing van het menſchelijk geſlacht vóór Christus. Over het al of niet zalig worden der vroegere menſchen is hier geene ſprake. De kennis van juist *alle* volken is hier niet noodig; die van Grieken en Romeinen, al is dezelve dan ook

al niet geheel volledig, zal voldoende zijn. Na dit vooraf te hebben aangewezen, is nu de beschouwing zelve drieledig. Zij betreft, 1) de volken (in hunne betrekking jegens elkander), 2) de staten (wat hunnen inwendigen toestand betreft), en 3) de menschen (afzonderlijk, in iederen staat).

De 2de Afdeeling wijst de gunstige verandering, in dit driederlei opzigt, door het Christendom, aan. Het ontwikkelt het menschdom tot volkomenheid, door deszelfs eigendommelijke leer van zonde en zondigheid, — het oogpunt, waaruit het dit leven beschouwen doet, en aan hetzelve waarde hecht, — den ootmoed, waardoor het tot volmaking leidt, — de genade, — en de eeuwige bestemming van den mensch. Het geloof (een beginsel, geheel aan het Christendom eigen), genade; de bron der deugd, waardoor het tegen het Jodendom overstaat, en ook tegen het Heidendom, meer nog dan door de erkentenis van de eenheid Gods. De betrekkingen des werkelijken levens ondervonden den invloed van het Christendom, daar het de waarde en bestemming van den mensch leert, hunne gelijkheid handhaaft, en hen door den band der liefde verbindt.

Zoo moet het Christendom invloed hebben op de *menschen*, door de vernietiging van den slavenstand, verheffing van het vrouwelijk geslacht, en matiging van het vaderlijk gezag. Op de *staten*, door de bepaling van de regten en pligten van Vorsten en onderdanen. Op de *volken*, door wederzijdsche belangstelling en behartiging van elkanders belang.

Eindelijk doet het Christendom dit ook door het denkbeeld van eene Goddelijke Openbaring, geheel anders dan dat, hetwelk men had vóór den tijd van Christus, en hooger gewijzigd en veredeld boven dat van den Jood. De Kerk, eene inrigting, door het Christendom daargesteld, moet den uitgebreidsten invloed hebben ter volmaking.

De 3de Afdeeling bevat de *toekomst*. Deze is bemoedigend. Het Christendom is eene standhoudende inrig-

Digitized by Google

ting, van Goddelijken oorfprong, en die altijd moet voortwerken. Geen ongeloof, bijgeloof of zedeloosheid kan deze inrigting doen vallen. Al ging het Christendom dan ook hier of daar, ja zelfs in geheel Europa verloren, voor het menschdom houdt het echter ftand, en zal het Gods doel bereiken.

Wij durven den lezer leerzaam genoegen beloven, verhooging en veredeling van zijne waardering van het Christendom, en, ook bij de woelingen van den tegenwoordigen tijd, gerustheid en troost.

De Bijbel eene bron van Goddelijk onderwijs voor den Mensch in zijne dagelijksche levensbetrekkingen. Door Vrouwe A. OCKERSE, *Wed.* KLEYN. *II Deeltjes. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart. 1824, 25. *In 12mo. Te zamen VIII, 518 Bl. f* 3 - :

Blijkens het zeer *pieus* geftelde Voorberigt, heeft de Weduwe KLEYN aan de Weduwe ALLART een' dienst gedaan met dit gefchrift. Deze, namelijk, verzocht gene tot het fchrijven van een Bijbelsch Huisboekje, tot onderwijs en troost in het dagelijksch leven, voor alle ftanden, waarin de onkundige, afgedwaalde en onder fmart gebukt gaande mensch, bij zijne zwakheden en zondige bedrijven, bij zijne zorgen en wederwaardigheden, uit de rijkfte bron, te zijner leering en vertroosting, zijnen dierbaren Bijbel, onderwezen, opgebeurd, vertroost, en tot geloof en vertrouwen op God en onzen Heer Jezus Christus geleid, en de meergevorderde Christen daarin opgebouwd en verfterkt wierd. Wij gaven hier, opzettelijk, der Schrijffters eigene woorden, die ons op het ftandpunt plaatfen moeten, vanwaar wij hare voldoening aan den wensch der Uitgeefster hebben te befchouwen.

Gaarne vereeren wij, en met blijdfchap, zulke vrome gezindheden, en uitlatingen, en oogmerken, en betuigen daarenboven, dat het met onzen aard ftrijdig is, tot den lof onzer Christen-zusters niet vaardig te zijn; voorts,

Digitized by Google

dat wij de moeijelijkheid, om, bij zoo grooten voorraad van godsdienstige huis- en handboeken, zich nieuwe verdiensten te verwerven, te meer gevoelden, naarmate wij nadachten op hetgeen van de Schrijfster verlangd werd, en over hen, voor welken dit werd begeerd; en, eindelijk, dat wij zeer goedkeurden het gevoel der Schrijfster, dat, bij de vrees, dat de van haar verlangde taak te zwaar zijn zoude, echter zich over die zwarigheid heenzettede, niet alleen door hare ingenomenheid met zoodanig werk, maar ook door hare bede tot God en hare hoop op *Zijne* genade. Doch het is ook even daarom, dat ons dit geschrift te meer tegenviel, en wij eene gansch andere behandeling hadden gewacht van zulk eene taak.

Niet, dat wij dit werkje onnuttig achten; dat is er zoo verre van daan, dat wij zelve er, met genoegen, in ons huisgezin gebruik, en er, met gelijk genoegen, een geschenk van gemaakt hebben. De overschrijving van de ruim dertig onderwerpen, die den inhoud uitmaken, zoude van de belangrijkheid van dien inhoud onze lezers, die ook van eene Vrouw van dien naam niets gemeens verwachten, overtuigen. Doch, tot die overschrijving ontbreekt ons de ruimte.

Wat dan? Dit. Wij vonden hier gewigtige zaken met eene al te ligte hand behandeld, en daardoor verloren zij hare belangrijkheid. Wij vonden hier zoo veel oppervlakkigs, en — de titel deed dit reeds vreezen — bij vaak groote uitvoerigheid zoo weinig, zoo veel eenvoudigs, wat tot platheid en *pleonasme* werd, en zoo veel uit den Bijbel zelven en de aanmerkingen van VAN DER PALM afgeschreven, dat wij, bij alle onze erkentenis, dat hetgeen wij lazen waar was en goed, toch onwillekeurig vroegen, of het noodig ware, op eene zoo gemakkelijke wijze het legio der boeken, met name der godsdienstige en bijbelsche huis- en handboeken, te vermeerderen; en, tot onze spijt, wisten we deze vraag ons niet voldoende te beantwoorden. — Nog eene aanmerking maken wij; dat, namelijk, de Schrijfster al te weinig uit het Nieuwe Verbond de stoffe tot onderhoud van hare lezers ontleend

Digitized by Google

heeft, en, hier en daar, andere, dan de gebezigde plaatsen uit het Oude Verbond, haar beter zouden gediend hebben. — Op de taal, vooral op den stijl (voor den *onkundigen* was dit geschrift uitdrukkelijk bestemd) viel ook nog al wat aan te merken, en op den toon der ingevoegde of besluitende verzen, waaronder er zijn, die zich maar weinig boven een behoorlijk proza verheffen. Dan, wij zijn geene *nugarum sectatores*, en ontraden zelfs aan de Schrijfster geenszins, dat zij nog een derde deeltje laat volgen.

Zoo is ons oordeel, en ten bewijze diene, kortheidshalve, slechts de aanhaling der bladzijden, op welke wij vooral de Schrijfster zelve opmerkzaam maken. Wij noemen (uit het eerste deeltje) bl. 16; bl. 23 de overgeschrevene historie van *Samuel*; die bijbelsche historiën, welke, bl. 50. env., tot een woord tot het hart der kinderen dienen; de leemte en ledigheid in het vertoog *over het raadplegen met God*; — maar neen, wij noemen niets meer. Wij hebben met eene *Vrouwe* te doen, en zij moet ons niet voor *indiscreet* houden. Zij zelve weet nu, dat wij meer *eigens*, minder omslags, minder oppervlakkigheids, meer zaken, en een' anderen toon voor het hart verlangen, en vooral ook andere versjes, dan D. I, bl. 141, 176, voorkomen. Wat steken bij de, elders aangehaalde, schoone, kernvolle dichtspraak die vrome rijmpjes af!

Verhandeling over de Kinderpokken, door E. J. THOMASSEN A THUESSINK, *A. L. M. & Med. Dr.*, *Hoogleeraar in de Geneeskundige Faculteit aan de Universiteit te Groningen*, *enz. enz. Te Groningen*, *bij* W. Wouters. 1824. *In gr. 8vo. VI en 275 Bl. f* 2 - 40.

Deze Verhandeling is een vervolg op de Waarnemingen omtrent de Ziekten in het *Nosocomium Clinicum* te Groningen van dezelfde arbeidzame hand. Verschillende redenen verhinderden ons, reeds vroeger van dezelve melding te maken, en onze late aankondiging zoude ons nog

meer leed doen, zoo wij niet op goede gronden mogten vooronderstellen, dat de geachte naam des Schrijvers ook dezen arbeid bij onze vaderlandsche kunstgenooten tot eene genoegzame aanbeveling verstrekt had. Voor hen, die het werkje nog niet kennen of bezitten, (en dit getal zal, vertrouwen wij, gering zijn) achten wij een kort verslag voldoende.

De Epidemie van pokken, die zich in de jaren 1800 en 1801 in Groningen vertoonde, ontstond onder eene heerschende rheumatisch-gastrische constitutie, welke ook de verzellende koorts kenmerkte. Van de gevallen, in de voor ons liggende Verhandeling opgeteekend, betreft het eerste geregelde discrete pokken. Het tweede, waarin zich pokken openbaarden in het laatste tijdperk der zwangerschap, had eene ongelukkige uitkomst, welke nog te eerder te vreezen was, omdat, behalve zwangerschap, de pokziekte door de catarrhale complicatie nog merkelijk verzwaard werd. In het derde geval waren de pokken vereenigd met eene *febris pituitosa catarrhalis*. Het vierde geval behelst de vereeniging van de ziekte met eene scrofuleuze ongesteldheid. Het vijfde betreft *variolae confluentes*, waarbij de koorts het karakter eener *nervoso-putrida* aannam.

Na de opgave dezer gevallen, waarbij de Schrijver zijne opmerkingen mededeelt, volgt nu eene beschrijving van het meest geregeld beloop der pokken, en daarop die van derzelver complicatiën, en wel vooreerst de ontstekingachtige; ten tweede de gastrische, vooral in den zomer, en in den herfst, bij heerschende galkoortsen op te merken; ten derde de vereeniging der ziekte met *febris pituitosa*; ten vierde die met zinkingkoorts; ten vijfde de *variolae nervosae* (de Schrijver schijnt hier vooral de complicatie met de *nervosa lenta* op het oog te hebben); ten zesde de verbinding met rotkoorts (zeer juist onderscheidt de Hoogleeraar die rotkoorts, welke uit eene *febris inflammatoria* ontstaat, van die, welke reeds van den aanvang af putride is); ten zevende, eindelijk, wordt nog gewag gemaakt van den invloed van leeftijd, plaatselijke

Digitized by Google

ontstekingen enz. op de pokziekte. Belangrijk is 't geen wij verder omtrent de gevolgen en naziekten der pokken aantreffen. De *febris variolosa sine variolis* houdt de Heer THUESSINK voor een hoogst zeldzaam verschijnsel, en die van SYDENHAM voor eene gelijktijdig heerschende rotkoorts. Inwendige pokken heeft hij bij de lijkopeningen niet kunnen bespeuren. Betreffende de waarnemingen van pokken bij ongeborenen, is de Schrijver van oordeel, dat men dezelve dikwijls met den *pemphigus neonatorum* verward heeft.

Bij de behandeling vertoeft de Hooggeleerde Schrijver het langst. Het openen der pokken in het tijdperk der suppuratie wordt te regt, op goede gronden, afgekeurd. Omtrent het opium, door SYDENHAM in dit tijdperk bij confluente pokken zoo zeer aangeprezen, vindt men hier nuttige herinneringen. Ook 't geen men aantreft aangaande de behandeling der complicatiën en naziekten is allezins der betrachting en overweging onzer landgenooten, die met de schriften van BURSERIUS en van onze Duitsche naburen onbekend zijn, waardig.

Eindelijk spreekt de Schrijver ook nog in 't bijzonder over de Koepokken, en is van gevoelen, dat het wederkeeren van de ware pokken bij gevaccineerden grootendeels moet worden toegeschreven aan het geheel mislukken of niet vatten der inenting, en dat de gemodificeerde pokken haren oorsprong verschuldigd zijn aan eene gedeeltelijke wegneming der vatbaarheid voor de pokken, veroorzaakt door eene onregelmatigheid in het beloop der ziekte, welke den inenter, uit gebrek aan behoorlijke kennis dezer toen geheel nieuwe ziekte, ontsnapt is. Met velerlei belangrijke voorschriften en vermaningen, dit onderwerp betreffende, besluit de Hoogleeraar dit laatste deel zijner Waarnemingen, hetwelk wij, in het belang der wetenschap, door hem met zoo veel ijver beoefend, niet hopen, dat het laatste zijner schriften zijn zal.

Digitized by Google

Leerboek der Geregtelijke Geneeskunde; voor Genees- en Regtskundigen. Door A. MOLL, *Doctor der Geneeskunde, praktiserend Geneesheer te Nijmegen. Iste Band* (?). *Te Arnhem*, *bij* D. K. Muller & Comp. 1825. *In gr.* 8*vo.* 487 *Bl. f* 5-58.

Of dit Leerboek ook voor Regtskundigen (Regtsgeleerden) geschikt zij, is eene vraag, die Recensent niet gaarne toestemmend zoude beantwoorden; offchoon hij tevens de bijna onoverkomelijke zwarigheden erkent, den zoodanigen eenig juist denkbeeld van Geregtelijke Geneeskunde te geven. Voor het overige ware het wenschelijk geweest, dat de geleerde MOLL goedgevonden had, aan zijn boek meer oorspronkelijkheid, al ware het dan slechts in den vorm, te geven, en het minder met *citatiën* te overladen. Hoeveel achting Rec. ook heeft voor de Duitsche Geleerden, het is er verre van daan, dat hij zulk eene slaafsche navolging van hunne taal, studie en schrijfwijze prijsselijk keuren zou. Elke natie heeft daaromtrent haren eigen aard, en veel is er bij ons Nederlanders, waarin onze Duitsche broeders bij ons ter schole konden gaan.

Bijzonderheden over Japan. Door I. TITSINGH. *Uit het Engelsch. Met gekleurde Platen naar Japansche Origineelen. IIde Deel. In 's Gravenhage, bij de* Wed. J. Allart. 1825. *In gr.* 8*vo.* 264 *Bl. f* 4-50.

Des te aangenamer was ons de uitgaaf van het tweede deel der bijzonderheden over *Japan*, naarmate wij meer gevreesd hadden, dat het eerste deel geen genoegzamen opgang zou maken, om in de onkosten der uitgave te voorzien. Trouwens, ons *Nederlandsch* publiek schijnt, voor een groot gedeelte, meer behagen te scheppen in het lezen van Romans, al zijn zij laf en met de eer-

Digitized by Google

baarheid niet altijd overeenkomstig, zoo als eene groote menigte zijn, uit het naburig *Duitschland* tot ons overgebragt, dan wel in grondige en oorspronkelijke *Nederlandsche* werken, welke de menschelijke driften minder vleijen, en eenvoudige daadzaken behelzen. Bij het slot onzer aankondiging van het eerste deel dezer Bijzonderheden hebben wij de uitwerking van dien wansmaak willen te keer gaan; en wij verheugen ons, dat onze wensch, bij die gelegenheid geopenbaard, niet is te leur gesteld, dewijl de Uitgeefster de groote onkosten, tot zulk een werk vereischt, zich niet zou getroost hebben, indien zij niet een genoegzaam debiet had kunnen berekenen. Zeer veel zijde gelooven wij echter niet, dat zij, vooralsnog, er bij spinnen zal. Maar, wij herhalen hetgeen wij de vorige reize verklaard hebben, dit werk zal deszelfs waarde behouden, wanneer vele Romans lang vergeten zullen zijn.

Bij de aankondiging van het eerste deel hebben wij onze verwondering te kennen gegeven, dat de vertaling niet uit het *Fransch*, maar uit het *Engelsch* geschied was. Deze verwondering is niet verminderd, sedert wij het *Fransche* werk zelve te zien hebben gekregen, voor hetwelk geplaatst is het berigt, waarvan een uittreksel voor het eerste deel der *Nederduitsche* vertaling is gegeven. In dat *Fransche* berigt, dan, staat geen enkel woord van hetgeen de *Nederlandsche* Vertaler in zijn Voorberigt bl. XIII stellig zegt, met aanhaling der V en VIde bladz. van het *Fransche* berigt, dat de *Engelsche* Vertaler de verzameling van den Heer TITSINGH had weten magtig te worden. Dat gedeelte is letterlijk in het *Nederduitsch*, bl. IV en V, overgenomen, alwaar de Heer NEPVEU uitdrukkelijk zegt, *dat hij kooper werd van alle de teekeningen, schilderijen en handschriften in de Japansche, Nederduitsche, Fransche en Engelsche talen.* Deze zaak blijft ons dus zeer duister, en wij hadden gaarne gezien, dat de *Nederlandsche* Uitgever dezelve in een Voorberigt bij het tweede deel opgehelderd had. Wij kunnen ondertusschen den *Nederlandschen* lezer verzekeren, dat en de *Nederduitsche* en de *Fransche* uitgave, tot de afdrukken

der platen zelve, zeer overeenkomen, en dat de orde, welke in de *Engelsche* uitgave, volgens het Voorberigt des *Nederduitschen* Vertalers, bl. XV, plaats heeft, ook in de *Fransche* gevonden wordt. Jammer is het, dat bij de *Nederlandsche* uitgave geene afzonderlijke en bijzondere opgaaf gevoegd is van den inhoud van ieder deel. Achter de beide stukken der *Fransche* uitgave is eene *Table des matières:* mogelijk is er niets dergelijks in de *Engelsche*.

Wat voorts den inhoud betreft van dit tweede deel, het bevat, grootendeels, de geheime gedenkschriften van de wezenlijke Keizers van *Japan*. Er zijn, namelijk, in *Japan* ook geestelijke Opperhoofden, die thans niets dan eene schaduw van hunne vorige grootheid behouden hebben, zijnde zij bevorens, tot in het jaar 1185, de eerste Souverein geweest, en met eene onbepaalde magt bekleed. — Zeer belangrijk is hetgeen door den Heer TITSINGH van de *Japansche* regering alhier is medegedeeld. Het doet ons, door daadzaken, den geest der *Aziatische* en Oostersche volken kennen. Dit is ons in vele bijzonderheden gebleken, waarvan wij er ééne zullen aanvoeren, als hebbende eenige overeenkomst met hetgeen een ieder uit de Bijbelsche geschiedenis weet van een spreekwoord, waardoor men uit eene merkwaardige daadzaak aanleiding nam tot een algemeen gezegde. Dat de Koning SAUL, b. v., zich bij de kweekelingen der Profetenscholen gevoegd had in hunne godsdienstige gezangen, vond men bij de *Israëlieten* zoo vreemd, dat men daaruit een spreekwoord ontleende, om iemand aan te duiden, die zich geheel anders, dan hij gewoon was, vertoonde. Even zoo lezen wij, bl. 5, dat de dood van eenen Keizer, AKEDJE, die, eenige dagen nadat hij zich door eenen moord meester van de regering gemaakt had, zelf omkwam, aanleiding gaf tot een spreekwoord: AKEDJE *heeft drie dagen geregeerd*, hetwelk men gebruikt van al wat, onverwacht, kort van duur is. — Onder andere bijzonderheden heeft ons vooral getroffen, bl. 190 env., de beschrijving van eene allerverschrikkelijkste uitbarsting eens vuurbergs, waarvan de bijge-

Digitized by Google

voegde plaat eenig denkbeeld geven kan. — Dan, ons bestek verbiedt ons, meer van dit deel te zeggen, hetwelk der aandachtige lezing overwaardig is.

Des Malédictions Romaines. Par BOOKS-NABONAG, Habitant Catholique des Pays-bas. Un petit mal pour un grand bien. VOLT. *Epit. de Cosi-Sancta.* Bruxelles, chez les Marchands de Nouveautés. Février 1826. 8vo. 70 pag. 2 fr.

Onlangs werd te *Brussel* bovengemeld geestig stukje uitgegeven, hetwelk wij van genoegzaam belang oordeelen, dat het ook in de Noordelijke Provinciën des Rijks bekend worde. De Schrijver van hetzelve noemt zich een *Katholijk*, en schijnt wel tot de Napoleontische partij behoord te hebben; doch, thans in de Nederlanden wonende, is hij zeer ingenomen met het gematigd, wijs en goed bestuur, waaronder wij in ons Vaderland mogen leven. Hij tracht vooral zijne Katholijke medeburgers te overtuigen, dat zij voor de Godsdienst, welke zij belijden, geen gevaar of schade te vreezen hebben, en zich niet moeten laten vervaard maken, noch door de banvloeken en excommunicatiën van het Roomsche Hof, noch door de inblazingen der Ultramontaansche Geestelijkheid, die de Pauselijke Hierarchij weder ten troon zoeken te verheffen, en de gewetens in slaafsche boeijen kluisteren. Wij vinden in dit boekje (hetwelk wel voegt bij de *Tablettes Romaines*) eene zamenspraak tusschen den Schrijver en een' Inwoner van Brussel, welke laatste er doodbleek uitziet, en, naar de reden hiervan gevraagd zijnde, verhaalt, dat hij geëxcommuniceerd is geworden. De ander lacht hierom, en zoekt den beangsten gerust te stellen. Deze beschouwt de straf, hem opgelegd, als allerverschrikkelijkst; want een geëxcommuniceerde, hetzij mensch of beest, ligt onder den vloek. Tot staving hiervan, dat zelfs geen dier, hetwelk deze straf treft, leven kan, wordt een vrij kluchtig voorbeeld uit *la Somme des Saints* bij-

Digitized by Google

gebragt. Er werden, namelijk, in een klooster eenige geldstukken vermist. Men zocht den dader te ontdekken; maar de pogingen hiertoe waren vruchteloos. De Overste van het klooster (die een Heilige was) vond eindelijk een middel hiertoe uit. Men zou, namelijk, den dief, wie hij ook wezen mogt, excommuniceren. Uit de gevolgen hiervan zoude weldra blijken, wie de schuldige was. Maar, tot aller verwondering, bleef een ieder volmaakt wel. Ten laatste, echter, kwam het uit, wie de dief was. Eene Raaf! Dit arme beest begon zigtbaar te vermageren en te vervallen, weigerde het aangeboden voedsel, en verstoorde, door zijn gekras, de rust der heilige kloosterlingen; zoodat men al van voornemen was geweest, om het dier te dooden. Toen men nu den schuldigen ontdekt had, was de vraag, hoe met den dief te handelen. Men begreep, dat er onderscheid is tusschen de ziel van eene Raaf en die van eenen Monnik, als missende de eerste het *liberum arbitrium*; (hoewel, voor het overige, het verschil wel niet zoo heel groot mag zijn.) Er werd dan besloten, om het *anathema* op te heffen, en, dit geschied zijnde, kreeg het beest terstond deszelfs vrolijkheid terug.

De Schrijver spot hiermede, en zoekt den beangsten Brusselaar de dwaasheid te beduiden, om aan zulke sprookjes geloof te hechten. Na eene kleine woordenwisseling over het geschiedkundig gezag en het geloof aan wonderen, (welke echter wat los is) toont hij aan, dat, blijkens de ervaring, de door de Roomsche Kerk gebenedijde Landen *en* de slechtste *en* de ongelukkigste zijn, terwijl die, welke door geëxcommuniceerde Protestantsche ketters worden bewoond, over het geheel genomen, beter en welvarender zijn. Men zal zich herinneren, dat de geleerde C. VILLERS, in zijn voortreffelijk werk, (welks vernieuwde lezing wij in onze dagen ernstig aanprijzen) *Proeve over den geest en invloed der Kerkelijke Hervorming van* LUTHER, die zelfde vergelijking gemaakt heeft. De tegenstelling, welke in dit stukje voorkomt, is meer luimig, en gaat tot den tegenwoordigen tijd. De Schrijver eindigt dit zijn betoog met den uitroep: „ Ge-

Digitized by Google

lukkig het Land, waarin de zegeningen nationaal zijn en de vloekspraken slechts van buiten komen!" — De te voren over zijne excommunicatie zoo beangste man, door deze daadzaken tot andere gedachten gekomen, betuigt hierop, dat hij een Protestant wil worden; doch de ander ontraadt hem dit, want hij kan, zonder aan het Pausselijk gezag zich slaafs te onderwerpen, wel een Roomschkatholijk blijven. Dit komt ons echter bezwaarlijk voor: Katholijk, ja; maar Roomschkatholijk zal moeijelijk zijn. Ten betooge, dat men zeer wel bij de Kerkleer blijven kan, zonder in alles zulk een hoog gezag aan Romes Opperbisschop toe te kennen, beroept zich de Schrijver op de voorbeelden van hen, die de regten der Gallikaansche Kerk tegen den Pauselijken Stoel hebben gehandhaafd. — Het veiligst is, om zich niet te storen aan hetgeen zulke Ultramontaansche Geestelijken zich aanmatigen, en zich te zegenen, dat men woont in een zoo gelukkig Land, als het Rijk der Nederlanden is, waarin door wijze instellingen de voortduring van het goede, hetwelk men daar thans geniet, ook voor de toekomst wordt verzekerd. — Het gesprek krijgt hierop eene andere wending, en loopt verder over het onlangs opgerigte *Collegium Philosophicum*, welks stichting *en* als zeer regtmatig *en* als ongemeen heilzaam door den Schrijver wordt verdedigd, dewijl de wetenschappen, daarin onderwezen, niet tot de eigenlijke Theologische behooren, en deze inrigting meest geschikt is, om bekwamer Godgeleerden en Predikers te vormen, dan de Leuvensche, Italiaansche en Spaansche Monniken zijn. Dit alles wordt besloten met eene vernuftige voorstelling van zulk een' Vorst, die verdient *le meilleur des Rois* genaamd te worden, welke titel de Schrijver erkent, dat aan onzen uitmuntenden Koning met regt toekomt.

Wij kunnen niet ontveinzen, dit geestig stukje, over het geheel genomen, met genoegen gelezen te hebben. Menige trek van domheid, waarover men lagchen, en van boosheid, waarover men zich bedroeven moet, wordt in hetzelve scherp genoeg ten toon gesteld. Mogten alle on-

Digitized by Google

ze landgenooten, tot welke godsdienstige gezindte zij ook behooren, beseffen, hoe groot de voorregten zijn, die wij in ons Vaderland genieten, dat ieder naar de overtuiging van zijn verstand en het gevoel van zijn hart God kan dienen, gelijk hij meent verpligt te wezen; dat elk erkend Kerkgenootschap bij deszelfs regten wordt gehandhaafd! Mogten onze Katholijke medebroeders inzonderheid waarderen de goede zorg van eenen Protestantschen Koning, die, zonder zich in te laten met de Leer der Kerk, waartoe zij behooren, wat in zijn vermogen is zoekt toe te brengen, om te beletten, dat geene zulke ellendige voorwerpen de Leeraars en Leidslieden der Gemeente worden, als velen van die Missionarissen zijn, die door hunne zotternijen de heilige Godsdienst aan bespotting blootstellen, gelijk wij vóór eenigen tijd hiervan nog een staaltje lazen in de *Allgemeine Kirchenzeitung:* Een Missionaris, in Frankrijk, over de Protestanten sprekende, zeide: „Het „is niet te ontkennen, dat zij grootendeels geschikte en „brave menschen zijn. Maar, van waar komt dit? De „reden hiervan is, omdat zij niet, gelijk wij Katholij„ken, zijn blootgesteld aan de verzoekingen des Dui„vels, dewijl die weet, dat zij allen toch van zelf in „zijne handen vallen zullen."

P. C. HOOFT's *Nederlandsche Historiën, met Aanteekeningen en Ophelderingen van de Hoogleeraren* M. SIEGENBEEK, *te Leyden*, A. SIMONS, *te Utrecht*, *en* J. P. VAN CAPPELLE, *te Amsterdam. Met Platen. Vde tot VIIIste Deel.* 1823, 1824. *Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr. 8vo. Te zamen* 1093 *Bl. f* 13-50.

Van de vijf eerste deelen dezes werks gaven wij voorheen verslag. Thans mogen wij de drie waardige mannen geluk wenschen met de voltooijing van hunnen vlijtigen en naauwkeurigen arbeid, die hun op den dank hunner landgenooten eene duurzame aanspraak geeft. Zoo toch is hun een schat geopend van voortreffelijke wetenschap, anders voor velen of moeijelijk verkrijgbaar, of niet bruikbaar genoeg. Zoo

Digitized by Google

spreekt de groote Geschiedschrijver, eeuwen na den dood, die hem dit meesterstuk deed afbreken, tot de nakomelingschap, en zij verstaat en vereert hem. Immers de aanteekeningen onder den tekst strekken, ook in deze deelen, overvloedig (somtijds zelfs overtollig) ter verheldering der verouderde woorden en segswijzen; en zoo wordt dit werk niet alleen vóór den beoefenaar der geschiedenis zijns vaderlands, maar ook voor den beoefenaar van de Nederlandsche taal, en van den stijl, een hoogstschatbaar geschenk. Het uitvoerige Register van het oorspronkelijke werk wordt, daarenboven, opgevolgd door eene *Alphabetische Lijst der Aanteekeningen*, die, hoezeer nog voor aanvullingen vatbaar, echter hoogstgemakkelijk is, en getuigenis geeft, dat zich de bearbeiders van dit werk geene moeite ontzegd hebben, om het aan hun oogmerk te doen beantwoorden. Nu, dat bewijst nagenoeg elke bladzijde. Laat ons een paar *aanteekeningen*, zoo als zij ons ontmoeten, overnemen; want het werk zelve van HOOFT, gelaten zoo als het was, behoeft geene vermelding.

„*Regtzinnig*. Dit woord, meestal in eene godgeleerde beteekenis gebezigd, is hier (VI, 88) wel zoo goed als *regtschapen*. Men behoorde het van onzen Schrijver over te nemen, ter onderscheiding van hen, die het noch met hun Vaderland, noch met den Koning wel meenen."

„*Vaddigheid* (vadzigheid) lafhartigheid, traagheid, van het oude *vadden*, verwelken, kwijnen. *Vodde* is van dit woord afkomstig."

„*Zij schikken*, zorgen, beijveren zich. Voorts is het kennelijk, dat de *tegenwoordige* tijd in dit werkwoord, gelijk dergelijke, in de volgende, door HOOFT gebruikt, (VII, 179) opzettelijk gekozen is, om den *spoed* te kennen te geven. Alles wordt daardoor levendiger voorgesteld, en krachtiger."

Sommige aanmerkingen op de eigenheden van HOOFT's stijl waarschuwen tegen de navolging van deszelfs gebreken; en dit behoort, niet minder dan de ophelderingen, tot de verdiensten van dit werk. Andere aanteekeningen zijn van een *geschiedkundigen* aard.

De platen in deze deelen, vrij grof van gravure, stellen de vraag der Prinses van *Parma* aan WILLEM I voor: „wie die mensch met dat kwade uitzigt was?" (de moordenaar des Vorsten); het lijfsgevaar van den Graaf van *Nieuwenaar* te

Nijmegen; de standvastigheid van Hopman SPLINTER, en de Hollandsche vromigheid van den Burgemeester BOOM.

Mogt nu maar dit werk dien lezeren, voor welke het bestemd is, in handen komen, en in onze Nederlandsche jeugd het Nederlandsche karakter door deszelfs lezing, te gelijk met de liefde voor het vaderland en onze schoone taal, gevestigd worden! Hoe het zij, wij verheugen ons in het bezit van dezen schat, en danken de voortreffelijke Hoogleeraren voor hunne edele bezigheid.

Historia Graecorum et Romanorum Literaria. In usum juventutis concinnavit HENRICUS WEYTINGH, *Phil. Theor. Mag. et Lit. Hum. Doctor, Gymnasii Campensis Rector.* Editio secunda, auctior et emendatior. Delphis Batavorum, apud *Viduam J. Allart.* 1825. oct. maj. XII et 296 pagg. *f* 2-90.

Van de eerste uitgave van dit voortreffelijk werkje, in 1822 verschenen, hebben wij, in dit Maandwerk, voor Nov. 1823, een welverdiend loffelijk verslag gegeven, hetwelk wij gelooven, dat het zijne heeft toegebragt tot deszelfs meerdere bekendwording en verspreiding, en alzoo tot de spoediger verschijning dezer nieuwe uitgave, welke wij dachten, dat hetzelve meer, dan ééne, hebben zou, althans, naar ons oordeel, verdiende. Ook nu, gelijk te voren, hebben wij er, elders, nog geene aankondiging van vernomen, waarschijnlijk omdat men het ook nu aan de redactie der Maandwerken niet gezonden heeft. Ditmaal willen wij echter, omtrent het stuk voorhanden, nog berigten, dat het *auctior et emendatior* niet te vergeefs op den titel staat. Want niet alleen zijn de drukfouten verbeterd, is de stijl, schoon reeds goed, nog nader beschaafd, en zijn, in den tekst, doorgaans nuttige veranderingen en verschikkingen gemaakt en aanmerkelijke bijvoegsels ingevlochten, (men vergelijke, bij voorbeeld, Part. I, Sect. IV. §. 6 env. van deze met de vorige uitgave, en Sect. V. §. 4 enz.) maar ook zijn er thans *Registers*, of *Naamlijsten*, zoo van de oude, als latere Schrijvers, aangehecht. Wij hebben echter opgemerkt, dat de laatste *Index* verre af is van volledig te zijn. Behalve vele anderen, is er b. v. van BRUCKERUS niet gewaagd, zoo min als, in den tekst, van de uitgebreidere *Historia Philosophica* van dezen, waarop wij voorheen opmerkzaam gemaakt hadden Maar meer heeft

ons verwonderd, dat de geleerde Schrijver ons verlangen, om, bij eene nieuwe uitgaaf, ook, ten dienste van Godgeleerden, gewag te maken van de Grieksche Vertalingen van het Oude, en de Schrijvers van het Nieuwe Verbond en derzelver voorname uitgaven, op bladz. 38 daarmede beantwoordt, dat hij CHRYSOSTOMUS, GREGORIUS NAZIANZENUS en BASILIUS MAGNUS daarom alleen genoemd heeft, omdat zij onder de *welsprekende Redenaars* behooren; maar dat de overige zoogenoemde Kerkvaders, als die de *Godgeleerdheid* behandelen, verre buiten zijn bestek liggen. Dit, dunkt ons, is verre van een voldoend antwoord. De gewijde Schrijvers zijn geene Kerkvaders. Ook begrijpen wij niet, hoe het buiten het bestek eens werks, dat, volgens zijnen titel, verslag doet wachten van *alle* Grieksche en Latijnsche Schrijvers, liggen kan, te gewagen van de Schrijvers der Grieksche Vertalingen van het Oude, of de oorspronkelijk Grieksche Schrijvers van het Nieuwe Verbond. Zoo begreep het JO. ALB. FABRICIUS, in zijne *Bibliotheca Graeca*, niet, gelijk wij voorheen hebben opgemerkt. Zouden de gewijde Schrijvers hier verbannen moeten worden, omdat zij geene oorspronkelijke Grieken waren? Maar onder welken titel komen FLAVIUS JOSEPHUS en PHILO DE JOOD hier dan voor? Hoe hangt daarenboven (ten aanzien der *Grieksche* Kerkvaders) met het gemelde te zamen, dat, onder de *Latijnen*, van TERTULLIANUS, MINUCIUS FELIX, CYPRIANUS, ARNOBIUS, LACTANTIUS, HILARIUS, AMBROSIUS, HIERONYMUS en AUGUSTINUS berigt gegeven wordt? Hebben dezen dan ook de *Godgeleerdheid* niet behandeld? En welke vreemde stelling, dat van een boek, hetwelk van Schrijvers in *alle* vakken van wetenschap en geleerdheid verslag doet, *Godgeleerden* alleen uitgesloten zijn, omdat zij *Godgeleerden* zijn! — Wij houden het daarvoor, dat de Heer WEYTINGH zich eenigzins heeft willen verschoonen, wegens het niet voldoen aan ons voorheen gedaan verlangen; doch wij begrijpen niet, dat zijn Ed. zelf die verschooning voor geldend kan houden, daar wij toch wel weten, dat men gezocht heeft, om iemand te vinden, welke het ontbrekend vak kon aanvullen, hetgeen wij voorheen zelf geoordeeld hadden, dat van zijn Ed. niet te vergen was. Dat men nu niemand gevonden heeft, spijt en verwondert ons. De taak was toch zoo uitstekend zwaar niet; en, wij blijven er bij, hare vervulling behoorde tot de vol-

Digitized by Google

ledigheid van dit werkje, waaraan wij verder veel vertier blijven wenschen, en hopen, dat, bij eene volgende uitgaaf, het ontbrekende zal zijn toegevoegd.

Het Heimwee. Naar het Hoogduitsch van HENDRIK STILLING. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *In gr. 8vo. XVI*, 129 *en* 479 *bl. f* 4-90.

Van het eerste deel dezes werks is in dit Tijdschrift, reeds voorlang, (October 1820, No. XIV, XV) een uitvoerig verslag gedaan, naar hetwelk wij verwijzen hen, die dit werk nog niet bezitten; terwijl wij hopen, dat velen, door de daar gegevene, schets van deszelfs inhoud opgewekt, om zich dit werk aan te schaffen, reeds dit tweede deel gelezen hebbende, het vervolgen onzer schets niet behoeven.

De raadgeving in de voorrede des Vertalers (C. SEPP, JANSZ.) om met het eerste boek de lezing te beginnen, dan de inleiding te laten volgen, en daarop het geheele tweede deel te herlezen, is vooral te behartigen, om des te meer aan het werk te hebben, en STILLING's geest en hart te bewonderen. De uitweiding over STILLING's afbeelding mogt ons niet behagen, om des zachtmoedigen mans wille. Mogten allen, die zich met die afbeelding geluk wenschen, bij dezelve de opmerkingen van een' onzer Collega's kunnen lezen! (*Recens. o. d. Recens.* XVI, 3. 730.) Deze zijn van meer gewigt en uit beteren geest.

Gelijk het eerste deel *den graauwen Man* is opgedragen, zoo, dat is regt geestig, vonden wij de opdragt van dit tweede *aan de vergadering dier waardige mannen, die bij de lezers wel onbekend zullen blijven.* In dezelve konde *ons* de beoordeeling van boekbeoordeelaren verwonderen noch ergeren, daar toch die uitval eens Hoogduitschen Recensents op een gezegde des vromen mans door het schandelijke heen is.

Opregtelijk kunnen wij verzekeren, dat wij ons aan STILLING's *Heimwee* niet genoeg hebben kunnen verzadigen, en onze graagte niet weinig door de lezing van dit deel is toegenomen. Het is zoo, dat onze *individuele* stemming op ons oordeel en onzen smaak geen' geringen invloed aan anderen kan schijnen gehad te hebben; maar wij weten toch, dat menigeen van onderscheidene gemoedsstemming, ook dezul-

Digitized by Google

ken, die met den Schrijver niet zeer zijn ingenomen, ja, onzes oordeels, verkeerd den man beoordeelen, met ons van dezelfde meening zijn. En, inderdaad, wie dit werk heeft gelezen met een onbevangen oordeel, (en anderen hebben geene ftem) zal, hoe hij ook, in menig opzigt, verfchille van STILLING's wijze van denken en voorftellen, betuigen moeten, eene hoogstgewigtige, nuttige en vermakelijke lectuur gehad te hebben, hoedanige niet *vele* boeken kunnen verfchaffen. Men kan, op driederlei wijze, partij van dit werk trekken. Indien men het leest als louter verhaal, zonder zich met de hoogere beduiding daarvan te bemoeijen, en met deszelfs allerminfte bijzonderheden, dan wenschten wij van dien lezer wel eens te hooren, welken Romanfchrijver STILLING, in de kunst van verdichting, niet beneden zich laat, en wie niet bewonderen moet de belezenheid in, en de gemeenzaamheid met de beste reisbefchrijvingen, en, met één woord, de vernuftige geleerdheid des waarachtig vromen mans. Zoo men dit werk leest, met behulp der *inleiding* tot hetzelve, en dan ziet, *of* hoe STILLING de letterlijke historie overbrengt op de Christelijke kerk, *of* hoe alles — het geheel en het geringfte — voor den Christusbelijder, die uit een' burger ten Koning en Priester in het Koningrijk der Hemelen ontwikkeld moet worden, toepasfelijk en belangrijk gemaakt wordt, dan moet men wel zeer kleingeestig zijn en koud, indien men niet met eerbied voor de voortreffelijke geestvermogens en den heiligen Christuszin van STILLING wordt ingenomen. Daarenboven, men kan, bijzonder ook uit dit tweede deel, eenen fchat, een' kostbaren overvloed verzamelen van opmerkingen en lesfen, voor menfchenkennis, zielkunde, Christelijken Godsdienst en godzaligheid van het grootfte gewigt. Voorzeker, STILLING zal, nu hij van zijn *heimwee*, in het Vaderland, waar hij te huis is, de beste voldoening fmaakt, hoe lang hij ook moge geftorven zijn, ook leven op aarde in duizende dankende harten, door deze vrucht van zijn onbegrijpelijk vernuft, zoo lang men Wijsheid en Godsvrucht waarderen zal.

Dit tweede deel behelst drie boeken. Gefchikt voor de menigvuldige leesgezelfchappen en zoo vele vlugtige lezers en lezeresfen is het niet. Veertien dagen er aan te befteden, en het dan te verzenden, is te weinig. Het werk moet gelezen worden, en dan telkens gevraagd: „Verftaat gij ook, wat gij leest?" en dan is de inleiding, zoo goed als de Evan-

gelist Philippus, (*Handel.* VIII) in staat tot de uitlegging. En dan, met een Joannes-hart of Maria's-geest, alle dingen bewaard in het gemoed! Of men er ook wèl bij zal varen! — Van misschien de meeste Romans zal het wel waar zijn, dat derzelver grootste verdienste daarin bestaat, dat ze vergeten worden, en, even als de verstrooijingen der zinnelijke vermaken, slechts behoefte aan de opvolging van andere doen ontstaan: dit zal op deze verdichting wel nooit toepasselijk worden, die altijd wat overlaten, nadenken wekken, geest en hart tot de genieting van hetzelfde trekken zal, en immer doen betuigen, dat het op den duur goed smaakt en goed doet.

Het jammert den Recensent, dat hij van het hoofdbeloop dezes deels, in hetwelk elk der drie boeken uit zeven hoofdstukken bestaat, geene opgave kan doen, die, hoe beknopt, altijd te uitvoerig zijn zoude, en, hoe uitvoerig, zoo goed als Egyptische Hieroglyphie zonder verklaring; ja, al gaf hij, uit de inleiding, de allegorische ontwikkeling derzelven op, de lezer zoude, bij al den eerbied voor STILLING's wonderbaar scheppingsvernuft en edel gevoelend Christenhart, zich niet weinig verbijsterd vinden. Het zij ons dan genoeg, naar dit deel nieuwsgierig gemaakt te hebben; de lezing, des zijn wij verzekerd, zal die nieuwsgierigheid verhoogen tot belangstelling.

Een *Notabene* van den *graauwen Man*, dat de boekbeoordeelaren aangaat, besluit dit deel. Wij lazen het met groot genoegen, dewijl de uitroep, waarmede het afloopt, om vrijheid van de drukpers, ons, als uit onze eigene ziele gesproken, luidde. Daarom verblijden wij ons over dit boekwerk, biddende, dat het zoo nuttig zij, als mogelijk is, en houden onze aanmerkingen terug op hetgeen ons niet behaagt in het *Mysticisme* van STILLING, bijzonder in hetgeen, bij hem, het *bijna Stoïsch geloof* heet, dàn ook zich aan God hechtende, als men alle uit- en inwendige vertroostingen missen, en daardoor lijden moet. Vanwaar dat lijden, dan van dat gemis? En, vragen wij, met den Hoogduitschen Vertaler van FENELON's *Oeuvres spirituelles*, kan men wel onbaatzuchtiger beminnen? — Van het overdrevene in de verhalen en beelden, waarop wij gestooten hebben, zwijgen wij dus ook; en, wat de profetiën van STILLING, of wie het zij, aangaat, wij zeggen liefst, (met den man zelven, bl. 316) *dat de mensch niet meer oud genoeg wordt om te profeteren*, dan dat wij er zoo heel veel voor rekenen willen.

Digitized by Google

SEPP mogt, in zijne noten, wel wat minder scherp zijn, dan b. v. bl. 468. Voor menige opheldering mag de lezer hem anders bedanken. De puncttatie is slordig; onnaauwkeurig dikwijls de taal. De gunstigste lezer is niet bekwaam, om zelf zulke zinsneden te verhelpen, als: „ Hier zoude wel het vijfde gezang der *Messiade* van KLOPSTOCK te pas gekomen zijn, wegens de hoedanigheid mijner gewaarwordingen, aan deze heilige plaats, laat zich niet openbaren." Te dezen opzigte wenschen wij beterschap, om de waarde des werks.

Tooneelen uit het Rijk der Geesten, *door* H. STILLING. *II Deelen. Tweede Druk. Op nieuw uit het Hoogduitsch vertaald, naar de derde vermeerderde Uitgave. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *In gr. 8vo. XXII*, 224, *en XVI*, 246 *Bl. f* 4-:

Wij kennen van dit werk des zaligen STILLING eene uitgave, naar de *tweede* in het Hoogduitsch, in klein octavo, vóór nu 20 en 18 jaren, in twee deeltjes, door BLUSSÉ EN ZOON bezorgd. De Heer SEPP meldt ons, in zijne Voorrede, dat deze, die wij nu aankondigen, verrijkt is, zoo wel met tooneelen, die in vroegere uitgaven niet te vinden zijn, als met eenige tooneelen, van elders uit STILLING'S schriften opgenomen. Dit vervulde ons met eene verwachting, die niet bevredigd werd, daar die tooneelen, èn uit de derde Hoogduitsche oplage van dit werk, en uit andere schriften opgenomen, slechts deze drie meer zijn, dan men in de tweede uitgaaf vindt: *de algemeene broederliefde*; *de verhooring des gebeds*, en *de verloste werkheilige*. Dus die *eenigen* zijn van elke der beide soorten geene *twee*. Het tooneel, LAVATER'S *verheerlijking*, dat het laatste was in het tweede deel der *Blusséfche* uitgaaf, is nu het laatste des eersten deels, „ omdat," schrijft STILLING, „ het vierde tooneel des tweeden deels het vervolg op hetzelve is."

Het kleinere formaat had Recensent voor dit zoo zeer gebruikt boek wel behouden willen hebben; maar vooral speet hem, bijzonder in het eerste deel, de duisterheid der letter; en, hoezeer het waar is, dat de Vertaler, C. H. HOVING, de vroegere vertaling zeer veel heeft verbeterd, voor nog zeer vele verbetering is zijn arbeid vatbaar gebleven, uit

Digitized by Google

hoofde van onnaauwkeurigheid; en te groote naauwkeurigheid deed hem ook wel eens weder onnoodige veranderingen maken.

Het meeste heeft nu het werk gewonnen door de aanmerkingen van STILLING onder den tekst. Het werk zelve te beoordeelen, mag niet in ons plan vallen. Het is genoeg bekend, en staat, te regt, bij STILLING's vrienden, als een zijner dierbaarste geschriften, op hoogen prijs. Dat reeds van deze nieuwe uitgave, zoo 't schijnt, een tweede druk noodzakelijk was, bewijst aanhoudend de graagte naar dit werk, dat, bedachtzaam gebruikt, onder Gods zegen, zeer veel goeds stichten kan, en gesticht heeft. Wij verblijden ons alzoo, van ganscher harte, over deze nieuwe uitgave.

Geschied- en Natuurkundige Overwegingen, betrekkelijk de Rivieren den Rijn, den Flevus, het Kanaal van Corbulo, of Lek, en den Katwijkschen Rijn. Door D. SWARTS, *M. D. Met eene Kaart. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1822. *In gr.* 8*vo. VIII en* 56 *Bl. f* 1-20.

Men zoude ons onregt doen, zoo men de spade vermelding van dit boekje, zoo belangrijk van inhoud als klein van omvang, vermoedde een gevolg te zijn van de kleine waarde, die wij er aan hechten. Het tegendeel zij hier den Schrijver opregtelijk betuigd. Wij vonden in deszelfs lezing een vermaak, dat wij velen toewenschen, en hunne inspanning wel waardig is.

Aan twee *Geldersche* reisjes heeft de geleerde wereld dit geschrift te danken. De Schrijver meende ontdekt te hebben, dat een zware ijsdam, in den *Rijn*, tegen den *Tafelberg* zich had vastgezet, waardoor de Noorddijk doorbrak, en het *Rijnwater* de gronden uitgespoeld en in de *Zuiderzee* geworpen had. Hij onderzocht de *geschiedkunde*, en, de latere hem niet te vreden kunnende stellen, raadpleegde hij tot de vroegste historie, en kwam alzoo meer en meer tot de overtuiging, dat zijne opgevatte meening ongegrond, en, integendeel, de *Rijn* zijnen stroom, van den vroegsten tijd, tot in de eerste eeuwen onzer geschiedenis, langs de niet dus door doorbraak en uitspoeling der gronden veroorzaakte laagte, maar langs deze bedding, toen *Flevus*, in de *Zuiderzee* geleid had.

Digitized by Google

Men kan des Schrijvers vlijt, aan zijn onderzoek besteed, niet genoeg roemen, en huldigt 's mans geleerdheid gaarne. Of hij geacht moge worden de verschillende gevoelens aangaande den staat onzer rivieren in de vroegste eeuwen beslecht te hebben, en zijne meening boven allen twijfel verheven heeft, laten wij nu eens daar; maar deze getuigenis zijn wij hem verschuldigd, dat hij niet enkel overwegingen geeft, maar stevige geschied- en natuurkundige gronden aanvoert, en dat aan beide deze wetenschappen ware dienst gedaan is.

De beoefenaar der oud-Nederlandsche geschiedenis legge vooral dit boeksken om zijn nederig voorkomen niet ter zijde!

De Schrijver behandelt, afzonderlijk, eerst den *Rijn*, dan den *Flevus*, voorts de *Lek*, die hij voor het Kanaal van *Corbulo* houdt, en eindelijk den *Katwijkschen Rijn*. Wij hebben op zijn geschrift deze algemeene aanmerking, dat het te bekrompen is, en dat de duidelijkheid, en, zoo al die niet, de genoegzame onderrigting der lezers ontbreekt, die, in zoo belangrijke zaken, billijk wat meer uiteenzetting vorderen.

Zoo als gezegd is, des Schrijvers resultaat beoordeelen wij niet, en *vitten* op taal enz. lust ons niet. Dus — *tantum!* De Kaart verdient aanprijzing; maar wij hadden liever de namen Hollandsch gespeld gezien.

Beschrijving van een Ontwerp van Sluizen met gekoppelde deuren, welke bij alle waterstanden geheel of gedeeltelijk geopend en wederom gesloten kunnen worden. Door C. ALEWIJN, *Kapitein Ingenieur, Correspondent der eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut. Te Brussel, bij* Brest van Kempen. 1824. *In gr. 8vo. 32 Bl.*

Wij willen van dit boekje weinig zeggen. In de *Konst- en Letterbode* van 1823 is van het, op den titel genoemde, ontwerp een kort berigt geplaatst; hier vindt men er eene naauwkeurige beschrijving van, opgehelderd door twee, aan het oogmerk voldoende, Platen.

„Het doel en uitwerksel," zegt de Schrijver, „van het zamenstel, dat ik beschrijven zal, zijn dezelfde als dat van sluizen met waaijerdeuren;" (daarom verwijst hij naar werken, daarover handelende, en vervolgt:) „maar ik vermeen als zeker te mogen veronderstellen, dat, indien het mogelijk ware de eigenschap, welke de waaijerdeuren bezitten, zon-

der vermeerdering van kosten of eenig ander bezwaar te verkrijgen, er weinig sluizen meer zouden gebouwd worden, waaraan men niet eene zoodanige inrigting zoude verlangen te geven. Schoon het nu meer dan waarschijnlijk is, dat men nimmer dit doel geheel zal bereiken; ware het te wenschen, dat men het zoo ver brengen mogt, dat, ook buiten die gevallen, waarin het een volstrekt vereisch is de deuren met alle waterstanden te kunnen openen en sluiten, maar wanneer het slechts tot meer nut, of voorziening moet strekken, de vermeerdering van kosten tot zoodanige inrigting boven die van gewone sluizen, voor gering, in vergelijking van het daaruit voortvloeijende nut, konde geacht worden."

In dezen stijl — hij is voorzeker duidelijk noch aangenaam — schrijft de Heer ALEWIJN. De voornaamste aanmerking, die wij op deze *beschrijving* hebben, is, dat zij — hoezeer ook de *afbeeldingen* veel licht verspreiden — toch te kort is. De Schrijver had, dunkt ons, ook wel *eenige* vergelijking der kosten tot de waaijersluis, en tot de hier voorgestelde, mogen geven, ten bewijze, dat deze, met gekoppelde deuren, daardoor althans aan gene niet behoeft achter te staan. Zijn ontwerp zelve zij der beoordeeling, en, ja ook, der proefneming, aangeprezen.

Fiesko, of de Samenzwering te Genua. Treurspel. Door Mr. J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam,* bij M. Westerman en C. van Hulst. 1825. *In kl. 8vo.* 114 *Bl. f* 1-60.

Het ware, onzes inziens, *bescheiden* geweest, indien de Heer VAN LENNEP, zoo al niet op den titel, dan ten minste in een klein voorberigtje, met een paar woorden gezegd had, dat SCHILLER hem niet alleen de stof, maar ook bijna geheel de *détails* van dezen FIESKO geleverd heeft, en dat men denzelven niet voor oorspronkelijk, maar slechts voor ingekort, eenigzins omgewerkt en geheel berijmd hebbe aan te zien; omtrent in denzelfden smaak als DUCIS sommige stukken van SHAKESPEARE op het *Fransche* tooneel heeft overgeplant. En waarom toch dit verzwegen? Zeker, neen zeker niet, om zich bij onkundigen eenen schijn van oorspronkelijkheid te geven, welke men niet bezit; of om aan den grooten Duitschen Meester een gedeelte van den dank te onttrekken, op welken hij aanspraak heeft;

want deze beide redenen zouden eene kleingeestigheid verraden, welke onvergeeflijk ware in eenen zoo verdienstelijken jeugdigen beoefenaar der schoone letterkunde. Liefst willen wij aan geldige, doch ons geheel onbekende, redenen een verzuim toeschrijven, dat ons geweldig hinderde, en dat wij daarom niet met stilzwijgen mogten voorbijgaan, dewijl eene naauwkeurige vergelijking van deze omwerking met het oorspronkelijke stuk ons alleen in staat konde stellen, om over derzelver waarde te oordeelen, en wij dus noodzakelijk beginnen moesten met datgene op den voorgrond te stellen, wat VAN LENNEP verzwegen heeft.

De FIËSKO van SCHILLER is in proza geschreven, doch dat dikwijls nog veel dichterlijker is dan de stoutste poëzij; en deze halfslachtigheid, welke VAN LENNEP heeft weggenomen, is, naar ons gevoel, een der grootste gebreken van het oorspronkelijke stuk. Indien men zich zoo verre boven de taal des gewonen levens verheffen wil, dan moet men ook den vorm kiezen, welke door de eenstemmige overeenkomst van alle volken, die zeker niet willekeurig zijn kan, aan deze verheffing is aangewezen; want deze vorm doet het ons terstond gevoelen, dat wij ons op het grondgebied der kunst bevinden; terwijl die geweldige buitensprongen en vergezochte beelden in het dagelijksche proza ons belagchelijk en onnatuurlijk moeten voorkomen. De Heer VAN LENNEP heeft dus zeer wèl gedaan, door het proza van SCHILLER met het haar voegende kleed der poëzij op te sieren; doch zijn de overige veranderingen, welke hij den *Duitschen* FIËSKO heeft doen ondergaan, even zeer verfraaijingen? Hij heeft de handeling veel vereenvoudigd, dit is buiten tegenspraak en op zichzelve verdienstelijk; doch, juist door het bijwerk, dat SCHILLER gebezigd heeft, om zijnen held geheel en treffend te schilderen, weg te laten, is de FIËSKO van VAN LENNEP een veel minder geschikte persoon voor het Treurspel geworden, en dit is een groot gebrek. Zijne minnarij met JULIA, de nicht van den Doge, dien hij wilde doen vallen, schilderde ons hem als den doortrapten hoveling; zijne betrekking tot zijne beminnelijke gade, de zachte, gevoelige ELEONORE, hoe twijfelachtig ook in den eersten opslag, teekende hem als eenen met geestdrift beminnenden echtgenoot; en van zulk eenen man kunnen wij die groote ontwerpen en die slimme vastberadenheid van handelwijs verwachten, welke de loop des stuks in

hem doet bewonderen. Maar bij VAN LENNEP, die deze twee episodes met alle derzelver heerlijke tooneelen heeft weggelaten, en ons FIËSKO niet eens als gehuwd ten tooneele voert, is hij een gewoon loshoofd, zoo als men er bij dozijnen in elke groote stad aantreft; en men stuit voor die groote dichterlijke onwaarschijnlijkheid, dat zulk een man zulke plannen koesteren, en invloed genoeg hebben konde, om de middelen tot derzelver uitvoering in gereedheid te brengen. Door deze verandering van betrekkingen werd het dan ook onmogelijk, dat FIËSKO in de *Nederduitsche* omwerking, op het oogenblik dat hij het toppunt zijner wenschen bereikt en het Hertoglijk purper verkregen heeft, zijne beminde ELEONORE met eigene hand ombrengt; eene gebeurtenis, die zeker bij SCHILLER ook niet ongedwongen en wel wat onnatuurlijk is aangebragt, maar toch voor het tragische van het geheel zoo noodzakelijk was, dewijl daardoor het treffende denkbeeld verzinnelijkt wordt, dat de eeuwige Geregtigheid den misdadiger weet te treffen, ook op het oogenblik dat hij het loon zijner wanbedrijven meent in te oogsten, en dat hij zelf het werktuig moet zijn tot zijne eigene straf. Maar daarenboven was dit ongeluk noodzakelijk, om het medelijden voor FIËSKO gaande te houden. Dat de zamenzweerder FIËSKO stierf door den dolk des Republikeins, was regtvaardige vergelding, en men ziet hem vallen, zonder dat hij eenig belang inboezemt; maar dat de ongelukkige echtgenoot FIËSKO, op het oogenblik dat hij in het geluk zijns volks vergoeding wil zoeken voor de huisselijke zaligheid, die hem ontroofd werd, wordt omgebragt door de hand van zijnen besten, zijnen vaderlijken Vriend, dat wekt die belangstelling, dat medelijden voor den hoofdpersoon op, welke het eerste en grootste vereischte is van ieder Treurspel. Om deze voornaamste, en meer andere redenen, voor welker aanvoering hier geene ruimte is, mogen wij de inkorting en vereenvoudiging, welke VAN LENNEP aan het oorspronkelijke heeft doen ondergaan, voor geene verbetering houden; hij heeft, met eene onberadene hand, de stevigste schoren van het schoone kunstgebouw weggerukt, en het staat thans zwak en waggelend daar. Gaarne erkennen wij echter, aan den anderen kant, dat hij eenige kleine veranderingen gemaakt heeft, welke de goedkeuring van alle bevoegde beoordeelaars moeten wegdragen. Het karakter van HASSAN, dat bij SCHILLER wat al te laag en

Digitized by Google

gemeen was, heeft hij veredeld, en meer voor het Treurspel geschikt gemaakt, door den gloeijenden dorst naar wraak tot beweegoorzaak van zijne handelingen te maken; terwijl in het oorspronkelijke een ingeschapen schurkengenie en hebzucht dezen onverlaat aandreven. Zeer gelukkig heeft hij verder het onderwerp des schilderstuks, dat ter beproeving van FIËSKO moest dienen, en bij SCHILLER uit de *Romeinsche* geschiedenis ontleend was, vervangen door een tafereel uit de geschiedenis van *Genua* zelf; en eindelijk vinden wij het gepaster, dat FIËSKO doorstoken, dan dat hij verdronken worde. Ook het vijfde tooneel van het tweede bedrijf, waar FIËSKO de ambachtslieden tot zijne aanstaande verheffing voorbereidt, heeft eenige meesterlijke nieuwe trekken, welke echter, zoo het geheugen ons niet bedriege, uit SCHILLER's *Wallenstein* ontleend zijn.

Uit deze in eenige bijzonderheden voortgezette vergelijking der navolging met het oorspronkelijke kan men genoegzaam ons oordeel over dezen verhollandschten FIËSKO opmaken. De hoogere kunst-kritiek zal steeds het gemis van het medelijden, dat de hoofdpersoon moest inboezemen, voor een onvergeeflijk grondgebrek moeten houden, en, na de klassieke omwerking van VAN LENNEP niet zonder belangstelling gelezen te hebben, de romantische, echt dichterlijke schepping van SCHILLER met alle derzelver uitwassen bewonderen. Doch aan het grooter publiek, en aan de menigte der halfgeletterde tooneelminnaars, zal deze omwerking bij de vertooning beter bevallen dan het oorspronkelijke, dewijl zij zich zoo veel mogelijk naar de regels der bij ons ingevoerde Tragische poëzij geschikt heeft, en het eene zekere waarheid is, dat ieder het best op zijne oude gewone wijze vermaakt wordt. Daarenboven is de versificatie breed en stout; de verzen zijn gespierd en krachtig, en de schoonheden van SCHILLER zijn dikwijls op eene waardige wijs wedergegeven. Men leze slechts deze heerlijke alleenspraak van FIËSKO:

De roof eens diadeems vereeuwigt 's roovers naam!
Naarmate 't misdrijf klimt, vermindert ook de blaam, —
O neen! geen glorie kan bij zulk een glorie halen!
Monarch of onderdaan! — die afstand kent geen palen.
Legt vrij daar tusschen al waar 't menschdom eer in stelt;
Uw werken, kunstenaar! uw lauwren, oorlogsheld!

Uw gaaf der poëzij, onsterfelijke dichters!
Al 't nut door u bewerkt, verheven volksverlichters!
Dien afstand dempt gij niet. — *Monarch* of *onderdaan!*
Geene andre ruimte scheidt het onzijn van 't bestaan.
Te heerschen, met den gloed der majesteit ompaereld;
Een blik van heilgena te wenden naar de waereld;
Dien ijzren Vorstenbeul, de wet, met eigen hand,
Als waar 't een speelend kind, te leiden aan den band;
Den woesten volkshoop met een' adem in te teugelen;
Des adels hoogmoed met een' opslag te overvleugelen;
Te weten, dat een wensch, een oogwenk zeker treft!
O denkbeeld, dat de ziel uit lager spheer verheft
Tot hemelgrootheid, en de nietige aardsche droomen
In rook vervliegen doet! —

(*Na eenige oogenblikken zwijgens, met vastheid:*)
'k Heb mijn besluit genomen.

Men vergelijke hiermede het nog verhevener proza van SCHILLER, in het tweede tooneel des derden bedrijfs.

Op de dichterlijke uitdrukking en de versregels valt, over het algemeen, weinig aan te merken; wij hebben in dit opzigt aan VAN LENNEP reeds den verdienden lof gegeven. Eenige kleine smetjes kunnen, bij eene nadere herziening, gemakkelijk worden uitgewischt; b. v.:

Bl. 15. „Het prachtig feestbanket wordt ouderen van dagen." Hier is de uitlating van *aangeboden*, of iets dergelijks, wat onmanierlijk.

Bl. 28. „Een denkgevoel, bevrucht met een vlucht gedachtebeelden." Dit is louter *galimathias*. SCHILLER, die anders aan dit euvel, ook in dit stuk, dikwijls mank gaat, heeft eenvoudig: *heimliche Flucht der Gedanken.*

Bl. 51. „Des dwinglands val op een paneel *herboren*." Er wordt veel geboren, weiniger wedergeboren, en zeker nooit de val van een' dwingeland.

Soms is de woordvoeging en de zin wel eenigzins duister, en konden wij denzelven alleen ophelderen door vergelijking met het oorspronkelijke; b. v. in het 6de tooneel van het 3de bedrijf werd ons hetgene VERRINA op bl. 67 en 68 zegt eerst duidelijk door de lezing van het 1ste tooneel des 3den bedrijfs bij SCHILLER, hetwelk hier is nagevolgd; doch deze plaatsen zijn te lang, dan dat wij dezelve hier

mingen overschrijven. Wij hebben reeds te veel ruimte ingenomen, en willen derhalve ook geene aanmerkingen meer maken op het *verslinden* van een kortstondig heilgenot, bl. 87, op *verwandten*, bl. 92, op *had vallen doen*, bl. 103, op *klijven* voor *kleven*, bl. 108, enz.; maar eindigen liever met de hartgrondige betuiging, dat zoo wel deze FIËSKO, als de reeds door ons beoordeelde *Academische Idyllen*, ons de grootste verwachtingen doen opvatten van eenen jeugdigen Dichter, die met zulke degelijke en in vele opzigten voortreffelijke eerstelingen optreedt, en dat wij in hem, mits hij niet ter regter- of slinkerzijde afwijke, een der eerste lichten aan onzen Dichthemel te gemoet zien.

Oratio de philosophico Jurisprudentiæ studio cæt. quam habuit H. COCK. Daventriæ, 1824. (*)

De Heer COCK, aan het Athenæum te *Deventer* aangesteld tot gewoon Hoogleeraar in de Regten, hield bij het aanvaarden van dien post deze redevoering, *over de nuttigheid en aangenaamheid van eene wijsgeerige Regtsbeoefening*. Na eene inleiding, die nog al omslagtig is, betoogt de Redenaar eerst de innerlijke waardij van die studie, en bevestigt dat betoog door het gezag van groote mannen, welke, sedert de zeven Wijzen van *Griekenland*, tot op MONTESQUIEU en MICHAËLIS, in deze wetenschap hebben uitgemunt. Vervolgens spreekt hij over de nuttigheid, welke deze studie te allen tijde, ook nu in ons vaderland, heeft, en besluit met de gewone aanspraken. Een opzettelijk betoog van het *aangename* hebben wij niet gevonden. Dit vloeit dan ook van zelve voort uit zoodanige beoefening der Regten, hoedanige de Redenaar heeft aangeprezen. Stijl en taal verdienen lof.

Dissertatio de Foederibus Patrocinii, quam cæt. F. E. BERG. Amstelod. 1824.

Regtsgeleerdheid en geschiedenis zijn op het allernaauwst aan elkander verbonden. Deze betrekking ziet men bijzonder in de verbindtenissen, welke volken met volken aangaan. De Heer BERG heeft beide vakken zoo veel mogelijk vereenigd, en deze verhandeling draagt daar blijken van. Het onderwerp betreft die soort van verbindtenissen, waarbij het eene volk

(*) Deze en de beide volgende Recensiën van Akademische stukken waren reeds vóór de aankondiging, waarbij derzelver vermelding voor het vervolg, met enkele mogelijke uitzonderingen, werd opgezegd, bij de Redactie ontvangen.

Digitized by Google

het andere in bescherming neemt. De schrijver haalt dit uit de oudheid op, beginnende met de bescherming, door het moederland aan hare volkplantingen verleend. Dan komt de beurt aan de *Romeinen*, als beschermheeren der zwakkere volken; en hij vervolgt de geschiedenis van deze overeenkomsten en derzelver aanleidingen, van de middeleeuwen af tot op onzen tijd. Na dit historisch gedeelte te hebben afgehandeld, beschouwt de Heer BERG de zaak uit een regtsgeleerd oogpunt, en onderzoekt den aard en de verscheidenheid der verbindtenissen; wat regten en pligten tusschen beschermers en beschermelingen zijn; in hoe verre de achtbaarheid van een volk door zulk een verdrag verminderd worde, en op welke wijzen het verdrag zelve worde vernietigd. De verhandeling is wèl bewerkt. De schrijver had, bl. 7, bij zijne auteuren kunnen voegen J. BODINUS, in het vijfde boek *de Republica*.

Dissertatio de Coloniis Veterum, Dissertatio de Patronatu et Clientela Romanorum, quas publicæ disceptationi offert R. H. E. WICHERS. Groningae, 1825.

De Heer WICHERS heeft na het verdedigen dezer twee Dissertatiën, met de daarbij gevoegde stellingen, het Doctoraat bekomen in de Letteren en de Regten, aan de Hoogeschool te *Groningen*.

De eerste is van eenen letter- en geschiedkundigen inhoud. De schrijver leert ons in de voorrede zijnen lust voor de geschiedenis kennen, en zegt, dat hij deze verhandeling vóór eenige jaren bij de *Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem* heeft ingezonden, ter gedeeltelijke beantwoording eener voorgestelde prijsvraag. *Magnis excidit ausis.* En geen wonder, daar de Maatschappij iets anders verlangde, dan een blijk van weldoorgebragte studiejaren eens jongelings, voor hoedanig blijk wij deze verhandeling gaarne beschouwen, gelijk dergelijke van den Heer BRAND, in het jaar 1820 te *Leyden* verdedigd, en vooral die van den Heer GERADON, te *Leuven* in 1822 bekroond. Offschoon het gezigtpunt in deze drie stukken verschillend moge zijn, moet toch zeer veel op hetzelfde neêrkomen; en wij oordeelen, dat het reeds een bewijs is van goeden aanleg en smaak, indien een jongeling het voornaamste, hetwelk over de volkplantingen der *Phoeniciërs*, *Carthagers*, *Grieken* en *Romeinen*

geschreven is, aandachtig gelezen, met de bronnen vergeleken, en tot een zeker geheel gebragt heeft.

De tweede verhandeling loopt over die geheel eigenaardige *Romeinsche* inrigting, welke men het *Patronatus* en *Clientela* noemt. De inhoud der vier Hoofdstukken is deze: over de woorden *Patronus* en *Cliens* en derzelver beteekenis; of dergelijke inrigting bij andere volken plaats had; over den oorsprong dier inrigting bij de *Romeinen*, en het gevoelen van NIEBUHR; welke de wederzijdsche pligten waren der *Patronen* en *Clienten*; welke veranderingen de gansche zaak van tijd tot tijd ondergaan heeft. Ook deze verhandeling is wél geschreven. Over het algemeen hebben wij eene aanmerking. Het blijkt genoeg, dat de Heer WICHERS bekend is met de nieuwere schrijvers, welke beide onderwerpen hebben opgehelderd. Wij hadden liever gezien, dat er een verslag van die schrijvers in een voorgaand Hoofdstuk gegeven was, of gemelde schrijvers meer geciteerd waren, dan dat alles zoo het voorkomen van eene zuivere oorspronkelijkheid hebben moest, welke het deel van zeer weinige Akademische verhandelingen zijn kan. Ook is de gelijkheid van onderwerpen met kort te voren in het licht verschenen stukken waarlijk in het oog loopend. Zoo heeft de Faculteit der Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren aan de Hoogeschool te *Groningen* uitgeschreven en bekroond eene prijsvraag over hetzelfde *Patronatus* en *Clientela*, hetwelk WICHERS niet onbekend kan zijn, schoon hij er geen woord van meldt.

NABERIGT.

Wij kunnen aan het verzoek van den wélmeenenden schrijver der *Gedachten over het Collegium Philosophicum*, om zijnen, anders heuschen, brief te plaatsen, uit hoofde van deszelfs uitgebreidheid, niet voldoen. Tot antwoord dient, dat een Recensent op bijzondere, hem onbekende omstandigheden, bij de beoordeeling van een openlijk uitgegeven stuk, het zij klein of groot, niet kan letten. Ondertusschen doet het ons leed, waardoor dan ook, misleid te zijn omtrent den persoon des schrijvers en zijn openbaar karakter. En waarlijk, hadden wij niet gemeend, dat de bekwame schoolhouder, daar bedoeld, de man was, die, volgens ons oordeel, door zich op een vreemd grondgebied te wagen, zijnen welverworven roem tevens had gewaagd, en een nieuw, gevaarlijk voorbeeld gegeven tegen het: *schoenmaker, houd u bij de leest!* de uitspraak ware gewis zachter, zoo niet gunstiger geweest.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Verhandeling over de voortreffelijkheid der Christelijke Zedeleer. Met eene Voorrede van F. HOEKSTRA, *enz. Te Harlingen, bij* M. van der Plaats. 1825. *In gr. 8vo. XXII en 392 Bl. f* 3-1

Is het voor ons eene blijde taak, wanneer wij niet ſlechts een oorſpronkelijk vaderlandsch werk mogen aankondigen, maar ook aan deszelfs Schrijver, die ten gemeenen nutte, of voor de zaak der wetenſchappen, goede zeden, of Godsdienst, arbeidde met welverſneden penne, verſchuldigden lof mogen geven; zoo ſmaken wij thans dit ſtreelend genoegen, bij de vermelding van het boek, dat voor ons ligt ter beoordeeling. Alleen, daar hetzelve na 's mans dood, en op zijne begeerte *zonder naam*, maar begeleid door eene ſchoone *Voorrede* van den Eerw. F. HOEKSTRA, in druk verſchijnt, vermengt zich daarmede eene ſombere gewaarwording, en betreuren wij den overledenen, die, bijkans onwillekeurig, door zijne zedigheid in onze achting rijst. Men zegge niet: de ernst van het ſterfbedde brengt onverſchilligheid voor al het aardſche, daarom ook voor regtmatigen lof van menſchen, voort, en maakt het alzoo niet moeijelijk voor den Christen, die boogt op wezenlijker en hooger goed, vaarwel te zeggen aan eenen ijdelen klank des naams, op wiens onſterfelijkheid beroemde Heidenen verſlingerd waren. Wij mogen dit, althans gedeeltelijk, toeſtemmen. Echter teekent het in waarheid eenen grootmoedigen en boven het gewone peil verheven man, zoo daar is die afſtand doet van een voorregt, waarop hij billijke aanſpraak hebben zoude. Zulk een geest nu, vernemen wij, bezielde den afgeſtorvenen niet ſlechts tegen de ure des doods, maar ook in zijn leven bij het uitgeven van geſchriften, die hij *namelοos* in het licht zond. Intusſchen was hij even verre van geenen prijs te ſtellen op de achting der braven

Digitized by Google

en de goedkeuring van ervarene beoordeelaars, als hij afkeerig zich betoonde van bij de menigte, en onkundigen, eenigen ijdelen lof te willen bejagen, die als een damp vervliegt, nu herwaarts dan derwaarts naar een heerschend vooroordeel henendrijft, en vaak uit de onzuivere bron der vleijerij opstijgt, of, door haar vuil besmet, allen glans van verdiensten ontluistert. Zoo zwoegen en zweeten zij, die ontijdige en wrange vruchten opdisschen, of, roekeloos met hunne achting spelende, den schaars bekenden naam doen pralen op eenen veelbelovenden titel. Zoo verheffen zich deze hooger, dan hunne kracht zulks gehengt, en vallen plotseling, als hen het harde vonnis eener straffende beoordeeling ter nederwerpt. Anderen, door de bescheidenheid van Recensenten gespaard bij eene eerste of ook herhaalde proeve, verzuimen gehoor te geven aan wijze vermaningen, laten zich schaamteloos vervoeren tot luide wederspraak, en hollen, verbijsterd door stouten waan en hooggespannene inbeelding, voort tot de uiterste dwaasheid. Zij schijnen zich daarmede te troosten, als zij maar de waarheid ondervinden mogen van BOILEAU's gezegde: *Un sot etc.* Door deze tegenstelling komt het voorbeeld, dat wij aanprijzen, de nagedachtenis van onzen zaligen Grijsaard te sterker uit. Bij hem ontwaren wij die zedige nederigheid, die, volgens CICERO, inzonderheid lof verdient in den jongeling, maar die, onzes inziens, ook aan den ouderen van dagen een achtingwaardiger voorkomen bijzet. In minzaamheid van zeden muntte hij uit boven CATO, den stuggen Stoïcijn, *die liever vroom wilde zijn, dan schijnen*, omdat hij op onzen Goddelijken Voorganger en zachtmoedigen Leidsman staarde, en zich aan dezen spiegelde, die, onvermoeid in weldoen, aan zijnen Vader, nooit aan menschen, te behagen zocht. Ja, zoo de voorzigtigheid, en een gestrenge of ook herhaalde toets van eigen werk, waarvoor men ligt eenzijdige vadermin opvat, eene zeldzame deugd is, bijzonder in den Schrijver, die verlangt onbekend te blijven; dan zou men twijfelen mogen, of deze schroomvalligheid bij onzen waardigen Grijsaard niet

Digitized by Google

te ver ging, als zij de uitgave vertraagde van menig goed opstel, door hem tot nadere beschaving weggelegd. Wat hiervan zijn moge, eenmaal in zijne jeugd, wegens zwakheid des ligchaams, de letterkundige loopbaan tegen den koopmansstand verwisseld hebbende, bleef wel de beoefening der wetenschappen altijd voor hem eene geliefkoosde uitspanning, maar ontweek hij tevens den schijn van naar vermaardheid of roem te willen dingen.

Wij mogen ons niet inlaten om verder het karakter van den Schrijver te schetsen. De schoone Voorrede van den Uitgever dezer Verhandeling; de welsprekende, uit het hart gevloeide taal meer bijzonder, daarin voorkomende, en uitgesproken door zijn Eerw. ten sterfhuize en bij de uitvaart van den geachten Grijsaard; ook het dichtstukje, aan die Voorrede toegevoegd, en door eene Vriendin bij de tachtigste en laatste verjaring van *haren vaderlijken Vriend* hem toegezongen: dit alles zou overvloed van stoffe leveren, om deszelfs waardige nagedachtenis te vereeren. Trouwens wij hebben, zoo mogelijk, een nog sterker en meer volledig getuigenis tot waardering van den overledenen voor ons in de Verhandeling zelve. Deze draagt bewijs van een gezond en welschiftend wijsgeerig oordeel. Duidelijk straalt ons in dezelve, bij de toelichting en verklaring van menigen Bijbeltekst, 's mans uitlegkundige smaak en bekwaamheid tegen. Dit doet ons wel zeer bejammeren, dat zijn veelbelovende aanleg voor de studiën, door verandering in zijne bestemming, zich niet onverhinderd heeft mogen ontwikkelen; maar tevens met vreugde opmerken, hoezeer hij ten einde toe lust behield, en tijd wist uit te koopen, om zijn verstand met kundigheden te verrijken, en zich te blijven toewijden aan de beoefening der wetenschappen en het onderzoek der gewijde schriften. Nog meer: dit boek, geschreven in een' zeer duidelijken, onderhoudenden stijl, prijst zich hierdoor aan bij waarheidlievende Lezers van onderscheiden stand en bekwaamheid; en, schoon het nergens praalt met rijkdom van aanhalingen, verraadt hetzelve nogtans voor deskundigen eene uitgebreide bele-

zenheid, bijzonder ten aanzien van de tegenwerpingen des Ongeloofs, op welke zich de zedige Schrijver niet het minste laat voorstaan. Evenzeer op elke plaats, waar sprake is van gevoelens of pligten, waarover geschil is, en welligt altijd zijn zal, onder de Protestantsche Christenen, zal men den ernst en de bescheidenheid tevens niet miskennen mogen, waarmede zich de opregte Wijsgeer geuit heeft, wiens onderzoek daarenboven omtrent den *Eed* aan den dag legt, hoezeer hij verheven was boven overmatige vooringenomenheid met de begrippen der Gezindheid, bij welke hij gedoopt en aangenomen was. In één woord, deze Verhandeling, toegewijd aan de voortreffelijkheid van JEZUS' Goddelijke Zedeleer, en altijd die waarheid betoogende uit de H. Schrift, dringt ons te meer, den achtbaren Grijsaard hoog te stellen, en onder die vermaarde vaderlandsche Mannen eenen rang te geven, die, zonder eenigerlei bijkomende betrekking tot de Kerk, zonder het geringste vermoeden zelfs van wraakbare bijbedoelingen, vroeger en later als welovertuigde Christenen, of handhavers en verdedigers van onzen Godsdienst, zijn opgetreden. Als zoodanigen herinneren wij ons, met dankbaar genoegen, de namen van eenen JAN WAGENAAR, JOANNES LUBLINK *de Jonge*; en waarom zouden wij niet wenschen dien van den *Vries* er bij te voegen, voor welken de vriendschap met den vermaarden JOANNES STINSTRA en den Hooggeleerden Heere OOSTERBAAN, tot hun levenseinde onderhouden, aangenaam en nuttig geweest is? Wij vereeren zijne kieschheid, die het stilzwijgen aan den Uitgever op zijn doodbedde heeft opgelegd. Wij prijzen dezelve te meer, dewijl hij aan dezen geene schriften overhandigen mogt, waaraan, naar zijnen wensch, de laatste hand der beschaving gelegd was. Dit intusschen wederhoudt ons niet, om aan de dankbaarheid en het billijk verlangen van dit en volgende geslachten, die nut en stichting van den overledenen ontvangen zullen, het genoegen te verschaffen, dat zij, van hem en zijnen arbeid sprekende, ook zijnen naam zich kunnen herinneren. Onmogelijk toch kan en behoort de-

Digitized by Google

ze geheel weg te zinken in het graf der vergetelheid, daar dezelve, zoo wij vernemen, alreede in veler monden is. De trekken ook, waarmede de Eerw. HOEKSTA, in de Voorrede, het beeld van zijnen hooggeachten Vriend geteekend heeft, zijn zoo zeer onderscheidende, zoo sprekende aangelegd, dat, wie, gelijk de Recensent, den welbeminden Grijsaard in zijn leven gekend heeft, bij het aanschouwen van het geheel, zijne nagedachtenis moet huldigen door te zeggen: „Deze en zoodanig was HIJLKE HANEKUIK."

Intusschen wij twijfelen zelve, of men, het bovenstaande lezende, ons niet verdenken zal, dat wij veeleer eene lofspraak over den Schrijver, dan wel eene onzijdige beoordeeling van deszelfs Verhandeling in ons Maandwerk hebben geplaatst; en Recensent onderneemt het niet, zich van die beschuldiging vrij te pleiten, zoo het anders te wraken is, dat hij niet zonder aanwijzing van goede gronden dit werk aangeprezen, en de verdiensten des overledenen erkend en vereerd heeft met hem te noemen. Of wil men het daar henen wenden, dat wij misschien te hoog loopen met dezen arbeid, die toch door geene nieuwheid van stoffe, met name in onze verlichte eeuw, zich aanbeveelt; daar het *de voortreffelijkheid der Christelijke Zedeleer* is, die hier getoetst en aangetoond wordt, gevoelen wij ons te zeer verontwaardigd, om op zulk een roekeloos oordeel eener vermetele ligtzinnigheid anders te antwoorden dan met stil te zwijgen, of wel door eene bloote herinnering aan het voorbeeld van Paulus, Filip. III: 1. Voor ons is het genoeg, te ontwaren, dat het verheven, en boven het redetwisten over Godgeleerde geschilpunten voor Christenen belangrijk, onderwerp der Zedekunde door den Schrijver op eene hem eigene en waarlijk keurige wijze is uiteengezet en aangedrongen, zoodat de oorspronkelijkheid van zijn betoog niet te betwisten valt. Wij mogen, en behoeven ook, onzes inziens, bij ons verslag, den waardigen man niet op het spoor te volgen, of zullen aan onze Lezers een dor geraamte voorstellen van een welge-

Digitized by Google

fpierd ligchaam, hunne eigene befchouwing overwaardig. Liever, om daartoe hen uit te noodigen, voegen wij nog bij het reeds gezegde eenen en anderen wenk wegens punten, waarbij vooral onze aandacht met genoegen vertoefde.

Eene korte *Inleiding* ftaat aan het hoofd, die regt doet aan de waarde, toe te kennen aan de Wetten van MOZES, en aan de Zedefchriften van Heidenfche Wijsgeeren; dan tevens omtrent beiden doet uitkomen, dat zij niet toereikende waren, om de menfchen, wier zedebederf zich ten diepfte wortelde, te hervormen, en op te leiden tot de verhevenfte deugd. Daartoe werd de latere Openbaring door JEZUS CHRISTUS vereischt; en de Schrijver ftelt zich alzoo voor, aan te toonen, dat de Heer en zijne Apostelen die allerverhevenfte Zedeleer aan de wereld gepredikt hebben, welke, door klaarheid en zekerheid van inhoud tot verlichting van het verftand, en evenzeer door krachtige hulpmiddelen tot verbetering van 's menfchen hart en wandel berekend zijnde, allezins het ontwerp van eene Goddelijke wijsheid te achten is. Onder *twee* voorname Afdeelingen rangfchikt hij zijne aanmerkingen. In H. I befchouwt hij die *Zedeleer in het algemeen*; daarna, in H. II, worden *de meeste en voornaamfte van hare Zedewetten in het bijzonder* getoetst.

I. Het *algemeen* overzigt geeft aanleiding, om te vertoonen bij de leerwijze van CHRISTUS, en de duidelijkheid van zijne lesfen, ondanks derzelver inkleeding in Oosterfche leenfpreuken en gelijkenisfen, niet te miskennen. Zoo hier, als elders, ontmoet men voorbeelden van eene oordeelkundige toelichting der H. Schrift, die, naar de *Lesfen* van onzen WAGENAAR (*) ingerigt, zoo niet door HANEKUIK van dezen voorganger ge-

(*) De *zeven Lesfen over het verhandelen der H. Schrift*, te *Amfterdam* 1752 uitgegeven, dragen wel den naam niet op den titel, maar zijn algemeen erkend voor het werk van WAGENAAR, gelijk ook uit de onderteekening van het *Berigt* met J. W. valt op te maken, en uit zijn *Leven* bl. 46 zekerheid heeft.

leerd, ſteeds de goedkeuring zullen wegdragen van opregte Bijbelminnaars, ook bij verſchil van gevoelens. Om eene proeve uit vele aan te duiden, worde die *over eene plaats uit des Heeren nachtgeſprek met* NIKODEMUS (bl. 48 env.) door ons vermeld. Bij uitnemendheid gevielen ons desgelijks in dit Hoofdſtuk die wèl uiteengezette aanmerkingen over de Christelijke Zedeleer, die voldingend betoogen, dat JEZUS geen wijsgeerig of geregeld zamenſtel bedoeld heeft voor te dragen, maar veeleer daardoor zijne Goddelijke wijsheid aan den dag legde, dat Hij zijn onderrigt mededeelde en bouwde op baarblijkelijke waarheden en gronden, die het gezond menſchenverſtand even weinig betwijfelen mag, als een onbedorven, vroom en geloovig hart weigeren kan, deze zijne voorſchriften of *liefdewetten* gehoorzaam te betrachten. Veel ſchoons moeten wij in dit uitgebreid, keurig en met orde bewerkt geheel onaangeroerd voorbijgaan. Bijzonder lezenswaardig nogtans, vooral in onze dagen, waarin misſchien ergens nog voorſtanders zich ſchuil houden van het Kantiaanſche ſtelſel, durven wij 's mans bedenkingen noemen, tegen het wanbegrip, dat „ Evangeliſche deugd „ mogt aanzien voor eene ſlaafſche gehoorzaamheid, ge„ boren uit de hoop op loon en vrees voor ſtraf, voor „ eene op eigenbelang gegronde onderwerping." Dadelijk, na volledige voordragt dier overdrevene ſtelling, vangt hij aan te zeggen: „ Laat de mensch niet te hoog „ vliegen, niet te fijn filozoferen. Zonder eerbied, zon„ der liefde voor het zedelijk goede kan er geene deugd „ aanwezig zijn. Maar de zucht naar hooger geluk be„ hoort evenzeer tot onze natuur, als eindige en vol„ maakbare ſchepſelen. Deugd en zaligheid zijn ons hoog„ ſte goed, en als doel van ons ſtreven onafſcheidbaar „ vereenigd. Ook de ſchrik voor de ellende der zonde „ behoort tot onze redelijke natuur, en de gepaste voor„ ſtelling daarvan is voor alle menſchen zonder uitzon„ dering nuttig. Hoop en vrees des, onze natuur eigen, „ worden inzonderheid ontvonkt en veredeld door onze „ denkbeelden van God, en onze betrekking tot Hem,

Digitized by Google

„ als zijne redelijke schepselen. Onze gehoorzaamheid „ wordt dus versterkt, aangezet en voltooid, door hoop „ op belooning en vrees voor straf." Dit begin zij genoeg, te gelijk om tot eene proeve te dienen van den helderen denktrant en ongekunstelden, doch in duidelijkheid voortreffelijken stijl der Verhandeling. Men leze liever in dezelve (bl. 108—118) den loop der redenering, die de kleinheid van het verschil tusschen den scherpziftenden Wijsgeer en verstandigen Christen aantoont, en eindigt met dit besluit: „ De hoogachters van rede en gezond „ verstand (en voor de zoodanigen willen zij vooral ge„ houden worden, die deze beschuldiging tegen de Evan„ gelische Zedeleer inbrengen) kunnen niets laags en on„ edels in den eisch des Evangelies vinden, als zij (het) „ een verstandig onderzoek, eene redelijke kennis voor„ schrijft, om onze pligten te betrachten."

Men ontwaart, dit Hoofddeel moest uitvoerig worden, zoude daarin de Evangelische Zedeleer in het algemeen beschouwd, en hare voortreffelijkheid worden aangedrongen. Wij hadden daarom wel gewenscht, dat de Schrijver, of de Uitgever (*), een en ander rustpunt gekozen en aangewezen had, waarbij de gewone Lezer althans zich voegelijk verpoozen mogt, die nu, vreezen wij, den langen draad niet zonder eenige vermoeijenis zal volgen, en, bij het einde gekomen, bezwaarlijker mag naoogen. Beter ten minste geviel ons te dezen het andere, IIde

(*) Met oogmerk noemen wij den *Uitgever* ook hier; want gelijk deze de spelling in het MS. niet gevolgd, maar gewijzigd heeft naar die, welke thans in gebruik is, zoo zouden wij ook met genoegen gezien hebben, dat hij de aanleiding tot deze onze aanmerking had voorgekomen, door het Iste Hoofddeel in *paragraphen* te splitsen, en, gelijk van het IIde, den korten inhoud op te geven. Dat de Schrijver zelf zulks niet deed, is misschien daaruit ontstaan, dat hij aan deze Verhandeling niet de laatste hand heeft mogen leggen. Indien eerlang eene tweede uitgave, gelijk wij hopen, vereischt wierd, zal, vertrouwen wij, de vergissing omtrent LACTANTIUS, op bl. 268, ook opgemerkt en weggenomen worden.

Digitized by Google

Hoofddeel, door den overledenen zelven geplitst naar *de bijzondere Evangelische Zedepligten*, met welker verdediging, voornamelijk tegen meer of min aangelegene bedenkingen van het Ongeloof, hij zich onledig houdt. Tot betere voltooijing van den nuttigen arbeid, ontmoeten wij nog aan het einde een uitnemend antwoord op de zwarigheden, onder de Christenen zelve meermalen gerezen en ter bane gebragt, nopens „de onderdanigheid, die in „het Nieuwe Testament aan de vrouwen jegens hare „mannen wordt aanbevolen." Het jammert ons inderdaad, dat ons bestek verbiedt, onze Lezers te toeven bij dit andere deel des werks, dat, zoo wij ons eigen oordeel mogen vertrouwen, vooral geene mindere goedkeuring en lof verdient, dan het vorige. Trouwens, wat wij van de zedigheid, bescheidenheid en belezenheid, of uitlegkunde des zaligen mans reeds gezegd hebben, straalt telkens op nieuw den opmerkzamen in het oog, bij den strijd, welken hij hier voert, met bestrijders of miskenners van de Zedeleer des Evangelies. Omtrent iedere betwiste deugd of pligt lezen wij in vollen nadruk de ingebragte bezwaarnissen aan het hoofd der afdeeling, waarin de verdediging volgt, en, door vergelijking van de hardere letter, bij sommige teksten, met andere, die duidelijker spreken, de ware zin der gewijde Boeken getoetst, en ter staving van de voortreffelijkheid der Christelijke Zedeleer wordt aangedrongen. Bijzondere aandacht schijnt het ons voor Godgeleerden te verdienen, wat hier voorkomt wegens „den pligt van het geloof in „CHRISTUS," en het daarop volgende, dat volgens het Evangelie ten toets brengt, „wat men, bestaanbaar met „Gods eere, aan CHRISTUS verschuldigd zij;" en gaarne zouden wij wenschen, dat „de leer van JEZUS „omtrent de Echtscheiding," hier aangedrongen, daar ingang vond, waar zij het meeste nut voor *Nederland* zou kunnen stichten. Wij leggen het boek ter zijde, waarvan wij noode scheiden mogen, dan in de hope, dat ons verslag iets medewerken zal, om hetzelve in veler handen te brengen, dewijl het zulks overwaardig is. In die hope

vleijen wij ons, dat de Uitgever aanmoediging vinden zal, om van den voorraad, hem aanbetrouwd, nog eene of andere Verhandeling der wereld mede te deelen. Van zijnen kant zal het toch, houden wij ons verzekerd, eene aangename bezigheid zijn, het zijne toe te brengen; dat de naam des Grijsaards, die een sieraad geweest is van het Doopsgezind Kerkgenootschap, in zegening blijve tot bij de late nakomelingschap (*).

(*) Dewijl HANEKUIK, wanneer hij iets ter perse gaf, niet verlangde genoemd te worden, herinneren wij ons slechts een tweetal Verhandelingen, die, zoo wij niet dwalen, aan hem met eenig regt mogen toegekend worden: 1°. *over 's menschen geluk op deze wereld*, Harlingen 1801; 2°. *over de vereeniging tusschen Rede en Gevoel*, opgenomen in het Mengelwerk onzer *Letteroefeningen* voor 1822, bl. 497.

Nieuwe Bundel Leerredenen, door A. VAN BEMMELEN, *Predikant te Oosterhout. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1826. *In gr. 8vo. 316 Bl. f* 3-:

Indien al iemand nog de uitstekende bekwaamheid van dezen uitmuntenden Prediker, na de lezing van zijne twee vroegere bundels, in 1818 en 1821 uitgegeven, betwijfelen mogt, (hetgeen zeker vreemd zou zijn) deze nieuwe bundel moet hem van zulk eene dwaling terugbrengen, en men mag 's mans welgevestigden roem, als uitmuntend Kanselredenaar, door denzelven volstrekt voldongen rekenen. Jammer maar, dit zeggen wij telkens, dat zulk eenen man geen uitgebreider werkkring op talrijker gehoor, in eene of andere der aanzienlijkste gemeenten van de Nederlandsche Kerk, te beurt viel!

Hij geeft hier wederom een *tiental* proeven van zijnen uitmuntenden arbeid, bij iedere van welke wij 's mans geleerdheid en oordeelkunde, zijnen goeden smaak en uitstekend genie bewonderen. De twee eerst hier voorkomende leerredenen waren de aanleiding tot geheel de uitgave van dezen nieuwen bundel. De eerste is 's mans af-

Digitized by Google

fcheidsrede bij zijne gemeente te *Ankeveen.* Zij heeft JO. XVI: 33ᵃ. ten tekst. Dezelve munt nog boven de overigen uit in eenvoudigheid en hartelijkheid. Men zou in den eersten opslag misschien meenen, dat de tekst hier enkel *motto* was; doch dan zou men zich bedriegen. Keurig wordt eerst ontwikkeld, hoe die afscheidsrede van Jezus, waartoe deze woorden behooren, geheel *een woord van vrede* was voor zijne discipelen; een woord van vrede voor het *verstand*, voor het *geweten*; vrede in hun *werk* en in hun *lot*. Het tweede deel neemt deze bijzonderheden allen over, en maakt dezelve bijzonder nuttig en gepast voor leeraar en gemeente bij hun scheiden. De aanspraken en wenschen zijn in dit deel eenvoudig en natuurlijk ingeweven, en zijn woorden uit het liefdevolle hart. — Bij de *bevestiging* van zijnen opvolger koos de Leeraar de inleiding der Bergrede, MATT. V: 1—16; en, hoe zeldzaam deze tekst voor zulk eene gelegenheid gekozen worde, hij blijkt allergelukkigst gekozen te zijn, tot onderrigt van leeraar en gemeente, bij de aanvaarding der Evangeliebediening. Kunstig, maar ongezocht, verbindt de Leeraar deze rede met zijne vorige tot afscheid van die gemeente, welke hij nòg zoo hartelijk lief heeft, en roept vóor hem en haar aandoenlijke herinneringen op. Dan wijst hij op den tekst, als een woord van zachtheid en ernst, toen uitnemend voor de discipelen en voor het volk geschikt. Bij de lezing dringen wij door tot den geest, en worden alle deze wonderspeuken ons helder. De Leeraar heeft daarna de beste aanleiding tot bemoediging en vermaning bij de plaats hebbende plegtigheid.

Nu volgen gewone leerredenen, maar waarlijk wel ongewoon en meesterlijk uitgewerkt. Al aanstonds trof ons bij die over HAND. VIII: 39ᵇ. de bij uitstek korte inleiding, waarin geheel de geschiedenis, zonder dat er een enkel woord te veel of te weinig gezegd wordt, genoegzaam wordt opgehelderd, zoodat men van zelve op het standpunt komt, om het Evangelie te beschouwen als stof van blijdschap voor den daar gemelden Hoveling, (daar door hetzelve zijn verstand opgehelderd, zijn beste wensch ver-

Digitized by Google

daan, hem de hoogste eer was aangedaan, en nu ook door hetzelve hem het gemis van zijnen leeraar, die hem zoo spoedig verliet, vergoed werd.) Zoo blijft ook het Evangelie voor ons eene ware stof van blijdschap, als zijnde middel van ware verstandsverlichting. Het vermeerdert wezenlijk onze kennis, deelt de beste Godsdienstleer mede, en doet de voltooijing van Gods vroegere openbaringen opmerken. Maar hetzelve is ook middel van bevrediging des gemoeds. Het veredelt daarenboven de menschen in *alle* rangen en standen; en eindelijk is het middel van blijvend vergenoegen, bij alle verwisseling van omstandigheden en lot.

Maar vooral niet minder bekoorde ons het nu volgend voorstel, waarin, naar HAND. XVI: 13—15, Lydia, tot het Christendom overgebragt, wordt aangewezen als een voorbeeld van den invloed van het Evangelie op de vrouwen. Deze leerrede moet de sekse lezen en herlezen; wij bewonderen den fijnbeschaafden Spreker, die evenwel nergens vleit. Maar deze leerrede is niet alleen voor vrouwen, zij is algemeen van belang. Uitmuntend doet de Redenaar opmerken het onschatbare en voortreffelijke van dit tweede boek van Lukas, hetwelk, bij het verhaal van zoo veel gelijksoortigs, in ieder verhaal echter iets bijzonder kenmerkends heeft, waardoor het het vervelend eenzelvige van gelijksoortige geschiedenissen voorkomt. Iets, dat volkomen waar is, maar door ons nog niet alzoo was opgemerkt en gevoeld. — Nu wordt de overgang van Lydia tot het Christendom beschouwd. Hoe veel verschilt de treffende opheldering van deze geschiedenis hier niet van zoo menige leerrede over dezelve, waarbij dan ook wel veel wordt omgehaald, dat geschil baart en sommigen hindert, maar dat hier zoo natuurlijk, als niets ter zake doende, wordt vermeden. — Het tweede deel wijst den invloed aan, welken het Evangelie heeft uitgeoefend op de vrouwen: tot derzelver *verlichting en beschaving*, — hare *godsdienstige vorming en veredeling*, — en op derzelver *lot*. Eindelijk worden daaruit gevolgen afgeleid tot waardering en behartiging

Digitized by Google

van zulk een Evangelie, daar dat Evangelie een geschenk van God is aan de vrouwen, aan de huisgezinnen, ja aan geheel het menschelijk geslacht. — Mogten wij eene keuze doen, bij eenen bundel, waarin alles zoo voortreffelijk is, wij zouden deze leerrede kiezen, van wege het kiesch en edel gevoel, het oordeelkundige en ongezochte, de overal doorstralende hartelijkheid en edele eenvoudigheid. Maar wij mogen niet kiezen; want in welke van deze leerredenen zouden wij durven zeggen, dat iets van dit alles ontbreekt? Onze vrouwen en jongedochters mogen wij echter deze leerrede boven alle de anderen wel aanbevelen; en daar ons de ruimte tot het geven eener proeve ontbreekt, zoo willen wij van dezelve afstappen met de herinnering aan de woorden van den nog altijd verdienstelijken vaderlandschen Dichter VOET:

Maar, lust der aarde! lief geslacht!
Past iemand dan den roem van Jezus' komst te melden,
Die aangenamer dag, en heil, heeft aangebragt,
't Past u. Heft aan den toon, enz.

ROM. XI: 33—36 behandelt de ondoorgrondelijke wijsheid der Godsregering, en wijst, na eene keurige verklaring van den schoonen bijbeltekst, die ondoorgrondelijke wijsheid aan in het zedelijk bestuur over het menschdom, en wekt daardoor dan op tot bestendige opmerkzaamheid op dat bestuur, waardoor wij veelzins vermaand en vertroost worden. — Niet minder overtuigend wordt de gelukzaligheid van het vertrouwen op God behandeld, naar PS. CXLVI. De Redenaar begint met de behoeften van het hart. De Psalm wordt gevolgd, en keurig opgehelderd; en hier kenmerkt de Redenaar zich als een voortreffelijk beoefenaar mede van de Oostersche letterkunde. Ten slotte geeft hij ons algemeene proeven van die gelukzaligheid des vertrouwens op God, door den H. Dichter zoo treffend bezongen. Het verhoogt het levensgenot, — sterkt tegen alle wisselvalligheid van het vertrouwen op schepselen — en geeft in tegenspoed den besten troost. — De twee nu volgende leerredenen stellen ons JEZUS voor in zijne *blijdschap* en *droefheid*. Naar LUK. X: 21, wordt het menschelijke in Jezus, die zich

zoo menschelijk verheugen kon, in dit en menig ander geval, treffend aangewezen; en ten aanzien van het betamelijke en geoorloofde, maar ook van de heilzame strekking van zoodanige vreugde, de nuttigste proeve gegeven. Het weenen van Jezus bij Lazarus' graf, JO. XI: 35, wordt als eene regt menschelijke, — heilige, — gematigde — en menschlievende droefheid voorgesteld; en, daar men dikwijls zoo veel, dat onzes inziens niets ter zake doet, over deze tranen hoort aanvoeren, zal niemand de hier geheel menschkundige en treffende opheldering onvoldaan uit de handen leggen. Alles wordt aangewend om ons den Heer te doen beminnen en bewonderen, en ons op te wekken tot onze vorming naar Hem. — Schoon wordt de Christelijke navolging van God in liefde, naar EPH. V: 1, 2, aangeprezen. Hier ontbreekt niets, noch ter opheldering, noch ter opwekking en aanmoediging; en wordt deze Apostolische opwekking ten slotte, kort, maar krachtig, aangedrongen, als toepasselijk op alle onze aardsche betrekkingen. — Geheel de bundel wordt eindelijk besloten met eene aanwijzing van de onveranderlijkheid des Evangelies; zijnde deze leerrede over I PETR. I: 25 eene herinnering aan de Kerkhervorming. Eenvoudig is het plan: bij al het veranderlijke op aarde, de onveranderlijkheid van Gods woord voor te stellen en te betoogen uit deszelfs *bestemming*, — deszelfs voorname *leerpunten* — en *Gods bestendige zorg*, geschiedkundig aangewezen, om hetzelve te bewaren; en dan, daar dit het woord is, dat onder ons is verkondigd, op te wekken tot dankbaarheid, standvastig blijven bij kennis en geloof, en vooral volharden in het betrachten. Eindelijk keert de Redenaar tot het punt, waarvan hij was uitgegaan, terug, door de verpligting aan te dringen, om dat onveranderlijk Evangelie op de vergankelijke, maar nogtans geoorloofde, genoegens der natuur en des menschelijken levens toe te passen. — Met moeite houden wij ook hier eene proeve terug, welke den echt liberalen, verdraagzamen geest van den nederigen Protestantschen Leeraar zoude kenmerken.

Digitized by Google

Wij behoeven dezen bundel niet aan te prijzen: de lezer ziet, dat, wie zich zijne onderwerpen zóó weet te kiezen, en dezelve naar zoodanige plannen zoo uitnemend weet uit te werken, voorzeker niet onder de meer gewone Predikers kan gerangschikt worden.

Verhandeling over den Kanker, door F. J. HAVERDRÖEZE, *Lector in de Ontleed- en Heelkunde te Dordrecht; uitgegeven door het provinciaal Utrechtsch Genootschap. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1824. *In gr. 8vo.* 295 *Bl. f* 2-70.

Verhandeling over den Kanker, door JOH. GER. VORSTMAN, *Stadsheelmeester te Delft, en deszelfs Zoon* JAN GIJSBERT VORSTMAN, *Heel- en Vroedmeester in 's Hage; uitgegeven door hetzelfde Genootschap. Te Utrecht, bij denzelfden.* 1824. *In gr. 8vo.* 335 *Bl. f* 3-:

Wij voegen deze twee prijsverhandelingen bijeen, omdat zij beide antwoorden zijn op dezelfde vraag, en beide door het loffelijk Utrechtsch Genootschap met goud bekroond. De vraag zelve was van den volgenden inhoud: „ Zijn er genoegzame kenteekens, waardoor men den waren Kanker van andere naar denzelven gelijkende ongemakken altijd zeker kan onderkennen? Zoo ja; welke zijn deze? — Moet men deze ziekte altijd als uit eene algemeene ongesteldheid des geheelen ligchaams voortkomende beschouwen, of is zij somtijds alleen plaatselijk? Indien zij voor eene algemeene ongesteldheid moet gehouden worden, kunnen uitwendige geneesmiddelen, hetzij de afzetting, hetzij het middel der zoogenoemde nonnen van Rees, hetzij het gebruik van bijtmiddelen en bijzonder van het Arsenicum, iets of tot genezing der ziekte, of tot vermindering der toevallen toebrengen; of moet men deze allen als nadeelig beschouwen? — Wanneer de ziekte nog geen kenteeken van waren Kanker heeft, maar

echter doet vreezen, dat dezelve daarin zal overgaan, en er geene gronden zijn, om dezelve anders, dan alleen plaatselijk, te beschouwen, welke uitwendige middelen kunnen dan, met eenige hoop van goeden uitslag, worden aangewend, en welke moet men als schadelijk beschouwen?"

Eene vraag, des te belangrijker, daar zij eene ziekte betreft, even vreesselijk in aard, als duister in oorzaak, — eene ziekte, die ook in onze gewesten jaarlijks vele slagtoffers telt, en door de vermogendste geneesmiddelen eer verergerd, dan verzacht schijnt te worden. Gretig ontvangt dus de beoefenaar der Genees- of Heelkunde alles, wat hem tot betere inzage in deze duistere en hardnekkige kwaal wordt aangeboden, en Recensent nam daarom ook deze beide verhandelingen met belangstelling in de hand, om te ontdekken, in hoeverre uit dezelve eene nieuwe en betere verklaring van het tot nog toe of geheel of ten deele onopgelost vraagstuk was op te gâren.

No. I is in vijf Hoofddeelen gesplitst. Het eerste handelt in 't algemeen over het wezen van den Kanker. Het tweede over de gebreken, welke met den Kanker de meeste overeenkomst hebben, gelijk ook over derzelver onderscheidende teekens. Het derde bevat het onderzoek, of de Kanker als uit eene algemeene oorzaak oorspronkelijk, of als een plaatselijk gebrek moet beschouwd worden. Het vierde dient ter beoordeeling der in de vraag genoemde uitwendige hulpmiddelen ter genezing van den Kanker, en wel bepaaldelijk van de afzetting, van het middel der nonnen van Rees, en van het Arsenicum; terwijl eindelijk het vijfde Hoofdstuk over die uitwendige middelen handelt, die men, overeenkomstig het laatste gedeelte der vraag, op den plaatselijken Kanker zou kunnen toepassen.

Ons thans voornamelijk bij de hoofdpunten van het opgegeven vraagstuk bepalende, merken wij aan, dat de Kanker niet als eene plaatselijke, maar als eene algemeene ziekte beschouwd wordt, van eene algemeene oorzaak herkomstig, offchoon dezelve in sommige gevallen een plaatselijk begin hebben kan. Waardoor kenschetst zich

bij deze laatste? De Schrijver erkent; dit kenschetsende *a priori* op eenen onwankelbaren grond niet te kunnen aanwijzen. Betreffende de plaatselijke middelen, bepaalt zich de Schrijver vooreerst bij het middel der nonnen van Rees, 't welk hem voorkomt in niets anders te bestaan, dan in levend gestampte rivierkreeften en knoflookbollen; terwijl proeven, op honden genomen, genoegzaam bewezen, dat hetzelve geene vergiftige narcotische eigenschappen bezit. Dit middel is, volgens des Schrijvers ondervinding, in sommige plaatselijke ontaardingen, die de aanleidende oorzaken van Kanker kunnen worden, somtijds voordeelig bevonden, maar moet op den waren *cancer occultus* en *exulceratus* nimmer worden aangewend. De operatie kan alleen dan met eenige hoop op goeden uitslag verrigt worden, als de ziekte het aanzien heeft van plaatselijk, en met de omliggende deelen niet verbonden te zijn. Het *arsenicum*, als *causticum* aangewend, moet, volgens het oordeel des kundigen Schrijvers, als een middel worden aangezien, even ontoereikend als gevaarlijk. Met veel oordeel, en volgens de regelen eener algemeene therapie, zijn de *remedia symptomatica* en *palliativa* behandeld. In *scirrhus* en nog niet ontwikkelden Kanker wordt inzonderheid de *extirpatie* aanbevolen, waaraan in alle gevallen de voorkeur boven de *cauteria*, en bepaaldelijk het *arsenicum*, gegeven wordt. Het middel van de nonnen van Rees wordt in den *scirrhus* of *cancer occultus* als onvermogend niet slechts, maar ook als schadelijk verworpen, en de proeven, met de *calendula* genomen, acht de Schrijver met regt onvoldoende, om dezelve in waren Kanker aan te prijzen; terwijl hij, met niet minder ernst, alle plaatselijke middelen, welke den *scirrhus* of *cancer occultus* zouden kunnen opwekken, ten sterkste afkeurt.

No. II. Deze verhandeling beantwoordt de vraag in vier Afdeelingen. In de eerste worden de kenteekenen ontwikkeld, welke den waren Kanker van alle andere gebreken doen onderkennen. De tweede betreft het onderzoek aangaande de algemeenheid of plaatselijkheid dezer

Digitized by Google

ziekte. De derde handelt over de plaatselijke en uitwendige middelen, in dit gebrek opgegeven: de afzetting, het middel der nonnen van Rees, het *arsenicum*, enz. De vierde, eindelijk, bepaalt zich bij die uitwendige middelen, welke in den nog niet ontwikkelden Kanker met eenige hoop van succes kunnen worden gebezigd, of als schadelijk vermeden moeten worden.

In de eerste Afdeeling wordt ook de Kanker der bijzondere in- en uitwendige deelen behandeld, hetgeen, wel is waar, aan dit stuk eene meerdere volledigheid geeft, doch echter, naar den aard der voorgestelde vraag ons toescheen niet zoo volstrekt vereischt te worden. In het voorbijgaan zij aangemerkt, dat dit *diagnostische* gedeelte met veel naauwkeurigheid bewerkt is.

Bij de beantwoording van het tweede deel der vraag nemen de Schrijvers eene *diathesis cancrosa* aan, welke, voornamelijk op de zenuwen werkende, in derzelver uiteinden eene bijzondere ontaarding en eigensoortige afwijking veroorzaakt, welke den Kanker daarstelt. Niet altijd wordt er *scirrhus* vereischt tot het ontstaan van den Kanker; niet alle *scirrhi* zijn uit derzelver aard geneigd in Kanker over te gaan. Tot dezen overgang wordt eene *cachexia cancrosa* vereischt, welke derhalve eene algemeene ziekte is van de geheele bewerktuiging. Omtrent de beziging van uitwendige geneesmiddelen zijn de Schrijvers van oordeel, dat een *scirrhus*, die in *carcinoma* zou kunnen overgaan, radicaal door het mes hersteld kan worden, (namelijk onder bepaalde, bij deskundigen bekende, en hier ter plaatse opgegevene omstandigheden) en dat de wegneming, ook in meergevorderden graad der ziekte, als *palliatief* nuttig zijn kan, ja somtijds, bij herhaling gebruikt, het gebrek genezen heeft. Het middel der nonnen van Rees heeft, bij naauwkeurig onderzoek, dezelfde slotsommen gegeven, als wij in de eerste verhandeling vonden aangeteekend; uit welk een en ander het wettig besluit wordt opgemaakt, dat dit middel nadeelig op den *scirrhus* kan werken, vooral dan, wanneer er reeds beginselen van Kanker aanwezig zijn. De bijmiddelen, en

bepaaldelijk het *arsenicum*, worden, als eerder geschikt om de ontwikkeling der ziekte te bevorderen, dan om de genezing of vermindering der toevallen te bewerken, volstrektelijk afgekeurd. Ook uitwendige middelen ter oplossing van den *scirrhus*, onder den naam van *specifica* opgegeven, zijn, volgens de uitspraak der Schrijvers, in den waren *scirrhus* nooit met goed gevolg gebruikt. In den tweeden en derden graad kunnen de *cicuta* en *belladonna*, door hunne verdoovende eigenschappen, de toevallen verminderen; doch vereischen, inzonderheid bij zenuwzwakte, de meeste voorzigtigheid. Ook de *calendula* voldeed den Schrijvers dezer verhandeling even min als den Heere HAVER DROEZE. In den verzworen Kanker wordt bovenal het gebruik van koud water aangeprezen.

Dit is het beloop der beide hoogstbelangrijke verhandelingen. Elk derzelve heeft hare bijzondere verdiensten. In de eerste vonden wij klaarheid, bondigheid en helder praktisch oordeel; in de laatste meerdere uitvoerigheid, belezenheid en theoretische kennis. Beide maken een goed geheel uit; en hoewel wij door dezelve noch in de kennis van den aard des Kankers, noch in deszelfs genezing veel gevorderd zijn, zoo hebben zij echter schadelijke en nuttelooze middelen bepaald leeren kennen, en over het therapeutische gedeelte der vraag veel lichts verspreid; iets, waarop Recensent hoogeren prijs stelt, dan op vernuftige bespiegelingen, of hoog opgevijzelde *specifica*, die de verwachting der ligtgeloovigen zoo menigmaal teleurstellen.

Reis door de Republiek van Columbia, in het jaar 1823, *door* G. MOLLIEN. *Uit het Fransch vertaald, door* G. BRUGGEMANS. *II Deelen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen XXIV en 557 Bl. f* 5-80.

Wanneer wij, te midden van de veelal bedroevende en

de verwachting van den menschenvriend jammerlijk teleurstellende gebeurtenissen van onzen tijd, het oog naar het Westen slaan, zoo treft ons het verrassende schouwspel van het grootste Werelddeel, hetwelk zich nu, wat deszelfs vasteland betreft, *geheel* heeft vrijgemaakt van de heerschappij der twee verouderde (wij zouden bijkans zeggen vermolsemde) Rijken van *Spanje* en *Portugal*, die nu drie Eeuwen lang hunnen looden schepter over hetzelve hadden uitgestrekt. Dit wonder is in vijftien jaren volbragt, en de onmetelijke streken van den 44 gr. Zuider-, tot den 40 gr. Noorderbreedte, waar te voren *Spanje* de Rijken *Mexico*, *Peru*, *Nieuw-Granada*, *Venezuela*, *Chili*, *Paraguay*, *Portugal* en *Brazilië* bezat, zijn tegenwoordig verdeeld in *zeven* groote Gemeenebesten, waarin die beide Rijken geen duimbreed gronds meer bezitten, en één Keizerrijk, nog wel het grootste van allen, en hetwelk kans heeft, het Moederland eenen beteren Staatsvorm te zullen geven.

1. *Mexico* (met het oude *Nieuw-Mexico*, *Californië* en het schiereiland *Yucatan*), bevolkt (vóór den opstand) met 7, en tegenwoordig waarschijnlijk nog met 6 millioenen inwoners, hetwelk, volgens HUMBOLDT, schier alles alleen kan voortbrengen, wat men in de overige werelddeelen vindt, maar vooral gewigtig door zijnen overvloed aan goud en zilver, gelijk aan cochenille, cacao en andere kostbare koloniale waren. 2. *Guatimala*, of *Middel-Amerika*, tusschen de baai van *Honduras* en de landengte van *Darië*, beroemd door zijnen indigo, met ruim een millioen inwoners. 3. *Columbia*, zamengesteld uit het voormalige *Nieuw-Granada* en *Venezuela*, met derdehalf millioen inwoners, hoofdstad *Santa Fé di Bogota*, zeer rijk aan goud, zilver, zout, cacao, tabak, kina, enz. Ook *Quito*, met hare bekoorlijke bergvlakte en omliggende vuurbergen, het hoogste gedeelte der *Andes*, behooren daartoe. 4. *Peru*, of het voormalige *Neder-Peru*, hoofdstad *Lima*, waarvan de bevolking ook meer dan een millioen zal bedragen. 5. *Opper-Peru*, waar de rijke goud- en zilvermijnen gevonden worden, die

dat land zoo zeer beroemd gemaakt hebben, maar tegenwoordig grootendeels uitgeput zijn. De hoofdstad zal, naar BOLIVAR, den naam van *Bolivia* dragen. De bevolking is in deze pas gevormde Republiek nog niet juist bekend. 6. De vereenigde Provinciën der *Plata*-Rivier, onder welke *Buenos-Ayres* verreweg de magtigste is. Hier schijnt nog weinig orde te heerschen; een gedeelte van *Paraguay*, hetwelk de Republiek mede tot hare bezittingen rekent, is onder het *Dictatorschap* van zekeren Dr. FRANCIA, en *Buenos-Ayres* is met *Braziliё* in oorlog, hetwelk *Montevideo* ingenomen heeft en weigert terug te geven. De bevolking van alle deze Provinciën mag anderhalf millioen bedragen. Dit land is wegens deszelfs smeer en huiden voor *Europa* van belang; het trekt die uit de onmetelijke grasvlakten, waarin vele duizend runderen grazen. 7. *Chili*, met omtrent 800,000 zielen bevolkt, eene smalle streep tusschen de kust en de bergketen der *Andes*, zeer rijk aan koper en goud. De hoofdstad is *St. Jago*, met de haven *Valparaiso*. (Van deze Gemeenebesten hebben er drie, op het voorbeeld der Vereenigde Staten, eenen *Bondgenootschappelijken* (*federalen*) Regeringsvorm aangenomen; namelijk *Mexico*, *Guatimala* en de *Plata* gewesten. In *Columbia*, de beide *Peru's* en *Chili* heerscht meer eenheid van Bestuur; doch anders is de vorm ook geheel op dien harer oudere zuster, de *Anglo-Amerikaansche* Republiek, geschoeid, met eenen President, Vice-President, Senaat en Kamer der Representanten.) 8. *Braziliё*, hetwelk zich, onder het schild eener zeer *liberale* Staatsregeling, van *Portugal* heeft losgerukt, en den Zoon des Konings zelven, onder den titel van Keizer, aan haar hoofd heeft gesteld. Dit Rijk kan wel niet minder dan vier millioenen inwoners hebben; (een latere Schrijver (SCHÄFFER) begroot het zelfs op 5,300,000, doch dit is blijkbaar overdreven, gelijk hij ook *Columbia* op ruim vier millioenen stelt.) Het bezit, gelijk *Mexico*, en misschien nog meer dan dit, alle middelen van volksbestaan, voorspoed, zelfs weelde in zijnen schoot; goud, diamanten, granen van allerlei soorten, rijst, tabak, koffij, cacao,

Digitized by Google

suiker, katoen, cochenille, huiden, rundvleesch, enz. Voegt men hierbij nu nog de Republiek *Haïti*, misschien door een millioen menschen bevolkt, zoo bedraagt, volgens eene gansch niet ruime berekening, het getal der menschen, die door de jongste gebeurtenissen in *Amerika* de vrijheid, of ten minste het uitzigt daarop erlangd hebben, niet minder dan *achttien en een half millioen*. Wij zeggen: *de vrijheid, of het uitzigt daarop*; want tot nu toe bestaan er nog slechts al te vele *slaven* uit *Afrika* in deze Gemeenebesten, voor welke echter de nieuwe Wetgeving zeer gunstig is. Wij moeten nogtans der waarheid hulde doen met te zeggen, dat de *Spaansche* zoo wel als *Portugesche* Regeringen en volkplanters de Negerslaven met ongemeene zachtheid behandelden, waaraan de kolonisten in onze, zoo wel als in de *Fransche* en *Engelsche* Volkplantingen en in de Vereenigde Staten, wel een voorbeeld hadden mogen nemen. De Republikeinsche Regeringsvorm en de talrijke *Mulatten* (een gemengd ras) zullen misschien in *Columbia* en *Peru* de bevrijding, althans de zeer aanmerkelijke verzachting van het lot der slaven te weeg brengen. Volgens MOLLIEN zal men, naar de Wet, in 40 jaren geene slaven meer in *Columbia* zien. In *Mexico* is het getal Negerslaven zeer gering. De *Indianen* zijn in *Columbia* reeds allen sedert de Omwenteling vrijverklaard; in *Mexico* waren zij eigenlijk volgens de Wet nimmer slaven, maar hun lot was daarom niet veel beter; thans zijn zij vrije menschen, gelijk de *Kreolen*, die zonder hen de overwinning op *Spanje* nooit hadden kunnen bevechten.

Natuurlijk vraagt men, welk Genie deze Omwenteling heeft daargesteld; of *Zuid-Amerika* en *Mexico* dan hunnen WILLEM I of WASHINGTON hebben gehad? Één man kon gelijktijdig onmogelijk zulk eene omkeering bewerken in eene landstreek, welke met een vijfde des bewoonden Aardbols misschien gelijkstaat. Gelukkig heeft de goede Voorzienigheid de omstandigheden zóó bestuurd, dat meer dan één uitstekend man zich gelijktijdig aan het hoofd der *Amerikanen* hebben geplaatst: MORELOS

(hoezeer ongelukkig) en later GUADALUPE VITTORIA, de tegenwoordige President der Republiek, in *Mexico*; O'HIGGINS en SAN MARTIN in *Buenos-Ayres* en *Chili*; de Keizer PEDRO zelf (wanneer men SCHÄFFER's getuigenis mag vertrouwen) in *Braziliё*; en vooral BOLIVAR, de grootste van allen, in *Columbia*, — BOLIVAR, die, in weerwil van herhaalde nukken der fortuin, van meer dan éene nederlaag; zoo min als onze WILLEM I aan 's lands behoud wanhoopte, en wien het ook eindelijk gelukte, eerst *Guyana*, toen *Venezuela*, *Nieuw-Granada*, *Quito*, en vervolgens *Opper-* en *Neder-Peru*, eene streek gronds, te zamen grooter dan geheel *Europa*, aan den *Spanjaard* te ontweldigen, en den standaard der vrijheid te planten, en zich als *Bevrijder* te doen eerbiedigen, zonder tot nu toe bewijzen te hebben gegeven, dat de hoogste magt het doel zijner pogingen is.

Columbia, of het voormalige *Venezuela*, is het vaderland van dezen buitengewonen man. Dit Gemeenebest ligt in het midden van het thans vrije *Amerika*, en heeft het groote voorregt, van havens aan beide Wereldzeeën, en *drie* plaatsen te hebben, waar men te water of te lande eene vereeniging of gemeenschap tusschen de *Atlantische* en Zuidzee kan bewerkstelligen. Zij is ook van allen het naast bij *Europa*. Om deze redenen kan ons een meer opzettelijk reisberigt wegens dit nieuwe Gemeenebest niet dan ongemeen welkom zijn. De Heer MOLLIEN, reeds gunstig bekend door zijne opsporing der bronnen van den *Senegal*, *Gambia* en *Rio Grande* in *Afrika*, heeft thans niet, gelijk toen, op last der Regering, maar, zoo 't schijnt, door eigenen weetlust gedreven, *Columbia* bezocht. Zijn reisverhaal behelst echter geenszins al het wetenswaardige van dat uitgestrekte gebied. Het geheele, sterk bewoonde en waarschijnlijk meest bloeijende *Oostelijke gedeelte*, of *Venezuela*, met de groote steden *Caraccas*, *Cumana*, enz. en het *Zuidelijke*, of *Quito*, (het merkwaardigste, wat de natuurlijke gesteldheid betreft) is door hem onbezocht gebleven, en er komen dus ook

Digitized by Google

slechts zijdelingsche berigten daaromtrent voor. Het is waar, dat de groote HUMBOLDT deze landen, met de hem eigene waarheidsliefde, naauwkeurigheid, veelomvattende kunde en betooverenden stijl, heeft beschreven; maar dit was vóór de Omwenteling, en wij zouden gaarne de veranderingen, sedert door die gebeurtenis daarin voorgevallen, van een' ooggetuige vernemen. Dit echter zoo niet zijnde, moeten wij ons met het hier gegevene vergenoegen, en inderdaad levert de Heer MOLLIEN ons een zeer goed verslag van het *Westelijk* gedeelte, of *Nieuw-Granada*, en verscheidene opgaven omtrent de gesteldheid der Republiek in het algemeen, hetwelk hier te gemakkelijker viel, daar *Santa Fé di Bogota*, de hoofdstad van het oude *Nieuw-Granada* of tegenwoordige *Cundinamarca*, tevens de zetel der Hooge Magten van het geheele Gemeenebest is.

Over 't algemeen is dit verslag wel ongunstig. De Heer MOLLIEN, zonder een blijk van vooringenomenheid tegen de zaak der *Columbianen* duidelijk te laten doorstralen, klaagt echter op den duur over hunne ruwheid, onbeschaafdheid, traagheid en andere ondeugden; en niet zelden maakt hij ons oplettend, dat het een en ander onder het *Spaansche* beheer toch beter was. Wij gelooven dit gaarne. In een' hardnekkigen vijftienjarigen oorlog, in een land, arm aan menschen, gevoerd, moet noodzakelijk veel verachteren, veel te loor gaan; het kan niet anders, of zwakke kiemen van beschaving, die zich beginnen te ontwikkelen, moeten door den vreesselijken krijgswagen verpletterd worden, en vele vereenigingen worden verstrooid. Wat was *Nederland* wel in 1580, bij *Nederland* in 1550 vergeleken! In het laatstgenoemde jaar een Paradijs, in het eerstgenoemde een volkaan van opgewekte driften, waar verdeeldheid verval van handel en nering veroorzaakte. Maar dat *moest* het zijn, om het *Nederland* van 1648, dat heerlijke toonbeeld van bloei, godsdienstige en burgerlijke vrijheid, heerschappij in vier werelddeelen, en een' nog veel grooteren voorspoed dan in 1550, te kunnen worden! MOLLIEN schreef in

1823; federt dien tijd zijn drie jaren van vrede verloopen; *Columbia* heeft in dien tijd *Peru* bevrijd, en zijne vlag tot voor de kusten, voor de havens zijner oude, magtelooze tirannen van *Spanje* doen wapperen. Is dit geen bewijs van vooruitgang? Dit doet de Heer MOLLIEN ook wel opmerken, (hoewel flechts onvolledig) gelijk het in 1823 ook nog eerst gedeeltelijk plaats had gehad, maar met eene foort van weêrzin, en niet zonder bijvoegingen, die de waarde daarvan zeer moeten verminderen. (Iste D. bl. 251, 252.) Elders voorfpelt hij bijkans den ophanden zijnde ondergang der Republiek door verdeeldheid. (Iste D. bl. 203—205.) Hij fpreekt zich ergens zelfs geweldig tegen, met te zeggen, dat de *Columbianen* geene andere zeemagt hebben dan eenige praauwen, (IIde D. bl. 209,) en elders, dat die zeemagt negentien oorlogsfchepen bedraagt. (Iste D. bl. 256.) Wij moeten het dus daarvoor houden, dat MOLLIEN, (die ook op bl. 176 en 177 van het Iste Deel BOLIVAR met SERTORIUS en onzen WILLEM I vergelijkt; die op bl. 176 zijne menfchelijkheid roemt, en daarentegen op bl. 167 zegt, dat hij bij zijne medeburgers *gehaat*, bij het Volk *weinig bemind*, en elders (bl. 185), dat hij *meer een ftout partijganger, dan een Generaal* is, en *geene diepe begrippen van regeren* heeft) door vooraf opgevatte begrippen, tegen *Columbia, als Republiek*, is vooringenomen; anders zou de botfing niet plaats hebben tusfchen zijne hoogst ongunftige voorftelling van hun karakter (IIde D. bl. 170—180) en de daadzaken, die hij erkennen moet, gelijk als hun beminnelijk vertrouwen, en de nergens gefchondene veiligheid, zelfs, al laat men de kostbaarfte goederen onbewaakt (bl. 224), tusfchen den gedurigen toon van minachting, op welken hij van de *Columbiaanfche* Regering gewaagt, en hare zeer verftandige maatregelen, die hij vermeldt. (IIde D. bl. 224.) Dit doet ons leed; want wij gelooven niet, dat de Heer MOLLIEN ter kwader trouwe fchrijft, maar flechts, dat zijn ftaatkundig ftelfel hem de zaak uit een ongunftig licht doet befchouwen. Wij gelooven dit te eer, omdat hij (Iste D. bl. 180) met goedkeuring fpreekt van den aan *Spanje* gegeven' raad, *om Europa over te halen tot onderfteuning zijner Amerikaanfche Koloniën en dezelve met hem te deelen*; een raad, waarvan de onregtvaardigheid flechts door de dwaasheid en onuitvoerlijkheid wordt geëvenaard.

Dat de geheele opbrengst van *Columbia* thans flechts *achttien* millioenen piasters, en de *inkomsten* onder het *Spaanfche*

Digitized by Google

bestuur *achthonderd* millioenen piasters bedroegen, zal wel eene (maar dan toch erge) drukfout zijn, (zie Iste D. bl. 247—249.)

Doch laten wij den lezer een denkbeeld geven van den weg, door MOLLIEN gevolgd. Hij ging over de Vereenigde Staten, bezocht de hoofdstad *Washington*, kwam vervolgens te *Carthagena*, op de Noordkust van *Columbia*, aan land, ging te *Barranca* op de groote *Magdalena*-Rivier scheep, die hem, na eene lange en verdrietige vaart, door brandende hitte, in gevaar van kaimans of krokodillen en slangen, over *Mompox* en *Morales* naar *Honda* bragt, waar zij den stroom verlieten, en, over *Guaduas*, de hoofdstad *Santa Fé di Bogota* bereikten. Van daar deed onze Reiziger eerst een togtje zuidwaarts, om den vermaarden waterval der *Bogota*-Rivier bij *Tequendama* van 495 voet, één der grootste der Aarde, en de natuurlijke brug van *Pandi*, één steen, van het gebergte afgerold, en die twee oevers vereenigt, te zien, en toen noordwaarts over *Santa-Rosa* en onvruchtbare, koude bergkruinen (*Paramos*), naar *Socorro*, eene plaats, die reeds in 1781. den standaard des opstands verhief, hetwelk onzen Schrijver gelegenheid geeft, de Geschiedenis der Omwenteling van *Columbia*, van de ontdekking dier landstreek af opgehaald, te vermelden; waarop de terugreis naar *Santa Fé di Bogota* en de beschrijving dier hoofdstad volgt.

Het tweede Deel bevat de terugreis des Schrijvers. De keus stond hem daartoe open van verscheidene wegen; doch daar hij, op zijnen togt naar *Socorro*, de oostelijke *Cordilleras* bezocht had, wilde hij nu ook de westelijke zien, waarin men de meeste goudmijnen vindt. Deze reis was nogtans hoogstbezwaarlijk. De verandering van klimaat uit de hooge, drooge en koele luchtstreek van *Santa Fé* naar de verstikkend heete en vochtige oevers der *Magdalena*-Rivier berokkende onzen Schrijver de koorts; hij moest terug naar *Guaduas*, maar hervatte, na veertien dagen, zijnen togt, en reisde nu de *Magdalena* verder op tot *Neyva*, rijk aan cacao. Hier verliet hij de *Magdalena*, en ging nu de westelijke *Cordilleras* op, welke door het dal der *Cauca* (eene rivier, die met de *Magdalena* bijna evenwijdig noordwaarts op stroomt, en zich eindelijk met dezelve vereenigt) doorsneden wordt. Meest overal waren de inwoners gevlugt, uit vrees voor de soldaten der Republiek, die hen gedurig uitplunderden; men hield onzen Reiziger ook wel eens voor een' krijgsman van dien stempel. Dit vermeerderde de moeijelijkheid in het bereizen dezer gebergten,

Digitized by Google

nog hooger dan de *Europesche Alpen*. Men kwam langs de Rivier *Pal* aan de *Plata*-Rivier (niet de bekende stroom van dien naam; deze is veel zuidelijker), werd, met iederen riemen, aan een stuk hout gebonden, over den afgrond dier rivier *getrokken*, en kwam eindelijk, over den hoogen berg *Guanacas*, met veel moeite aan het aanzienlijke *Popayan*, in eene heerlijke bergvlakte, door den veroveraar BENALCAZAR, gelijk *Santa Fé di Bogota* in 1538 door QUESEDA, gesticht. *Popayan* is beter gebouwd dan *Santa Fé*. Van hier ging de reis op *Cali*, aan de *Cauca*, in eene heerlijke ligging; doch nu begon het moeijelijkste der geheele reis, door den naauwen bergpas van *las Juntas* naar den stortvloed de *Dagua*, die met zeer weinig helling de bergen afstroomt naar de vlakte. Dit dus neêrvallend water moest onze Reiziger volgen, in gedurigen angst van met zijne ranke schuit tegen klippen te pletter geslagen te worden. Onderweg wilden de Negers, die hem roeiden, zich verwijderen; slechts door belofte van veel geld kon hij hen bij zich houden. Allengs werd de val der rivier minder hevig; en, toen men de vlakte aan de Zuidzee bereikt had, werd de stroom een breede, bijna stilstaande plas. Men kwam aan de haven en het ellendige gehucht van *St. Buenaventura* aan den grooten Oceaan, van waar onze Schrijver scheep ging naar *Panama*, aldaar na eene gansch niet voorspoedige reis aankwam, en vervolgens over de landengte van *Panama*, of *Darié*, ook weder met vele moeijelijkheden te worstelen had. In het ongezonde en schrikkelijk morsige, doch schamele *Chagres* ging hij scheep op den *Atlantischen* Oceaan, en keerde over *Jamaica* en *Engeland* huiswaarts. — Dit Deel bevat nog, in vijf Hoofdstukken, eene algemeene beschrijving van *Columbia*, wat deszelfs natuurlijken, zedelijken en staatkundigen toestand betreft.

De Vertaling kon beter zijn. Men merkt gedurig, *dat zij er eene is*, en dat moet niet zijn, ten minste zoo weinig als mogelijk. Doch vooral is het gebruik van onvoegzame woorden hinderlijk, zoo als *hoofdstad* (*métropole*) voor *Moederland*, *volksvlijt* (*industrie*) voor *fabrijken*, (want anders komt de vraag niet te pas: *is de volksvlijt zoo noodzakelijk voor een land, dat zoo rijk aan vruchten en mijnen is?* men zal toch niet betwisten, dat *mijnarbeid en landbouw* ook *volksvlijt* is.) Ook leest men gedurig van de rivier *Oronoqua* (*Orénoque*.) De Vertaler kent toch immers de *Oronoco* of

Orinoco wel? — Eene tegenstrijdigheid, die wij niet oplossen kunnen, doch welke misschien niet den Vertaler, maar den Schrijver te wijten is, vinden wij op bl. 135 des tweeden, vergeleken met bl. 223 des eersten Deels. *Hier* wordt gezegd, dat men te *Santa Fé di Bogota*, en dus hoog op de *Cordilléras*, van April tot December *regen*, van *Junij* tot *Augustus stortregen* heeft, en dat de drie andere maanden ongestadig zijn. *Daar* wordt gezegd, dat men in de *Cordilléras* op *zes maanden droogte*, gelijk op *zes maanden regen*, kan rekenen, maar verschillend verdeeld; de droogte begint van de zonnestanden, de regen van de nachteveningen; elke tijd duurt drie maanden. Daar dit elders nog eens voorkomt, zal het wel de bedoeling des Schrijvers zijn; doch wat beteekent dan het eerste?

In weerwil dezer aanmerkingen, hebben wij dit werk met genoegen gelezen, en kunnen hetzelve, als eene gewigtige bijdrage tot de kennis aan het *vrije Amerika*, mits met den geest des onderscheids gebruikt, wel aanbevelen.

Historisch Tafereel van den zwaren Watersnood, op den 3, 4 en 5den Februarij 1825, *een groot deel van ons Vaderland hebbende getroffen. Met Platen en Kaarten. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1826. *In gr. 8vo. XXXV en 412 bl. Bij Inteek. f 6-90; buiten dezelve f 8-40.*

Eene, de bijzonderheden wikkende en wegende, *beoordeeling* van dit *Tafereel* wordt zeker door geen zaakkundigen verwacht. Dit zoude, ware het al mogelijk, ook tot eene kwalijkpassende uitvoerigheid noodzaken. Men vergenoege zich alzoo met een *verslag* aangaande dit werk, en leere daaruit het oordeel van den steller dezes berigts kennen en — beoordeelen.

Hij kan niet verbergen, dat hij dit werk ten geschenke ontving, en de lezing er van ten einde bragt, met aandoeningen, ook die hij met andere lezers niet kan gemeen hebben. Die watersnood bragt ook hem grooten jammer aan, maar is hem meest onvergetelijk om de belangrijkste ervaring van voorzienigheid Gods, Nederlandsche braafheid en Christelijke deugd. Wat kracht naar kruis, en redding, en hulpe, en wonderbaar voorbereide, te regten tijde gebragte, langs ongedachte wegen gekomen, door Engelen Gods bezorgde

Digitized by Google

zegen des Hoogsten Vaders, dat er de ziel van overstelpt werd! Hoe is het afdrukfel des Scheppers, zoo heerlijk in onze natuur gegraveerd, gebleken! Wie juicht niet over zijn vaderland? De nakomeling, de geschiedenis van het eerste vierdedeel dezer eeuw lezende, zal schreijen om onze jammeren, — neen! opgetogen staan over zijner vaderen grootheid en deugd, en den geest dezer eeuw dankbaar prijzen. Wij weten zeer wel, dat het *alles* geen Christelijke deugd was, die zich uit die ramp ontwikkelde, en zouden, voor de menschenkennis echter niet noodige, bewijzen kunnen bijbrengen van zelfs somtijds verfoeijelijke boosheid. Daartoe zouden dan behooren, als ons ook bekend, ontheiliging van den Godsdienst en lastering des Evangelies, door hoogmoedige aanmatiging van een gezag, dat alleen aan den Regter van allen toekomt; liefdelooze beoordeeling, verwijzing en bestraffing; tegenwerking, waar medewerking verwacht werd, en buiten welke hier en daar nog meer goeds ware uitgevoerd; miskenning, misduiding van edele bedoelingen en handelingen; hulponttrekking, en wat niet al uit den modderpoel van laffe ijdelheid, kinderachtige waanwijsheid, trotsche heerschzucht, die zelfs den onbaatzuchtigsten van baatzucht beschuldigde, en kleinzieligen sektengeest, alias regtzinnigheid, is opgeweld in en na den zeevloed. Doch, was bewijst dit? Dat het alles geen goud is, wat maar blinkt, dat weet iedereen wel; maar men moet, bij eigene ondervinding, getuigenis dragen van de *wijze*, waarop hulp betoond is. Daar ligt altijd de portefeuille, met het opschrift: *Watersnood en Nederlandsche Christendeugd van* 1825, voor mij, en ik doorblader haar op het verjaaruur mijner ramp, zoo lang ik leef. *Van waar* kwamen de giften? Zelfs *dat* is verborgen. Van *wie*? Meest onbekenden; die zich niet verbergen *konden*, eischten verzwijging; die het niet gedaan hadden, vertoornden zich over de onvatbaarheid der dankbaarheid voor hunne vooronderstelling; kinderen, armen, vreemden, *vijanden* zonden aan — lijdenden; die verzameld hadden, schreven: „Ik ben maar de waterdrager, dien Jezus tot wegwijzer koos," al gaf men zelf nog zoo veel. „Dat zendt u Jezus Christus, opdat gij gelooven zoudt aan zijn woord, *Matth.* VI: 6b. 8b," zoo schreef.... te....; zelfs het postmerk van het couvert, waarin dit briefje was gesloten, duidde niets aan. Het was ten geleide eener gifte, die toen bezorgd werd aan een zwaar-lijdenden, wanneer deze van zijn

eenzaam gebed was opgestaan; De steller van dit berigt ontving van eene hem onbekende Christinne, van en door wie hem reeds zoo veel voor lijdenden gezonden was, zoogenoemd *kindergoed*, tot eerste en volgende dekking eens kinds, toen nog ter wereld te brengen door eene vrouw van fatsoenlijken stand, en tot veel meer kleeding van kinderen besteed, en waarvan geschreven werd: „Het zoo lang uit dankbaarheid aan God, die mij vaak voorspoedig moeder deed worden van nu volwassen kroost, bewaarde kan ik niet beter besteden, dan aan eene rampspoedige moeder eens huisgezins. Mogt maar elk rampspoedige vertrouwen op God, die nooit, dan uit liefde, lijden zendt!" enz. enz. enz. — Zoodanige dingen moet men weten, zij moeten ons zoo nabij geweest zijn, zij moeten onze bemoeijingen gevorderd hebben, tot vertroosting van dankbare lijdenden; zelf moet men ondervonden hebben, *op welke wijze* er is wel gedaan, en, wat misschien niet genoeg is opgemerkt, hoe echt-Christelijke verdraagzaamheid zich geopenbaard en ontwikkeld heeft, en de ruimste Christelijke liefde de onderscheiding van sekten in het Koningrijk der Hemelen voor even onbeduidend verklaarde, als zij in de Kerkelijke Geschiedenis belangrijk is geacht: dat alles moet men, bij bevinding, kennen; dagelijks overtuigd worden, dat nooit de som der Nederlandsche Christelijke weldaden van 1825 zal kunnen opgegeven worden.... en dan Joodsche bezwaren tegen den Geest der Eeuw lezen, en onthaald worden op de koekoeksfermoenen over den toorn Gods over zulk een ondeugend volk, als wij tijd- en landgenooten noemen!!

Men begrijpt dus ligtelijk, met welke aandoeningen dit *Tafereel* door den aankondiger ontvangen en gelezen werd. Aan die aandoeningen vergeve de bescheidenheid zoodanige inleiding, als ons zeker veel verder had kunnen vervoeren, indien de dankbaarheid zich had mogen uitlaten naar welgevallen. En nu — nu eerst ter zake opzigtelijk dit boekwerk.

Het spijt ons om onszelven, en het mag ons om het algemeen belang, gelooven wij, ook spijten, dat men deszelfs schrijver niet kent. Dat nu zijn naam niet voor het werk staat, is zóó jammer niet, dan dat die verborgen is voor de hulpkening. Deze had, misschien, nog menigvuldiger kunnen zijn, door kennis aan den schrijver. Wij verwonderen en verheugen ons echter, dat zij nog zóó is uitgevallen.

De uiterlijke vorm is behagelijk. De letterdruk is helder en duidelijk. Voor zwakken van gezigt is goed gezorgd. De platen vinden wij uitmuntend. Zij betreffen *het bezwijken van den steenen Beer, in den Waterlandschen dijk bij Durgerdam, in den namiddag van 4 Februarij 1825: het doorbreken des dijks van de wijde Wormer in den morgen van 6 Febr., van Purmerland te zien; het tooneel van nood en jammer te Doornspijk in Gelderland, op 4 Febr.; den Runderkop van verwonderlijke grootte, digt bij eene dijkbreuk onder Genemuiden gevonden*, en *de groote doorbraak in den Muur of steenen Beer, bij het Jodenkerkhof buiten Hasselt, in den namiddag van 4 Febr., van den stadswal, naar den kant van Meppel en Rooveen, te zien.* De uitvoerige kaart der landen rondom de Zuiderzee en daarmede verbondene stroomen zal aan de bezitters van dit werk *gratis* toegezonden worden. Misschien zien zij reeds die belofte vervuld. Wij hebben spijt van die kaart nog te missen.

Van de uitgevers staat eene welgestelde Opdragt aan het Hoogloffelijk Collegie *Zeemanshoop*, regt gepast, vooraan; waarna een klein, maar belangrijk *Voorberigt* volgt, juist geschikt, om, wie dit werk zoude willen beoordeelen, en vooral de onvolledigheid des tafereels berispen, noodige voorlichting te geven. Wij voor ons verwachtten het niet vollediger. Het is wel zeer jammer, dat op den titel achter 1825 geen (.) staat; en had dan evenwel de schrijver aan den titel zijns boeks zoo mogen beantwoorden, als hij, onzes oordeels, nu doet. Maar, hoe komt dat? De eerste aankondigers der onderneming van een *Tafereel van den Zeevloed* kregen *mededingers*. Och, hadden zij allen zich kunnen of liever willen vereenigen! Maar, zoodra b. v. van *Vriesland* en *Overijssel* eigene afzonderlijke beschrijvingen van het gebeurde aangekondigd waren, was de hoop op een *algemeen Tafereel* grootstendeels op te geven, en, wat ook bijgedragen werd, nooit konde er niets te wenschen overblijven. Dit spijte nu, maar 't is niet anders. In de Boekverkoopers wereld zijn wij zoo georiënteerd niet, dat wij bevoegd zijn, over de berispelijkheid van het niet toepassen aldaar des spreekwoords: „ die eerst komt, die eerst maalt," te beslissen. Maar.... wat zullen wij zeggen? *Commissiën* zelfs, die ten beste van noodlijdenden bestonden, waar geene andere noodzakelijk waren, zagen, niet tot der lijdenden voordeel, *Commissiën* aldaar zich opwerpen, of liever er zich voor houden en gehou-

den worden, die in gansch andere betrekkingen eenige bepaalde gift voor eenigen bepaalden omtrek te besteden hadden gekregen. Wat men bl. 232 leest: „ *welke vervolgens*" ezv. staat ons hier voor den geest. Intusschen verblijde men zich nu, dat er nog zoo veel geleverd is: de beloofde „ *klare aanduiding van het algemeen beloop en de grootte der ellende in de onderscheidene deelen des lands*" is toch, zoo ver wij oordeelen kunnen, allezins gegeven. Wat de streek onzer woning betreft, en wijzelven hebben niet de minste opgaaf gedaan, daarvan moeten wij getuigen: „ waarheid en naauwkeurigheid kenmerkt dit tafereel." Eene bijzonder aangename ontdekking! Hoe weinig is dit anders het geval; waar men een verhaal of tafereel moet zamenstellen uit opgaven van anderen! Die ontdekking deed ons met veel vertrouwen lezen, wat, buiten onze ervaring, elders is voorgevallen. Het spreekt van zelve, dat men niet *alles* van *overal* zal vinden. Hoe vele boekdeelen waren er dan te schrijven geweest!

Het werk is aldus afgedeeld. *Inleiding*, bl. 1—22, waarin wij zeer gepast vonden zoodanige vermelding van vroegere gelijksoortige jammertooneelen, als ons leeren moet, (hier laten wij den schrijver hooren, op wiens stijl wij nog niet opmerkzaam maakten, die ons bijzonder behaagde, om de eenvoudigheid, waardigheid, kracht en ernst): „ Menschenwerk, hoe vernuftig en stout, is geenszins bestaanbaar tegen de krachten der natuur, wanneer die op hetzelve aandruischen. De stormen, de hooge vloeden, het ongunstige jaargetijde en vele andere bijkomende omstandigheden doen hem dus menigmaal voor zich en de zijnen, uit eigen en naasten liefde, het hart in den boezem trillen van vreeze en angst. En, hoewel hij weet, dat alles staat onder het gebied van Hem, die zich ontfermt over de werken zijner handen, het ondoorgrondelijke van zijne wegen, en de wijze liefde, met welke Hij ons in dit leven aan zoo vele bezwaren onderworpen heeft gelaten, vergunt hem zoo min de waakzaamheid als het gebed uit het oog te verliezen." — *Noord-Holland. De gevolgen van den storm en hoogen vloed voor de kusten aan de Noordzee*, bl. 24—30. *Gevolgen van het opzetten des waters in de Zuiderzee en het IJ*, bl. 30—36. *Doorbraak in den Waterlandschen dijk*, bl. 36—50. *De verdere gevolgen der doorbraak voor de naburige steden, daarachter gelegene landen, in den zoogenaamden Zeevang, en uitgedroogde meren*, bl. 50—80. *Het gebeurde buiten het Schier-*

Digitized by Google

eiland, te Amsterdam en elders, bl. 80—88. *Middelen tot redding en bijstand*, bl. 88—126. *Opgave en berekening der schaden in deze provincie*, bl. 126—128. — *Overijssel en verdere kustlanden ten oosten der Zuiderzee. Het Sticht en Gelderland*, bl. 128—142. *Kampen en Kamperveen*, *ezv*. bl. 142—162. *Mastenbroek en omliggende plaatsen*, bl. 162—188. *Het Vollenhoofsche en Drentsche*, bl. 188—217. *Staat der schaden*, ald. *Middelen tot redding en bijstand*, bl. 217—234.

Verwonder u niet, Lezer! dat u zulk eene dorre inhouds-opgave wordt aangeboden, zonder uitweiding. Zeker is het moeijelijk, die achter te laten, bij zoo vele schokken der verbeelding en des gevoels, bij zoo veel mededoogen met menschennood en ellende, bij zoo vele geestverheffing over lijdens-troost en moed, bij zoo vele dankbaarheid voor menschenliefde en weldadigheid, en bij zoo vele aanbidding der eeuwige Voorzienigheid, wier doel liefde is, al is haar weg nacht, — inderdaad, het is moeijelijk, bij zoo vele aandoeningen, als de lezing dezes Tafereels in ons opwekte, aan den Nederlandschen, Christelijken lezer te onthouden, wat ons zoo al bijzonder belangrijk en treffend voorkwam. Doch, mededeeling van *iets* uit zoo grooten voorraad is te verleidend tot uitvoerigheid, waartoe geene plaats is, of behoeft te zijn, daar het werk zelf kan gelezen worden, dat wel niemand zich beklagen zal. Laat ons dan liever, ten blijke ook van des schrijvers onzijdigheid en vrijmoedigheid, iets anders overnemen: het is zijn oordeel over het niet uitdeelen, althans gedurende langen tijd, van gelden, maar van goederen tot onderhoud en herstel, door eene der belangrijkste Commissiën: „Eene handelwijze," dus zegt hij, bl. 225, „door sommigen beschouwd, niet doelmatig te zijn; deels, omdat vele zaken ter plaatse zelve goedkooper te verkrijgen waren; deels wegens vorm en hoedanigheid der kleederen, die aldaar zóó niet werden gebruikt; deels, omdat geld, in eene gebreklijdende landstreek in omloop gebragt, van zelve zijne eigenaardige voordeelen medebrengt; deels, omdat werkzaamheid en vertier het wenschelijkste is, wat men ergens kan voortbrengen, en de vele gemaakte kleederen ezv. menigeen voor langen tijd met gebrek aan werk en verdienste bedreigden; deels, omdat eene menigte kleine en onberekenbare behoeften op geene andere wijze dan door geld zijn te voldoen; welk alles wij hier zoo breed niet uitmeten, om eenige blaam op de loffelijke Commissie te werpen, die al-

Digitized by Google

gewigtigste, schoon ons onbekende, redenen voor haar gedrag mag gehad hebben, maar om — daar wij tot leering zoeken te schrijven — bij voorkomende gelegenheid, die God lang verhoede! daarop te doen bedacht zijn." — Doch, zetten wij onze inhoudsopgave nu voort.

Vriesland en Groningen. Aanvoer uit Overijssel, dijkbreuken aan de Lemmer, enz. bl. 235—266. *Dijkbreuken bij Workum, enz.* bl. 266—287. *Harlingen en deszelfs omtrek*, bl. 287—304. *Groninger Ommelanden*, bl. 304—317. *Middelen tot redding en bijstand*, bl. 317—325. *Zeeland en andere Zuidelijke oorden*, bl. 326—352. *Algemeen overzigt en besluit*, bl. 353—366. (Dit, hoe weinig omslagtig, is vooral lezenswaardig, als *peroratie* — mag men zeggen — tot welke het hart welsprekend maakte, en belangrijk door de noten.) Bijlagen behelzen den *staat der giften voor de noodlijdenden door den Watersnood: Algemeene Collecte enz. ten behoeve der gezamenlijke noodlijdenden, der Koninklijke Hoofd-Commissie in handen gesteld, provinciale Collecten, bijzondere Commissiën*, uitmakende *f* 2,133,269—61. En nu nog de meestal niet berekende noch uitgetrokkene goederen, kleeding, spijs, bouwstoffen! en dan nog de onbekende weldaden! — Eene Tabel, bevattende een *algemeen overzigt op de gewestelijke verdeeling der ingezamelde liefdegiften, enz.* besluit dit Tafereel.

Wij wenschen den schrijver geluk met de voltooijing des werks, hoe onvolledig het dan ook, uit zijnen aard, en uit hoofde der omstandigheden, nog zij, en sluiten, als de schrijver, met dezen wensch: „ Moge, wie ooit de geschiedenis van dezen tijd leest, de Goddelijke ontferming roemen, die het werk der liefde zegende, en — zij geve het! meer troost en bemoediging, meer prijsstelling en gezetheid op deugd, meer waren Christenzin uit zulke verhalen scheppen, dan ooit strenge boetredenen, ontijdig en onmenschkundig aangebragt, hebben kunnen of mogen werken!"

Lofzangen in onrijm voor Kinderen, door Mevr. BARBAULD, *naar de twintigste vermeerderde uitgave in het Nederduitsch vertaald door* J. TEISSEDRE L'ANGE. *Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1825. *In kl. 8vo. 61 Bl. f* :- 20.

Een herdruk eigenlijk der Nederduitsche uitgave, voor het

lager onderwijs, van deze Lofzangen, drie jaren te voren, in het oorspronkelijk Engelsch, met de Fransche, Neder- en Hoogduitsche vertaling, bij dezelfde uitgevers verschenen. Wij moeten eene uitzondering omtrent dit boekje maken, en, hoe klein het zij, ons eenigzins breede vermelding veroorloven. Wij hebben hetzelve gelezen met een waar genoegen, en deden er aan kinderen ook genoegen mede. *In alle lagere scholen worde het ingevoerd.* Recensent, wiens vele andere bezigheden hem zijn medeopzigt over schoolonderwijs deden staken, konde het daarom nog niet in gebruik brengen, waar hij dat anders niet had nagelaten, en maakt er nu alle schoolopzieners en onderwijzers en ouders, ja alle vrienden der jeugd, opmerkzaam op. Verpligt, het doel van den waardigen L'ANGE te bevorderen, en niet twijfelende aan de spoedige noodzakelijkheid eens nieuwen druks, stelt hij gaarne, in plaats van overtollige lofspraken, de volgende kleine verbeteringen voor:

Bl. 9 zag hij voor *primula-veris* en *jonquilles* liever bloemen genoemd, die de kinderen terstond kennen. Bl. 10 is het vrouwelijke en onzijdige geslacht aan hetzelfde woord gegeven; *hare* zij dus *hunne*. Bl. 20: *niet en slaapt*; dit „*en*" weg te laten, alleen om des gebruiks wille. Bl. 21. Duidelijkshalve voege men „*dan*" in: *begint dan den dag*. Ware, op bl. 26: *kunnen wij Hem hooren doen?* niet beter: *kunnen wij ons van Hem doen hooren?* Op bl. 27 zij *om*, reg. 7, 8, in *aan* veranderd. Op bl. 31, reg. 1, staat: *elken nacht:* Is het niet beter: *elken avond?* Moet, bl. 34, *maluwe* niet *malva* zijn? In *Lofz. XI* moet *starren* of *sterren* gespeld worden, niet beide. Bl. 47 lazen wij liever dus: *Wat zijn dan, denkt gij*, ezv. *Kortlings*, bl. 49, spelt men thans *korteling*, meenen wij, die „*onlangs*" liever hebben. Bl. 53 onderaan is *zijde* eene drukfout; en is het niet beter, *hij ging*, *hij liep*, *hij sprong*, dan met *sprong* te beginnen? Wij zagen — dit zij met opzet gezegd — den naam des *Heilands* ook in dit kinderboekje. L'ANGE spelt *Jesus*. Het gebruik eischt *Jezus*. Dat de *z* hier beter is, zeggen we echter niet. Bl. 60, *met hun*, lees *met hen*. Met genoegen ontmoeten wij daar ook namen van *Bijbelsche personen*. Dit geeft tot herinnering of opheldering aanleiding, zoo als ook elders noodig is gemaakt. Dit prijzen wij. Ongaarne zagen we overal, waar het gedaan is, den vierden naamval achter het werk-

Digitized by Google

woord, liever achter deszelfs hulpwoord, b. v. *daar zullen wij alle de goede menschen ontmoeten*, liever dan: *daar zullen we ontmoeten alle* ezv.

Met zoo veel belangstelling las Recensent dit boekje. Vermoedt men hier vitzucht, men verongelijkt hem. L'ANGE, dunkt hem, kan dat niet doen. Rec. is er den hem onbekenden man te dankbaar toe, en bezat hij honderd exemplaren van dit boekje, zoo als het nu is, hij maakte er op éénen dag zoo vele geschenken van aan de lieve jeugd.

Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart, door BELLAMY *en eenigen zijner Kunstvrienden. II Deelen. Derde Druk. Te Rotterdam, bij* A. F. H. Smit. 1825. *In* 8*vo. Te zamen XXIV en* 318 *Bl. Bij Inteek. f* 2 - 40.

Deze proeven, welke bij derzelver eerste verschijning eenen zoo grooten opgang gemaakt en ook naderhand eenen gevestigden roem behouden hebben, vereischen geene opzettelijke beoordeeling, maar slechts eene hartelijke aankondiging; en deze taak vervullen wij zoo gaarne, dewijl het hier eene ware zeldzaamheid in onze letterkunde geldt. Na tweeënveertig jaren een periodiek werk van smaak, dat door studenten in hunnen Akademietijd werd uitgegeven, te zien herdrukken, en hetzelve nog met graagte te zien ontvangen, dat is wel de beste en krachtigste lofspraak, welke aan deszelfs innerlijke waarde kan gegeven worden. Waar het algemeen oordeel zóó duidelijk gesproken heeft, daar komt elk bijzonder oordeel te laat, ja hetzelve zoude misschien eenigermate onvoegzaam zijn. Dat dan ook het tegenwoordig geslacht genot en voedsel voor verstand, smaak en hart opzamele uit deze lettervruchten, die zeker niet alle van hetzelfde gehalte zijn, maar toch alle met eenig regt den eernaam dragen, onder welken zij ons worden aangeboden, en wier bevallige verscheidenheid van toon en stof aan alle soorten van lezers, zoo wel den minnaar van het proza als dien der poëzij, zoo wel den sentimentelen als den luimigen, zoo wel den wijsgeerigen als den eenvoudigen, zijne gading zal doen vinden. Op de uitvoering van dezen herdruk hebben wij weinig aan te merken, dan dat wij wel gewenscht hadden, dat men wat minder naauwgezet geweest ware op het bijbehouden van de

Digitized by Google

dikwijls vrij ergerlijke taalfouten, die het oorspronkelijke zoo rijkelijk ontsieren: men had aan BELLAMY en zijne tijdgenooten gerust de hun eigene spelling kunnen laten behouden; maar misstellingen, als *maatschappei*, *leiden* voor *lijden*, en dergelijke, had men behooren te veranderen.

Hulde aan Jezus Heilig Nachtmaal. In twee Zangen. Te Edam, bij H. Rolff. 1826. *In gr.* 8*vo.* 90 *Bl. f* 1-50.

Die deze rijmelarij ten einde toe kan doorlezen, verdient dubbel de martelaarskroon van geduld en lijdzaamheid. Recensent maakt geene aanspraak op dezelve; hij bekent schaamrood, maar openhartig, dat hij het niet verder, dan tot bl. 24 onderaan, heeft kunnen brengen, en dat hij na de regels:

Mattheus, onderwijl, kan niet den dood vermoeden
Van Hem, wiens hand zich voor dien vijand wist te hoeden,
Gelijk toch meermaals bleek. — 't Is hem een raadselzin.
Het woord van zijnen Heer denkt hij gansch anders in.

het boek in eens gramstorig wegsmeet, en het, door alle zijne zelfverloochening bij elkander te roepen, slechts van zich verkrijgen kon, om het vervolg niet te doorlezen, maar te doorbladeren. Maar daar viel hem ongelukkiglijk, op bl. 46, het slot van de dichterlijke publikatie van Pharao, tot ombrenging van de Joodsche kinderen, aan zijne Egyptenaren gerigt, in het oog; en toen hij las:

Hij daarom streng beval, den pasgeboren Zoon,
Hoe welgemaakt van leest, en voor de oogen schoon,
Men echter in den Nijl, hem werpen moest en smoren,
Aan beê noch wederstand der oudren zich niet storen.

toen dacht hij: het is genoeg, sloeg het boek voor goed digt, en zette het zoo, onopgesneden als het gedeeltelijk nog was, op de niet in het oog vallende plank, welke hij aan dergelijke poëzij heeft toegewezen. Daar de Dichter nederig genoeg geweest is, om zijnen naam niet op het titelblad van dit onvergelijkelijk gedicht, maar slechts onder de Voorrede te plaatsen, zoo gelooven wij hem geenen ondienst te bewijzen, door dien naam daar stil te laten rusten, en denzel-

Digitized by Google

ven niet in onze *Letteroefeningen* te doen overdrukken. Wij onttrekken hem daardoor zeker een groot deel der vermaardheid, welke de vurigste wensch van elken Zanger is, maar besparen hem tevens menigen schimpschoot van zoodanigen, die geene kreupele rijmen om het vrome doel verkiezen goed te keuren, en geven daardoor onszelven de getuigenis, dat wij niet tegen den persoon, maar slechts tegen de verzen te veld trekken. Zoo hebben wij dan de vaste hoop des Dichters, welke hij in zijne Voorrede uitspreekt, vervuld; daar zegt hij tot zijne Medechristenen letterlijk deze woorden: [Ik ben] *verzekerd, dat gij op het ondichterlijke en op het matte in mijne zangen, mitsgaders op de gebreken in het geschiedkundig-karaktermatig, beschouwelijk en stichtelijk gedeelte van mijne voorstelling, wel met een naauwkeurig, maar tevens met een liefderijk oog zult nederzien.* — Wij gelooven ons blijk van Christelijke liefde gegeven te hebben; de Dichter toone ons de zijne, met ons en ieder' ander, door zijne verzen, in het vervolg niet in de verzoeking te brengen tot spotternij met hetgene heilig en eerwaardig moet blijven.

Kleine Vertellingen, Anekdoten en andere verstrooide Opstellen. *Door* J. B. CHRISTEMEIJER. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1824. *In gr. 8vo.* 244 *Bl. f* 2-75.

Men vindt hier, zoo al niet geheel, grootendeels althans, oude bekenden, in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* of andere Maandschriften sinds eenige jaren opgenomen; alle toch bekenden, die men gaarne eens wederziet, en men is alzoo den Schrijver verpligt, dat hij deze zijne kleine letteryruchten hier bijeenverzamelde en ons in éénen bundel aanbiedt. Hier en daar heeft hij nu het vroeger gegevene een weinig uitgebreid. De dichtstukjes, hier *kleinigheden* in versmaat genoemd, en achter de verhalen in proza geplaatst, waren ook der opname in onze vaderlandsche Tijdschriften waardig. Wij hopen, dat het goed onthaal, dezer *Vertellingen enz.* vroeger te beurt gevallen, en hetgeen dezelve, vertrouwen wij, ook nu wacht bij het Publiek, den Schrijver tot meerderen soortgelijken arbeid zal aanzetten, en dat hij dan ook met denzelven den lezer onzer Tijdschriften die lezing wel zal willen veraangenamen; ons althans zal hij daarmede genoegen doen.

Digitized by Google

Leerboekje voor Kinderen, tot onderwijs in de Zangkunst, van B. C. L. NATORP, *vertaald door* H. M. REIDSMA. *Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1825. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* : - 30.

Het onderwijs in de Zangkunst wordt op vele onzer lagere scholen misschien nog te veel veronachtzaamd, of geeft voor het minst zoodanige vruchten niet, als men van het verbeterd onderwijs in ieder ander opzigt met blijdschap mag opmerken. Het is althans niet te ontkennen, dat wij te dezen bij onze Duitsche naburen over het algemeen nog zeer ten achtere zijn. Dit komt evenwel niet voort uit gebrek aan hulpmiddelen, bij ons toch ook genoegzaam voorhanden. Men maakt de kinderen, dunkt ons, maar niet genoeg bekend met de *gronden* der Toonkunst, en zij zingen dikwijls den onderwijzer na, zonder eenige *theoretische* kennis.

Of de hier voor ons liggende leerwijs van NATORP dit gebrek zal verhelpen? De vertaler meent het, en beroept zich op zijne ondervinding, die zekerlijk eene goede leermeesteres is.

De *methode* van den Heer NATORP is zeer verschillende van die, welke men voor de *vokale* muzijk algemeen gebruikt. Zij is evenwel niet nieuw; men vindt dezelve, wat de hoofdzaak betreft, reeds in de *Dissertation sur la Musique moderne*, welke 1743 het licht zag; zij vond echter in Frankrijk geenen bijval, en genoot de eer niet van in het *Conservatoire* te *Parijs* te worden opgenomen. Daar bezigt men de Zangmethode volgens ons hedendaagsch notenstelsel, hetwelk zeker voortreffelijk is, en zeer geschikt om de muzijk ten papiere te stellen, en de toonen en geluiden door onze lijnen voor oogen te stellen; dit is voor de lezing gemakkelijk, daar het oog zich gedurig op de middelste lijn vestigt.

De *methode* van NATORP beschouwen wij als minder gepast en doelmatig; zij is, in ons oog, voor het muzijklezen verwarrend, en voor groote maatverdeeling zeer werkelijk. Bij dezelve gebruikt men noch het hedendaagsch notenstelsel, noch den notenbalk. Om de zeven noten der klankladder aan te duiden, bezigt men bij dezelve de eerste getalmerken, op deze wijze: 1 is de grondtoon, 2 de seconde, 3 de terts, enz. Met den achtsten toon of octaaf, welke met den grond-

Digitized by Google

toon gelijkluidend is, begint er eene nieuwe schaal of klankladder. De octaaf wordt dan als grondtoon; en van deze af worden dan cijfers, voor de onderste *op*, en voor de hoogere schaal *boven* de lijn geplaatst, enz.

Wij denken niet, dat het doel hierdoor beter, dan door onze gewone leerwijs, zal bereikt worden. Evenwel willen wij den Heere REIDSMA zijne ondervinding niet betwisten. Die lust heeft, moge het dan naar zijne aanwijzingen beproeven.

Verzameling van Stukken, rakende het Winsumer en Schaphalster Zijlvest, en de middelen tot verbetering van deszelfs waterstaat. Gedrukt op last van de Volmagten der Ingelanden onder de Schepperijen van Innersdijk en het Vierendeel, voor en ten verzoeke van de gemelde Ingelanden. Te Groningen, bij W. van Boekeren. *In gr. 8vo.* 175 *Bl.*

In de beoordeeling der zake, die den inhoud dezer (dertien) stukken uitmaakt, kunnen we ons niet begeven, om onzer lezeren wille. Zij betreft de verlaging van den pegel bij de *Winsumer* en *Schaphalster* Zijlen, waaromtrent geene finale dispositie door de Gedeputeerde Staten van *Groningen* heeft kunnen genomen worden. Van het boek zelve kunnen we al niets meer zeggen, dan de titel meldt. Daaraan beantwoordt het letterlijk. Het behelst *stukken*, requesten, resolutiën, berigten, bedenkingen, dispositiën, memorien betreffende de zaak, die door ons ook niet kan beslist worden, en anders niet, zonder voorberigt of ander verhaal. Aan de Ingelanden onder de Schepperijen van *Innersdijk* en het *Vierendeel*, maar ook aan de anders meenenden onder andere Schepperijen, is met de uitgave dezer stukken dienst gedaan. Anderen hebben er niet aan; maar ze zijn ook voor hen niet uitgegeven, en, dewijl de eerstgenoemden deze stukken reeds lange hebben, is het alleen aan hen, dat de Recensent verschooning vragen moet, dat dit boek bijna ware vergeten. VAN BOEKEREN vooral wijte het alleen den Recensent, die zich zoo wat troost, dat hij nog de éénige aankondiger is dezer verzameling.

Digitized by Google

Nagelatene dichtlievende Uitspanningen van: A. DE JONG. *Iste Stukje. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1826. *In gr.* 8*vo.* 76 *Bl. f* :-60.

De Heer A. DE JONG, in leven Mr. Broodbakker te *Breukelen*, die ons in der tijd met zijne correspondentie heeft vereerd, is dood. Van de *beoordeeling* zijner nagelatene gedichten kan zijn Ed. dus niet meer partij trekken; ook achten wij zulks voor onze Lezers overbodig. Wij hebben derhalve niets anders te doen, dan, te *hunner* uitspanning, waartoe wij deze gedichten bijzonder geschikt vonden, dezen in zijne soort éénigen bundel wat nader te doen kennen, waartoe wij thans onmiddellijk overgaan.

Behalve een voorberigtje en eenen inhoud, beide op rijm, bestaat dit eerste deeltje uit XXIX dichtstukken, alle van stichtelijken aard, vele naar aanleiding van Bijbelsche verhalen. Al aanstonds werd onze aandacht bepaald bij het eerste stuk, *het boek Esther* getiteld. Het is feest; alle de Rijksgrooten zijn op hetzelve genoodigd:

Toen zij aan tafel zaten,
Daar stonden gouden vaten,
Verschillend net en fijn,
Gevuld om leeg te drenken,
Daarna weer in te schenken,
Van d'allerbesten wijn.

En dat hij had besloten,
Om haar aan al zijn Grooten
Nu eens te laten zien.
Zij aan den disch gezeten,
Doet aan den Koning weten,
Dat dit niet kon geschien.

De pracht was uitermate,
De Koning uitgelaten
Van vreugde, op dien dag;
Hij, op den Troon gezeten,
Deed toen aan VASTI weten,
Dat hij haar gaarne zag.

Dat zij, met haar Vorstinnen,
Den Maaltijd zou beginnen,
En daartoe was gereed.
Doch niet kon resolveren,
Te komen bij die Heeren,
Dat zij zulks gansch niet deed.

Het gevolg dier stoute weigering was, dat

Een ander wordt verkoren,
Uit Israëls Stam geboren,
't Was ESTHER een Jodin,
Door MORDECHAI haar Oome
Daar aan het Hof gekomen,
Staat nu in 's Konings zin.

Ook gaan de Maagdenrijen
Met ESTHER zich verblijen,
Zeer netjes opgesierd,
De Vorsten en Vorstinnen,
Die treden alle binnen,
Het Feest dat werd gevierd.

Digitized by Google

HAMAN verheven; MORDECHAI door hem aangeklaagd bij den Koning:

De Vorst in drift ontsteken,
Door HAMANS hoflijk spreken,
Gaf hem zijn zegelring,
Zegt; HAMAN hoog verheven!
U zij de magt gegeven,
Gij schikt dit gansche ding.

ESTHER vraagt gehoor; 's Vorsten antwoord:

Hij zegt, ô Koninginne,
Ga U eens regt bezinnen,
Zegt mij wat gij begeert!
Het is mij om het even,
Uw eisch zal ik u geven,
Ik ben met u vereerd!

Zij noodigt hem aan haren disch:

Thans bij haar aangezeten,
Te zaam bij haar gegeten,
En zijn reeds aan den Wijn.
De Vorst sprak als te voren,
Mijn lief mijn uitverkoren,
Dat gij zegt zal zoo zijn!

HAMAN's ontwerp, door AHASVEROS verijdeld, die intusschen *de Registers had nagekeken*; — MORDECHAI's zegepraal, waarna HAMAN, *heengedropen, zich naar zijne vrouw begeeft.*

Nu zal de Koninginne
Den Maaltijd gaan beginnen,
't Staat alles nu gereed,
De Vorst is aangekomen,
Ook HAMAN word vernomen,
Zij allen zijn ter zeet.

Het eten afgenomen;
De Wijn is opgekomen;
De Koning sprak haar aan:
Mijn lief zegt uw begeeren,
Dat gij zult pretenderen,
Dat wordt uw toegestaan!

ESTHER ontdekt hem het ontwerp van HAMAN, en vindt in het eerst geen geloof;

Maar, zegt zij, toch uw teken
Was op het lak gezet.

Digitized by Google

Zij eischt vervolgens HAMAN's straf, en de Vorst zegt:

Ik zie 't is uw verlangen;
Kom (zegt de Vorst) maar hangen,
Dien stoker van het kwaad!
Zou hij mij onrust brouwen,
'k Wil hem niet meer aanschouwen,
Hem hangen stilt mijn haat.

Zoo kan de kans verkeeren;
Hij wil de Joden weren,
Maar 't komt hem duur te staan;
Hij had een Galg doen bouwen,
Om MORDECHAI te knouwen.
Maar moest er zelven aan.

Thans volgt SALOMON's *eerste Regt:*

Als SAL'MON verheven,
Kwam Wetten te geven,
Gezeten ten Troon,
Zoo kwamen twee Wijven
Te zamen te kijven,
Het was om een Zoon.

Zoo komen zij klagen,
Den Koning te vragen,
Wat hij er van denkt?...

Beschrijving van het teeder pleit; waarna SALOMO uitspraak doet:

Nu is mij gebleken,
Komt SALOMON spreken,
Wie 't levend' behoort.
Die zegt, laat het leven,
Die zal ik het geven;
Gij, pak u maar voort!

Gij gaat u verwijden,
Ik mag u niet lijden,
Ik ben nu verstoord!
Daar 't u niet kan scheelen,
Het Kindje te deelen,
Ga, pak u maar voort!

Wij willen nog een oogenblik vertoeven bij het vierde gedicht, *het boek Ruth*, en bij het dertiende, *op het ombrengen van vijfentagtig Priesters, enz.* I *Sam.* *XXII.*

Het boek Ruth:

RUTH wil NAOMI niet verlaten,
NAOMI kan haar niet bepraten,
Zij trekt met haar op Juda aan.

In Bethlem zet zij zich ter neder,
En helpt NAOMI aan het brood.
Zij gaat naar 't Veld, om Garst te lezen,
Dit redt hen beiden uit den nood.
Zij zag in 't Veld de Maaijers maaijen,
Is onberaan daar heen gegaan,
En zamelt daar 't gestrooide Graan,
Maar waar zij was, kon zij niet raaijen.

Zij zoekt, zij raapt, zij weert haar wakker;
En daar zij raapt, was BOAS Akker!
En BOAS ziet ze, en vraagt naar haar.
Juist bij geval, hoe kon 't zoo komen!
't Was juist haar aangetrouwde Oome,
Die ELIMELECHS Broeder waar!

Wie is 't! Hoe mag die schoone heeten!
De jongen zegt, zoo Gij 't wil weten,
't Is RUTH, NAOMI's Zoon zijn Wijf.
Mijn Broeders Zoon! zegt BOAS weder,
Hij roept haar, zegt, zet U hier neder,
En vul met ons Uw hongrig lijf.
Ik ben de broer van MACHLONS Vader,
'k Ben blijde dat ik U ontmoet!
Ik ben Uw Oom! 'k ben welgegoed.....
Ik spreek U in 't vervolg wel nader.

Op het ombrengen van vijfentagtig Priesters:

ACHIMELECH ontdaan,
Toen hij zag DAVID staan,
Ging bevend tot hem spreeken:
Hoe DAVID! zoo alleen;
Waar is de reis zoo heen?
Hoe zoo het Hof ontweken?
Hierop sprak DAVID toen:
'k Mag niemand kondschap doen,
Op SAULS hoog bevelen;
Gij billijkt maar mijn eisch,
En wil mij op de reis
Vijf van Uw Brooden deelen,
En geef mij ook een Zwaard,
Want door den grooten vaart
Heb ik niets meegenomen. ——————

Maar, met schrik ontwaart Recensent, hoe verre hij, door den rijkdom der stoffe, en het ongemeene der behandeling verleid, zijn bestek overschreed! Hij bepaalde zich, om in het oog vallende redenen, enkel tot het Historische gedeelte, meent ook reeds genoeg te hebben aangehaald, om het gretig verlangen des Lezers naar het overige op te wekken, en haast zich alzoo naar het einde; makende den dichtregel, dien hij bladz. 65 aantrof, tot den zijnen:

Ik sta geheel verstomd, en — zal hiermede sluiten.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Zevental Leeredenen, gehouden te Elberfeld, door Dr. F. STRAUSZ, *voormalig Evangelisch Leeraar aldaar, thans Pruissisch Hof- en Domprediker, en gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1825. *In gr.* 8vo. 194 *Bl. f* 1-50.

Alle deze leerredenen kwamen uit het hart en spreken tot het hart, zóó echter, dat ook het verstand niet wordt voorbijgezien. Dit geldt niet alleen de *Intree-* en *Afscheidsrede*, waarmede deze kleine bundel begint en gesloten wordt, en ook de rede bij het Jubelfeest der Hervorming, 1817, welke in het midden hier voorkomt, maar alle de overige, die inderdaad van even gewigtigen inhoud zijn: *Gij hebt geenen tijd te verliezen. Over de vergoeding. Op Zondag vóór de Vaste.* En: *Over het ouderlijk gezag.* Wij lazen alle met goedkeuring en genoegen, en stemmen, ten aanzien van de waarde dezer stukken, met den vertaler in, die van dezelve, in de voorrede, de ijverige lofredenaar is. Wij vinden hier echt Christendom, hartelijk en welsprekend voorgedragen; en de bijval dezer leerredenen in het oorspronkelijke verblijdt ons. En evenwel kunnen wij niet zeggen, dat *ons* de uitgave voor ons publiek bijzonder bevalt. Die met de leerredenen van onzen VAN DER PALM, enz. enz. (want wij willen geene andere namen noemen, om niemand over het hoofd te zien) zij, die met de leerredenen onzer uitmuntende mannen gemeenzaam zijn, zullen bij de lezing met ons instemmen, dat hier veel, zeer veel ontbreekt. Onzes inziens konden deze stukken in *Duitschland* nuttig werken; maar men had die onvertaald kunnen laten, zonder dat ons godsdienstig publiek er veel bij zou verliezen. Wij weten niet, of iedere lezer onze meening regt bevat; duidelijker dan: zoodanige plannen, en zoodanige zijn hier

Digitized by Google

alle, als die b. v. bij de leerrede *vóór de Vaste*, (die voor het overige zeer nuttige waarheden bevat) hopen wij niet, dat men bij ons als goede modellen zal aanprijzen: *Wat zien de oogen, welke Jezus opent, in de lijdensgeschiedenis?* 1. *De ongeregtigheid der menschen.* 2. *De geregtigheid van Christus.* 3. *De regtvaardigmaking der geloovigen.* Verre echter, dat wij deze stukken vóor geene heilzame waarheden zouden houden! Wij eeren de taal en de welsprekendheid van het hart; maar wij vinden die ook bij ons, en op zoodanig eene andere wijze, die zeer veel meer den uitlegkundigen voldoet, en des te krachtiger daarom roert en veredelt.

Des Christens wettelijke strijd, of de ware belangen der Hervormde Kerk, door ABRAHAM CAPADOSE, *Med. Doct.* Wie bloode en vertsaeght is, die keere weder. RICHTEREN. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1826. *In gr. 8vo. XVIII en 74 Bl. f* :-90.

Wij ontvingen dit boekje met een allerellendigst, wormstekig preekje van het Zwolsche Fransche manneken. Het speet ons. Zonder lezing konden wij ze niet beoordeelen, en — mogten wij aan de lezing tijd besteden? CAPADOSE en BÄHLER *c. s.* verdienen niet, dat men zich met hen ophoude. Hun arbeid is altijd van hetzelfde *allooi*, en eene vrucht van dommen hoogmoed. Dat weet men vooruit. De naam echter van BROES, op den titel van BÄHLER's preekje gespeld, deed ons beide stukjes doorbladeren en lezen, en de eer van den Godsdienst, van de Hervormde Kerk, van een' harer waardigste Leeraren, en het belang veler zielen eischt dringend, wat anders onze lust niet zijn zoude.

Recensent verheugt zich over de ontdekking, dat die Heeren de recensiën toch lezen. Zij mogen uit deze vernemen, dat hunne schande openbaar gemaakt is: ware het tot hunne verootmoediging! Mogten althans door hen

Digitized by Google

verleiden en verontrusten de oogen openen! Mogt vooral al hun gewoel zulken, die het heil der Kerke waarlijk behartigen, te krachtiger aansporen tot steeds meer gemoedelijke getrouwheid, ernstigen ijver voor ware Godzaligheid, en broederlijke liefde! Dit is het oogmerk van den Heer der Gemeente, die deze DIOTREPHESSEN toelaat.

„*Wettelijke* strijd des Christens" heet CAPADOSE's lasterschrift. Nu, *wettig* is hij ook niet. Terstond wordt gewaarschuwd tegen het bekende werk van W. BROES (*). CAPADOSE zegt, dat dit niet zoude geschied zijn, (*welligt*, voegt hij er echter bij) ware BROES niet zoo algemeen *bekend* en *gehouden* voor iemand van diep doorzigt en uitstekend oordeel; ware hij niet zoo algemeen *beroemd* van wege zijn vernuft, schranderheid en kunde; hadde hij niet zoo wel door deze, NB. 't zij dan *wezenlijke*, 't zij *veronderstelde*, hoedanigheden, als door het ambt, dat hij bekleedt, grooten invloed, ezv. Dat noemt CAPADOSE *zich juist uitdrukken*. Zeker is het niet onbedacht gesteld. Maar juister en overeenkomstig met de waarheid zoude hij geschreven hebben, wanneer hij niet gezegd had, waarvoor BROES *bekend*, *gehouden*, *beroemd* is, maar wat hij *is*, CAPADOSE weet het zelf wel; heel Amsterdam, de gansche Nederlandsche Kerk weet het wel, dat de genoemde hoedanigheden *wezenlijk* aan BROES eigen zijn. 's Mans uitmuntende schriften bewijzen het aan het publiek, en zullen het bewijzen aan het nageslacht. Men weet meer: men weet, dat BROES een ongemeen nuttig, door woord en voorbeeld stichtend Evangeliedienaar is, geacht en geliefd ook bij waarlijk godzalige Christenen. En nu herleze men eens de *juiste uitdrukkingen* van CAPADOSE, en beproeve dezes geest, *of hij uit God is!* De *gematigdheid* van BROES hindert zijnen vijand geweldig. Geen wonder. Men zie 2 *Tim.* I: 7. Op allerlei manieren wordt argwaan, ja haat tegen het algemeen geprezen werk van BROES ingeboe-

(*) *De Engelsche Hervormde Kerk, benevens haren invloed op onze Nederlandsche, van den tijd der Hervorming aan*, *door* WILHELM BROES, II Deelen, 1825.

Digitized by Google

zemd. CAPADOSE legt aan BROES eene *koelheid* te laste, ook bij het verhaal der grievendste jammeren, welke hem wel als een' ongevoeligen wreedaard hier moge doen voorkomen, maar die niets is dan wijze bedachtzaamheid, welke hem nuttelooze uitweidingen, toch in zijn *verhaal* ongepast, mijden doet. Hij leidt vooral den invloed des werks af van de *onnavolgbare slangen-voorzigtigheid* des Autheurs, voor de *opregtheid der duiven* in 's mans karakter al heel weinig rekenende. Dit kan men niet lezen, zonder met afgrijzen te zien, hoe CAPADOSE hetzelfde bestaan, dat hij in een ander durft doen vermoeden, tevens zelf in de grootste mate toont te bezitten, *slangenlist*, *zonder opregtheid*, en alzoo, om het bij den regten naam te noemen, *Duivelsche valschheid*. Wij willen deze nader, tot zijne onuitwischbare schande, aan het licht brengen. En zulk een mensch durft van *waarheid en vrede liefhebben* spreken, evenwel onder beding, dat de vrede niet vóór de waarheid ga, maar zoo als het *Zach.* VIII: 19 gesteld is. Nu, ook wij meenen, dat aan geen vrede de waarheid mag worden opgeofferd, en schreven anders zeker deze recensie niet; maar het is, alsof CAPADOSE door *eerst* „*nu*," en door *dan* „*naderhand*" verstaat. En wanneer zal *hij* dan den vrede liefhebben, die, gelijk wij zagen, der waarheid zoo vijandig is? En zulk een mensch wil ons nog wijsmaken, dat hij ter eere van Gods heiligen naam, en onder afsmeeking Zijner hulpe, dit boekje hebbe opgesteld! Dat zullen wij gelooven, als wij gelooven zullen, dat iemand, die Bijbelsche geschiedenis of leer in een bespottelijk en verachtelijk licht geplaatst had, vooraf zijne knieën voor God gebogen, en tot Hem gebeden had: „*Schep in mij een rein hart!*" of, wanneer wij CAPADOSE voor een' *onnoozelen dweeper* houden zullen. Neen, Mijn Heer! de uitwerking van het gebed tot den Vader, die in het verborgen ziet, is van anderen aard.

Maar, waarom is nu het werk van BROES zoo allergevaarlijkst? Wij doen CAPADOSE niets te kort, als wij, na zijne redenen in de *Voorrede* geanalyseerd te heb-

Digitized by Google

ben, aldus het resultaat opgeven: BROES heeft gehandeld als een sluikmoordenaar, die juist door de aangewende middelen de oorzaak der ziekte voedt, dewijl hij, maatregelen tegen het gevaar, dat van de R. K. Kerk dreigde, aanwijzende, zulke heeft voorgeschreven, die de inwendige ontzenuwing en het uitwendig verval der Hervormde Kerk hebben te weeg gebragt; en daartoe heeft hij de *protectie* van het *Gouvernement* aan zijn geschrift als 't ware zelf gegeven, door te betuigen, dat hij, sedert het Z. M. behaagd heeft, hem in het Kerkbestuur te plaatsen, zich verpligt heeft gevoeld, om den daarin, zoo hij vreesde, beganen misslag te verhelpen door vlijt, aan zijnen laatsten en soortgelijken vroegeren arbeid besteed. Dat moet nu heeten „*protectie* van het *Gouvernement* begeeren, waardoor een allergevaarlijkst werk nog al gevaarlijker wordt"! Wie verstaat niet door *vroegeren* arbeid zulken, die het laatste werk van BROES voorging? CAPADOSE laat het voorkomen als arbeid vóór de aanstelling in het Kerkbestuur, zeggende: „'t Klinkt wellicht wat vreemd, door *vroeger arbeid* een *naderhand begane misslag* te verhelpen! Doch hoe zouden wij anders weten dat de Schrijver al meer soortgelijke werken heeft geschreven?" Wij verwonderen, wij bedroeven ons over die bittere boosheid. Trouwens, alleen daaraan, aan wrevelige, aan wrokkende kwaadaardigheid, niet aan Christelijke liefde tot de belangen der Hervormde Kerk, schrijven wij het geheele gedrag toe, dat de onrustige CAPADOSE hier houdt.

Bewezen, wat hij bewijzen moest, namelijk, dat de maatregelen, welke BROES voorstelde, niet deugen, heeft CAPADOSE niet. Hij zelf noemt als *maatregel*, wat BROES als zoodanig ook erkent, maar even alsof die het loochende, en om er dan gevolgen uit af te leiden, allezins strekkende, om zich de waarheid verkeerd te doen voorstellen, nutteloozen kommer te voeden, de liefde te doen verkouden, en alzoo den zegen des Evangelies te hinderen.

Wie stemt CAPADOSE niet toe, dat niets van hooger belang is, dan de kennis der gronden van het geloof,

voor elk opregt belijder? Wie zegt het hem niet gaarne na, dat daartoe een éénig middel bestaat, de opsporing der waarheid uit het Evangelie alleen, met een nederig hart, en bij een biddend onderzoek? o! Had hij zich hierover laten hooren, met ernst en liefde, dit geheele geschrift door, en dit aangeprezen met den drang der nederige en liefderijke godsvrucht, Recensent zoude hem gedankt, geprezen hebben. Maar, nu haspelt hij weer alles door elkander, om op de ongeloofelijke *onkunde* te komen, waarvan de Leeraren vooral de schuld krijgen. Wij stemmen die jammerlijke onkunde toe; weten ook, dat er luije of ongeschikte dienstknechten zijn, die der kennisse van de waarheid, zoo als ze in Christus is, weinig bevorderlijk zijn; maar — schoon dit ook nog zoo goed koorn op den molen zij voor die lieden, voor welke CAPADOSE schrijft, hetgeen we op bl. 8 vinden, — met die weinige, en nog te vele, Leeraars, die, bij sommigen, als bij uitstek zuiver in de leer ezv. te boek staan, heeft Recensent al zoo weinig op, als met die lieden, die hen daarom zoo naloopen. Ter goeder of kwader trouwe benadeelen zij de zaak van waarheid en godsvrucht, bedroeven, wie op Evangelische kennis, op geoefende zinnen in het woord der waarheid, en op Christelijke, algemeen nuttige deugd prijs stellen, en sterken den ligtzinnige in zijne afkeerigheid van het goede.

In de minachting voor de *formulieren van eenigheid* vindt CAPADOSE eene der voornaamste redenen van het verval der ware Kerk. Hier springt nu, zoo als men zegt, de aap uit de mouw, in eene noot op bl. 15, en men zie CAPADOSE zich in alle zijne schande ten toon stellen!! Het boek *over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, in 1822 uitgekomen, is algemeen bekend. CAPADOSE! zoudt gij voor God en zijne heilige Gemeente durven betuigen, dat gij niet weet, wie als deszelfs Schrijver genoemd wordt, en genoemd zijn wil? Zoudt gij er zoo zeker onkundig van durven zeggen te zijn, als wij, helaas! zeker weten, dat ge in dat jaar gedoopt zijt tot den naam des Heeren? Zoo ja —

Digitized by Google

o, bedroeve zich dan met ons en allen, die onzen Heer Jezus Christus liefhebben, de wijze en vrome man, die u, vóór dat hij u door den doop wijdde, zoo hartelijk vermaande! Gij hebt zijn woord vergeten: „*Het ware u dubbel zonde en schande, als gij ooit oorzaak gaaft, dat men kwalijk sprake van onzen besten Heer en zijn Evangelie.*" Gij hebt uwen doop vergeten, en het bloed des Nieuwen Verbonds met voeten getreden. — Maar, Lezers! CAPADOSE wist wel, dat het genoemde werk tot Schrijver had W. BROES. Waarom noemde hij hem dan niet? Waarom spraken de Pharizeërs wel eens onder elkander, of tot de Discipelen van Jezus, in plaats van tot Hem? Hij konde nu ook zijn wrokkend hart beter lucht geven, en BROES beleedigen en grieven naar zijnen lust. Had hij dezen, ten aanzien van het werk, waarvan hij als Schrijver zich gemeld heeft, in verdenking gebragt van valschheid, hier legt hij hem nu, onbeschaamd, *Jezuitisme* te last. Hij vindt het reeds in den titel, dien zich de *onbekende* (?) Schrijver gaf: „ *Leeraar bij de afdeeling der Hervormden.*" Hier heeft CAPADOSE nog een' heel dommen zet begaan. Hij geeft, om Do. WIJS (zeker WIJS uit *den Haag*) — waarom, weten wij niet — ook eens aan te randen, erg af op zijne manier, en die van hen, die zich, zoo als BROES, niet eens *Predikant* noemen, of liever eenvoudig *Predikant*, dan den gehaten naam *Gereformeerde* op den titel hunner werken te plaatsen. En alzoo was die naam dan ook, onder anderen, bij Vader HINLOPEN, wiens preken daar voor ons liggen, en, wat nog meer zegt, bij NICOLAAS SCHOTSMAN, gehaat! Waar komt men toe, O BILDERDIJK? Uw vriend SCHOTSMAN door CAPADOSE verketterd, omdat hij eenvoudig schreef: *Predikant te Leyden!* Moeten wij nu nog meer zeggen? Ja, Lezers! nog al meer. Weet ge wel, wat *opregtheid* is? „De regtzinnigheid van den onbekeerden." Wat volgt daaruit anders, dan, of dat CAPADOSE onopregt, of onbekeerd is? Maar *opregt* is hij; want hij zegt: „Ik ontzie niet, den Schrijver (*over de vereeniging* ezv.) een

Jezuit te noemen, en ben gereed om dit aan hemzelven te herhalen en te bewijzen, zoodra hij zich flechts aan mij bekend maakt." — Neen, *Doctor!* zoo ver is het nog niet gekomen. Dat moet die Schrijver niet doen. Het Publiek weet, en *gij* weet het. Eene afzonderlijke kennisgeving aan Mijn Heer uzelven kunt ge wel eifchen, maar buiten dat uwe gal wel uitbraken. Herhaal en bewijs, raas en tier, zoo als gij 't geleerd hebt, tegen DOBROES; maar — verwacht geen antwoord. Of eischt gij hetgeen gij denkt dat BROES niet doen zal, om zoo van uwe bedreiging tevens met eer af te komen? Dat kan men niet denken, wijl alles, wat kwalijk luidt, u nooit verlegen maakt, en gij, al hebt gij niet één bewijs, de zaak toch voor door u bewezen verklaart. „Blijkbaar is het," zegt CAPADOSE eindelijk, „dat de Schrijver zoekt lid van 't beftuur te worden; en is hem dit nu ook gelukt, dat zoude men kunnen vragen, of er wel een fterker bewijs zou kunnen gegeven worden van het diep verval der Vaderlandfche kerk!" — Die Schrijver was reeds, wij meenen van 1816 af, en is nog, en blijve lang, Prefident van het Provinciaal Kerkbeftuur van Noordholland. Maar wij zouden kunnen vragen: Beftaat er wel fterker bewijs voor de vrijheid der drukpers, dan deze brochure? De Koning der Nederlanden plaatst *Jezuiten* in het beftuur der Kerk. Bewijs: BROES is een *Jezuit*, volgens CAPADOSE.

Recenfent acht zich, na het bijbrengen van zulke ftalen, geregtigd tot de verklaring, dat CAPADOSE, zoo lang de ongeregtige man zijne gedachten niet verlaat, als Schrijver beneden alle kritiek, en buiten alle krediet is. Wij bemoeijen ons dan ook niet met de beoordeeling van hetgeen hij over de minachting der *Formulieren* fchrijft. Het goede, dat hier voorkomt, is niets nieuws; het overdrevene en verkeerde genoeg wederlegd. De wijze, waarop, en het doel, waarmede hij er over fchrijft, is vooruit openbaar. Tusfchenbeiden vindt men, zeker ten dienfte van de vrienden der waarheid en des vredes, eene veroordeeling der *Evangelifche Gezangen.* Recenfent

dacht, toen hij die las, aan Gezang CLII: 6. en XCIX: 5, 6, bij CAPADOSE's intrede in het Christendom gezongen.

Met hetgeen hij van het *Zendelinggenootschap*, als eene, met de minachting voor de Formulieren gelijkstaande, oorzaak van het verval der Kerke, zegt, — wie zoude het gelooven? — laten wij ons dan ook even weinig in. Wij willen echter eenige van des Doctors denkbeelden mededeelen. Een Zendeling moet onmiddellijk door God zijn aangesteld, en bijzonder van boven geroepen zijn; anders doet hij kwaad, en zijne eigene ziel loopt gevaar. Is er die onmiddellijke aanstelling, dan komt er, van zelve, ook geld en al het noodige. Bijbelplaatsen (2 *Cor.* XII: 9. *Jes.* XXXI: 1. *Richt.* VII: 2. *Zach.* IV: 6, enz. Men moet ze eens nazien). De reusachtige gedaante der Zendelinggenootschappen voedt den hoogmoed des zondigen vleesches, en bewerkt alzoo reeds dadelijk den afval van Christus. Allerrampzaligst wordt voor de ware Kerk het Zendelinggenootschap, door de verdraagzaamheid jegens allen, die in hetzelve bestaat, de verbroedering, die zelfs geen' *Remonstrant* uitsluit. De Zendelingmaatschappij matigt zich, onwettig, een Kerkelijk gezag aan, door Leeraars af te vaardigen. 't Is eene tirannische en aan de zuivere waarheid vijandige inrigting; want men wil niet, dat b. v. het gevoelen van CALVIJN omtrent het Avondmaal (dat niemand, zelfs niet CAPADOSE, gelooft) geleerd worde. Er schiet van het Christendom *niets* over, als men de geschilpunten weglaat, (en derhalve niet twist, maar met woorden, die de Heilige Geest Gods leert, het Evangelie der zaligheid aan zondaren predikt?) In Proselyten-maken moet men aan de R. K. Kerk niet toegeven. BROES en anderen, die daar tegen zijn, bereiden den weg voor den vijand, voor wien zij angst aanjagen, omdat zij *bezorgd* zijn, tegen de les van Jezus in. Het ziet er met het bolwerk van het Protestantismus ellendig uit, omdat het zulke verdedigers heeft, die de hoop, in geval van nood, op eene veilige vlugt vestigen (alsof ze niets aanraadden, noch maatregelen na-

men, noch uitvoerden). Maar gelukkig, er zijn nog, die ſtrijden durven, en overwinnen zullen! De Leeraars moeten huisbezoeking doen, tegen Jezuitſche zielenroovers en tegen zielenmoordenaars, de *Neologen*, wapenen, door welke het zoo hoog geroemd Schoolwezen, dat der jeugd het godsdienſtig onderwijs onthoudt, en de Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen* in de wereld is gebragt. De *Neologiſche* geſteldheid, de ijver en werkeloosheid der Leeraren geven aan de R. K. Kerk dien invloed. De Gouverneur van Noordholland heeft immers den beeldendienst in de Groote Kerk te Haarlem al ingevoerd, en dat hebben de Leeraars aangezien. (Foei, BÄHLER en JAMES en... en....!)

Hoe komt het alles zoo te pas? Doch de vraag is: *wie zegt het?* CAPADOSE. Gij hebt hem leeren kennen, Lezer! Wilt gij u met uw geloof en gehoorzaamheid aan eenen man hechten, die zoo is ten toon geſteld door zichzelven? Recenſent beklaagt u, en moet u aan uw lot overlaten. Heil u, die de oogen opent, en zegt, dat ge u niet wilt laten leiden door een mensch, die zoo huichelt en lastert! — Medebroeders in de bediening des Evangelies! ſluiten wij ons aan elkander door beteren geest aan. *Prediken* wij het zondaars-Evangelie, omdat wij het *gelooven*, en zien wij wèl toe, dat onze wandel de aanprijzing onzer prediking zij. Zoo zullen wij het rijk der duisternis afbreken, en — de zaligheid der zielen, die aan ons geene Herders behoefden te misſen, al misten zij dan ook al eens een koud en ſleurig huisbezoek, zal onze belooning zijn. De vijanden van het licht, wier werken boos zijn, en de niet onderſcheidenden, die zij vervoeren, moeten over ons niet hebben te klagen. Zij moeten ons leeren, onze bediening in de vreeze Gods te heerlijker te maken, en — hoe ligt is het ons dan te bidden: „Vader! vergeef het hun! want zij weten niet, wat zij doen." Recenſent zal hierop, ſpaart God hem het leven, eens opzettelijk voor het Publiek terugkomen.

Remonſtrant, of *Neoloog*, of wat hatelijke benaming

CAPADOSE er voor de Leeraars in de Nederlandsche Kerk op nahoude, zij de naam, dien hij den Recensent geve; deze is, schoon elders, in hetzelfde Kerkgenootschap als BROES, dienaar van het Evangelie der waarheid en der liefde: hij is dat met zijn geheele hart, en geen CAPADOSE kan wat anders uit hem maken. Wanneer hij op diens en anderer gewoel toepast, wat, in dit lasterschrift, op de *Evangelische Gezangen* toegepast wordt, t. w. *Jes.* V: 7, durft hij zijnen naam wel noemen, als niet CAPADOSE of BÄHLER, dien hij in een volgend No. eene beurt zal geven, maar een man als BROES dien van noode had te weten, wiens verdediging hem niet behoeft, die BROES onder zijne bijzondere betrekkingen niet kent, maar aan hem menigmaal zijnen dank voor deszelfs leerend, stichtend en heiligend onderwijs, voor God, betuigt.'

Voorlezing, behelzende een woord over het gebruik van Geloofsbelijdenissen of Symbolische Boeken, ter bereiking van derzelver bedoeling, eenheid des geloofs onder de belijders van het Christendom. Te 's Hertogenbosch, bij H. Palier en Zoon. 1825. *In gr. 8vo. 66 Bl. f*: - 75.

De ondervinding heeft immers zoo luide beslist, en er is dezer dagen vóór en tegen dit onderwerp zoo veel geschreven, dat men nu toch zwijgen moest. De schrijver van dit stukje is van een ander begrip, en acht zich, naar het schijnt, bekwaam en bevoegd, om een zoo teeder geschilpunt *tot aller genoegen* af te doen. Hij doet zich voor als een verdraagzaam Protestant, en alsof hij van wege de herstelling der Jezuiten de pen in de hand nam. Hij zegt — en wie zal dit tegenspreken? — dat niemand, die belang stelt in de waarheid, met opzet dwaalt, en dat, hoe meer ieder Kerkgenootschap zich duidelijk verklaart, hoe meer zij elkander zullen naderen. Hij wil de Formulieren niet als een *geloofsbevel*, maar als eene *geloofsleiding* beschouwd hebben. Wij erkennen, dat ons

de Wel- of Hoogeerwaarde schrijver niet heeft overtuigd. De Formulieren zijn *iets* of *niets*; zij verbinden *al* of *niet*. En wij kunnen niet zien, dat in eene Protestantsche Kerk eenige andere band te pas komen kan, dan het woord van God. Het is waar, de Bijbel wordt op verschillende wijzen uitgelegd; maar dit is ook bij de Formulieren het geval, en men zal en mag daar ook wel een weinig meer bij de uitlegging de hand mede ligten, daar het *enkel menschelijke schriften* zijn. Een waarheidzoekend mensch zal echter bezwaarlijk, ten aanzien van het algemeen wezenlijk en zedelijk belang, in den Bijbel duisterheid vinden. Het verschil betreft altijd hier meer het *weten* van feilbare, kortzigtige menschen, dan het *doen*; en wij houden ons overtuigd, dat, zoo men zich slechts verzekert, dat het leeraarsambt in de Protestantsche Kerk aan geene andere dan kundige en *brave* menschen wordt toevertrouwd, er geene zwarigheid is, dat eene gemeente ook niet zonder Formulieren zou kunnen opwassen in geloof en in liefde.

De Formulieren zijn er nu; men houdt zich aan dezelve, als hoofdzakelijk in Gods woord gegrond, maar wijkt van dezelve vrijelijk af, waar men in opregtheid meent, dat zij afwijken van, of meer willen weten, dan Gods woord beslist. Wie heeft regt, ons te zeggen, wat *al* en wat *niet* wezenlijk is? Dit te willen bepalen, door te zeer voor de letter of zoogenoemden geest dier Formulieren te ijveren, of meer eenvoudige en duidelijker Formulieren daar te stellen, is, onzes inziens, eene wraakbare poging, waardoor ligt het vuur van twist in de Kerk, die thans in vollen vrede is, kan ontstoken, en zeer veel goeds spoedig vernield worden. Wie kan ontkennen, dat wij overal vooruitgaan, in gematigdheid vooral ook en in liefde? Wie ziet en prijst de voorzigtigheid niet bij het talrijkst Protestantsch Kerkgenootschap hier te lande? Men houdt zich aan de Formulieren doorgaande, en wijkt dàn alleen van dezelve af, wanneer en in zoo ver men meent, dat zij met Gods woord, dat men algemeen eerbiedigt, min of meer in tweestrijd zijn. Ver-

Digitized by Google

langt men luije, domme Leeraren? Of is het beter, dat men deze vrijheid handhave? Waar handelt men in dezen onberaden of ligtzinnig? Moet men een' kundigen en braven man in gevaar brengen van te huichelen en zijne zedelijkheid te verwoesten? Zou daarmede de Gemeente des Heeren gediend zijn? — O! dat men toch nu voortaan van de Formulieren zweeg, en liever handen ineensloeg, om evenzeer voor de goede en zedelijke, als voor de verstandige opleiding der aankomende Leeraren te zorgen! *Tantum.*

Overzigt van de voornaamste Gevallen, welke in het Heel- en Vroedkundig Akademisch Ziekenhuis te Groningen van den jare 1809 *tot aan het einde van het Akademisch jaar in* 1810 *zijn waargenomen, door* JOHANNES MULDER, *Art. lib. Mag., Philos. et Med. Dr., Hoogleeraar, enz. Uit de nagelatene papieren uitgegeven, enz. en met een Levensberigt voorzien, door deszelfs Zoon* CLAAS MULDER, *Math. Mag. et Med. Dr., Hoogleeraar te Franeker, enz. Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1824. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede,* 237 *bl. f* 2-80.

Te regt beweert de geachte Uitgever van dit boek, dat waarneming de grondslag van alle Geneeskunde niet slechts, maar ook van de zoo naauw met haar verbondene Heel- en Verloskunde zijn moet; en wij danken hem daarvoor, dat hij ook deze waarnemingen van zijnen bekwamen Vader, den met zoo veel roem bekenden Groninger Hoogleeraar MULDER, aan onze vaderlandsche beoefenaars der Heel- en Verloskunde geschonken heeft.

Het overzigt, offchoon 't voor den geoefenden Heelkundige minder belangrijks of nieuws behelzen moge, kan echter ten getuige verstrekken van het voortreffelijk onderwijs van den te vroeg gestorvenen Hoogleeraar, en wordt door de bijgevoegde uitbreiding niet weinig toe-

Digitized by Google

gelicht. In deze uitbreiding vinden wij aanteekeningen, welke de Heer MULDER gedeeltelijk uit de nagelatene papieren zijns Vaders, gedeeltelijk uit de fchriften van deszelfs leerlingen opgenomen en met eigene aanmerkingen verrijkt heeft. Onder de belangrijke operatiën, welke hier vermeld zijn, trof ons bovenal die van eene Cataract met bijzondere vernaauwing der pupil, waarin wij evenzeer de bekwaamheid als het beleid des Hoogleeraars bewonderden; gaven, die, gelijk zij den waarlijk grooten *Chirurgus* kenfchetfen, zoo ook overal in deze waarnemingen uitblinken.

De gevallen van *exftirpatie* (waaromtrent wij, voor ons, vermeenen zouden, de voorkeur aan de *amputatie* te moeten geven) befluiten het heelkundig gedeelte dezer waarnemingen.

De verloskundige gevallen (bl. 219 en volgg.) worden al dadelijk toegelicht door eene belangrijke inleiding over het fchadelijk en veelvuldig misbruik der werktuigelijke hulp, die den voortreffelijken MULDER ook hier kenfchetst als bezadigd kunstoefenaar en bekwaam Leeraar eener kunst, welke zoo veel geduld en vertrouwen op de natuurkrachten vordert.

Uit het levensberigt, hetwelk niemand zonder belangftelling lezen zal, leeren wij den ijverigen, rusteloos werkzamen man geheel kennen, en de aangehaalde regelen uit eene lijkrede, door zijnen uitmuntenden leerling WACHTER uitgefproken, welke aan het flot van dit levensberigt geplaatst zijn, toonen, meer dan uitbundige loffpraken, op wat hoogen prijs bij de kweekelingen der Groninger Hoogefchool zulk een Leermeester gefchat werd.

Wij twijfelen derhalve geenszins, of het geneeskundig publiek zal zich, met ons, verpligt rekenen voor dit lettergefchenk van den waardigen Zoon van zulk eenen Vader.

Digitized by Google

Dissertatio Medica inauguralis, de Artemisia vulgari, laudato in Epilepsia remedio, auctore D. DE VRIES REILINGH. Gron. 1826. 8vo. (*)

Indien wij onze ondervinding met die van vele anderen, over het gebruik van de *Artemisia* in vallende ziekte, vergelijken, en hieruit eene minder gunstige uitkomst verkrijgen, dan moeten wij betwijfelen, of het tijdstip reeds gekomen zij, om het gebruik van dit middel tot onderwerp eener Akademische verhandeling te maken; hiertoe immers zullen in het algemeen theoretische bespiegelingen meer geschikt zijn dan praktikale leerstellingen, die meer als rijpe vruchten eener langdurige behandeling van zieken beschouwd moeten worden. Deze aanmerking geldt vooral in een tijdperk, dat zoo rijk in ontdekkingen en uitvindingen is, en eene veelvuldige toepassing op Natuur- en Geneeskunde overlaat. Hiertoe brengen wij dan ook gaarne die voorwerpen uit de *Materies Medica*, die door nieuwe ontledingen nieuwe beginselen aantoonen, die de toediening eenvoudiger en juister maken, voor ongepaste vereenigingen waarschuwen, en, op de wijze van Dr. G. J. MULDER, in zijne Akademische verhandeling van het jaar 1824, ook na TRALLES met zoo veel vrucht over het heulsap schrijven. In zoo verre echter de ondervinding aan de *Artemisia* hare plaats in de vallende ziekte aangewezen mogt hebben, heeft de jeugdige REILINGH zijne taak vervuld, daar het alleen van eenen man van gelijke scherpzinnigheid als ondervinding te wachten staat, dien soortelijken toestand der vallende ziekte te bepalen, in welken de Bijvoet bij uitsluiting nuttig zij; en hoewel wij dan ook geene scheikundige ontleding daargesteld, noch het werkend beginsel in deze verhandeling aangewezen vinden, zoo ontvangen wij toch eene geschied- en kruidkundige beschrijving der plant,

(*) De vermelding dezer Dissertatie, daar wij anders geene in ons Tijdschrift meer kunnen opnemen, geschiedt om des onderwerps wille, te meermalen in ons *Mengelwerk* behandeld. *Redact.*

Digitized by Google

waarbij wij echter het aanvoeren van den winkelnaam *St. Jans-kruid*, op bl. 5, afkeuren, wijl deze naam aan het *Hypericum perforatum* gegeven, en waarschijnlijk in plaats van *St. Jans-Gordel* gekomen is.

Wat de Schrijver vervolgens over het inzamelen, het droogen, over de giften en de toediening des wortels zegt, is met oordeel uit vroegere en vooral uit latere Schrijvers gekozen, en duidelijk voorgedragen. In hetgeen hij echter bl. 32 zegt, dat de mislukte pogingen ter genezing van eene minder zorgvuldige leefwijze zouden afhangen, kunnen wij hem minder toestemmen, daar wij dit middel alleen in geregeld tusschenpoozende Epilepsie dienstig oordeelen, en zeker niet in die gevallen, in welke organische gebreken als oorzaak moeten beschouwd worden. Even min willen wij met hem tegen BURDACH staande houden, dat dit middel aan epileptische jongelingen in het tijdperk der geslachtsontwikkeling niet nadeelig zou zijn, wijl het bij het vrouwelijk geslacht alsdan nuttig bevonden is, en herinneren hierbij slechts aan de verschillende werking der *asa foetida* in beide geslachten; eene herinnering, welke de Schrijver niet behoeft, daar hij op bl. 46 een van het vorige afwijkend gevoelen voordraagt.

De waarnemingen, welke de Hoogleeraar THUESSINK onlangs in dit tijdschrift verzameld heeft, regtvaardigen onze meening, dat het tijdstip voor de behandeling van dit onderwerp nog niet gekomen is. Met deze maakt echter de verhandeling van den Heer REILINGH een geschiedkundig geheel uit, dat eenen geschikten leiddraad voor het vervolg aanwijst, daar het, met oordeel en duidelijkheid geschreven, tevens door stijl en uitvoering zich boven andere Akademische verhandelingen verheft, en door weinige grove schrijffouten ontsierd wordt, waartoe wij echter het telkens herhaalde *systhema*, en het op bl. 10 twee malen voorkomende DECRERS voor DECKERS moeten brengen.

Beschouwing van de staatkundige instellingen der Oudheid in derzelver toepassing op de hedendaagsche Maatschappijen, door J. A. BAKKER. *Te Rotterdam*, bij Arbon en Krap. 1825. *In gr.* 8vo. *IV en* 290 *Bl. f* 2 : 80.

De Heer BAKKER, die bij het beroep van Kunstschilder de loffelijke zucht tot beoefening der Letteren voegt, en over onderwerpen, tot dezelve betrekkelijk, reeds in 1821 door het *Utrechtsche* Genootschap, gelijk in 1824 door de *Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, met goud is bekroond; die ook, in zijne uitgegevene Verhandelingen, eene kennis aan PLATO verraadt, welke in een' met de oude talen onbekenden letterminnaar eene ware zeldzaamheid is: deze verdienstelijke Schrijver geeft ons hier eene vrucht zijner overdenkingen over *theoretische Staatkunde*, die, in een zeer kort bestek, eene groote menigte daadzaken, opmerkingen, waarheden en zeer juiste redeneringen bevat. Wij hebben dan ook dit boekje met uitstekend genoegen gelezen. De geest van dit geschrift is zoo goed, de strekking zoo heilzaam (*ware vrijheid zonder Revolutie of Demagogie*), de nieuwste zoo wel als de oude Schrijvers over het bedoelde vak zijn daarbij met zoo veel oordeel gebruikt, dat wij ons bijna met alles kunnen vereenigen; en wanneer men denken mogt, dat *Recensie* altijd eenige berisping behoort in te sluiten, zoo zouden wij moeten verklaren, geene Recensie van dit boek te kunnen schrijven: want alles stemt met onze wijze van zien volkomen overeen. Daarbij is de toon zoo bedaard, zoo waardig; (slechts éne enkele maal geraakt de Schrijver in een edel vuur tegen den verachtelijken *Renegaat* VON HALLER, die schandvlek van zijnen grooten naam, op bl. 245) de gang is zoo wél afgemeten, zoo geleidelijk, dat, zoo de stof ons behaagt, de vorm ons niet minder bevallen heeft. Alleen den titel zouden wij anders verkiezen, en dien aldus geven: *Beschouwing van de staatkundige instellin-*

gen en gevoelens bij oudere en latere Volken en Wijsgeeren; want de *Ouden* beslaan hier nog niet de helft des boeks, en de latere instellingen zijn toch niet *alle* toepassingen uit de Oudheid.

Bij het eerste gedeelte des werks is HEEREN veel gebruikt, en de Heer BAKKER kon geenen beteren gids kiezen. Doch hij had daarbij een bepaald doel, om namelijk aan te toonen, dat zoo min de *Grieksche* Republieken, als de *Oostersche* Despotiën, voorbeelden ter navolging voor onze latere tijden kunnen opleveren. Hij beschouwt daartoe eerst de despotische Regeringen van *Azië*, wier bron hij in verovering door *Nomaden*, priesterinvloed, en veelwijverij vindt. Veel langer (en met regt) vertoeft hij bij de *Grieksche* Staten, waaromtrent in een kort bestek van 42 bladzijden zeer veel belangrijks gezegd, en van HEEREN oordeelkundig partij getrokken is. Ten slotte toont men aan, dat de oude staatsregelingen meer berekend waren, om *burgers* (d. i. den Mensch *alleen* in betrekking tot den Staat), dan *menschen*, naar hunne geheele volmaakbaarheid, te vormen. In de volgende Hoofdstukken is de Schrijver op zijn geliefkoosd veld, de *Wijsbegeerte*, en wel de Wijsbegeerte van PLATO, van wiens zamenspraken over dit onderwerp, met name de *Republiek* en de *Wetten*, hij eenig verslag geeft, en daarbij, hoewel met de meeste bescheidenheid, den Heere AST, die, met veel omhaals en redenering uit zoogenaamde *inwendige* bewijzen, dit gansche werk aan PLATO ontzegt, zijnen misslag onder het oog brengt. Immers ARISTOTELES, PLATO's onmiddellijke leerling, haalt de *Wetten* aan als het werk van zijn' leermeesmeester. — Het verwondert ons, dat de Heer BAKKER zoo kort geweest is over den *Politicus*, dat merkwaardige voortbrengsel, waarin PLATO, duidelijker misschien dan ergens elders, zijnen afkeer van de *Atheensche Democratie* aan den dag legt, en in den mond van den *Sophist* (welke blijkbaar zijne gevoelens voordraagt) eene lofrede legt op eenen *onbepaalden Gebieder*, wanneer deze, als het noodig is, ook door het ombrengen van sommigen, het ban-

Digitized by Google

nen van anderen, den Staat zuivert, en er de hommels uit verdrijft. De *wet* is, volgens hem, gelijk aan eenen trotschen, onleerzamen, hoofdigen mensch, die in alles zijn' zin wil hebben, niemand om raad vraagt, of er ook iets beters op kan gevonden worden; ja hij laat eene koddige Vergadering belegd worden, ten einde, wanneer een Arts of een Stuurman het algemeen vertrouwen verbeurd heeft, over de Genees- en Stuurmanskunst ieder burger zijn gevoelen uitbrenge, welke schoone *adviezen* dan tot *wetten* van Geneeskundige Staatsregeling, of eene Stuurmanskunst tot Nut van 't Algemeen, verheven worden. Zoo, zegt hij, doet men met de moeijelijkste van alle kunsten, *de kunst van regeren!* De *Wijze*, die alleen Regent mag zijn, doet, wat hij weet, dat *goed* is; de wetten en staatsregelingen mogen hiervan slechts *navolgingen* zijn, en zijn zulks meer of minder volmaakt. *De Monarchij, gepaard met goede beschrevene wetten, is de beste van alle Regeringsvormen, doch zonder wetten de onverdragelijkste.* Vraagt men nu nog, van waar CICERO, PLATO's getrouwe navolger, zijne geneigdheid voor eene *Constitutionéle Monarchij* hebbe ontleend?

Na vervolgens nog iets over de denkbeelden van ARISTOTELES over de staatsinrigting gezegd te hebben, gaat onze Schrijver over tot het tweede gedeelte zijns werks; de beschouwing der Middeleeuwsche en nieuwere staatsregelingen, derzelver vergelijking met de Oudheid, en de gevoelens der latere Wijsgeeren omtrent dit gewigtig punt te ontvouwen. De Middeleeuwsche vormen worden kort afgehandeld: naar ons denkbeeld mogt de Schrijver wel een weinig langer bij de Regeringsvormen der *Italiaansche* Gemeenebesten en van *Zwitserland* vertoefd hebben. De slotsom is, dat wij niet meer, noch voor het Oostersche Despotismus, noch voor de *Grieksche* Republikeinsche instellingen, berekend zijn. Veel uitvoeriger is zijne voorstelling van de denkbeelden der nieuwere Wijsgeeren omtrent den staatsvorm. Achtervolgens worden de gevoelens van MACHIAVEL (geen *Theorist*, waartoe de *Italiaansche* geest niet overhelde, maar *Practicus*), DE

Digitized by Google

GROOT (Regt van Oorlog en Vrede), en BODIN doorgeloopen, om dan bij de *Engelsche* en *Geneefsche* denkers, die vooral in lateren tijd de bespiegelende Staatkunde hebben beoefend, stil te staan. Een zeer goed denkbeeld wordt ons gegeven van de stelsels van FILMER, HOBBES (twee *ultra-Monarchalen*, doch uit zeer verschillende oogpunten), van LOCKE (voorstander eener *Constitutionéle* Monarchij, gegrond op de eeuwige Regten van den Mensch), van MONTESQUIEU, volgens BAKKER een meer geschiedkundig dan grondig Schrijver, van VOLTAIRE en zijne school, en meer opzettelijk gesproken van J. J. ROUSSEAU, als Schrijver van het *Contrat Social.* Zeer juist worden HOBBES en ROUSSEAU, als twee tegenovergestelde polen in de Staatkunde, beschouwd; doch welke ook weder het gezegde moeten bevestigen, dat de uitersten elkander raken, want de leer van HOBBES moest tot de tirannij van eenen Despoot, die van ROUSSEAU, welke alles, zoo veel mogelijk, onmiddellijk door het Volk wilde laten verrigten, tot Volkstirannij van zelve geleiden. Dit alles wordt verzeld door gepaste toelichtingen en aanmerkingen des Schrijvers nopens de *Engelsche* en *Geneefsche* staatsinrigtingen, de stemming van den geest in *Frankrijk*, enz. In de negentiende Eeuw vindt hij, dat de dure ondervinding, gekocht door de *Fransche* Omwenteling, (grootendeels in hare rigting een gevolg der stellingen van ROUSSEAU) aan de staatkundige bespiegeling groot voordeel aangebragt, en geleerd heeft, zich voor de klippen ter wederzijden te hoeden. Men let tegenwoordig meer op *de betrekking tusschen Regent en geregeerden*, dan op *het getal der Regeerders*, daar er in eene zoogenaamde Republiek zoo als *Venetië* veel meer Despotismus en verdrukking kan heerschen, dan in eene Monarchij gelijk *Engeland.* BAKKER aarzelt dus ook niet, op voorgang van HEEREN, *Engeland*, ons Vaderland, en de overige Constitutionéle Monarchijen van *Europa*, onder de Republikeinsche Regeringsvormen, gelijk *Rusland*, *Pruissen*, enz. (waarom noemt hij *Oostenrijk* niet!) onder de

autokratische, waar nog persoonlijke vrijheid en regt van eigendom bestaat, te rangschikken; maar *China*, *Perzië* en *Turkije* zijn volstrekte Despotiën, hetwelk men bijkans geenen Regeringsvorm kan noemen.

Als slotsom der beschouwing van de staatkundige instellingen der negentiende Eeuw noemt BAKKER de grondstelling, dat de Souvereiniteit in den boezem des *Staats* zelven, en niet op een zoogenaamd *goddelijk Regt*, of op de vaderlijke magt, die tusschen volwassenen niet te pas komt, berust; doch, daar het Volk zelf deze oppermagt niet kan uitoefenen, moet zij *overgedragen* worden, het zij aan éénen, het zij aan eenigen, het zij aan meerderen. Het voordeeligst voor de belangen van den Staat is, wanneer zij gesplitst wordt, zoodat één persoon de Uitvoerende, met een gedeelte der Wetgevende Magt bezitte (dewijl hij zonder dit laatste slechts een Minister zou zijn), terwijl het andere gedeelte der Wetgevende Magt aan de Vertegenwoordigers des Volks, en wel, uit hoofde der mogelijke botsingen met de Uitvoerende Magt, liefst aan twee Kamers, waarvan de eene als 't ware de rol van bemiddelaarster speelt, wordt opgedragen, en de Regterlijke Magt onafhankelijk zij. Men gaat hierbij op gronden van ondervinding te werk, en verdiept zich niet in nuttelooze bespiegelingen over een zoogenaamd Maatschappelijk Verdrag. De stellingen van BILDERDIJK worden met ernst en waardigheid, hoewel met achting voor 's mans groote talenten, wederlegd; maar die van den *Renegaat* HALLER, die de menschelijke vrijheid ontkent, het regt van den sterksten predikt, en de grondstellingen, waardoor onze WILLEM I en HENDRIK IV in *Frankrijk* vermoord zijn, goedkeurt, deze behoeven geene wederlegging; de opnoeming alleen is genoegzaam, om ze te doen verfoeijen. (BILDERDIJK, hoe sterk ook naar het oude en Middeleeuwsche overhellende, *kan* niet tot de laagte van HALLER zinken; daartegen waarborgt hem het *Protestantismus*.)

Ten slotte ontmoeten wij eenen *blik op den staatkundigen toestand des menschdoms*, die een zeer scherp en ge-

Digitized by Google

oefend oog verraadt. De Schrijver doorloopt de thans bestaande Rijken van het despotieke *China* in 't Oosten tot het nu bijkans geheel Republikeinsche *Amerika* in 't Westen; hij toont daarbij, dat *Frankrijk*, zoo lang het tegenwoordige *Machiavellistische* Ministerie dagelijks ongestraft het *Charter* of de Grondwet schendt, eigenlijk den naam van *Constitutionéle Monarchij* niet verdient, (boven, op bl. 171, had hij het onder de Republikeinsche Regeringsvormen geplaatst; doch dit was *jure*, hier is het *facto*.) Hij spreekt van den geest der beschaafde standen in *Europa*, en noemt dien *vrijheidlievend*, maar niet *demokratisch*, zoodat dezelve *de Vorstelijke Regering met de vrijheid in den staatsvorm vereenigd begeert*. De Republieken zijn, bij het toenemen der Constitutionéle Monarchijen, verminderd, en de eenige nog bestaande, *Zwitserland*, waartoe ook *Geneve* behoort, heeft alle magt verloren. (In het weleer vrije *Zwitserland* heeft immers *Oostenrijk* alle *Italiaansche* vlugtelingen, die zijne sombere achterdocht vervolgde, *eene vrijplaats doen ontzeggen*, die de *Emigranten* zelfs ten tijde van ROBESPIERRE genoten!!!) Eindelijk wordt nog een hartig woord (hoewel altijd in den toon der bescheidenheid) van den invloed der Roomsche kerk, der *Jezuiten*, het *Heilige Verbond*, deszelfs beloften en daden, de handelwijze omtrent *Spanje*, *Italië* en *Griekenland* gezegd.

Wij gelooven, na dit verslag, niets meer noodig te hebben, om dit boek ten sterkste aan alle onze lezers aan te bevelen. Bij eenen tweeden druk, dien wij hartelijk verlangen dat dit werk zal beléven, geven wij den geachten Schrijver in bedenking, of hij zijne opgave der hedendaagsche, meer juiste begrippen omtrent de betrekking tusschen volk en bestuurders, als kenmerk des Regeringsvorms, in plaats van aantal der Regenten, (bl. 168, 172) niet liever in het 19de Hoofdstuk, en dus onder de gevoelens der staatkundigen van de 19de Eeuw, zou plaatsen, dan tusschen LOCKE en MONTESQUIEU. De reden, die hij daarvoor geeft, komt ons

Digitized by Google

min overtuigend voor. — Drukfouten hebben wij genoegzaam niet opgemerkt, behalve, op bl. 172: *zur ewigen Frieden;* lees: *zum ewigen Frieden.*

Gedenkschriften eener Gevangenschap onder de Wilden van Noord-Amerika, van de vroegste kindschheid tot op den negentienjarigen ouderdom; met eene beschrijving van derzelver zeden en gebruiken, benevens eenige bijzonderheden, betreffende de landstreek ten westen van den Missisippi. Door JOHN D. HUNTER. *Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1824. *In gr. 8vo. IV en* 315 *bl. f* 2-40.

Hoezeer het niet op den titel vermeld wordt, is dit werk uit het *Engelsch* vertaald. Dit verdiende het allezins; doch het ware te wenschen geweest, dat de vertaler de lezing had willen veraangenamen, die nu dikwijls zeer stroef en stootend is, vooral door de onmatige lengte van volzinnen. En, hoe vele feilen hinderden ons, die wij niet als druk-, maar als taalfouten moeten aanzien! Wij willen daarbij niet stilstaan, opdat wij het werk van HUNTER, dat, aan meer dan ééne zijde, hoogstbelangrijk is, nader mogen doen kennen. De schrijver, die van zijne afkomst niets weet, heeft zich op kaap *Girardeau* dien naam gegeven, waarmede de wilden hem als *den jager* genoemd hadden, en naar zekeren weldoener JOHN DUNN zijne voornamen aangenomen.

De grootste helft des boeks verhaalt zijne lotgevallen, op den titel vermeld. Het zal zeker den lezer spijten, dat hij niet te weten mag komen, hoe het den schrijver, na zijn verkeer onder de wilden, vervolgens gegaan zij. Het zoude jammer zijn, dat het, onvermijdelijk, drooge verhaal van reistogten enz. den lezer verveelde, en alzoo tevens beroofde van veel wetenswaardigs, hier ook weder regt *naïf* voorgedragen. In de vroegste kindschheid door de *Kiokapoes* gevangen, vervolgens door de *Pawnezen*, en daarna door de *Kansasche* wilden, eindelijk gekomen in eene bende der *Osagen*, deed HUNTER verscheidene reizen, van welke het berigt altijd min of meer merkwaardig is, onder anderen eene, met 30 jagers en eenige *squaws* (vrouwen van wilden), naar de *Groote Osage-rivier*, op welke men hem niet vergezellen kan zonder innige deelneming en verbazing. Teruggekeerd,

Digitized by Google

vergezelt bij zekeren *Spanjaard*, of *halven Indiaan*, MANUEL LISA, die, met anderen, tot eene handelsexpeditie, de *Missouri* afgezonden was. Velen, alle de *Kanza's* verlieten spoedig dezen togt; maar HUNTER, die aan den stam der *Osagen*, waar hij eene teederlievende moeder en zuster had gevonden, meer dan aan dien der *Kanza's* gehecht was, bleef met de *Osagen* denzelven voortzetten. Spoedig, echter, scheidden zich deze *tien* en HUNTER van LISA ook af, uit hoofde van gerezen misnoegen, togen terug, en kwamen, wonderbaar behouden, na allerhande gevaren, bijzonder van sneeuw, wolven enz., doorgestaan te hebben, bij de *Osagen* aan, waar zij verscheidene blanke handelslieden en jagers aantroffen, onder anderen een' Kolonel WATKINS. Met eenige *Osagen* ter jagt zijnde, bezoeken eenigen de legerplaats van dezen, die hun, helaas! te veel sterken drank laat inruilen, en bragten een' Franschen koopman om, wien zij *scalpeerden* (de huid van de herse̊npan afrukten) en wiens legerplaats zij van alles beroofden. Tot de hunnen teruggekeerd, wordt het plan vastgesteld, om WATKINS en zijne gansche partij te verdelgen. HUNTER waagt het, dezen te waarschuwen tegen zijn onvermijdelijk lot, hetwelk hij niet zonder groot gevaar gedaan kreeg. Bij dezen gekomen, ontwaakt bijna berouw over zijn gedrag, en hij verlaat hem eindelijk tot deszelfs groote spijt, terwijl hij nu geheel op zichzelven stond, aan terugkeeren tot de *Osagen* niet kunnende denken. Verscheidene maansverwisselingen bragt hij nu in eenzamen toestand door; hoe? dat moet men hemzelven hooren vertellen: het verhaal daarvan bevat verscheidene treffende bijzonderheden. Eindelijk ontmoet hij vijf menschen, blanken, op reis om de voordeeligste plaatsen tot bekoming van pelterijen op te zoeken. Hen vergezelt hij naar hunne legerplaats, *Flees*. Het is hier, dat hij den eersten stap naar het beschaafde leven doet, zich in Europesche kleeding steekt, en eenige Engelsche woorden leert. Van hier, waar hij weder eene akelige ondervinding had van eeniger wilden (*Delawares*) wreedheid, eene markt opzoekende, komt hij op *Maxwell's*-fort, waar hij voor zijne pelterijen verscheidene bestellingen ontving, maar wordt op de snoodste wijze bedrogen, en zijn afkeer van de blanken zoo gesterkt, dat geene redenen in staat waren, om hem van zijn voornemen af te brengen, om naar de *Kanza's*-steden terug te keeren, waar hij zich te voren ophield. Te *Flees* gekomen, besluit

hij, op de herinnering, dat zijn verlaten van de blanken een' overgang tot de *Delawares* te kennen gaf, wier erfgrond hij moest overtrekken, tot eene andere rigting van zijnen togt. Twee jonge lieden bragten hem echter van denzelven af, die hij naar de *St. Francis*-rivier, om jagtstreken op te zoeken, vergezelt. Zij komen in eene kleine Fransche volkplanting, waar hem eene Fransche bejaarde vrouw tot het Roomsch-katholijk geloof vruchteloos poogt te bewegen. Zijne pelterijen te *Natches* verkocht hebbende, verbond hij zich, met zijne reisgenooten, als varensman aan eenige *Kentuckiërs*, die naar *Nieuw-Orleans* voeren, van waar hij op kaap *Girardeau* komt, waar hij zes weken aan het leeren der Engelsche taal besteedt. Naar *Boon's Lick*, terug naar *St. Louis*, *Nieuw-Orleans* en *Natches* gereisd, waar hij berekent, ongeveer drie jaren zijne studiën voortgezet te hebben; 's winters echter jagende en pelterijen verzamelende, die hij te *Nieuw-Orleans* verkocht, waar hij den Kolonel WATKINS weder ontmoette. Zijne zucht tot wetenschappelijke oefening, door den achtingwaardigen WYATT, hem op *Maxwell's*-fort dierbaar geworden, opgewekt, verliet hem niet. Aan dezen man had hij, vooral wat zijne godsdienstige kennis betreft, groote verpligting. In 1821 het *Alleghany*-gebergte overgetrokken, begon HUNTER een nieuw leven; zoo zegt hij, en hier eindigt, tot onze spijt, van hem het geschiedverhaal. Het is echter meer dan een geschiedverhaal, dewijl men zich niet zelden verrast vindt, behalve door welgeteekende tafereelen, ook door opmerkingen van onderscheiden aard; bij voorbeeld, bl. 17: „Het is wel zeer opmerkelijk, dat blanke menschen, onder de wilden opgevoed, meestal onveranderlijk aan derzelver zeden en gebruiken verkleefd blijven, en slechts zelden hen verlaten. Mij zijn zelfs twee voorbeelden bekend van volwassene blanken, die hunne betrekkingen en beschaafde levensmanier vaarwel zeiden, de zeden en gewoonten der wilden aannamen, en daarvan al de pligten vervulden. Dit, echter, had, mijns wetens, niet dan onder de *Cherokezen* plaats." Bl. 56: „Ik zag een aantal blanken, die zich, uit verschillende beweegredenen, tot de *Osagen* vervoegd hadden; onder hen was een geestelijke, die verscheidene malen, door behulp van een' tolk, tot de wilden predikte. De wilden bejegenden hem met grooten eerbied, en luisterden naar hem met diepe aandacht, doch konden, gelijk ik hen naderhand hoorde zeggen, zijne leeringen niet be-

Digitized by Google

grijpen. Het zal hier voegzaam zijn aan te merken, dat de wilden, bij hunne eigene beraadslagingen, gewoon zijn, om nooit meer dan één te gelijk het woord te voeren, terwijl de overigen onveranderlijk met geduld en oplettendheid luisteren, tot dat het hunne beurt wordt te spreken. Deze eerbied wordt nog meer jegens vreemdelingen in acht genomen, en de geringste afwijking daarvan zoude door hen voor hoogst-beleedigend gehouden worden. Het is deze trek van het *Indiaansche* karakter, die vele zendelingen ten onregte meenen doet, dat zij een' ernstigen indruk op de gemoederen hebben gemaakt, waaruit dan zeer vele overdrevene berigten van der *Indianen* bekeering ontstaan zijn."

Achter het verhaal van des schrijvers *gevangenschap* ezv. vindt men nog eene *natuurkundige beschrijving van de Missouri en Arkansas*-landen. Deze benaming is echter niet volstrekt juist. Het eerste hoofdstuk toch alleen gaat over de uitgestrektheid, den bodem en de luchtstreek dier gewesten; het tweede beschouwt der wilden natuurlijken en zedelijken toestand; in een derde leest men van hunne denkbeelden van eene Godsregering, over godsdienst, goede en kwade geesten, de zielsverhuizing; voorts van hunne godsdienstgebruiken, profeten, priesters, artsen, van droomen ezv.; het vierde hoofdstuk handelt over de vrijerij, het huwelijk, de veelwijverij, echtscheiding, instandhouding der familiën, aanneming van kinderen, namen, verzorging der behoeftigen, kranken, onder de wilden; het vijfde over hunne vaderlandsliefde, oorlogzuchtigheid, krijgsgebruiken, ezv. Ons met moeite wederhoudende van de mededeeling uit zoo veel, als wij hier met genoegen lezen, en waarvan de kennis zoo zeer belangrijk is, willen wij toch ons verslag voor onze lezers veraangenamen, door uit het zesde hoofdstuk, getiteld: *Indiaansche anekdoten*, het volgende, ten besluite, af te schrijven:

„Een *Franschman*, die de gewoonte had van met de wilden te handelen, bragt, onder andere waren, (ten jare 1819) eene hoeveelheid buskruid mede; maar de wilden waren daarvan door het verruilen van hunne meeste pelterijen reeds voorzien, en bestemden het overige van hunnen voorraad tot het koopen van andere benoodigdheden. De *Franschman*, echter, meest alle zijne waren, behalve dit buskruid, verkocht hebbende, en vreezende dat hij er mede zoude blijven zitten, had alle kunstgrepen in het werk gesteld, om

Digitized by Google

hen te nopen om het van hem in te ruilen, doch zonder vrucht, tot dat hunne nieuwsgierigheid hem daartoe de gelegenheid aanbood. Onder andere vernuftige vragen, wenschten zij ook te weten, *hoe de blanken het buskruid maakten*. De hoop, om een' voordeeligen koop te sluiten, maakte hem vindingrijk. Hij zeide hun, dat de blanken het op de velden zaaiden, even als koorn of tabak, en met weinige ponden groote inzamelingen konden doen. De wilden waren daarover zeer verheugd, en elk, die eene beverhuid konde bijbrengen, kocht van hem, tegen hoogen prijs, voor zoo ver zijne pelterij strekte, zoodat de *Franschman* zeer spoedig van zijn kruid ontslagen was, en met grooten buit huiswaarts spoedde. De blijde wilden sloegen dadelijk handen aan 't werk, en kozen een stuk gronds uit voor hun nieuw plantsoen. Na het land in staat gesteld te hebben, *zaaiden zij er het buskruid in*. Zij omheinden de plaats, opdat dezelve niet door hunne paarden, of wilde dieren, mogt vertreden worden. Van tijd tot tijd gingen zij zien, of het gewas opkwam. Na verloop van eenige weken ziende, dat er niets van hunnen koop kwam, zeide een hunner grijsaards, die wijzer was dan de overigen, *dat het een* Franschman *was geweest, van wien zij het kruid gekocht hadden*. Deze wenk was genoegzaam om verstaan te worden; zij begrepen nu allen bedrogen te zijn geweest, en besloten, om de eerste gelegenheid, om zich te wreken, te baat te nemen. Men houde in het oog, dat, wanneer iemand een' wilde beleedigt, deze de bitterste vijandschap tegen diens gansche natie opvat. Niet lang daarna kwam een ander *Franschman* bij denzelfden stam met eene partij drooge waren. Hij kreeg van de opperhoofden verlof om die te verkoopen; een hunner stond hem daartoe het gebruik van zijne eigene hut toe. De vlijtige kramer opende zijne balen, en, toen de goederen uitgepakt waren, kwamen de jonge krijgslieden dezelve bezien, doch allen, die door den vorigen *Franschman* bedrogen waren geweest, vielen op den koopman aan, en maakten zich meester van alle zijne goederen. Hij beklaagde zich daarover bitter bij het opperhoofd en vraagde voldoening. Doch deze antwoordde hem zeer deftig, *dat hij, zonder twijfel, zoude betaald worden, doch wachten moest tot na den aanstaanden buskruid-oogst*. Meer kon hij niet verwerven, en zoo vertrok hij, doch zonder den rijkdom aan pelterijen, waarmede hij zich gevleid had."

Digitized by Google

Geschiedenis van NAPOLEON *en het groote Leger gedurende het jaar* 1812, *door den Generaal Grave* DE SÉGUR. *Uit het Fransch. IIIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1825. *In gr. 8vo. 279 Bl. f* 3-:-.

Van de twee eerste Deelen dezes uitmuntenden werks in No. XV (December) des vorigen jaars verslag gedaan hebbende, kunnen wij volstaan met te zeggen, dat dezelve de grootste rampen des *Franschen* legers, van de terugkomst bij *Smolensk* af tot achter *Wilna*, behelzen. Wij vinden hier de overvleugeling van NAPOLEON door WITTGENSTEIN en TSCHITSCHAGOFF; den heerlijken aftogt en de onverwachte redding van NEY; het onheil der *Franschen* aan de *Berezina*, hetwelk beslissend zou geweest zijn zonder het onbegrijpelijk dralen van den ouden KUTUSOFF, die alles van den winter alleen verwachtte, en daardoor NAPOLEON zelv', als in eene soort van zegepraal, liet ontsnappen; de verschrikkelijke tooneelen, die plaats hadden *na* den aftogt, of liever de vlugt, van NAPOLEON, die hij onder den schijn van noodzakelijken spoed en geheimhouding, tot ontsnapping aan *Pruissen* en het aanvoeren van nieuwe manschap, vernomde. Toen begon het toppunt van koude, honger en ellende het reeds halfvernielde leger te ontbinden. Slechts één tooneel ter proeve: „ Op het licht der vuren snelden er den geheelen nacht nieuwe geraamten toe, welke door de eerstgekomenen afgeweerd werden. Die rampzaligen zwierven van het eene *bivouak* naar het andere, tot dat zij, door koude en wanhoop overmand, zichzelve begaven. Dan leiden zij zich achter den cirkel hunner meer gelukkige medgezellen neder, en kwamen er om. Zonder krachten om de hooge dennenboomen uit het woud neder te vellen, wendden eenigen vruchtelooze pogingen aan, om er den voet van in brand te steken; maar spoedig overviel hen de dood rondom die boomen in allerlei houdingen. Onder de uitgestrekte mestloodsen, welke op eenige plaatsen langs den weg stonden, zag men nog grooter afgrijselijkheden. Soldaten en Officieren stortten er binnen, en hoopten zich, als runderen, rondom eenige vuren tegen elkander: de levenden konden de dooden niet van de haardstede verwijderen; zij plaatsten zich op dezelve, om er op hunne beurt om te komen, en tot doodbed van nieuwe slagtoffers te verstrekken. Zij slechtten de van droog hout

zamengestelde muren, of beschutteden er hunne *bivouakken* mede. Spoedig vloegen de vlammen in die woningen over, en de soldaten, die er zich in bevonden, reeds half dood van koude, werden er door het vuur afgemaakt. In het gehucht *Joupranoru*, waar het slechts één uur verschilde, of de Keizer ware in handen van den *Russischen* partijganger SOSLAWIN gevallen, staken de soldaten nog onbeschadigde huizen in den brand, om zich eenige oogenblikken te verwarmen. De flikkering van die vlammen lokte ongelukkigen aan, welke door den hevigsten graad van koude en smart tot uitzinnigheid gebragt waren; zij schoten als woedenden toe, *en stortten zich met een helsch tandengeknars en gelaat in die hevige vuren, in welke zij met verschrikkelijke stuiptrekkingen omkwamen.* Hunne uitgehongerde medgezellen zagen dit zonder afgrijzen aan; er waren er zelfs, welke die misvormde en door de vlammen geroosterde ligchamen naar zich toe sleepten, *en het is maar al te waar, dat zij dit gruwelijk voedsel aan hunnen mond durfden brengen!"* — De ramp bij *Wilna* voltooide zoo veel ellende. En deze ramp was het gevolg van eenen volstrekt onnoodigen, uit louter heerschzucht ondernomenen oorlog! En de roekelooze bewerker van zoo veel ellende, die de zijnen in het oogenblik des nijpendsten gevaars begeeft, zich te *Parijs* bij een goed vuur in de handen wrijft, en, terwijl zijne soldaten zich levend verbranden, om niet te bevriezen, uitroept: *Het is hier toch beter dan aan de Berezina!* — zulk een man heet nog bij sommigen GROOT!

Woordenboek der Nederduitsche Synonimen, *door* P. WEILAND *en* G. N. LANDRÉ. *IIden Deels 1ste Stuk. D—G. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. *In gr. 8vo.* 224 *Bl. f* 2-50.

Velen, die dit stuk ter hand nemen, ook om het achtereen door te lezen, waartoe het zoo zeer geschikt is, dat men vergeet in een Woordenboek bezig te zijn, zullen zich met ons verwonderen moeten over de nederige eenvoudigheid, met welke eene zoo rijke wetenschappelijke kennis en een zoo diep wijsgeerig oordeel te voorschijn treedt. Met vele duidelijkheid en juistheid wordt alles bevattelijk gemaakt, en onderscheiden, wat behoort, zoodat elk, ook bij

Digitized by Google

de schijnbaarste gelijkheid, het onderscheid der beteekenissen van de woorden, en de redenen voor hetzelve, met overtuiging, somtijds met verrassing en een waar vermaak, voor oogen heeft. Inderdaad, een *klassiek* werk, hoedanig dit is, van dien aard en van zoo groote moeijelijkheid, hetwelk eene zoo behagelijke voordragt volhoudt, alle stroefheid vermijdende, den leeslust onderhoudende terwijl het het oordeel scherpt, en vermakende terwijl het leert, — dit, wij bekennen het, is een even verdienstelijk als buitengemeen verschijnsel. Wij beloven ons van deze manier van voordragt veel goeds ter bevordering van den smaak voor onze taal- en letterkunde. Een boek voor geleerden, en tevens een volksboek, mogen wij het noemen.

Vooral hebben wij moeten prijzen, hetwelk ongemeen der beknoptheid dienstig zijn moest, de schikking en scheiding bij en van elkander der woorden, die, als zin-verwanten, al of niet bijeen behooren geplaatst te worden, en de geheele weglating der behandeling van eene andere beteekenis dan die, waardoor een woord met anderen in die verwantschap van zin komt. Zoo komt, om uit vele bewijzen een eenig te noemen, *erkentenis*, in de beteekenis van besef en overtuiging, ezv. zonder de betuiging daarvan, in geene aanmerking, bij het onderscheid tusschen *dank*, *dankbaarheid*, *erkentenis*, en *erkentelijkheid*. Hadden wij evenwel bij *daad*, *inderdaad*, *dadelijk*, *werkelijk* niet voegzaam *wezenlijk* ook kunnen aantreffen; bij *doorboren*, *doorsteken*, ook *doorpriemen*; bij *doorbrengen*, *verdoen*, *verkwisten* ezv. insgelijks *opmaken*, *doorlappen*? Aan *verstand* hadden wij ook gaarne eene plaats toegestaan bij *doorzigt*, *begrip* ezv.: hoe menigmaal toch zegt men, „tot regt verstand hiervan eene aanmerking maken," gelijk „tot regt begrip"! *Uitharden*, dat toch ook in genoegzaam gebruik is, om in aanmerking te komen, zochten wij te vergeefs op bl. 1005 *toestaan*, bij *dulden*, *gedoogen*, *toelaten* ezv.; *dommelen*, bij *dutten* ezv.; *kost*, bij *eten* ezv. *Fier* meenden wij toch zeker, dat ter behandeling had moeten opgenomen zijn geworden. Doch, hoezeer wij meer, hetwelk wij niet dachten te zullen gemist hebben, hadden opgeteekend, wij zijn te hoog ingenomen met het zoo veel meerdere, dat we hier hebben gevonden, en dat we bekennen hier geleerd te hebben, dan dat wij door verdere opgave zelfs den minsten schijn van vitzucht op ons willen brengen. Intusschen kunnen wij geacht

worden den Schrijveren dienst te doen met hen op dit overgeslagene opmerkzaam te maken, ten einde zij, door bijvoegselen, hun voortreffelijk werk volmaken mogen. Hierom alleen onderwerpen wij, met die bescheidenheid, welke aan de vrijheid in het rijk der waarheid en der wetenschappen voegt, nog ééne bedenking vooral aan der Schrijveren oordeel. Zij betreft het woord *genegen*, bl. 207, van *nijgen* afgeleid, uit hoffelijkheid of eerbied, het ligchaam, door buiging van de knieën, eenigzins naar de aarde bewegen. (Zie ook het *Taalkundig Woordenboek* van WEILAND.) Is deze afleiding, zoo al niet aan twijfel onderworpen, dan nog wel voldoende ten bewijze, dat het woord, op het onligchamelijke overgebragt, het algemeenste de liefde jegens anderen uitdrukt, onbepaald door onderscheid van stand? Het gebruik heeft hier, dunkt ons, al vrij wat gezag, en men lette eens op *toegenegen*, dat eene meerdere mate van *genegenheid* aanduidt, en, al wierd het van *toenijgen* afgeleid, toch zoo heel veel niet verschilt van *toeneiging*, door WEILAND zelven, in zijn *Taalk. Woordenb.*, met *genegenheid* verwisseld. Liever, dan het oorspronkelijk eerbiedige jegens meerderen overgebragt te oordeelen tot de gezindheid jegens meerderen en minderen, zouden wij alleen de laatsten bij dit woord als de voorwerpen beschouwen. Wij meenen, dat, indien de Heer WEILAND of LANDRÉ eens van een' letterzetters-jongen een briefje ontving, geteekend: „uw genegen dienaar," gelijk onlangs de Recensent, de ongepastheid daarvan, bij alle nederigheid, hun blijken zoude, niet wanneer zij aan den goeden jongen zoo zichzelve noemden.

Waar *dikmaals*, *dikwerf*, *dikwijls*, *menigmaal*, *menigwerf*, *vaak* behandeld wordt, leest men van het laatste, dat het, met het Hoogduitsche *fach* in *einfach*, *vielfach*, van denzelfden oorsprong schijnt, meer, dan een der overige woorden, eene hoeveelheid van zaken, of de herhaling der zelfde zaak, aanduidt, en *tot het gebruik der redenaars en dichters bepaald is*. In *Drenthe* evenwel is dit woord althans niet minder dan *dikwijls* heel gemeenzaam in de gewone zamenleving. De vermelding dezer provincie geeft Recensent aanleiding, om, bij hetgeen men vindt over *dochter*, *deern*, *Jonkvrouw*, *Juffer*, *Jufvrouw*, *Mejufvrouw*, *maagd*, *meid*, *meisje*, nog dit te voegen: zoo zorgvuldig neemt men in *Drenthe* en in *Vriesland* het onderscheid tusschen *Juffer* en *Jufvrouw* in acht, dat *nimmer* door het eerste eene gehuwde, *nooit* door het an-

Digitized by Google

dere eene ongehuwde wordt aangeduid. — „ *Zuipen*," zoo lezen wij bl. 117, „ ziet op de beestachtige wijze, waarop vele overmatige *drinkers* den drank tot zich nemen; want zuipen is eigenlijk vocht met geruisch inzwelgen, gelijk het vee doet. *Zuipers* vindt men tegenwoordig bijna uitsluitend in de lagere volksklassen." Te platten lande; in het Sticht van *Utrecht* althans, heeft het Recensent bijgewoond, en in *Zuid-Holland*, meent hij, ook, bedoelen de boeren en boerinnen door *zuipen* warm bier *drinken*, ook zonder dat zij zich te buiten gaan, 's avonds na de begrafenis van een der buren. Een *zoopje* plagten ook zij te zeggen, die al heel wat minder sterken drank namen, dan menigeen, die het nu met een *flokje* doet.

Doch, waarheen? Onze uitweiding is een gevolg van het vermaak, waarmede wij dit stuk lazen, uit hetwelk wij gaarne nog wat mededeelden, waartoe wij bestemd hadden, of „ *dat*, *hetgeen*, *hetwelk*," of het reeds aangehaalde „ *dikmaals* ezv." of „ *ding*, *zaak*, *wezen*," of „ *geest*, *gemoed*, *hart*, *ziel*," of „ *geleerd*, *wijs*, *verstandig*," of „ *dwaas*, *dom*, *krankzinnig*, *mal*, *onnoozel*, *onverstandig*, *gek*, *zinneloos*, *zot*." Maar — alles is even belangrijk en schoon. Uit het laatste artikel alleen dit ter proeve: „ *Onnoozel*, hetwelk ook voor onschuldig gebezigd wordt, duidt eigenlijk eenen staat van kindschheid aan, en is de eigenschap van eenen eenvoudigen, onbedrevenen. *Onnoozel* is hij, derhalve, die, schoon reeds tot mannelijke jaren gekomen, echter zoo spreekt en handelt, even als een kind, dat nog het gebruik zijner verstandelijke vermogens niet heeft; en hetgeen in den mond van een kind *naïf* zou kunnen geacht worden, is in den mond van eenen volwassenen *onnoozel*. Wanneer een kind eenen Roomschkatholijken priester vraagde: of deszelfs vader ook priester geweest ware, zou dit eene aardige vraag zijn, waarover men konde lagchen; geschiedde deze vraag echter door eenen volwassenen, [wel te verstaan in ernst, en niet met ketterschen spot met den *Geestelijke*; dit voegen *wij* er bij] dan was zij eene onnoozele vraag," ezv.

Digitized by Google

FILIPS VAN EGMOND. *Treurspel.* Door HENDRIK HARMEN KLIJN, *Lid van het Koninklijk Instituut, van de Koninklijke Akademie van beeldende Kunsten te Amsterdam, enz. enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1826. *In gr. 8vo. VII en 119 Bl. f* 1-40.

„In de hoofdpersonen van een Treurspel moeten wij de zedelijke kracht der menschelijke natuur kunnen bewonderen, ofschoon wij de wijze, waarop zij deze kracht aanwenden, niet altijd mogen goedkeuren. Echte tragische karakters bezitten iets ongewoons, iets koens, iets geweldigs, dat hen boven de maat der alledaagsche menschheid verheft; zij moeten groot zijn, zoo wel in hunne deugden, als hunne gebreken." Zoo omtrent uit zich een der smaakvolste kunstregters (BOUTERWEEK, *Aesthetik*, Th. II, S. 223); en wel niemand, die eenig denkbeeld er van heeft, wat eigenlijk een Treurspel zijn moet, zal dezen hoofdregel willen tegenspreken. De hoofdpersoon in deze dichtsoort mag wel misdadig, maar nimmer zwak, nimmer karakterloos zijn; want alsdan zal hij, in plaats van belang, van bewondering op te wekken, op zijn hoogst een medēdoogen der verachting inboezemen; en er is wel geen gevoel, dat minder poëtisch is dan dit, en meer strijdig met de uitwerking, welke ieder Treurspeldichter in zijne aanschouwers moet trachten op te wekken. Uit dit standpunt, hetwelk wij voor het éénige juiste meenen te mogen houden, beschouwd, schijnt ons de persoon van FILIPS VAN EGMOND, zoo als ten minste de Heer KLIJN hem geteekend heeft, ten eenemaal ongeschikt, om de hoofdrol in een Treurspel te vervullen. Hij wordt in het eerste Bedrijf ten tooneele gevoerd als een hooghartig verrader, die, uit eerzucht en liefde tot zijne vrouw, de heilige zaak, voor welke zijn vader op het schavot stierf, opoffert, en dezen zijnen omkeer door eene groote daad bezegelt, door de overrompeling van *Brussel.* Had de Dichter dit karakter volgehouden, hem slechts op het einde des stuks, bij de ontknooping, zijne schanddaad doen inzien, en hem, door eene goed bijgebragte (*gemotiveerde*) wroeging verteerd, zijne toevlugt doen zoeken in eenen heldhaftigen dood of een ander heldenmoedig besluit; dan ware hij misschien een geschikte hoofdpersoon geworden

voor het Treurspel. Maar thans komt hij, terstond na het plegen zijner wandaad, reeds in het tweede Bedrijf, op de harteiijke toespraak zijner moeder, tot inkeer; doch zijne verbetering is van geen langer duur: PARMA haalt hem, in het derde, spoedig over, om, aan het hoofd der *Spanjaarden*, een oproer, dat inmiddels onder de burgerij uitgebroken is, te dempen. EGMOND doet dit met den meestmogelijken ijver; maar, op de markt ingesloten en door de burgers van alle zijden bekneld, die hem schimpend toeriepen, *of hij het graf zijns onthoofden vaders kwam bezoeken*, grijpt hem de gewetensangst aan; hij ontvlugt op het oogenblik, dat PARMA aanrukt om hem te verlossen, en ijlt naar zijne moeder, waar hij thans Koning FILIPS en al de *Spanjaarden* vervloekt. Doch PARMA volgt hem, dreigt en vleit, vertoont hem in de verte het lokaas eener Landvoogdij; en terstond rukt onze EGMOND weêr aan het hoofd der genen, die hij pas vervloekt had, uit, om het ontzet, dat van buiten op kwam dagen, te bestrijden. Hij vecht dapper; maar zijne benden verlaten hem, en men ziet hem,

Alleen, de ontvlamde drift van onze krijgsmagt tarten.

Dan, dit baat hem niet; de gevlugte *Spanjaarden* roepen *verraad*, grijpen hunnen aanvoerder, die toch kort te voren gezegd werd alleen overgebleven te zijn, en wonden hem doodelijk. Nu wordt hij door de overwinnende burgers opgenomen en naar zijne moeder gevoerd, waar hij zoo lang om vergeving smeekt, dat hij dezelve van den aanvoerder der Burgerij in naam des Vaderlands, van den Staatsgezinden Bisschop in naam van den Godsdienst, en eindelijk ook van zijne moeder verkrijgt, waarna hij sterft, en met zijnen dood het stuk doet eindigen. Wij vragen het: wie kan eenen zoo weifelend en karakterloos mensch, die zelfs in de gewone zamenleving geen' schrik, maar slechts verachting zou inboezemen, als hoofdpersoon in een Treurspel duiden en verdragen?

Het smart ons innig, dat het karakter van EGMOND zoo geheel mislukt is, en het verwondert ons tevens, dewijl en de listige PARMA, en de hooghartige en vaderlandlievende moeder van EGMOND, SABINA, zoo fiksch geteekend, en ook de overige handelende personen allen goed gekozen zijn. Daarenboven kunnen wij niet regt begrijpen, hoe de Heer KLIJN er toe gekomen zij, om zijnen held dusdanig af

te teekenen, daar, hetgeen de Geschiedschrijvers ons van hem geboekt hebben, daartoe geene de minste aanleiding gaf. Hij wordt bij VAN METEREN en WAGENAAR voorgesteld als een verrader, maar tevens als iemand, die volhardde in zijn besluit, en, ook bij de mislukking van zijnen aanslag, eene heldhaftige geestkracht toonde. Zeker mag de Dichter de Geschiedenis kneden naar zijn plan en zijne behoefte; maar nimmer zóó, dat hij dezelve ondichterlijker make, dan zij wezenlijk is. Ons komt het voor, dat de Heer KLIJN de gestadige weifeling van zijnen hoofdpersoon noodig had, om zijne vijf Bedrijven behoorlijk te vullen; maar dit (en de Dichter gaf te vele bewijzen van het tegendeel) zou armoede van vinding verraden. Veel beter ware het geweest, om, indien men dan toch dit onderwerp behandelen *wilde*, en hetzelve door schikking en toevoeging volstrekt tot geene vijf Bedrijven te brengen ware, de *Fransche* treurspelwetten te laten varen, en zich tot drie Bedrijven bepaald te hebben. Doch, reeds aanmerkingen genoeg! Zoo kan een enkele misgreep een geheel, dat anders schoon zoude zijn, ten eenemaal ontsieren. En deze misgreep schijnt alleen oorspronkelijk uit eene verkeerde opvatting van het wezen des Treurspels, geenszins althans uit het gemis van dichterlijke talenten; want op verscheidene plaatsen vindt men heerlijke partijen, b. v. de uitspraak van PARMA, op bl. 50:

De staatkunde is die kracht, die zich in nevlen hult,
Die in 't verborgen werkt en zoo haar taak vervult, enz.

het geheele derde Tooneel van het vierde Bedrijf, de tweespraak tusschen PARMA en EGMOND behelzende, en meer andere.

De dichterlijke uitdrukking is, over het algemeen, edel en gespierd. Enkele vlekjes zouden er, gelijk in ieder dichtstuk van langeren adem, te vinden zijn; maar wij willen niet angstig naar dezelve zoeken, vooral daar wij, uit liefde tot de kunst, reeds meerdere regten aan de kritiek hebben moeten afstaan, dan wij gaarne aan dezelve inruimden. Doch zal de letterkundige beoordeeling iets anders zijn dan een verachtelijk werktuig der vooringenomenheid of des nijds, dan moet zij blind zijn voor de namen der Schrijvers, maar scherpziende op hunne werken, en vriend of onbekende gelijk zijn in haar oog.

Digitized by Google

ROMANS VAN SIR WALTER SCOTT.

In No. II onzer *Letteroeff.* van dit jaar gaven wij kort verslag van den aanvang van een paar Romans van dezen ook reeds bij ons geliefkoosden Veelschrijver: daar ons de vervolgen nu ter hand komen, willen wij er dadelijk verslag van doen.

Het Hart van Mid-Lothian, of de Gevangenis van Edenburg. IIIde Deel Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1825. *In gr. 8vo.* 354 *Bl. f* 3 - :

De lezer, die zeker groot belang stelt in het lot van EFFIE DEANS, ziet hier, dat en op welk eene wijze het harer beminnelijke zuster gelukte, haar te redden van het schavot en de doodstraf. Zij ontsnapt echter weldra haren vader, en raakt met haren verleider naar het vasteland, waar zij de noodige beschaving ontvangt, en, na weinige jaren met hem gehuwd, als eene aanzienlijke Dame in Engeland, weder eens in Schotland, terugkomt, en in overvloed en grootheid leeft. Het lot harer waardige zuster was minder schitterend; zij vond bij het huwelijk met een haar beminnend Geestelijke een ruim bestaan en een allergelukkigst lot. Haar goed en uitmuntend karakter, naar het leven geteekend, boezemt iederen lezer liefde en eerbied in. Het einde der geschiedenis is verschrikkelijk: de echtgenoot van EFFIE, wiens vroeger leven door velerlei misdaden gebrandmerkt was, is steeds ter prooije aan fellen gewetensangst, en wordt eindelijk nog vermoord door zijnen eigenen zoon, dat kind der misdaad, hetwelk het onschuldige meisje bijna op het schavot had gebragt, en dat, zoo vroeg vermist, tot iedere misdaad was opgegroeid. De weduwe, na nog eenige jaren in de groote wereld geleefd te hebben, wierp zich eindelijk in een klooster, en in de armen van het armzaligst bijgeloof. — Zoo moge dan de misdaad, welker gevolgen toch altijd voortduren, eenigen tijdelijken glans bereiken, zij berooft altijd van wezenlijke zielerust en geluk; en de eenvoudige deugd leide al tot mindere aardsche grootheid, zij leidt toch zeker tot inwendigen vrede en vreugd. Dit is de zedeleer van dit verhaal, dat door alle de eigenheden van den Schrijver boven andere van zijne verzierde verhalen nog uitmunt, en boven andere zijner schriften zeker behagen zal.

Digitized by Google

De Oudheidskenner. IIIde Deel. Te Groningen, bij W. *van* Boekeren. 1825. *In gr.* 8*vo.* 252 *Bl. f* 2-40.

Ook van dezen *Oudheidskenner* zal men de ontwikkeling en den afloop van het ingewikkeld verhaal, in hetwelk de belangſtelling tot het einde toe wordt volgehouden, met genoegen lezen. De onbekende jonge en edele man wordt eindelijk herkend als geregtigd tot eenen hoogen rang, dien men hem zeer gaarne gunt; en de ſchoone ISABELLE wordt zijne echtgenoote, ten genoegen nu van haren vader, die alzoo gered wordt uit den uiterſten nood, waarin hij door het bedrog en de list van den ſchatgraver zich geſtort zag. Ieder handelend perſoon, ook de Oudheidskenner, houdt zijn zonderling en hem eigen Schotsch karakter ten einde toe bij uitnemendheid vol. — Wij worden van het mededeelen eener proeve teruggehouden, en achten ons van onze belofte daartoe ontſlagen, door het ontvangen van verſcheidene nieuwe Romans van denzelfden.

Redgauntlet. III Deelen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1825. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 921 *bl. f* 8-40.

Wij vinden in dezen Roman den eigen' ſmaak en alle de meerdere of mindere ſchoonheden en eigenheden, die dezen bekwamen Schrijver kenmerken. Hier en daar echter houdt hij den lezer wel wat lang op, en het komt ons voor, dat het ruwe van de echt Schotſche uitdrukkingen en zeden onder zeker ſlag van gemeen, fatſoenlijk dan of onfatſoenlijk, op den duur, en bijna in iederen Roman, alhoewel wederom op eene andere wijze, herhaald, minder behagen moet. Met dat al, die zeden hebben toch altijd nog iets eigenaardigs, en de teekening der ruwe natuurtooneelen verliest nooit hare ontzagwekkende ſchoonheid.

Het eerſte deel bevat de briefwisſeling tusſchen LATIMER en FAIRFORD, jongelingen met elkander opgevoed, boezemvrienden, beiden braaf en beſcheiden, maar van eene zeer verſchillende inborst. FAIRFORD is de zoon van een naauwgezet, ernſtig man, voor de pleitzaal opgevoed, en nu op het punt van zijne promotie, die hij ook gelukkig bereikt, en wij worden getuigen van zijn eerſte pleitgeding. De vrolijke LATIMER, wiens afkomst onbekend is, op reis naar de Engelſche grenzen, is van de dorre

regtsgeleerdheid een vijand, een vrolijke vriend van avonturen, en in meer dan één geval een regte waaghals. Hij raakt in ongelegenheid, verdwijnt zonder eenig fpoor achter te laten, en is, gelijk men daarna verneemt, door zijnen voogd opgehouden, of liever gevangen. Zijn lot meldt ons het tweede en derde deel, mede deels in brieven; want dagelijks fchreef hij, offchoon hij geen zijner brieven verzenden kon. Zijn vriend verneemt zijne verdwijning en vermoedt zijn ongeval. Nu laat hij zijn roem en pleitgeding in den fteek, en gaat zijnen vriend opzoeken, om al het mogelijke te doen tot zijne redding. Hij doet de reis met een fmokkelfchip; hij raakt zijnen vriend op het fpoor; maar moeijelijk had hij zijne vrijheid bewerkt, of hem ook maar in 't gezigt gekregen, zoo niet het geheele plan was in duigen gefpat. De voogd toch had in hem toevallig ontdekt REDGAUNTLET, den nazaat van den vermaarden held en martelaar voor de zaak van den Pretendent in 1745, wiens naam alleen hij genoeg achtte, om op nieuw het oproer te doen uitbarften. LATIMER was aan die zaak geheel vreemd, en een getrouw voorftander van Koning GEORGE. Tegen zijnen zin werd hij er in gewikkeld. Reeds was de Pretendent heimelijk geland; maar de geestdrift bij allen, die iets te verliezen hadden, bekoeld. Evenwel had het gevolgen gehad, ware het complot niet nog juist in tijds verraden; en zoo liep die zaak, door zacht en kloek beleid, zonder opftand en burgerkrijg, en door het oogluikend toeftaan van den ftillen aftogt des Pretendents, gelukkig ten einde. Juist in dezen oogenblik vonden de vrienden elkander, enz.

Een Roman alzoo zonder meisjes en vrijerij? Neen; daartoe kent de Schrijver het romanlezend publiek, ook het Engelfche romanlezend publiek, te wèl. Maar de beminnelijke beminde van LATIMER bleek zijne eigene zuster te zijn; en deze valt dan ook nu wel natuurlijk zijnen vriend, die haar zekerlijk verdiende, ten deel.

De merkwaardigfte Nederlandfche Zeereizen federt den jare 1594. Voor de vaderlandfche Jeugd. *Door* J. A. OOSTKAMP. *II Deelen.. Met Platen. Te Amfterdam en Leeuwarden, bij* G. J. A. Beijerinck *en* G. T. N. Suringar. 1825. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 424 *Bl.* f 4 : 80.

De fchrijver keurt zoodanig eene lecture voor onze jeugd

Digitized by Google

bijzonder nuttig, vooral nu de oprigting der Handelmaatschappij voor handel en zeevaart wederom (hetgeen God bevestige!) de beste uitzigten opent. De roem en moed der vaderen en de oude vaderlandsche deugd worden door zoodanige geschriften natuurlijk mede op de beste wijze herinnerd. Reisverhalen vallen ook zeer in den smaak van den jongeling; zij geven aangenaam onderhoud, en zijn verre boven romanlecture te verkiezen. De inleiding geeft eenige noodige, misschien voor de welonderwezene schooljeugd reeds minder noodige, aanwijzingen. De reisverhalen, sommige korter, andere meer uitvoerig, zijn twaalf in getal, en bepalen zich tot de vroegere eerste reizen naar de *Oostindiën* en rondom den aardbol. Wij vinden hier de *eerste* en *tweede* reis van BARENTSZ in 1594 en 1595, om door het Noorden eenen doortogt naar *Kathaï* en *China* te zoeken; voorts die van VAN HEEMSKERK, BARENTSZ en RIJP in 1596, hunne overwintering op *Nova Zembla* enz. Dan volgen de reizen van MOLENAAR, DIGNUMSZOON, SCHELLINGER en MAN, in 1595, naar de *Oostindiën*, en die van VAN NECK en VAN WARWIJK in 1598; verder die rondom den aardbol van VAN NOORT en VAN ILPENDAM, mede in 1598 ondernomen. Het tweede deeltje geeft die van BOTH en VAN KAERDEN in 1599, en die van VAN SPILBERGEN, naar de *Molukken* enz. in 1614; die van LE MAIRE en SCHOUTEN naar de *Oostindiën* in 1615; de ongelukkige reis van BONTEKOE in 1618; de reis van HERMIET rondom de wereld in 1623; en eindelijk de ontdekkingsreis van TASMAN in 1642. Ook de plaatjes, die hier voorkomen, verdienen lof; wij hadden echter nog liever hier eene goede reiskaart gevonden.

Hoezeer alle deze reisverhalen zeer zijn bekort, verwekken zij toch doorgaans deelneming, en geven aangenaam en afwisselend onderhoud. Voor de Nederlandsche jeugd zouden wij in dezelve toch nog wel iets meer van de Nederlandsche staatsgeschiedenis bij deze reizen verlangd hebben; ook komen ons de hier voorkomende zedelessen doorgaans wat eensoortig voor.

Zeer gaarne, intusschen, prijzen wij deze reisbeschrijvingen ter lezing aan. Moge de schrijver met dezelve zijn heilzaam doel bereiken, en alzoo zijner belofte gestand doen, om nog een twaalftal belangrijke reisverhalen uit de jongstverloopene eeuw onzen jongelieden aan te bieden!

Digitized by Google

Invallende Gedachten, *door* AS. DOIJER, *A. L. M. en Leeraar der Doopsgezinden te Zwolle. IIde en IIIde Stukje. Te Zwolle*, *bij* H. As. zoon Doijer, 1824–25. *In kl. 8vo. Te zamen* 194 *Bl. f* 1-30.

Invallende Gedachten *moeten niet ingeroepen*, *maar alleen*, *als zij zich vertoonen*, *niet afgewezen worden*. Of de Eerw. DOIJER deze zijne 116de invallende gedachte wel altijd hebbe in het oog gehouden, mag men betwijfelen. Daarenboven moet men dan ook nadenken, of iedere zoodanige gedachte de mededeeling aan het publiek waardig is. Van het eerste stukje gaven wij, *Letteroef.* 1823, bl. 596, eenig berigt; nu moeten wij dit van het overige doen, want het derde stukje is, volgens den titel, ook het laatste. Wij meesmuilden, toen wij in het voorberigt van het tweede stukje lazen, dat de reden, waarom hetzelve begint met No. 85, alleen daarin bestaat, dat het eerste geëindigd is met No. 84! Voorts wordt ons daar nog gemeld, dat hier-, meer dan in het eerste, de *invallende gedachten* door bijkomende *invallende gedachten* zijn uitgewerkt. Dit maakt, met verlof, het geheel nu minder kernachtig en meer langwijlig. De *zamenspraken* tusschen het *tweede* en *derde* stukje en den schrijver, No. 85 en 166, *willen* aardig zijn; wij mogen het lijden, maar vonden er juist niet veel zouts in. Wij ontkennen niet, dat men ook in beide deze laatste stukjes veel goeds vindt, hetwelk *het nadenken opwekken en zijne nuttigheid hebben kan*. Wij geven, waar nu het boekje openvalt, No. 200, welke noch van de *beste*, noch van de *slechtste* is: „A. *Meendet gij*, *dat de Tijd Stom was?* B. *Ja*, *dat dacht ik.* A. *Neen*, *bij mij is de Tijd verre van Stom te zijn: want hij spreekt gedurig tot mij.* B. *Wat zegt hij u dan wel?* A. Ga naar bed, — sta op, — ga aan uw werk, — doe dit, — laat dat, — wat zit gij daar te rusten? — wees ijverig, — werk niet zoo langzaam. B. *Maar hoe kan dat de Tijd tot u zeggen? heeft hij dan een Mond?* A. *Dat zegt mij de Tijd met zijne Tonge.* B. *Heeft dan de Tijd eene Tong?* A. *Ja*, *de Hamer van de Klok is de Tong van den Tijd.*"

Bij de Recensie der *Verhandeling over de Christelijke Zedeleer* (zie No. X) staat abusivelijk bovenaan de bladzijden de naam van den Eerw. F. HOEKSTRA als Schrijver. Bl. 428, reg. 13 v. o., moest „Heere" met kapitale letteren gedrukt zijn geweest; en bl. 423, reg. 3, leze men HOEKSTRA.

BOEKBESCHOUWING.

Kerkelijke Redevoeringen van GOVERT JAN VAN RIJSWIJK, *Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en Leeraar onder de Doopsgezinden. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1825. *In gr.* 8vo. *LVIII en* 284 *bl. f* 3-60.

De zegen van den openbaren Godsdienst, in eene plegtige Leerrede, ter gedachtenis van de stichting en inwijding der nieuwe Kerk van de Doopsgezinde Gemeente te Rotterdam vóór vijftig jaren, aldaar gehouden den 29 *Mei* 1825, *door* N. MESSCHAERT, *Leeraar dier Gemeente. Te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven. 1825. *In gr.* 8vo. 28 *Bl. f* :-40.

Kerkelijke Redevoering, gehouden ter viering van zijne vijftigjarige Ambtsbediening, den 2 *October* 1825, *door* JOHANNES ERNESTUS WINTER, *Predikant te Zuidhorn. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1826. *In gr.* 8vo. *VIII en* 60 *bl. f* 1-60.

Twee Leerredenen, door H. H. VINKE, *Theol. Doct. en Predikant te Alkmaar. Te Alkmaar, bij* J. A. van Harencarspel. 1826. *In gr.* 8vo. *IV en* 56 *bl. f* 1-60.

Feestrede, ter viering van zijne vijfentwintigjarige Evangeliebediening in de Hervormde Gemeente van Dordrecht, gehouden in de Groote Kerk, den 2 *April* 1826, *door* G. VAN KOOTEN, *Predikant aldaar. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1826. *In gr.* 8vo. *IV en* 45 *bl. f* :-50.

Er zouden toch zoo vele preken niet worden uitgegeven, zoo die niet gekocht, en dus (of, wankelt dit ge

Digitized by Google

volg?) gelezen werden. Hoe veel dit schijne te bewijzen voor den godsdienstigen zin onzes tijds, Recensent vreest, dat de Mode geen klein gedeelte van den lof der heerschappij mag naasten, en meent reden te hebben om te wenschen, dat haar invloed vermindere. De uitgave zelfs van meesterstukken van kanselarbeid zoude hij schaarscher wenschen, en ziet geene reden voor het in 't licht verschijnen van elkander al telkens opvolgende kostelijke (maar ook kostbare) preken-bundels, zonder ophouden. Zoude dit den openlijken Godsdienst, het aanhooren van niet zoo fraaije, maar toch stichtelijke en goede leerredenen, waartoe men gelegenheid heeft, de Christelijke volmaking meer dan zeker vermaak bevorderen? om niets anders te vragen met opzigt tot de predikers, vooral die hun werk aan de drukpers, ook omdat zij reeds zoo van preken zweet, of om andere redenen, onthouden. De menigte van godsdienstige huisboeken bevordert den huisselijken Godsdienst, vooral de Bijbellezing, niet: de Roman-lectuur verdringt degelijke en nutte wetenschap, en dat menigvuldig predikatiën-lezen..... Doch wij namen, *kortheidshalve*, de aankondiging van zoo veel in ééns op, en wij zouden aan uitweidingen plaats geven? Dit woord moest ons echter eerst van het hart. Het zal ons geen leed doen, dat anderen anders denken; maar wel zoude ons de gevolgtrekking spijten, dat wij de uitgave van niet eenig predikwerk zouden wenschen. Ons eigen gedrag en onze boekerij zouden dat oordeel wederleggen; ook deze Recensie doet het.

No. 1 is een gansch boekdeel. Onder den naam van *Leerredenen enz.*, *tweede deel*, verschijnt het ook voor de bezitters van het eerste. Eene goede schikking; schoon wij tusschen *Leerrede* en *Kerkelijke Redevoering* nog al wat onderscheid meenen te bestaan. Tien preken over belangrijke onderwerpen bevat deze bundel. Kan echter van het ongewone of uitstekend treffende der keuze de uitgave juist geene bijzondere aanprijzing ontleenen, wij verwachtten die van de manier van behandeling, maar — belijden ons teleurgesteld, en over die teleurstelling zeer

verwonderd. Wij kenden den Schrijver uit meer dan één belangrijk geschrift (anders niet) te wèl, zoo wij meenden, om niet iets meer, dan goede preken, in den bundel te vermoeden, waarmede hij althans geen gebrek aanvult; maar vooral, den Schrijver was, ten opzigte van het *eerste* deel zijner Leerredenen, door twee Recensenten gelijke *teregtwijzing* gedaan, die hij zelf *gewigtig* en *zeer gegrond* noemt, maar die intusschen de hoofdaanmerking behelst, die wij weder maken zouden op deze nieuwe preken. Het is wel mogelijk, en het schijnt ons ook toe, dat de Heer VAN RIJSWIJK dat voorkomen van uitlegkundige, wijsgeerige en leerstellige verhandelingen, dat de Recensent der vorige preken aan dezelve te berispen vond, heeft trachten te vermijden; deze zien er dus wat of zelfs veel minder hoog of diep geleerd uit; doch de manier, waarop zij zich voordoen, toont, dat ze dezelfde vorming niet ganschelijk ontbeerd hebben, die hunne oudste broers genoten, zoodat de *gemaaktheid* der losse manier zeer in het oog valt.

Ware *populariteit* ontbreekt. 't Is nog *boekenstijl*, dien wij hier ontmoeten, en dien wij van de predikatie verwijderd wenschen, die, ja, aan verstandsverlichting moet, zeer zeker *moet* bevorderlijk zijn, maar *opdat* des toehoorders *stichting* te voorspoediger, niet op het einde en afzonderlijk, maar door de gansche preek, bereikt worde. Voor de stichting nu is de trant van VAN RIJSWIJK te stijf; voor de verwarming — hoe veel meer dan voor de ontsteking der harten in heiligen gloed! — is die te koud; en al te laag is hij, om den geest te verheffen tot de dingen, die men niet ziet, en die eeuwig zijn. De man *preekt* niet, maar *betoogt*. En dat betoog is niet altijd stevig. Één voorbeeld volsta, uit de *tweede Leerrede*.

De bovenmenschelijke grootheid van JEZUS wordt hier behandeld, *eerst* ten aanzien van zijnen *persoon*, *dan* van zijne *heerschappij*, *voorts* van het werk der *verlossing*, *eindelijk* in zijne hoedanigheid als *verheerlijkt Middelaar*. Ware dit stuk, vol van schriftuurplaatsen, in

Digitized by Google

een onderwijsboek, bij een katechizeerboekje dienende, geplaatst, ook dan zouden wij er in beklaagd hebben het gemis van dien *lucidus ordo*, die aan geen betoog, noch aan eenig vertoog op den kansel ontbreken mag. Ook missen wij hier die hechtheid van bewijzen, zonder welke het bewijzen zelfs nadeelig is. Wij zien niets, of de beide eerste stukken loopen geheel door elkander. Voorts, de Goddelijke natuur van JEZUS wordt bewezen: 1°. uit zijne alwetende kennis; 2°. uit zijn alvermogen; 3°. uit zijne zedelijke volmaaktheden; daarop, 4°. beweerd, dat men een en ander niet als gaven des H. Geestes, maar als hoedanigheden van zijnen persoon hebbe aan te merken; en, 5°. uit zijne, bij uitsluiting, *Goddelijk* te noemen eigenschappen, als eeuwigheid en overalomtegenwoordigheid. Kenhelijk was VAN RIJSWIJK zelf bij No. 2 verlegen, waar hij zich dan ook alleen op *Joa.* V: 21, 25, 26 beroept, na uitgeweid te hebben over het onvoldoende der wonderen van JEZUS ten bewijze voor zijne Goddelijke natuur; doch daardoor vonden wij No. 4 ook heel zwak, en zouden *Openb.* II: 23 liever elders, t. w. in het laatste stuk van dit betoog, hebben gebruikt gezien.

Niets meer van deze *Leerredenen*. Er is nog *voorwerk* te vermelden, hoewel we er liever van zwegen. Naast vóór de preken is eene taalkundige (?) opheldering van den naam *Doopsgezind*. In eene Recensie stond onlangs „*Bejaarde Doopsgezinden.*" Zeker is dit bij vergissing; maar dat daarmede bedoeld wordt „*Voorstanders van den Bejaarden Doop*," gelooft die Recensent zoo min als wij; wel „*Voorstanders van der Bejaarden Doop.*" Zoo veel komt er op eene letter aan; maar — het is niet eene drukfeil bij VAN RIJSWIJK, die zelfs „*hij*" in „*Hij*" verbetert. En nu beteekent, *taalkundig*, de uitdrukking niet „*Voorstanders*," maar „*Verwerpers van den Doop der Bejaarden.*" Dit heeft nu die Recensent wel niet gemeend, maar het is toch zoo; „want," zegt VAN RIJSWIJK, „de Doopsgezinden heeten zoo, niet omdat zij den Doop der Bejaarden voorstaan, maar omdat zij den Kinderdoop verwerpen." Dit wordt met *Trini-*

taris en *Sacramentaris* opgehelderd. — Begrijpt gij het niet, Lezer? Dat vertroost ons over onze onvatbaarheid en ongeloovigheid. Wij gelooven juist het tegendeel, leggen *Trinitaris* uit als in WEILAND'S *Kunstwoordenboek;* en wat, als VAN RIJSWIJK gelijk heeft, beteekent *Roomschgezind*, *Koningsgezind.* ezv.?

Over de Verhandeling, welke deze taalkundige opmerking voorgaat, zeggen wij, dat ze getiteld is: „de onderscheiden aard der Evangelische bedeeling, en hare voortreffelijkheid boven de Mozaïsche," en de grondstelling aanwijst, waarop de onderscheidene leerbegrippen der Nederlandsche Doopsgezinden gevestigd zijn; dat zij zich, ook van niet Doopsgezinden, gelijk de Recensent, tot de grootste Protestantsche afdeeling behoorende, met genoegen lezen laat, al vindt hij ook, (en dit zullen Doopsgezinden mede) vooral op de kracht en wijze van argumentatie, bedenkingen; dat zij vóór drie jaren geplaatst is in de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van den Eerdienst;* en dat ze *hier* daarom vooral *niet* te pas komt, waar zij in geen geval behoort, of de titel had anders moeten luiden.

En nu nog wat over het *Voorberigt*, waarin VAN RIJSWIJK over zichzelven het meeste zegt. Door het spreken in de *Vergaderingen der Collegianten*, te *Rijnsburg* en elders, en op de *Collegiën*, die de eigenlijke Kweekscholen waren der *verkoren* Leeraars, (welker verschil van *beroepen* Leeraars hij in eene noot aanwijst) heeft hij zich tot Leeraar gevormd. Van 1784—1800 exerceerde hij (altijd in de *letteren* bezig) de lettergieterij; maar toen die affaire verliep, scheidde hij er voorzigtig uit, en aan zijne neiging tot het Leeraarsambt werd voldaan. De bekwame man werd in het voorjaar van 1800 te *Hengelo* beroepen, op een klein traktement, waarvan hij evenwel een niet onaanmerkelijk gedeelte jaarlijks ten behoeve van die Gemeente contribueerde. Waarom vertelt men dat zelf aan het *publiek*? Wacht wat, Lezer! De man heeft vervolgens te *Monnikendam*, aan *de Joure*, en aan *den Hoorn*, op *Tessel*, gestaan. Dat 's een beste-

Digitized by Google

plaats, om veel goeds te genieten en te stichten, hetwelk uit de sobere omstandigheden der Gemeente, vergeleken met *Luk.* XVI: 19, 25, *Matth.* XIX: 23, 24, *Jac.* II: 5, *Matth.* V: 3 en nog veel meer andere Bijbelplaatsen bewezen wordt. Evenwel, hij ging er van daan, om het *lokale* des eilands.. Niemand vrage, of dat er zoo door konde; want — het gebeurde. VAN RIJSWIJK legde nu zijne bediening als bezoldigd Leeraar bij eene bepaalde Gemeente neder, en ging te *Leyden* wonen. Daar was hij bekend; daar had hij vaak voor Do. VAN GRUNS gepreekt, en dit was voor zijne vrouw en voor hem aanleiding genoeg. Daar zijn hem dan, *honoris causa*, eenige preekbeurten opgedragen, en – *dit zegge men voort!* — preken is zijn lust en leven, en die maar gading heeft, kan hem krijgen. De kosten? — *vrij logies*; anders geen bezwaar. Zoo moet het wezen, volgens al weder eene menigte Bijbelplaatsen, door VAN RIJSWIJK bijgebragt. — De Recensent is ook Predikant, die traktement krijgt, en liever nog eenigen bijslag ontving, dan in VAN RIJSWIJK's gevoelen te treden; want dat zoude hij dan aan meer aanraden moeten, en, werd die raad eens opgevolgd,.... Mijnheer VAN RIJSWIJK! zoo lang gij niet de mogelijkheid bewijzen kunt, zeg maar om vrouw en kroost te onderhouden, (ge zijt toch, om eens *taalkundig*, als gij, te spreken, wel zoo *Roomschgezind*, dat ge aan Predikanten het huwelijk toestaat?) of om, zonder geld, te koopen, wat gij en anderen uitgeven, zoo lang verdient uwe meening tegenspraak, van welke wij, ware zij in de bestaande orde van zaken uitvoerbaar, gaarne patroon zijn zouden. De zaak is ons, voor het tegenwoordige, geene letter meer waardig, van welke gij vergeten hebt, dat ze, gelijk alle zaken, meer dan één handvatsel heeft. Dat gij, wien, naar wij vernamen, eene rijke erfenis te beurte viel, het verval uws Kerkgenootschaps aan het geven van jaarwedden toeschrijft, zij welbehagelijk aan wie het met Kerk en Godsdienst niet wel meenen; de anderen vergen geen bewijs van hetgeen zoo

Digitized by Google

gemakkelijk gezegd is, want — zij oordeelen, dat ge niet te veel door het hoofd moet halen. Men zoude niet alleen zichzelven beleedigd gevoelen, maar u *gekrenkt* verklaren kunnen. Het spijt ons waarlijk, dat wij zulk een Voorberigt lazen. Is dan onze tijd gedoemd tot het *peccari intra et extra Iliacos muros?*

Achter dit Voorberigt staat eene *Lijst der uitgegevene Schriften van* O. J. VAN RIJSWIJK. Waarom? De een antwoordt: „ Dat mag de Drommel weten!" De ander: „ Geen Christenziel kan dat raden!" VAN RIJSWIJK zegt niets; wij denken aan eigenliefde en *Pred.* I: 2.

Wij hebben van de boekjes, onder dit boek aangemeld, ook nog iets te zeggen: dit moet kort zijn.

No. 2. Eene Gelegenheidsrede, uitstekende door eenvoudigheid, duidelijkheid, orde, hartelijkheid. Een model voor zulke gelegenheidspreken, klein, maar groot genoeg om belangrijk te zijn door nuttigheid. Over vijftig jaren roemt op haar nog de Rotterdamsche Christenschaar, die haar nu dankbaar plaatst naast de vijftigmaal verjaarde Leerrede van OUWEJANS. 't Is ook eene preek van MESSCHAERT. Zij kome wat verder, dan bij de Doopsgezinde Broederschap, en vooral in handen van *Protestantsche Leeraren*, opdat zij verzoekingen overwinnen, waaraan Gelegenheidsredenen blootstellen. Men leere hier; men kan dan behagen en stichten, al is de voordragt *kort* en — *kunsteloos*. Doch deze kunsteloosheid is voor elk zoo ligt niet, als hetgeen kunst heet. De tekst is *Joa.* X: 22. Een kort berigt der geschiedenis van het kerkgebouw, op den titel vermeld, gaat vooraf; het feest van deszelfs stichting wordt daarop gevierd, tot dankbare herinnering en godsdienstige opwekking. Zullen wij iets van deze 28 bladzijden ter proeve afschrijven? Men leze ze allen!

No. 3. Do. WINTER is sedert 50 jaren Predikant, en bragt er 48 jaren van te *Zuidhorn* door. Van dit zeldzaam voorregt vierde hij gedachtenis. Toen hij dit deed, waren twee Afgevaardigden van het Klassikaal Be-

Digitized by Google

ſtuur tegenwoordig, om deszelfs geluk- en zegenwenſchen hem en der Gemeente over te brengen. De tusſchenrede, waarin dit geſchiedde door Do. J. MULDER, vindt men hier ook, zeker met groot genoegen. Deze manier van doen, ons tot nog toe onbekend, achten wij der opmerking van Kerkelijke Beſturen waardig, en van die zijde reeds recommanderen wij de preek, die tot tekst heeft 1 *Tim.* I: 17. Wij dachten: daar is verſcheidenheid van gaven! Hadden wij deze feestviering bijgewoond, onze achting voor den 74 jarigen Leeraar zoude, aan onze dankbaarheid over zijn voorregt, dat hem zijnen ouderdom niet eens bemerken laat, evenredig, zigtbaar geweest zijn. Tusſchenbeiden hadden wij misſchien ons voorhoofd gefronst, en daarbij onzen glimlach niet kunnen verbergen; maar dat ons oog, op het einde der feestviering, droog zoude geweest zijn, gelooven wij niet, want de Grijsaard eindigt al eens heel aandoenlijk, plegtig, treffend.

De man is een Geleerde, en alles behalve een dagelijkſche of gewone Dienstknecht. Maar — die tekstverklaring, die ons anders best behaagt, mist voor den preekſtoel de noodige eenvoudigheid. Dit, en de ſtroefheid der conſtructie, bij herhaalde lezing voor ons nog zwaar om te verſtaan, hindert erg. WINTER had, zonder de *Gnoſis* der Grieken of de *Aeonen* te *Zuidhorn* voor den dag te brengen, zijne Gemeente ezv. wel kunnen onthalen op vaste ſpijze. Hij neemt voorts de lofſpraak van PAULUS over. Vooraf werpt hij (mag dit wel zoo noodig geacht worden?) het vermoeden van geestelijken hoogmoed verre weg, met tegenſpraak, waarin het onder anderen luidt: „ Zoo ergens, hier heb ik geen' Engel des Satans noodig (een' tegenſtander van den Pastoor) — opdat ik mijne waardigheid niet te veel verheffe (mijn *Pastoraat*)." Dit ſchijnt eene lievelingsuitdrukking te zijn; immers naderhand vertelt hij van drie Predikanten, te *Zuidhorn* hunnen dienst niet hebbende geëindigd, en noemt (dit overtuige tevens van de ſtroefheid in den ſtijl) „ LOMEIJER, die deze zijne

standplaats verwisselde met WIPPING, toen Leeraar te *Aduard*, omdat *deze* het *hier* met een' Engel des Satans te kwaad kreeg." — Wij *vermaakten* gaarne onze lezers met meer mede te deelen, vooral van hetgeen WINTER somtijds al heel raar van zichzelven zegt; maar onze handen zijn gebonden. Vooral gaven wij gaarne ter lezing het treffend woord aan het einde, een woord van afrekening en nieuwe verbindtenis, beginnende: „ Welaan, Gel.! allen de hand op het hart! allen de boeken en registers onzer gewetens geopend en nagezien!" en vervolgens: „ En nu, de slotsom: Openstaande schuld en onvereffende ontvangst," ezv. — De man, die het brood der luiheid (Emeritaat uit weelde of gemak) verwenscht, en die zich daarom, hoe oud, nog verbindt aan zijne Gemeente, blijve voorspoedig werken, zoo lang God hem spaart, ten nutte derzelve, die (zie bl. 40) *een voorregt had*, *waarin weinige Gemeenten zich mogen verblijden*. Vele Gemeenten en Leeraars zullen dit, helaas! geen voorregt noemen.

No. 4 geeft ons twee preken van een' jongen Leeraar, een der vele uitkomende *Doctores Theologiae*, op zijne derde standplaats met verdienden roem bezig, en derhalve, naar de publieke opinie en spreekwijze, magtig knap. Recensent verwachtte ook van zijne hand niets dan hetgeen zeer goed is. Die verwachting is niet bedrogen, behalve ten opzigte der eerste preek, gehouden op den laatsten avond van 1825. Wij meenden, om het Voorberigt, dat deze ook diende, om den kwaden en goeden geest des tijds ten nutte te maken, en daarvan vinden we dan al heel weinig, buiten het gewone in alle Biddagspreken, en niet weinige *redites*. De tweede preek beviel ons, vooral om het plan, beter. Zij is vier jaren ouder, en tusschen het Kersfeest en den laatsten avond des jaars gehouden. Wij zijn het met VINKE niet eens, dat er minder reden voor de uitgave dezer leerrede bestond. Eigenlijk *behoefde* geen van beiden het licht te zien; want als alle preken, die even goed zijn als deze twee, de wereld in moeten,

waar zal het dan heen? Recensent lacht wel eens om den angst der Predikers, dien zij *betuigen*, eer *zulke* vruchten ter wereld komen, waarop geen mensch aanmerkingen van belang te maken heeft. Geen dwang bestaat er immers. Die vrijwillig preken aan het publiek geeft, verwekke dus geene vermoedens, door den gewonen aanhef in de Voorberigten, die ingang vinden kunnen, omdat ze niet altijd even ongegrond zijn. — Recensent heeft *met smarte*, op bl. 12, bij de woorden: „Ik niet," in zijn exemplaar gerandteekend: „*Ik wel.*" Dat zal VINKE ook wel smarten!

No. 5 kroont het werk. Die preek is niet heel *mooi*, maar uitstekend schoon. Ware *dit* geschenk aan de Gemeente, die het geluk heeft, VAN KOOTEN te bezitten, eens onthouden; haar, maar zoo velen buiten haar, was een hoogstvoordeelig genot onthouden. Dat noemen wij *preken*, zoo als het maar wezen moet, zoo als het kan nagevolgd worden door elk Leeraar, wien zijn heilig ambt ter harte gaat, zoo als het God zegenen kan! Dat hoort men niet, dat leest men niet, of men is — niet *gefrappeerd* ezv. maar — heilig aangedaan, en bewondert niet zoo zeer den Leeraar, maar schat hem hoog en heeft hem lief. Wij lazen en herlazen deze *Feestrede*, en prezen haar mondelijk, en prijzen haar nu met onze pen aan. Jeugdige Ambtsbroeders, maakt u dien toon, dien geest eigen, die hier spreekt! Hoe gelukkig, dat *zulke* preken gedrukt worden! Geen woord meer.

Vervolg van Proeve eener vrije behandeling van den Heidelbergschen Catechismus, in den geest van het gezuiverd Christendom, overeenkomstig het beginsel der Kerkhervorming. Door J. VAN DER LINDEN, *V. S. Christenleeraar bij de Hervormden te Kantens. IIde Stukje. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1825. *In gr.* 8vo. 216 *Bl. f* 1-50.

Dit werk blijft zich van alle de ons bekende vroegere

Digitized by Google

behandelingen van het Heidelbergsch leerboekje zeer voordeelig onderscheiden door deszelfs geheel vrijen geest, godvruchtigen zin, en behoorlijk en aanhoudend betoon van achting voor een zoo oud en bij de Hervormden zoo hoog gewaardeerd overblijfsel der schriften tijdens de Kerkhervorming, in zoo ver die achting het protestantsch beginsel behouden kan, den geest van het vrije onderzoek niet belemmert, en alzoo aan eenig menschelijk geschrift kan toekomen. Men heeft wel ergens gelieven te zeggen, dat reeds sinds eenen geruimen tijd zoodanig eene behandeling van den Catechismus noch nieuw noch zeldzaam is; *wij* ontkennen dit echter, en roemen zeer des Schrijvers bescheidene vrijmoedigheid, zoo als wij die tot nog toe bij geenen Schrijver over den Catechismus in die mate vonden; en offchoon wij, hetgeen wij bij het vorige stukje gezegd hebben, ten aanzien van des Schrijvers eigen inzigt en begrip omtrent sommige leerstukken, hier herhalen, herhalen wij even ruimschoots den alstoen door ons aan deze Proeve toegekenden lof, en wenschen zeer de voortzetting en voltooijing van dit wezenlijk goed en voor onzen tijd in vele opzigten berekend geschrift; waartoe wij vertrouwen, dat het den Eerw. VAN DER LINDEN aan geene aanmoediging ontbreken zal. — Dit tweede stukje brengt de behandeling van den Catechismus nu tot de tweeëntwintigste afdeeling.

Geneeskundige Waarnemingen uit de Veldtogten van Rusland en Duitschland in 1812 *en* 1813, *of Geschiedenis der toen bij het Fransche Leger geheerscht hebbende Ziekten; door den Ridder* J. R. L. VON KIRCKHOFF. *Naar den tweeden Druk vrij vertaald, enz. door Dr.* H. VAN DEN BOSCH, *te Rotterdam. Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1825. *In gr. 8vo. Behalve het Voorwerk*, 494 *bl. f* 3-75.

De volijverige *Rotterdamsche* Geneesheer VAN DEN

BOSCH heeft de vertaling van dit werk van den even ijverigen Ridder VON KIRCKHOFF op zich genomen, vooral met oogmerk, dat van hetzelve door onze Heelmeesters te platten lande een oordeelkundig gebruik zou worden gemaakt. Het oorſpronkelijk werk zelve reeds vroeger beoordeeld hebbende, willen wij ons thans alleenlijk bij de vertaling bepalen. Al aanſtonds bevreemdde het ons, dat de geleerde Vertaler het met zijn oogmerk heeft kunnen overeenbrengen, ook het eerſte gedeelte des boeks, het verhaal van den Veldtogt betreffende, op te nemen, 't welk toch voor de Heelmeesters te platten lande weinig nuttigs behelzen kan, en den prijs van het werk nutteloos verzwaart. De vraag, in hoeverre het beſtuderen van Legerziekten eene bijzondere nuttigheid voor Lezers, zoo als de Heer VAN DEN BOSCH zich voorſtelde, hebben kan, willen wij niet eens aandringen, hoewel ook daaromtrent gegronde twijfelingen zouden kunnen ontſtaan, vooral als men leest, hetgeen voorkomt op bl. 5 der vertaling onderaan, en p. 19 van het oorſpronkelijke.

De vertaling is, zoo verre wij hebben kunnen nagaan, getrouw, zonder ſlaafsch te zijn. Bij dezelve zijn aan den voet der bladzijden aanteekeningen gevoegd, waarin de Heer VAN DEN BOSCH meestal door zijn gezag de gevoelens of voorſchriften des Schrijvers bevestigt. Niet weinige derzelve zoude men misſchien, zonder groot nadeel, hebben kunnen ontberen, daar de geleerde Vertaler zich met het bekende: *qui tacet, conſentit*, van die moeite had kunnen ontſlaan. Anderen echter zouden wij ongaarne misſen, zoo als die, welke de behandeling der darmontſteking betreft, bl. 173, en die uitvoerige noot omtrent het nut der braakmiddelen. Aangaande de ontlastmiddelen verklaart de Heer VAN DEN BOSCH zich op meer dan éénе plaats tegen het gebruik der *Tamarinde*, als door derzelver wrangheid buikpijnen verwekkende. Recenſent getuigt, dit gevolg daarvan nimmer beſpeurd, en zelfs de *Tamarinde* met Sennebladeren, op het voorbeeld van den grooten SYDENHAM, meerma-

Digitized by Google

len te hebben toegediend, zonder daarvan eenig nadeel gezien te hebben, mits de gifte der *fol. Senn.* niet te groot was. Bij *zeer gevoelige* lijders ſtemmen wij gereedelijk toe, dat dit middel niet te pas komt, evenmin als het aftrekſel der Sennebladeren. Voor zulken bezitten wij in onze *Sylva medica* een genoegzaam aantal middelen, om de bedoelde uitwerking te weeg te brengen. Zeer waar is de opmerking, (bl. 363) dat bij ſluipkoorts de Kina menigmaal ſlecht verdragen wordt. Recenſent heeft dit even-eens als de Heer VAN DEN BOSCH ondervonden.

Achter het werk heeft de geleerde Vertaler eigene Waarnemingen gevoegd, waardoor hetzelve wel eenigzins een bontkleurig aanzien verkregen heeft, doch welke echter over 't algemeen met genoegen gelezen zullen worden.

Alleenlijk kwam het ons voor, dat de Stolliaanſche methode wat al te ruimſchoots is aanbevolen, en wat te veel van de kunst verwacht wordt; want alhoewel wij niet ontveinzen, dat het vertrouwen op de *vis medicatrix naturae* overdreven kan worden, zoo gelooven wij tevens, dat men ook te veel op de kunst bouwen kan.

Wij willen hiermede echter geenszins de waarde van dit geſchrift te kort doen, maar veeleer deszelfs lezing en overweging aan onze vaderlandſche Kunstbroeders aanbevelen, daar het vele nuttige lesſen en voorſchriften bevat, die der betrachting overwaardig zijn.

Bijdragen tot de kennis en behandeling der Kinderpokken, door IZAAK DE KONING, *Stads Medicinae Doctor, mitsgaders Heel- en Vroedmeester, te Zaltbommel. Tot algemeen gebruik ingerigt. Te Zaltbommel, bij* J. Noman. 1824. *In gr. 8vo. 89 Bl. f* 1-10.

Dit ſtukje behelst, 1°. eene vertaling van een gedeelte van HUFELAND's *System der praktiſchen Heilkunde* over de hier behandelde ziekte; 2°. een Aanhangſel van den Schrijver, gedeeltelijk uit andere Schrijvers getrokken, hoofdzakelijk den leefregel betreffende,

Digitized by Google

Wij vonden, bij de behandeling, ook het openen der zwerende pokken opgegeven; eene handelwijs, die ons geenszins toefchijnt aanbevelenswaardig te zijn, daar toch door dit openen de zwèrende oppervlakte aan de vrije lucht wordt blootgefteld, en tevens gelegenheid gegeven tot het vormen van leelijke naden. Op bl. 54 verwonderde het ons, in een verbazend zamengefteld Recept van den Heer DE KONING, ook de *Murias hydr. oxyd.* tè vinden voorgefchreven bij een' rottigen toeftand en verfterving der pokken, en in eene noot (5) pag. 54 (zie bl. 87 der Aanteekeningen) den *Calomel*, door HUFELAND, ook in dit geval, aanbevolen, te zien afgekeurd. Zulke inconfequenties zijn thans niet vreemd. Wij voor ons zijn altijd van oordeel geweest, dat een Auteur, die voor het publiek durft optreden, die achting aan zijne lezers verfchuldigd is, dat hij denkt, vóór dat hij fchrijft. Dit fchijnt echter geen algemeen aangenomen regel te zijn. — En wat nu de Kwikmiddelen belangt, met het hoogfte regt keurt Doctor DE KONING de handelwijze van Prof. HUFELAND af, en wij betreuren het, helaas! dat de tegenwoordige *Hydrargyromanie* ook tot ons is doorgedrongen, zoodat er geene ziekte zonder *Mercurialia* meer fchijnt genezen te kunnen worden.

Het oordeel omtrent de behandeling dezer ziekte door wijlen Dr. J. J. VAN DEN BOSCH komt ons voor, juist te zijn, (bl. 64 en volg.) Immers die behandeling is, over 't algemeen, niet flechts te zeer *empirisch*, maar ook te grof *jatrochemisch*, om algemeenen bijval te verdienen, en kan dus alleen, gelijk de Schrijver te regt aanmerkt, onder *bepaalde voorwaarden* met een goed fucces gebruikt worden, fchoon zij nimmer als algemeen geldend behooren te worden aangenomen.

Wij eindigen ons kort verflag met den wensch van den arbeidzamen Schrijver, met welken wij den onzen gaarne vereenigen, dat zijne pogingen ftrekken mogen tot heil van het lijdend menschdom.

Digitized by Google

Algemeene Geschiedenis, door K. F. BECKER, *naar den vijfden verbeterden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Iste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1826. *In gr. 8vo. XVI en 366 Bl. f* 2-60.

De aankondiging dezes werks is ons een waar, een buitengewoon genoegen. Zelden viel ons dat bij de verschijning van een Hoogduitsch werk in Nederlandsch gewaad ten deel. Het is de *inhoud* van het werk, maar ook de *wijze*, waarop het zich aanbeveelt, die ons dat genoegen veroorzaken.

Ge ontvangt hier, Lezers! een werk over de *algemeene Geschiedenis*. Men wane niet, dat daaraan, in onze taal, geene behoefte bestaat! Het Voorberigt van den Vertaler wederlegt die meening bescheiden en voldoende, zoo ze ergens plaats heeft. De meest bekende werken, die van MILLOT en SCHRÖCKH, vóór meer of min vijftig jaren geschreven, zijn niet meer voldoende te achten aan de behoefte des tijds, daar eene wijsgeerige, pragmatische behandeling der Geschiedenis sedert die dagen geëischt wordt, en ook de arbeid der Geleerden, en zelfs staatkundige gebeurtenissen den Geschiedschrijver ophelderingen hebben aangebragt, hoedanige aan MILLOT en SCHRÖCKH ontbraken. MULLER's *algemeene Geschiedenis in 24 boeken*, hoe ook, door VAN KAMPEN's arbeid aan dezelve, in belangrijkheid gewonnen hebbende, is niet geschikt, en nog veel minder de *wijsgeerig-staatkundige Geschiedenis der Wereld* van PÖLITZ, tot een leesboek voor mingeoefenden, hoedanig het onderhavig werk zijn moet.

De *Weltgeschichte* van K. F. BECKER bestaat uit 12 deelen, waarvan er negen van hem zijn. De door den dood afgebrokene taak is door J. G. WOLTMANN opgevat; maar ook deze werd door den dood gestuit in zijn werk, waarna de Heer MENZEL het boekwerk, dat, in eene veranderde en vermeerderde uitgave, tot het tiende deel gevorderd was, met nog twee deelen ver-

Digitized by Google

volgd heeft en voltooid. Dr. LOEBELL, eindelijk, heeft de tien eerste deelen, om de ongelijkheid van stijl en bewerking, herzien, ten gevolge waarvan de *vijfde* druk in 1824 het licht zag. Dezen heeft de Vertaler ten grondslage gelegd.

Ziet hier dus het eerste deel eens werks, van onderscheidene Geleerden ter hand genomen, en in *Duitschland* eene goedkeuring genietende, die aan weinige boeken zoo algemeen ten deel valt. Volledigheid, getrouwheid, duidelijkheid, naauwkeurigheid, eenvoudigheid kenmerken dit werk. Verstandig kiezen, in verband plaatsen, en afschetsen verstond BECKER meesterlijk. Toen Recensent het boek doorbladerde, en bl. 6—11 en 40—142 de Bijbelsche Geschiedenis zoo uitvoerig, en, hier en daar, zoo woordelijk, als in den Bijbel zelven, voorgesteld zag, oordeelde hij dit overtollig, en dat eene behoorlijke beschrijving der Oostersche begrippen en zeden de voorkeur verdiend had. Geheel is hij niet van meening veranderd, dat er te veel plaats aan overschrijving uit den Bijbel is ingeruimd. Maar, wat de Vertaler zegt van BECKER's hoofddoel — eene heldere en levendige schildering van het gebeurde — laten wij toch gelden, als de oorzaak, dat hij zich op het *biographische* zoo zeer toelegde, en gansche tooneelen uit de Schriften des O. V. inlaschte, ook uit de *Ilias* en de *Odyssea*, ja verzen uit HESIODUS. Dewijl toch dit boek een leesboek voor alle klassen zijn moest, zouden wij de laatstgemelde tooneelen en verzen ongaarne gemist hebben; maar dan behoorden er ook die stukken uit het O. V., om de evenredigheid, alzoo in te staan, als zij er nu zijn.

Dit eerste deel bevat, behalve eene Inleiding, in 56 Afdeelingen het eerste tijdperk der oude Geschiedenis, dat is, tot op CYRUS, 529 jaren vóór CHRISTUS. Wij willen noch den hoofdinhoud dier Afdeelingen afschrijven, noch het een of ander uittreksel mededeelen. Dit laatste zullen wij doen, als we eens een volgend deel aankondigen, indien er namelijk dan nog noodzaak bestaat, om dit treffelijk werk algemeener bekend te doen

Digitized by Google

worden. Wij zeggen den Vertaler, met volle overtuiging, na, dat het den mingeoefenden op eene duidelijke en aangename wijze onderrigt, en den meergevorderden vele belangrijke herinneringen en wenken geeft. Daarom wenschen wij het zoo wel gebruikt door Studenten, die over HEEREN's Handboek, of — wat anders? — de lessen der Hoogleeraren bijwonen, als ook door Schoolonderwijzers tot eigene en elkanders oefening, ja, met één woord, door alle liefhebbers van degelijk, nuttige lectuur. De wensch des Vertalers is de onze, „dat door dit werk grondige geschiedkennis bevorderd worde, en alzoo betamelijke gezindheden worden aangekweekt jegens den hoogen en wijzen Bestuurder van den gang onzes geslachts!".

Wij zeiden, dat ook de *wijze*, waarop zich het boek aanbeveelt, ons veel genoegen veroorzaakt. 't Is, ja, ook een vreemdeling van Hoogduitschen bodem; maar vooreerst staat hem het Nederlandsche gewaad bijzonder wèl, en schikt hij zich best in onze zeden en manieren; ten andere, hij komt ons niet maar wat afhalen, maar geeft ons degelijk wat mede, en is vooral zeer nederig en bescheiden. Daardoor onderscheidt hij zich van velen, zoo wel vreemdelingen als inboorlingen. Wij willen beiden bewijzen.

1°. De taal is — vitzucht haten wij — zuiver Nederduitsch. De Vertaler verstaat zijn werk grondig. Het geheele Voorberigt doet hem kennen, als een Geleerde, die in de Duitsche Letterkunde georienteerd is. Hij heeft niet letterlijk vertaald, maar is, echter niet dan na rijp beraad, zelfs hier en daar in sommige punten afgeweken van zijn origineel. Het oorspronkelijke der, in het Hoogduitsch, aangehaalde plaatsen van oude Schrijvers heeft hij mede, naar behooren, geraadpleegd. In betere handen konde het werk al niet vallen, dan in die des ongenoemden Vertalers. Waarom toch verborg hij zijnen naam? Die zóó het beschaafde publiek verpligt, mag wel — wij zouden zelfs zeggen, moest — genoemd worden.

Digitized by Google

2°. Maar nu nog iets, dat nog zeldzamer is geworden, en daarom den Vertaler en Uitgever beiden tot des te grootere eere verstrekt. Het is het veelvuldige, dat ons hier gegeven wordt, zonder onnoodigen opschik, en — goedkoop. Men vergelijke eens den prijs des boekdeels met het getal der bladzijden, en wete dan, dat alles zeer buitengewoon compres gedrukt is, buiten schade der netheid of duidelijkheid. Waarlijk, de schoone uitzondering, welke dit boek maakt op de schandelijke mode, waardoor men, voor veel gelds, weinig letters koopen moet, valt in het oog. Kan men nalaten, aan afzetterij en zakkenrollers te denken, wanneer men boeken in handen krijgt, ja soms fraai uitgedost, maar althans zoo veel wit papier als drukletteren bevattende, en niet dan voor ettelijke guldens verkrijgbaar? Bewijzen de nieuwe uitgaven van zoodanige werken in minder formaat, en met kleiner letter gedrukt, niet zelve het onbetamende dier geldheffing? En, zoo men die mode al gelden laat ten aanzien van dusgenoemde werken van smaak, is zij niet even onteerend voor de Schrijvers, als voor de Uitgevers van boeken, die tot algemeen nut behoorden te verstrekken? Is zij vooral niet hoogst ergerend ten aanzien van boeken van godsdienstigen inhoud, Leerredenen, Bijbelsche Tafereelen, Huisboeken ezv.? Met moeite onthouden wij ons van vergelijkingen, maar kunnen niet nalaten, zoo wel den Vertaler *dezes* belangrijken werks, als den Heer JOHN te danken voor hunne, bij veler baatzucht zoo schoon afstekende, regtvaardigheid, en achting voor de beurs en het gevoel der lezers. Wij wenschen, dat dit werk, als het gewigtigste leesboek over de algemeene Geschiedenis voor alle klassen, voorspoedig in onze taal zal voltooid zijn, en dien opgang maken, dien het verdient, d. i. dat er spoedig eene nieuwe oplage noodig zij.

Geschiedenis van de Fransche Heerschappij in Europa. Door N. G. VAN KAMPEN. *VIIIste of laatste Deel. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1823. *In gr. 8vo.* 358 *Bl. f* 3-40.

Reeds lang hadden wij van dit laatste en verreweg kleinste deel (zoo wij inhoud en register er af rekenen) eens zoo gewigtigen en belangrijken werks moeten verslag doen. Het is toch, hoe kort dan ook, om twee redenen belangrijk genoeg. De eerste is, dat het 't gansche tweede deel van NAPOLEON's openbare leven, gelijk hij zelf het tijdperk der beruchte honderd dagen noemde, en vooral den slag van *Waterloo*, deszelfs aanleidingen en uitkomsten, behelst. De andere is die, welke het slot van soortgelijk werk altijd belangrijk maakt, — het letten op het einde, het bedachtzaam terugzien en toeven bij de uitkomsten, door een' man als VAN KAMPEN zeker noch verzuimd, noch ligtvaardig behandeld. Het geheel, door hem (in den korten inhoud) „ laatste stuiptrekkingen der *Fransche* Heerschappij in *Europa*" genoemd, bestaat uit slechts drie Hoofdstukken: I. NAPOLEON's terugkomst, en gebeurtenissen tot den slag bij *Waterloo*. II. Afdanking (?) en gevangenneming van NAPOLEON. Inneming en tweede Vrede van *Parijs*. III. Besluit. Te zamen 176 bladzijden.

Wat de eerste twee Hoofdstukken betreft, zoo twijfelt niemand, of VAN KAMPEN heeft die met de meeste kennis van zaken en schrander oordeel behandeld; zijnde voorgegaan door zoo velen van onderscheidene natiën en partijen, waaronder mannen als onze SCHELTEMA, de *Engelsche* SCOTT en anderen, en zijnde zelf een man, die, bij alle warmte en geestdrift voor het vaderland, als bewonderaar der *Engelschen* en vriend der *Duitschers*, maar ook als gestreng beoordeelaar van hunne onregtvaardigheden, zoo wel als de dwaasheden der

Digitized by Google

Bourbonsche partij, ligt zoo goed als iemand in staat was, om zich voor partijdigheid te hoeden.

Meer belang zal hij, die nog niet in de gelegenheid is geweest om het boek te lezen, ligt daarin stellen, wat VAN KAMPEN ten besluite van het gansche werk heeft gezegd. Hierbij zullen wij dus iets langer stilstaan. Hij oppert deze twee vragen: 1°. Welk nut heeft de vernietiging der *Fransche* heerschappij aan de wereld gedaan? 2°. Is er ook eenig nut uit deze heerschappij zelve overgebleven? Na over het H. Verbond en andere zaken gesproken te hebben, is het antwoord op de eerste: wij mogen dus den zoeten droom niet koesteren, dat genoemde vernietiging, althans in de beschaafde wereld, betere *beginselen* heeft doen heerschen. Ten aanzien van *de welvaart der volken* denkt hij gunstiger, schoon hij de opheffing van allerlei belemmeringen en verkeerdheden verre van volkomen acht; gelijk het dan ook nu nog (een paar jaar later) aan gegronde en ongegronde klagten niet ontbreekt. Op de vraag naar het nut, uit het bestaan der *Fransche* heerschappij gerezen, zou het gemakkelijker zijn een gunstig antwoord te geven, zoo naar de voordeelen der omwenteling onderzoek werd gedaan: want, staan ook beide in zigtbaar verband, de laatste had echter een' bedaarder' gang kunnen gaan, en alzoo ruimere en onvermengdere vruchten hebben opgeleverd. Ach, hoe verschrikkelijk duur is thans het goede gekocht! Ontwikkeling van zedelijke kracht — verspreiding van het denkbeeld eener betamelijke vrijheid der volken — de onverwachte vrijwording der *Europesche* volkplantingen in *Zuid-Amerika* — ziedaar eenige trekken van dit goede.

Deze korte verhandeling, waarbij al het geledene zaamgetrokken, en al het nog bestaande kwaad in 't licht gesteld wordt, ziet er dus somber genoeg uit. Het H. Verbond komt er vooral niet wèl af. En wie wraakt eene der scherpe uitdrukkingen van den Schrijver, die de houding van deze Christelijke vereeniging jegens hare Medechristenen in *Griekenland* alleen maar in aanmerking neemt? Het is echter, voor den Schrijver gewis

Digitized by Google

zoo wel, als voor den Lezer, niet aangenaam, aldus met teleurstellingen, met donkere vooruitzigten en klagten tegen de Monarchen te eindigen. Het is daardoor zelfs eenigzins, of de zaak niet afgedaan was. En in zoo verre gingen wij onbevredigd heen.

Achter het werk, in de laatste en grootste helft van dit boekdeel, vinden wij, behalve een paar belangrijke bijvoegsels op het verhaalde, een' korten inhoud, reeds genoemd, en een uitvoerig register, dat het naslaan van elk onderwerp gemakkelijk maakt.

Onder de kleine bijzonderheden, die ons bevreemdden, was de opgaaf der ruiterij van NAPOLEON bij *Waterloo*, bl. 69, van 120 tot 150,000 man; en voorts bl. 2: „zoo blijkbaar *dan*;" bl. 34: „hun leven voor den Koning *gestort*;" bl. 66: „zijden *beenkleederen*;" bl. 89: „*week*, *en* Brussel *bedreigde*;" bl. 94: „dat de Kamer zich permanent zoude verklaren, en de Ministers in haren schoot *riepen*;" bl. 126: „om de onpartijdigheid van dezen Schrijver te *doen* kenschetsen;" — taalkundige onnaauwkeurigheden, in ons oog, die, hoezeer buiten alle bedenking louter schrijffouten, het voorbeeld des bekwamen mans niet moet voortplanten. Voor het overige wenschen wij hem, met dankzegging voor dit gewigtig werk inzonderheid, gezondheid, kracht en lust, om het van nieuws ondernomene gelukkig voort te zetten en te voleinden.

De merkwaardigste Stukken uit de oudste Archieven van Amsterdam, aangaande de vroegere Privilegiën van deszelfs Poorters en Inwoners. Met Platen en Facsimile's der oorspronkelijke Handschriften. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij Pieper en Ipenbuur. 1824. *In gr. 8vo.* 133 *Bl. f* 3 - 60.

Uit den titel is het niet alles op te maken, wat dit boek bevat. Wij willen er onze lezers opmerkzaam op maken, bijzonder hen, die beoefenaars of liefhebbers zijn van de Vaderlandsche Geschiedenis, Oudheid, en Taalkunde.

Digitized by Google

Het eerste, dat men aantreft, is een verslag van de Commissie der Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, vóór ruim drie jaren ingebragt, omtrent de ijzeren Kapel in de Oude Kerk te Amsterdam. Dit verslag is in het tweede deel der Verhandelingen van het Instituut uitgegeven; maar wij mogen ons verheugen over deze afzonderlijke publiekmaking.

De Amsterdamsche Regering, onvatbaar om het nut te beseffen, dat tot vermeerdering van kennis uit genoemde Kapel te trekken was, of die te heilig beschouwende, om haar door ongewijde voeten te laten betreden, is oorzaak geweest, dat men, tot het jaar 1805, alleen wist, dat eerst in 1732 en 1761 de intrede in die Kapel is toegestaan, zonder dat aan den verdienstelijken WAGENAAR een behoorlijk inzien der daar bewaarde stukken blijkt veroorloofd te zijn geworden. De wijze echter, op welke die beroemde Geschiedschrijver openlijke melding van die Kapel en haar toebehooren heeft gedaan, bleef de belangstellende begeerte van den geest des onderzoeks naar dezelve gaande houden. Na bijna eene halve eeuw werd de Kapel weder geopend, onder anderen, door ADRIAAN PAETS VAN TROOSTWIJK en HENDRIK KORNELIS SERRURIER, die, het zij tot hunne eere gemeld! wijlen onzen AREND FOKKE, SIMONSZ. magtigden, om de stukken, in de Kapel bewaard, te onderzoeken ezv.; maar de ongunst der tijden heeft de uitgave van het opgeteekende belangrijkste derzelve, van stadswege, belet. De melding, evenwel, die, ter vergadering der Tweede Klasse van het Instituut, de Heer JERONIMO DE VRIES naderhand van den arbeid van FOKKE ezv. maakte, had dit gevolg, dat eene Commissie benoemd werd, om voor te lichten omtrent de geschiktste middelen, die aangewend zouden moeten worden, om van dat gedenkteeken het meeste voordeel te trekken. Na vele hindernissen, tegenwerkingen, teleurstellingen, is men eindelijk geslaagd, door de meeste bereidvaardigheid van de regerende Burgemeesteren, die niet alleen tot de Kapel den toegang aan de Commissie

Digitized by Google

verleende, maar ook alles in handen ftelde, wat zij benoodigd mogt hebben. Daardoor konde reeds in 1819 de Klasse door hare Gecommitteerden in bezit gefteld worden van die ftukken, die in het tweede deel harer werken gedrukt zijn, en nu hier afzonderlijk verfchijnen. De namen der Gecommitteerden, J. DE VRIES, P. A. BRUGMANS, C. F. VAN MAANEN en S. I. Z. WISELIUS, waarborgen reeds vooraf den belangrijken inhoud en de goede houding van dit verflag. Eene naauwkeurige befchrijving van het inwendige der Kapel, opgehelderd door eene nette afbeelding van dezelve, vergezeld van eene nabootfing der afbeelding van ST. NICOLAAS, in de Kapel voorhanden, opent dit verflag; en wij kunnen ons niet wederhouden van het volgende onzen lezeren mede te deelen.

De Kapel is een nagenoeg vierkant verwulfd vertrekje, houdende 11 voet en 1 duim in de lengte, 9 v. en 2 d. in de breedte, en 11 v. en 10 d. regtftandige hoogte. Zij fchept haar licht uit een getralied venftertje, dat uitziet op de Z.z. van het Oude Kerksplein, en geplaatst is zijdelings boven den ingang des gebouws aan de zijde, van waar het ook voor den voorbijganger zigtbaar is. Aan den wester muur van het zuider kruispand der Kerk, dat eertijds het Handboogfchutters Koor heette, en nu voor Katechizeerkamer dient, (of 't ook kan verkeeren!) is de Kapel gebouwd. Haar ingang is 15 voet uit den grond, in den platten muur, gemaakt, en gedekt door eene ijzeren deur, voorzien van een zeer zwaar en tegelijk zeer kunftig driedubbel flot. Deze deur ftrookt overal met den muur zelven, en werd bovendien altijd, even als deze, met kalk beftreken en gewit, waardoor alle fporen eener opening voor het oog verborgen bleven; en achter die deur is eene tweede van eikenhout. Is men nu door middel van een' trap of ladder opgeklommen, en zijn de reten der buitenfte deur van kalk ontbloot, en zij en de eikenhouten deur geopend, dan ziet men eene kas, ten naastenbij 8 voet hoog, van voren en van achteren dik met ijzer beflagen, en met drie floten digt- en vastgemaakt.

De deur der kas ſlaat op de helft van boven voorwaarts over, en ter onderſteuning dier geopende klepdeur is in het midden eene draaijende ijzeren kruiskruk. Inwendig beſtaat de kas uit 45 laden, zeer naauwkeurig in hare ſponningen en onmiddellijk aan elkander ſluitende, in 3 rijen, en dus elk nagenoeg een derde van de breedte des binnenwerks beſlaande: deze laden houden omtrent 2 duim diepte en ſchaars 1½ voet lengte, en zijn allen gemerkt met Gothiſche talletters. — Waarſchijnlijk is deze Kapel geſticht tusſchen 1296 en 1313.

Na eenige uitweiding over den tijd, wanneer, en de reden, waarom deze Kapel tot dat gebruik beſtemd en zoo ingerigt geweest is, als men haar nog vindt, leest men, niet zonder groot vermaak, de bekendmaking der meestgewigtige ſtukken, in de ijzeren Kapel bewaard, die er 290 bevat, dagteekenende van Ao. 1275 af aan, en welke, de oudſten althans, nergens, in derzelver oorſpronkelijke taal en ſpelling, voorhanden zijn, en waarvan hier de fraaije *Fac-ſimile's* voorkomen, opgehelderd, waar het noodig is, met belangrijke aanmerkingen. Deze aanmerkingen zijn voor de geſchied- en letterkunde zeer gewigtig, en dienen, in het eerſte opzigt, niet zelden tot aanvulling of verbetering van hetgeen men bij WAGENAAR vindt, die niet de oorſpronkelijke Handſchriften, maar alleen Afſchriften of gedrukte Handvesten volgen konde.

De *Fac-ſimile's* zijn van den vermaarden Tolbrief van FLORIS DEN V (hier wordt dit Handvest, vijf en eene halve eeuw oud, te regt genoemd de hoekſteen der opgevolgde grootheid van Amſterdam); van den, 16 jaren later, door denzelfden vernieuwden Tolbrief, meestendeels van den eerſten, in titels des Graven en in het zegel, verſchillende, waarvan, gelijk van andere bijzonderheden, die dit nadere Handſchrift merkwaardig maken, bondige reden en verſlag gegeven wordt; voorts van een *Privilegie* van Graaf WILLEM DEN IV 1342, het eerſte, dat in de Kapel voorhanden is in de Nederduitſche taal; daarna (want wij kunnen onzen lezeren geene

proeve mededeelen van de belangrijke historische opmerkingen en letterkundige bijzonderheden, die hier voorkomen) van denzelfden Graaf en tijd eene Keur, van welke nog drie afschriften zijn, naar eene van welke de Keur in haar geheel voorkomt, die men ook hier gedeeltelijk ziet medegedeeld, met des Graven zegel, waarover een aanhangsel ophelderingen geeft; terwijl de taalkundige ophelderingen in het werk zelve zijn medegedeeld, waaromtrent wij aanmerken, dat zij niet toepasselijk zijn, op dat afschrift, dat in zijn geheel hier vertoond wordt, waarin de spelling anders is. Vervolgens heeft men een *Fac-simile* van een Decreet van JAKOBA VAN BEIJEREN, gedagteekend 8 Januarij 1417, en het éénige stuk, dat Amsterdam van haar bezit; nog een, drie jaren later, van Hertog JAN VAN BEIJEREN, even als dat zijner nicht, met het zegel er aan: beide stukken verdienen bijzondere aandacht. Het laatste is van MAXIMILIAAN, Aartshertog van Oostenrijk, van 1488, en — dat het eerste voorbeeld is onder de Grafelijke Giften — eigenhandig met zijn' naam *onderteekend*, en zoo, dat men ziet, dat hij in de schrijfkunst nog niet zeer ervaren was. Wij schrijven er deze bijzonderheid van over: „Het verdient opmerking, dat hij over de Keizerlijke kroon, hier als eereteeken aan het Amsterdamsche Wapenschild vergund, beschikte, eer hij die nog bezat." Hij was toen nog Roomsch-Koning, en werd eerst na 16 jaren tot de Roomsch-Keizerlijke waardigheid verheven!

Bij dit allerbelangrijkst verslag zijn nog twee stukken gevoegd; het eene door den Heer H. VAN WIJN, *over de Keur van* GUI VAN HENEGOUWEN *aan de Stad Amsterdam, in 't begin der 14de Eeuw;* het andere door J. D. MEIJER, *over Poorterijen, en de vergunning dier Regten aan Amsterdam, bij gelegenheid van den Tolbrief, door Graaf* FLORIS *aan die Stad bij vernieuwing gegeven, in den jare* 1291. Beiden zijn waardig, nevens het geprezene verslag, met dank en hulde aan der Schrijveren kunde, ontvangen te worden.

Het eerstgenoemde stuk geeft reden, waarom van den voormaligen Heer van Amsterdam, GUI VAN HENEGOUWEN, geene stukken in de ijzeren Kapel berusten, die echter *der stede van Amstelredamme gaff veel vriheeden van Keuren ezv.*, over welke getuigenis eener oud-Hollandsche Kronijk de groote WAGENAAR medegedeeld heeft zijne

gevolgtrekkingen, die hier uitvoerig behandeld en op gronden gewettigd worden. De Heer VAN WIJN berigt voorts zelf, 1805, te *Mons*, in *Henegouwen*, meer dan 300 stukken gezien te hebben, die hem bleken tot den diplomatieken eigendom dezes lands behoord te hebben, en waarvan onze Koning de wederafgifte onlangs van het Hof van Frankrijk heeft gevraagd. Dit wordt als een zeldzaam voorbeeld van de spaarzaamheid des tijds in het vernielen van vroege overblijfselen bijgebragt, waar VAN WIJN het begrijpelijk maakt, hoe, ook niettegenstaande der Nederlanderen, vooral Hollanderen, bijzondere bezorgdheid voor de bewaring der Archieven, van de Keuren van GUI VAN HENEGOUWEN niets meer zoude kunnen te vinden zijn. Maar hoe aangenaam is de mededeeling eener Keur van gemelden Graaf, zonder dagteekening, (waarvan reden gegeven wordt) in het *perkement-register* der voormalige Leen- en Registerkamer van Holland bewaard, over welker gever en hoofdzakelijken inhoud en einde gehandeld zijnde, VAN WIJN besluit, dat GUI VAN HENEGOUWEN genoemde Keur gegeven heeft, eer hij Bisschop werd, en wel of in den nazomer van 1300, of in den voorzomer van 1301, en dat deze Keur eene nog vroegere vooronderstelt, die Amsterdam tot eene *poorte* gemaakt heeft, en wel eene zoodanige Keur van hemzelven, of een ander, die niet vroeger is dan van 1291, toen FLORIS DE V zijn Tolprivilegie vernieuwde.

Over dezen vernieuwden Tolbrief handelt, met groote kunde en schranderheid, de Heer MEIJER, wien het door VAN WIJN als waarschijnlijk opgegeven gevoelen buiten bedenking voorkomt, t. w. de verheffing van Amsterdam tot eene poorte na 1291, wanneer deszelfs bewoners nog genoemd worden *manentes apud Amstelredamme*, de beteekenis welker benoeming, met vele geleerdheid, bondig wordt gestaafd, eindigende met de gissing, dat Amsterdam eene poort, of gevrijde stad, geworden is door Graaf JAN VAN HENEGOUWEN, tusschen Julij 1296, toen hij Graaf werd, en Mei 1300, toen hij GUI met Amsterdam heeft beleend, of wel bij die laatste gelegenheid. Dit alles wordt voorgegaan door een allerleerzaamst onderhoud over den toestand vóór, de geschiedenis en de gesteldheid van de Poorterijen, dat wij met een uitstekend genoegen lazen en herlazen.

Met blijdschap maken wij op dit treffelijk werk — hoe klein het zij — opmerkzaam, en, dankbaar aan onze ver-

Digitized by Google

dienstelijke Landgenooten, die ons zoo veel gaven, wenschen wij er Amsterdam, maar ons Vaderland niet minder, geluk mede.

CARL NICOLAI, *over Zelfkennis, Menschenkennis en Verkeering met Menschen. Vrij gevolgd naar den tweeden Hoogduitschen Druk. II Deelen. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1822. *In gr. 8vo. Te zamen VIII, 556 bl. f* 3 - 75.

Wordt dit werk, ons zeer laat gezonden ter beoordeeling, niet gezocht? Wordt nu de opwekking van het verlangen naar hetzelve beproefd door middel der tijdschriften? Die proef gelukke dan! Ons althans zal het verblijden, vele lezers aan dit boek bezorgd te hebben; want het is een zeer onderhoudend geschreven boek, van rijken, belangrijken en hoogstnuttigen inhoud.

Jammer, dat de Vertaler niet goedvond, eene inhoudsopgave voor- of achteraan te plaatsen. Een uitmuntend vertoog over de zelfkennis, hare noodzakelijkheid, en de middelen tot dezelve, staat vooraan; „en nu," zegt NICOLAI, „zullen wij onzen mensch, uitgerust met de begeerte en de middelen om tot zelfkennis te geraken, allengs de wereld invoeren." Te regt oordeelende, dat daartoe veel van het uiterlijke afhangt, handelt hij nu over welgevormdheid des ligchaams, de kleeding, (het dragen van ringen met kostbare of valsche steenen noemt hij eene *dwaasheid*, ten hoogste slechts bij *hovelingen* nog geduld) de zindelijkheid, den baard, het hoofdhaar, de tanden. De uiterlijke behoeften overwegende, deelt hij ons zijn onderrigt mede over den slaap, (Mogten alle studerenden, vooral jongelieden, de liefhebberij van het nachtwaken hier leeren opgeven! Uit trekken, als deze: „Verlangt gij iets van het verstand eens mans, zoo verkies den morgen, of iets van zijn hart, zoo verkies den avond tot uw verzoek," leert men den fijnen opmerker kennen) over het eten en drinken, en de beweging. Alle Geneesheeren zullen hem wel niet nazeggen: „'t Gezegde van APOLLONIDES is zoo kwaad niet, dat hij de eer van een' zieken hersteld te hebben gaarne met de natuur deelde, en dat hij zoo vele kwakzalvers in de geneeskunst kende, dat het voor de maatschappij heilzamer zijn zoude, de beoefening daarvan geheel te verbieden." Tegen de dron-

kenschap, en over de redmiddelen en behoedmiddelen van dezelve, en in het gemeen over de geestrijke dranken, laat zich de Schrijver uitvoerig en ernstig uit. Het verwonderde ons, als redmiddel niet aangeprezen te zien, althans bij hem, bij wien de schaamte nog niet verdronken is, de langzame vermindering des dranks. Wij hebben (zoo wij ons niet bedriegen, lazen wij dat middel in REINHARD's onschatbaar boek *over de waarde der kleinigheden* ezv.) eens eenen dronkaard gered, door elken morgen zijne borrelflesch met één knikker op nieuw te vullen. *Profit!* Leerzaam, gelijk in alles, is NICOLAI, van gewoonten, verwenningen en manieren sprekende, over gang, houding en beweging. De jonge lieden, die het tot den achteloozen *bon ton* rekenen, met de handen in het haar, en elders, te spelen, ezv. moeten het laatste artikel vooral eens lezen. Over danskunst, paardrijden, schermen leze men den wijzen en braven man zelven. Over het aangezigt, en wat daaromtrent is in acht te nemen, is hij vooral lezenswaardig. Wat hij op zijne vermaning: „ Schaamt u vooral de mode van brillen en kijkglaasjes te volgen," volgen laat, is een *apropos*, dat velen zich mogen aantrekken. Het spreken verschaft hem tot de mededeeling van karakterkundige opmerkingen rijke aanleiding, zoo ook het schrijven. Dat de beoordeeling van iemands karakter uit zijne handteekening niet zoo mank gaat, als velen meenen, stemt de Recensent volgaarne toe, die over de onleesbaarheid der naamteekening vast meer zoude gezegd hebben; maar op den raad: „ vertrouwt nooit papieren van gewigt aan vrouwen toe!" zoude hij, op denzelfden grond, dien van eigene bevinding, nog al wat kunnen afdingen. Over het lagchen en het groeten las hij (zelfs de *Kleinigheden in de gezellige Verkeering* door POCKELS niet uitgezonderd) niets zoo schoon. Over de zucht tot orde, het zwijgen, de praters, de luimen schrijft NICOLAI zóó, dat, op de rangschikking der onderwerpen moge men wat vitten, aan niemand iets te wenschen overblijft, wat derzelver behandeling betreft. De Dames, echter, zullen het ongaarne toestemmen, dat zij de *veranderlijkste* wezens zijn; maar.... De scherts, het spelend vernuft, de grappigheid, de spotzucht krijgen eene goede beurt, vooral de spotternij met den Godsdienst, en daarover weidt de schrandere man zeer uit, en laze het *elk!* Deze spotternij komt (wij gelooven, dat het in het katechizeerboekje van BRINK staat) toch altijd voort uit onkunde of

Digitized by Google

een flecht hart. En — dommen of ondeugenden zoude men ontzien? Gaarne fchreven wij uit, wat wij hier over de ligthartigheid, niet ligtzinnigheid, vonden. De vrees beflaat eene groote plaats; de fchuwheid, namelijk, voor menfchen in het gemeen, voor vrouwen in het bijzonder, („ Ontwijk," zegt NICOLAI, „ den omgang met verklaarde vrouwenhaters; zij zijn ruwe menfchen, of ontzenuwde wellustelingen, met gemeene zeden.") voor gevaren, in gevaren, voor het onweder, voor beesten, voor zichzelven, den dood, dooden. De zelfmoord komt hier mede in aanmerking. De verveling, het fpel, de toonkunst, het liegen (een zonderling verband, als men dat *hier* zoo, *niet*, als men het bij NICOLAI leest) wordt daarop behandeld. Och! (wenschte Recenfent gedurig onder het lezen gave God, dat elk ongodsdienftige, en elk, die in de gehoorzaamheid aan de wetten der mode zijne befchaafdheid ftelt, tot zijner ziele zaligheid, naar dezen menfchenkenner en menfchenvriend luisterde! — Over de drijfveren en aandoeningen redenerende, die eene duurzame gemoedsgefteldheid bevorderen, of ftoren, (hier is de vertaling zeer ongelukkig, bl. 197) neemt hij de gierigheid en verfpilzucht, en de tusfchen beide liggende fpaarzaamheid, in overweging; daarop de deelneming, en de, daar tegenover ftaande, eigenbaat en nijd, met trotschheid, heerschzucht, hoogmoed, (uit REINHARD's *Moral* kan men best leeren, de dingen bij derzelver ware namen te noemen) de eerzucht, eergierigheid en fchande. Over het *duël* fpreekt hij ook bij deze gelegenheid, en komt dan op drift, oploopendheid, toorn, zachtmoedigheid ezv. Over ligtgeraaktheid, gevoeligheid, lafhartigheid, grootfpraak, hypochondrie, droefgeestigheid is hij even lezenswaardig.

Met moeite onthield zich Recenfent tot hiertoe van meerdere mededeeling uit den rijken fchat. Uit de opmerkingen, befchouwingen, wijsheidsregelen en vertroostingen, die de 22 laatfte bladzijden des eerften deels behelzen, wil hij echter dit fchoone en belangrijke werk nog eenigermate doen kennen.

„ In een land, waar alles den degen draagt, zullen de menfchen, die eene pen kunnen vermaken, weldra uit vreemde landen moeten worden ontboden."

„ Indien de regter een vonnis uitfpreken moet, komt het er veel op aan, of zulks op een' fchoonen meidag, dan op een' betrokken' herfstdag, vóór het middageten, of na eene

Digitized by Google

nachtbraking, dan nuchteren, of na een' huisfelijken twist, of in volle vrijheid van geest gefchiede. Ach, gij arme gevonnisden! waarom komen wij niet weder tot de twaalf wetten en den *Areopagus?* Toen beftond er vrijheid."

„ Wie veel leest, denkt weinig; wie veel Romans leest, heeft geene eigene denkbeelden; wie veel zucht tot Courantenlezen heeft, is meer nieuwsgierig dan weetgierig; wie niet gaarne gedichten leest, heeft geen gevoel voor het fchoone; wie gaarne gedichten declameert, is zelden zelf een dichter; wie theatrale voorftellingen met geestdrift bemint, is tot eene groote rol in de wereld niet gefchapen; wie de gefchiedenis bemint, heeft lust om iets van zich te vormen; wie gaarne naar de kerk gaat, gaat des zondags ook gaarne eens wandelen; wie procesftukken wil doorlezen, moet met het laatfte blad beginnen," ezv. ezv. ezv. want wij moeten ook aan het laatfte blad denken.

Van het tweede deel zeggen wij dus maar een enkel woord. Het betreft vooral 's menfchen verkeering met anderen. Na belangrijke opmerkingen, die echter niet zoo duidelijk, als men dit van NICOLAI gewoon is, *zijn* voorgedragen, over de vele en uiteenloopende betrekkingen in het wezenlijke leven, en de onmogelijkheid, om voor elke in het bijzonder een' juisten wegwijzer te geven, is de dienstbare betrekking, eigenlijk die tusfchen meerderen en minderen, het onderwerp der eerfte befchouwing, die over het bevelen en gehoorzamen veel fchoons bevat. Daarna befchouwt hij de verkeering met echtgenooten. Dat de man niet vóór zijn 30fte jaar moet huwen, en zijne bruid althans 10 jaren jonger zijn moet, durven wij niet nazeggen; maar wat hij op het einde dezer afdeeling zegt: „ elke regel heeft uitzonderingen," passen wij hier, en op zeer veel, dat in dit hoofdftuk voorkomt, liever toe. Over de oude vrijers en vrijsters is hij kort, maar aardig. De pligten der kinderen jegens hunne ouders even, maar nadrukkelijk, aanroerende, geeft hij aan de laatften een' en anderen hoogstbelangrijken, niet altijd opgemerkten wenk, en fluit dan zijne befchouwing van de huisfelijke vereeniging met een vertoog over de verkeering met dienstboden. De verkeering met geestelijken volgt nu; dan de betrekking tot den arts. Het komt ons voor, dat hij met de laatften niet heel hoog loopt; maar het is ook waar: in geen gebied der wetenfchappen zijn zoo vele kladders. — Over de verkeering met

Digitized by Google

de vrouwelijke sekse deelt hij veel mede, dat hem wel niet elke vrouw, maar toch zij, die haar oordeel boven haar gevoel gelden laat, althans grootstendeels zal ten goede houden. Op dit stuk ware ligt de meeste bedenking; maar wanneer zal dit anders zijn? Indien men naleest, wat NICOLAI over de verkeering tusschen echtgenooten reeds gezegd had, en dan, wat hij nu nog geeft over het verkeer met vrouwen in het gemeen, moet men hem het regt doen van te erkennen, dat hij zijn onderwerp goed heeft doorkeken. De beschrijving van het karakter der vrouw, die ons zeer juist voorkomt, geeft aan alle zijne verdere opmerkingen de behoorlijke rigting. Verliefden en verloofden vinden hier een kiesch onderrigt omtrent hunne verkeering, en anderen mede omtrent hun gedrag jegens dezelven. Doch — wij mogen verder maar opnoemen, wat men hier aantreft: nu dan! De Schrijver handelt nog over de verkeering met familie en buren, waar hij een' belangrijken uitstap over de vriendschap doet; over de verkeering met krijgslieden, met staatsdienaars, en bijzonder met regtsgeleerden (hij is vooral geen vriend van dezen, en oordeelt onder anderen, dat een zedelijk mensch, die eenmaal het beroep van Advocaat heeft aangenomen, geen groot geluk (fortuin) kan maken, zoo hij innerlijken vrede des gemoeds behouden wil, en waarschuwt sterk tegen het beginnen van een proces); over de verkeering met kooplieden, met menschen van eene andere Godsdienstbelijdenis, bijzonder *Joden*; over de betrekking tusschen huurder, verhuurder en medehuurder. Er volgt iets over de gastvrijheid; maar eigenlijk betreft het het houden van gezelschappen, vooral zoo als doorgaans de *visites* zijn, „van welke," zegt NICOLAI., „als ze voorbij zijn, niemand genot heeft gehad, en slechts huurkoetsier en dienstboden voordeel trekken." Hij spreekt over de geleerden en kunstenaars; geeft eenige voorschriften voor reizigers; iets over de mindere rangbekleeders der Regterlijke magt (? 't zijn de uitvoerders van het burgerlijk staatsbeheer); over hen, die iets van het Bestuur te vragen hebben; over het bezoek van den schouwburg, en andere plaatsen van vermaak; over hen, die een' slag van den molen weg hebben, politieke dweepers, geestdrijvers, waanwijzen, hoogmoedige domkoppen, en hen, die tot waanzinnigheid overhellen; over het stille vermogen der vrouwen, en over de verkeering met menschen, die over staatzaken en vader-

Digitized by Google

landsgezindheid den toon voeren, en de bedachtzaamheid, in geschrift en gesprek in acht te nemen.

Ziet daar den hoofdinhoud dezes werks. Er zij op de rangschikking der onderwerpen; op de beoordeeling derzelven, op het niet altijd in acht nemen van uitzonderingen, ezv. aanmerking te maken (meer wat het tweede, dan wat het eerste deel betreft), en — dat ons vooral spijt — de Vertaler had voor de duidelijkheid en netheid van den stijl beter moeten zorgen, en hier en daar eene aanmerking kunnen bijvoegen, voor den *Nederlander* tot teregtwijzing noodig; maar, behoudens dat alles, mogen wij dit veelbevattend boek aanprijzen ter lezing, en bijzonder ter leering.

De Gelijkenissen van Jezus in Gesprekken, door F. HOEKSTRA, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Harlingen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In kl.* 8*vo.* 230 *Bl. f* 1 - 25.

Indien de Eerw. HOEKSTRA, even als door het gunstig onthaal zijner vorige werkjes ten nutte der jeugd, zoo ook door onze aanprijzende beoordeeling van dezelve mogt zijn aangemoedigd tot het schrijven dezer, te lang reeds onvermeld geblevene, Gesprekken over de *Gelijkenissen des Heilands*, dan zou dit ons tot te grooter blijdschap strekken, naarmate wij met te meer vrijmoedigheids kunnen getuigen, dat zijn Eerw. ook hierin zeer gelukkig geslaagd is. Het werkje is in denzelfden trant bewerkt als de vorige stukjes, de *Geschiedenis van Jezus*, en de *Geschiedenis der Apostelen*. Grootvader vertelt weder even duidelijk, onderhoudend en leerzaam, en de invallen en aanmerkingen der kinderen zijn natuurlijk, en geschikt om de aandacht gedurig te verlevendigen. Hetgeen ten aanzien van den vorm of de inkleeding, zoo wel als met betrekking tot het doel der Gelijkenissen, opheldering vereischt, wordt verklaard overeenkomstig de behoefte der kinderen, die hier onderwijs ontvangen, en die nu voorondersteld worden gevorderd te zijn in jaren en vatbaarheid, na de herhaalde winteravond-oefeningen. Hetgeen boven het bereik van dezen zou gaan, wordt achterwege gelaten. Bij de aanwijzing der beteekenis wordt het hoofddoel steeds in het oog gehouden; en wanneer getoond is, wat de Heiland met de Gelijkenissen meende ten aanzien van zijne tijdgenoo-

Digitized by Google

ten; worden zij algemeener toegepast, in gevalle en zoo verre zij daarvoor vatbaar zijn.

Na eene Inleiding, waarin de keuze van het onderhoud bepaald wordt, loopt het gesprek van den eersten avond *over de Gelijkenissen in het algemeen*, en derzelver dubbel doel, „om „door zulke voorstellen de aandacht te verlevendigen, en „tevens waarheden onder dezelve meer of min te verbergen, die toen nog niet openlijk konden gezegd worden.” Het aangename en doeltreffende van Gelijkenissen wordt verder ontwikkeld, en door die van Nathan uit de geschiedenis van David opgehelderd; waaruit dan de wijsheid van Jezus in deze leerwijze wordt afgeleid, en de kinderen zich nieuwsgierig betoonen, om de Gelijkenissen door Grootvader te hooren behandelen. Buiten dezen, worden nog vijftien avonden besteed, ter verklaring der Gelijkenissen van *den Zaadzaaijer*, *het Onkruid onder de Tarwe*, *den edelmoedigen Koning en den onbarmhartigen Dienaar*, *de Arbeiders in den Wijngaard*, *de twee Zonen*, *de wreede Landlieden*, *de genoodden tot het Bruiloftsfeest*, *de tien Bruiloftsmaagden*, *de verschillende uitdeeling der Talenten*, *den barmhartigen Samaritaan*, *den dwazen en onbedachtzamen rijken Man*, *den onvruchtbaren Vijgeboom*, *de genoodigde Gasten*, *het verloren Schaap*, *den verloren Penning*, *den verloren Zoon*, *den snooden Rentmeester*, *Lazarus en den rijken Man*, *den Regter en de Weduwe*, en *den Farizeër en den Tollenaar*.

De Eerw. HOEKSTRA bezit het vermogen, om zijne gedachten klaar en bevallig voor te dragen, hetgeen telkens opgemerkt werd door onze kinderen van veertien jaren en boven dezelve, met welke wij dit werkje hebben gelezen. Waar schadelijke begrippen te voorkomen of te bestrijden zijn, drukt hij zich even krachtig als duidelijk en vrijmoedig uit. Na de mededeeling van de verklaring, door Jezus zelven van de Gelijkenis des Zaaijers gegeven, vraagt

„*Keesje:* Maar, Grootvader! wie is die Satan, die het goede, dat iemand geleerd heeft, terstond weder wegneemt?

Grootv. Die vraag had ik wel half verwacht. Het zou ons te lang ophouden, indien ik dezelve volledig wilde beantwoorden. Alleen moet ik er dit van zeggen: De Ouden, geen raad wetende met de oplossing van het kwaad, dat in de wereld is, en de oorzaak der verzoekingen, begonnen zich te verbeelden, dat twee oppermagtige Wezens in de wereld heerschappij voerden, een goed en een kwaad, een God

Digitized by Google

en één Duivel, die elkander dus gedurig tegenwerkten, willende de een de menschen deugdzaam en gelukkig, de ander ondeugend en rampzalig maken. Dit gevoelen, hoewel niet in gelijken zin als in vroegere dagen, vond ook plaats ten tijde van den Zaligmaker.

Willem. De Zaligmaker geloofde het toch niet?

Grootv. Onze Heiland leerde, dat er één hoogst, volmaakt goed, wijs en heilig Wezen bestaat, dat alleen de opperste Regeerder van het heelal is, en aan welks magt en Heerschappij alle andere wezens onderworpen zijn. Maar in zijne taal, spreekwijzen en uitdrukkingen schikte Hij zich wel naar de heerschende, hoewel valsche begrippen der menschen, die alsnog te vast zaten, om zich te laten uitroeijen; kunnende ook niet alles in ééns hervormd worden. Zoo sprak Jezus dan ook somtijds van den Satan, den Duivel, den Boozen (welk woord bij *Mattheus* staat) en van den Vorst der Duisternis, als den bewerker van het kwaad, en den verleider der menschen.

Gerrit. Zijn er nog wel geene menschen, Grootvader! die in een' Duivel gelooven?

Grootv. Die zijn er zeer velen, en daaronder niet weinigen, die waarlijk meer schijnen te ijveren voor dit geloof, dan voor het geloof in den goeden God. Maar hoe zou de beste aller Vaderen het boosaardigste wezen, dat gevonden kon worden, expres in zijn huis nemen, en toelaten zijne kinderen te bederven! Uit de geheele natuur van Jezus' leer blijkt het tegendeel. God de Heer dwingt niemand tot het goede; maar veel minder dwingt Hij, of laat Hij dwingen, tot het kwade. Hij heeft in de harten der menschen de kiemen van het goede gelegd, gelijk de vruchtgevende kracht in den grond der aarde. Hij heeft verder door zijne Gezanten, inzonderheid door zijnen Zoon, allerwegen de goede zaden laten uitstrooijen, en het hangt nu van de keuze der menschen af, dezelve of te verwaarloozen en te verpielen, of door vlijt en zorg aan te kweeken en tot rijpheid te brengen; gelijk de landman door vlijt en zorg, onder den milden zegen des Hemels, het wel tieren en groeijen der gezaaide vruchten kan bevorderen. — Neen, mijne kinderen! gij behoeft voor geen Duivel bang te wezen; zijt alleen bang voor booze en verleidelijke menschen, voor booze en verleidelijke lusten. Dit is die Satan, die Duivel, die de menschen tot ondeugd vervoert, die rondgaat als een brullende leeuw, zoekende wien hij zou mogen verslinden.

Digitized by Google

Klaartje. Wat heeft onze werkster mij wel bang gemaakt voor een' Duivel! Zij had hem wel gezien en gehoord met zijne paardenpooten, zoo als ze zei. Hij stond dikwijls achter ons, om ons tot kwaaddoen aan te porren, en er waren wel menschen, die met den Duivel omgingen. Is dit alles dan niet waar, Grootvader?

Grootv. Wat waar! Mijn kind! hoe kunt gij langer luisteren naar die werkster, die u niet anders dan van heksen, tooverenaars en spoken schijnt te vertellen! Wat kan het helpen, dat ik van onzen lieven Heer, van onzen Heiland en zijne goede lessen tot u spreek, indien gij te huis u weder van den Duivel en zijne werken laat voorprevelen? Dan moet gij even schielijk mijne gesprekken weder vergeten als gij ze gehoord hebt. Het goede, dat ik dan wil leeren, roeit die arbeidster weder uit, vóór dat het eenige wortels kan schieten. Zij is dan voor u in dit geval de Satan, die het zaad, als bij den weg gezaaid, terstond uit uw harte neêmt.

Keesje. Zij moest dat eens tegen mij gezegd hebben, wat zij tegen *Klaartje* zeide: „ Als wij ons door Grootvader lieten wijsmaken, dat er geen booze Geesten en geen Duivel was, dat wij dan ook niet in den Bijbel konden gelooven." Ik zou ze wel wat anders leeren.

Grootv. Gij zoudt haar dat misschien leeren, Keesje, op eene wijze, die haar eerder verbitterde dan verbeterde. Om zulke menschen te verlichten, is nog geheel uwe zaak niet. Het is vooreerst al genoeg, dat gij u door hunne bijgeloovigheden en vooroordeelen, die al ligt op kinderen en eenvoudige lieden eenigen vat krijgen, niet laat innemen. En ik hoop, dat Klaartje daarvoor wat meer zorg zal dragen.

Klaartje. Dat zal ik, Grootvader!

Grootv. Ik geloof ook, dat ik het bij u tegen die arbeidster in het einde wel zal winnen. De verstandige landbouwer weet ook de ruwste gronden te ontginnen en vruchtbaar te maken, en wordt eindelijk het onkruid meester, indien hij maar volhoudt met goed zaad te zaaijen, met wieden en planten, volhoudt in zijnen goeden ijver. Zoo handelde onze Leermeester. Hij voorzag reeds in het begin zijner bediening, dat de voortplanting eener zuivere Godsdienstleer, die Hij ondernam, vele hindernissen zou ontmoeten. En niettegenstaande Hij dit voorzag en werkelijk ondervond, ging hij in zijnen arbeid onvermoeid voort. Het haperde niet aan Hem, noch aan de kracht zijner leer, maar aan de ge-

Digitized by Google

ſteldheid der menſchen, dat Hij niet terſtond genoeg indruk op de gemoederen maakte, dat het Christendom niet overal die gezegende uitwerkſelen had, welke het oorſpronkelijk bedoelde. En als wij nu eens weder de Gelijkenis inzien, hoe levendig en eigenaardig wordt dit een en ander daarin voorgeſteld! Zou niet een van u allen in ſtaat zijn, ons het beloop van deze Gelijkenis met zijne eigene woorden te verhalen? Probeer het eens, Willem!" — Nu doet Willem zulks, na zich een weinig bedacht te hebben. En daarna zegt Saartje, wat de Gelijkenis beduidt; terwijl Grootvader, ten beſluite, het zijne er bijvoegt, om het een en ander, bij nuttige toepasſing, op onze tijden over te brengen.

Gedoogde ons beſtek zulks, wij zouden uit andere ſtalen ook het roerende en bevallige der voordragt kunnen bevestigen. Met de verklaringen, die, over 't geheel, van de gewone niet afwijken, konden wij ons zeer wel vereenigen; alleen wilde ons niet bevallen het nieuwe in de verklaring van de Gelijkenis des *ſnooden Rentmeesters*, of liever dier bijzonderheid, waar de Heer gezegd wordt, *dat Hij den onregtvaardigen Rentmeester prees, omdat hij voorzigtiglijk gedaan had.* Zeer eigenaardig geven de kinderen deswege hunne verwondering te kennen, dat de Heer alles ſcheen goed te keuren, en hem zelfs nog een pluimpje gaf. Hierop zegt Grootvader: „Heb geduld. Zoo gezegd, zoo gedaan. De Rentmeester legde zijne rekeningen open, en de Heer keurde zijne gehoudene administratie goed. Dit kon hij echter onmogelijk doen, indien hij geweten had, welk middel, dat zoo zeer te zijnen nadeele ſtrekte, de Rentmeester daartoe gebruikt had. Maar dit behoeven wij geenszins aan te nemen. Waarom niet liever ondergeſteld, (ik kan niet zien, dat hier iets tegen is) dat de Heer doodonkundig was en bleef van het verkleinen der ſchuldbrieven? Dan zal het een en ander behoorlijk losloopen. De Heer prees dan niet de bijzondere handelwijze met de ſchuldenaars, als een blijk van ſchranderheid, maar in het algemeen het gedrag van zijnen Rentmeester, wijl de bevoorregte ſchuldenaars ten opzigte van dezen man gunſtig getuigden, en de verantwoording van ontvangst en uitgaaf, door deze geheime list goed gemaakt, wel uitkwam; geloovende nu de Heer, ſchoon in onwetendheid, dat de gedane aanklagte valsch, en zijne zaken eerlijk en verſtandig behandeld waren." Schoon Willem daarop antwoordt, dat het voor hem al klaarder wordt, kun-

Digitized by Google

-nen wij voor ons dat niet nazeggen, vinden deze uitlegging strijdig met het doel der Gelijkenis, en oordeelen, dat dezelve geheel niet strookt met de uitdrukking, „ dat de Heer den Rentmeester prees, omdat hij *voorzigtiglijk* gehandeld had." Bij deze uitlegging had hij in het oog des Heeren niet voorzigtiglijk, maar eenvoudig pligtmatig gehandeld. Wij voor ons vinden geene de minste zwarigheid in de uitdrukking, wanneer wij dezelve opvatten in dien zin, zoo als men wel eens van sluwe menschen gewoon is te zeggen, zonder daarom hunne handelwijze goed te te keuren. Dan zegt men immers: „ gij hebt dat leep overlegd; schrander verkoonen," enz; en zoo prees dan ook de Heer de slimheid van dezen Rentmeester.

Dan, genoeg; de Eerw. HOEKSTRA heeft ons hier, over het geheel, zeer gezond voedsel voor verstand en hart bezorgd; 't welk dienen kan, om niet alleen kinderen, maar ook andere meer gevorderden te versterken in godsvrucht en goede zeden, naar de heerlijke lessen en het heilig voorbeeld van onzer aller Goddelijken Meester; zoodat wij zijn Eerw. aanmoedigen, om te beproeven, op gelijke wijze de *Leer* des Heilands te behandelen, hetgeen hem ook al eens (blijkens bl. 3), en wel door een' man van naam, is aangeraden; en wij gelooven niet, dat die Leer, beknopt en bevattelijk voorgesteld, een te verheven of te uitgebreid onderwerp zijn zoude voor dergelijke waarlijk stichtelijke en onderhoudende Gesprekken.

De Kluizenaar in Italië, of Aanteekeningen en Aanmerkingen op de Zeden en Gewoonten der Italianen. In het begin der Negentiende Eeuw. Naar het Fransch van M. DE JOUY, *Lid der Fransche Akademie. III Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1824—25. *In gr. 8vo. Te zamen* 1208 *bl. f* 10-80.

De titel is misleidend; hij doet een roman of soortgelijk geschrift verwachten; maar wij ontvangen een reisverhaal, of liever de opmerkingen eens reizigers door *Italië*, beschrijving van landen en steden enz., maar vooral ook van gewoonten en zeden, met vele bijzondere voorvallen en wetenswaardige gebeurtenissen, op een' vrolijken trant en op eene onderhoudende wijze hier medegedeeld door eenen op-

Digitized by Google

merkzamen en geestigen *Franschman*, dien de lezer met genoegen op zijne reis verzelt, en eindelijk niet dan ongaarne verlaten moet. Op de school noemde men dezen DE JOUY den *Kluizenaar*, omdat hij gedurende de speeluren altijd bleef zitten, en in de vacantiedagen zelfs aan geene wandeling dacht. Deze bijnaam gaf hem den titel voor dit boek, in hetwelk hij echter geenszins als schuw en onverschillig voor gezelligen omgang en vermaak voorkomt, maar als een man van beschaving en letteren, van alle die kundigheden voorzien, die men behoeft om met nut te reizen. *Quantum mutatus ab illo!* mag men dan te zijnen opzigte wel zeggen; en, offchoon zijn vroegere kluizenaarsaard hem tot het opzamelen van zoodanige kundigheden dienstig en nuttig was, hij is dan nu toch ten goede veranderd.

„*Italië!* verrukkelijke reis: schoone toekomst voor hem, „wiens hart nog klopt op het herdenken van het oude *Latium*; wiens verbeeldingskracht de bloemrijke velden, de „lagchende heuvels en de schaduwrijke bosschen van dat bekoorlijk land nog meerder schoonheden bijzet, hoezeer „hij het nimmer gezien heeft dan in de Latijnsche dichters, die somwijlen de genoegens van zijne jeugd, maar „ook dikwerf de wanhoop van zijne jongelingschap uitmaakten. — Ik vertrek van *Parijs*, in de maand October, en met een ligt rijtuig," enz. Zoo is de aanvang, en in dien zelfden geest en denzelfden stijl van verheven proza loopt geheel het verhaal. Wij hebben hier onderscheidene — hoofdstukken? neen, hoofdstukken is de regte naam niet, maar afdeelingen, of nog liever rustpunten. Boven ieder van deze vinden wij eene spreuk in het Fransch, Italiaansch, Latijn of andere taal, maar behoorlijk voor den lezer overgezet, als *motto* geplaatst, en doorgaans geestig gekozen. De lezer had er weinig aan, dat wij deze afdeelingen en de namen der plaatsen, door den reiziger bezocht, hier opnoemden. Hij zag veel op den klassieken grond, en met een helder oog. *Rome* heeft hij bij herhaling bezocht. Zijne reis viel in het tijdperk der overheersching van NAPOLEON, vóór zijnen val; offchoon er vele opmerkingen of aanmerkingen na dien tijd door hem in dit zijn verhaal mogen gevoegd zijn. Wij zeggen daarom slechts in het algemeen, dat dit werk onder zoodanigen goeden wijn behoort, die geenen krans behoeft.

„Het karakteristieke van de Romeinsche zeden is, dat er

Digitized by Google

„ te *Rome* geene zeden bestaan; en, wanneer men het wèl „ beschouwt, waar vindt men thans zeden?" [In uw, vaak zoo hoog opgevijzeld, *Parijs* zeker niet, Mijnheer JOUY!] „ Het éénige onderscheid is, dat de zedeloosheid op de eene „ plaats een weinig meer en op de andere een weinig minder „ veld gewonnen heeft. Doch door het woord *zeden* versta „ ik hier *gebruiken* en *gewoonten*, en in dit opzigt behoeven „ de *Romeinen* voor geen volk in de wereld in zotheid en „ dwaasheid te wijken; mogelijk verdienen zij wel de voor„ keur, ten aanzien van de onwetendheid en luiheid, voor„ namelijk die genen, die men beschaafd noemt," enz. De bewijzen moge men bij den Schrijver zelv' zoeken. Liever deelen wij nog iets uit hem, rakende de *Carbonari*, mede, van welke wij nu weder in lang niet gehoord hebben:

„ De *Napelsche Carbonari* zouden alle vijanden van MU„ RAT zijn, wanneer zij geloofden, dat hij de belangen „ van den *Franschen* Keizer van goeder harte voorstond; want „ het voornaamste doel, waarom de *Carbonari* zich vereeni„ gen, is, om het land van de *wolven* te zuiveren; en gij „ begrijpt zeer gemakkelijk, wat zij door *wolven* verstaan: „ deze zijn niet anders dan de vijanden van de openbare vrij„ heid; en daar de Geestelijkheid, ten minste in al die ge„ deelten van *Italië*, die ik bezocht heb, de burgerlijke vrijheid „ niet belemmert, is het wel mogelijk, dat zij den eenen of „ den anderen tijd eene zekere bescherming te *Rome* zullen vin„ den. — De *Carbonari* hebben ook graden en teekenen onder „ elkander, waaronder het kruis wel het eerste in aanmerking „ komt; wanneer zij elkander ontmoeten, maken zij een „ kruis in de holte van elkanders hand. In derzelver verga„ deringen is alles op eenen democratischen voet geschoeid, „ en de grondstellingen van het heilig Evangelie zijn ook de „ oorspronkelijke gronden, waarop hunne broederschap be„ rust." Hoe kunnen dan toch de Vorsten van het Heilig Verbond, hetwelk immers op denzelfden grondslag rust, (?) het *Carbonarisme* zoo geheel ongenegen zijn! — Maar wij moeten wat bekorten. Nadat de Schrijver gezegd had, dat hij eens op het punt geweest was van zich in eene *Vendita* te laten aannemen, en dat alleen zijn afkeer van alles, wat buitengewoon is, hem daarvan had teruggehouden, daar hij zich het *plus aloës quam mellis habet* van JUVENALIS herinnerde, gaf hij aan eenen vriend zijne meening te kennen,

Digitized by Google

dat er niets eenvoudiger is dan de wijze, hoedanig iemand tot *Carbonari* wordt ingewijd en aangenomen. Deze echter onderrigt hem beter, door het verhaal van een' hunner bekenden, die, zoo als hij ook meende, op de eenvoudigste wijze was ingewijd. Reeds drie maanden was deze *Carbonari*, toen hij door een' brief, door de hem bekende teekenen, des nachts op eene eenzame plaats geroepen werd; hij zou daar vele broeders vinden. Hij vond er niemand; nog tweemalen werd hij op dezelfde wijze bedrogen; hem gebeurde niets bijzonders, en hij dacht, dat men zijn geduld slechts op de proef stelde. Ten vierdenmale ter bestemde plaats zijnde, hoorde hij op kleinen afstand een vervaarlijk angstgeschreeuw. Hij vond een mensch onder de handen van roovers. Op zijne komst namen de roovers de vlugt. De ongelukkige was zwaar gewond. Terwijl hij hem zocht bij te staan, werd hij intusschen door *Gendarmes* onverwachts omsingeld, en de ongelukkige, verbijsterde en reeds stervende noemde hem zijnen moordenaar. Hij werd geboeid en gevangen gezet; alle vermoeden viel op hem, en hij had geen bewijs zijner onschuld. Hij werd na eenige dagen gevonnisd. Toen hij op het schavot klom, waar hem een geestelijke, biddende voor zijne ziel, vergezelde, trad een van zijne regters tot hem: *Uwe vergiffenis is u toegestaan, wanneer gij alles, wat gij van de* Carbonari *weet, wilt bekennen; de Keizer schenkt u, onder deze voorwaarde, genade.* Zijn antwoord was, dat hij van de *Carbonari* niets zeggen zou of wilde. De regter bleef aanhouden; maar hij bleef standvastig weigeren. — En dit was nu eerst de eigenlijke proef geweest. De Gendarmerie, de regters, de aanschouwers, de geestelijke, de scherpregters, allen waren *Carbonari*; en nu ontving hij den vrede- en broederkus, enz.

Gaat de aanneming op soortgelijke wijze toe, Lezer! dan is het geheim van het *Carbonarisme* wel in veilige handen, en het bevreemdt ons dan niet, dat *Spanje's* snuggere Koning en menig ander Vorst wel wat kan hooren luiden, zonder nog regt te weten, waar de klepel hangt. Maar het kan ook wel een knapuil zijn, dien men onzen reiziger heeft op de mouw gespeld. De genomene maatregelen bewijzen immers, dat men met zekerheid weet, welke vreesselijke en slechte menschen die *Carbonari* zijn! — Maar genoeg. Wij zullen dezen *Kluizenaar* met genoegen nogmaals hooren, wanneer hij van zijn voorgenomen uitstapje naar het *Walliserland*, *Zwitserland* en *Geneve* ons, zoo als hij doet hopen, mede berigt wil doen.

Digitized by Google

Ieder deel is met één fraai vignet op den titel versierd; dat voor het eerste geeft nog meer het voorkomen van een roman aan het werk, daar het op eene in hetzelve voorkomende geschiedenis doelt; de twee andere stellen de brug en het kasteel St. Ange te Rome en de St. Marcusplaats te Venetië voor.

ROMANS VAN SIR WALTER SCOTT.

Robbert Roodhaar. III Deelen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1826. *Te zamen* 737 *bl. f* 7 - 50.

Men is reeds in de lezing dezer boekdeelen zeer ver gevorderd, eer men dien *Robbert Roodhaar* kennen leert; hij is ook de hoofdpersoon van den Roman niet; deze is veeleer het lieve en zeldzame meisje, omtrent welker lot wij zoo lang in het onzekere zijn, of ook de jongeling, wiens echtgenoote zij eindelijk nog wordt. Het verhaal is wild en belangwekkend genoeg. Eerst bevinden wij ons bij eenen echten koopman, wiens zoon echter met den koopmansgeest van zijnen vader niets gemeen hebben wil. Hij raakt dan ook uit het vaderlijk huis, genoegzaam onterfd en verstooten. Zoo is hij bij bloedverwanten, woeste menschen, jagers en drinkers van beroep. Spoedig raakt hij daar in zonderlinge ontmoetingen en gevaren, die vooral niet verminderen, toen hij van daar weg moest, om den listigen slechten neef op het spoor te komen, die zijns vaders vermogen vermeesterd had. Zeldzaam woest en wreed zijn de woelingen, onlusten en oorlogen in het ruwe Schotland, waar wij de door deze romans reeds bekende ruwe natuurtooneelen en nog half woeste zeden weder ontmoeten. De geschiedenis valt voor tijdens de bewegingen ten behoeve van den Pretendent; zoodat het wonderlijk is, dat alles nog zóó goed en gelukkig te regt kwam. Die *Roodhaar*, met zijne vele namen, is een zonderling mengsel; een karakter, dat nu eens den grootsten afschrik, dan wederom lof en bewondering, en als 't ware eerbied afperst.

In spijt van den schampschoot, den Recensenten door den vertaler in het voorberigt toegediend, wagen wij het, te zeggen, dat de man zijnen tijd nuttiger besteden kon, dan aan deze soort van vertalingen, die hij zegt, dat hem vrij

wat moeite kosten, hetgeen tevens bewijst, dat hij er niet toe opgewassen is. Wij zeggen dit geenszins in het nadeel van dezen Roman; hoewel wij, van den anderen kant, niet kunnen zeggen, dat onder alle de werken, die wij van of onder den naam van WALTER SCOTT in handen kregen, deze *Roodhaar* zich, onzes inziens, bijzonder onderscheidt.

Vertellingen van de Kruisvaarders. Iste en IIde Deel. De Verloofde. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1825, 26. *In gr. 8vo. Te zamen 636 bl. f* 5 - 60.

De titel schijnt een vervolgwerk aan te duiden, dat nog wel in een aantal boekdeelen kan worden voortgezet. De geschiedenis van de Verloofde loopt ook in deze twee eerste deelen (en deze twee zijn immers te zamen slechts een eerste deel van het werk?) geheel af. Het geduld van het verlangend publiek wordt dan op eene nieuwe proef gesteld, en deszelfs beurs op eene nieuwe belasting. Maar dit zij tot daartoe toe: wij hebben reeds veel van WALTER SCOTT aangemeld; nog ligt een stapel van zijne Romans voor ons; en een zonderling voorberigt of inleiding tot dit werk doet ons vermoeden, dat, zoo lang men voortgaat met lezen, men ook voortgaan zal met schrijven. *Men*, zeggen wij opzettelijk; het schijnt toch, dat er zekere vereeniging bestaat, niet slechts tot de uitgave, maar ook tot de vervaardiging van een aantal romantische werken, onder dezen geachten naam, indien wij anders de inleiding (wel niet geheel en bij iedere toespeling) ook maar eenigermate goed begrijpen; en dat deze vereeniging het publiek een weinig fopt, door aan hetzelve op te dringen, dat *eene zoo groote massa van zin en onzin, scherts en ernst, luim en aandoenlijkheid, goed, slecht en onverschillig, het werk van ééne hand kunnen zijn*; daar er toch *twintig paar handen noodig zijn, om eene zoo geringe zaak als eene speld te maken — twintig koppels honden, om een zoo onbeduidend dier, als eenen vos, te dooden.* Het schijnt ook, dat zoodanig eene vereeniging het ongenoegen en den scherpen spot heeft uitgelokt. — Dan, stappen wij van de ons in vele opzigten onverstaanbare inleiding af. Het is toch zonderling, dat wij die echter ten einde toe, en niet zonder eenige voldoening, gelezen hebben. Dit is ook het eigenaardige bij de lezing van ieder dezer Romans, die wij thans reeds niet meer met dezelfde gretigheid ter hand nemen,

Digitized by Google

maar echter nooit kunnen ongelezen laten, en — bij alle vermoeijing — aan het einde toch erkennen moeten, dat ons telkens al wederom in een of ander opzigt meer dan gewoon behaagd hebben.

Komen wij op *de Verloofde*. Wij leeren de edele en schoone *Eveline Berenger* op het kasteel van haren vader, *Garde Douloureuse* genoemd, hier kennen. Het was omstreeks het jaar 1187, tijdens de wel min of meer bedaarde, maar echter nog gedurig herhaalde bloedige twisten tusschen de Vorsten in Wallis en de Grens-Lords der oude Britten. De alom door zijne dapperheid beroemde en gevreesde *Gwenwijn*, met haren vader maar oogenschijn nu verzoend, stond naar hare hand, maar werd beleefdelijk afgewezen, daar over die hand ten behoeve van *Hugo de Lacy*, Connetable van Chester, reeds beschikt was. Zoo ontstond onverwachts een verschrikkelijke aanval op de *Garde Douloureuse*, waarbij de vader, die uit een valsch punt van eer den vijand in het open veld te gemoet trok, het leven inschoot, maar het kasteel zich dapper verdedigde, tot het door *de Lacy* ontzet werd; bij welk verschrikkelijk bloedbad ook *Gwenwijn* omkwam. Nu herhaalde *Lacy* zijn aanzoek, en werd niet afgewezen, schoon de edele maagd in haar hart zijnen veel jongeren neef meer genegen was. Op reis naar eene tante, Abdis in zeker klooster, had zij bij eene andere hoogbejaarde bloedverwante eene zonderlinge ontmoeting, die haar met ijzing vervulde; en de wijze woorden van eene harer bedienden, of liever meer vriendin dan bediende, maakten geenen indruk op haar geschokt gemoed. Echter werd zij, niet alleen door dankbaarheid, maar vooral door zekere godsdienstige inbeelding gedrongen, de verloofde van den ouden, maar edelen held. Het huwelijk kon intusschen niet worden voltrokken, daar hij, bij alle zijne aanbiedingen en moeite, door de staat- en dweepzucht niet kon ontslagen worden van zijne vroeger vrijwillig gedane gelofte tot eenen kruistogt naar het H. land. Toen hij, na meer dan drie jaren afzijns, en na het doorstaan van vele ongelukken, als pelgrim verkleed terugkwam, vond hij alles veranderd. Zijn edele neef, aan wien hij zijn goed, zijne verloofde en haar kasteel had toevertrouwd, had zich wel eerlijk en ridderlijk gekweten van het in hem gestelde vertrouwen, maar had toch den laster niet kunnen ontgaan. Hij vond dien in ketenen, en zijne geliefde mede streng bewaakt. Gelukkig echter nog trof de

Digitized by Google

doodelijke steek, die voor hem bestemd was, van eenen verwonden vijand, die den dood van *Gwenwyn* wreken wilde, bij vergissing, niet hem, maar eenen anderen neef van hem, die een aartsdeugniet, en nu de oorzaak bleek te zijn van al den rampspoed, dien de edele *Eveline* had moeten dulden. Alles nam nu een' gelukkigen keer, daar hij, vrijwillig en ter liefde van zijnen waarlijk edelen en getrouwen neef, afzag van *Eveline's* hand, en de gelieven vereenigde. Hij zelf trok nu tegen Ierland op, in de rij der ridderlijke Normandiërs, welke het eerst dat schoone eiland met de kroon van Engeland vereenigden.

Men voelt, dat deze Roman wederom vol is van ridder- en verliefde avonturen, gelijk mede van thans verouderde gewoonten, zeden, en tafereelen van bijgeloof, met welke de leeslust zich overvloedig ook hier wederom verzadigen kan.

Missolonghi, *door* E. W. VAN DAM VAN ISSELT. *Te Tiel*, *bij* C. Campagne, Jr. 1826. *In gr.* 8*vo. Ten voordeele der Grieken.* *f* 1-25.

Deze weinige dichtregelen vloeiden uit het hart van eenen edelen menschenvriend, die den val van het heldhaftige *Missolonghi*, welke eene onuitwischbare smet zal doen kleven op het geheele Christelijk Europa, niet met den koelen, alles berekenenden blik van eenen Russischen of Oostenrijkschen Staatsminister kon aanschouwen, maar van bewondering en verontwaardiging tevens gloeide, bij het zien van zulk eenen bovenmenschelijken heldenmoed, en van zulk eene voorbeeldeloos schandelijke ter prooi geving van Christenen aan Arabische tijgers. Zeker, *Missolonghi* zal eenmaal, gelijk de *Thermopylen*, vereeuwigd worden door de heerlijkste gezangen; de tooverkracht der poëzij zal dit hartverscheurend tafereel met de levendigste kleuren schilderen, en hetzelve der nakomelingschap overleveren. Op deze eer maken deze weinige dichtregelen geene aanspraak, maar zijn daarom niet minder geschikt voor het oogenblik, en vinden gewis een' weêrklank in alle welgestemde harten.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Proeve eener eenvoudige en duidelijke Verklaring der voornaamste Waarheden van den Christelijken Godsdienst; nagelaten Geschrift van PAULUS BOSVELD, *in leven Predikant bij de Hervormden te Dordrecht. In. II Deelen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen XVI, 520 bl. f* 4-80.

Wij herinneren ons, ergens de aanmerking te hebben gelezen, dat de brieven van beroemde mannen of vrouwen, ná hunnen dood uitgegeven, derzelver naam en karakter veelal niet tot eer verstrekten; althans, beweert een ander, wanneer men, wat in vertrouwen aan een of meer vrienden is medegedeeld, en door dezen, naar kennis van zaken en omstandigheden, verstandig opgevat en gewijzigd, met geheel andere, vaak booze en vijandige, oogen leest en beoordeelt.' Men behoort daarom, niet alleen ten aanzien van gemeenzame brieven, maar in het algemeen van geschriften, door den auteur voor de drukpers niet bestemd, voorzigtig te zijn; daar derzelver onbeschaafde en ontijdige uitgave ten minste den letterkundigen roem des overledenen ligtelijk schaden, en eene geheel andere uitkomst hebben kan, dan door hem werd bedoeld. Misschien zullen velen dit een en ander op het onderhavige werkje toepassen, en hetzelve mosterd na den maaltijd noemen, die nog den een' of ander' mag bij den neus krijgen en van wrevel doen proesten, maar die niet meer noodig is, om de geestelijke gaven regt te doen teren of smakelijk te maken. Over het geheel is eene kleine waarschuwing op dit stuk, aan de heeren speculanten, in het uitgeven of herdrukken van werken uit de vorige eeuw, misschien niet overtollig; zoo als wij nog onlangs bij onszelven aanmerkten, toen eene nieuwe uitgaaf van *Willem Levend* door de Jufvrou-

Digitized by Google

wen WOLFF en DEKEN werd aangekondigd, waarin althans veel gevonden wordt, dat, waar en gepast op zijn' tijd, misschien wel eens al te naaktelijk waar en te treffende gepast op het oogenblik zelf, nu.... of niet meer waar, of althans niet gepast meer is. Trouwens, de naam van BOSVELD behoefde dit toevoegsel niet, om eene voorname plaats op de rolle der geleerde, schrandere en liberale theologanten in ons vaderland te beslaan. Zijne veelvuldige, vooral uitlegkundige geschriften waarborgen hem sedert lang die eere. Wij echter voegen ons bij deze klagers over de uitgave bepaaldelijk van dit werkje, na oplettende lezing, nog zoo gereedelijk niet. Het is eene bijdrage te meer tot de geschiedenis der verbastering van de kerkleer, vooral in de Nederlandsche Hervormde kerk, alsmede van het begin en beginsel van derzelver volkomene herstelling, die BOSVELD zoo treffende aankondigt. En zoo anderen al beter in de gelegenheid zijn geweest, de vruchtbare zaden der verlichting, van Akademische leerstoelen, in een ruimer veld uit te strooijen; hetgeen wij hier vinden, verklaart ten minste, genoegzaam, hoe dezelve zoo welig opschieten en vast wortelen konden, ja moesten, waar slechts het onkruid van vooroordeel, luiheid en valsche schaamte, of haatzucht, zulk een schoon gewas niet verstikte.

Wij beweren niet, dat BOSVELD altijd de waarheid, en die op de regte wijze, voorstelt. De verstandige man is zelf van de verbeelding, dat hij reeds de volkomenheid zou bereikt hebben, verre verwijderd. Gelijk alle hervormers, zoo zal ook hij nu eens te scherp, dan te toegevend, of zelf nu eens nog wat achterlijk, dan te overdreven in het verwerpen van het oude zijn geweest. Een zeker overwigt van het verstand, nadat het donkere gevoel lange te veel geheerscht had, is misschien het kenmerk van alle, zoo goede als kwade *neologie* (want waarom zouden wij dit woord, dat niets dan nieuwheid in de leer aanduidt, en geenszins in *neomanie*, verzotheid op nieuwigheden, behoeft te ontaarden, in een' al te kwaden reuk brengen?). En alle overwigt, al wat de harmo-

nie onzer redelijke vermogens in hunne werking ftoort, is een gebrek. Dit dan toegevende, en van oordeel zijnde, dat, bij voorbeeld, de geleerde man, in de voorftelling van het Avondmaal (gelijk vroeger het Pafcha) als een verbondsmaaltijd, nog te veel aan het kunstmatige van vroegeren tijd kleeft — en daarentegen op de zekerheid van zijne filozofie, in menig opzigt, ftout genoeg afgaat — beweren wij echter, dat zijne denkwijze, in het algemeen, gematigd en bijbelsch is. Wat de Bijbel in het donker heeft gelaten, behandelt hij met eerbied; wat zich niet beredeneren laat, neemt hij in eenvoudigheid aan, zoo als de leer omtrent Christus' perfoon en verzoenend lijden. Wat daarentegen alleen door de menfchen donker en verward gemaakt, of uit de wijsgeerige in de godgeleerde ftelfels is overgebragt, heldert hij uitvoerig en vrijmoedig op, of wijst het naar de metaphyfifche fcholen terug, zoo als men bij de leer van den H. Geest en de Voorbefchikking kan zien. Alleen omtrent des menfchen onvermogen en zedelijke bedorvenheid wijkt hij wederom ligt ver genoeg van de vroegere leer af, ten gevolge namelijk van die overdrijving op enkele punten, welke nog geen hervormer geheel heeft vermijd — en LUTHER met de zijnen althans niet. Wij willen de voorbeelden daarvan hier dan ook niet angftig opzoeken, en zeggen dit maar alleen, om te ftaven, dat de man, onzes oordeels, zoo min een volmaakt onderwijs heeft gefchonken, als anderen, en dat de Catechismus- of formulier-maker nog moet — neen, nooit zal geboren worden, die alle, ja die flechts twee of drie waarlijk denkende hoofden geheel gelijk zal doen denken. De anekdote van KAREL V, zij zij dan waar of niet, is te dezen opzigte treffend: zich, na den afftand van den troon, in zijn klooster bezig houdende met het maken van klokken, kon hij er geen twee op den duur net even fnel doen gaan; en — zeide de fchrandere Keizer — ik heb zoo veel bloeds geftort en landen verwoest, om duizenden van geesten denzelfden afgemeten pas in de leer en het geloof te doen houden!

Digitized by Google

Het is opmerkelijk, dat BOSVELD zelden of nooit van partijen spreekt, goed zoo min als kwaad. Met uitzondering van twee of drie plaatsen, zou men zeggen, dat er geen ander hedendaagsch Christendom, dan het Nederlandsch-Hervormde, bestond. Wij kunnen niet anders dan dit goedkeuren: het licht, schoon misschien van elders ontleend, waar het, hoewel ook niet onvermengd en volkomen, sedert onheugelijken tijd blonk, schijnt daardoor, zonder eenige aanleiding, en dus zonder eenige opwekking van het vooroordeel, regtstreeks uit den Bijbel en het gezond verstand op te rijzen, en vindt daardoor natuurlijk te gemakkelijker ingang.

Ziedaar ons verslag van dit werk, dat in eene zeer geleidelijke orde en klaren, eenigzins gemeenzamen stijl, onderhoudend, is geschreven, en dat wij inzonderheid zoodanigen lezers wel durven aanprijzen, die, nog niet geheel vrij van bezwaren en twijfelingen, op het stuk des Avondmaals, der krachtdadige werking van den H. Geest, der verdeeling in bekeerde en onbekeerde Christenen en meer dergelijke, nogtans in opregtheid naar licht wenschen; ook denzulken, die, zelve onbekend met oude twisten en wanbegrippen, nogtans door de zoodanigen zijn omringd, die hiervan vol zijn — jonge predikanten zelfs hiervan ligt niet uit te zonderen; in één woord allen, die de waarheid liefhebben, en niet schromen, even als de Katholiek, te *denken* in zaken van Godsdienst, noch om lief of leed een haarbreed af te wijken van hetgeen hun als de leer der kerk is ingestampt.

Wij sluiten met de volgende betuiging van BOSVELD omtrent Catechismus en formulieren: „Hoe veel achting „ik ook voor die schriften hebbe, zoo zijn en blijven het „menschelijke schriften. En de grondregel van het vrije „Christendom, of der Hervormden, brengt mede, dat „er geen andere regter in de leer van den Godsdienst „is, dan de Heilige Schrift. Op dezen grond heeft „men de uitspraken der Oudvaders, der Pausen en der „Conciliën durven onderzoeken en beredeneren. Het is

Digitized by Google

„ op dezen zelfden grond, dat ik de leeringen der Her-
„ vormers, en van wie het ook zij, met de Heilige
„ Schrift blijf vergelijken. Men moet van de Bijbelleer
„ zoo min afgaan om de formulieren onzer kerke, als
„ om de besluiten van Trente."

Men vergete bij al het aangemerkte niet, dat het opstel bijna eene halve eeuw oud is.

Leerrede over Genesis XLI: vs. 51; *gehouden op den Dank- en Bededag, des jaars* 1826, *door* J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1826. *In gr. 8vo.* 52 *Bl. f* : - 50.

Geen voorberigt meldt ons, om welke reden deze Leerrede afzonderlijk in het licht treedt. Zij verdient het echter, dat spreekt van zelve, vooral dewijl zij zulk een weltoebereid tegengift is tegen het onbekookte mengsel van wie weet wat al, waardoor, verhoedde het niet God! de welstand van Kerk en Staat, zoo wel als die van bijzondere, ook waarlijk vrome zielen, zoude vergiftigd worden. Gelijk alles van VAN DER PALM ons welkom is, is het ook deze preek; schoon wij haar niet wenschen weder te vinden in een' vierden bundel van 's mans Verhandelingen en Redevoeringen, naar welken wij begeerig zijn: zij worde liever andermaal afzonderlijk uitgegeven!

De gelukkig gekozen tekst, op zijn VAN DER PALMS behandeld, geeft aanleiding tot vermelding der voorregten in den tegenwoordigen staat des Vaderlands, tot onderzoek van de gegrondheid der klagten over hetgeen nog ontbreekt aan ons volksgeluk, en tot voorstelling der verpligting, om, dankbaar voor het goede, het kwade zóó te *vergeten*, dat onze wandel dat bewijze. Men ziet, dat men hier eene Biddagsrede vindt, zoo als *de behoefte des tijds*, dat is, het belang van Waarheid, Godsdienst en Vaderland, die vordert. Overtuigend, zonder overdrijving, is alles voorgedragen met

deftigen ernst en indringende welsprekendheid. Mogt het gelezen worden, waar het behoort, veler oogen openen en veler harten heiligen! Wij bidden daartoe Gods zegen, dien wij niet zoo vrijmoedig kunnen bidden over *al het biddagswerk, hoe ook verrigt*, hetgeen ons zeer bevreemdde, bl. 8, te lezen, dat VAN DER PALM gedaan heeft.

Over het *Biddag-houden*, in de dagen des Nieuwen Verbonds, denken wij anders, dan de Hoogleeraar. Over de mindere gepastheid des tijds, waarin voorheen Biddag gehouden werd, dan des dags van *Waterloo*, denken wij vooral anders. Er is tegen de ongepastheid der viering van zulke dagen, tot zulke einden, en vóór de geschiktheid des tijds, waarin de Biddag plagt in te vallen, nog al veel te zeggen; schoon VAN DER PALM schrijft: „ Toen was de dag, tot Bededag bestemd, een der onverschillige dagen, in het somber jaarsaizoen, naar willekeur vastgesteld, en waarop de Godsdienstige stemming door geenerlei groote herinnering verhoogd werd." — De aard dezes tijdschrifts laat echter geene ontwikkeling onzer gevoelens over dit punt toe, die meer tot kerkelijke tijdschriften behoort.

Wat denkt toch elk Christen, wat moet, wat kan hij denken, wanneer *hij* zingt, of *zij*, en eene gansche vergadering, wat wij hier in den tusschenzang vinden? „ *Och, Heer! ik ben, ja! ik ben uw knecht, uw dienstmaagds zoon.*" Dit keuren wij zeer af, en waarschuwen tegen de overtreding der Apostolische les, dat men ook met het verstand zingen moet, te ernstiger, naarmate een gezag, als dat van VAN DER PALM, hieromtrent onverschilligheid zoude kunnen bevorderen. Vóór weinigen tijd zong eens eene gansche Hervormde (?) Gemeente, dat zij een lederen zak was, die langen tijd in den rook had gehangen (Psalm CXIX: 42)!!! Arme Gemeente, en arme Leeraar, die van haar deze betuiging aan God vorderde! En van onzin is de overgang tot gekheid zoo spoedig.

Digitized by Google

Bijzonderheden uit de tijden der Hervorming, betreffende de daden, lotgevallen, gevoelens, en het karakter (de karakters?) der Hervormers. *Door* W. N. MUNTING, *Predikant te Hoorn. IIde Stuk. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1824. *In gr.* 8*vo. XII en* 266 *bl. f* 2-20.

De Heer MUNTING had zich, negen jaren vóór de verschijning van dit boek, door de uitgave van een eerste stuk, als een vlijtig beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis, gunstig doen kennen, en heeft zich daardoor, gelijk door andere vruchten zijner pen, den roem van een welgeoefend en verlicht Kerkleeraar verworven; van wien men zich verwonderen mag, dat zijne bekwaamheden hem tot geene nog hoogere standplaats opvoerden.

Dit tweede stuk dunkt ons niet minder naauwkeurig en grondig bearbeid dan het eerste, en meer verscheidenheid te bevatten. Men plaatse het veilig bij de meest geschatte werken, de Reformatie betreffende. Er wordt hier niet weinig lichts verspreid over, bij anderen, wel eens onvermeld gelatene of even aangestipte en toch zeer belangrijke zaken. Zelfs tot verbetering van verkeerde berigten elders kan het dienen; en, hoezeer verschillende van de *Gedenkwaardigheden* van J. G. MULLER, wat de bearbeiding betreft, het laat zich niettemin onderhoudend lezen. Alleen wenschten wij in den stijl wel eens wat meerdere verheffing en ook beknoptheid.

Men vindt hier eene beschouwing van FRANCISCUS JUNIUS (FRANÇOIS DU JON) in zijne lotgevallen en diensten, aan de zaak der Hervorming, vooral in de Nederlanden, bewezen; eene opheldering uit de geschiedenis diens tijds van het oordeel van ZWINGLIUS omtrent de *Wederdoopers*; over de pogingen van PETRUS MARTYR VERMILI, ten dienste der Hervorming in Engeland, en zijn aandeel aan de beroemde godsdienstige zamenspraak te *Poissy*, waarbij het ons bevreemdt, dat

de Schrijver het belangrijk werk van SCHLÖSSER niet gebruikt heeft; over LUTHER'S en MELANCHTON'S handelwijze ten aanzien van het dubbel huwelijk van PHILIPPUS, Landgraaf van *Hessen*; uitermate belangrijk is dit Hoofdstuk; in een volgend handelt MUNTING over de vriendschappelijke betrekkingen van MELANCHTON, en andere Protestantsche Godgeleerden, met LAELIUS SOCINUS; waarna hij, in het laatste Hoofdstuk, LUTHER in zijn huisselijk leven beschouwt. Een aanhangsel, twee brieven van LUTHER behelzende, de een aan alle de lieve broeders in CHRISTUS, die in *Holland*, *Braband* en *Vlaanderen* zijn, 1 Julij 1523, en de ander aan zijnen vader, kort vóór deszelfs dood, besluit dit werk, het belang van welks inhoud elk terstond beseffen kan, die voor zulke lectuur smaak heeft.

Van dat belang onze lezers door een of ander uittreksel te overtuigen, verbiedt ons plaatsgebrek, hetgeen ons wel spijt; maar — er is zoo veel aan te kondigen! De waardige Schrijver houde het ook daarom ons ten goede, dat wij met onze aanprijzing zoo laat komen.

Mogt dit geschrift, voor den Geleerde, vooral voor den Theologant, maar ook voor ongestudeerden zoo belangrijk als aangenaam, vele lezers bij Roomschen en Onroomschen, en de Schrijver aanmoediging, lust en gelegenheid vinden, om aan ons en veler verlangen naar het vervolg spoedig te voldoen!

Bijbel voor de Jeugd. *Door* J. H. VAN DER PALM. *XVde Stuk.* *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1826. *In kl.* 8vo. 237 *Bl.* *f* 1-20.

Met hetzelfde gevoel van onpartijdige en voorzigtige hoogachting, hetwelk ons voor den Heer VAN DER PALM bezielde, bij de vermelding van het 14de Stuk van zijnen *Bijbel voor de Jeugd*, vatten wij de pen op, om verslag te doen van het onderhavige, behelzende de

Geschiedenis van het Rijk van Juda, van den beginne af, tot op den dood van Josia.

Wij vinden dan ook hier weder den opgeklaarden Schriftuitlegger, den warmen Godsdienstvriend, den bevalligen Zedemeester, en den door stijl en voordragt wegslependen Schrijver. Op meer dan ééne plaats hebben wij zijn groot vernuft en zijne gelukkige gissingen bewonderd; somwijlen zelfs werden wij ten sterkste getroffen door de aandoenlijk-schoone wijze, waarop bekende gebeurtenissen door hem afgeschilderd worden; en dit was bijzonder het geval bij het verhaal van de krooning van den jongen Joas, bl. 100 en volgg.

Dewijl echter geen Schrijver, hoe prijzenswaardig ook, zich, uit hoofde van de onvolmaaktheid der menschelijke natuur, boven alle gebreken verheven kan rekenen, zoo hebben wij, ook in dit stuk, plaatsen gevonden, waarop wij gegronde aanmerkingen konden maken. Die alle op te geven, zou den schijn van vitlust kunnen hebben, waarvan wij hoogst afkeerig zijn. Wij zullen ons dus tot eenige der voornaamste bepalen.

Wij beginnen met eene algemeene aanmerking; zij is deze: Offchoon de Schrijver meer dan eens doet blijken, dat hij, bij het bijzonder Godsbestuur in de lotgevallen van Israël en Juda, geenszins de werking van natuurlijke oorzaken wil uitgesloten hebben, hadden wij, toch, wel gewenscht, dat hij, in het begin van dit stuk, zijnen lezer opmerkzaam gemaakt had op de meerdere duurzaamheid van het Rijk van Juda boven dat van Israël, en daarvan de natuurlijke oorzaken had opgegeven. Trouwens, het Rijk van Israël was veel grooter van omvang en talrijker van onderdanen, dan dat van Juda, en echter heeft het veel korter geduurd. Van dit merkwaardig verschijnsel, nu, kan men genoegzame reden vinden in het regtvaardig Godsbestuur van die beide volken. Dan, wanneer men opmerkt, hoe het Rijk van Israël, in de wankelbaarheid der Koninklijke waardigheid, in de hieruit voortspruitende binnenlandsche beroerten, en, vooral, in den vreemden, door publiek gezag gevestigden eerdienst, de

zaden aankweekte van een' spoediger ondergang; wanneer men opmerkt, dat, in het Rijk van Juda, niet alleen de kroon in een en hetzelfde geslacht van David bleef, maar vooral ook de zuivere Godsdienst bewaard, en deze, hoe zeer meermalen verwaarloosd, evenwel van tijd tot tijd zoodanig hersteld werd, dat dezelve nieuwe kracht aan het staatsgebouw gaf, en het volk op nieuw door een' vasten band vereenigde; wanneer men, eindelijk, opmerkt, dat datzelfde Rijk, in deszelfs inwendigen toestand, zoodanig van tijd tot tijd verergerde, dat deszelfs ondergang ook onvermijdelijk werd: dan gevoelt men het regtmatige van die Godsregering, welke de beide Rijken, het eene vroeger, het andere later, door de natuurlijke gevolgen van derzelver verkeerde zeden strafte; dan ziet men, waarom het Israëlitische Rijk eerder onderging dan het Rijk van Juda, hoezeer dit kleiner van omvang was. — Zoodanige opmerkingen zijn, vooral in onze dagen en voor de jeugd zelve, zeer gepast. Dan, mogelijk is de Schrijver voornemens, iets van dien aard in het volgende stuk op te merken, bij de beschouwing van den ondergang van Juda's Rijk.

Onze tweede aanmerking is, dat de Heer VAN DER PALM somtijds, door de vlugheid van zijn genie vervoerd, wat te veel *moderniseert*, en aloude Joodsche instellingen met onze hedendaagsche vermengt, of althans aan dezelve zoodanige nieuwe benamingen geeft, die veelligt verwarring kunnen veroorzaken. Onder de lofwaardige instellingen van Koning Josafat was b. v. deze, dat hij zorgde voor 's volks onderwijs door de Leviten, aan wie deze taak bij de Mozaïsche wet was opgedragen. Volgens 2 Chron. XVI: 7—9 zond hij eenigen van de voornaamsten des volks met een genoegzaam aantal Leviten, die het volk in de Mozaïsche wet moesten onderwijzen. Dan, de Heer VAN DER PALM maakt hiervan, bl. 59, scholen, die in alle de steden van Juda opgerigt werden, en van de geleerdste Leviten eene Commissie, van welke men dus natuurlijk eene Schoolcommissie zou maken, gelijk aan die in onze dagen en in ons land plaats

hebben. Scholen, zoo als de onze zijn, hebben de oude Hebreërs nooit gehad.

Eindelijk merken wij op, dat die duidelijkheid, die den stijl van onzen VAN DER PALM anders zoo zeer eigen is, hier wel eens gemist wordt; en, hoe zeldzaam dit ook zijn moge, is het evenwel een gebrek in eenen Schrijver, wiens stijl, met reden, tot een voorbeeld wordt gesteld. Ééne plaats zullen wij opgeven, waarvan wij — en het is een Bijbel *voor de Jeugd* — eerst na herhaalde lezing den zin vatteden. Na gezegd te hebben: „Wat wij voor deugd en pligt opofferen, dat achte niemand voor verloren; maar hij beschouwe het als op woeker uitgezet, om het op duizenderlei wijzen met groote overwinst weder te ontvangen," laat hij terstond volgen: *Niet altijd, en zelfs niet doorgaans, om juist dat zelfde terug te krijgen, waarvan men zich ter liefde en uit gehoorzaamheid aan God beroofd had; maar dikwijls in andere, nog grooter en onmisbaarder zegeningen, wier genot tot het geluk onzes aardschen levens behoort; en eenmaal zeker in zulke vergeldingen, waartegen alle aardsch bezit niet kan opwegen.* De constructie van dezen geheelen volzin komt ons althans stroef en onvolkomen voor.

Algemeene Schets der Technologie, of Aanleiding tot eene wetenschappelijke kennis en beoordeeling van die Kunsten, Fabrijken, Manufacturen en Handwerken, welke met de Landhuishouding en de Staatkunde in de naauwste betrekking staan, enz. Door S. F. HERMBSTÄDT. *Uit het Hoogduitsch vertaald, onder opzigt en met Aanmerkingen van* J. A. UILKENS. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Arum. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen LV en 746 bl. f 9-:*

Onder de praktische natuurkundige wetenschappen, waarmede wij diegene bedoelen, die op den mensch en zijne aardsche levensbehoeften toegepast zijn, bekleedt

de *Technologie*, de wetenschappelijke kennis der kunsten, eenen zeer gewigtigen rang. Zij is echter eerst later eene wetenschap geworden, nadat zij lang een zamenraapsel van werktuigelijke navolgingen en overleveringen geweest was. Thans vooral wordt zij dagelijks rijker en uitgebreider, wint dagelijks in gewigt en nut, nu de Scheikunde, welke zoo lang beneden den toestand der overige natuurkundige wetenschappen was teruggebleven, meer en meer toeneemt in juistheid, in naauwkeurigheid, en in menigvuldige, te voren naauwelijks denkbare, toepasfing, en het oogenblik niet meer ver af schijnt te zijn, dat zij het punt bereikt heeft, waarop zij wel verdere uitbreiding, maar geene gewigtige veranderingen of verbeteringen behoeven zal. — In dezen tijd was het dan ook, bijzonder voor ons Vaderland, belangrijk, met den tegenwoordigen wetenschappelijken toestand van de *Technologie* naauwkeurig bekend te worden, en hierin, terwijl onze naburen ons luisterrijk voorgaan, niet achterlijk te blijven. Geen onbevooroordeelde — en elk echt beminnaar van zijn Vaderland behoort nooit bevooroordeeld te wezen — zal, aan den eenen kant, de onkunde ontkennen, waarin velen onzer landgenooten, aan oude gewoonten gehecht, aangaande het theoretische gedeelte van hun beroep verkeeren, of, aan de andere zijde, het belang in twijfel trekken, hetgeen voor individuën zoo wel, als voor den geheelen staat, uit eene meer algemeen verbreide wetenschappelijke kennis, en derzelver voorzigtige toepassing op kunsten en fabrijken, moet voortvloeijen. En wie zou dan den werkzamen, thans van zijnen arbeid rustenden, maar in Nederlands herinnering steeds voortlevenden UILKENS niet zegenen, die ons vroeger reeds zijn *Technologisch Handboek*, waarvan de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* hem de bearbeiding had opgedragen, geschonken heeft, en nu nog onlangs, als den laatsten arbeid van zijn aan het nut en de verlichting van anderen toegewijd leven, de herziening der vertaling van dit werk van HERMBSTÄDT op zich nam?

Rec. zou derhalve ongaarne zien, dat men de vertraging zijner aankondiging van dit nuttige werk aan eenige andere reden toeschreef, dan aan belemmerende werkzaamheden, die hem vroeger het lezen van hetzelve deden uitstellen. Hij twijfelt ook niet, of het boek is reeds in veler handen, en sticht reeds aanvankelijk nut. Eene eigenlijke beoordeeling van het werk zelve verwachte men dus niet; zij zou ongepast en ontijdig zijn. — Wat de vertaling betreft, deze verdient evenzeer als de uitwendige uitvoering allen lof. Drukfouten hebben wij er bijna niet in aangetroffen, behalve twee zinstorende, die wel eene verbetering behoefden. In het IIde Deel, bl. 69, lezen wij: „*De hitte van eenen goed gestookten oven kan omtrent aan* 48 *graad* FAHRENHEIT *gelijk zijn;* en bl. 299: *In het jaar* 1697 *werd de Tabaksteelt in 't Markgraafschap Brandenburg door twee Joden begonnen, doch eerst in het jaar* 1681 *tot stand gebragt.* Iedereen ziet, dat hier in de getallen een misslag begaan is. — Wat het werk zelve betreft, bij de menigvuldige onderwerpen kon het wel niet anders, of niet alles is even uitvoerig behandeld. Soms, echter, hindert de beknoptheid, zoo het ons voorkomt, wel eens aan de duidelijkheid; en in het geheel zijn de Duitsche trant van behandeling, de verdeeling in §§, de aanhalingen en aanteekeningen meer geschikt voor eene handleiding bij het geven van onderwijs, dan om den lezer, die *zelve* onderrigt begeert, eenvoudig en klaar te onderrigten. Wij althans kunnen daaraan nog niet gewennen, en zouden soms wel vragen: waartoe dient eene schrale opgave van zaken en boeken, die het helder uiteenzetten van de hoofdzaak verhindert, door de plaats daartoe weg te nemen? Somtijds zijn de bijvoegsels ook weinig beduidend, zoo als b. v. § 28. (Iste D. bl. 9): „De benaming van *handwerk* en *handwerksman* is afkomstig van het woord *werken*, d. i. arbeiden. Daarop zijn gegrond de algemeen gebruikelijke uitdrukkingen van *werkmeester*, als ook *werkplaats*, *werktafel* enz." en § 503 a) (IIde D. bl. 64): „Diegene, welke het *brood-*

Digitized by Google

bakken naar geleerde regelen voor eigene rekening verrigt, wordt *bakker* genoemd. Deszelfs *medehelpers* of *gezellen* dragen den naam van *bakkersjongens*, of ook *bakkersknechts*." Dergelijke aanteekeningen vindt men meer; en uit dit alles blijkt de in Duitschland dikwijls zoo sterk uitkomende zucht, om toch niets te vergeten, en om *volledig* te zijn. — Doch deze aanmerkingen zijn niet alleen op dit werk van HERMBSTÄDT, maar op zeer vele andere Duitsche Leer- en Handboeken toepasselijk. Voor het overige verdient het werk alle aanprijzing, en zou die ook van ons ontvangen, zoo de bekende naam van den in dit vak zoo zeer uitmuntenden Schrijver die niet overbodig maakte. Mogt de *Technologie* ook eenmaal eene nationale wetenschap worden, en Nederland, vroeger of later, een vaderlandsch Handboek van dezelve bezitten, meer volgens den Nederlandschen schrijftrant ingerigt! Zoo lang deze vrome wensch onvervuld blijft, zullen wij ons ook hierin met vreemde leerboeken moeten behelpen.

Receptboek voor Genees- en Heelkundigen. Door C. VAN ELDIK, *Doctor in de Genees- en Verloskunde, Stads Geneesheer te Nijmegen, enz. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1825. *In gr.* 12*mo.* 416 *Bl. Bij Inteek.* *f* 2-80.

Dit Receptboek verschijnt in de wereld met de aanbeveling eener welgeslaagde Inteekening. De Heer VAN ELDIK acht deszelfs uitgave genoegzaam geregtvaardigd door verschillende buitenlandsche zoo wel, als vroegere vaderlandsche werken van gelijksoortigen aard, en door het geheel ontbreken van een dergelijk werk, ingerigt naar de bij ons ingevoerde *Pharmacopœa*, en naar den tegenwoordigen stand onzer wetenschap. Bij Recensent hebben deze redenen minder klem; en, als men zich naar het voorbeeld van buitenlanders, vooral Duitschers, voegen moest, hoeveel boeken kunnen en moeten er dan nog niet geschreven worden! 't Is niet de vraag,

Digitized by Google

wat anderen gedaan hebben, maar of zij *wel* gedaan hebben; en hieraan twijfelen wij, met betrekking tot dit punt. Immers zulke Receptboeken zijn meest geschikt, om geen *Medici*, maar receptschrijvers, *routiniers* te vormen, wier getal waarlijk niet behoeft vergroot te worden; zij berusten op èen geheel verkeerd inzigt in den waren aard der kunst. Dan, wij kunnen ons in die zaak niet dieper inlaten, omdat wij geene verhandeling schrijven, en laten ieder, die zulks verkiest, vrij, zich van dit boek te bedienen; terwijl wij voor ons beter achten, aan het bed onzer lijders het recept te schrijven, naar hunnen *individuëlen* toestand berekend en ingerigt.

Consultatieve Memorie, betrekkelijk een godsdienstig en staatkundig Systema, strekkende tot omverwerping van Godsdienst, Maatschappij en Troon, door den Graaf DE MONTLOSIER. *Te Delft bij* de Wed. J. Allart. 1826. *In gr.* 8*vo. XII en* 272 *bl. f* 2-50.

Onder de menigvuldige worstelingen in het staatkundige en godsdienstige, welke onzen tijd zoo bijzonder kenschetsen, verdient de worsteling der *Jezuiten* tegen alles, wat verlichting, godsdienstige verdraagzaamheid en vrijheid mag heeten, eene zeer gewigtige plaats. Men dacht, dat deze Orde, die reeds door de *Fransche* Parlementen in de laatste jaren der zestiende Eeuw, en door de onverbiddelijke hand van PASCAL in de zeventiende, zoo zeer in hare naaktheid was ten toon gesteld, zich althans in de negentiende Eeuw, nadat een uitmuntende Paus GANGANELLI haar afgeschaft had, niet weder zou hebben kunnen herstellen. Men heeft zich echter bedrogen. De Orde *is* hersteld, en zij werkt — werkt met eene vernieuwde, dubbele kracht, alsof zij de jaren, die door hare afschaffing voor haar onvruchtbaar waren verstreken, weder inhalen wilde. Reeds verspreidt zij haar vergif in het *Roomsche Zwitserland*. In *Spanje*, waaruit, ten tijde der Constitutie, geheele scheepsladingen

Digitized by Google

Jezuiten gebannen werden, hebben zij zich, sedert de nieuwe rampen van dat Koningrijk, op nieuw gevestigd. Maar hunne grootste hoop schijnt op *Frankrijk* gegrond. Hier, waar door hunne listen en lagen reeds een HENDRIK III en HENDRIK IV vermoord zijn, hier is hun invloed het sterkst. Wij ontmoeten gedurig in de nieuwspapieren bewijzen van den invloed dier Orde op het Ministerie, hetwelk haar in het eerst als hulptroepen tegen de *Liberalen*, of vrienden der wettige, *constitutionele* orde van zaken, gebruikte, tot dat de *Jezuiten* zelve hunne beschermheeren over het hoofd dreigden te groeijen, die dezelve thans wel misschien zouden willen, maar niet kunnen verwijderen, en al bevend hun bestaan erkennen. Maar het zijn niet enkel de *Jezuiten*, het zijn ook de (gelijk men dacht) verouderde stellingen van het onbepaalde gezag des Hofs van *Rome*, zelfs in tijdelijke zaken, het *Ultramontanismus* genoemd, die tegenwoordig in *Frankrijk* bij een gedeelte der Geestelijkheid veld winnen, en, gelijk zoo vele stellingen uit de Middeleeuwen, welke men voor vernietigd hield, tot schrik van elken vriend der vorderingen van het Menschdom, herleven. De geheele *Roomsche* Geestelijkheid, althans het meerendeel derzelve, matigt zich tevens een verschrikkelijk gezag aan, hetwelk den Burgerstand zoo wel, als den Adel, weder, gelijk vóór zes Eeuwen, dreigt te verslinden, en naar ziel en ligchaam in slavernij te dompelen. De gezamenlijke werking dezer ligchamen schijnt als in een brandpunt vereenigd te worden in een geheimzinnig bestuurend Genootschap, hetwelk den naam der *Congregatie* voert.

Zulk eene vereeniging tot herstelling van het Rijk der Duisternis moest de aandacht der vrienden van het oude zoo wel, als die van het nieuwe, tot zich trekken. Want ook *Frankrijks* vroegere Koningen hadden lang moeten worstelen tegen de geestelijke zucht tot Alleenheerschappij, en men kent den strijd der *Fransche* Koningen PHILIPS I, PHILIPS III, HENDRIK IV, en zelfs van LODEWIJK XIV, tegen de aanmatigingen der Paussen. Het is dus geenszins te verwonderen, dat ook een

Digitized by Google

welmeenend en hartelijk *Koningsgezinde* van den ouden stempel, de Graaf DE MONTLOSIER, zich in die opzigt bij de zoogenoemde *Liberalen* voegt, om het veelhoofdige Monster, dat *Frankrijk* zoo wel, als de tijdelijke magt zijner Koningen, dreigt, te bestrijden. Hij rigt zijn stuk in als eene regtsgeleerde *Memorie*, geschikt om tot grondslag eener regterlijke aanklagt tegen de bovengenoemde Genootschappen te strekken, die sedert ook, zoo als wij onlangs vernamen, werkelijk plaats heeft gehad.

De inrigting van het boekje is de volgende: Eerst wordt er over de reeds genoemde *Congregatie*, dan over de *Jezuiten*, het *Ultramontanismus*, en den *geest van aanmatiging bij de Priesters* gehandeld. Onder deze *daadzaken* hebben ons de volgende bijzonder getroffen. Reeds in 1663 erkende de Godgeleerde Faculteit der Hoogeschool van *Parijs*, of de zoogenaamde *Sorbonne*, alle de stellingen, die sedert als hoofdgronden der *Gallicaansche* Kerk en harer vrijheden tegen het Hof van *Rome* erkend zijn. Deze gronden werden in de *Nationale Synode* van 1682 door de *Fransche* Bisschoppen algemeen aangenomen, en als beginselen der *Gallicaansche* Kerk vastgesteld. Maar LODEWIJK XIV, in zijnen ouderdom door eene schijnheilige bijzit (MAINTENON) en door eenen *Jezuitschen* biechtvader (P. LA CHAISE) geregeerd, schrijft den Paus eenen brief van onderwerping, en belooft van de gemelde verklaring, en daarmede van de vrijheid der Kerke, de handen te zullen aftrekken. Doch onder LODEWIJK XV doet de Regering weder alle hare regten gelden, en vernietigt in *Frankrijk* de *Jezuiten*-orde, in weerwil van den toen regerenden Paus (CLEMENS XIII.) De Omwenteling schijnt de Pausselijke magt geheel en al te zullen vernietigen; doch ziet! een Overweldiger, het kind dier Omwenteling, voelt zich inwendig geprangd door de zelfbewustheid zijner onwettigheid, en grijpt het sinds Eeuwen afgesletene werktuig, den Paus, aan, om voor het minst eenen schijn van regtmatigheid aan zijne overweldiging bij te zetten. *Hij laat*

zich door hem kroonen, en een gebed voor de Consuls voorschrijven, in plaats van voor den Koning; erkennende dus, dat de Paus de magt heeft, om den *Franschen* voor te schrijven, voor wien zij al of niet moeten bidden, dat is: wien zij al of niet moeten gehoorzamen. NAPOLEON was echter verre verwijderd van in de praktijk eene magt te erkennen, welke hij in een oogenblik van verlegenheid huldigde. De Paus had nooit zoo weinig invloed in *Frankrijk*, als onder de Regering van den door hem gekroonden Overheerscher. Daarentegen kropen de BOURBONS, reeds van den aanvang hunner herstelde Regering, voor den *Roomschen* Opperpriester, en duldden lijdelijk de verbreiding van stellingen, zoo honend voor het tijdelijke gezag, als onrustbarend voor het regerende Huis, hetwelk zich had behooren te herinneren, dat de Heilige Vader deszelfs Regten aan zijne veiligheid opgeofferd, en, ten trots der zoogenaamde *legitimiteit*, een' soldaat van fortuin tot Keizer gekroond had. Maar dit is het niet alles. De Priesters zijn niet enkel heerschzuchtig en gevaarlijk ten behoeve van hun buitenlandsch Opperhoofd; zij zijn het *ook voor zichzelve.* Hun gildegeest (*esprit de corps*) roept meermalen te hunnen behoeve het tijdelijke zwaard in. Dit deden zij niet enkel in duistere Eeuwen; maar zelfs de groote, onverdraagzame en vervolgzieke BOSSUET leert, *dat de Kerk zich van de Koningen en Keizers bedienen kan; dat hunne magt de Bisschoppen ondersteunen moet; dat het Koninklijke zwaard zich met het Geestelijke moet vereenigen; dat gestrenge kastijdingen, waarin de Koninklijke magt de Kerk nooit verzaken zal, aan de menschen moeten leeren; dat de woorden der Bisschoppen die van* JEZUS CHRISTUS *zijn!!!* Welk eene gruwelijke, *antichristelijke* leer! Het is waar, de tegenwoordige *Fransche* Geestelijkheid durft nog niet zoo regtstreeks van *vervolging der andersdenkenden* spreken; maar zij wendt het over een' anderen boeg. Eerst zoekt zij hare oude magt, haren gewezen' invloed, en hare rijke, onafhankelijke grondbezittingen terug te bekomen, om, aldus boven menschelijke behoef-

ten en afhankelijkheid van het Ministerie verheven, hunne banbliksems uit die hoogte veilig te kunnen slingeren. De doortrapte FRAYSSINOUS, Bisschop van *Hermopolis*, wil hier echter langzaam en met beleid te werk gaan; maar driftigen, gelijk LE MENNAIS, misschien meer ter goeder trouwe, hoewel erger dweepers, verlangen, de zaak, zonder opzigt op de omstandigheden, door te zetten.

Na aldus de *daadzaken* te hebben voorgesteld, waaruit het bestaan des gevaars blijkt, gaat de Schrijver tot de uiteenzetting dier gevaren zelve over. Hij toont aan, dat eene *Congregatie*, reeds uit 48,000 leden bestaande, eene Orde als die der *Jezuiten*, zoo bevlekt met het bloed der Koningen, door haar vermoord, eene leer, welke nevens den Koning nog eenen uitheemschen Priester, *als vertegenwoordiger der Godheid*, op den troon zet, en eene Priesterschap, die niets dan vervolging ademt, en dezelve zekerlijk, zoodra zij slechts de magt in handen heeft, zal te werk stellen, — dat zulk eene orde van zaken den Staat binnen kort met volslagene omkeering dreigt. Het opschrift der volgende Hoofdstukken is een weinig duister: *Plan van verdediging voor het Systema, en wederlegging van hetzelve.* Dit plan van verdediging, namelijk, (de bekende gronden, om het door de Omwenteling omverre geworpene te herstellen, bevattende) vult nog geene twee bladzijden, en de wederlegging niet veel minder dan honderd. Men kan niet ontkennen, dat dit gedeelte vrij gerekt is; dat veel van het daarin gezegde slechts in herhalingen bestaat, en dat de Godgeleerdheid van den Graaf, hoewel verscheidene goede, ja voortreffelijke aanmerkingen bevattende, over 't algemeen niet diep genoeg gaat. Zoo maakt de man b. v. eene onderscheiding tusschen het *Christelijke* en het *vrome* leven; tot het eerste rekent hij de gewone levenswijze der meeste Christenen; tot het tweede de meer bijzondere Godsdienstpligten, die het ernstige Christendom voorschrijft. Hij vindt dat *Christelijke* en dit *vrome* leven *wezenlijk verschillend*. Dit kan slechts uit eene miskenning van den geest des Christen-

Digitized by Google

doms voortkomen, hetwelk een dienst van God *in geest en waarheid* is, aan alle menschen zonder onderscheid voorgeschreven, en niet gebonden, noch aan uiterlijke kerkplegtigheden, noch aan zoogenaamde *vrome bevindingen*, die met werkdadige liefde tot God en den Naasten, met Evangelische deugd in geen verband staan, en maar al te dikwerf voedsel geven aan verdoeming van anderen, geheime zelfverheffing en geestelijken hoogmoed. Maar hoe gevaarlijk, en tevens hoe ongegrond, een' scheidsmuur, een *wezenlijk onderscheid* tusschen Christendom en vroomheid te stellen! Doch dit is minder aan onzen goeden Graaf, dan aan de misbruiken zijner Kerke te wijten, door hare Geestelijkheid voortgeplant, die, op de wijze der *Pharizeërs*, de menschen aan een ondragelijk juk van plegtigheden, onthoudingen en blinde onderwerping aan de *Schriftgeleerden* vastklinken. „ Ik „ heb verscheidene steden waargenomen," zegt onze Schrijver, „ ten tijde dat aldaar *missiën* waren. Zoodra „ de *missie* wordt aangekondigd, sluit men de schouw„ burgen; de vastendagen, de onthoudingen, de *qua„ tertempers*, de *vigiliën*, de *advent*, de groote vaste „ worden gestrengelijk nagekomen, en niet slechts de „ voorgeschrevene kastijdingen, maar ook die bijzonder „ tot het vrome leven behooren, worden nu in zwang „ gebragt. De Priesters noemen dit Zedeleer. Deze houdt „ zich staande gedurende den tijd der *missie*, zelfs nog „ eenigen tijd daarna; allengs echter wordt dit alles na„ gelaten, en alsdan is de stad verloren; want, terwijl de „ zedeleer der Kerkgebruiken vervliegt met de ware Ze„ deleer, met welke men haar onvoorzigtig in verband „ heeft gesteld, blijft van beide niets overig." Den tegenwoordigen Koning van *Frankrijk* zegt onze Schrijver, wegens zijne blinde verkleefdheid aan de Geestelijkheid, zeer bittere waarheden, (bl. 201—218) die, hoewel op den eerbiedigsten toon uitgesproken, genoegzaam doen zien, dat KAREL X zich door het blinde navolgen van zijne geestelijke zielzorgers een onbegrijpelijk nadeel doet.

Digitized by Google

Het slot, de *middelen* bevattende, om het *Systema* te bestrijden en tegen te gaan, is mede vrij gerekt, en voor *Nederlandsche* lezers min belangrijk, daar het veelal loopt over geschilpunten der oude *Fransche* wetgeving. De slotsom is deze: De geestelijke magt in *Frankrijk*, vooral de *Congregatie* en de *Jezuiten*, hebben eenen aanslag tegen de bestaande wetten, Regeringsvorm en de rust van *Frankrijk* gemaakt, dien men *zamenzwering* zou kunnen noemen, en zijn deswege in Regten aansprakelijk. Het publieke Ministerie heeft regt, hen deswege aan te klagen.

Ziet daar den hoofdzakelijken inhoud van dit merkwaardig geschrift. Nog eens: in den mond van eenen *Roomschgezinde* niet alleen, maar ook van eenen vriend der Koninklijke Regering en van den *ouden* Regeringsvorm, is deze taal vooral ten hoogste gewigtig. Zij doet zien, hoezeer de *Jezuiten*, de *Congregatie*, de invloed der Priesters en van den Paus op tijdelijke zaken, kortom alles, wat men gewoon is *paperij* te noemen, in *Frankrijk* gehaat is. Zouden de Heer DE VILLÈLE en zijne ambtgenooten dan volstrekt de ondervinding niet willen of kunnen raadplegen? Zouden zij de Geschiedenis van het Huis STUART, sedert deszelfs herstelling in 1660, tot op de groote, duurzame Omwenteling in 1688, niet kennen; eene Geschiedenis, die zoo vele overeenkomst heeft met die van het latere Huis van BOURBON? Ook de STUARTS waren eene Omwenteling, uit staatkundige en godsdienstige dweeperij ontstaan, te boven gekomen; hun troon scheen onwankelbaar gevestigd; maar zij beleedigden de *Natie*, door het Pausdom in deszelfs afzigtigste gedaante, door middel der *Jezuiten*, te willen herstellen, en vielen thans door eenen *algemeenen* opstand van alle partijen. Mogt KAREL X (dit hopen wij van harte voor de rust van *Europa*) nog in tijds bedenken, wat tot zijnen vrede dient, om niet het lot van JAKOB II te ondergaan! Reeds is de verbittering tegen zijn Ministerie bij negen tienden des Volks, hetwelk een afgrijzen heeft van alles, wat naar *Ultramontaansche* stel-

Digitized by Google

lingen zweemt, ten top geklommen. Nog één stap, en deze afkeer breekt uit in dadelijkheden!

Gelukkig het land, waar de belangen en wenschen en werkzaamheden en pogingen van den Regent steeds in overeenstemming zijn met die der Natie en *harer* belangen! Gelukkig ons *Nederland!*

Roomsche Feest- en Heilige dagen, of de verbijstering van het menschelijk verstand. (Zijnde een vervolg op de Galerij van Roomsche Beelden.) Door J. G. SWAVING. *Met Platen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1825. *In gr. 8vo. XVI en* 399 *bl. f* 3-60.

De, op den titel genoemde, *Galerij* is door ons, op haar tijd, beoordeeld, en, het gegeven verslag raadplegende, leert men ook van *dit* boek den aard en de strekking kennen. De Schrijver heeft, door die *Galerij* te bouwen, zich heel wat onaangenaams op den hals gehaald: evenwel tegenspraak, met bewijzen gestaafd, is er niet op gekomen. Nu, het éénige wapen van ontmaskerd vooroordeel en bijgeloof was en zal wel blijven, *schelden*, *vervloeken*, en, heeft het de handen ruim, *vervolgen*. De Schrijver stoort zich daar ook weinig aan, gevende van dit zijn doen, en van zijn voortgaan, in zijn Voorberigt, voor ons voldoende redenen.

Men krijgt hier eene gedeeltelijke beschrijving van de Feest- en Heilige dagen: *gedeeltelijke*, zeggen wij; want alleen die der twee eerste maanden van het jaar komen hier voor. Of SWAVING plan heeft, om die der overige maanden ook te geven, is ons niet gebleken. Wij voor ons mogen het wel lijden. Dit zal toch, bij het vermijden van herhalingen, beknopter kunnen afloopen. Er is hier ook een tamtal van 50 bladzijden moeten besteed worden aan den *Zondag*, zoo als die bij de Roomschen gevierd wordt.

Men moet den Schrijver danken voor de naauwkeurigheid, waarmede hij ons de zaken leert kennen, en voor de juistheid zijner beschrijvingen, en zal niet nalaten, zich te verwonderen over zijne zaakkennis en aangewende nasporingen. Minder, ongelijk minder eenzelvig, dan het wel eens op die Beeldengalerij was, zal men het hier vinden, of liever alle eentoonigheid is zorgvuldig verhoed.

Digitized by Google

Sommigen zullen meenen, dat SWAVING nog grootere beknoptheid had behooren in acht te nemen, door uitweidingen weg te laten, zoo als over de *besnijdenis*, wat derzelver gebruik bij onderscheidene volken betreft, waarover wij hier veel wetenswaardigs bijeenvinden; en wij willen het niet geheel ontkennen, dat de Schrijver in de beschouwing van den *1sten Januarij* nog al wat had *kunnen* weglaten, hoezeer wij het wel lezen wilden. Minder gegrond komt ons de aanmerking voor, die wij wel eens op dit werk hoorden maken, dat er te veel in voorkomt, wat tot de jeugd der oude moeder, tot den ouden tijd van de Roomsche kerk behoort. Men leert intusschen zóó niet weinig, dat de geheele wereld wel weten mogt; het bestaande kwaad wordt zóó in deszelfs afkomst aangewezen en in den wortel aangetast, en het ziet er, over het geheel, met den afkeer van het oude bijgeloof ezv. ezv. in de Roomsche kerk waarlijk nog zoo voordeelig niet uit.

Men zij vooral opmerkzaam op hetgeen de Schrijver zegt in zijn Voorberigt, bl. XIII, om eene andere bedenking voor te komen, dat, namelijk, zijne pen de jeugd, de sekse, de Nederlandsche deftigheid te weinig ontzien heeft. „ Maar," zegt SWAVING, „ als ik, uit vrees voor verdenking van onkieschheid, daadzaken had verzwegen, die mogelijk, om dezelfde reden, van eeuw tot eeuw blijven bestaan, dan ware het immers beter geweest niets gezegd te hebben." Voorts is het niet *zijne* pen, maar die der Roomsche Kerkvaders, die zoo onwelvoegelijk is; en hoe beestachtiger, hoe Godslasterlijker die is, des te omzigtiger wachtte zich SWAVING, om er iets van zijne vinding bij te doen.

Wij laten het den lezer over, of hij, bij het gebruik van dit werk, lagchen, of zich bedroeven of ergeren wil. Een van drieën doet hij zeker, of nu het een, dan het ander. Doch, wat hij kieze, het is heilzaam, vooral zoo de lezer Roomsch is. Mag die dit boek maar lezen; dat is, mag hij, terwijl de zon schijnt, de luiken wel opendoen?

Niet minder dan in het vorige is in dit werk de toon erg *sarcastisch*, en zeer scherp de ernst en de spot. Beleedigt dat, men wederlegge dan, en bewijze, dat al wat de Schrijver, bl. 134—137, onder anderen, zegt, en dat wij zoo gaarne afschreven, een beroep op de waarheid is, dat niets beteekent! Maar, hiervan zal men zich wel wachten. En wie zal zich, na het lezen van dit werk, nog verwonderen

over de vergissing van den grooten Zeereiziger VASCO DE GAMA, op zijnen togt naar den *Zamorin* van *Calicut*, in een' heidenschen Afgodstempel met zijne togtgenooten de heilige Maagd en de Heiligen aanroepende, dewijl men meende in eene Christelijke kerk te zijn? „Vanwaar," vraagt SWAVING, „deze vergissing, dan vandaar, dat de namen slechts, niet de zaken, veranderd zijn?"

Wij hopen, en werken er gaarne toe mede, dat dit boek (met zijne uitslaande *Caricatuurplaat*, waarbij, in gevalle van een' tweeden druk, de bladzijden, waarop gedoeld wordt, mogen aangehaald zijn) vele, zeer vele lezers vinden moge. Het is maar waar, dat de behoefte des tijds gebiedend vordert, dat men de zaken noeme, zoo als ze zijn. Daarenboven, de rijkdom van inhoud, het onderhoudende der lezing, de veelvuldige leering, het zedelijk nut ter opwekking vooral van dankbaarheid voor onze Nederlandsche voorregten, en wat wij daar meer konden bijvoegen, aan dit boek verbonden, prijst het aan allen aan, die lezen kunnen en durven. De stempel der waarheid is er op gedrukt.

Theagenes en Chariclea. Uit het Grieksch, door Mr J. BRUYN. *In II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen XVI, 485 bl. f 5-40.*

Dit werk is een zeldzaam verschijnsel in onze taal, en verdient, in meer dan één opzigt, de belangstelling van den Geleerde zoo wel, als van den Letterminnaar. Het is uit het oud Grieksch overgezet, en prijst zich reeds daardoor aan bij allen, die zulken arbeid naar waarde weten te schatten; het geeft ons eene proeve van een' ouden Griekschen Roman; en voor wien der tallooze lezers van CERVANTES, RICHARDSON en W. SCOTT zou dit niet van belang zijn?

De geachte Vertaler geeft, in een welgeschreven Voorberigt, opening van de redenen, die hem hebben bewogen, zijne krachten aan de overbrenging van dit werk te beproeven; waarop hij een naauwkeurig verslag laat volgen van den eigenlijken oorsprong der zoogenaamde Romans, en van de schriften, welke in de Oudheid onder dien naam bekend waren. Meer bepaald staat hij stil bij zijnen Schrijver, die, naar het eenstemmig oordeel van deskundigen, alle vroegere *Erotici* overtreft. Deze Schrijver, HELIODORUS, die,

onder de regering van THEODOSIUS *den Grooten* en diens zonen, ten jare 390 leefde, was een Christen, en bekleedde zelfs de Bisschoppelijke waardigheid. In zijne jeugd, en vóór het verkrijgen van dien hoogen kerkelijken rang, schreef hij: *Ethiopica*, *eene Ethiopische Geschiedenis in tien boeken*, bevattende een getrouw tafereel van de edele en deugdzame liefde van *Theagenes* en *Chariclea*; een boek, dat CERVANTES aanleiding gaf tot het opstellen van zijnen laatsten Roman: *Los Trabajos* (het lijden) *de Persiles y Sigismunda*.

De Heer BRUYN noemt dit werk van HELIODORUS „het regelmatigste van alle Romans, die de Ouden ons hebben nagelaten;" er bijvoegende, „dat de geheele zamenstelling volkomen aan de regels voldoet, die ARISTOTELES voorgeschreven heeft." Recensent wil dit oordeel gaarne onderschrijven, en moet bekennen, dat het geheele plan van het verhaal kunstig ontworpen en uitgevoerd is; dat het verhaal zelve eene menigte van fraaije episoden bevat, die de eenheid van bedrijf niet storen; dat het de hoofdkarakters treffend schildert, het kostuum behoorlijk in acht neemt, de kieschheid nergens kwetst, en in een' bevalligen en sierlijken stijl geschreven is. Daarenboven vindt men in dit boek „veel wetenswaardigs aangaande de denkwijze, zeden, gebruiken en het bijzonder leven der oude volken, die het ons beschrijft, gelijk mede onderscheidene zeer belangrijke natuur- en aardrijkskundige opmerkingen."

Bij dezen lof, welken wij, met den Heer BRUYN, gaarne aan den Schrijver van den onderhavigen Roman geven, zijn wij echter niet blind voor deszelfs gebreken, die wij met hem desgelijks uit den verbasterden smaak afleiden, welke zich ten tijde der Romeinsche Keizers op den klassieken bodem van *Griekenland* begon te verspreiden. Wij willen over deze gebreken niet uitweiden, maar verwijzen onze Lezers naar het boek zelve, overtuigd, dat zij het onvolmaakte door schoonheden van den eersten rang zullen zien opgewogen.

Wat de vertaling betreft, dezelve komt Recensent allezins voor, uitnemend geslaagd te zijn, en doorslaande blijken te dragen van de grondige taalkennis, het juist oordeel en den goeden smaak van den Heer BRUYN.

Titel, druk en papier geven aan het geheele boek een behagelijk voorkomen. Zulk eene uitvoering was eertijds zeer gewoon; thans wordt dezelve, helaas! hoe langer zoo zeldzamer.

Digitized by Google

Notice Historique sur ANTONELLO DE MESSINE, etc. Dat is: *Geschiedkundige Verhandeling over* ANTONELLO VAN MESSINA, *uit het Italiaansch vertaald; met Aanmerkingen en de Beschrijving van een Schilderstuk van dezen Meester vermeerderd, door* L. DE BAST, *Secretaris der Maatschappij van Schoone Kunsten te Gent en Correspondent van het Nederlandsch Instituut. Te Gent, bij* de Goesin-Verhaeghe. 1825. *In gr. 8vo.* 54 *Bl.*

Reeds in een vorig nommer van dezen jaargang (Boekbesch. bl. 184) hebben wij onze lezers bekend gemaakt met een stukje, door den smaakvollen en kundigen DE BAST uitgegeven, hetwelk handelde over het meesterstuk der gebroeders VAN EYCK, en waarin de uitvinding van het schilderen met olieverw, naar ons inzien op geene genoegzame gronden, aan HUBRECHT, den ouderen broeder, en niet, volgens het algemeen aangenomen gevoelen, aan JAN, werd toegeschreven. Wij waagden toen, op het gezag van THEOPHILUS, door LESSING aangehaald, en op dat van CENNINO CENNINI, door QUATREMÈRE DE QUINCY bijgebragt, de bedenking, of niet deze schildermanier reeds vroeger in gebruik geweest ware. Het voor ons liggende stukje, eigenlijk vertaald uit het Italiaansch van THOMAS PUCCINI, en met belangrijke bijvoegsels door DE BAST vermeerderd, bestrijdt het gevoelen van deze beide geleerden, en tracht in deszelfs eerste gedeelte aan te toonen, dat het schilderen van *geheele* stukken met olieverw waarlijk het eerst door de VAN EYCKEN ondernomen is; dat men, wel is waar, reeds vroeger van dezelve gebruik maakte, maar dat zich zulks dan alleen bepaalde tot effene kleuren zonder tinten, en tot den gelijken achtergrond der schilderijen. Van de in deze bewering niet zeer passende uitdrukking van THEOPHILUS, dat men de olieverw bezigde *ad mixturas vultuum ac vestimentorum*, (*etc.* zegt PUCCINI; wij voegen er bij) *bestias, aves aut folia*, dat is: „tot de *mengeling* (men lette op dit woord, dat wij, schoon ongewoon, echter met voordacht behouden) van aangezigten en kleedingen, tot de schildering van dieren, vogels en bladeren," maakt men zich wat al te gemakkelijk af, door te zeggen: „dat toen ter tijd, in de elfde eeuw, de manier, op welke

men in Duitschland koppen en draperiën schilderde, weinig meerdere uitvoerigheid en versmelting der tinten vereischte, dan vier eeuwen later de achtergrond zelf," p. 27. Wederleggingen, op zulke uitvlugten gebouwd, hebben, in het oog eener gezonde oordeelkunde, weinig waarde. Ook de voorschriften van CENNINI, die vier eeuwen later leefde, bepalen zich, zegt men hier, alleen tot vlakke gronden, en dan nog maar tot enkele kleuren. Gaarne hadden wij gezien, dat PUCCINI zich hier niet enkel op het gezag van VASARI beroepen, maar ons liever de woorden zelve van CENNINI, die thans door TAMBRONE is uitgegeven, had medegedeeld; dan zou men den twist zekerder kunnen beslechten: maar ook wij zijn niet in de gelegenheid om deze gaping aan te vullen, en moeten dus nog op nadere inlichtingen wachten. Ons schijnt derhalve, ook na de lezing van het eerste gedeelte dezer Verhandeling, de twijfeling, omtrent het al of niet vroeger bestaan van met olieverw geschilderde stukken, nog niet opgeheven. In het tweede gedeelte gaat men over tot het mededeelen van berigten omtrent ANTONELLO VAN MESSINA, die bij VAN EYCK deze kunst zoude hebben aangeleerd, en dezelve vervolgens in Italië verspreid; en, daar er ook in dit opzigt tijdrekenkundige zwarigheden van belang bestonden, zoekt men dezelve door verklaringen en tekstverbeteringen uit den weg te ruimen. Ook hier zoude nog al stof tot gegronde tegenspraak te vinden zijn; maar het is noch onze zaak, noch hier de gepaste plaats, om in dit duistere geschilpunt te treden. Intusschen verheugen wij ons over de verschijning van dit belangrijk werkje. Alleen door in elkander sluitende onderzoekingen, in Italië, Duitschland en de Nederlanden te werk gesteld, kan de belangrijke vraag, over welke hier gehandeld is, worden opgelost; en, wanneer dit op dezelfde grondige en onpartijdige wijs, als over het algemeen in dit stukje, gedaan wordt, zal men wel eindelijk tot eene zekere slotsom geraken, al ware het dan ook deze, dat, gelijk van zoo vele andere nuttige uitvindingen, zoo ook van die der olieschildering, de eerste oorsprong in het duister begraven lige.

Digitized by Google

Nagelaten Gedichten van Mr. R. H. ARNTZENIUS. *II Deelen. Met Portret en Vignet. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen XLI en 327 bl. Bij Inteekening f 7-20. Buiten Inteekening f 9-:*

Deze twee ruim gedrukte boekdeelen bevatten de dichterlijke nalatenschap van den als mensch, als burger en als staatsdienaar even achtingwaardigen ARNTZENIUS. Gelijk zoo vele anderen onzer beschaafd opgevoede en letterkundig gevormde landgenooten, beoefende hij de poëzij als eene verpoozing zijner ambtsbezigheden, als eene aangename uitspanning, zonder zich geheel aan dezelve toe te wijden, of aanspraak te maken op den naam van Dichter, in de volle beteekenis des woords. Uit dit oogpunt beschouwde hij zelf zijne dichterlijke werkzaamheid; want op de gedurige aanzoeken zijner vrienden tot de uitgave zijner gedichten antwoordde hij telkens, dat dezelve, als meestal slechts voor het oogenblik vervaardigd, te onvolmaakt waren, om ze zonder eene geheele herziening en beschaving in het openbaar te doen verschijnen. (Voorberigt, bl. VIII.) Dat echter, na zijnen ontijdigen dood, zijne menigvuldige vrienden en betrekkingen de dichterlijke nalatenschap van den dierbaren afgestorvenen tot een duurzaam aandenken aan zijne beminnelijke hoedanigheden wenschten te bezitten, dit vinden wij even natuurlijk, als dat de Zoon aan dezen vereerenden aandrang gehoor gaf, en ook van deze gelegenheid gebruik maakte, om den naam zijns Vaders te langer in dankbare en eervolle nagedachtenis te doen voortduren.

Bij eenen dichtbundel, met een dusdanig doel en onder zulke omstandigheden uitgegeven, is, onzes oordeels, eene naauwziftende en elke uitdrukking wegende kritiek minder gepast. De Schrijver zelf is, in het graf, reeds doof voor hare teregtwijzingen; en het is stuitend voor ons gevoel, de versregels van eenen dierbaren afgestorvenen reeds zoo spoedig gebezigd te zien, om jeugdige beoefenaars der poëzij gebreken aan te toonen, en voor dezelve te waarschuwen. Wij ten minste willen deze gedenkzuil, aan de nagedachtenis van eenen braven man toegewijd, niet door ontijdige noten en aanmerkingen verkleinen, en gelooven onzen Recensentenpligt eerlijk te vervullen, door met weinige woorden het dichterlijk talent van ARNTZENIUS te kenschetsen, en een paar schoone brokken uit dezen bundel tot aanprijzing over te

Digitized by Google

schrijven; daarbij aan de kritiek slechts nu en dan eene kleine aanwijzing veroorlovende.

In de beste stukken, tot welke wij een aantal gelegenheidsgedichten, die hier wat overdadig toegedeeld zijn geworden, geenszins willen gerekend hebben, toont zich onmiskenbaar eene levendige verbeeldingskracht; soms wijsgeerige diepte, b. v. in het uitgebreider gedicht, *de Onsterfelijkheid*, dat de verzameling opent; vlugheid van vernuft, welke wel eens tot zonderlinge en minder juiste vindingen verleidt, b. v. *de Levensketen onder den sluijer van het Noodlot*; en eindelijk eene vurige geestdrift voor Vaderland en Vrijheid, aanvallig getemperd door het teederst gevoel voor huisselijk geluk, en de rein menschelijke betrekkingen van echtgenoot, van vader en vriend. De toon, die ARNTZENIUS het best gelukt, is die van het Leerdicht en de Elegie; vele partijen van zijne Lierdichten hebben insgelijks gloed en verheffing; maar noch op het eigenlijk beschrijvende, noch op het verhalende gedicht schijnt hij zich te hebben toegelegd. Zijne denkbeelden zijn niet zoo zeer nieuw of treffend, als gezond, verlicht en dichterlijk; dikwijls heerscht er echter in derzelver gang en verbinding eene zekere duisterheid en onbestemdheid, die het gevolg schijnt van mindere oefening in den aanleg van een uitgebreider gedicht; nergens is dit merkbaarder dan in den Lierzang, *de Menschenkennis bevorderlijk tot Volmaking*, in welken wij, bij al het schoon, dat hij bevat, eigenlijk geen plan hoegenaamd en bijna geene reden voor den titel hebben kunnen vinden. Het is aan dezelfde reden, aan de slechts bij tusschenpoozen en tot liefhebberij gebezigde behandeling der dichtlier, dat wij de menigvuldige tegen ons taaleigen strijdende woordomzettingen (*inversies*) en den dikwijls voelbaren dwang van het rijm toeschrijven; welke beide gebreken hier den anders edelen en krachtigen dichtstijl ontsieren.

Wij hebben thans der kritiek haar deel gegeven, en willen nu, ten slotte, slechts met lofspraak eindigen. Daarom schrijven wij de twee volgende plaatsen over, welke zeker door niemand, die eenig dichterlijk gevoel bezit, zonder hoog genot kunnen gelezen worden. Zij zijn wel reeds aan velen bekend en in veler geheugen gegriffeld, dewijl de dichtstukken, uit welke zij zijn uitgekozen, reeds vroeger werden uitgegeven; maar zulke poëzij leest men gaarne dagelijks. Het eerste brokstuk is ontleend uit *de Menschenkennis bevorderlijk tot Volmaking*, IIde Deel, bl. 19.

Digitized by Google

Alomme, waar we onze oogen wenden,
  Zien wij den toestel van den dood;
En wat den vorst, uit zijne *handen*,
  Wat allen toeft in 's aardrijks schoot.
Eer, langs den stroom der vlugge jaren,
Eene eeuw nog half is weggevaren,
  Is ook ons aanzijn reeds voorbij;
Of wel, na korter angst en nooden,
Is 't licht *ook* (reeds) aan ons oog ontvloden,
  En bij de ontslaapnen sluimren wij.

Dan stijgt op *vleugelen der winden*
  De leeuwrik even blijde omhoog;
Maar andre landliên zal hij vinden,
  Die tot hem wenden 't zoekend oog.
Op even lommerrijke dalen
Zal 't maanlicht even helder stralen,
  Bij Philomele's heerlijk lied;
Maar andre harten zal 't bekoren: —
Ons is dan 't stille graf beschoren;
  Wij sluimren, — wij vernemen 't niet.

Een ander zal den schepter zwaaijen
  En heerschen over 't nageslacht;
Een ander zal de halmen maaijen
  Van 't graan, door ons in de aard *gebragt.*
Dan draagt ons kroost (God moog 't behagen!)
Een' ligtren last, dan dien wij dragen,
  En heeft het nog een Vaderland,
Dan is 't op onze plaats gezeten;
Maar wij, wij allen zijn vergeten,
  En in een' beetren grond verplant.

Eens toch, in welken stand wij leven,
  Zal 't oogenblik ons plegtig zijn,
Als zij, die ons zijn bijgebleven,
  Staan weenen achter 't bedgordijn;
Als 't oog, verstijfd en halfgebroken,
Door vriendenhanden wordt geloken,
  En zich voor alles krachtloos sluit,
En de adem, onder 't pijnlijk zuchten,
Den engen boezem dreigt te ontvlugten,
  Den afgematten gorgel uit.

Digitized by Google

Eens hangt om onzer vrienden leden
  Het aaklig doffe rouwkleed zwaar;
Eens, onze woning ingetreden,
  Deelt vriend en maag in 't lijkmisbaar;
Eens zegt men, met de ſmart bewogen
Van gade en kroost, uit mededoogen:
  „'t Is alles goed, wat de Almagt doe;"
Doch wendt naar onze baar zich weder,
Slaat de oogen nog eens op ons neder,
  En ſnikt het laatst vaarwel ons toe.

Ja eenmaal, zijt ge ſlaaf of koning,
  't Zij uwe heilzon tane of ſchijn',
Eens zal het plankenhuis uw woning,
  En 't linnenkleed uw tooiſel zijn.
Ja, groot of kleen zij thans uw waarde,
De graver werpt een ſchup vol aarde
  In 't graf op uwe lijkkist neêr:
Die klank rolt door de kerkgewelven; —
Hij gaat een' andren grafkuil delven,
  En 't aardrijk hoort uw' naam niet meer.

Het andere kortere brokſtuk is uit den Lierzang, *Vreugde en Dankbaarheid*, gedicht na den ſlag bij Waterloo, IIde Deel, bl. 63.

Mijn kindren! als ge in later dagen,
  Op Hollands grond, van jammren vrij,
Vergeefs zult naar de ſporen vragen
  Van 't vloekgeſpan der ſlavernij; (liever, *dwinglandij*)
Als ge eenmaal, zonder u te buigen,
Als nijvre bijen, honig zuigen
  En gaâren zult voor volk en land,
En, vreedzaam rustend in uw woning,
Uw gade, kroost en dierbren Koning
Bemint, en zalig ziet door 't heil van d'eendragtsband;

Zegt dan, aan kalmen disch gezeten,
  Waar 't klein gezin u vrolijk maakt,
Als ge ongebedeld brood zult eten,
  En Hollands haring dubbel ſmaakt;
Zegt dan, — en zorgt, dat uwe kindren
Door jok en boert uw' ernst niet hindren, —

Digitized by Google

Ja zegt met warmen ademtogt,
Terwijl uw dankbaar oog hem huldigt:
„ Dit zijn we aan WILLEM nog verschuldigd,
„ Aan WILLEM, 's Konings Zoon, die op den Viersprong vocht."

Wij vragen geene verschooning voor deze lange aanhalingen; want, waarlijk, was al de poëzij in dezen bundel zoo heerlijk, met zoo weinige vlekjes, dan bezat onze geheele Letterkunde er geenen voortreffelijker.

Handleiding tot grondige aanleering van het Kerkgezang; en aanwijzing der middelen, om hetzelve spoedig van eenige gebreken te zuiveren. Door W. OUDSHOFF, *Voorzanger te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. *In gr. 8vo.* 88 *Bl. f* 1 - 20.

Eer hebbe het hart en ook het verstand van den waardigen Voorzanger! Wie is er toch onder de Christenen, die in het Kerkgezang der Hervormden, vooral in ons Nederland, geene aanmerkelijke en spoedige verbetering zou wenschen? Het eerste stuk dezer Handleiding handelt *over het onderwijs in het zingen der Psalmen en Gezangen, of over de geschiktste wijze, om binnen een' korten tijd, naar eenvoudige, maar tevens doelmatige regelen, zich tot het Koraal of Kerkgezang te bekwamen.* Dit stuk komt ons voor, duidelijk en met zaakkennis geschreven te zijn, en is der behartiginge van ieder waardig, die eenigen invloed heeft ter bereiking van het zoo gewenschte doel. Het tweede stuk is eigenlijk slechts *aanhangsel*, en handelt *over de gebreken, welke over het algemeen in het Kerkgezang plaats hebben; met eene aanwijzing der middelen, om daarin, op het spoedigste, eene gewenschte verbetering tot stand te brengen.* Het invoeren van het noodige onderwijs in de zangkunst voor de schooljeugd, en het inrigten van zangoefeningen voor volwassenen, zijn buiten twijfel zeer doelmatige, hier aangeprezene middelen, welke wij overal in werking verlangen, en bij welke wij overal eenen man, als OUDSHOFF, tot Opperzangmeester wenschen. Drie Bijlagen, en eenige voorbeelden, met muzijknoten, 12 bladzijden beslaande, worden ten slotte gegeven.

Den droom van eenen vriend des Schrijvers willen wij me-

Digitized by Google

bedeelen; zij komt hierop neêr: De vriend was op zekeren Zondag zeer vroeg ter kerk gegaan: hij vond reeds een groot aantal menschen vergaderd: mannen en vrouwen zaten afzonderlijk, de mannen met het hoofd ontbloot. Bij allen, ook die later inkwamen, heerschte de diepste stilte. Toen trad de Voorzanger op: het gezang, dat hij aanwees, werd, bij afwisseling, door een koor van weeskinderen en door de gemeente gezongen; de uitvoering was *zacht*, *liefelijk*, *eenparig* en *harmonisch*. Onder dit gezang trad de prediker op. Na zijn *votum* deed hij lezen; en dit geschiedde *met verstandige onderscheiding*, *zonder eenige gemaaktheid*, *deftig* en *stichtelijk*. Nu volgde het kort gebed om zegen, zoo wel over het gelezene, als over het voorstel, dat volgen zou. Wederom gezang. Daarop eene leerrede over een vrij aanmerkelijk gedeelte des Bijbels. Nog eens werd er gezongen, waarbij men de aalmoezen inzamelde. Daarop volgde de toepassing, en eindelijk een roerende natang. — Om half tien was de leeraar opgetreden, en even na elf ure alles geëindigd.

Het verwondert ons niet, dat de *Rotterdamsche* vriend bijzonder voldaan en gesticht was; wij zouden dit met hem geweest zijn, alhoewel zoo iets ons niet zoo geheel nieuw en vreemd is, vooral wat de kortheid van den tijd en het afwisselende van Eer- en Leer-dienst betreft. Dan, te *Rotterdam*, waar men zegt, dat noch de opwekkingen der vroegere, zelfs der *Dordrechtsche* Synode, noch die der tegenwoordige, ter behoorlijke inkorting der leerrede, eenige uitwerking deden, en waar de lucht te dezen bijzonder besmettend moet zijn, moest zulk eene doelmatig ingerigte en korte Godsdienstoefening eene bijzondere werking doen.

De Vlugteling op het Jura-gebergte; eene Zwitsersche Geschiedenis. Door H. ZSCHOKKE. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Doosjes, Pz. 1825. *In gr. 8vo.* 248 *Bl. f* 2-40.

De voorredenaar voor dezen geschiedkundigen roman (die zich M. MARTENS, te *Holwert*, teekent) heeft zijne vertaling goed verrigt, en het werk, dat hij vertalen wilde, zeer goed gekozen. Het kan niet anders, of het boek moet bevallen. Het tooneel is *Zwitserland*, en wel het hoog *Jura*-

Digitized by Google

gebergte; en het tijdperk is niet ver van ons tegenwoordig verwijderd. Men vindt hier het schilderachtig land, met de stoute schoonheden en ontzettende natuurtooneelen, naar het leven geteekend; voorts de verwonderlijke natuur onder den grond, in het diepst der bergen; de echte geest voor vrijheid en onafhankelijkheid van den echten *Zwitser*; zijne reuzenkrachten, en de oude *Zwitsersche* trouw en iedere nationale deugd. Men wordt hier, als het ware, gevoerd onder *Zwitsersche* patriarchen.

De geschiedenis valt voor in 1798, toen de burgertwist verschrikkelijk woedde in *Graauwbunderland*, van waar onze Vlugteling geboortig was; een jongeling, mild door de fortuin bedeeld, maar vooral door de natuur met echte levenswijsheid naar verstand en hart, onomkoopbare rondborstige braafheid, en toegerust met moed en kracht. Hij zag te veel en te wèl vooruit, om zich in de oproeren te mengen, en of voor de *Oostenrijkers*, of voor de *Franschen* partij te kiezen. Hij geloofde, dat het voor zijn ongelukkig vaderland, en geheel *Zwitserland*, naar Gods bedoeling, moest louteren. Hij was daarom ook bij geene der partijen bemind of vertrouwd. Wanneer echter het schreeuwend geweld onder zijn oog te ver ging, voelde hij de echt *Zwitsersche* verontwaardiging, en handelde met moed en zijne reuzenkracht. Dit bragt hem in handen der *Franschen*. Hiermede begint het verbaal: wij vinden hem gevangen, gebonden, op een' wagen geworpen en voortgesleept; maar door eene welberadene list, en zijne groote kracht, ontsnapt hij op weg aan zijne bewaarders, en geraakt op de woeste hoogere bergen van de *Jura*, waar hij edele gastvrijheid en weldra eenen hartvriend vond. Zijne ontmoeting met eene oude zonderlinge vrouw, die de toekomst aanwees, en algemeen beschouwd werd als in betrekking staande met hoogere wezens, geeft gereede aanleiding, om ons bekend te maken met zoodanig daar heerschend bijgeloof, waarvoor ook de zonderling romaneske natuur en menige oude overlevering het hart, ook van anders edele en beschaafde menschen, geopend hielden; in het bijzonder dat van HERMIONE, een uitmuntend meisje, door hem al spoedig gekend en diep vereerd. Hij onderdrukt zijne liefde, die van de edelste soort was, uit zeer edele beginselen. Het vaderland kon zijnen arm nog eenmaal behoeven; daarenboven wilde de Vlugteling haar niet medeslepen in zijn ongeluk. Ook verscheen de Profetes, en voor-

spelde beiden, dat de een de oorzaak worden zou van des anderen ongeluk. Boven het bijgeloof zette zich de jongeling wel, en anderer en zijne eigene redeneringen bevielen ons uitmuntend; maar deze voorspellingen maakten den diepsten indruk op het hem minnend meisje. Zij schenen ook allezins vervuld te zullen worden. Ten slotte echter, en nadat de gelieven, wier hart en mond zich reeds vroeger verbonden hadden, nog veel schrik en angst hadden doorgestaan, werd het bijgeloof beschaamd, en moest de raadselachtige Profetes erkennen: *God heeft alles tot een goed einde gebragt.* — Een lastig. Professor geeft tusschenbeiden in dezen roman eene, doorgaans niet onaardige, afleiding. — Het is in deze geschiedenis waarlijk fraai, dat men het gelukkig einde niet kan vooruitzien, maar zich, bij de sterk gewekte belangstelling, op het aangenaamst daardoor verrast vindt. Deze roman is inderdaad niet onleerzaam, en zeer onderhoudend; wij durven denzelven het aankomend geslacht met gerustheid aanprijzen.

De Groninger Kermis, Dichtstuk, door Hilarides. Te Groningen, bij J. Römelingh. 1826. *In gr. 8vo. f* 1-40.

De Groninger kermis schijnt al eveneens te zijn als de andere jaarmarkten in ons dierbaar vaderland; men ziet er kramen, hansworsten, wassen beelden, reuzen, dwergen, wilde dieren, papegaaijen, marionetten, acteurs, enz. en de buitenlieden stroomen er met geheele hoopen henen; dit alles vindt men vrij vloeijend en in redelijk goede verzen in dit dichtstuk beschreven, dat daarenboven, vóór onze vroegere kermisdichten, (welke de onvermoeide VAN KESTEREN ter kwader uur, onder den titel van *Kermisparnas*, herdrukt heeft) de goede eigenschap bezit van niet in het walgelijke en onkiesche te vallen. Wij durven echter betwijfelen, of, bij al dit goede, de Groninger *Hilarides* met zijn gedicht de onsterfelijkheid bezeilen zal. Zal de eenigzins uitgebreide behandeling van een dusdanig onderwerp algemeen bevallen, dan dienen vrolijke luim en fijne satire de saus te kruiden, die het geregt smakelijk maakt; doch schoon de Dichter klaarblijkelijk naar deze specerijen gegrepen heeft, zoo schenen ze echter te hoog te hangen, dan dat hij dezelve kon plukken. De man is te gemoedelijk om een Kermisdichter te zijn; de tijger in de menagerie van VAN AKEN

Geeft hem het ware beeld van 't listig Albion,
Dat vaak door vuig bedrog ons Neêrland *hoonen kon*;

en het paar der *Inseparables*, dat zeer vertrouwelijk, in één kooitje gezeten, trekkebekt, doet hem uitroepen:

Hoe kan dit aan den mensch het schoonste voorbeeld geven
Van een opregte min en eerbaar huwlijksleven!

Dergelijke *moralisatiën* bevallen ons niet in een kermisdicht; want wij houden het voor eene der wijste spreuken: *Alle ding heeft zijnen tijd en zijnen ontijd.*

De Rekenkunstige Evenredigheid voorgesteld in den Volkstoon, ten einde dezelve meer algemeen nevens den Regel van Drieën gebruikt worde. Te Zalt-Boemel, bij J. Noman. 1825. *In gr. 8vo.* 30 *Bl.* *f* :-40.

Blik over de Drieëenheid des Heidendoms, der Katolijken [die kennen we niet] *en eerste Protestanten, door Perosus den Trimurthi. Aldaar, bij denzelfden.* 1825. *In gr. 8vo.* 10 *Bl.* *f* 1-30.

Eene allerbelangrijkste Waarschuwing aan het Publiek, wegens eene vervulde Voorspelling des Bijbels. Voorgesteld in eenen Brief. Met eene Plaat. (!) *Aldaar, bij denzelfden.* 1825. *In gr. 8vo.* 16 *Bl.* *f* :-40.

Het al of niet der Drieëenheid zoo onwederlegbaar beslist, dat alle Rekenaren der Aarde uitgenoodigd worden, om de domheid van die Leeraren te belagchen, welke dit werkje, door eenigen handel, durven verwerpen, door J. W. H. DEUSSEN. 1825. *Aldaar, bij denzelfden. In gr. 8vo.* 14 *Bl.* *f* :-30.

Van al het bovenstaande is dezelfde man de schrijver. „Men moest zulke Predikanten op water en brood zetten!" riep eens een zijner verontwaardigde lezers uit. Dat Do. DEUSSEN, *Al of niet* Evangeliedienaar, maar *Predikant* zeker te *Zometren en Lierop*, hierop zal uitroepen, met het spreekwoord zijner jeugd: „*Dat moogt ge nog wel eens zeggen!*" gelooven wij juist niet; maar het ware te wenschen. Wat scheelt den man? Wij willen er niet naar raden. Sommigen zouden kunnen vermoeden schandelijke kwalen, als iemand zoo heel anders is, dan gezond verstand, zedelijkheid en ambtswaarde eischen. Zeker is het: de man is niet wel. — Of wij *al of niet* deze kinderen van vader DEUSSEN beoordeelen zouden, vraagden we niet eens. Wij begrepen, dat wij ze vermelden moesten; en nu staat het vrij, geld uit te geven, *al of niet*, voor hetgeen zeker geen brood is, en *al of niet* arbeid te besteden aan hetgeen niet verzadigen kan. Wij voor ons verwerpen *door onzen handel* deze werkjes niet, hoewel het nog al eens der moeite waardig zijn zoude, alle rekenaren der aarde aan het lagchen te helpen! Neen, wij zullen deze producten bewaren, ter eere van DEUSSEN, d. i. van zijne *wijsheid*, — *al of niet* van boven? Dat is op den titel af al te berekenen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Derde tiental Leerredenen, *door* J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1825. *In gr.* 8*vo.* 334 *Bl. f* 2-50.

Wij zijn onzen lezeren nog verslag schuldig van dit derde tiental Leerredenen. Dat dit zoo laat komt, is vandaar, dat wij dezelve, als naar gewoonte, bij hare eerste verschijning, terstond met gretigheid gelezen hebben, zonder even gereed te zijn, om er, als kunstregters, ons wikkend of althans vergelijkend oordeel over uit te brengen. Wij moesten ze dus herlezen — *moesten* ze, met genoemde oogmerk, herlezen. Wie ook de kracht van dit woord voorbijzie, de menschkundige Hoogleeraar zal ons, op grond daarvan, gaarne verontschuldigen. Maar nu! wij *hebben* ze herlezen, en, waarom zouden wij het verzwijgen? met minder gretigheid en geestdrift, maar nogtans met even groote tevredenheid...... met even weinig bouwstof voor *kritiek*, indien deze namelijk in berisping moet bestaan; even als zekere menschen en schrijvers daarom den naam van menschenkenners schijnen verworven te hebben, omdat ze de beste harten en de edelste bedrijven in een ongunstig, diep vernederend licht weten te plaatsen. Zoo toch het werk van den Hoogleeraar ook de menschelijke onvolkomenheid aankleeft, en ons oordeel in het bijzonder (want een' anderen maatstaf hebben wij niet) in deze en gene opzigten van het zijne verschilt, of althans zijn zegel aan des voortreffelijken mans werk niet altijd kan hechten, dan is dit uit vroegere beoordeelingen reeds genoegzaam gebleken, en het is niet noodig, op algemeene aanmerkingen — die hier niet sterk worden uitgelokt — telkens terug te komen. Een verslag dus van inhoud en behandeling, met een' of anderen geringen twijfel misschien aan juistheid of gepastheid; ziedaar, waartoe wij ons, min voor den opsteller dan voor den lezer, zullen bepalen.

Digitized by Google

De bundel heeft wederom twee verschillende deelen. Het eerste, en thans het grootste, bevat vervolgstoffen over de geschiedenis van PAULUS, zes in getal. De Hoogleeraar gaat voort met telkens eenen tekst uit het boek der *Handelingen* te kiezen, die hem een geschikt rust- en standpunt en tevens eene gepaste stof aan de hand geeft; terwijl hij in zijne verklaring het overgeslagen deel opneemt, ons het verband van zijnen tekst aanwijst, en deszelfs inhoud opheldert, wijzigt of versterkt. Men kan dit als eene der aanprijsselijkste wijzen van bijbeloefening beschouwen, van welke de gegevene stukken ook somtijds den bijzonderen vorm aannemen, die echter doorgaans *of* tot eene geregelde homilie, *of* zelfs tot juist zulk eene leerrede vol ongezochte eenheid overgaat, als men gewoon is van VAN DER PALM te ontvangen. Wij behoeven niet te zeggen, dat dit werk voor de geschied- en karakterkunde van wezenlijk belang is. Immers, hoe veel er ook reeds over den Apostel der heidenen, en den zamenhang zijner lotgevallen, gezegd en geschreven is, een vernuft als VAN DER PALM, die met alle de heilige bladeren bovendien zoo door en door bekend, en nog vol is van de pas volbragte bewerking der *Handelingen*, zoo wel als de daarover telkens licht verspreidende *Brieven*, ontsteekt altijd nog nieuwen gloed; — en wat, in het bijzonder, eene wat breedere, praktikale ontvouwing kan toebrengen, om den geheelen geest van een voornaam deel der H. schrift te bevatten en als 't ware tot in het binnenste te gevoelen, dat heeft ons des mans uitmuntende *Salomo* vroeger geleerd. Was het dus ook al eens waar, dat de leerredenen, als zoodanig, niet altijd die mate van volkomenheid bezaten, welke wij, bij eene vrije keus van teksten uit den ganschen zoo bekenden voorraad, bij den Hoogleeraar gewoon zijn aan te treffen, dan zou dit nog geen verlies mogen heeten; en zulks wel te minder, daar bij vervolgstoffen de eentoonigheid in de toepassing misschien het best van allen geweerd wordt, en daardoor vaak onderwerpen ter behandeling op den kansel worden gebragt, die

Digitized by Google

men er opzettelijk naauwelijks zou durven of willen brengen.

Één woord van elke leerrede in het bijzonder!

I. *Hand.* XV: 35 tot 41. *Verwijdering tusschen Paulus en Barnabas.* Welk bijbellezer herinnert zich het bedoelde voorval niet, dat hem gewis met eene soort van verwondering, zoo niet met smart, moet hebben getroffen? VAN DER PALM heldert hetzelve zeer gepast en voldoende op, uit bekende omstandigheden, waardoor wel de eer dezer mannen genoegzaam gehandhaafd, maar het waarschuwende van hun voorbeeld slechts des te krachtiger wordt in het licht gesteld. Niemand zal deze leerrede zonder voldoening en leerzaam nadenken uit de handen leggen.

II. *Hand.* XVI: 13 tot 18. *Paulus te Filippi.* De hoofdinhoud dezer leerrede is eene vergelijking tusschen LYDIA en de dienstmaagd, die eenen waarzeggenden geest had, benevens PAULUS' behandeling van de eene en de andere. Sommigen zullen dit misschien gezocht; anderen daarentegen zullen het zeer vernuftig noemen. De slotsom is: eene belijdenis, op dweeperij der verbeelding gegrond en vol van ijdel geschreeuw, heeft geene waarde; die heeft slechts zulk eene, als met redelijk nadenken, met nederigheid en liefde gepaard gaat. — Naar de behoefte van den tijd!

III. *Hand.* XVI: 25—34. *Paulus en Silas in de gevangenis te Filippi.* Dit bekende geval wordt hier voorgesteld als eene zegepraal der waarheid, der Goddelijkheid en der menschelijkheid in het Christendom. De laatste doorstralende in het blijmoedig en godvruchtig gezang, waarnaar de gevangenen hoorden, en dat hen dermate scheen te treffen en te boeijen, dat ze, vervolgens over de invallende aardbeving te meer als buiten zichzelven, geen gebruik van de gelegenheid maakten om te ontsnappen. De andere is blijkbaar in deze aardbeving, die onmogelijk aan toeval, ja aan bloote natuurkracht kan toegeschreven worden; deze immers opent geene deuren slechts en voorkomt tevens de instorting van muren en

Digitized by Google

daken. De derde (zegepraal der waarheid) ontmoeten wij in de bekeering van den stokbewaarder en zijn huis. Dat voor het overige zulk eene belangrijke gebeurtenis, en vooral het gedrag der gevangene Evangeliepredikers, hier met schoone kleuren wordt afgebeeld, heeft geene herinnering noodig.

IV. *Hand.* XVII: 32. *Paulus te Athene.* Het eerste deel dezer leerrede is geheel overzigt der geschiedenis, van daar het vorige stuk eindigt, tot op den tekst. Het tweede schetst, naar aanleiding van dezen, de uitwerking der redevoering van den Apostel, en past dit tevens leerzaam toe. Bij voorbeeld: „Ook nu zijn er spotters, die „den verkondiger dezer ontzaggelijke waarheden zouden te „gemoet voeren, gelijk de *Atheniensen* aan PAULUS? „*wat wil toch deze klapper zeggen?* Doch hier, in deze „vergadering, zullen zij wel niet tegenwoordig zijn; „en waar zij zich bevinden, God moge ten hunnen aan„zien de tijden der onwetendheid voorbijzien, en schen„ke hun den Geest der bekeering! Maar er zijn helaas! „zoo velen, die deze leer gelooven en belijden, en nog„tans, bij de herhaalde ernstige herinneringen aan de„zelve, even ongevoelig blijven, als of het hun niet „aanging, als of CHRISTUS voor ieder ander, maar „niet voor hen, ten gerigte zou verschijnen," enz. enz. Ook deze schoone gelegenheid, om kunde, smaak en oordeel ten toon te spreiden, is door den Redenaar niet verzuimd.

V. *Hand.* XVIII: 9 tot 11. *Paulus te Korinthe.* De Hoogleeraar is (en dit kenmerkt den meester) meestal zeer gelukkig in zijne inleidingen, die ongezocht en tevens gepast en gewigtig zijn, al zijn ze slechts nu en dan van *bijzondere omstandigheden* ontleend. Er zijn omstandigheden, die, *hoe algemeen ook*, ons slechts behoeven herinnerd te worden, om onze geheele aandacht te boeijen. Men vergunne ons, het volgende af te schrijven: „De „bestemming, die alle menschen, op deze aarde, met „elkander gemeen hebben, is voor hen allen, en voor „een' iegelijk hunner, groot en gewigtig genoeg: de

Digitized by Google

„ plaats, waarop men zich in de maatschappij bevindt,
„ naar vermogen, met trouw en ijver te bekleeden; en
„ bij het beantwoorden aan de menigvuldige betrekkin-
„ gen des tegenwoordigen levens, zich voor het toeko-
„ mende voor te bereiden! Ook ontbreekt het hem, die
„ zich met ernst bevlijtigt, om van dezen post zich
„ waardiglijk te kwijten, noch aan aanmoediging, om
„ onvermoeid daarin bezig te zijn, noch aan onderſteu-
„ ning, om de hindernisſen, die hem ontmoeten, te over-
„ winnen. De goedkeuring van zijn geweten, de achting
„ der braven, en de liefderijke hulp van eenen God,
„ die het werk zijner handen niet varen laat, komen hem
„ hierbij te ſtade, en zijn hem daartoe genoeg. Doch er
„ zijn ſommigen onder de ſtervelingen, die behalve deze
„ algemeene nog eene bijzondere beſtemming te vervul-
„ len hebben; eene grootere en zwaardere roeping tot
„ uitgebreider werkens-kring, om aan verhevener oog-
„ merken der Goddelijke Voorzienigheid ten dienſte te
„ ſtaan; om daarvoor, met onvermoeide inſpanning, met
„ afſtand van geoorloofde genoegens, zonder gevaar, of
„ nood, of dood te ontzien, zich op te offeren; voor
„ zich zelven niets, alles voor hunnen pligt, en voor
„ God te zijn! Waren er voorheen, M. H! en kun-
„ nen er te allen tijde zijn, in wier hart deze ſtem der
„ Goddelijke roeping gehoord wordt, zij mogen zich
„ verzekerd houden, dat niet alleen de belooning een-
„ maal aan het werk zal geëvenredigd worden; maar dat
„ ook grooter bemoediging en krachtiger onderſteuning
„ hun te beurt zal vallen, naarmate hun arbeid moeije-
„ lijker, hun ſtrijd zwaarder, en het gevaar dringender
„ is, dat zij voor de verzoekingen bezwijken, of adem-
„ loos zouden ter neder zijgen, eer zij het einde hunner
„ loopbaan bereikt hadden. Indien iemand ooit hier-
„ van de levendige ondervinding had, het was PAU-
„ LUS," enz. Dit onderwerp wordt in het IVde of
laatſte deel meer uitgebreid; terwijl in I 's mans ver-
blijf te *Korinthe* in het algemeen, in II de voornaamſte
bijzonderheden van zijn bedrijf en wedervaren, in III de

openbaring aan hem geschied, derzelver noodzakelijkheid, gepastheid en uitwerking, wordt ontvouwd. Het kan voorts den opmerkzamen niet ontgaan, hoe belangrijk deze beschouwing van PAULUS in de rijke, weelderige koopstad, na hem pas in den zetel van geleerdheid en kunsten, lediggang en waan te hebben gezien, natuurlijk moet uitvallen. VAN DER PALM immers verzuimt nooit van alles partij te trekken, en hij heeft dit ook hier niet gedaan.

VI. *Hand.* XIX: 21. *Paulus komst en verblijf te Efeze.* Deze leerrede heeft ons getroffen en vermaakt; zoo als eene belangrijke waarheid, in den loop van eenig verhaal opgemerkt, of door een ander voor ons in het licht gesteld, het menschelijk verstand en hart, althans het onze, altijd een zeker roerend genot verschaft. Van het begin der leerrede af voert ons de Heer VAN DER PALM dit gevoel te gemoet, teffens reeds de toepassing voorbereidende, door op te merken: hoe veel PAULUS te lijden en te strijden had; hoe opgeruimd hij echter (blijkens zijne brieven) doorgaans was; hoe zijne blijdschap vooral hoog klom en tot geestdrift steigerde, wanneer hij het goede van zijne gestichte gemeente hoorde; hoe hij zich thans vooral ook weêr groote dingen voorstelde: om naar *Jeruzalem*, naar *Rome* te gaan, ja dit laatste slechts als in het voorbijgaan naar nog afgelegener gewest, naar *Spanje*, te bezoeken. Nu ja, hij is te *Jeruzalem* gekomen, maar tot welk lot! hij is naar *Rome* gegaan, maar in welk eenen toestand! Zoo zien wij vrolijk te gemoet, wat ons tot droefheid wordt, of duister in, wat tot licht verkeert. De mensch beraamt, maar God beschikt; en dit is goed en nuttig voor ons, enz. enz. De verdeeling is in twee stukken: 1°. verband en verklaring; 2°. opsporing en leerzame aanwending der bevatte waarheden. Ook het eerste is hier vooral zeer belangrijk.

De overige vier leerredenen zijn over andere, onbepaald gekozene, alle zeer belangrijke en fraaije teksten, zoo als II *Koningen* IV: 13b. *Ik woon in het midden mijns volks*, — *het lofwaardige en pligtmatige der Vergenoegdheid* ten onderwerp hebbende.

Digitized by Google

Lukas XXIII: 43b. *Heden zult gij met mij in het paradijs zijn*, — of de *Zaligspreking van den Misdadiger aan het Kruis*.

Efez. V: 14. *Ontwaak, gij die slaapt, en sta op uit de dooden, en Christus zal over u lichten*, — door den Hoogleeraar gebezigd tot eene *Christelijke Morgenbetrachting*.

Ps. CIII: 2b. *Vergeet geene van zijne weldaden*. — *De pligt der dankbaarheid aan God*.

Alle lazen wij dezelve met buitengewoon genoegen. Zoo wij echter eene keus moesten doen, wij zouden misschien diegenen nog laten liggen, welker onderwerp terstond zoo veel beloofT — de vergenoegdheid en de dankbaarheid, en ons tot de zaligspreking, maar vooral tot de morgenbetrachting bepalen, die in verklaring en toepasfing verrasfend, vol en wegslepend is. Wie het werk niet bezit, dien raden wij zich moeite te geven, om althans dit stuk te lezen. En wie het heeft, die beschouwe het als eene morgenoefening, deze leerrede van tijd tot tijd voor zijn gezin aan de ontbijttafel te herlezen, of met het schoone vooropgaande gebed af te wisselen. Wij schromen, door meerdere opgaaf, al te breedvoerig te worden, daar wij oogmerk hebben, nog eenige kleine aanteekeningen, door ons op den rand gemaakt, na te gaan. Alleen zij hier opgemerkt, dat de leerrede over den *Psalm* des daags vóór *Leyden ontzet* werd gehouden, en hieraan, zoo niet haar bestaan, althans hare inleiding verschuldigd is.

Bl. 10. *die uit de besnijdenis waren*. Dit omschrijft VAN DER PALM: die voorstanders van de besnijdenis waren; onzes achtens te onregt.

Bl. 32. *de vrijheid der heidensche kerk* klinkt wonderlijk, en moet elk, die het hier buiten verband leest, natuurlijk als eene derde afdeeling der gezamenlijke vereerders van de Godheid, in Joodsche, Christelijke en Heidensche kerk, voorkomen; terwijl echter de Christenen uit de heidenen bedoeld worden, die vrij waren van het juk der Joodsche plegtigheden.

Bl. 128. *een overgang uit deze in eene andere wereld, met eigen zelf-bewustheid..... dit heette opstanding, als*

Digitized by Google

gesteld tegen over eene dwaze ziel-verhuizing .... oplossing of terugvloeijing van den geest, enz. In den grond; ja, en wij hebben er niet tegen, dat de, in zichzelve onbeduidende, vraag naar dadelijken of lateren overgang ten jongsten dage worde gelaten voor hetgeen zij is. Ondertusschen bestaat zij.

Bl. 190. *Fazireërgelofte*, moet zeker *Nazireër* zijn.

Bl. 181. *of wil men liever, zij poogden het volk in den waan te brengen, dat de genezingen van kranken en bezetenen door Paulus van geen' hooger stempel waren dan hunne bedriegerijen; en waagden het daarom dien bezetenen te bezweren bij Jezus, dien Paulus predikte.* Neen, dit liever niet. Het komt ons veel waarschijnlijker voor, dat zijzelve hier de bedrogenen waren, die zich inderdaad verbeeldden daarmede wat te zullen uitregten.

Bl. 274. *hebt toch geene gemeenschap met de onvruchtbare werken der duisternis, maar bestraft ze veeleer. Paulus schijnt het oog te hebben op sommige geheimenissen van den heidenschen Godsdienst.* Deze schijn loopt ons toch niet zeer klaar in het oog. Er zijn trouwens enkele bijbelplaatsen, maar vooral godgeleerde plaatsen (*loci*), op welke wij deze woorden van den Apostel wel gaarne zouden toepassen.

Bl. 275. *dat het* (*Ontwaak*, enz. *Efez.* V: 14) *niet Paulus eigen woorden zijn, maar dat het eene aanhaling is,* (*misschien wel de aanhef van een kerkgezang*) .... *blijkt ook daaruit, schoon het uit de gewone overzetting, bij gebrek aan taalkundige juistheid, niet te bespeuren is, dat de woorden* ONTWAAK, STA OP, *en* U, *in het enkelvoudig gelezen worden.* Gebrek aan taalkundige juistheid in de Staten-overzetting! o BILDERDIJK! o Heiligschennis!

Bl. 313. *de helft des menschdoms sterft, eer het redelijk vermogen ontloken is; en zij, die dit gevaar te boven worstelen, door wien zijn zij gespaard? Misschien denkt gij: door de meerdere zorgvuldigheid hunner ouderen; maar ó! vraagt het aan zoo vele weenende moeders, die met al* HUN *waken en zwoegen* HUNNE *lieflingen*

panden niet behouden konden! Wij mogten toch wel eens weten, of de keurige VAN DER PALM dit *hun* en *hunne* hier opzettelijk of bij overijling heeft geplaatst. Dit is waarlijk geene onverschillige zaak. Wij geven gaarne elk de meeste vrijheid; maar er bestaan toch eenige wetten en regelen voor de taal; en zoo wij, op gezag van even genoemde overzetting, *haar* en *hare* voor het mannelijke bezwaarlijk zouden durven wraken, hier moeten wij het schild nog leeren kennen, waarachter men zich verbergt.

(*Doepslaap*, bl. 289, voor *doodslaap*, enz. zijn onaardige drukfouten, die ons in zulke stukken niet moesten hinderen.)

Tegen deze twijfelingen staan een aantal teekens van bewondering en bijzonder genoegen, op den kant van ons exemplaar, over. Maar wij zijn ons bestek reeds te buiten gegaan, en willen het dus bij de hernieuwde betuiging laten, dat wij van zulke geestelijke spijze nog bij lange niet verzadigd zijn; in het bijzonder ook niet van de schoone gebeden, nu en dan voor de leerrede geplaatst.

Elia bij de Weduwvrouwe te Zarphath, Leerrede over 1 Koningen XVII: 8—16, uitgesproken op den achtsten Maart laatstleden, zijnde den Overijsselschen Biddag voor het Gewas, met eene Voorrede, handelende over het tegenwoordig heerschend Remonstrantsche Verwarringstelsel in de Godsdienst, met bijzonder opzicht, onder anderen, tot een daartoe betrekkelijken wenk in het onlangs uitgegeven werk van den Heer W. BROES, *door* L. H. BÄHLER, *Leeraar bij de Waalsche Gemeente te Zwolle. Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1826. *In gr.* 8vo. 32 *en* 39 *bl. f* :-75.

Neen, Lezers! het kanselwerk van BÄHLER is al te nietig, om het in aanmerking te nemen; en wij zouden op den titel ons geduld niet eens beproefd hebben, had-

Digitized by Google

den wij geene andere redenen voor onze vermelding dezes schandboeks. Om er tegen te waarschuwen, vatten wij ook de pen niet op. Dat — wij weten het — is de weg niet, om zulk onkruid uit te roeijen. Geen mensch kan er door bedorven worden, dan die reeds te krankzinnig is, of te slecht, om woorden van waarheid en gezond verstand zich ten nutte te maken. Maar er zijn toch anderen, die, door de kennis van hetgeen zij nog niet weten, kunnen belet worden in het ter goeder trouw aannemen van hetgeen BÄHLER *c. s.* zoo al verkiezen te zeggen. En is de mededeeling dier kennis voor den Waalschen Leeraar onaangenaam, hij heeft ons genoodzaakt, en wij zijn haar verpligt aan onze belangstelling ook in de eer des Gereformeerden Kerkgenootschaps.

Als de zonen van Do. BÄHLER, van wie het gerucht ons meldt, dat zij voor rekening der domperfabrijk studeren, niet beter vóór hun examen preken kunnen, dan nu hun *papa*, dan zal het provinciaal Kerkbestuur, dat nog verder onderzoek toelaat, een waarachtig bezwaar opleveren tegen den geest der XIXde eeuw. De Recensent kan, tot blijdschap van allen, die het heil der gemeente ter harte nemen, verzekeren, dat BÄHLER geene *gemeente* heeft, die de preekjes hoort, welke nu de eer der vertaling genieten; ja dat zijne gansche Eerwaardigheid een onbekend ding was, tot op de invoering der *Joodsche* regtzinnigheid in de Gereformeerde Kerk.

Om de *Voorrede* is de zoogenoemde *Leerrede* zeker uitgegeven, en de betrekking van dit boekje tot het onlangs vermelde van Dr. CAPADOSE is kennelijk. Ook daarom willen sommigen niet gelooven, dat BÄHLER de auteur is van dit voorwerk, maar moederlief, of een *Instituteur*, die het met haar ééns is, of een regtsgeleerde, die op de Waalsche leer te *Zwolle* moet passen, of de eene of andere *Jood*, dien men er op nahoudt. Wij *hopen*, dat BÄHLER die Voorrede niet zelf heeft gemaakt; omdat hij voor een goede ziel (zoo als men zegt) plagt door te gaan bij wie hem zagen, en er geene kans tot verdediging dier Voorrede overblijft. Aan de liefheb-

Digitized by Google

bers der geestelijke exercitiën, of oefeningen, in den omtrek van *Zwolle*, ook door BÄHLER trouw bezocht, zal dit voorwerk uitnemend behagen.

Vier redenen geeft de man op van zijn stilzwijgen op de ongunstige beoordeelingen zijner werken, en van zijn voortgaan, evenwel, met zijne moeite. Zij komen hierop neder. Do. BÄHLER ziet voor niemand voordeel in openlijke personele strijdvoering. (Als het waar was, had dit boeksken het licht niet gezien.) Als iemand zich maar verbeeldt de waarheid te preken, dan mag hij van alle bekwaamheden tot zijn ambt ontbloot zijn; en dewijl nu BÄHLER de waarheid voorstaat, doen alle aanmerkingen op zijne onbedrevenheid niets af. (Hierop zeggen wij niets.) Hij heeft geen Recensent beleedigd, en dat dezen zich beleedigd achten door de verdediging der waarheid naar Gods woord, is zijne schuld niet. (Eene nieuwe beleediging voorwaar bij zoo vele! BÄHLER heeft elk gezond verstand, elken vriend van waarheid en godsvrucht beleedigd. Wat beteekent daarbij de aardigheid, die hij *buitensporigheid*, *kwaadwilligheid* noemt, welke iemand zich met den eersten lettergreep van BÄHLER's naam veroorloofde? Bij zoo vele aanleiding tot verontwaardiging mag men toch wel eens lagchen ook; en die het gelaat altijd in eene effen plooi kan houden, b. v. als hij hier de hoop der Kerke ziet vestigen op — NB. *Hoogl.* V: 2, is zeker alleen zoo ernstig door zijne verontwaardiging.) BÄHLER wordt onschuldig vervolgd, en dat is zijne eer. Die ongunstig over hem oordeelen, zijn partijdige voorstanders van den geest der eeuw, die zij als onwedersprekelijk het licht zelve prijzen, allen voorwillens blind houdende, die dat niet erkennen; hardnekkigen, die de verdedigers der waarheid verachtelijk, hatelijk maken; onbeschaamden, ja goddeloozen, die zich allerlei slinksche streken ezv. veroorloven op hunne opgeworpen regtbank van letterkundig *terrorismus*, terwijl zij zich schuilhouden ezv. Zoo loopen de vier zoogenoemde redenen door elkander.

Een woordje voor het publiek, Weleerwaardig Heer!

Digitized by Google

Bekend of onbekend bij u zij de Recensent; (die zich vrijmoedig, zoo lang zijn hersengestel en zijn gemoed niet gekrenkt of aan de ondeugd toegewijd zijn, rekenen zal tot hen, die *uwe*, of liever DA COSTA's denk- en handelwijze veroordeelen) daarmede heeft de waarheid niets te maken. Gij hebt daarom nog geen gelijk, omdat men uwen naam kent, omdat gij zoo zeer geleerd zijt in schelden en verdoemen, en omdat gij aan het laatste woord blijven kunt met het ontwijken van alle wederlegging en het gestadig herhalen van dezelfde dingen, al zoo weinig als gij daarom met den waardigen BROES zoudt te meten zijn, omdat *gij* u, op CAPADOSE's jammerlijk voorbeeld, tegen *hem* — hier is het allermoeijelijkst niet te lagchen — opwerpt. Zoo lang *Prediker* VII: 10 waarheid behelst, is het gedrag, dat gij met uwe voorgangers houdt, veroordeeld, niet door het schrikbewind der tijdschriften, maar door den Bijbel. Zoo lang gij liegt, — en gij liegt, door aan uwe tegensprekers de belijdenis toe te kennen, dat onze eeuw geene gebreken zoude hebben — zijt gij of willens blind, of boos van harte. Zoo lang gij zoo liefdeloos schrijft en preekt, onteert gij uw heilig ambt, en toont gij niet te willen leeren van Hem, die zachtmoedig was en nederig van harte. De weg, dien gij hebt ingeslagen, is de weg niet tot verbetering. De eer uws naasten niet ontziende, noch de rust der Kerke Gods, verergert gij het bederf, dat in de wereld is. Uzelven in verdenking brengende van aanmatiging zonder bevoegdheid, en van wat niet al? ergert gij alle verstandigen en gemoedelijke Christenen, en bedroeft gij hen, die ook de ligtzinnigheid, die onzen tijd kenmerkt, betreuren; gij sterkt de vijanden des Christendoms in hunnen afkeer van den Godsdienst des Evangelies, en — ja! de paperij, het Jezuitismus ziet met welbehagen, hoe gij hun in de hand werkt, en wijst, met triomf, op de verdeeldheid, die gij bevordert. Die u dit lezen laat, zoude u hetzelfde laten hooren, zoo hij met u sprak, en bidden u dan, dat ge uwen weg voor God zoudt onderzoeken, wel verzekerd dat het u hard zoude vallen, te

gen hetgeen die zelfbeproeving u vermaande, u te verzetten. Predik, naar uwe overtuiging, het Evangelie der genade Gods; bestraf het kwade, alles wat den zegen des Evangelies in den weg staat; houd u aan de les van PAULUS, I *Thess.* V: 14; en uwe rust, uwe achting voor uzelven, en het nut uws levens, zullen zekerder zijn. Doet gij het niet, het medelijden met uwe nuttelooze afmatting, de glimlach over uwe onverstandige liefhebberij, of de verachting uwer, de Gemeente Gods ontstichtende, hardnekkigheid, zal u ongehinderd laten woelen, en de Kerkelijke Geschiedenis, uwe *opera omnia* vermeldende, u regt laten wedervaren; maar — wat zal voor u de vrucht zijn van die dingen, waarover gij u nu schaamt, gelijk gij zelf zoudt erkennen, kondet gij tot bedaren komen? — De lezer vergeeft ligtelijk deze uitweiding aan het hart, dat zich bedroeft over de bijsterzinnigheid van hen, die zich opwerpen tot verdedigers der Kerke, en die hare belangen zoo schrikkelijk benadeelen.'

BÄHLER redeneert nu zoo wat over *den hoogmoed des menschen* tegenover *de genade Gods*. Die hoogmoed, te allen tijde der Goddelijke genade vijandig, is, zegt hij „ de geest der eeuw." Wij zeggen het met hem; *te allen tijde* (niet alleen in de XIX, ook in de XVIII, ook in de XVIIde eeuw) kantte zich de menschelijke hoogmoed tegen de genadeleer des Evangelies aan; maar ach! hoe heeft BÄHLER durven schrijven, dat uit dien hoogmoed de verdraagzaamheid en algemeene menschenliefde ontstaan is, op welke alle nieuwe stichtingen van weldadigheid onzes tijds gevestigd zijn? Hoe durven lasteren, dat daarom niet meer mag gerept worden van hetgeen hij vervolgens noemt? Zoo verre is het er vandaan, dat wij er thans *tot hemzelven*, met deernis, van spreken moeten, en zeggen: „ Word veranderd door de vernieuwing van den geest uws gemoeds, zonder welke niemand het rijk van God beërven zal, en bewijs de kracht der bedorvenheid van het menschelijk hart niet langer *door uw eigen voorbeeld!*" Hoogmoed noemen

Digitized by Google

wij het, dat *hij* van zijne *gedichten en leerredenen* spreekt, die niet gespaard worden door hen, die hun voordeel en de verzadiging hunner eerzucht zoo wèl vinden bij het vleijen en koesteren des hoogmoeds. BÄHLER! wie zijn dat? Wij ook sparen de voortbrengselen uwer pen niet, zoo lang zij zulke bittere vruchten, of, wil men, zulke zoete vergiften voor sommigen zijn; en het is diepe afkeer van den *hoogmoed*, die *u* bezielt, die ze ons doet verachten. Gij voedt den hoogmoed, die zich zelfs op Gods regterstoel plaatsen durft! Wat, zoo eens uw geweten moest antwoorden, dat *gij* daarbij *uw voordeel en de verzadiging uwer eerzucht* zoo wèl vondt? Niet weinigen toch gelooven het.

Nu komt de man op het stelsel der vereeniging van alle Protestanten. Men weet, dat BROES daarover geschreven heeft, en hoe. Wat er hier over gezegd wordt, is den nabaauwer van CAPADOSE waardig. Men zie, hoe BÄHLER dit stelsel op den titel noemt, en men weet, wat men van hem krijgt. „Ik gevoel mij door de liefde van JEZUS CHRISTUS, en jegens allen, die Zijne waarheid liefhebben, gedrongen en verpligt, om, *naar mijn beste vermogen*, de bedriegelijkheid van dit schoonschijnende voorgeven te ontmaskeren." Zoo spreekt hij. Och, arme man! uw beste vermogen is volslagene onmagt. Daartoe hebt gij noch van God, noch van menschen roeping. Uw gevoel is inbeelding. Lees wat in de historie der dweepers, en valle u dan het masker af, waardoor gij niet zien kunt; want gij weet niet, dat gij zijt ellendig!

Men verge ons niet, dat wij den man wederleggen, die niet verstaat, wat hij lastert, en in zijn schimmengevecht alles overhoop haalt, tot de zoo achtingwaardige Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, alle Genootschappen, die het woord *zedelijke verbetering* toelaten, Romans, Dagbladschrijvers, den Katechismus, enz. Bedenkt eens: door *de genen, die buiten zijn*, verstaat hij de niet-Gereformeerden, zich beroepende op 1 *Cor.* V: 12! Hij zegt, dat er maar eens in het jaar van de

Digitized by Google

gemeenschap der Heiligen gesproken wordt, en weet te vertellen, hoe de Hervormde Leeraars over de XXIste Katech. afd. preken. Hij weet het niet; hij kan het niet weten: hij gaat immers niet overal rond, waar die afdeeling behandeld wordt, en — de Recensent, die ook over dat geloofsartikel meermalen op zijne beurt gepredikt heeft en hooren prediken, verzekert, dat er zóó over gepredikt wordt, als BÄHLER zegt dat *niet* geschiedt; en smart hem nu de onwaarheid niet, waarmede hij Ambtgenooten in hetzelfde Kerkgenootschap beleedigt, dan liegt hij tegen beter weten. In allen gevalle, zulke Schrijvers verdienen tentoonstelling, geene wederlegging. Neen, wij zeggen niet te veel: een Leeraar, die, hoe onbekwaam, op HUGO DE GROOT met versmading nederziet, en dien onsterfelijken verdediger van *de waarheid des Christelijken Godsdienstes* te laste legt, dat hij in zijne verklaring JEZUS CHRISTUS zelfs uit de voorzeggingen des N. V. tracht te doen verdwijnen; een Leeraar, die schrijven durft, dat onbewimpeld in de Gereformeerde Kerk gepredikt wordt, dat het gansche menschdom *hersteld is*, hetgeen wel niemand gelooft, enz. (want wij konden nog al vrij wat ongerijmdheden afschrijven) verdient bespotting, beklag of verachting, maar geene wederlegging. Kan hij BROES niet nazeggen, dat hij met elke orde des heils tevreden is, bij welke de zondaar niet van de wederkeering tot God wordt afgeschrikt, en ook niet wordt gerustgesteld zonder heiliging van hart en wandel, dan moet hem wel die vereeniging der Protestanten leed doen, die, alleen daartoe nader brengende, alle onverdraagzaamheid omtrent meeningen uitsluit, waarin men kan blijven verschillen, zoo goed als men in onderscheidene vertrekken van één huis de onderscheidene manier van huishouding kan dulden, en maken toch eene gemeene zaak, die het onderling belang bij het groote gebouw als pligt voorschrijft. Die telkens „ *brand*" roept als er geen vonk gevaar is, en in het huisgezin, waar hij woont, daardoor alles in de war helpt, is waarlijk de nuttigste huisgenoot niet. Men hoede zich van zijne

dwaasheid; hij kan een brandstichter worden. En hiermede hebben wij zoo wel aan BROES als aan de *Remonstrantsche* Broederschap herinnerd, dat zij zich maar hebben stil te houden, al maakt BÄHLER nog zulk een geweld, bij de bewustheid dat het heil der Kerke *bij hen* geen gevaar loopt.

De Lezer zal nu ook niet van noode hebben, dat wij hem ophouden met hetgeen BÄHLER te lasteren heeft vooral aan eene plaats in het treffelijk werk van BROES, die hij misschien alleen uit de *Boekzaal* voor April kent, waar zij met lof is aangehaald, en waartegen hij dan beweert, dat de *Remonstranten* geene Sekte zijn, en dus de vereeniging met dezen niets is dan de gelegenheid, aan Satan onverhinderd te geven, om het doodelijk vergif der verderfelijkste ketterijen te verspreiden; dewijl het *Remonstrantismus* strekt, om alles zoo los te maken, dat, onder den naam van Christenen, allen tot dezelfde onverschilligheid omtrent CHRISTUS gebragt worden. Ware het zoo, niemand heftiger tegenstander van zoodanige vereeniging dan BROES zelf, en elk Dienaar des Evangelies in zijn en in het *Remonstrantsche* Kerkgenootschap, die nog niet te vergelijken is bij bedorven zout, dat vertreden worde (*Matth.* V: 13). Maar, gelukkig, het geloof hieraan rust op het gezag van BÄHLER *o. s. l.*

De *Remonstrantsche* Broederschap is bij den *Zwolschen* Leeraar niet meer gehaat, dan zijn eigen Kerkgenootschap. Hij heeft het tegen allen, de *Doopsgezinden* ook. Alleen de *Lutherschen* gaan vrij. Zoude hij die misschien tot zijne ware Kerk, de *Bilderdijksche* factie, berekenen? — o, BROES! wel hadt gij gelijk, toen gij haar teekendet als zulken, wier leus is: *verdeel en heersch!* — die de aanklagt tegen de *Protestanten* over het wankelbare hunner beginsels ondersteunen, mystieke of vreemde gevoelens begunstigende, en het bijgeloof in den Godsdienst bevorderende, ook door *illiberaliteit* met opzigt tot de burgerlijke vrijheid!

Een ieder wachte zich van schade!

Genees- regtskundige Verhandeling over den Kindermoord, ten dienste van Geneeskundigen en Regtsgeleerden zamengesteld door J. H. DE HES, *Med. Doct. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt, 125 bl. f 2-:*

„Den lust tot beoefening der Geregtelijke Geneeskunde onder ons op te wekken, en tevens een belangrijk stuk uit dezelve te ontwikkelen, is het oogmerk der uitgave van dit werk;" dus verklaart zich de geleerde Schrijver over dezen arbeid in het voorberigt, en het komt ons voor, dat de keuze des onderwerps zeer gepast is om dit doel te bereiken. Immers waar is een gedeelte dezer wetenschap, van meer algemeen belang, dan dat, hetwelk den Kindermoord betreft; en waar is er een, waaromtrent, in weerwil des veelvuldigen onderzoeks, nog grooter verschillen te vereffenen en meer duistere punten zijn op te helderen? Laat ons dan kortelijk dit geschrift doorloopen, ten einde deszelfs betrekkelijke waarde te beter te kunnen beoordeelen. Het is in zeven afdeelingen gesplitst, bevattende 1. een onderzoek, of het doodgevonden kind de natuurlijke vereischten tot voortzetting des levens bezeten hebbe; 2. of het kind al dan niet geleefd hebbe; 3. onderzoek naar den dood door verstikking, bij pasgeboren kinderen, en de wijzen deszelven; 4. onderzoek der verwondingen, aan het kind, vooral aan het hoofd deszelven, gevonden; 5. over het nederleggen en verlaten der kinderen op eene eenzame plaats, en de mogelijke gevolgen daarvan; 6. onderzoek naar den zielstoestand der moeder, vóór, onder, en na de verlossing, ter bepaling van hare schuld of onschuld, na het bewezen zijn van gewelddadige ombrenging des kinds; 7. over het oprigten van openbare gestichten voor zwangere meisjes. De eerste afdeeling bevat het algemeen bekende aangaande de levensvatbaarheid. In de tweede wordt de longenproef met veel naauwkeurigheids overwogen,

het vóór en tegen opgesomd, en derzelver betrekkelijke waarde met juistheid bepaald. In de zesde afdeeling wordt regtmatige hulde toegebragt aan onzen onsterfelijken landgenoot PETRUS CAMPER. Men vindt hier de navolgende regelen opgegeven:

1°. Bij verdenking van Kindermoord, is het niet genoeg, dat de daad, als zoodanig, door de moeder gepleegd, bewezen zij; het onderzoek moet verder bepalen, of deze daad der beklaagde kan worden toegerekend.

2°. De geregtelijke Geneesheer moet te dien einde bepalen, of er tusschen de wijze van dood, en de omstandigheden, bij en na de verlossing voorgevallen, overeenkomst, als werking en oorzaak, kan worden aangenomen.

3°. Hij moet dus bepalen, of de vrouw, in onmagt, slaapzucht, of uit stompzinnigheid, haar kind de noodige hulp niet verleende, of anderzins, in een' dier toestanden, aanleiding tot deszelfs overlijden gaf.

4°. Indien gewelddadigheden aan het kind zijn gepleegd, zoo moet hij opsporen, of dezelve in waanzin, melancholie of manie zijn aangebragt.

5°. Te dien einde moet hij de oorzaken, zoo als die in het verhandelde zijn opgegeven, in het oog houden, en zien, of in de beklaagde, in hare verklaringen, en in die der getuigen, de aanwezigheid van zulke oorzaken bewezen kan worden.

6°. Schijnt dit het geval niet te zijn, dan moet hij de mogelijkheid aannemen, dat de beschuldigde reeds vóór of gedurende hare zwangerheid waanzinnig kan geweest zijn; en hij moet zijn onderzoek, op dit punt, met des te meer voorzigtigheids voortzetten, daar het, over 't algemeen, als waarheid gelden kan, dat waanzin des te meer verborgen, des te moeijelijker te ontdekken zij, naar mate dezelve langzamer ontstond en langer reeds duurde.

In de laatste afdeeling, handelende over het oprigten van openbare gestichten voor zwangere meisjes, wordt

Digitized by Google

het nut van zoodanig eene inrigting boven al door dat der werkelijk bestaande Vondelingshuizen aangedrongen; terwijl eindelijk eenige bijvoegsels en verbeteringen, meestal ontleend uit HENKE's Tijdschrift, aan het slot dezer Verhandeling geplaatst zijn.

Recensent betuigt gaarne, dit werk met genoegen doorlezen te hebben, en daarin veelvuldige proeven van des Schrijvers belezenheid te hebben aangetroffen. De lezer zal in hetzelve het beste en wetenswaardigste, wat, in de laatste jaren vooral, over dit gewigtig hoofdstuk der Geregtelijke Geneeskunde geschreven is, bijeenverzameld vinden, en een iegelijk, die belang stelt in de beoefening dezer belangrijke wetenschap, zal ook deze bijdrage tot dezelve, niet zonder vrucht, raadplegen.

Het vijfentwintigjarig bestaan van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen, plegtig gevierd op den 1 *Maart* 1826, *door* TH. VAN SWINDEREN, *Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Secretaris van voornoemd Genootschap. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1826. *In gr.* 8*vo.* 92 *Bl. f* 1-80.

Het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen heeft zijnen eersten oorsprong te danken aan eene vereeniging van Studenten der Groninger Hoogeschool, en wel vooral aan den Heer TH. VAN SWINDEREN, die hier de tolk is der feestvierende stichting. De geschiedenis van het Genootschap en de vruchten, door hetzelve voortgebragt, maken den inhoud dezer Rede uit. Later vereenigde zich genoemd Genootschap (in 1818) met eene insgelijks te Groningen opgerigte Natuuronderzoekende Maatschappij, tot geen gering voordeel voor beiden. Thans ziet het Genootschap zich in het bezit van eene aanzienlijke verzameling van natuur- en scheikundige werktuigen, van eene niet onbelangrijke boekerij; telt onder deszelfs leden verscheidene met roem be-

Digitized by Google

kende in- en uitlanders, en mag zich beroemen in Groningen en elders door deszelfs werkzaamheden nuttig te zijn. Eenige achter de Redevoering gevoegde aanteekeningen behelzen onder anderen eene opgave van de door den druk bekend gemaakte stukken, welke in het Genootschap zijn voorgelezen of aan hetzelve medegedeeld, eenige korte levensberigten aangaande REINT MESDAG, WOLTER HENDRIK CRULL (wiens verdienstelijke Dissertatie *de Cranio* bij alle Physiologen genoegzaam bekend zal zijn) en JAN WIERDEMAN KARSTEN, en eindelijk eene naamlijst der leden van het Genootschap in de afgeloopene vijfentwintig jaren. Hier achter is nog een Duitsch gedicht geplaatst van den Heer G. E. VAN SENDEN, hetgeen, hoezeer het zich door geene hooge poëtische vlugt onderscheidt, echter voor de gelegenheid zeer gepast is, en allen opwekt tot eendragtige zamenwerking:

„Wir wollen in dem hehren Tempel
Mit reinem Sinn', *als Brüder*, stehn,
Und so der Gottheit hohen Stempel
Auf allen Ihren Werken sehn."

Mogt deze opleiding van het werk tot den Werkmeester steeds het eindoogmerk wezen, dat alle Natuuronderzoekers zich voorstellen!

Grondbeginselen der Staats-Huishoudkunde, in gemeenzame Gesprekken. Naar den vierden Druk uit het Engelsch vertaald. Met eene Voorrede en eenige Aanmerkingen van Mr. H. W. TYDEMAN, *Hoogleeraar te Leyden, enz. Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1825. *In gr.* 8vo. *Behalve het Register, XIV, IX en* 490 *bl. f* 4 : 50.

Verwondert zich de lezer, de wetenschap der *Staats-oeconomie* behandeld te zien in *gemeenzame* gesprekken, hij

zal zich nog meer verwonderen, dat die gesprekken voorkomen als gehouden tusschen eene bejaarde Dame en eene jonge Juffer, en misschien nog meer, dat het boek door eene vrouw, Mevr. MARCET, geschreven is. Hoewel dit laatste althans op den titel niet onvermeld behoorde gelaten te zijn, gissen wij de reden denkelijk niet te vergeefs, als wij vermoeden, dat het om het onthaal des boeks geschied zij; en wij ontveinzen in geenen deele, dat het ons veel beter nog zoude behaagd hebben, een handboek over de Staatshuishoudkunde van eenen man, als Prof. TYDEMAN zelf is, te ontvangen, dan deze Dames-conversatie door eene Engelsche vrouw. Wij hebben allen eerbied en niet slechts toegevendheid voor den rang en de regten der vrouw; wij weten, wat Mevr. DE GENLIS, vóór 15 jaren, geschreven heeft, ten bewijze der volkomene natuurlijke gelijkheid van beide seksen in aanleg en geestvermogens; maar zoo lang wij haar niet toestemmen, dat de huisselijke bezigheid slechts één uur daagelijks aan de vrouw en moeder behoeft te kosten, laten wij het regt der vrouw tot het uitgeven van allerlei geschriften, dat zij haar toewijst, niet gelden, en verliezen daardoor niets van de achting onzer Nederlandsche Dames. Wij zeggen „*van allerlei geschriften*," en de lezer verstaat ons, die gaarne met ons de bloemen en vruchten plukt, welke het geoefend verstand, het teeder gevoel en de zuivere smaak van onze PETRONELLA MOENS, Mevr. VAN MEERTEN ezv., om geene andere te noemen, het publiek aanbieden. Doch (en elk zijn smaak!) eene systematische wetenschap, om het even of zij *theologische Polemiek* of *Staatsoeconomie* betreft, behoort niet tot het vak der vrouw, zoo min als de borduurnaald in de hand onzer Regenten of Professoren.

Hoewel nu, naar ons oordeel, althans naar ons gevoel, Mevr. MARCET getreden zij buiten den vrouwelijken kring, hetgeen elk, die gelijk gevoel bezit, ons zal toestemmen, vooral wanneer hij de voorname hoofdzaken, in dit boek behandeld, vernoemt, is het tevens waar, dat zij een voortreffelijk werk heeft geleverd. Zeer

zoude het ons leed doen, indien de proefneming met dezen arbeid op den smaak des publieks voor zulke leetuur mislukte, dewijl waarschijnlijk daarvan de uitgave van AD. SMITH's werk *over den Rijkdom der Natiën*, vóór 30 jaren niet geslaagd, afhangt. De aanmerkingen van TYDEMAN zijn weinige, en zelfs zoo weinige, en (uitgezonderd het uittreksel uit H. DE GROOT's *Inleiding tot de Holl. Regtsgel.*, bl. 54—57) van zoo weinig belang, dat het duidelijk blijkt, dat 's mans naam en de voorrede eeniglijk dienen, om dit Dameswerk aan den man te brengen. En moge dit oogmerk naar wensch bereikt worden; want — wij herhalen het — men krijgt hier een voortreffelijk werk; het boek is belangrijk, daar het eene wetenschap betreft, hier, nagenoeg voor het eerst, stelselmatig behandeld, zeer veel, der kennisse en behartiginge van staatsambtenaren en andere burgers waardig, bevat, en in een' aangenamen stijl, zoo veel de onderwerpen toelaten, geschreven is. Prof. TYDEMAN recommandeert het vooral aan onze *zuidelijke Dames*, wier wil de wet is der mannen, die, zegt hij, in staatshuishoudkundige begrippen nog ruim eene eeuw ten achtere zijn. Een fraai compliment, zeker!

Wij zeggen nu nog alleen, dat dit boek is afgedeeld in tweeëntwintig Gesprekken. De *twee eerste* zijn tot inleiding, over de noodzakelijkheid, het nut en de moeijelijkheid der Staatshuishoudkunde, derzelver bepaling, ezv. De *twee volgende* handelen over den eigendom; het *vijfde* over de verdeeling van den arbeid; het *zesde en zevende* over het kapitaal; het *achtste en negende* over de dagloonen en de bevolking; het *tiende* over den toestand der armen. In het *elfde* wordt over de inkomsten gesproken; en in de *drie volgende* over zulke, die bepaaldelijk uit landeigendom, de bebouwing van land, en uitgezet kapitaal ontstaan. De waarde en prijs is de inhoud van het *vijftiende* gesprek, het geld van het *zestiende en zeventiende*. De koophandel, bijzonder de buitenlandsche, is de inhoud van *vier volgende* gesprekken, en het *laatste* handelt over de *consumtie*.

Digitized by Google

Gaarne staafden wij, met eenig uittreksel, des Schrijfsters juist oordeel, scherpzinnigen redeneertrant, beknopte voordragt, en duidelijken stijl; doch wij mogen van dit in waarheid *interessante* werk niet meer zeggen uit plaatsgebrek, prijzen het met al het *Engelsche*, dat het natuurlijk aan zich heeft, der deelneming aan, en bedanken Prof. TYDEMAN, ook den ons onbekenden Vertaler, en den Uitgever mede. Het Register achterop is zeer welkom, doch had wel wat uitvoeriger mogen zijn.

Werken der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen. VIde Deel. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1823. *In gr. 8vo.* 382 *Bl. f* 2-60.

Tot onze groote verwondering worden wij door den Redakteur gewaarschuwd, dat dit boekdeel, al vóór zeer lang aan ons toegezonden, nog onaangemeld is blijven liggen. Wij herinneren ons trouwens levendig, het destijds reeds met groote belangstelling en genoegen te hebben gelezen. Maar misschien waren wij eenigzins verlegen, wat van hetzelve te zeggen. Er is toch altijd iets gewaagds en misschien ongepasts in, als beoordeelaars van stukken op te treden, die door de benoemden eener geleerde Maatschappij reeds beoordeeld zijn, en, op derzelver berigt enz. met goud bekroond, den stempel van het gezag dier gansche Maatschappije dragen. Wij bepalen ons dan nu nog des te eerder tot een bloot verslag, omdat zoo wel de Heer VAN LIMBURG BROUWER zich, sedert de verschijning van dit boekdeel, nader voor een uitnemend kenner en beoordeelaar van oude en nieuwe letterkunde heeft doen kennen, als hieromtrent ten aanzien van den Heer VAN KAMPEN al lang geen twijfel meer bestond. Wij kunnen niet nalaten, de Hollandsche Maatschappij, die in eene zekere nederigheid daarheen gaat, geenerlei gewigt aan het lidmaatschap van haar hecht, maar hare bijeenkomsten voor elken leergierigen en onbesproken mensch als openstelt, en dus nauw-

welijks onder de geleerde Genootschappen in ons vaderland wordt genoemd, geluk te wenschen met zulke antwoorden op hare belangrijke vragen, der penne van zulke mannen voorzeker niet onwaardig.

Wat dat van den Heer BROUWER aangaat, betrekkelijk het bestaan of niet bestaan van een nationaal, Nederlandsch Treurspel enz., geen man van smaak en oordeel, geen maar eenigzins geoefend liefhebber van de tooneelpoëzij in het bijzonder, zal hetzelve zonder de uitnemendste voldoening uit de handen leggen. De volledigheid, de hechtheid, de reine geest, met klassieke oudheid doorvoed, die in dit gansche stuk heerschen, maken het, in ons oog, tot een meesterstuk. De slotsom van 's mans onderzoek is, dat wij met VONDEL op den weg waren, om een' eigen' trant en soort van treurspel te verkrijgen, als 't ware eene plant, in Nederlandschen grond uit den ouden Griekschen wortel ontsproten. Doch daarna werd het Fransche, vroeger dan het onze tot rijpheid gekomen, door vertaling en navolging, op onzen bodem overgebragt; en nu was de hoop op oorspronkelijkheid te meer verloren, daar Frankrijk niet slechts als voorbeeld, maar ook als wetgeefster optrad en aanhangers in menigte vond. Eenmaal op den weg geweest zijnde, moet het echter niet voor onmogelijk gehouden worden, op denzelven weder te keeren; en het Grieksche treurspel, geen ander, moet op nieuw ons model, uitsluitend model zijn. Of hij in deze bewering niet te ver ga; of BILDERDIJK, die der Fransche leest, voor onzen tijd, de voorkeur geeft, en VAN KAMPEN, die, in het volgende stuk, eene vereeniging van het oudere en nieuwere in de poëzij, vooral de hooge poëzij van helden- en treurdicht, wil, niet meer regt hebben, willen wij, naar den regel, ons boven gesteld, thans niet beoordeelen; maar zeker is het, dat hij zijne zaak met eene kunde en eene zuivere geestdrift voor het ware schoon en de onschatbare oudheid bepleit, die wegslepende mogen genoemd worden.

Betreffende de tweede vraag — die heeft misschien voor

sommigen onzer lezers eenige opheldering noodig. Zij is trouwens meer eene Duitsche, dan wel eene Nederlandsche questie, zoo men ons dit woord veroorloven wil. Tot hiertoe, namelijk, heeft men het meestal daarvoor gehouden, dat de oude Grieken en Romeinen de éénige bronnen van het ware schoon hebben ontdekt en geopend, en dat eene verstandige navolging van hunne meesterstukken de éénige regte wijze was, om het in de poëzij, en in 't algemeen in de fraaije letteren en kunsten, eenigzins verre te brengen. Het was wel niet te ontkennen, dat de smaak der tegenwoordige volken eene min of meer eigenaardige kleur en geur aan zich droeg, die de oordeelkundige immer ontzag en met gepastheid tot den gloed en zuiveren toon der Ouden poogde te verheffen. Trouwens, de dichtkunst is van alle natiën, van alle tijden en alle landstreken, en lang vóór de klassische letterkunde bloeide hier en daar eene eigene, welker voortbrengselen, tijdelijks meer bekend geworden, en, ten aanzien van sommige, op hooge waarde gesteld, nu onlangs zulk eene geestdrift bij enkele Duitsche geleerden verwekten, dat de Ouden, als verre beneden deze nieuweren, en inzonderheid voor onze zeden min berekend, geheel ter zijde werden gezet, ja met verachting geworpen. Deze poëzij der Middeleeuwen heeft den naam van Romantische gekregen, naar de taal en het landschap, waar zij met vroeger luister heeft gebloeid, ook de moeder der roman en romance, schoon eerstgenoemde in den grond al veel vroeger heeft bestaan en slechts een aangenomen zoon schijnt.

En nu besteedt onze VAN KAMPEN zijne uitgebreide kunde, om ons beide, de klassische poëzij der Ouden en de, dus genaamde, Romantische der Nieuweren, ten aanzien van derzelver oorsprong en daaruit voortvloeijende geaardheid, ten aanzien van derzelver wederzijdsche verdiensten en leemten, benevens de mogelijkheid en de wenschelijkheid van beider vereeniging tot een des te volmaakter geheel, te doen kennen. Het zal gewis niemand berouwen, dit rijk en keurig gestoffeerd tafereel met een oplettend overzigt te hebben verwaardigd, al ware het dan ook maar om eene oppervlakkige kennis van oude en nieuwe, vreemde en eigene pogingen van den menschelijken geest te verkrijgen, nu eens gebrekkig, dan wonderbaar gelukkig slagende, om zijne gedachten en gewaarwordingen in allerlei vorm van gedicht te giten en aan anderen mede te deelen. VAN KAMPEN schrijft

aan het Oosten, en met name aan de Arabieren, grooten invloed toe op het ontstaan en de vorming der Romantische poëzij, schoon het Noorden eenen eigen geest ademde, die met genen versmolt, om bijzondere wijzigingen aan de voortbrengsels van verschillende volken te geven. Gelijk hij beiden zeer goed toont te kennen, zoo spreidt hij ook eene groote mate van onpartijdigheid in de waardering ten toon. Wij zagen dit reeds eenigermate, waar hij BROUWER op zijnen weg ontmoet; hetgeen trouwens meermalen plaats heeft, en de achtervolgende lezing van dit gansche boekdeel te belangrijker maakt. Tot eigene beoordeeling begeven wij ons niet, die inderdaad ook, wilde zij zich tot alle punten uitstrekken, en waar en valsch, gegrond en ongegrond immer naauwkeurig wegen en bepalen, allermoeijelijkst zou zijn. Genoeg zij het derhalve, hier te hebben bijgevoegd, dat wij de uitgebreide kunde, het vlugge oordeel, den schoonen stijl en de rijke verbeelding van den schrijver meermalen hebben bewonderd.

De beide vragen luiden letterlijk als volgt:

Vr. I. *Bezitten de Nederlanders een Nationaal Tooneel met betrekking tot het Treurspel? zoo ja, welk is deszelfs karakter? zoo neen, welke zijn de beste middelen om het te doen ontstaan? is het in het laatste geval noodzakelijk eene reeds bestaande School te volgen, en welke redenen zouden eene keus hierin moeten bepalen?*

Vr. II. *Welk is het onderscheidend verschil tusschen de Klassische Poëzij der Ouden, en de dus genaamde Romantische Poëzij der Nieuweren? en hoedanig is beider betrekkelijke waarde, en meerdere of mindere geschiktheid voor de zeden en behoeften van den tegenwoordigen tijd?*

De Abydeensche Verloofde. Uit het Engelsch van Lord BYRON, *door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1826. *In gr. 8vo. IV en 67 bl. f* 1-40.

De Heer VAN LENNEP, die waarachtig per extrapost den tempel der vermaardheid schijnt te willen bedraven, en weldra drie uitgevers te gelijk zal noodig hebben, om den verschrikkelijken brand zijner door schrijfjeukte rusteloze vingeren eenigzins af te leiden, berigt ons, in de voorrede voor deze *Abydeensche Verloofde*, twee zeer belangrijke zaken.

Digitized by Google

Vooreerst meldt hij, „*ten genoege van hen, die hem beschuldigd hebben, dat hij eene basterdsamenflansing uit* SCHILLER, ANCELOT *en* LAMARTELLIÈRE (*de Fiësko*) *voor een oorspronkelijk Treurspel heeft willen opdisschen, dat de Aanteekeningen achter dit stuk insgelijks uit het Engelsch zijn overgezet.*" Wij danken hem voor deze openhartigheid; want nu weet men ten minste, dat hij dit meisje niet gegenereerd, maar hetzelve alleen wat opgebakerd heeft; terwijl het ons te voren toescheen, dat hij zich het vaderschap van den *Fiësko* zoo wat half en half wilde laten aanleunen, waartegen wij, die aan elk het zijne, en vooral aan iederen vader zijn eigen kind willen overlaten, onze aanmerkingen hebben ingebragt. Wij meenden in gemoede eene daad van de striktste regtvaardigheid te verrigten, door bij onze beoordeeling van dat Treurspel te beweren, dat VAN LENNEP SCHILLER had gevolgd, en zich slechts eenige belangrijke uitlatingen en verschikkingen had veroorloofd, welke wij voor geene verbeteringen konden houden; doch zie! daar daagt een *Kluizenaar aan de Maas* op, die, onder een' vloed van scheldwoorden op onze onschuldige *Letteroefeningen*, zijn best doet, om te bewijzen, dat VAN LENNEP SCHILLER niet heeft gevolgd, maar ANCELOT, die zelf SCHILLER gevolgd heeft; en eenige regels lager beweert, dat het niet gelukken van den Nederlandschen *Fiësko* daaraan toe te schrijven is, dat er te veel van SCHILLER, te weinig van ANCELOT is overgenomen. Hoe een man, die in éénen adem zulke tegenstrijdigheden nederschrijft, wèl bij zijne hersenen zijn kan, vatten wij niet; waarschijnlijk heeft hij zich suf gedacht op den pseudo-Aristotelischen hoofdregel van de drie eenheden, van welke hij een groot voorstander schijnt te zijn. Wanneer wij er dien zwartgalligen Heremiet een genoegelijk oogenblikje mede verschaffen kunnen, dan willen wij hem gaarne, onder couvert van den alwetenden en onfeilbaren, fraaigepoederden en netgeborstelden *Opper-Recensent*, een klein vergelijkingstafeltje toezenden van den *Fiësko* van SCHILLER en dien van VAN LENNEP; en wanneer niet *vijf zesde* van den laatsten, letterlijk of zakelijk, in den eersten te vinden is, dan beloven wij plegtig, het geheele recenseerwerk aan hem en zijne medekluizenaars te zullen overlaten, en het tevens op zijn woord te zullen gelooven, dat ANCELOT, voor wien hij eene Platonische liefde schijnt te hebben opgevat, grooter Treurspeldichter is

Digitized by Google

dan SCHILLER. Men zou kunnen denken, dat wij onze weddenschap zeker verliezen moesten, dewijl de Kluizenaar aan de *Maas* (die waarlijk nog al wat zal moeten kluizenaren, voordat hij zijnen beroemden Franschen ambtgenoot, JOUY, in het licht ftaat) ftijf en fterk beweert, dat VAN LENNEP *drie vierde* van ANCELOT heeft overgenomen; maar de goede ziel fchijnt vergeten te hebben, dat ANCELOT zelf SCHILLER gevolgd, en al wat hem maar eenigzins aanftond uit denzelven overgenomen heeft. Beide Treurfpelmakers plunderden denzelfden winkel, en hunne waar moet er dus wel eenerhande uitzien. Waarlijk, wij gelooven uit verfcheidene zijner gezegden, die anders onverklaarbaar zijn, te moeten opmaken, dat de Kluizenaar den *Fiësko* van SCHILLER nooit gelezen heeft; en deze zonde is toch van wat grover natuur, dan dat men het niet der moeite waardig geacht heeft, om het Fransche namaakfel op te flaan; want Recenfent had reeds genoeg aan de omhanfelingen van den hooggeroemden DUCIS, om niet begeerig te zijn naar die van ANCELOT.

Doch, in de vrolijke en praatachtige ftemming, in welke wij geraakt zijn, daar ons VAN LENNEP, door eene natuurlijke ideeënverbinding, de belagchelijke *rodomontades* van den Rotterdamfchen Kluizenaar weder in het geheugen bragt, zouden wij bijna vergeten, onze lezers met het tweede belangrijke berigt bekend te maken, dat ons in de voorrede voor deze *Verloofde* wordt medegedeeld; namelijk, dat de Heer VAN LENNEP, om door ieder wel verftaan te worden, de uitheemfche woorden vertaald heeft; „*want*, vervolgt hij, *het is bij mangel van een Grieksch Lexicon geweest*, *dat men mijne* Idyllen, *welk woord eenvoudig* Gedichtjens *beteekent*, *volftrekt als Veldzangen heeft willen aannemen en beoordeelen.*" Nu, die is alleraardigst! Waarlijk, de bekwaamfte Veldheer zou bij VAN LENNEP de kunst kunnen leeren, om aan eenen juist niet eervollen terugtogt den fchijn van eene overwinning te geven. Bij onze beoordeeling van de *Akademifche Idyllen* in questie hadden wij gezegd, dat wij die ftukjes, als losfe en eenvoudige gedichtjes befchouwd, zeer aardig vonden; maar dat wij de proefneming, om in de *Idylle* de Herders door Studenten te vervangen, voor geheel mislukt hielden. Nu zou ons VAN LENNEP wel wijs zoeken te maken, dat hij die proef niet had willen nemen, en dat hij zijne *Idyllen* flechts voor eenvoudige gedichtjes wilde

aangezien hebben; gelijk dan ook zijn Vader, op deszelfs Collegie, met veel geleerdheid datgene bewezen heeft, wat geen bewijs noodig had, namelijk dat εἰδύλλιον oorspronkelijk een klein gedichtje beteekende. Zijn Hooggeleerde (de achtingwaardige man houde ons dit ten goede) had misschien eene nuttiger les voorgelezen, door er bij te voegen, dat het gebruik dergelijke onbepaalde woorden allengskens tot vastftaande benamingen maakt van zekere soort; gelijk *Ode*, eigenlijk niets dan *gezang*, tegenwoordig buiten tegenspraak en voor ieder verstaanbaar het *hooge Lierdicht* aanduidt, maar niet duidelijker dan *Idylle* het *Herdersdicht*. Doch dit in het voorbijgaan. VAN LENNEP, de Zoon, (want wij hebben het waarlijk nu reeds met twee gelijknamigen, en nog met eenen Kluizenaar op den hoop toe, verbruid 1) heeft het, om toch goed begrepen te worden, zoo wel in proza als in poëzij gezegd, dat hij wel degelijk *Idyllen*, en niets dan *Idyllen* schrijven wilde; men hoore slechts de Toeëigening aan zijne Akademievrienden!

„De zanggodin, die Ennaas lustvalleien,
  Haar' ouden wieg en bakermat, verliet,
De zanggodin der landelijke reien,
  Die Moschus eens bezielde en Theocriet,
Die, eeuwen her, langs heuvelen en dalen,
  Dat zij weêr stof tot zingen vinden mocht,
De schaduwen van vroeger idealen,
  Maar zonder vrucht, helaas! had opgezocht,
Heeft op mijn' beê, de veld- en boschgezangen,
  Den boerschen dosch en 't herderlijk cieraad
Door nieuwen toon en kleeding doen vervangen,
  En biedt zich aan in Nederlandsch gewaad."

Zegt het VAN LENNEP hier niet duidelijk, dat hij een Nederlandsche MOSCHUS of THEOCRITUS wilde worden door deze gedichtjes; of, indien men hem van deze stoute aanmatiging wil vrijkennen, dat hij ten minste in den trant van deze scheppers en tevens voleindigers der *Idyllische poëzij*, in hunne dichtsoort, wilde schrijven? Of begeert men hetzelfde in proza te hooren? Men leze eenvoudig zijn voorberigt. „*Wie*, dus begint hij, *de onschatbare Herderszangen van* THEOCRITUS *enz. gelezen heeft en daarbij bekend is met de vruchtelooze pogingen in alle talen aangewend, om eene dichtsoort weder in 't leven te roepen, die*

bij 't missen van hare idealen versterven wil; zal zich over de stoutheid verwonderen, waarmede een nog onbekend schrijver de voortbrengselen zijner jeugd den WEIDSCHEN *tijtel van* Idyllen *voeren doet; vooral, wanneer een vlugtig oog, op dezen bundel geslagen, hem ontdekt dat ik tot hoofdpersonaadjen mijner gedichtjens, geen herders, boeren of satyrs, maar studenten gekozen heb. Mij betaamt het die stoutheid in korte woorden te verdedigen."* Waartoe deze geweldige omzwaai van woorden en de geheele verdediging, die op dezelve volgt, indien VAN LENNEP eenvoudige gedichtjes en niet wel degelijk *Idyllen* had willen schrijven? De gronden, welke hij tot staving zijner invoering van Studenten in de *Idylle* bijbrengt, hebben wij, bij onze opzettelijke beoordeeling, wederlegd en, zoo wij meenen, te niet gedaan; dus daarover geen woord meer: wij hebben het hier alleen met zijn opzet, zijn voornemen te doen, dat hij thans, nu de proeve mislukt is, gaarne wilde verglimpen. — Maar, hoe kunnen wij toch zoo veel inkt verkwisten over eene baarblijkelijke zaak! De 2de regel van de tweede bladzijde zijner voorrede luidt letterlijk: „*Ik moest dus*, WILDE IK IDYLLEN SCHRIJVEN, *naar andere spreekers uitzien;*" en derhalve koos hij, om de gelijkheid van de denkwijze der *Amsterdamsche* Studenten met die der Siciliaansche Herders, de eersten „*tot hoofdpersoonen zijner Idyllen, en liet hun de lediggewordene plaatsen der Menalcassen en Corydons vervullen.*" Dus, Mijnheer VAN LENNEP, wat ook de Professor, uw Vader, zijnen Corydons *voorpraten*, en gij den Hooggeleerden man thans *napraten* moogt, een mislukt Idyllendichter blijft gij van nu af tot in lengte van dagen.

Waarlijk wij schamen ons, dat wij onze geachte Lezers zoo lang met dergelijke beuzelarijen hebben bezig gehouden; maar de eer van ons Tijdschrift, die door den *Kluizenaar* regtstreeks en onbeschoft, door VAN LENNEP zijdelings en min of meer verraderlijk werd aangetast, vorderde eene hartige beantwoording, welke wij in het eerst wilden achterwege laten, maar niet konden terughouden, toen ons de gelegenheid door de voorrede dezer *Abydeensche Verloofde* als van zelve werd aangeboden. Voorpraters, gelijk de *Kluizenaar*, en napraters, gelijk VAN LENNEP, kunnen thans zien, dat wij, schoon vreedzaam van aard en dikwijls zwijgende om des lieven vredes wille, niet altijd den toegeworpen handschoen laten liggen, maar, getergd en gesard, onze zaak,

Digitized by Google

welke wij in gemoede steeds voor de zaak der waarheid en des regts houden, met allerlei soort van eerlijk geweer weten te verdedigen.

Deze kleine kibbelarij, tot welke wij ons ongaarne vernederden, zal echter geen' invloed hebben op onze beoordeeling der *Abydeensche Verloofde*, met welk geschenk wij onze Letterkunde geluk wenschen. Ja waarlijk, wij verheugen ons hartelijk, dat ons grooter publiek thans eenigermate in de gelegenheid gesteld is, om dat groote Engelsche Dichtergenie, dat onoplosbaar menschkundig raadsel, dien zoo hoog verhevenen en dikwijls zoo laag gezonkenen BYRON nader te leeren kennen. Hoe verschillend ook het oordeel over hem, als mensch, wezen moge, over zijne dichterlijke voortreffelijkheid luidt het eenstemmig; en, schoon men dan niet, met zijne hartstogtelijke bewonderaars, alles als even heerlijk, even onverbeterlijk prijze, maar dikwijls, met bedaardere kunstregters, sommige romantische uitwassen vergezocht, sommige karakters onnatuurlijk, sommige beelden duister, en sommige uitdrukkingen gemanierd vinde, toch erkent men gaarne, dat er schaars eene bladzijde door hem geschreven is, welke niet overvloeit van schoonheden. Ook in deze *Abydeensche Verloofde*, een verhalend gedicht, met Lyrische brokken doorweven, vindt men dit oordeel bewaarheid. Hetzelve verplaatst ons geheel, door Oosterschen gloed van poëzij en tot in de kleinste trekken volgehouden diehterlijk kostuum, op den Turkschen bodem, en schetst ons de bloedige ontknooping der teederste liefde, die onder de bescherming eener gewaande bloedverwantschap was ontkiemd. De navolging is, over het algemeen, vloeijend en schoon. Gewrongene en onnaauwkeurige uitdrukkingen, gelijk wij er eene in de twee eerste regels van het gedicht vinden:

„ Is het land u bekend waar cypres en waar mirt
Ons de daden des landaarts vertoonen,"

voor *het beeld zijn van de inborst of de daden der bewoners*, treft men zelden aan. Soms stoot men op pleonastisch om het rijm of de maat aangevulde regels, b. v.: „ De lastige eenzaamheid *kon* altijd mij vervelen." — „ De heldre schijn der maan." — „ Die nu de herders *kan* verblijden." — „ Waar 't verleidelijkst ooft naar olijf- en citroenboom *blijft* wenken." Soms vindt men eenige plaatsen minder gelukkig overgebragt; doch over het algemeen is de

Digitized by Google

zin van het oorspronkelijke dichterlijk en getrouw, en deszelfs schoonheid en gloed dikwijls zeer gelukkig wedergegeven. Het jammert ons, dat de voorrede van dit stuk, met welke wij ons te lang hebben moeten bezig houden, wegens de beperktheid onzer ruimte, ons buiten de mogelijkheid gesteld heeft, om den Lezer een proefje van de heerlijke poëzij, die hier in een frai Nederlandsch kleed aangeboden wordt, te geven; doch wij hopen bij eene volgende gelegenheid, wanneer VAN LENNEP geen lust tot *voorredenen* hebben zal, gelukkiger te zijn.

Vlugtige woorden over Nederlandsche Taalzuivering en Taalverrijking, inzonderheid ook met opzigt tot hetgene de nieuwe Wetboeken daartoe kunnen en zullen bijdragen. Door Mr. B. H. LULOFS, Hoogleeraar voor het vak der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid aan 's Rijks Hoogeschool te Groningen, Lid van verschillende Letterkundige Genootschappen te Amsterdam, Rotterdam, Leyden, Utrecht, Antwerpen, Gent, Brugge, enz.

> Wy geladeerde Comparanten, riepenze, protesteren voor ons en onze legitime geprocreëerde descendenten, ja estiméren ons gevilipendeert en provocéren contra zulk eene sanguinolente sententie; omnes, die aen ons dependéren, zullen voor ons de rató cavéren, sub expresse renuntiatie van de beneficiën excussionis, divisionis et ordinis; item onze Vrouwen, autentica si qua mulier; daerom gaet u niet verabuséren, om onze liberteyt te confisquéren. — „ Ik verstaeje niet, zey de D....l, jy zoû Duits spreken, zoo waerje lui mit eeren."
>
> *Oud-Nederlandsch Kluchtspel.*

Te Groningen, bij J. Oomkens. 1826. *In gr. 8vo.* 43 *Bl. f*: - 50.

Men proeft in dit boeksken den Heer LULOFS, met zijne eigenaardigheden; men proeft er den Professor, en wel den Professor in de Nederduitsche Taal en Welsprekendheid, in, die niet nalaat het belang van zijn vak en leerstoel te doen gevoelen; maar men ziet er ook den kundigen, bekwamen man, die uit den overvloed zijner kennis en bespiegeling menige belangrijke gedachte daarheen werpt. Het voorname doel schijnt wel te wezen, om naar vermogen mede te werken, dat, bij onze nieuwe wetgeving, voor de oude, uitheemsche wet- en regtsgeleerde termen, nieuwe (schoon deels reeds gebezigde) echt Nederlandsche woorden in de plaats komen. Wij verlangen dit met hem — doch met geme-

tigdheid; want, gelijk hijzelf met voorbeelden toont, niet alle uitheemsche woorden zijn ongeschikt om het volkomen burgerregt bij ons te verkrijgen, en niet alle nieuwgesmede zullen als kinderen van het echte bed erkend, en anders dan met weêrzin in handel en wandel toegelaten worden.

Het werkje leest voor het overige aangenaam. En vindt er de kundige ook niet veel nieuws, en hier en daar wel iets te berispen, (de Professor is ons b. v. veel te zacht omtrent de onkundige vertalers, die zoo maar rijp en groen — neen, meestal enkel groen, groene mofferij, in de vaderlandsche letterkunde binnen voeren) de meeste lezers zullen er genoeg aantreffen, dat hun onbekend, verrassend, en, wij hopen, nuttig zal zijn, tot eene behoorlijke, schoon niet te overdrevene, waardering onzer schoone moedertaal.

Wanneer de Heer LULOFS het verschil van karakter en denkwijze, het meer diepe of oppervlakkige in het bijzonder, van Duitscher, Franschman en tusschen beiden geplaatsten Nederlander, uit de taal en hare meerdere of mindere oorspronkelijkheid, van elk dezer volken, als bron, afleidt, dan gaat hij misschien te ver, en zouden wij, over het geheel genomen, de zaak liever omkeeren, de taal bloot als kenbron, het karakter als den grond, waaruit deze opwelt, beschouwen; schoon het verlies van de eigene taal ligt met omstandigheden in verband kan hebben gestaan, die dezen grond dusdanig hielpen vormen. Deze aanmerking drong zich eenigzins bij ons op, en hierbij zullen wij het ook laten. De ijverige Hoogleeraar zie vele vrucht van zijnen arbeid!

Redevoering ter aanprijzing van het begraven der Lijken buiten de Steden; door ASSUERUS DOIJER, *Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. Te Zwolle, bij* Ass.zoon Doijer. 1826. *In gr. 8vo. 35 Bl. f* 1-60.

„Inderdaad, (zoo zeggen wij den Eerw. DOIJER na, bl. 16) als wij aan het begraven in de heiligdommen des Heeren niet van kindsaf gewoon waren, en iemand stelde in dezen tijd voor, om zoodanig gebruik in te voeren, zouden dan niet alle verstandigen en godvruchtigen zulk voorstel, als heiligschendend en goddeloos, met de grootste verontwaardiging verwerpen?" Lof verdient dan elke poging tot afschaffing van zoodanig gebruik; en, zoo lang geen Koninklijk bevel

Digitized by Google

deze algemeen maakt, is elke plaatselijke onderneming daartoe, waarvan wij vernemen, een hoogstaangenaam verschijnsel. Zoo juicht dan ook de Recensent vooral toe het besluit der Stadsregering te *Zwolle*, dat de, ons bekende, nieuw aangelegde begraafplaats buiten die stad ten gevolge had, en dat men uit deze Redevoering leere kennen, ware het, om het na te volgen! Daartoe bevelen wij dan het boekje aan elke stedelijke en ook dorps-overheid bijzonder aan.

Voor het overige doet het ons leed, dat zoodanige redevoeringen nog noodzakelijk zijn. Waarom DOIJER haar voor *Zwolle* zoo bijzonder noodig hield, bevreemdt ligtelijk, vooral als men bedenkt, dat *Zwolle* nu niet alleen eene begraafplaats buiten hare vesten heeft, op kosten en gezag der Overheid daargesteld, maar ook *en* ten tijde der jongste burgertwisten, *en* ten opzigte der *vaccine*, *en* in betrekking tot de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* zoo veel lofs heeft verworven, als hier, bl. 33, 34, gegeven wordt. Maar — dit kan alles plaats hebben, zonder dat daarmede sommiger, ja veler tegenstand ontkend wordt, hetwelk ook, helaas! buiten de waarheid niet geschieden kan.

Nieuws vindt men hier niet, en was ook niet te wachten, nadat reeds over het onderwerp dezer Redevoering zoo veel geschreven was. Vóór 34 jaren reeds werd in den *Vraagal*, III, No. 150, 153, hierover gehandeld op eene wijze, die DOIJER, had hij dat geschrift gekend of gebruikt, nog al het een en ander meer zoude hebben doen ontwikkelen en krachtiger aanklemmen.

Tegen de kortheid, waarmede de twee eerste stukken der Redevoering, die DOIJER tot één had moeten brengen, behandeld worden, bl. 5—13, steekt de uitvoerigheid, of liever de omslag, waarmede het overige behandeld wordt, te zeer af, en daaraan schrijven wij het matte der voordragt hier en daar toe. De uitweiding over der levenden pligt tot vereering Gods in het heiligdom, vooral over der dooden onvermogen daartoe (!), de helft misschien der aanhaling uit de *Oratie* van VAN GEUNS, voor zoo ver wat reeds gezegd was, de waag van *Oudewater*, ezv. had weg kunnen blijven, en aan de ontwikkeling van den schandelijken oorsprong en nog schandelijker aard der bestredene gewoonte ezv. meer plaats ingeruimd behooren te zijn.

Dat TE WATER Hoogleeraar in de *Geneeskunde* te *Leyden* was, is zeker bij eene overhaasting geschreven, die in de

Digitized by Google

uitgave eens uitgesproken voorstels minder verschoonlijk is. Ook is ons onbegrijpelijk, waarom DOIJER, een deugdzaam leven geleid hebbende, liever zich naast den allerondeugendsten begraven wenschen zoude, dan naast den allergodvruchtigsten in een tegengesteld geval. Zelfs bij herlezing vatten wij dit *waarom* niet. Het komt ons voor, dat dit opstel de fijne schaaf gemist heeft. Dat is jammer.

Het boeksken is met een fraai titelvignet versierd, en ziet er voorts zeer goed uit.

Revue explicative, des principes fondamentaux et des beautés de la langue Neerlandaise. Ouvrage périodique rédigé par D. SNATICH, Professeur de Langues, etc. No. I, II. Bruxelles, *Weissenbruch*. 1826. 8vo. 72 pag.

Dit werkje heeft ten oogmerk, het aanleeren der Hollandsche of Nederlandsche taal, voor de bewoners van het zuiden onzes vaderlands, gemakkelijk en aangenaam te maken. En de lof, daaraan in verscheidene Fransch geschrevene tijdschriften gegeven, is, op zichzelve, eene belangrijke aanprijzing. Wij kunnen ons met dezen lof, over het geheel, ook wel vereenigen: het boekje laat zich met genoegen lezen; het houdt de aandacht door belangrijkheid en verscheidenheid gaande, en kan zeker strekken, om verscheidene bijzonderheden in onze taal, vooral met het Fransch vergeleken, beter te doen vatten en onthouden. Ondertusschen hebben wij op het een en ander onze aanmerkingen, die wij te liever mededeelen, omdat zulks in een periodiek werk tot dadelijke verbetering kan strekken. Voor twee klippen inzonderheid schijnt de heer SNATICH ons toe, zich niet genoeg gewacht te hebben: van namelijk, door de zucht om regt leerzaam en belangrijk te zijn, in sommige opzigten te verre te gaan, en — niet altijd zoo naauwkeurig te zijn, als dusdanig werkje zulks vordert. Het goede en kwade zal ligt wel best blijken, wanneer wij de beide, doch vooral het eerste No., kortelijk doorloopen.

Avant-Propos. — Du génie de la langue nationale; de la valeur et de la composition des mots. Dit artikel is goed geschreven; het doet het voorregt onzer taal, als eene meest oorspronkelijke, die bijna alles uit zichzelve ontleent, en daarom, door de ongeleerden vooral, te beter verstaan en ge-

Digitized by Google

voeld wordt, duidelijk kennen. Of ons *inboezemen* in allen deele aan het Fransche *inspirer* beantwoordt, zouden wij haast betwijfelen. Het vervolg van dit stuk, in No. 2, verdient ligt nog nadere beproeving. — *Coup-d'œil sur l'origine et les progrès de l'écriture alphabétique, pour servir d'introduction au traité de l'orthographe de la langue neerlandaise.* Voor zoo verre wij dit uit de twee nommers kunnen beoordeelen, schijnt het op eene afleiding van het letterschrift uit het beeldschrift te moeten uitloopen; iets, dat blijkbaar ongegrond, ja onmogelijk is: het eerste is eene afbeelding van *zaken*, het laatste van *klanken*; en hoe oud is dit reeds? misschien ouder dan het ander, voor zoo veel ten minste eenig algemeen gebruik betreft. — *Véritable acception de quelques mots que l'on confond souvent dans l'usage.* Doelmatig en over het geheel juist. Het woord *knaap* wordt echter niet altijd, maar slechts dan algemeen in een' kwaden zin opgevat, wanneer het van volwassenen wordt gebezigd. — *Homonymes.* Gelijke woorden met verschillende beteekenis, die het zeker niet nutteloos is te doen kennen. In het woord *eenvoudig* erkennen wij evenwel naauwelijks deze dubbelzinnigheid; althans als *terme de grammaire*, voor *singulier*, is *enkelvoudig* in algemeen gebruik. Ook mogt de schrijver hier en elders wel herinnerd hebben, dat de onderscheidene schrijfwijze, b. v. van *licht* en *ligt*, op bloote bepalingen der nieuweren, tot meerdere duidelijkheid, berust. — *Exposé des différentes acceptions propres à certains mots Hollandais.* In dit, anders niet onaardig noch onnuttig gedeelte, begrijpen wij niet regt, hoe de verschillende zin, in welken b. v. het woord *aangaan* voorkomt, kan dienen om den stijl te doen afwisselen en voor herhalingen te behoeden. Dit, dunkt ons, berust juist op eene tegenovergestelde eigenschap, die namelijk van *meer* woorden voor *één* zin of zaak te bezitten. — *Synonymes.* De juistheid van het onderscheid, hier tusschen *fraai* en *schoon* gemaakt, als zijnde het laatste van fijner en verhevener zin, is bij ons niet uitgemaakt. — *Locutions et proverbes.* Wel ter zake. Om echter het karakter en bedrijf van *elk* volk af te leiden uit de spreekwijze, met welke men zich daar naar de gezondheid vraagt, is blijkbaar overdrijven. Althans, wij hebben om den werkzamen Engelschman en den diepdenkenden Duitscher moeten glimlagchen. — *Des abréviations.* Goed. — *Exposé des principes fondamentaux de la langue neerlandaise, d'après la méthode synoptique et figurative.* Eene eigene me-

nier des schrijvers, om verscheidene taalregels tessens, tafelsgewijze, te onderwijzen, daar hij veel mede op heeft, en die ons ook niet kwaad voorkomt. — *Quelques mots sur le pronom* SON. Het onderscheiden gebruik van *zijn* en *deszelfs*, hier anders goed aangegeven, is misschien noch zoo gegrond noch zoo nuttig, als men thans wel denkt. Zie BILDERDIJK's *Nieuwe taal- en dichtkundige Verscheidenheden*, laatste deel. — *Mélanges*. Hierin komt voor eene verklaring van sommige artikels der nieuwe wet, wat de Hollandsche woorden, vergeleken met de Fransche, betreft; en dit eischt groote voorzigtigheid. Het is althans fout, dat *toenaam* en niet *bijnaam* aan het Fransche *sobriquet* zou beantwoorden. Van de voorbeelden uit Hollandsche schrijvers, die hier voorts gegeven en vertaald worden, is het jammer, dat ze zoo onnaauwkeurig zijn afgedrukt, waardoor zelfs de maat der verzen telkens in de war is. — Wij willen het hierbij laten, schoon in No. 2 nog verscheidene aanteekeningen hebbende gemaakt, zelfs op *maauw* voor *mouw*. Alleen kunnen wij niet voorbij, nog even stil te staan bij de *explication des abréviations des titres*, waar de schrijver vooreerst veel te algemeen zegt, dat men zich in het schrijven (van een' brief) niet kan bedienen van het eenvoudige *u*, dan waar men in het Fransch *tu* zou bezigen, maar zelfs een ambachtsman *U. E.* of *U. Ed.* voor *U edele* moet titelen; en waar hij wijders spreekt van *W. Ed. Gel* (Geleerde), een titel, ons geheel onbekend. Eenmaal slechts herinnert zich Recensent, denzelven .... in een' roman, en nog wel komieken roman, te hebben gevonden. Die van *Wel Ed.*, of voor een' geestelijke *Wel Eerw.* ZEER *Geleerde* is daarentegen hoogst algemeen, en hij zelf heeft meer dan honderd brieven met dat opschrift ontvangen.

Ziedaar een bewijs, dat wij het werkje met opmerkzaamheid en belangstelling hebben gelezen. Een bevoegd beoordeelaar ziet ook terstond in, dat onze aanmerkingen enkel ter volmaking, geenszins tot afkeuring van hetzelve strekken. Wij prijzen het veeleer ook den Noordnederlander, ter oefening in de beide talen, gaarne aan, en wenschen hartelijk zoodanig vertier aan hetzelve, als den heer SNATICH kan bemoedigen, ijverig met het werk voort te gaan.

Digitized by Google

Jaarboekje over 1826, *uitgegeven op last van Z. M. den Koning. In 's Gravenhage, ter algemeene Landsdrukkerij.* 1826. *In kl.* 8vo. *VI en* 165 *bl. f* :-80.

Te regt werd op ons vaderland de waarneming toegepast, dat, na zware staatsorkanen en woelingen, waaraan ieder heeft deel genomen, en in welke alle krachten zijn ingespannen geweest, een gelukkig tijdperk voor kunsten en wetenschappen volgt (*). In dat tijdperk leven wij, en — Gode zij dank! het voorbeeld der Vorsten is onze Koning, niet alleen de patroon, maar ook de bevorderaar van kunsten en wetenschappen. Des volks verlichting gaat hem ter harte, en te vergeefs woelt dan elke soort van fanatismus, die elders den geest en het lot der burgeren in slaafsche ketens drukt.

Met een waar patriottisch genoegen maken wij onze landgenooten opmerkzaam op het doel van dit jaarboekje, dat, onder toezigt der *Commissie tot het examineren der Zeeöfficieren enz.* door den Heer LOBATTO, in den geest van het Fransche *Annaire*, en voor 's lands rekening uitgegeven wordt. Wij kunnen dat doel niet beter dan uit het *voorbe-rigt* opgeven, en zijn verpligt om het te doen kennen. Het is dan de verspreiding van algemeen nuttige kundigheden onder alle klassen van beschaafde ingezetenen, alsmede de bekendmaking van belangrijke opgaven, meer bijzonder dit land betreffende, en welke tot nog toe op geene *officiele* en *geregelde* wijze aan het publiek zijn medegedeeld, zoo als, onder anderen, die nopens de bevolking, huwelijken en sterfgevallen, en van de dagelijksche watershoogte der rivieren. Voorts, geleerden en liefhebbers van studiën moeten met vrucht van dit jaarboekje gebruik kunnen maken.

Met even groot genoegen berigten wij, dat deze eerste jaargang voortreffelijk aan dit doel beantwoordt, en zeer veel verwachten doet van des schrijvers geoefende bekwaamheid tot de hem opgedragene taak, nog meer, dewijl wij niet gelooven, dat onze vaderlandsche geleerden hem de hier verzochte medewerking, of hunne bescheidene aanmerkingen, onthouden zullen.

(*) Zie VAN GOUDOEVER's *Redevoering ter viering van het 50jarig bestaan van het Prov. Utrechtsch Genootschap*, enz. bl. 41.

Digitized by Google

De belangrijkheid van den inhoud dezer *proeve* (zoo als de schrijver zijn werk nederig noemt) blijke uit onze noodige opgave! Men vindt hier dan *de tijdperken*, *feestdagen*, *de helling der Ecliptica*, *de teekens van den dierenriem*, *den aanvang der jaargetijden*, *de komst der zon in de 12 hemelteekenen*, en *verklaring van eenige teekenen en verkortingen*, *in dit jaarboekje voorkomende*. Daarop volgt de *Kalender*, voorafgegaan door eene *inlichting nopens het gebruik er van*, en de *Eclipsen-opgave voor* 1826. Die *Kalender* bestaat uit tweemaal zeven kolommen, welker eersten de *dagen der maand en week*, den *zons-op- en ondergang*, hare *declinatie*, en *regte opklimming in tijd*, en den *middelbaren tijd op den waren middag* aanwijzen; de anderen geven, nevens de *dagen van maand en week*, *den ouderdom*, *op- en ondergang der maan*, *haren doorgang door het zuiden*, en *hare phases*. Zeer gepast volgt hierop eene *verklaring van eenige hoofdbegrippen en benamingen*, *voorkomende in de sterrekundige aardrijksbeschrijving*, die zich, gelijk al wat hier behandeld wordt, aangenaam lezen laat, en bij het gebruik der *globe* gemakkelijk begrijpen, en waarvan een belangrijk vervolg beloofd wordt. De schrijver leert vervolgens de *geographische lengte en breedte der plaatsen kennen*. Eene *alphabethische* tafel wijst die der voornaamste steden en plaatsen in ons vaderland aan, en derzelver afstand in uren gaans van *Amsterdam*, *den Haag* en *Brussel*, en het verschil in tijd met de hoofdstad. (Recensent zag in die *tabel*, bl. 48, *Overijssel*, waar *Drenthe* gelezen moet worden.) Men krijgt verder een *geschiedkundig overzigt van de bepaling der gedaante en grootte onzes aardbols*; dit wordt afgewisseld met een even belangrijk en zeer volledig stuk over het *nieuwe tiendeelige maten- en gewigten-stelsel*, dat opgehelderd wordt door eene tafel der wederkeerige betrekkingen tusschen eenige in- en uitlandsche lengtematen en de Nederlandsche el, met derzelver onderdeelen, en door herleidingstafelen; waarna onderrigt gegeven wordt over het *muntwezen*, bijzonder het *nieuwe Nederlandsche stelsel*, ook met eene *tabellarische* opgave. Van een' anderen aard is de verhandeling (want zoo moet het heeten) over de *ebbe en vloed*, de *berekening der watergetijen*, *en de uitwerksels der springvloeden*, waartoe weder drie *tabellen* behooren. Onder *Statistiek* komt voor: *staat van bevolking van het Koningrijk op* 1° *Jan.* 1825; *vergelijkende opgave der bevolking van* 1820—1824; *staat der geboorten*, *huwelijken en sterfgevallen in*

Digitized by Google

1824; *tafel der geboorten en sterfte voor elke maand in de zes voornaamste steden van ons vaderland*, en *wet van sterfte te Brussel*. Deze wordt hier *voorloopig* gegeven, in afwachting der noodige opgaven ter berekening dier zoogenoemde wet in ons land. Eene *tabel*, met *voorname opgaven betrekkelijk het zonnestelsel*, volgt nu, met *geographische en astronomische opgaven*; daarna eene tafel der *soortelijke zwaarte van vloeistoffen, metalen, steenen, glas-, aard- en houtsoorten*, en eindelijk eene der *watershoogten aan eenige peilschalen langs de hoofdrivieren, gedurende elke maand van* 1825.

De anders hem zoo onaangename moeite van eene inhoudsopgave viel Recensent hier aangenaam, omdat hij die voldoende acht te zijn tot opwekking van de belangstelling zijner lezers in dit zoo veelbevattend jaarboekje; eene belangstelling, die, gelooft hij, ook vaderlandsche pligt is. Hoe veel is hier te leeren! Men denke toch niet, dat hier alles maar met den vinger is aangeraakt; neen, het is wel degelijk behandeld naar wensch en behooren. Het boekje is wel klein, maar het papier is tot letters gebruikt; het is *vol*, zoo wel letterlijk als zakelijk, en de duidelijkheid heeft daarbij in het minste niet geleden, en — het kost maar 80 cents. In elk opzigt strekt dan deze onderneming 's Lands drukkerij tot eere. Het is een kostelijk, maar niet kostbaar jaarlijksch geschenk, dat men er van maken kan.

Hoewel nu in dezen eersten jaargang meestal aardrijks- en sterrekundige onderwerpen behandeld worden, zal in het vervolg, belooft de schrijver, de meestmogelijke verscheidenheid in acht genomen worden. Wij wenschen hem tijd en gezondheid tot, en eere en nut door dezen verdienstelijken arbeid!

Levens van de Romanschrijvers, *door Sir* WALTER SCOTT. *Iste en IIde Deel. Uit het Engelsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1826. *In gr. 8vo. Te zamen* 538 *bl. f* 4 - 40.

„*Een mensch proeft wel eens suikergebak, maar eet er toch niet gaarne tot verzadiging van.*" Wie dit eigenlijk gezegd heeft, herinneren wij ons nu niet; maar die spreuk valt ons altijd te binnen, zoo dikwijls wij wederom een' stapel romans voor ons zien, die wij toch, al zijn zij nog

Digitized by Google

zoo goed, met deze vergelijking geene schande doen. Vooral vallen ons deze woorden te binnen, zoo dikwijls wij den naam van WALTER SCOTT op den titel zien, met wiens verhalen wij als overstroomd worden; dit is ook de reden, waarom zijne werken wel eens wat langer bij ons blijven liggen, dan misschien oorbaar is. Bij dit werk intusschen vonden wij ons, reeds bij het doorbladeren, aangenaam verrast; en wij moeten den beminnaar van 's mans geschriften, en iederen beminnaar van verzierde verhalen, ernstig aanraden, om dit werk vooral bij hunne verzameling te voegen, hetgeen zich niemand beklagen zal. Het publiek verklaart, en zulks te regt, dien *Sir* voor eenen uitmuntenden meester in dit vak; en wie ontvangt dan van hem niet gaarne echte levensberigten van zijne vroegere en latere meest beroemde medestanders, en eene onpartijdige en ontwikkelde beoordeeling van de vruchten van hun genie? Moet niet de aanwijzing van hunne uitmuntendheid en hunne gebreken, uit zulk eene pen, ten hoogste leerzaam zijn? Zoo ondervonden wij het althans. SCOTT heeft uit de beste en zuiverste bronnen hier geput, en daarbij uit eigene oogen gezien.

Men geeft te *Edinburg* een werk van uitgebreiden omvang in het licht, hetwelk alle Britsche en buitenlandsche romans bevatten zal, welke algemeen zijn toegejuicht. Bij elken schrijver geeft SCOTT een *levensberigt* en eene *kritische* beoordeeling. Het is een gelukkig plan, deze werken van den keurigen kunstkenner bijeen te zamelen, en ons publiek afzonderlijk in de hand te geven. Deze arbeid zal worden voortgezet, zoodra er voor een nieuw deel genoegzame voorraad is. Achter het tweede deel is eene zeer korte (wij zeggen, *te korte*) karakterschets van Lord BYRON gevoegd, (indien dit dan *alles* is, wat wij omtrent dezen merkwaardigen man hier te wachten hebben) en waarbij het levensberigt genoegzaam ontbreekt. SCOTT's twee verhandelingen over de *Riddertijden* en over den eigenlijken *Roman* worden ons ten slotte mede beloofd. Wie gevoelt niet, dat deze verzameling voor den goeden smaak van uitnemende waarde is?

Hoezeer tot alle mogelijke bekorting dringend gehouden, moeten wij toch de namen hier noemen van hen, nopens welke ons hier zoo meesterlijk berigt wordt. FIELDING — wie kent zijnen *Tom Jones* niet? — wordt hier als de vader van den Engelschen roman geteekend, alhoewel zijn arbeid voor het tooneel grootendeels mislukt is; de reden van zoodanige

mislukking, doorgaans, bij den romanschrijver wordt oordeelkundig opgegeven. LESAGE, die vermakelijke schrijver, vol van vernuft en satire in zijnen *Diable Boiteux*, en wiens *Gil Blas de Santillane* zijnen roem voor altijd verzekerde. SMOLLETT, schrijver van *Roderick Random* en van *Peregrine Pickle* enz. JOHNSTONE, de beroemde vervaardiger van *Chrysal*, die op den *Diable Boiteux* gelijkt. STERNE; wie kent den luimigen schrijver van den *Tristram Shandy* niet? *Mrs.* ANNA RADCLIFFE; de *Roman van het Woud*, de *Geheimen van Udolpho*, en de *Italiaan*, waardoor zij beroemd is, worden fiksch beoordeeld.. RICHARDSON; het is niet noodig, diens werken hier te noemen; maar het moet den lezer aangenaam zijn, dat het berigt van dezen vermaarden schrijver hier alleen ruim 80 bladzijden beslaat. JOHNSON; zijn *Rasselas* (spoedig vervaardigd, om de kosten te vinden ter begrafenis zijner moeder) en zijne *Reis naar de Hebriden* bewaren zijnen roem. GOLDSMITH, de schrijver van den *Predikant van Wakefield*. WALPOLE; zijn *Kasteel van Otranto* was de eerste hedendaagsche proeve, om een verdicht verhaal te gronden op de oude romans van de Ridderschap; SCOTT geeft hier juiste aanmerkingen, zoo over dit werk, als in het geheel over die soort van geschriften, waartoe hetzelve behoort, en waarvan het de voorlooper was. MACKENZIE, de nog levende schrijver van den *Man van gevoel*, den *Man van de wereld*, *Julia de Roubigné* enz. CLARA REEVE, welker romans in haren tijd over het algemeen wel ontvangen werden, doch geene met zoo veel onderscheiding als haar *Oud-Engelsche Baron*. ROBERT BAGE, wiens werken, *de Duinen van Barham*, *de Syrische Schoone*, *James Wallace*, *de Mensch zoo als hij is*, en *zoo als hij niet is*, of *de Hermsprong*, alle eene groote en erkende verdienste bezitten. RICHARD CUMBERLAND, door onderscheidene tooneelstukken en andere werken niet ongunstig bekend, schreef drie beroemde romans, *Arundel*, *Henry*, en *John de Lancaster*; de laatste was echter een werk van den ouden dag, en had dus minder verdienste en bijval. Ten slotte volgt de *karakterschets van Lord* BYRON, waarvan wij reeds het onze gezegd hebben.

Digitized by Google

Vooringenomenheid en Vooroordeel. Eene oorspronkelijke Noordhollandsche Familie-geschiedenis uit het laatst der voorgaande en het begin der tegenwoordige Eeuw. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1826. *In gr. 8vo. 379 Bl. f* 3-60.

Op den titel heeft men welligt, na de lezing van het boek, eene aanmerking; maar voor het overige mogen wij ons publiek met dezen vaderlandschen roman geluk wenschen. Wij noemen dit verhaal eenen roman; want, de geschiedenis moge al, naar het voorberigt, op waarlijk gebeurde voorvallen gegrond zijn, de inkleeding en de meeste tooneeltjes zijn toch vrij wat opgesierd, zoo niet geheel en al verzierd. Dit doet er, in ons oog, nu weinig toe; alles *kon* wel alzoo gebeurd zijn, uitgenomen een enkel hoogsttoevallig voorval, dat voor het minst aan het hoogstonwaarschijnlijke grenst. De vaderlandsche schrijver kent het vaderland, het vaderlandsch karakter, en den vaderlandschen geest. Met Noordholland, waar hij zijne voorvallen plaatst, is hij zeer bekend, en doet den Noordhollander regt. Zijne meisjes zijn wel geene engelen, maar toch lief, huisselijk en beminnelijk; zijne jongelingen niet zonder gebreken, maar braaf, rond en getrouw. De liefde, die hier voorkomt, en gelukkig maakt en gelukkig wordt, is kuisch en getrouw. De vooringenomenheid en het vooroordeel worden bondig en proefondervindelijk bestreden. Godsdienst, deugd, verdraagzaamheid en echte vaderlandsliefde worden door het boek ingescherpt. Wij vinden hier geene overdrevene liefdesverhalen, noch al te zonderlinge en al te zonderling opeengehoopte gebeurtenissen, waarmede zoo menige Duitsche en Fransche Roman is opgevuld; zeer groote ingespannenheid, om den draad te volgen tot aan de eindelijke ontknooping, wordt ook niet vereischt; men kan en zal het boek, in een uur van uitspanning, met genoegen lezen, en het aangenaam onderhoud is tevens ook leerzaam, terwijl nergens eene verkeerde neiging wordt opgewekt. Zoo durven wij dit werk gerust dan aanprijzen, en den bekwamen schrijver aanmoedigen om voort te arbeiden in het romantische vak.

Het gekozene tijdperk is ook uitnemend goed; de bejaarde lezer kan zich veel herinneren, en zal alles juist vinden voor dien treurigen tijd van Franschen dwang, dien hij immers niet wil, dat zijne kinderen reeds zullen vergeten? „*Men wil,*"

Digitized by Google

zegt de Schrijver, „*onze kinderen, op het spoor van* HAMILCAR, *den vader van* HANNIBAL, *geene eeuwige onverzoenbaarheid omtrent onze vijanden afvorderen; zulks strijdt tegen ons belang en onzen voortreffelijken Godsdienst: de eerste vordert rondom vrede,*" (dat is, helaas! nog de vraag); „*de laatste leert ons vrede te houden met alle menschen*" (indien het mogelijk is; zoo veel in ons is) „*en elkanders schulden te vergeven. Maar, om eenen regtmatigen afkeer te verwekken tegen allen vreemden invloed, en daaruit voortspruitende overheersching, zulks is pligt, en wel* BEPAALDELIJK JEGENS HEN, WELKE ONZE LAATSTE ONDERDRUKKERS WAREN." De laatste woorden hier hebben *wij* bijzonder gekenmerkt, en *God geve!* voegen wij er bij, *dat zij buiten de mogelijkheid mogen zijn of blijven van het nog eenmaal te worden!* Wij voelen de naweeën nog diep. Het verhaal eindigt kort na het gelukkig herstel van ons vaderland.

Wij willen bij dit werk, dat wij ruimschoots mogen aanprijzen, den lezer het genoegen niet bederven door het geven van eene dorre schets, en tot eene uitvoerige proeve ontbreekt ons de ruimte. Dat het boek, gelijk men wel vermoeden zal, der domme dweepzucht ook geenszins genegen is, en sommige *zoogenoemde* vromen wel eens ergeren zal, moge het volgende brokstuk bewijzen:

„ Baas *Randsel*, een oud bootsman, trad bij den kleermaker *Knoetenblok* binnen, en vond hem voor zijnen grooten Bijbel zitten. Ha! zeide hij, ik kom net van pas; ik wilde van u wel eene schriftverklaring verzoeken. *Zijt niet al te regtvaardig*, herhaalde hij.

„ Alhoewel gij mij juist niet zeer gelegen komt, sprak K., zoo wil ik hier echter den vinger Gods opmerken. Gij zijt een wereldsch mensch, en wordt hier, als ware het, gezonden, om van mij, zonder roem gesproken, met Gods hulp, eene gewigtige leering, wederlegging, onderzoeking, verklaring en bevestiging aan te hooren; want deze mijn vriend, *Jan van Sloepriem*, is eerst vóór vier maanden en zeven dagen tot ruimte gekomen, en gevolgelijk nog maar een eerstgeborene. Hij moet, door den tijd, even als ik, uit genade, zonder roem, eerst een man, dan een vader, en eindelijk een grijsaard worden. Hij kampt nog gedurig met verzoekingen, omdat de Duivel rondom hem gaat als een briesende leeuw, zoekende hem te verslinden. Het is nu, zonder roem, naar waarheid, mijn pligt, om hem te leiden en

te bemoedigen op zijnen weg naar Kanaän. En nu hebt gij juist van pas, om, onder Gods zegen, getuige te zijn van mijne teregtwijzingen, aansporingen, opleidingen en bemoedigingen. Ach! dat er slechts een enkel korreltje van dat heilige zaad in uw verstokt harte viele! Ach! dat gij van uwe afwijkingen teruggebragt wierdet, en leeren wildet, wat tot uwen vrede dient!" — Op deze wijze ging de vrome en geleerde snijder nog een' geruimen tijd voort, tot dat Randsel, niet langer kunnende zwijgen, hem heel zachtzinnig vroeg: „ Ben ik dan zulk een slechte vent? Volmaakt ben ik niet, en dat zijt gij, noch uw eerstgeborene vriend, even min; maar ik heb toch, van jongsaf, alle zeilen bijgezet, en alle riemen uitgestoken, om een brave kerel te worden. En ik heb mij, Gode zij dank! geene grove miszeilingen te wijten, omdat Geregtigheid mijn kompas en Godsdienst mijne vuurbaak is. Indien ik dan zóó slecht ware, dan zouden lieden als Bouwman en de schoolmeester met mij niet willen verkeeren.

„ K. De schoolmeester bezit niets meer, dan een historisch geloof, en Bouwman is slechts een werkheilige. Geloof mij, in deze geheele omstreek zijn, zonder roem en naar waarheid, niet meer dan vijf stuks ware geloovigen.

„ R. Wel zoo! maar vijf! En wie zijn die?

„ K. De eerste en voornaamste ben ik zelf, zonder roem gesproken.

„ Ja, ja, mompelde Randsel, terwijl hij zijnen hoed op de tafel wierp: de ezels gaan altoos voor de ossen uit. — K. vatte dit als een bewijs van eerbied voor zijnen heiligen persoon op, en riep in verrukking: Heere! ik dank u, dat gij dezen ouden zondenbok tot inkeer en eerbied voor uwen dienaar brengt.

R. En nu de tweede?" enz. Zoo loopt het gesprek nog een paar bladzijden voort; eindelijk maakt Randsel er op deze wijze een einde aan: „ Hoor, meester K! zeide hij, wij zullen dezen koers niet met elkander kunnen bezeilen, vóórdat wij onze kompassen met elkander vergeleken hebben: een van beiden heeft zeker miswijzing; mogelijk wel beide: mogelijk zeilt de een wel een streek te veel dus, en de ander een streek te veel zoo; maar dit moge de groote Stuurman beslissen. Zoo lang wij onze waarnemingen niet kunnen overeenbrengen, is het best, dat elk zijn' eigenen koers houdt. Maar dat neemt niet weg, dat ik, voor mij, van een' bevat-

een' stuurman, in eene zee, waarin ik niet zeer bekend ben, wel iets leeren wil. De stuurman, welken ik bedoel, zijt gij, en de zee is de H. schrift. Op die zee vind ik heden eene klip, met welker diepte en omvang ik geheel onbekend ben." — Nu verhaalde hij de reden van zijne komst. (Hij had, namelijk, bij den schoolmeester eenen brief gezien, naar welks inhoud hij nieuwsgierig was, en wilde dien wel gaarne heimelijk wegnemen; zijn geweten verbood hem dit; daarom zocht hij uitlegging van den tekst: *Zijt niet al te regtvaardig, en zijt niet al te goddeloos.*)

„ Gij zult met uwen broeder niet woekeren, antwoordde K.; want hij was gewoon, om, wanneer hem iets gevraagd werd, de eerste schriftuurplaats, welke hem te binnen kwam, raak of mis, tot antwoord te geven. Gij, baas R., zeide hij toen, met eene deftige stem, neemt dien brief heimelijk weg; gij handelt dan niet al te regtvaardig: en wanneer gij denzelven, na hem gelezen te hebben, weder op dezelfde plaats bezorgt, dan handelt gij niet al te goddeloos; want dan ontvreemdt gij niemand iets, en gij maakt weder goed, hetgeen gij misdaan mogt hebben. Ziedaar uwe gewetenszwarigheid, volgens de meening van die spreuk niet alleen, maar volgens alle oude uitleggers der H. schriften, SMIJTEGELD, BRAKEL en meer anderen, opgelost. Zoo wordt aan uwe billijke nieuwsgierigheid voldaan, zonder iemand te benadeelen. Maar, wijl ik u, zonder roem of verdienste, geholpen heb, verzoek ik ook, om deelgenoot van het geheim te worden." Dit werd door R. beloofd.

Wij wenschten, om der wezenlijk vromen wil, dat wij deze episoden, en meer soortgelijks, dat hier voorkomt, voor geheel verdicht en overdreven mogten houden; maar, helaas! de ondervinding bevestigt die; en het: *wacht u voor die menschen!* is, maar al te veel, een goede regel van voorzigtigheid.

Bardouc, of de Veehoeder van den Berg Taurus, naar een Perzisch Handschrift vertaald door ADRIAAN DE SARRAZIN. *Uit het Fransch. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1825. *In gr. 8vo. 192 bl. f* 1-50.

De veehoeder leefde in het bijna ontoegankelijk gebergte, met een bok en een geitje, geheel eenzaam; dat verveelde hem toch; hij wenschte hartelijk, dat hij aan dien bok en dat geitje eene aanspraak hebben mogt, en de Profeet gaf hem zijnen wensch. De jonge man is echter nog niet tevreden, maar wil de wereld zien; met een' sprekenden bok

Digitized by Google

en sprekende geit kan hem wel niets ontbreken; hij verlaat dan zijne eenzaamheid, enz. enz. Ziet daar het sprookje! Dan, lezer! het sprookje is onderhoudend en leerzaam. De oude bok is de *Rede*; het jonge geitje de *driften*. Ongelukkig volgt *Bardouc* bijna altijd de stem van het vleijend en verleidend geitje, tot dat eindelijk een grijsaard, de Tijd, het beestje met zijne sikkel trof. Toen keerde zijn lang door hem verwaarloosde bok, de *Rede*, terug, en leidt hem tot de Deugd. Wij zeggen den Perzischen schrijver, den Franschen en ook den Nederlandschen vertaler dank voor het leerzaam verhaal; en wat den Hollander betreft, zoo vertrouwen wij, dat *de dwaasheid der inkleeding* in zijne oogen *genade zal vinden*, omdat zij *met* zoo veel *rede vergezeld gaat*; terwijl hij misschien ook al ligt erkennen zal, dat *het kleed der dwaasheid* noodzakelijk is, opdat *de rede* bij den Franschen romanlezer *gehoor en ingang vinde*. — Gaarne gaven wij hier eene kleine bloemenlezing uit dit waarlijk aardig geschrift, hetwelk wij allezins aanprijzen; maar het volgend meer uitvoerig brokstuk schijnt ons bijzonder ter mededeeling geschikt. Door zekeren grijsaard werd *Bardouc* geleid tot het binnenste eener grot, waar hij eene heerlijke zaal vindt, door tallooze fakkels, aan het gewelf hangende en sterren verbeeldende, verlicht. Het verwelf heeft eene hemelsblaauwe kleur, en vertoont één beeld van het uitspansel. In het midden van deze zaal is een bol van eene langronde gedaante, die ronddraait in eene schaal met water. Op dezen bol beweegt zich eene groote menigte automaten, die naar menschen gelijken. Men ziet er, die zeer ijverig bezig zijn met vliegen te vangen; men ziet er, die trachten een vat te vullen, dat, naar mate zij het vullen, even ledig blijft. Aan deze zijde ziet men eene groote menigte, die kleine huizen bouwen; maar eensklaps komen er anderen, nog sterker in getal, die zich vermaken met deze opkomende steden in brand te steken, wier inwoners zij verdrijven, verstrooijen en ombrengen. Ziedaar anderen, die pogen in het bezit te geraken van eenen kleinen nevel, die hen met zijne heldere kleuren in de oogen schittert, en waarom zij met verwoedheid strijden. Zij wenden alle krachten aan, om hem te doen stilstaan en te bereiken; maar de nevel ontvlugt hun steeds tot aan het oogenblik, waarop zij van vermoeidheid nedervallen en sterven. Daar zie ik nog een aanzienlijk getal, die zich bezig houden met papier te bemorsen; anderen met in pijpen te blazen, om een geluid te doen ontstaan, dat hun een levendig vermaak schijnt aan te doen. Nog grooter getal zie ik er, en deze zijn niet de minst bezigen, die al den tijd doorbrengen met paarlen in te rijgen: terwijl een lustige en kwaadaardige hoop met den vinger op hen wijst, en hen bespot, wanneer zij het ongeluk hebben eene valsche paarl in hun werk te zetten. Verder ziet men er, die, met lange kijkers voorzien, aandachtig de fakkels beschouwen, waarmede de kamer verlicht wordt. Kleine papieren barken trekken den kleinen bol rond, om

Digitized by Google

in de verte eenige kleine korrels van zeker doorschijnend zand te halen. Zij worden bestuurd door eenen grooten hoop van deze automaten, die dikwijls op reis blijven; maar de gedachte aan den dood schrikt hen niet af. De zandkorrels, die zij altijd in het gezigt houden, verblinden hen, en verhinderen hen, de klippen te zien, waarmede zij omgeven zijn. Het wonderlijkste is, dat alle deze kleine werktuigen, die met den geest des levens bezield schijnen te zijn, onderling verbonden worden door bijna onmerkbare draden. Eenigen zijn er, die den draad vasthouden en alle de overigen in beweging zetten. Dikwijls houden zij den draad geheel verkeerd, trekken hem naar de linkerhand, als hij naar de regterhand moest getrokken worden. al te sterk of al te zacht. Somwijlen willen zij meer trekken, dan hunne kleine hand kan omvatten; de draden breken of ontslippen hun; dan heerscht de grootste wanorde onder hen. Alle de wezens, die zij in beweging zetteden, loopen her- en derwaarts, zonder te weten, wat zij doen. De eenen nemen de plaats der anderen in; zij stooten tegen elkander, werpen elkander om, en slepen door hun eigen gewigt de marionetten mede, beladen met den draad, die hunne bewegingen moest besturen en in evenwigt houden.

Bardouc werd ongeduldig. „ Laat dit kinderspel daar," zeide hij, „ en zeg mij: welke is van alle menschelijke bezigheden de edelste in de oogen van den Profeet?"

„ Jongeling!" was het antwoord „ gij ziet hier het zinnebeeld der aarde en der menschen, die dezelve bewonen. Zij, die zich verledigen met vliegen te vangen, zijn de staatkundigen en vleijers. Zij, die met zoo groote zorg paarlen inrijgen, zijn de dichters; en zij, die hun leven doorbrengen met hen te bespotten, zijn de oordeelkundigen. Zij, die trachten een vat te vullen, dat altijd ledig blijft, zijn de eerzuchtigen. Zij, die zulke aandachtige blikken op deze fakkels werpen, en daarom niet te helderder zien, heeten wiskundigen, sterrekundigen. De draden, die alle deze werktuigen in verband houden en hen in beweging brengen, worden regeringen genoemd; en zij, die aan den draad trekken, zijn de Koningen. Gij ziet dus in het klein de schilderij van alle menschelijke bezigheden; oordeel er zelf over. — Trotsche stervelingen! gelooft gij dan, dat de heilige Profeet en de God, wiens werktuig hij op aarde was, altijd de oogen op u gevestigd houden, om uwe grootheid te bewonderen? Kinderen des stofs! weinig belang stellen zij er in, of gij vliegen vangt, of gij paarlen goed of slecht zet, of gij die flambouwen meet, die zich in de onafmeetbaarheid der schepping verliezen, of gij den dood trotseert, om in de verte kleine doorschijnende zandkorrels te halen, of gij eenen kleinen nevel, *de roem* genaamd, achtervolgt. ALLAH onderscheidt slechts tusschen de goede en slechte daden, tusschen de ondeugd, die u verlaagt tot in den rang der geringste dieren, en de deugd, die u verheft tot aan zijnen eeuwigen troon."

De lezing van dit werkje kan, en moge over het geheel, nut stichten!

BOEKBESCHOUWING.

De ware vergenoegdheid voor alle menschen verkrijgbaar, of Lessen van Christelijke Levenswijsheid; door J. CORSTIUS, *Predikant te Enkhuizen. II Deelen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1824, 1825. *In gr.* 8*vo*. 422 *Bl. f* 4 : :

Zeer gaarne willen wij dit werk onder de leerzame en stichtelijke boeken voor een Christelijk huisgezin eene plaats aanwijzen. De Eerw. CORSTIUS schrijft verstaanbaar en hartelijk. Zijn oordeel, zijne menschenkennis en Christelijk godsdienstig gevoel stralen overal door. Trouwens, de man is door zijne *Euthanasia* en zijn *Handboek voor Kranken*, enz. reeds genoegzaam en voordeelig bekend. Hij schrijft uitmuntend voor eenigzins godsdienstige menschen uit den middelstand; en mogt het ook bij hen, die minder godsdienstig zijn, dat gevoel opwekken; mogten ook deze het ter hand nemen! Wij beklagen het dikwijls, dat dergelijke schriften niet in dusdanige handen komen. Maar deze opstellen zijn toch geene predikatiën; de lieve jeugd leest ook nog al eens iets godsdienstigs; mogen dan de leeraren oo: dit werk aanprijzen, en hunnen leerlingen in handen geven! Vader en moeder zien nu of dan ook nog wel eens in, wat hunne kinderen lezen; wie weet, of dan hier of daar het goede zaad ook niet in eene niet geheel onvruchtbare aarde viel! Zedekundige lessen mogen, uit derzelver aard, de verbeelding al minder bezig houden, of het gevoel aandoen, dan treffende waarheden, vertroostingen of beloften der H. Schrift; zij treffen echter het verstand; en de schrijver heeft gezorgd, dat ook daarbij hier het hart niet altijd ongevoelig en koud zal blijven. Het onbetamelijke en nadeelige en de bronnen der hier bestredene verkeerdheid, en de behoedmiddelen tegen dezelve, worden eerst vrij uitvoerig aangewezen, en daarop dan

Digitized by Google

wordt de ware vergenoegdheid, in haren aard en voordeelen, en de daartoe leidende middelen, behandeld. Het onderwerp is gewigtig en belangrijk; er zijn toch altijd en onder alle ſtanden vele onvergenoegde menſchen, en evenwel is vergenoegdheid de beste ſchat.

De vertoogen, of hoe zullen wij ze noemen? worden nu en dan door karakterteekening en voorbeelden verlevendigd, waarvan ons ſommige, als zeer wel gekozen, bijzonder bevielen. De *wenken over het leven* hebben, om het doorgaans korte en kernachtige, geheel onzen bijval. *De tot het leven onmisbare vergenoegdheid wordt dikwijls op verkeerde wegen gezocht. Onvergenoegdheid beleedigt God. Zij is liefdeloosheid jegens den naasten. Nadeelig voor ons tijdelijk en eeuwig heil. Hare bijzondere oorzaken, en behoedmiddelen. Aanleidingen, die niet onder ons bereik vallen. Geoorloofde onvoldaanheid. Wenken over het leven. Voorbeelden van vergenoegdheid in lijden. Vrees en hoop. De ware aard der vergenoegdheid. Bijbelſche voorbeelden. Tijdelijk en geestelijk en eeuwig nut der tegenſpoeden. Hoe wij, te onzer oefening, ons in lijden gedragen moeten. Het gebruik der wereld. De genoegens van een godzalig leven. Raadgevingen in bijzondere omſtandigheden.* Zietdaar den rijken inhoud van dit geſchrift, waarin dat alles duidelijk en goed wordt behandeld.

De ſchrijver, zelf in de ſchool van tegenſpoed geen vreemdeling, hoopt bij zijne lezers, vooral bij hen, die ligtelijk hun lot van eene te donkere zijde beſchouwen, de overtuiging te hebben opgewekt, dat de rampen, die ons treffen, niet alleen tot ons tijdelijk, maar vooral ook ter bevordering van ons geestelijk en eeuwig geluk, onder den zegen van God, dienſtig kunnen zijn. Ons hart wenscht hem dezen zegen op zijnen arbeid, en wij gunnen hem een talrijk publiek. Wij ontvingen nu onlangs nog een ander godsdienſtig werk van zijne hand:

Digitized by Google

Spreuken van onzen Heer Jezus Christus, in Christelijke Vertoogen. Zijnde eene Proeve van bijdragen tot de Zede- en Beoefeningsleer van het Christendom. Door en bij denzelfden. 1825. *In gr.* 8*vo.* 255 *Bl. f* 2-40.

De hier behandelde fpreuken zijn de voornaamfte en vruchtbaarfte uit de zoogenoemde Bergrede, Matth. V, VI, VII. De Eerw. fchrijver geeft hoop op een vervolg over fpreuken, uit andere redenen en gefprekken van den Heiland ontleend. Hij heeft zich weinig met de uitlegkundige verklaring hier opgehouden. Ook nu is zijn voorftel eenvoudig leerzaam, ftichtelijk en godvruchtig, zoodat wij ook dit werk met alle ruimte mogen aanprijzen.

Wij vonden ons grootelijks uitgelokt, deze vertoogen eenigermate met onze lezers te doorloopen; maar de aard van ons Maandwerk, dat *zoo veel* nog aanmelden moet, gedoogt dat niet; dit moeten wij daarom aan andere Tijdfchriften, bijzonder voor Godgeleerdheid en Godsdienst ingerigt, overlaten. Een woord nog ten bewijze, hoe de fchrijver ook door welgekozene voorbeelden opheldert en roert. Hij fpreekt b. v. van zekere *Serena*, welker nagedachtenis bij kinderen en kindskinderen nog in zegening blijft, en welker voorbeeld ons predikt, dat *de ware wijsheid ten eerfte zuiver is, daarna vreedzaam, befcheiden, gezeggelijk, vol van barmhartigheid en goede vruchten.* De weluitgewerkte karakterfchets zal den lezer al aanftonds overtuigen, dat hij hier toch iets anders, dan enkel *predikatiën*, vinden kan.

De Protestant en de Roomsch-katholijke zich vereenigende in de Kerk van Christus. Door J. C. A. SANDER. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1826. *In gr.* 8*vo.* 218 *Bl. f* 1-80.

Eris mihi magnus Apollo, Domine SANDER! zeiden wij bij het zien van den titel; het blad omflaande, lazen wij het motto: *Gij zult het booze uit het midden van u weg-*

doen. (MOZES.) Nu ja, zoo kan het; maar de *modus quo*, daar zal het op aankomen, weleerwaardig Heer! –

Schoon overtuigd van de nutteloosheid eens pennestrijds met Roomschgezinden, ergerde echter het werk van Pastoor DE LA FOREST, te *Lyon: Manier van onderwijs, om de Protestanten tot de R. Kerk terug te brengen, en de R. Katholijken in hun geloof te bevestigen*, en deszelfs vertaling in het Nederduitsch, den Eerw. SANDER al te zeer, dan dat hij zijnen schrijflust bedwingen kon. Tegen des Pastoors *Manier* nu zijn deze zamenspraken gerigt, en niet voor geleerden geschreven. Wij hebben ons zoodanige ergernis bespaard, door het boek niet te lezen, daar het ons niet ter hand kwam. Had intusschen de heer Pastoor eenen Protestant onderhanden, met wien hij doen kon, wat hij wilde, en die dus gereedelijk overtuigd werd, dit gelukt ook den Predikant hier met den Roomschgezinden, dien hij zich voorstelt, en tot het eindelijk besluit brengt: „Ik „ga eens aan het snuffelen en onderzoeken, zoo veel „dit eenen man, die geen geleerde van professie is, „mogelijk is; en ik beloof u: al wat ik ontdek, dat in „de leer der Roomsche Kerk, door pauselijke staatkunde, „enkel om het belang der priesterheerschappij ingevoerd „is, zal geen voorwerp van mijn geloof — alles, wat „ik ontdek, dat tegen liefde en maatschappelijke orde „strijdt, zal een voorwerp mijner verfoeijing zijn." Nu ja, bragt de Eerw. SANDER nu maar iederen Roomschgezinden zoo ver, en kon hij hem, bij dat onderzoek, nu maar te regt wijzen en leiden! — Het komt ons voor, dat zoodanige geschriften weinig af zullen doen. De Roomsche geleerde leest ze niet; zij zijn ook voor hem niet geschreven. De Protestantsche geleerde behoeft ze nog minder. En de leek? De Roomschgezinde leest ze niet; daarvoor zorgt zijn biechtvader en priester; en las hij ze al, hij vindt, bij al de gematigdheid, toch te zeer hem betwist, hetgeen hem van jongsaf waar, eerwaardig en heilig was, dan dat zijne overtuiging hierdoor niet zou belemmerd worden. De Protestantsche

Digitized by Google

leek nu, is hij maar eenigzins wèl onderwezen, leert er waarlijk ook weinig nieuws door; en moet het dienen om den zwakken te bewaren en terug te houden van afval, daartoe verlangden wij een beknopter boekje, met meerdere aanwijzingen van bevoegde auctoriteiten in het geschiedkundige, onder zijn bereik, meer toespraak voor zijn hart, enz. Of, en dit ware welligt het doelmatigste, men gebruike den geesel der Satire, tastbaar en scherp, alhoewel met die gematigdheid, dat men niet alleen met het *heilige* niet spot, maar zelfs, daar het boekje ook eenen Roomschen in handen vallen kon, niet met eene te ruwe hand, en niet dan voorzigtiglijk, aantast, maar dan ook goed en fiksch aantast, dat onheilige, hetgeen een' ander' heilig is.

Dan, het doel van dit werk is geenszins het aanwinnen van leden voor eenige bijzondere Kerk; dit leert reeds de titel; en, zegt de Eerw. SANDER, *de Protestanten zullen nimmer* in massa *roomsch, en de Roomschen nimmer* in massa *protestantsch worden; maar het een is zoo min noodig als het ander, mits beiden het booze uit hun midden wegdoen en* Christenen *worden.* Goed gezegd! De Protestant moge beginnen, en wij hopen, dat hij het, al is het dan nog niet *in massa*, doet, want het volgt uit zijne beginselen. Maar *de onfeilbare Roomsche, alleen zaligmakende Kerk*, krijg die, Heer SANDER, eens in dat schuitje! Dat onfeilbaar gezag van overlevering, Conciliën en Paus is het *booze*, dat eerst en vooral weg moet; dan zal er vrij wat volgen en wegvallen: maar men jage den echt Roomschen eens uit deze verschansing! Met den Bijbel? Maar tegen deze staat de *overlevering*, en deszelfs gezag rust alleen, zegt hij, op overlevering. Met het gezond verstand? Maar dat is in zaken van Godsdienst bedorven. Zich te houden aan hetgeen de Kerk gelooft, zonder te weten *wat* deze gelooft, karakteriseert den Roomschgezinden. „De Pastoor van *Lyon* zegt: wilt gij eenige zekerheid hebben? ziehier het eenige middel! Stel eenen Katholijk tegen eenen Sacramentaris over. Gelooft gij, vraagt

hem de Sacramentaris, dat het ligchaam van onzen Heer JEZUS CHRISTUS in het facrament des nachtmaals waarlijk tegenwoordig is? — Ja, ik geloof het, antwoordt hem de Katholijk. — Waarom gelooft gij dit? vraagt de eerste hem andermaal. — Omdat ik in de H. Schrift vind opgeteekend: *dit is mijn ligchaam*. — En hoe weet gij, gaat de ander voort, dat deze woorden in den natuurlijken en niet in den figuurlijken zin moeten worden opgenomen? — Ik weet dit, omdat de Kerk het mij zegt, en zij dit zelfs uitdrukkelijk in de algemeene Kerkvergadering van *Trente* besloten heeft." — „Bravo!" zegt SANDER. „Laat ik dit eens even mogen nadoen. IK. Roomsche Kerk! vanwaar weet gij, dat gij alleen het ware geloof hebt? DE KERK. Omdat het mij door den Zaligmaker en deszelfs Apostelen is gegeven. IK. Waar staat dit? DE KERK. In de H. Schrift. IK. Maar hoe weet gij, dat die getuigenissen, welke gij uit de Schrift in deze zaak bijbrengt, *echt*, dat zij *ooit* uitgesproken, dat zij *in dien zin* uitgesproken zijn, welken gij aanneemt? DE KERK. Omdat IK het zeg. IK. Heerlijk! nu is de zaak afgedaan. Maar vergun mij nog eene vraag: hoe weet gij, dat gij dat regt hebt? DE KERK. Uit de H. Schrift. IK. Maar hoe weet gij... Doch genoeg! Gevoelt gij nu niet, vriend! dat zulk een gesprek tot in eeuwigheid in eenen cirkel rondloopen, en dus *wawelen* zijn zou?" Dusverre SANDER. Maar zulk *gewawel* moet het toch wel altijd blijven, zoo lang de Roomsche Kerk het πρωτον ψευδος, het onfeilbaar oppergezag der Kerk, dat booze, niet uit haar midden wegdoet, waarvoor de Priester en Jezuit wel zorgen zal, daar alsdan het pleit voldongen was. — Dat er intusschen in dit geschrift van SANDER zeer veel goeds, en dat den genen, die voor overtuiging vatbaar is, overtuigen moet, wordt gevonden, wie zal daaraan twijfelen, bij eenen man als SANDER, en in zulk eene goede en eenvoudige zaak? Ook de hoofdzaak is voelbaar waar; het is dwaas, uitwendig te willen vereenigen; *die het booze uit zijn midden wegdoet*, behoort, hoe hij dan ook genoemd moge worden, tot de ware

Kerk. Jammer maar, dat in de Roomsche Kerk zoo vele en zoo groote beletselen zijn voor ware verdraagzaamheid en liefde! — Over het *argumentum a tuto*, waardoor wel eens een eenvoudig Protestant, in dezen verdraagzamen tijd, verleid wordt, loopt de Eerw. SANDER, dunkt ons, wat al te ligt en te los heen.

„ Wanneer alles, wat voor de betrachting van het „ Christelijke gebod der liefde hinderlijk is, wegvalt, „ dan wordt er in alle Kerkgenootschappen tot de ware „ Kerk van CHRISTUS teruggekeerd, middelerwijl een „ ieder in het zijne blijven kan." Dit beamen wij.

Maar, zal dan de Protestant niets, ter bevordering dezer goede zaak, bij zijne Roomschkatholijke medeburgers doen? Tegenschriften baten niet. Maar beschaving, verstandige en zedelijke verlichting? Ja, dit zijn de middelen; zoo verdwijnt de duisternis, en de zon der liefde moet doorbreken. Eindelijk beginnen de Roomsche Geestelijken dit te begrijpen: scholen sluiten, en al het volksonderwijs in handen brengen van Priester en Jezuit, is het eenige bolwerk. Of de volken het zullen lijden? —! Als een *aanhangsel* ontvangen wij nog de verklaringen van voorname Roomsche Geestelijken, tot betoog, dat de Roomschen in *Grootbrittanje*, zonder gevaar voor den Staat, in het bezit aller burgerlijke voorregten kunnen gelijk gesteld worden. *Fistula dulce canit*, *cet*.

Bijdragen tot verklaring van het Nieuwe Testament; getrokken uit oude en nieuwe berigten, betreffende de zeden en de gewoonten der Oostersche volken. Verzameld door G. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Midwolda. Iste Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1825. *In gr. 8vo, VIII en 330 bl. Bij Inteek. f 2-90.*

Het was ons regt aangenaam, te zien, dat de Eerw. CRAMER VON BAUMGARTEN *zijne* bijdragen tot verklaring van het N. V. heeft begonnen te geven, in

plaats van een vervolg op zijne *Duitsche Oosterlingen*. Hierdoor heeft hij, grootendeels, onze begeerte vervuld, bij de aankondiging van het laatste stuk der *Oosterlingen* geopenbaard. Hij heeft, echter, niet volkomen aan onzen wensch voldaan, daar hij zich aan de orde der bijbelplaatsen gebonden, en niet verkozen heeft, zijne ophelderingen naar den aard der zaken in te rigten, zoo als wij liever gezien hadden. Wij moeten intusschen bekennen, dat de wijze, door den Eerw. Schrijver gevolgd, de gemakkelijkste is, en dat een naar den aard der zaken geschikte vorm zeer veel moeijelijks heeft. Wij nemen dan het werk zoo als het is, en zijn bij het beoordeelen altijd indachtig, dat men eene zaak op verschillende wijze goed behandelen kan. Volgens die, in het onderhavig werk gevolgd, heeft zich deszelfs Schrijver van zijne taak, over 't geheel genomen, wèl gekweten, en steeds de waardigheid der H. schriften zeer gepast zoeken te handhaven. Dit zagen wij met zeer veel genoegen, en gevoelden tevens, dat dit werk, in onze dagen en voor jonge Predikanten, van groot nut zijn kan. Wanneer, b. v., een zoodanig Predikant voor de landlieden zijner gemeente het wonderwerk behandelt, hetwelk Matth. IX: 2-7 verhaald wordt, zouden velen zijner hoorders mogelijk geneigd zijn, ter vergrooting van het wonder, aan een zwaar bed te denken, dat door de pas genezenen, zonder eenige moeite, naar huis gedragen werd; dan, bl. 83 wordt te regt opgemerkt, dat de ligtheid der bedden in het Oosten dezelve zeer draagbaar maakt. — Sommige aanmerkingen zijn goed op zichzelve, offchoon zij geene betrekking hebben op de zeden en gewoonten der Oosterlingen. Zoodanig is, onder anderen, bl. 146, de aanmerking over de letterlijke vervulling van 's Heilands voorzegging, dat er van de stad Jeruzalem en derzelver Tempel niet één steen op den anderen zou gelaten worden, die niet zou worden afgebroken. Wij vermoeden, dat de Schrijver, deze en andere aanmerkingen ter opheldering en tot eer des Bijbels verzameld en opgeteekend hebbende, niet van zich verkrijgen kon, dezelve

bij den druk achterwege te laten; maar waarom op den titel of in de voorrede zulks dan niet met een enkel woord aangeduid?

Het geloof is uit het gehoor. Eene ernstige vermaning aan allen, die opregtelijk belang stellen in de verlossing van hunne zonden, door Jezus Christus, Gods Zoon. Door G. KUYPER, *rustend Leeraar bij de Gereformeerde Gemeente te Haarlem. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1826. *In gr. 8vo. 27 Bl. f* :-25.

Dit stukje doet den Eerw. KUYPER eere aan, en wij bidden, dat het aan 's mans waarlijk vrome bedoeling beantwoorde, door ter harte genomen te worden van hen, voor welken het eigenlijk is geschreven. Het moet eenvoudige en gemoedelijke menschen waarschuwen tegen de bezwaren, die, tegen bijna alle Leeraars in de Gereformeerde kerk ingebragt, ligtelijk wantrouwen en verdenking, en alzoo veronachtzaaming der openlijke Godsdienstoefening, te weeg zouden kunnen brengen. Het is regt geschikt tot dat doel. De Gereformeerde denkwijze komt overal uit, en dit hindert niemand; de stijl is zeer eenvoudig, en de voordragt ernstig, gemoedelijk, overtuigend. Die „*anerij*" ware, op bl. 16, 17, beter niet genoemd geweest. Do. KUYPER weet, dat dit geen goed doet, en althans niet noodig was. Zeer zachtmoedig oordeelt hij over hen, welke die bezwaren hebben ingebragt: maar, hoe veel wij ook toegeven, vromen ijver, gemoedelijke beginselen, belangstelling in het heil der gemeente, en goede trouw aan hen toe te kennen, bl. 13, die *op zulken toon* kwaad hebben gesticht, en dat in een' tijd, toen er wel wat anders behoefte was; beschuldigingen hebben ingebragt, te hevig, te groot, te sterk, en te strijdig met de ervaring, bl 10, — gaat niet aan; en dat te minder, als de redenering doorgaan moet, die bl. 18 aanvangt. Die zachte beoordee-

Digitized by Google

ling zal intusfchen der overtuiging te gereeder ingang moeten bezorgen. Het ftukje is te klein, om er meer over uit te weiden; maar wij herhalen onzen wensch, dat het kome waar het zijn moet, en waar het zoo nuttig zijn kan. Daar geve men het, en verfpreide het!

Ééne zaak, echter, meenen wij, dat in dit ftukje nog had kunnen vermeld worden. Het gehoor des woords wordt niet zoo zeer verzuimd, ten gevolge der bedoelde bezwaren; maar zij, die zich laten verontrusten en verleiden, vinden voedfel voor hunne bezwaren, en nemen dat ook gaarne tot zich, van fommige Leeraren in de Gereformeerde kerk, (ware het ook niet buiten dezelve!) en anderen worden veracht en veroordeeld. De oorzaak daarvan ligt niet alleen in der leeken waan en verkeerdheid, maar ook bij Predikanten, die aanleiding geven, dat hunne Ambtsbroeders in den roem van regtzinnigheid en vroomheid ver beneden een' onkundigen, waanwijzen en fchadelijken Oefeninghouder gefteld worden; en dit punt is hier, wat onvoorzigtig, — vergeten? neen, maar ontzien, zoude Recenfent meenen.

Christelijke Overdenkingen en Gebeden voor den afgezonderden en huisfelijken Godsdienst. Naar het Hoogduitsch van J. GLATZ. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1825. *In gr. 8vo. VIII en* 222 *bl. f* 1-60.

Dit boek is door E. eene vrije navolging van het Hoogduitfche geworden. Wij meenden in het Voorberigt de redenen daarvoor te zullen vinden; maar hij zegt: „daartoe was het *daar* de plaats niet." Wel denkende, dat wij ze dan nergens vinden zouden, doorliepen wij den inhoud des boeks, maar blijven nog vragen: waarom en waartoe verfcheen dit boek?

Men vindt hier 14 Overdenkingen. De noodigfte: *wat bidden zij*, mist men. De Gebeden, 78 in getal, zijn: *dagelijkfche*, d. i., behalve twee *morgen-* en *avondgebeden*, één *vóór* en één *na het eten*, een paar gebe-

Digitized by Google

den voor *elken dag der week*; voorts, gebeden *bij de viering van den openbaren Godsdienst* (beter, *betreffende* deze, want er is ook een gebed onder *vóór het kerkgaan* en een *als men thuis is gekomen*); eindelijk, gebeden *voor verschillende standen, jaren, omstandigheden, en betrekkingen des levens*, (b. v. ook voor *mistrouwden*; *vóór, op* en *na de reis*; om *goed weder*; gebed eens *blinden*, ezv.) Bij dit laatste is de belangrijke aanteekening gevoegd, dat het den *blinden* moet voorgelezen worden, en ook voor een' *doven* bruikbaar is.

Was nu aan Gebedenboeken zulk eene behoefte, dat daarin uit *Duitschland* voorziening moest geschieden? Er zijn er veel te veel, en buiten zoodanig een konde men het vooral wel stellen.

In verscheidene daarvan misten wij de bede om *Gods vergevende goedheid.* Mag die door eenen bidder nagelaten worden?

Achter een gebed *vóór het kerkgaan* staat een gebed *in de kerk.* Is dat, na het eerste, noodig? Zoude er dan niet nog een gebed in de kerk, eer men naar huis gaat, volgen moeten, dat we ook wel eens zagen? Is het één en ander niet strijdig met de deelneming aan hetgeen in de kerk gemeenschappelijk geschiedt? De vrome *Loosduinensche* Leeraar VAN EYK was van die meening, in deze vragen te kennen gegeven, niet vreemd. Recensent vergoedt zich de spijt, waarmede hij alweêr van een *Hoogduitsch* werk de onnoodige verschijning aankondigde, door de gelegenheid waar te nemen, om het gulden boeksken van VAN EYK, *Onderrigt omtrent het bidden*, te *Amsterdam*, bij SAAKES, in 1817 uitgegeven, tegenover hetzelve, aan te prijzen.

De geaardheid, onderkenning en genezing der Klierziekte, door C. W. HUFELAND. *Naar de derde en verbeterde uitgave vertaald door* H. S. HYMANS, *M. D., praktiserend Geneesheer te Rotterdam. Te*

Digitized by Google

Rotterdam, *bij* J. Hendrikſen. 1826. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 296 *bl.* *f* 3 - :

Onder de menigvuldige boeken van Duitſchen grond, op onzen Nederlandſchen bodem overgeplant, zijn er vele, aan welke de moeite eener vertaling, onzes achtens, ſlecht beſteed is. Maar, hoe men ook over derzelver waarde oordeele, geen kundig Geneesheer, die met HUFELAND's werk over de Klierziekte bekend is, zal hetzelve niet dubbel die moeite waardig keuren. Dit werk toch kan met regt als eene handleiding bij de behandeling dier even algemeene als moeijelijke kwaal worden aangemerkt. Het bevat bovenal eene volledige opgave en bepaling der zoo menigvuldige als verſchillende, tegen dezelve aangeprezene, in- en uitwendige geneesmiddelen, en vormt met de geleerde *Monographie* van KORTUM een goed geheel. De Heer HYMANS verdient dus den dank zijner met de Hoogduitſche taal onbekende Kunstbroeders, dat hij zijne krachten aan eene vertaling van dezen arbeid des algemeen geachten Schrijvers beproefd heeft, en wij bevelen dus aan de zoodanigen deze zijne vertaling aan. Jammer is het, dat de Heer HYMANS op vele plaatſen zoo getrouw aan het oorſpronkelijke is gebleven, dat menige uitdrukking voor den in de Hoogduitſche taal onervaren' lezer, voor wien deze uitgave zeker inzonderheid geſchiedde, niet dan bezwaarlijk verſtaan zal worden.

Verhandeling over Verbrandingen van allerlei aard, en het beste, eenvoudigſte en zekerſte middel, om die, in welken graad ook, ſpoedig en zonder pijn te genezen. Een werkje voor Geneesheeren, Heelmeesters en die zulks niet zijn; geſchreven door Dr. K. H. DZONDI, *Hoogleeraar der Genees- en Heelkunde, enz. op de Univerſiteit te Halle; en naar den tweeden zeer vermeerderden druk vertaald, en met nieuwe proefnemingen verrijkt, door* W. GORDE. *Tweede Neder-*

Digitized by Google

duitsche uitgave. Te Groningen, bij W. Wouters. 1826. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 158 *bl.* *f* 1-25.

Dit werkje heeft voornamelijk ten doel, het spoedig, aanhoudend en doelmatig gebruik van het koud water bij verbrandingen aan te prijzen. De Hoogleeraar DZONDI voerde daarover eenen pennestrijd met Dr. SAMUEL HAHNEMANN, den stichter van de leer der *Homoöpathie*, die deze geneeswijze, als met zijne grondstellingen onbestaanbaar, aantastte, welke strijd hier tevens is medegedeeld. De geneeswijze zelve wordt door waarnemingen en proeven, waaronder sommige door Prof. DZONDI, waarlijk met veel hardvochtigheids, op zichzelven genomen, bevestigd, en door eene theoretische verklaring over den aard of de natuur der verbranding, en de daardoor veroorzaakte ontsteking, nader toegelicht. Het voornaam oogmerk bij dezelve is, door het voorkomen van ontsteking, de schadelijke gevolgen der verbrandingen tegen te gaan, en dat wel door middel van de oogenblikkelijke aanwending der koude, waartoe het water het beste voertuig is. Eene koude van 17—12 graden REAUM. is tot dit oogmerk de geschiktste; eene grootere koude zou nadeelig zijn. Zoodra het water verwarmd wordt, moet het met versch en koud water worden afgewisseld, en dit van 3—24 uren en langer worden voortgezet, tot hitte en pijn niet meer terugkeeren.

Deze eenvoudige geneeswijze verdient door alle Kunstoefenaars, niet slechts bij geringen, maar ook bij hoogeren graad van verbranding, beproefd te worden. Zij moet echter, zal zij baten, aanstonds en met volharding worden gebezigd.

Leere der Scheikunde, bijzonder wat de eigenschappen en verhoudingen van de bestanddeelen der ligchamen betreft, aangemeten aan den tegenwoordigen toestand der wetenschappen in het electro-chemische tijdperk, door J. OVERDUIN, *Apotheker en Chemist te Breda*,

Digitized by Google

Lid van Vis unita fortior te Hoorn, en van meerdere Maatschappijen. *Te Breda*, *bij* F. P. Sterk. 1826. *In gr. 8vo. VII en 239 bl. f 2 - 50.* (*)

Deze lange titel kwam ons, om de vreemdheid, wel waardig voor, geheel overgeschreven te worden. In hoeverre hij aan den inhoud des werks zij *aangemeten*, zal uit een eenvoudig verslag van de orde der behandeling in dit werkje blijken. Wij geven dit te eerder, omdat de schrijver, die bijzonder veel van het alphabet schijnt te houden, er alleen een bladwijzer heeft bijgevoegd.

Het boek begint (behalve eene voorrede, waarop wij nader zullen terugkomen) met eene inleiding, waarin ons vooreerst, in 7 bladzijden, eene geschiedenis der Scheikunde met *enkele trekken ontvouwd* wordt. Het beste hieruit, is, met voorbeeldelooze onbeschaamdheid, uit MULDER'S *Handleiding* overgeschreven. De schrijver telt eveneens 5 tijdperken; het tegenwoordige is het *electro-chemische.* Dat de Heer OVERDUIN evenwel niet regt weet, wat hij met de woorden *electro-chemisch* aanduidt, blijkt uit de onbepaalde bewoordingen, waarin hij spreekt. Wij vragen het in goeden ernst: wat beteekent toch het volgend zamenraapsel van *verba et voces*? „Ondertusschen, schoon dit tijdperk nog geheel zijne bestemming niet bereikt heeft, zijn toch sommigen overtuigd geworden, dat de kennis van de bewerking der, als ik mij zoo mag uitdrukken, *Dynamico-physische krachten*, *Electriciteit*, *Galvanismus*, *Magnetismus* (waarom ook deze laatste niet, daar allen waarschijnlijk wijzigingen zijn van dezelfde stof?) met de toepassing daarvan op onze wetenschap het kenmerkende van dit tijdperk uitmaken." Bl. 6, 7. Wat is *bewerking* van krachten; wat zijn *Dynamico-physische krachten*? Weet de schrijver niet, wat *dynamisch* beteekent? Het is als zeide hij, *krachtig*

(*) *Rec.* neemt deze gelegenheid waar, om op te merken, dat hij in de beoordeeling van een vroeger stukje van denzelfden schrijver eene schrijffeil heeft begaan. *Letteroeff.* 1825, No. XV, bl. 640, reg. 17, *grondstof*, lees *vuur*.

Digitized by Google

natuurkundige krachten; dit is wel te regt *vis unita fortior!* Daarna gaat de schrijver over, om ons de nuttigheid der Scheikunde aan te toonen, en bezigt noodelooze bewijzen bij eene niet twijfelachtige zaak. Na deze inleiding gaan wij, weltoegerust, tot het werk zelve over.

Het vangt aan met.... de *nederploffing* (*), hoewel later eerst over de *oplossing* wordt gesproken; en oorspronkelijkheid schijnt men dus aan dit werk, wat de orde betreft, niet te kunnen weigeren. Doch al verder, bl. 22, *over de aetherische of vlugge oliën*; bl. 26, *vette oliën*; bl. 30, *de luchtvormige veerkrachtige ligchamen* (deze worden alphabetisch opgeteld en beschreven, en zoo komt het *zuurstofgaz* het *laatste* aan de beurt); bl. 44—48, *Alkohol*, tafels daartoe betrekkelijk; bl. 49, *over de Aethers* (wederom alphabetisch); bl. 56, 57, *over het water* (tabellen); bl. 58, *over de zuren met eene niet ontleedde grondstof* (alphabetisch); bl. 87, *zuren met eene dubbele grondstof* (alphabetisch); bl. 98, *dierenzuren* (eveneens); bl. 109, *over de Alkaliën*; bl. 117, *over de Alkaloïden*; bl. 129, *over de aarden*; bl. 135, *eigenaardige stoffen*; bl. 149, *over de enkelvoudige ligchamen buiten de metalen*; bl. 192, *over de tezamenstelling der Sulphureta*; bl. 194 tot het einde, *over de zouten* (tafels, daartoe betrekkelijk). Welk eene verwarring! Hoe zou de Heer OVERDUIN ooit anders hebben kunnen schrijven, zoo hij met opzet alle geregelde volgorde had willen vermijden?

In een leerboek, gelijk dit er een wezen moet, is, behalve de orde, ook *duidelijkheid* eene hoofdvereischte. Maar die kan zonder orde niet bestaan, en is daarenboven het eigendom van onzen schrijver niet. *Volledigheid* zou men hier mede te vergeefs zoeken. Reeds de enkele opgave van de bladzijden, waarin elk onderwerp behan-

(*) Dat men, (zie bl. 20) in den natuurkundigen zin, ook de vorming der dieren in de baarmoeder tot de nederploffingen brengen kan, is zeker ook eene leer uit OVERDUIN's *electro-chemisch* tijdperk.

deld wordt, bewijst zulks. De schrijver zal zeker ook niet van ons verlangen, dat wij hem dit met voorbeelden staven. Wij gingen ligt de perken eener Recensie geheel te buiten. Met moeite onthouden wij ons van staaltjes van des schrijvers onnaauwkeurigheid. Zoo lezen wij b. v., *dat de zuurstofstucht door de galvanische Electriciteit kan worden ontleed*, bl. 43. De Heer OVERDUIN zal misschien wel eens gehoord of gelezen hebben, dat de zuurstof altijd aan de positive pool wordt afgescheiden, waarop de ontleding van het water en van de Alkaliën door middel van het Galvanismus berust. Maar wij willen zoo veel papier aan dit boeksken niet besteden, en hadden het liefst stilzwijgend voorbijgegaan. Doch wij konden het om de voorrede niet. De Heer SWAAN, Rector en Lector te *Hoorn*, heeft, namelijk, dit werkje in dezelve aan ons publiek aanbevolen, en spreekt daar van eene zeer partijdige Recensie over een vroeger stukje van den Heer OVERDUIN. Wij weten niet, welke bedoeld wordt; de onze was zeker onpartijdig, want wij kenden, en kennen nu ook nog, den schrijver volstrekt niet persoonlijk. Maar wij herinneren ons wel, dat eene Recensie in den *Letterbode* (zoo wij ons niet vergissen, van een' allezins bevoegden regter) nog sterker afkeurend en niet zachter dan de onze was. Nu meenden wij evenwel aan het publiek te veel achting schuldig te zijn, om niet rond en onbewimpeld, gelijk het past, voor ons gevoelen uit te komen, en den Heer OVERDUIN (zijn roem moge zich dan, zoo als de Heer SWAAN zegt, in het scheikundige vak, zoo door de ontdekking der *Elaïne*, welke wij echter nog altijd meenen aan CHEVREUL toe te behooren, als van eenige Alkaloïden, verspreid hebben) voor volstrekt ongeschikt te oordeelen, om als schrijver in een wetenschappelijk geschrift op te treden; hem het lot voorspellende, dat zijn werk gaan zal

... in vicum vendentem thus et odores
Et piper et quidquid chartis amicitur ineptis.

Digitized by Google

Specimen Med. de Artemisia vulgari, quam publ. exam. submittit D. F. VAN DER PANT, Ultraj. 1826. 8vo.

Daar deze verhandeling weinige maanden na die van den Heer DE VRIES REILINGH verscheen, vreesden wij weinig nieuws over dit onderwerp te zullen vernemen; wij vonden ons echter aangenaam verrast door eene geheel oorspronkelijke scheikundige ontbinding, welke, hoewel zij, na de onlangs opgegevene van BRETZ en ELLISON, niet geheel ontbrak, echter een nader onderzoek van de in onze streken groeijende plant behoefde, en door het verschil der uitkomsten genoeg doet zien, dat dit onderzoek niet overbodig was. Alleen hopen wij, dat de Heer VAN DER PANT, bij eene nadere ontleding, waarmede hij ons, tot bevestiging van het door hem aangewezen loogzout, vleit, de eigenschap van dit beginsel zal ontwikkelen, en de hoeveelheid der overige bestanddeelen nader zal bepalen; de alhier p. 48 opgegevene zijn: vlugge olie, bruine harst, plantenvet, was, gom, plantenslijm, extractiefstof, looistof, suiker, lijm, planten-eiwit, houtachtig beginsel, kleurgevend ligchaam, wijnsteenzuur, zwavelzuur, zoutzuur, aluinaarde, talkaarde, kalk, potasch, keiaarde, ijzer, een nog onbekend beginsel, dat waarschijnlijk de grondstof van het loogzout uitmaakt.

Behalve deze belangrijke ontleding, geeft ons de Schrijver een twaalftal naauwkeurige waarnemingen, die, zoo niet even gelukkig in uitkomst, echter alle voor de werkzaamheid van dit middel in periodieke zenuwaandoeningen zoodanig pleiten, dat wij de vruchtelooze aanwending, welke wij bij herhaling ondervonden, alleen aan zorgelooze inzameling en bereiding zouden toeschrijven, ware het niet, dat de Schrijver, met ons, het werkend beginsel dezes wortels in de vaste bestanddeelen zocht, en hij zelf de wortels in April inzamelde, waartoe anders het begin van October bepaald wordt.

Voegen wij nu bij het opgegevene, dat de Schrijver

Digitized by Google

de geschiedenis van de plant naauwkeurig verhaalt, terwijl duidelijkheid en zuiverheid van taal en een schoone druk deze verhandeling versieren, dan blijkt het, dat dezelve zich door oorspronkelijkheid zoo wel, als volledigheid, van andere Akademische schriften onderscheidt, en hare waarde zal behouden, zoo lang de Bijvoet eenen roem zal handhaven, die vroeger aan het brandijzer, aan de valeriaan en aan de oranjebladen is te beurt gevallen, maar welken zelfs het gezag van beroemde namen niet heeft kunnen doen stand houden.

Daar wij in deze verhandeling, p. 3 en 11, even als in die van den Heer DE VRIES, den naam van *St. Jans-kruid* voor *St. Jans-Gordel*, dien van J. DECRERS in plaats van F. DECKERS vonden, kunnen wij deze onnaauwkeurigheden, niet als schrijffouten opgeven.

Het Leven, de Gevoelens en Lotgevallen van WILLIAM PENN, *beroemd Kwaker, en Stichter van Pennsylvaniën; uit echte bronnen verzameld, door* H. VAN LIL, *Predikant te Schalkwijk en het Goy, (later te Maasdam.) II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1820 *en* 1825. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 710 *Bl. f* 5 - 50.

Schoon het eerste deel van dit werk in 1820, het tweede vijf jaren later in het licht verscheen, hebben wij met onze aankondiging uitstel genomen tot de voltrekking der uitgave, en zullen nu van het geheel aan onze Lezers in ééns verslag doen. Liever zelfs wenschten wij, dat, in stede van het uitvoerige stuk, welk voor ons ligt, eene bondige, maar door dezen of genen welsprekenden Redenaar keurig uitgevoerde *Lofrede* ons aan den voortreffelijken WILLIAM PENN en diens uitstekende verdiensten had herinnerd. Even weinig toch als omtrent den menschlievenden HOWARD, laat zich terstond gevoelen, zou het aan stoffe ontbreken, om den invloed van

dat Christelijk beginsel op PENN met eene warme geestdrift te schetsen, of om een tafereel op te hangen van het leven diens waarlijk grooten mans, wiens stille en nederige deugd met herhaalde vervolging, wreede miskenning en bitteren laster te worstelen had, maar ook wiens vroomheid en godsvrucht den zoeten wellust ondervinden mogt, van in een ander Werelddeel Geloofsgenooten te veiligen, aldaar eene nieuwe Maatschappij aan te leggen, een geheel Volk door eene wijze en Christelijke Wetgeving gelukkig te helpen maken, en ter beschaving van wilde *Amerikaansche* Natiën daarenboven het allereerste weldadig voorbeeld te hebben daargesteld.

Inderdaad, terwijl wij, te midden der woelingen van het *Jesuitismus* en *Despotismus* elders in *Europa*, het zeldzame voorregt genieten van ons te mogen verblijden, in *Neêrlands* Koning eenen Vorst te bezitten, die even eens als PENN, godsdienstige en burgerlijke Vrijheid op hoogen prijs stelt en handhaaft, baart het bij ons opmerking, dat, onder onze Dichters of Redenaars, niemand den onsterfelijken roem alsnog verbreid heeft des waardigen mans, wiens meest voortreffelijke verdiensten als 't ware van den Troon op *Nederland* afstralen, ja wiens naam in dankbare geheugenis blijven zal, wanneer een FILIPS II, een CROMWELL, een NAPOLEON vergeten zullen zijn in latere eeuwen.

Men verschoone dezen uitstap, of, zoo men wil, vervoering. Zij getuige van onze hoogachting en hulde aan de nagedachtenis van hem, wiens *Leven*, *Gevoelens* en *Lotgevallen* wij hier geboekt vinden in een tweetal deelen. Zij waarborge ons tevens tegen alle onregtmatige verdenking, alsof wij, de uitvoerigheid van dit werk afkeurende, en over hetzelve eene en andere aanmerking voordragende, niet doordrongen waren van eerbied en de meeste belangstelling in hem, die het onderwerp is van dit geschrift.

Eene Levensgeschiedenis van PENN, vóór ruim honderd jaren in het naburig *Engeland* afgetreden van deze wereld, en reeds bekend en hoogelijk vermaard geworden

bij onze voorzaten in de verloopene eeuwe, was, zoo wij meenen, geene behoefte meer voor het beschaafd en geletterd *Nederland*. Eene breede voordragt, met name van de godsdienstige gevoelens des Kwakers, die een sieraad geweest is bij zijne gezindte en van zijne eeuw, was, wij erkennen zulks, wel een vereischte bij den *vorm*, dien men aan dit opstel geven wilde, maar zal toch, vreezen wij, thans aan sommigen minder behagen. Ook bedriegen wij ons zeer, of men zal, in deze boekdeelen, hier veel duisters, daar menigerlei herhaling aantreffen van hetgene PENN, op verschillende tijden en omstandigheden, nagenoeg in een' en denzelfden geest, of *mystieken* zin, geschreven heeft. Trouwens, waarom die nagenoeg onder ons vergetene stellingen en overdrevene begrippen der Kwakers alzoo op nieuw ter bane gebragt? daar *Nederland* wel het Christelijke der beginselen en de opregte deugd in den Stichter van *Pennsylvanien* hoogschat, maar tevens 's mans dwalingen en zonderlinge misvattingen, wegens het waarachtige licht en de woorden des heils, voorlang heeft leeren kennen en daartegen gewaarschuwd is. Dan, hoe het hiermede zijn moge, en hoedanigen opgang dit geschrift maken zal in ons Vaderland, blijve der ondervinding aanbevolen. Wij vermeenen slechts daartegen minbedachte Lezers te moeten waarschuwen, dat zij niet door de schoonheid en uitnemendheid van het voorbeeld, of door de voortreffelijkheid des harten en der zedeleere van PENN, zich verleiden laten tot het besluit, dat hij, die waarheid minde, ook immer waarheid vond, of in het toetsen derzelve steeds meer aan de uitspraak van gezond verstand, dan wel van een verbijsterd oordeel gehoor gaf, en altoos vrij te pleiten is van een vermeend licht aangezien te hebben voor den helderen glans des Evangelies.

Voor het overige, en in weerwil van de geopperde bedenkingen, zijn wij verre af, van aan dit werk en den arbeid van den Eerw. VAN LIL deszelfs verdienste en onzen dank te ontzeggen. Aan volledigheid van narigten ontbreekt het in dezen voorzeker niet; en wij stem-

Digitized by Google

men volmondig toe, dat hier een aantal keurige plaatsen en gezegden voorkomt uit de oorspronkelijke opstellen en schriften van PENN, elders, voor het minst in onze moedersprake, te vergeefs gezocht. Aan zulken alzoo, wien het aan andere hulpmiddelen ontbreekt, moge dit werk dien grooten man leeren kennen in zijne denkwijze, lotgevallen en handelingen. Dit lost ons tevens de woorden van den titel op, die wij eerst met bevreemding lazen: *uit echte bronnen verzameld*, en waarmede gewis de Eerw. VAN LIL niet bedoeld heeft, den waan in te boezemen, als wierd door hem een oorspronkelijk werk geleverd. Zonderling, echter, blijft ons het duister, door onzen Landgenoot verspreid over zijne bewerking van het boek. In het Iste deel bewaart hij, gelijk uit de Voorrede schijnt te blijken, eenigzins met opzet, dat geheim; en verre in het IIde, op bl. 322, 379 en 425, vinden wij eerst eenen wenk, dat *veel* ontleend is geworden uit *the Memoirs of the Life of* W. PENN, door CLARKSON. Wij hebben intusschen dit nieuwere of herdrukte *Engelsche* werk niet ter hand, om te beslissen, in hoeverre het onze voor eene vertaling van die *Gedenkschriften* van CLARKSON te houden zij, of waar zijn Eerw. uit andere en, gelijk wij vertrouwen, *echte* bronnen geput hebbe. Of men al verder de *lijst der gedrukte werken* van PENN, waarop D. I, bl. 92, en elders, gewezen wordt, bij nader beraad, dan wel onbedachtelijk, heeft achterwege gelaten, is blijkbaar van minder aanbelang, maar voor ons even raadselachtig. Wij vinden nogtans in dit boek, en ook bij CHAUFEPIÉ (*), vele doorslaande bewijzen, hoe onvermoeid en tot zijn einde toe die groote en verdraagzame Christen met alle bescheidenheid werkzaam was in het verdedigen en voordragen van zijne godsdienstige gevoelens, in het bepleiten van de zaak zijner vervolgde Gezindte, gelijk mede in het ontwerpen van wetten en verordeningen voor *Pennsylvaniën*, die nog tot een' voornamen grondslag

(*) *Supplément au Dictionnaire de* BAYLE, Tom. III, Art. PENN.

dienen van het staatsgebouw en de zeden in het *Noord-Amerikaansch* gewest, naar zijnen naam genoemd.

Wij willen de pen niet nederleggen, zonder uit dit werk, ter aanduiding der beminnelijke gezindheid van PENN, eene enkele hem vereerende plaats over te nemen. Bezwaarlijk viel het ons, daar zoo vele verhevene trekken door ons waren opgemerkt, uit dezelve eene keuze te doen. Men vergenoege zich met dit gedeelte, overgenomen uit eenen brief van den beroemden Kwaker: (D. II, bl. 186 enz.) „Laat ons niet denken, dat de Godsdienst een twistziek iets is, of dat CHRISTUS gekomen is, alleen om ons tot goede rederwisters te maken, daar Hij bijzonder hiertoe is verschenen, opdat wij goede belevers zouden zijn van het goede, dat Hij ons leerde. Opregtheid voorwaar is meer waardig, dan groote bevatting en doorzigt; liefde is het, die, in den Christelijken Godsdienst, met regt den boventoon slaat, en gelukkig zoude ons Christendom altijd wezen, indien daar, waar de eenheid van gevoelens eindigt, de liefde Gods begon; terwijl nu, integendeel, de opschorting dier eenheid in denkwijze door haat en kwaadsprekendheid meestal gevolgd wordt. Juist deze liefde, geloof ik zeker, is het redmiddel, dat God voor ons bedacht heeft, om deze onze verschillen te matigen, en dezelven, voor de maatschappij, het minste schadelijk te maken: reden, waarom ik betuige, dat ik de andersdenkenden niet te vuur en te zwaard vervolgen kan. Onze oneenigheid ligt in ons vermoeden of geloof van eenige zaken; en, had nu de algemeene vijand van het menschdom geene magt over onze aandoeningen en driften, dan zoude dat onderling ongenoegen niet bevonden worden, voor de liefde en den vrede, in onze burgerlijke maatschappij, zulk een kanker te wezen, als dat nu waarlijk is. De man toch, die zijne verschillen met den naasten, omtrent de dingen van een ander leven, de grenzen laat overschrijden, welke de redelijkheid voorschrijft, is, juist wegens dit zijn gevoelen, al is dat dan ook het verkieslijkst, de slechtste van beiden. Men geeft er inderdaad,

Digitized by Google

onder de Christenen, te weinig acht op, dat men de waarheid kan bezitten in onregtvaardigheid, dat men regtzinnig wezen kan, zonder echter te weten, door welk eenen geest men gedreven wordt. Zoo was het eens met de Apostelen van onzen Heer: zij geloofden in Hem, maar lieten daarbij eenen verkeerden ijver den meester spelen over hun verstand; en deze hunne onverantwoordelijke verbittering werkte de groote bedoeling tegen, waartoe de Zaligmaker gekomen was, de liefde namelijk. De menschen kunnen, om de zaak van God, tegen elkander verbitterd zijn, ja wel eens elkander vermoorden, CHRISTUS heeft dat gezegd, en veel te velen hebben dat gedaan. Maar welke Christenen moeten toch zoodanige lieden zijn, die haat kunnen oefenen in den naam van Hem, die ons bidt, dat wij elkander zullen liefhebben; en den naasten berooven van het leven, voor de zaak van Hem, die den doodslag verbiedt, en de liefde, zelfs tot onze vijanden, wil uitgestrekt hebben!"

Wanneer wij, D. I bl. 153, van een *Presbyteriaansch* Leeraar in *Nederland* gewaagd vinden, en aldaar, op bl. 159, GALENUS ABRAHAMS de vader der *Sociniaansche* Doopsgezinden genoemd wordt, dan weten wij niet, waaraan vooral die laatste, welligt *gezochte*, vergissing zij toe te schrijven, maar achten dezelve der kritiek onwaardig. — Behalve het uitvoeriger in dit veelbevattend werk, heeft men een kort en keurig overzigt van het *leven*, de *gevoelens* en *lotgevallen* van PENN bij CHAUFEPIÉ, ter aangehaalde plaatse.

De Zedekunde op de Staatkunde toegepast, om tot inleiding te dienen voor de Fransche Zeden in de XIXde Eeuw; door E. JOUY, *Lid van het Instituut. Met het Afbeeldsel van den Schrijver. II Deelen. Uit het Fransch vertaald, door Mr.* J. TEN BRINK, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1823. *In gr. 8vo. Te zamen XXXIV en 584 bl. f 6 - :*

Digitized by Google

De Grondslagen der Maatschappij, of, naar den Franschen Titel, de Zedekunde op de Staatkunde toegepast; door JOSEPH DROZ, *Lid van de Fransche Akademie. Vertaald door* P. DE HAAN, PZ. *Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1826. *In gr. 8vo. 245 Bl. f 2-:*

Geen tijd was wel zoo vruchtbaar in staatkundige geschriften als de onze, wanneer men eene halve Eeuw terugrekent. Immers zelfs de ontknooping van het groote Treurspel der *Fransche* Omwenteling heeft den vloed van geschriften over de beste Regering en Regeringsvorm niet gestelpt. Nu, na de uitkomst, meenen velen daarover eerst te kunnen oordeelen; de Staatkunde wordt nu in verband gebragt met de Staatshuishoudkunde, met den Godsdienst, en ook somtijds met de Zedekunde. *Frankrijk* vooral is rijk aan geschriften van dien aard, waarin de vraagstukken, op dit onderwerp betrekkelijk, doorgaans in verband met de *personen* van het Bestuur in dat Rijk beschouwd worden: en, daar de Schrijvers meestal tot eene der aldaar bestaande partijen behooren en zich bijkans niet dan tot *Frankrijk* bepalen, zoo is het moeijelijk voor hen, dien kalmen, onzijdigen blik op het geheel der wetenschap te werpen, dezelve zoo *historisch*, zoo wereldburgerlijk te beschouwen, als b. v. onze BAKKER gedaan heeft, wiens werk wij onlangs beschouwden (*). De titel van het eerste der aan het hoofd dezes genoemde werken was echter veelbelovend. *De Zedekunde op de Staatkunde toegepast* — eene groote, schoone, maar moeijelijke onderneming! Reeds vóór eenigen tijd zette Recensent zich aan het lezen van dit werk, doch leide, daar hij zijne verwachting niet bevredigd vond, telkens het boek uit de handen, tot zich eene gelegenheid zou opdoen, om dit werk te verbinden met een ander van gelijken aard, en dus meer en liever een *geheel* te leveren, dan het onderwerp, door gedurige vermelding van gelijksoortige werken, te versnipperen. De verschijning van het boek van DROZ, in het *Fransch* onder denzelfden titel verschenen, biedt hem die gelegenheid aan.

Niet zonder een gunstig vooroordeel, zoo als gezegd is, vatte Recensent het werk van JOUY op, zoo wel wegens den titel, als wegens den niet onbekenden naam des Schrijvers, vermaard door vele geestige tafereelen der hedendaag-

(*) *Letteroeff.* 1826. bl. 469—475.

Digitized by Google

ſche zeden in *Frankrijk*, en ook vooral uit hoofde van den naam des Vertalers, bij ons zoo gunſtig bekend, als gelukkig overbrenger van XENOPHON, SALLUSTIUS en eenige ſtukken van PLATO en CICERO. Dan, ſpoedig ontdekte hij, dat *hier* niets was, dat naar SALLUSTIUS, XENOPHON, PLATO of CICERO zweemde. De Schrijver wil een *Utopia* ſchilderen, een' ſtaat, waarin de regtvaardigheid, de zedelijkheid alleen zullen regeren, waar de oorlog verbannen is, alle ſtaatsdienaars eerlijk en wijs moeten zijn; doch hij heeft bijkans alleen het oog op *Frankrijk*, en hij kruidt zijne twee boekdeelen met een aantal bitterheden, bepaaldelijk tegen de thans regerende Ministers en plaats hebbende Regtbanken, die dezen gewis niet verbeteren, maar integendeel in 't harnas zullen jagen.

DROZ ſlaat eenen geheel anderen weg in. Hij beſtrijdt de gedurige prediking der *Regten van den Mensch*, die de *Franſche* Omwenteling heeft voortgebragt, en wil daarvoor die der *Pligten van den Mensch* in de plaats geſteld hebben. *Hij* wendt zich tot *allen*, tot onderdanen zoo wel als tot Regenten, tot Staatsdienaars niet minder dan tot beſtuurden, om hun *gematigdheid*, *ontzag voor gevestigde Regeringen en afkeer van omwentelingen*, doch ook niet minder *eerbied voor de regten en vrijheden der Volken*, *noodzakelijkheid van algemeene volksverlichting*, *en tegenzin voor onverdraagzaamheid en huichelarij* in te boezemen. Kortom, hij gaat tusſchen de uiterſten midden door, en houdt gedurig den toeſtand der Maatſchappij, zoo als die is, in het oog. Het kleine boekje van DROZ heeft kans, veel nut te ſtichten, en vele weldenkenden van beide partijen nader bij elkander te brengen; dat van JOUY zal aan vele oude *Buonapartisten*, die zich thans onder den *liberalen* mantel verſchuilen, beter behagen, maar weinig of geene verbetering ſtichten, en andersdenkenden ſlechts verbitteren.

Daarenboven heeft eene gezette lezing van JOUY ons doen ſtooten op eene menigte onnaauwkeurigheden, geſchiedkundige misſlagen, gewaagde ſtellingen, en ſtrijdigheden met zichzelven, met zijn ſtelſel, en met de waarachtige belangen der Maatſchappij, die den kundigen en weldenkenden Vertaler tot de onaangename taak gedwongen hebben, zijn origineel zeer dikwijls tegen te ſpreken; doch (zekerlijk om het werk niet te zeer te doen uitdijen) heeft hij zich meerendeels ſlechts met de aanſtipping dier onjuistheden of verkeerdheden

vergenoegd, zonder in eene wederlegging te kunnen treden. Bij de geringe waarde des werks, heeft deszelfs vertaling door zulk eenen man — wij ontveinzen het niet — ons verwonderd; doch de Hoogleeraar zegt in de Voorrede, dat hij zich daartoe verledigd heeft, om zeker tegengif tegen de leer der blinde gehoorzaamheid van de tegenwoordige Apostelen der duisternis te leveren. Wij zouden hierop kunnen antwoorden: *Non tali auxilio, non defensoribus istis etc.* .... Doch de lezer moge zelf oordeelen.

De staatkundige Schrijvers vóór den Heer DE JOUY, *Lid van het Instituut*, en Schrijver der *Hermites* enz., een PLATO, ARISTOTELES, THOMAS MORUS, BODINUS, DE GROOT en PUFFENDORF, hebben allen slechts „het licht in de hoeken en gangen van den Tempel der „Staat- en Zedekunde gebragt; *hij* zal die verspreide stralen „in één brandpunt verzamelen, zijne fakkel onder het ge„welf en in het heiligdom plaatsen, vanwaar alleen het licht „zich tot de Afgodsbeelden (de Vorsten? of de Ministers?) „zal kunnen uitstrekken, en de begoochelingen, die dezel„ve omringen, kunnen doen verdwijnen." (Inleid. bl. XVIII.) *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?* Wat hij leveren zal? Eene menigte magtspreuken en *loci communes* over de Zedekunde, den Godsdienst, de maatschappelijke inrigting, de Staatkunde, de Ministers, het Volkenregt, den Oorlog, de inwendige Staatkunde, de Wetten, de Regters en Regtbanken, de openbare inrigtingen, de Belastingen, de Letterkunde, Wijsbegeerte, staatkundige welsprekendheid, de opvoeding en het onderwijs, den zedelijken toestand van de onderscheidene klassen der Maatschappij, en den invloed der Vrouwen. Zoo wij alle de plaatsen, waarop wij bedenkingen hebben, den lezer wilden mededeelen, zouden wij de palen eener Recensie verre te buiten gaan, en onze lezers vermoeijen, in plaats van nut en genoegen verschaffen. Wij merken dus slechts over 't algemeen aan, dat de geest der *Fransche* Filozofen van de achttiende Eeuw, vooral van VOLTAIRE, die door den Schrijver als een *ideaal* van volkomenheid wordt opgevijzeld, hier allerwegen heerscht; dat men, ja, somtijds nog al lofspraken geeft aan het Evangelie, maar toch niet meer dan als orgaan van eenen Natuurlijken Godsdienst. Wonderen bestaan er niet, en hebben er nooit bestaan; want *de vaders, de voorouders hebben ze gezien, het levende geslacht is er nooit getuige van.* (Iste D. bl. 25.) De

onderdanen van DAVID vallen als *slagtoffers van zijne echtbreuk en moord*; en dit is een *leerstuk*, *strijdig met rede en zedekunde*, bl. 23. (Al dacht men hier aan ABSALOM'S opstand, die echter in geen verband stond met DAVID'S misdaad, zoo hebben diens aanhangers toch in allen gevalle slechts *hunnen* opstand geboet.) Men moet niet bidden; men mag echter wel danken, (bl. 31.) De *hoofdsom der menschelijke wijsheid* is deze regel van VOLTAIRE:

Bestond er al geen God, men moest Hem doen bestaan.

(Eigenlijk *uitvinden*, volgens het *Fransch*. Een regel, die aan het schromelijkste misbruik, alsof de Godsdienst slechts eene uitvinding der Staatkunde is, gereedelijk vat geeft.) *Er zijn geene sekten in de Zedekunde*; (zoo ver is dit *Lid van het Instituut* in de Geschiedenis der Wijsbegeerte) *want alle de voorstellen der Zedekunde zijn over de geheele aarde even waar, even onbetwistbaar*, bl. 35. (*Videatur* de kinder- en slavenmoord te *Sparta*, de slavernij in de geheele oude wereld, die geen Wijsgeer onbillijk vond, de ontucht, en zoo vele andere misdaden, bij onderscheidene Volken gewettigd, enz.) KONRADIJN was de *neef* van Keizer FREDERIK II, (bl. 55.) De rede voltooit de overwinning van *Amerika*; in *Europa* onttrekken *Holland* en *Engeland* zich aan dezelve; doch zij vestigt zich in *Spanje* en *Portugal*, (bl. 64.) De Vertaler zoekt dezen onzin een weinig te plooijen, door de volgende uitlegging: *Holland* en *Engeland* hebben nog *Koloniën*. Maar zochten *Spanje* en *Portugal* die onder het *Constitutioneel* bewind (dat de Schrijver bedoelt) ook niet met alle kracht te behouden, en verloren zij die gedeeltelijk niet zelfs door eigene hardnekkigheid, in plaats van die, *volgens de rede*, te laten varen? Dit kan dus de zin niet zijn; maar JOUY bedoelt zekerlijk, dat *Holland* en *Engeland* niet vrij genoeg zijn, omdat aldaar een Monarch met eene *Aristokratische* Kamer het evenwigt houdt tegen het *Demokratisch* beginsel. Dat JOUY *Holland* niet kent, vergeven wij hem; dit is het geval zelfs met minder oppervlakkige Schrijvers; maar het is eenzijdig en bekrompen, gedurig de pijlen van volkshaat, dien *hij* althans, volgens zijn stelsel, niet koesteren mag, uit te schieten op *Engeland*, hetwelk aan *Europa* immers het model der *Constitutionele Monarchijën* heeft gegeven. Eene vrijheid, zoo als *Holland* en *Engeland* die genieten, weegt duizendmaal de hersenbeelden van den *Heremiet*

Digitized by Google

op. En dit manneken met zijne *Fransche* oppervlakkigheid durft onzen DE GROOT, durft PUFFENDORF in éénen adem met HOBBES en MACHIAVEL noemen, en zeggen, *dat hun wetboek aan de Regeringen de middelen leert, om de Volken te bedriegen, in slavernij te brengen en te verpletteren* (bl. 96.) *Zijne aanhalingen* (die van DE GROOT) *gaan het belagchelijke te buiten*, (zijn meer dan belagchelijk) bl. 98. *De onbeschaamdheid, waarmede hij zijne leer voordraagt, is geschikt, om het afgrijzen daarvoor te verdubbelen*, (bl. 102.) Hoe was het mogelijk, dat Prof. TEN BRINK, dit lezende, het boek niet met verontwaardiging ter zijde leide, in plaats van het ons mede te deelen? — De eerlijke Heer JOUY, die zoo zeer voor regtvaardigheid pleit, vindt het echter *zeer oneerlijk, zeer tegen de goede trouw strijdig*, dat men in 1814 (1815) aan *Frankrijk* eenige geroofde Provinciën wilde afnemen, en vindt het van *Engeland* toch *een weinig eerlijker*, dat het de anderen *slechts eenige steden* wilde laten nemen; eene daad van domme grootmoedigheid of kinderachtige vrees, die de Mogendheden zich lang zullen beklagen. Maar neen! volgens JOUY mag een *Franschman*, een soldaat van BUONAPARTE alles doen, wat hij verkiest. Op de lange lijst der onregtvaardigheden, die hij bij verscheidene gelegenheden opnoemt, komt de landroof, komen de afpersingen, knevelarijen en mishandelingen der knechten van dien Despoot niet of naauwelijks in aanmerking. Een NEY mag op het schandelijkst zijn woord breken; wie hem straft, is een onverlaat, (bl. 289.) En toch zegt de man, die zoo denkt en zoo schrijft, op bl. 144: *Men heeft veel geschreven over een voorgewend regt des oorlogs, over een voorgewend regt van overwinning, alsof moord en diefstal eenig Regt konden gronden, of ooit eene wettige aanspraak geven.* Op bl. 148 zinspeelt de Schrijver op de, zekerlijk hoogstberispelijke, bedreiging der landing bij *Cadix* door de *Engelschen* in 1800, terwijl aldaar de pest heerschte, *eene bedreiging, die echter niet tot stand is gekomen, daar de* Engelschen *tegenbevel gaven*, en hangt deswege het afgrijsselijk tafereel eener *gebombardeerde* stad op, waar geneesheer en zieke op hetzelfde oogenblik, onder hetzelfde dak, verpletterd werden; *een tafereel, dat nooit bestaan heeft* (*).

(*) Zie het uitmuntend en waarheidlievend *Précis des Evénemens militaires*, (*Campagne de* 1800, T. II, p. 199) door

Om deze reden zegt JOUY, dat een Godönteerend *egoïsmus Engeland* afgescheiden houdt van de groote *Europasche vereeniging*, stelt het met *Turkije* gelijk, en voorspelt deszelfs val binnen eenige jaren. Mogt hij toch slechts aan de gruwelen zijner landgenooten te *Untervalden*, te *Lubeck*, *Regensburg*, *Madrid*, *Moskou* en *Woerden* denken! Om nu niet eens van LODEWIJK XIV te spreken, wiens nagedachtenis onze Schrijver (bl. 177) zelf niet verdedigen wil. Doch NAPOLEON mag niemand te na komen. Toen de Bondgenooten aan de vijanden van *Frankrijk* den doortogt over hun grondgebied toestonden, (bedoelt hij *Oostenrijk* in 1813? of de *Zwitsers*?) handelden zij even als een gezonde, *die den brand stak in de werkplaats van eenen zieken mededinger*, *en hem zelve den doodsteek gaf*. O, die arme zieke bloed! wat kwam die ziekte hem buiten zijne schuld aan! (bl. 184, 185.) De vreemdeling heeft *Frankrijk* niet overheerd, dan door het te verdeelen, (bl. 189.) „*Rome* en *Sparta* vertrouwden, ge„durende de Eeuwen hunner vrijheid, alleen *aan zichzelve* „de bewaring derzelve." Een *Lid van het Instituut* moest weten, dat de *Romeinen* door hunne *Latijnsche* Bondgenooten ruim zoo zeer als door hunne eigene wapenen den vijand versloegen, en dat in den slag bij *Platea*, die *Griekenlands* vrijheid besliste, *zeven Heloten* of *slaven* tegen éénen *Spartaan* de *Perzen* bestreden (*). Wat het beteekent, dat de maagden van *Frankrijk*, van *Duitschland* en *Engeland* niet uit kunnen gaan, *zelfs te midden der haren*, *zonder zich te zien ingewijd in de geheimen der ondeugd en ontucht*, (IIde D. bl. 90.) is ons een raadsel. De Schrijver zal toch althans de *Duitsche* en *Engelsche* zeden niet naar die van het *Palais Royal* te *Parijs* afmeten? Het tweegevecht (IIde D. bl. 190-94) en de zelfmoord (bl. 194-199) worden slechts zeer flaauw berispt, de laatste bijkans voorgesproken. VOLTAIRE (bl. 235) *is het licht der geslachten en de weldoener der menschheid, de Apostel der rede en der waarheid; er is geen hoek van den aardbol, waar zijne schriften niet gekomen zijn; geen* Franschman,

den *Franschen* Generaal DUMAS, een' allezins bevoegden getuige. Wat verdienen toch wel Schrijvers, die voorgeven *de Zedekunde op de Staatkunde te willen toepassen*, en door zulke leugens, midden in den Vrede, den volkshaat voedsel geven? —

(*) HEROD. L. IX, C. 10.

Digitized by Google

of hij heeft persoonlijk belang in hare verdediging!!! (Men denke aan het *Evangile du jour*, de *Bible enfin expliquée*, de *Philosophie de l'Histoire*, de *Pucelle d'Orléans*, de scheldwoorden, tegen zijne tegenstanders uitgebraakt, van dezen heimelijken Apostel der Rede en Waarheid?) Wie is die RTHAIM, *die niet wilde, dat men haar over den dood harer kinderen vertroosten zou?* De Bijbel noemt RACHEL; maar de Heer JOUY is *Lid van het Instituut*; hij weet het zekerlijk beter; gelijk hij ook, in eene omschrijving of, zoo als de Vertaler het teregt noemt, *verknoeijing* van den 137sten Psalm, dat dichtstuk aan de *vrouwen van Sion* toeschrijft, waarvan de Bijbel weder niets meldt. „Men kan twijfelen," zegt hij, „of een man toonen van zulk eene „roerende eenvoudigheid zou gevonden hebben?" Hij leze slechts het laatste (9) vers van dien Psalm, en zegge dan nog, dat eene vrouw dien gemaakt heeft! Doch waarschijnlijk heeft hij zich niet verwaardigd, dien in het Oude Verbond zelve na te lezen, die Geschiedenis van een Volk van *mannen des bloeds, altijd geknield voor een' God in woede die zonder de vrouwen monsters van wreedheid zouden geweest zijn.* Doch reeds genoeg, ja meer dan te veel, over deze zonderlinge *zedekundige Staatkunde.*

Na JOUY lazen wij DROZ, en waren door die voorgaande lectuur niet zeer gunstig met hetzelve vooringenomen. Doch hoe aangenaam werden wij verrast door de gezonde denkbeelden, de bedaarde, mannelijke, van alle gezochte fraaiheid verwijderde voordragt, welke dit klein, maar veelbevattend en belangrijk geschrift kenschetsen! Doch het zal noodig zijn, tot beter verstand hiervan, even een' blik op den toestand van *Frankrijk* te werpen, waarmede dit stuk zich nog meer dan het vorige bezig houdt.

Sedert de herstelling van LODEWIJK XVIII hebben de *Buonapartisten*, onder den dekmantel van vrijheidsgezinde denkbeelden schuilende, aan de ware vrienden der vrijheid veel nadeel gedaan. Onder het waarlijk *liberale* Ministerie van DECAZES heeft de misdaad van LOUVEL en de verkiezing van GREGOIRE, die den dood des Konings goedgekeurd had, de uitnemendste voorwendsels aan de *Servilen* en de voorstanders der oude misbruiken gegeven, om de echte vrijheidsvrienden te lasteren, die zekerlijk, door hunne verdediging dier onberadene keuze, veel vat op zich gaven. Hierbij kwam nu nog, dat zij zich door de *Ultra's* lieten

verschalken, en het voormalige Ministerie, dat tusschen beide partijen zocht door te zeilen, met dezen vereenigd, ten val bragten, waardoor hunne ergste vijanden in het bewind kwamen, en hunnen Bondgenooten, met de gewone eerloosheid van *Fransche* hovelingen, den voet ligtten. Het zijn deze misstappen, en de gedurige tegenwerkingen, die zelfs een DECAZES van de *Ultra-Liberalen* moest ondervinden, welke men in het oog moet houden, ten einde den Heer BROZ niet van vijandschap tegen de beginselen van vrijheid te verdenken, zoo hij in alles niet hare zich noemende verdedigers goedkeurt. Hij is er voorts zeer verre af, van de thans heerschende partij der duisterlingen te vleijen; integendeel waarschuwt hij deze ten ernstigste tegen het gevaar der omwentelingen.

De grond van zijn stelsel is dit: Er zijn drie stelsels van Staatkunde; 1) dat der onderdrukking, of van het *Despotismus*, (om het even van éénen of van velen) waarbij het grootste getal der inwoners van eenen Staat aan de minderheid derzelve onderworpen is; in dit stelsel heerscht de *slavernij*; 2) dat der *Regten van den Mensch*, die men boven de *pligten* doet gelden; een stelsel van geweld, omwenteling, en toch ook van lafhartige schikking naar alle veranderingen; terwijl deszelfs voorstanders, alleen Regten en geene pligten huldigende, vrijheid hebben, om van die Regten *af te zien*; 3) het stelsel der *pligten*, waardoor elk gehouden is, die plaats in de Maatschappij, het zij hoog of laag, te vervullen, welke de Voorzienigheid hem door den loop der dingen aanwijst, naar niets hoogers tracht, maar ook „verpligt is, de voordeelen te behouden, welke voor onze natuur als vrije „en redelijke wezens noodzakelijk zijn. Door mijne pligten „wordt mij voorgeschreven, mij niet in mijne eigene achting te verlagen; de pligt gebiedt mij, in mijzelven het „wezen, dat uit de handen van een' wijzen Schepper kwam, „niet te laten vernederen" (bl. 22). Men kan er bijvoegen, (en dit toont de Schrijver ook iets verder aan) dat de *pligt* ter handhaving van heilige Volksregten door de Vertegenwoordigers der Natie een veiliger waarborg tegen overtreding dier Regten door een' of meer overweldigers is, dan een hoogstgevaarlijk gevoel dier Regten bij de groote menigte, welke zoo ligt onbesuisd voortholt naar regeringloosheid, en naar hare dochter, de dwingelandij. Een Volk moet *verlicht worden*, om vatbaar te zijn voor staatkundige vrijheid.

Digitized by Google

Zonder dit is die gift hetzelve ten hoogste gevaarlijk. (Wij dachten daarbij aan het schoone gezegde van SCHILLER, in de *Klok: Weh denen, die dem Ewigblinden des Lichtes Himmelsfackel leihn!*) Eerst trapswijze moet dus aan de min rijpe, nog onverlichte Volken *die* vrijheid geschonken worden, maar de *burgerlijke* moeten zij alle genieten; en het is tevens de heilige pligt der Regenten, even als van goede voogden, de Volken tot het genot der hoogste mate van behoorlijke staatkundige vrijheid door voorlichting vatbaar en geschikt te *maken.* Bevrijden de Volken zich, zonder daartoe eerst rijp te zijn, door eene *omwenteling*, zoo heeft men de schromelijkste gevolgen, en eene erger tirannij, dan waaraan men ontsnappen wilde, te wachten. Twee soorten van omwentelingen zijn uit zichzelve wettig; de *afschudding van het juk des vreemdelings*, en de *tegenstand der Kolonien tegen de onderdrukking van het Moederland.* (Hiermede zijn dan onze opstand tegen de *Spaansche* verdrukkers in 1572, gelijk tegen de *Franschen* in 1813, die der *Noord-Amerikanen* in 1775, en der *Zuid-Amerikanen* sedert 1810 geregtvaardigd.) „ Tusschen de beide opgenoemde soorten van „ Revolutiën, en die, welke door de ingezetenen van een „ Staat tegen hunne eigene Regering ondernomen worden, „ bestaat er een gelijk verschil, als tusschen den oorlog met „ vreemden en den burgerkrijg" (bl. 46). Een akelig, doch waarachtig en niet eens te zwart gekleurd tafereel der *Fransche* Omwenteling volgt hierop. Doch, hoe het daarmede zij, nu eenmaal de omwenteling dáár is, kan slechts een onzinnige eene tegenomwenteling, die al het oude terug zou brengen, verlangen. „ Hoe verlichter de Souverein is, des „ te meer zal hij zich tegen hunne wenschen aankanten, want „ eene tegenomwenteling is zelve weder eene Revolutie," (bl. 57.) Maar alle zijne zorgen moeten zich uitstrekken, omwentelingen voor te komen. 1) Het eerste en beste middel daartoe is *verlichting des Volks* Het tegenovergestelde beginsel, de menschen door onkunde in onderwerping te houden, is geheel verkeerd. Men bevordert door onkunde tevens gebrek aan nijverheid, armoede, en daardoor onzindelijkheid, ja zelfs besmettelijke ziekten. (Getuige *Turkije*, waar de pest *periodiek* is!) Aalmoezen zijn daartegen een ellendig *palliatief.* Ook worden de omwentelingen, zoo zij al door dit middel vertraagd worden, naderhand daardoor zoo veel te vreesselijker. 2) Het tweede middel is *trapswijze verbeterin-*

Digitized by Google

gen *in het bestuur*, zoo als de brave TURGOT onder LODEWIJK XVI zou hebben bewerkstelligd, indien de hovelingen hem niet hadden doen vallen. Hij wilde *Provinciale Vergaderingen* instellen, en de nijverheid van alle hinderpalen ontheffen. De hoofden van den Staat moeten met verlangen uitzien naar den tijd, wanneer hunne volken de vrijheid zullen verdienen. „Zij verliezen daardoor van die valsche en „gevaarlijke magt, welke men willekeur noemt; maar in „wezenlijke magt zullen zij winnen." (Dit wist THEOPOMPUS, Koning van *Sparta*, reeds, toen hij de *Ephoren* instelde.) „Het is stellig bewezen, dat vertegenwoordi„gende ligchamen, in tijden van groot gevaar, ligtingen van „manschap en opbrengsten van geld verkrijgen, die de stout„ste Minister van het volstrekte Despotismus den moed niet „zou hebben te vragen." 3) De Godsdienst, met name de Christelijke Godsdienst. DROZ spreekt daarvan op een' geheel anderen toon dan JOUY, met ongeveinsden eerbied en hoogachting. Men vergelijke slechts de schoone plaats over het gebed (bl. 105) met de boven aangehaalde van JOUY over dat onderwerp. Hij keurt de verspreiding van het Nieuwe Verbond door de Bijbelgenootschappen goed; minder die van' het Oude. (Deze bedenking verdient inderdaad opmerking. Onbeschaafde Volken of menschen verstaan het grootste gedeelte der gewijde schriften van het Oude Verbond zonder *Commentarius*, welken het Bijbelgenootschap uitsluit, volstrekt niet.) Maar te veel plegtigheden zijn den Godsdienst nadeelig. Dwang brengt alleen schijnheiligheid voort, en daarom is de onverdraagzaamheid zoo ongerijmd en zoo schadelijk; doch men moet ook niet onverdraagzaam zijn tegen het bijgeloof.

Onder de eerste pligten van den Regent behoort het *volksonderwijs*. Met zeer veel genoegen zien wij hier den *Franschen* Schrijver de beginselen ontwikkelen, waarop onze Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* en ook onze wet op het lager onderwijs rust; het *algemeene*, maar tevens *doelmatige* onderwijs, ook der mindere klassen. De bedenkingen, tegen dit stelsel ingebragt, wederlegt hij bondig. Hij verklaart zich voor het wederkeerige (*Lancastersche*) onderwijs, doch vindt zulks ook wel eens overdreven geroemd, en vermeldt daarbij den lof van eenen weldoener des menschdoms, den Abt DE LA SALLE, die eene ons onbekende manier van *gelijktijdig onderwijs* in *Frankrijk* invoerde. — Een andere pligt van den

Digitized by Google

Regent is, aan alle klassen van ingezetenen eene behoorlijke mate van vrijheid te verzekeren. Onbelemmerd moet de Godsvereering, geëerbiedigd de persoonlijke vrijheid, en heilig het eigendom zijn, niet enkel de stoffelijke bezittingen, maar ook het middel om die te verkrijgen, de nijverheid. Stellig verklaart zich de Schrijver tegen de Gilden. Bestaan die drie waarborgen, zoo is de mensch onder alle Regeringsvormen vrij; bestaan zij niet, zoo is hij onder tirannij gekromd, zelfs in de minst beperkte Volksregering.

Een zeer belangrijk Hoofdstuk volgt nu, waarin *Frankrijks* inwendige toestand met veel juistheid wordt voorgesteld. Even na 1815 kwam aldaar de *middelstand* aan 't roer van zaken door de eerste Verkiezingswet, die de keuze der Afgevaardigden voor de tweede Kamer in deszelfs handen stelde. Intriganten, die tot gemor, onophoudelijken tegenstand en de reeds gemelde ergerlijke keuze van GREGOIRE aanleiding gaven, waren oorzaak, dat de Regering de Verkiezingswet door eene andere, die meer invloeds aan den Adel en de groote grondbezitters, dan aan den koopman en burgerstand geeft, deed vervangen. Doch de Adel verheffe zich nu daarop niet! Hij spiegele zich aan de *Engelsche* Pairs, leden van het Hoogerhuis, maar geheel in alles innig met het Volk verbonden. Hij denke toch niet, dat hij de dagen der Middeleeuwen, *le bon vieux tems*, weder kunne doen herleven! Daarvoor is de staat der zamenleving te verre gevorderd. Ook de Geestelijkheid moet met den tijd vooruitgaan; anders staat haar invloed, zoo wel als hare voorregten, schrap. Aan veroveringen moet niet meer gedacht worden. (Heerlijk is de hier voorkomende karakterschets van NAPOLEON, en, zoo dit verslag niet reeds zoo lang ware, zouden wij die onzen lezeren niet onthouden. Thans laten wij haar weg, doch met leedwezen; zij is waardig, naast de beroemde schilderij van dezen man door VAN DER PALM in deszelfs *Gedenkschrift* eene plaats te bekleeden.) De krijgsroem, dien zelfs de *Liberalen* in *Frankrijk* elk oogenblik inroepen, is de regte weg naar het *Despotismus* en naar de diepste ellende. — Eindelijk, men moet tot geene partij zweren, zich aan geene derzelven slaafsch verbinden; want alle partijen worden meer door de hartstogten dan door de rede bestuurd. In alle partijen zijn brave mannen en deugnieten. Draaijers, die, door eigenbelang alleen gedreven, van partij wisselen, zijn het verachtelijkste, — verstandigen, die boven de partijen verheven

Digitized by Google

zijn, het beste gedeelte der Maatschappij. Van dien stempel was de Kanselier DE L'HÔPITAL, wiens levensschets hier als voorbeeld wordt bijgebragt. — Ten slotte volgen raadgevingen, in dien geest, aan jonge lieden.

Ziet daar eene schets van dit, naar ons inzien, voortreffelijk geschrift, hetwelk wij, ook wat den stijl betreft, *dit hier gepast is*, verre boven het eerst vermelde de voorkeur zouden geven. Wij hebben daarop geene noemenswaardige aanmerkingen. Slechts in één punt zijn wij het meer met JOUY eens, dan met DROZ. Laatstgemelde verheft ergens (bl. 51) zeer de zeden der *Franschen* in het midden der vorige Eeuw, toen *de liefde tot het goede, menschlievendheid, geluk van allen, Vaderland, de harten met aandoening zouden hebben doen kloppen.* JOUY zegt met veel meer waarheids, bl. 179, 180, dat, van den dood van LODEWIJK XIV tot dien van zijnen opvolger, het zedebederf *Parijs* en de Provinciën met ondeugden overstelpte, wier vermelding den onbeschaamdsten van dezen tijd zou doen blozen; terwijl de zeden thans, in den middelstand wel te verstaan, aldaar veel zuiverder zijn. (Ook elders ontziet hij de zedeloosheid in zijn Vaderland niet, zelfs niet in een' HENDRIK DEN IV!) Dit goede heeft dan toch de Omwenteling bewerkt. Er heerschen geen LODEWIJK XV, geene POMPADOURS, oude RICHELIEUS noch DUBARRYS meer!

Proeve eener Geschiedenis der Kruistogten naar het Oosten, tot op de herovering van Ptolemaïs in 1291. Door N. G. VAN KAMPEN. *IIde en IIIde Deel. Tot op de verwoesting van Jeruzalem in 1244. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1825. *In gr. 8vo. f 7-80.*

Wanneer men de Kruistogten, in eene oppervlakkige kronijk, bloot als op zichzelve staande gebeurtenissen las, dan zou menigeenen de lust al spoedig vergaan. Immers, het gezigt van honderdduizenden, mannen en vrouwen, kinderen en grijsaards, vorsten en slaven, uit dweepzucht en bijgeloof naar afgelegene gewesten heenstroomende, om daar jammerlijk om te komen, — van dwaasheden en gruwelen, twisten en verraderijen, verwoestingen en ontvolkingen, althans verachtering van welvaart en beschaving, in twee of drie werelddeelen; — zulk een gezigt is voorwaar geen uitlokkend

schouwspel! Maar, in de hand van een' wijsgeerigen navorscher der geschiedenis leveren zij, gelijk men op het eerste aanzien reeds vermoedt, eene des te rijker en geschikter stof, om de leerrijkste tafereelen te ontwerpen. Behalve toch, dat geene twee eeuwen van woeling en werkzaamheid kunnen verloopen, geene nieuwe staten kunnen gesticht worden en weêr ondergaan, of er moeten zich vele karakters en eigenschappen ontwikkelen en doen kennen, voor hem, wiens eerste studie, als mensch, de mensch zelf moet zijn, van het uiterste belang, — behalve dit algemeene gewigt der overweging van een tijdperk zoo rijk in velerlei daden, komt hier zelfs bij den minst nadenkenden gereedelijk de vraag op: vanwaar dit zoo ontzaggelijke als vreemde, wonderbare verschijnsel? vanwaar, dat het rijken en armen, wijzen en dwazen, vromen en goddeloozen in ons werelddeel eensslags in het hoofd komt, zich, met achterlating en verwaarloozing van het dierbaarste, wat de mensch heeft, eerst als razenden op een vreemd, verafgelegen gewest te werpen, of reeds in de poging daartoe om te komen, en vervolgens in deze koorts van den menschelijken geest, wel verpoosd en langzamerhand verzwakt, maar niet afgebroken, twee eeuwen vol te houden? En wijders: wat was toch wel het gevolg van zulk eene beroering? wat bragt het verlies van zoo vele menschen, wat bragt de terugkeering van de overigen uit zoo afgelegene landen, wat de vermenging zoo veler volken en natiën, deels tot één doel vereenigd, deels in onwillekeurige aanraking, als gevangenen, verwonnenen, enz. gekomen, toch wel te weeg? Want wie ziet niet, dat zoo wel het laatste, als inzonderheid het eerste, iets zeer groots, zeer wetenswaardigs moet zijn; dat, gelijk de oorzaken met de geheele geschiedenis van dien en vroegeren tijd, zoo de gevolgen met die des lateren, tot zelfs op onze dagen toe, in een naauw verband moeten staan? En zoo is het inderdaad gelegen. De geschiedenis der Kruistogten is een allerbelangrijkst gedeelte der algemeene geschiedenis. Ja, wij hebben aan deze wonderbare gebeurtenis, bij welke niet slechts de geest des tijds krachtiger en helderder aan het licht kwam, dan hij anders misschien zoude hebben gedaan, maar dien ook uitlokte om vele zaken te beschrijven, die anders wel voor altijd in het duister zouden gebleven zijn, ligt meer kennis van de kindschheid, ontwikkeling en vorming des nieuweren Europa's te danken, dan aan eenige andere zaak.

Vanhier, dat men een welgeschreven verhaal en beschouwing van dit blooте, wonderbare verschijnsel zoude kunnen noemen eene, in den avontuurlijksten (schoon toch waren) roman gekleede, beknopte geschiedenis der elfde en twaalfde eeuw; strekkende tevens tot eene inleiding en gepasten grondslag voor de volgende, nog niet geheel verloopene tijdperken.

Ziedaar eenige trekken, om het belang van zulk een boek, als het onderhavige, uit de pen van eenen VAN KAMPEN, met een' opslag van het oog te doen kennen! Reeds bij de verschijning van het eerste deel, kondigden wij hetzelve, als de vervulling eener behoefte in onze letterkunde, als een werk uit de bronnen geput, en, voor zoo ver wij konden oordeelen, 's mans verworvenen roem als geschiedschrijver ten volle waardig, aan; naderhand vonden wij gelegenheid tot eenige vergelijking met één Hoogduitsch geschrift (*), onlangs op onzen bodem overgebragt, waarbij wij, in het algemeen, de meerdere bezadigdheid en onpartijdigheid van onzen landsman moesten huldigen; thans, bij de voortzetting des werks, op hetzelve terugkomende, zien wij hetgeen wij voorzagen vervuld, dat namelijk nog een vierde deel noodig is, om de taak af te werken; en meenen wij, over het geheel, ook dit onderscheid met den schrijver der *Tafereelen* te hebben opgemerkt, dat, gelijk deze de blijvers in het verwonnen Oosterland gunstiger, de gestadig aankomenden minder gunstig beoordeelt, dan zulks, betrekkelijk, plaats heeft bij onzen geschiedschrijver, zoo ook VAN KAMPEN den toestand van het nieuwe Christenrijk niet zoo veel uitvoeriger en naauwkeuriger, dan wel dien van Europa, teekent. Hier is hij inzonderheid allerbelangrijkst. Bij elken nieuwen kruistogt (en wij hebben er reeds niet min dan zeven) maalt hij ons, bij het opsporen der oorzaken, den toestand van de onderscheidene rijken, de betrekking van allen onderling, den staat der kerke, derzelver bestuurders en Opperhoofd, van zoo veel belang en zoo diep betrokken in het vermeende heilige werk der verovering van het beloofde land, en daarbij de opgemerkte vordering of verachtering in welvaart, zeden en beschaafdheid, de vorming der Ridderschap, en wat des meer zoude kunnen genoemd worden.

Inderdaad is dit gedeelte der geschiedenis van Europa thans

(*) Zie No. VIII van dit Tijdschrift voor 1826.

van dubbel belang. Want de lang zoo diep verachte Middeleeuwen vinden thans, als bij weêrslag, hare luide lofredenaars; even gelijk het ergste papismus, dat Jezuiten uitbroedt en door Jezuiten verdedigd en verbreid wordt, of het bij tegenstelling ware tegen de ligtzinnigheid der vorige eeuw, thans vele voorstanders aantreft. Bij het licht der geschiedenis echter, zoo als onze, wel Protestantsche, en voor waarheid en deugd ijverende, maar nooit opzettelijk eenzijdige, door sektengeest verblinde en onregtvaardige VAN KAMPEN dat ontsteekt en aanwendt, blijkt genoegzaam, dat wij waarlijk geene reden hebben, om die tijden terug te wenschen, of pogingen te doen, om den ouden nacht, als heilrijker en heiliger dan den tegenwoordigen dag, wederom te doen heerschen. Ja, wij zouden hen, die naar deze predikers der domheid en prijzers van de verloopene dagen hooren, wel willen bidden, het huishouden, in kerk en staat en allerlei betrekking toen plaats hebbende, eens met aandacht te beschouwen, en in het bijzonder te letten op de daden van zoo vele martelaars en heiligen, als uit dezen tijd vooral afkomstig zijn! Misschien werden ze van menige dwaasheid bekeerd, en hielpen nog bij tijds waken tegen verschijnselen, die ons de meer- en meerdere terugkeering van *dien goeden (?) ouden tijd* wel haast schijnen te verkondigen.

Doch wij zijn onzen lezeren eenig nader verslag van den inhoud dezer twee deelen verschuldigd.

Het eerste deel liep tot het jaar 1161, en bevatte, behalve eene zaakrijke inleiding, twee boeken, gaande het eerste tot de inneming van Jeruzalem, het andere de geschiedenis van vijf Koningen des nieuw gestichten staats, Godfried van Bouillon, Boudewijn I, Boudewijn II, Fulco van Anjou, Boudewijn III, verhalende, als wanneer de komst van Nourreddin op het oorlogstooneel de Christenen niet weinig benaauwt en een' nieuwen kruistogt uitlokt.

Het tweede deel bevat, in drie boeken, dezen tweeden en nog een' derden kruistogt, met hetgeen tusschen deze hoofdverschijnsels ligt, dezelve aaneenknoopt, volgt en voorbereidt; staande buitendien de toevloed van gewapende bedevaartgangers en heilige strijders geen oogenblik stil. De dertien laatste jaren van Boudewijn III, en voorts de regering van zijnen broeder Amaury, van Boudewijn IV, en Guy van Lusignan, onder wien Jeruzalem door Saladin wordt ingenomen, vullen de twee eerste boeken; terwijl het laatste de gebeur-

Digitized by Google

tenissen, zoo in Europa en Klein-Azië, als in Palestina, voortzet, tot op den dood van Keizer Frederik I, en daarna van zijnen zoon, den Hertog van Zwaben, in het jaar 1190.

Het derde deel bevat vier boeken en zeven, benevens voorbereiding tot een' achtsten kruistogt; beginnende met den veldtogt van Philips Augustus en Richard Leeuwenhart; vervolgens Richard alleen, als algemeen hoofd; den dood van Saladin, dien geduchtsten bestrijder der Christenen; Innocentius III, een' vijfden kruistogt predikende; de verovering van Konstantinopel door de Kruisridders; den kruistogt der kinderen; de inneming van Damiate; deszelfs herovering door de Sarracenen; gedrag van den Paus en de Venetianen omtrent Konstantinopel, en worsteling des eersten met den Keizer; afstand van Jeruzalem aan de Christenen; verschijning der Mongolen; verwoesting van Jeruzalem, in 1244.

Dit aangestipte doet ons immers eene zee van gebeurtenissen verwachten, welke wij aldus nog nader in het laatste deel willen aanstippen. In weerwil der geduchte tegenspoeden, zoo met als buiten eigene schuld, veroveren de dweepende gelukzoekers nogtans eene menigte van steden met derzelver gebied, vestigen daarin Europesche vorstendommen, en verbinden die, na de inneming van Jeruzalem, tot één leenroerig rijk; maar brengen er ook al de gebreken over, met dit leenstelsel, benevens de magt der geestelijken, verbonden, die hier zelfs, om menigerlei reden, nog vruchtbaarder in twist en scheuring zijn; zoodat nog grootere verdeeldheid onder de Oostersche vorsten, waar gebrek aan eene geregelde opvolging, en gedurige versnippering van het gebied onder vele kinderen, alle duurzame rust verbant, wel de voorname sterkte van het nieuwe rijk uitmaakt, dat echter niet lang bestaat, maar welhaast tot eene smalle strook aan zee, met weinige steden en vestingen, versmelt, door de gematigdheid van Keizer Frederik en Sultan Al-Malek-Al-Kamel zich, ja, nog eens bijna tot de oude grootheid verheft, maar om welhaast te volkomener neêr te ploffen. De laatste worstelingen, in dit boekdeel verhaald, hebben, in Egypte, bij Damiate plaats, waarbij onze Noordnederlanders, gelijk van den beginne af aan de Zuidelijke, eene vereerende rol spelen.

Slechts iets van de belangrijke bijzonderheden op te geven, die in dit verhaal voorkomen, achten wij bijna ondoenlijk. De vergelijking van het gedrag der Turken of Sarrace-

nen met dat van de Kruisvaarders valt, over het geheel, niet gunstig voor de laatsten uit. Zij beschouwen genen als heidenen, en deze hen als afgodendienaars: wie had meest regt? Tegen elkander gedragen zij zich, vooral in den beginne, als Barbaren; de zoogenaamde Christenen gewis niet het minste trouweloos. Naderhand schijnt eenige verzachting en ook toenadering plaats te grijpen; maar groote, onbaatzuchtige, opregt godsdienstige en zedelijke karakters, als Godfried en Tancredo, worden tevens langs hoe zeldzamer. Trouwens, dit kon niet anders, en over het geheel viel er van den beginne af aan op de heiligheid en liefde dezer gewapende uitbreiders van het geloof niet veel te roemen. De meesten hadden niet noodig bedorven te worden; zij waren het te huis reeds; de verwildering, door allerlei avonturen, op eenen zoo langen togt maakte het gewis niet beter, en zij hadden wel de verhittende zon en weelderige luchtstreek van het Oosten niet van doen, om tot de uiterste zedeloosheid te vervallen. Onze schrijver houdt echter, gelijk wij zagen, de gevestigden en deels geborenen op dezen grond voor de ergsten.

Wij aarzelen, omtrent dit of andere punten, *eenige uitspraak* te doen, en gevoelen, over het geheel, weinig lust, eene eigenlijke beoordeeling en kritiek der bijzonderheden te leveren. Eene Geschiedenis der Kruistogten, zoo als deze, is zelve eene aanhoudende kritiek van die vroegere, *hetzij* oorspronkelijke, *hetzij* later uit deze zaamgestelde schriften, op welke het verhaalde berust. Waar VAN KAMPEN de zaken in een ander licht beschouwt, dan anderen gedaan hebben, daar geeft hij meestal reden van zijne beschouwing. En ware het nu ook, dat deze ons niet overal even gewigtig toescheen, wat had er de lezer aan, slechts een gevoelen te meer te hebben? Vele zaken zijn, op dien afstand, bij het gebrekkige veler bescheiden, door partijdigheid, onvolledigheid, onnaauwkeurigheid en gemis aan wijsgeerig inzigt, met geene zekerheid te beslissen. Verblijden wij ons, dat wij nog zoo veel hebben, dat, tot meer dan één tafereel versmolten, de beschouwing van hem, die belang stelt in alwat het menschdom betreft, dubbel waardig is. Verheugen wij ons in het bijzonder ook in dit nieuwe gewrocht van onzen VAN KAMPEN, wiens stijl en trant wij niet behoeven bekend te maken. Het is meer tot eene aangename verpoozing, dat wij hier het volgende, voor velen ligt niet onbelangrijke, staal plaatsen.

Digitized by Google

„ Aan de kruistogten had men, volgens het thans vrij eenparig aangenomen gevoelen, het gebruik der *wapenschilden* te danken. Zulke groote legers, uit verschillende Natiën bestaande, hadden herkenningsteekenen noodig, om zich elk onder de banieren van zijnen leenheer te scharen. Eerst bediende men zich, zoo 't schijnt, van de onderscheidene kleuren der kruisen; en wij hebben vroeger gezien, dat voor *Acre* de *Franschen roode*, de *Engelschen witte*, en de *Vlamingen groene* kruisen droegen. Doch juist in deze langdurige verzameling van onderscheidene Volken schijnt zich de behoefte aan eene duidelijke onderscheiding op het levendigst te hebben doen gevoelen, en het *schild* was het gemakkelijkste wapentuig, waarvan men zich tot dat einde bedienen kon. Reeds de legerhoofden der oude *Grieken* waren, volgens de treurspeldichters, in het beleg van *Thebe* juist ook aan de teekenen der schilden kenbaar geweest, en eene gelijke behoefte deed in gelijke omstandigheden de kruisvaarders, welke zekerlijk nimmer AESCHYLUS noch EURIPIDES hadden gelezen, zich op dezelfde wijze onderkennen. Eerst waren het ook slechts de groote leenmannen, de opperhoofden, die *blazoenen* aannamen van kruisen (welke nog eene hoofdrol in de wapenkunde spelen), zinnebeelden, figuren van forsche dieren (hetzij wezenlijk bestaande of ingebeelde), zoo als leeuwen of eenhoornen, van bloemen, vruchten, of ook van de *kleuren* zijner *Dame*. Eenmaal deze onderscheiding bij de *meerderen* zijnde doorgegaan, wilden, volgens een' trek, dien wij dagelijks in de zamenleving opmerken, ook de minderen bij hen niet onderdoen. En deze teekenen van onderscheiding behield men, ook na de terugkomst in 't vaderland, als een bewijs der roemruchtige tegenwoordigheid van den bezitter in het heilige land, als een erfdeel, hetwelk even gelijk de Adel bij de laatste naneven de daden der vaderen zou doen gedenken. Allengs werden zij door de *steekspelen* nog meer verspreid, want dáár moest elk zich daarmede doen kennen, en menigmaal overwon een Ridder in het tournooi, ligtte zijnen tegenstander uit den zadel, of kwetste hem wel eens doodelijk in het meer ernstige steekspel op leven en dood, en behaalde den prijs, zonder zijn' naam te doen weten, omdat hij nog in de ongunst zijner Dame verkeerde. Hij werd dan altijd naar zijn *devies* onderkend en genoemd. Het vaandel der *Fransche* Koningen had geen bijzonder teeken: het was een stuk vuur-

Digitized by Google

kleurde zijde, vierkant, maar van onderen op drie plaatsen gespleten, hetwelk zijnen naam (*auriflamma* of *oriflamme*) waarschijnlijk van de goudkleur ontleende. Deszelfs afkomst was van de Abdij van *St. Denis*, die de Graven van *Vexin* tot hare beschermheeren gekozen had, en hun dus ook haar vaandel toevertrouwde. Toen de *Fransche* Koningen dit Graafschap met de kroon vereenigd hadden, achtten zij het zich ten pligt, het *gewijde* vaandel eener zoo geachte Abdij tot het hunne te nemen. Deze Rijksbanier was zeer gezien: zij toog alleen met den Koning ten strijde, en hare afkomst van de Geestelijkheid omzwachtelde haren oorsprong met eene menigte fabelen. Zij was de banier des Koningrijks, niet des Konings, en werd in den strijd altijd door de edelste Ridders gedragen."

Leerrede, ter Inwijding der herbouwde Luthersche Nieuwe Kerk, op den 18 *September* 1826, *door* J. M. L. ROLL, *Leeraar der Evangeliesch-Luthersche Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. Schaares. 1826. *In gr.* 8*vo.* 44 *Bl. f* :-60.

Deze leerrede is gewis reeds in de hand van.... *duizenden*, zouden wij zeggen, zoo dit getal voor het debiet van een boek in ons land gangbare munt was. Zulk eene belangrijke gebeurtenis, als de inwijding der herbouwde Luthersche Nieuwe Kerk te Amsterdam, door eenen man als Do. ROLL, moet natuurlijk ieders belangstelling opwekken, en nog te meer tot aanschaffing van het boekje sporen, wegens de bijgevoegde zangen van LOOTS, KERKHOVEN en KLIJN. De plegtigheid zelve moet, volgens hetgeen men hier verneemt en ooggetuigen ons verzekerden, uitnemend schoon zijn geweest, vooral wegens het prachtige gebouw, dat allen ontvangen lof door zijn voorkomen bevestigde, en aan het godsdienstige feest achtbaarheid en vreugde bijzetten.

De tekst der leerrede, over *Haggai* II: 10: *De heerlijkheid van dit laatste huis zal grooter worden, dan die van het eerste geweest is, spreekt de Heer Zebaoth, en ik zal vrede geven aan deze plaats, spreekt de Heer Zebaoth*, wordt eerst verklaard, en daarbij de vraag, of deze grootere heerlijkheid op het uitwendige of op het inwendige (den volmaakten godsdienst) zag, eenigzins twijfelachtig beantwoord, om alzoo

Digitized by Google

gelegenheid te vinden, niet slechts van de meerdere schoonheid der herbouwde kerk, maar tevens van den beteren geest des tijds te spreken, die Christenen van allerlei naam had doen deelnemen in den val des gestichts, en niet min in de weêroprigting, gelijk nu ook in de vreugde daarover; ten blijke waarvan leeraars en opzieners van alle Protestantsche kerkgenootschappen in de stad bij de plegtigheid tegenwoordig waren. Deze gedachte geeft inderdaad leven en bevalligheid aan het eerste gedeelte der verhandeling. Het tweede, over de woorden: *ik zal vrede geven aan deze plaats*, loopt meer over gewone schijven — vrede voor hart en geest, in het geloof — vrede voor het ontrust geweten — vrede tegen den dood. De redenaar behandelt intusschen alle deze stukken met waardigheid, met wijsheid en zalving. Hoe men over sommige punten van het middelst genoemde ook mag denken — hetzij meer of minder kerkelijk regtzinnig — als bevattende de taal van den Bijbel zelv'; moet het elk voldoen. Ook de aanspraken aan de heeren Directeur van Eerdienst en Gouverneur dezer provincie, tevens als vertegenwoordigers van Z. M. den Koning, en andere Autoriteiten, genoodigde en eigene kerkelijke Commissiën enz. enz., benevens de bijgevoegde gebeden en voorafspraak, zijn doelmatig en lezenswaardig.

Hetzelfde mogen wij zeggen van de gezangen, die niet kunnen hebben nagelaten, op gelukkige muzijk gesteld, de voortreffelijkste werking te doen, en die men ook met genoegen hier wedervindt, om met de leerrede een schoon geheel en fraai gedenkstuk uit te maken.

Moge de Evangelisch-Luthersche gemeente zich eeuwen lang in dit nieuw gesticht, in zulke leeraars en zulke leden en broeders onder alle gezindten verheugen, als dit boeksken ons leert kennen! Moge God haar daartoe Zijnen vrede, benevens Zijnen geest schenken, en de Heer der kerke over haar waken!

L'Ami-Ultramontain, ou defense de la doctrine de la justification par la foi, par G. L. JAMES, Pasteur de l'Eglise Wallonne de Breda. (Motto: Rom. I: 16.) Breda, chez *F. P. Sterk*. 1826. 8vo. 40 pag. *f* :-50.

Do. JAMES heeft geen voordeel gedaan met hetgeen hem

onder het oog is gebragt, (in No. VII onzer *Letteroeff.*) en hetgeen het publiek van noode had te weten, eer het vertrouwen schonk, op ambt en titel of gemoedelijke taal af. Hij maakt het nu nog erger dan met zijn' *bekend geworden* brief aan Do. COQUEREL, over welken we ons nu niet langer verwonderen. Van hetgeen daarover gezegd is, maakt hij zich af met te verklaren, dat de correspondentie van een' predikant geene publieke zaak is. Hoe is dan toch die brief zoo *bekend* geworden, dat er zich velen over geërgerd hebben? .... Doch nu, deze verdediging is wel *une chose publique*, en in dezelve wordt de steller van dit verslag uitgemaakt voor een' verklaarden vijand des Evangelies. Kent Do. JAMES hem, die, in hetzelfde Kerkgenootschap als hij, dat Evangelie dient, en, gelijk hij zich voor God bewust is, met een opregt gemoed? Wie heeft Do. JAMES dat uitschelden geleerd, en tot het vonnissen over een' ander', zonder eenigen grond, hem regt gegeven? Waarvoor hij den steller dezes houdt, is dien geheel onverschillig. JAMES heeft er *zichzelven* mede onteerd. Een Christen, een dienaar van Jezus *kan* zoo niet doen. Bij elk, die dit gelooft, heeft hij zijn geheele *crediet* weggeworpen.

Tegen No. 6 van *l'Ultramontain* is eigenlijk deze *brochure* ingerigt. I. De gegevene verklaring van *Rom.* III: 9—20 wordt verdedigd. Do. JAMES vindt daar eene beschrijving van het zedelijk bederf van *alle* menschen, „*tous les individus de notre race*," in derzelver *oorspronkelijken staat*. Die laatste allerongelukkigste uitdrukking maakt God ten Schepper der Zonde. De geheele verklaring loochent den invloed des Evangelies, en laat geen onderscheid van trap en mate der bedorvenheid gelden, strijdig met alle menschenkennis en ondervinding; zij vernedert ons gansche geslacht tot eene maatschappij van Duivels!! Zoude Do. JAMES eene beroeping aannemen, b. v. naar *Amsterdam*, (want in *Breda* is de menigte zoo groot niet, of misschien reeds door hem *verbeterd*) indien, behalve eenige weinige *wedergeborenen*, zoo als hij de Zendelingen noemt, de gemeente, of het haar omringende volk, uit lieden bestond, die, van wege hunnen oorspronkelijken staat, eene keel hebben als een open graf, bedrog plegen met hunne tongen, slangengif onder de lippen verbergen, en wier voeten zich haasten om bloed te vergieten? — 't Is geen wonder, dat zulk een Bijbeltolk de laatste Bijbelvertaling niet eens raadpleegt, en de verklaring van

VAN DER PALM „*trop vague*" en „*trop indeterminée*" noemt. II. Zijne opvatting van vs. 20 wordt verdedigd, en betoogd, (nu, ja!) dat daar van de *zedelijke wet* alleen gewaagd wordt. Alle andersdenkenden worden opgeroepen, om den man het tegendeel te bewijzen. Zie, dat is liefhebberij! Paulus kende haar niet, en meende, dat een dienstknecht des Heeren niet twisten mag. Van die meening zijn wij ook, en laten dus Do. JAMES liever alleen haspelen. Alleen tot onze lezers zeggen wij: als de man gelijk heeft, en Rom. III: 20 niet de ceremoniële wet bedoeld wordt, wat wordt dan vs. 21 geleerd? Wat anders, dan dat er nu door het Evangelie een weg tot Gods gunst is geopend, waarop heiligheid en zedelijkheid niet te pas komt? Van dat Evangelie nu betuigen wij onszelve verklaarde vijanden. III. Over de verdienstelijkheid der goede werken, en derzelver verband met onze zaligwording, laat hij niets lezen, dat nog noodig zijn zoude, na zoo vele behandeling van dit nare geschilstuk. IV. Laatstelijk wordt de hulde verdedigd, aan de Hervormers toegebragt, die ons geleerd hebben, onze openbare Godsdienstoefeningen met eene plegtige schuldbelijdenis aan te vangen, en dat niet gelijk te stellen is aan de Paapsche gewoonte voor de mis. Wij hebben er niets tegen, doch keuren de moeite onnoodig, en meenen, dat *zoo* niet behoorde *gepolemizeerd* te worden, *thans*, over *zulke* dingen.

Do. JAMES verzekert, dat *Heidenen*, *Joden*, *Deïsten* allen hunne stem wel geven zullen aan de uitspraken van ons tijdschrift; deze uitspraken zijn toch die van allen valschen Godsdienst, leerende 's menschen zaligheid door hemzelven, zijne werken en verdiensten, en niet door de genade van God. De Recensent betuigt openlijk, dat geen Schrijver, die der genade van God, zoo als zij ons in het Evangelie geopenbaard is, iets te kort doet, in dit tijdschrift teregt kan komen. Is deze betuiging verklaarde vijandschap tegen het Evangelie? En zoo het dat *niet* is, en Do. JAMES niet krankzinnig, wat is Do. JAMES dan?

Het spreekt van zelve, dat het ding, dat ons te lang ophield, ook vertaald het licht ziet. Wij gunnen den uitgeveren de eere van knechts in de domperfabrijk te zijn. Hun arm reikt zoo ver niet, dat het licht, dat hoog op den kandelaar staat, uitgedoofd worde; het wordt alleen te meer gewaardeerd. Van de vertaling zullen wij geene verdere melding maken. *Scheurpapier* noemt de verlichte Christelijke godsdienstigheid zulke *werken*. En, *waar* neemt men daar *notitie* van?

Digitized by Google

De jongste Dag, Oratorium. Gecomponeerd door FRIEDRICH SCHNEIDER, *Hertogl. Anhalt-Dessausche Kapelmeester. De Latijnsche en Hoogduitsche woorden in het Nederduitsch overgebragt door* P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1826. *In gr. 8vo.* 22 *Bl. f* :-35.

Wij geven den Heer WITSEN GEYSBEEK toe, dat het aan de Schilder- en Dichtkunst meermalen gelukt zij, het denkbeeld van een algemeen Wereldgerigt, met goed gevolg, zinnelijk voor te stellen, in den vorm van deszelfs aankondiging in de H. S.; doch hebben altijd nog tegen die zinnelijke voorstelling onze bedenkingen. In den Bijbel konde zeker dat laatste oordeel niet anders, dan, voor een groot deel, onder zinnebeeld worden voorgedragen; eene juiste voorstelling der gebeurtenis is en blijft wel boven het vermogen des sterfelijken; zelfs is de bepaling uiterst moeijelijk van hetgeen eigenlijke waarheid en van hetgeen oneigenlijke voordragt van de leere des Oordeels is in het N. V., en schadelijk was meermalen de verwarring van het een met het ander, en de letterlijke opvatting der uitdrukkingen, zoodat de waarschuwing daartegen altijd noodig geacht wordt door elken verstandigen prediker, hoe zeer hem zoo wel zijn eerbied voor het Goddelijk gezag der H. S., als zijne gezonde uitlegkunde, wederhoudt van alles tot figuren te maken. Doch, dit zij zoo! Wij gunnen der Schilder- en nog meer der Dichtkunst de, echter behoedzame, zinnelijke voorstelling eener zoo heilige zaak, en althans niet minder van de Toonkunst zij die toegestaan. „Zij had," zegt GEYSBEEK, „dit onderwerp tot hiertoe onaangeroerd gelaten." Wij herinnerden ons hier een *Muzikalisch Drama*, uit de *Oden en Gedichten* van Mr. J. P. KLEYN en Vrouwe A. KLEYN, geb. OCKERSE, vóór 43 jaren vervaardigd, waaronder staat, dat het achter een scherm zoude moeten uitgevoerd worden, hetgeen ons echter niet bekend is gebeurd te zijn. Het kwam ons voor, dat we op dit stukje opmerkzaam moesten maken.

Het onderhavige *Oratorium*, bestemd, om, onder bestuur van den verdienstelijken G. H. BROEKHUIZEN, luisterrijk uitgevoerd te worden, is daartoe overgebragt, zoo als het nu het licht ziet, uit den Latijnschen en Hoogduitschen tekst. Misschien achten de lezers het vrij overtollig,

Digitized by Google

dat GEYSBEEK zegt, zich niet aan de begrippen van eenig Kerkgenootschap te hebben gehouden; anderen zullen dit eene vrij duistere verklaring noemen, alsof hier dan voorkomen moet, wat *niet één* Kerkgenootschap gelooft. Het verband hiertusschen met het werktuigelijke der *poëzij*, dat verontschuldigd wordt, ziet ook wel elk niet in.

Den oorspronkelijken tekst niet kennende, kunnen wij de overbrenging, als zoodanig, niet beoordeelen. Daarmede evenwel, dat hier de poëzij slechts de tolk was der hoogzwevende gedachten harer zuster, zoo als GEYSBEEK in het voorberigt zegt, zelfs met het moeijelijke van het bewerken eens teksts naar de muzijk, laat zich het onvloeijende harer spraak niet verschoonen, in regels als:

Gramschap straalt uit zijne oogen.
Waarheid was ons verkregen loon.
Wij loven u, God! Eeuwig goed. (enz. enz.)

of eene constructie als deze:

Met u den vloek te dragen
Volgt Satan u ter hel.

Het tegendeel van hetgeen GEYSBEEK in de voorrede zegt, blijkt in het stuk. Hij heeft, namelijk, zich wel degelijk aan de begrippen van eenig Kerkgenootschap gehouden, voor zoo ver MARIA, de Moeder des Heeren, betreft. Zij is hier eene hoofdpersoon. De Hemelen loven

Haar met (en?) den Eeuwigen Zoon.
Zij roept voor de zondaars der aarde om
Genade den Eeuwigen aan.

Tot haar zingen GABRIËL, MICHAËL, RAPHAËL, URIËL:

o *Zachte* MARIA! o Reine MARIA! U groeten de Heem'len met juichen; u huldigt in 't duister de dood!

Minder nog behaagde ons, dat met de aarde verloren gaat, wat daarop geboren is, behalve de van God uitverkorenen. Dit strijdt ook met de voorstelling van opgewekte verdoemden.

De *Satan* spreekt in dit stuk al heel onverstaanbaar. Ziet hier, tevens een uittreksel ter proeve, zijne taal, bl. 8, 9:

Digitized by Google

Verdoemden! zwijgt!
Hetgeen ik in den scheppingsmorgen
Tot heil der menschen (?) stout bedacht,
En ondernam met moed en kracht,
Bleef voor uw kortziend oog verborgen.
Gaat heen!
o Scheppingsvuur, (?) dat mijne borst doorgloeit,
Dat uit het eeuwig Wezen is gevloeid!
Waarom wilde ik u in den mensch ontsteken?
Ontvlamd in schuldelooze min, (Hij?)
Blies ik zijn borst de zucht naar vrijheid in.
Verleiding sprak: straks was zijn moed bezweken.
Onzaalge waan, die mij daartoe bewoog,
Den mensch en mij tot ons verderf bedroog!
In vreemden glans zal slechts het aardsche pralen,
Met eigen licht mijn hoofd zich niet omstralen. (?)
Wee hen! zij zijn verloren!
'k Zie voor 't geregt hen dagen:
'k Moet billijk hen beklagen, (!)
In mijnen duistren hoek.
Ik had hen uitverkoren
Tot mijne heilgenooten, (?)
Maar thans met hen verstooten,
Wacht ik des Regters vloek.

En, op bl. 16:

Ja, volk! gij zijt verloren!
Gij, die, bij 't helder hemellicht,
Een blij genoegen smaakt!
Gij, die met een betraand gezigt
Den stillen nacht doorwaakt!

De lezer oordeele zelf! — Van de uitvoering van dit *Oratorium*, aan een weldadig doel gewijd, behoeven wij wel niets te zeggen. Zij is met algemeene en welverdiende toejuiching bekroond geworden.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Drie op-een-volgende Gelegenheids-leerredenen, waarachter een bijzonder Aanhangsel; door JAN VAN GEUNS, *A. L. M. Phil. Doct., Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en Predikant bij de vereenigde Doopsgezinde Gemeente, te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1826. *In gr. 8vo. XIII en 142 bl. f* 1-50.

Deze drie leerredenen zijn meer dan tien jaren oud. De eene, over 2 *Cor.* V: 17[b], werd uitgesproken op den laatsten avond van 1815; de andere, over 2 *Cor.* V: 17[c], op Nieuwjaarsdag 1816, en de derde, over *Hebr.* VI: 19, 4 Febr. 1816, toen de Eerw. VAN GEUNS voor het eerst na den dood zijner vrouwe predikte. — Hoe komen deze preken eerst *nu* in de wereld? Wijlen Prof. TYDEMAN had ze met veel genoegen en stichting gelezen, en ried Do. VAN GEUNS aan, dat hij ze zoude laten drukken. De brief, waarin dit geschiedt, komt zijn Eerw., na tien jaren, weder in handen; en het gevolg is, dat hij *nu* tot de uitgave komt, ons daarover billijk verwonderd latende, dat hij dit te voren niet deed, en dat de bedenking, of Prof. TYDEMAN, indien hij nog leefde, die uitgave nu ook te laat konde achten, hem niet wederhield.

Behoudens het genoegen en de stichting, die wij vóór ons ook bij de lezing hadden, kunnen wij echter niet zeggen, dat zich deze preken van gewone goede leerredenen bij zulke gelegenheden onderscheiden; en het spijt ons zelfs, dat de waardige VAN GEUNS niet iets anders gaf aan zijne ambtgenooten en de huisgezinnen der Christenen.

Het is de taal van vromen vaderlijken ernst en vaderlijke liefde, die hier gevoerd wordt, en ons voor den prediker inneemt; want Recensent houdt veel van ware gemoedelijkheid in des leeraars voordragt, en prijst die,

Digitized by Google

vooral thans, aan alle zulke predikers aan, die zich ergeren over den ingang, dien sommige geestelijke wawelaars, door den onzin der *mystiekerij*, in de harten der verbijsterden weten te verkrijgen.

Doch geene verstandsverlichting moet aan den gemoedelijken toon opgeofferd, noch hetgeen welluidt verwaarloosd, noch de goede smaak der godsdienstigen onverschillig buiten aanmerking gelaten worden, welken men tot *genoegen* en *stichting* preken te lezen geeft; veler *stichting* lijdt door gebrek aan *genoegen;* en, zoo afkeerig wij zijn van hetgeen velen, die uit vermaak ter kerke gaan, dikwijls „eene magtig mooije preek" noemen, zoo overtuigd zijn wij ook, dat een leeraar zijne rede behagelijk en aangenaam moet maken, en dat de kansel het hoogste regt heeft op de ware — het spreekt van zelve op de aldaar pasfende — welsprekendheid. Of nu de Eerw. VAN GEUNS, die, blijkens de derde preek, daarvoor wel opgewassen is, dit, zijne hartetaal sprekende, in de twee eerste niet wel eens verzuimd hebbe, en tot eene niet na te volgene populariteit vervallen zij, laten wij gaarne deskundigen beoordeelen.

Schriftuuroefening vonden wij hier niet. De tekst is maar *motto;* doch dat hinderde ons niet zoo zeer, bij zulke gelegenheden; maar wij hadden gaarne meer onderwijzing tot levensbestuur, en deze op eenigzins anderen trant, in eenigzins anderen vorm medegedeeld gezien, dan nu gegeven wordt.

Recensent vit er juist niet op, dat „de laatste" voor „het laatste" gelezen wordt, en „den tafel" enz.; maar dat tweemalen „*zoo maar*," op bl. 8, 9, „*zoo maar redelijk*, *zoo maar wegbeuzelen*"; dat „*zoo lang er leven is*, *is er hoop*," aan ouden ter aanmoediging tot hunne verbetering zoo familiaar toegevoegd, bl. 17; dat „*hompelen* en *strompelen*," bl. 45, nog eens aangehaald bl. 77; dat, van de rampen, „*wij kunnen er niet om heen; wij moeten, of wij willen of niet, wij moeten er door*," bl. 65; de menigvuldig opgehoopte *vragen*, die hier voorkomen; dat *abrupte* in den stijl, als b. v. bl.

Digitized by Google

12: „ *Hoe — veel verſchil —? Kindschheid, jeugd, middelbare leeftijd, ouderdom! Jongelingſchap, verder, ſtaat van jonge dochter, man, vrouw, gehuwd, ongehuwd, vader of moeder! Aanzienlijk voorts, uit den middelſtand of gering; rijk, minder rijk, middelmatig gegoed, ſober, arm; geplaatst eindelijk in een vak van geleerdheid, van handel, in eenig ander bedrijf, ambt, zeevaart, landbouw, fabriek, handwerk!*" enz. dit alles noemen wij niet *populariteit*, die na te volgen is. Is „ *hier*," bl. 56, geene drukfout voor *niet*? „ *Derf willig wat gij hier geniet.*"

De eerſte leerrede loopt dus af: I. Bij het terugdenken aan het afgeloopen jaar is het eerſte, wat zich aan ons voordoet, de tijd, het beſteden daarvan. Dit loopt in drie bladzijden af. II. Hoe hebben we aan alle onze verpligtingen in dit jaar beantwoord? Hier heeft men aanſpraken aan 1. kinderen, 2. aankomelingen van beiderlei ſekſe, 3. mannen, vrouwen, echtgenooten, ouders, voogden, 4. ouden van dagen, 5. aanzienlijken, vermogenden, rijken, 6. gelukkigen uit den middelſtand, 7. armen, 8. allen, van welk een rang, ſtand, beroep, ſekſe, ouderdom. Dit ſtuk is 13 bladzijden groot. In anderhalve bladzijde wordt het IIIde ſtuk, hoe we ons, bij vermeerderden voorſpoed, hopen te gedragen, afgedaan; waarop het *laatſte*, dat hetzelfde met betrekking tot den tegenſpoed onderzoekt, volgt.

De tweede leerrede past de uitſpraak, „ *alles is nieuw geworden*," op den tijdkring, de verpligtingen, den voorſpoed en de rampen toe, en beſtaat dus ook uit vier ſtukken; en als wij nu zeggen, dat het tweede is afgedeeld in dezelfde aanſpraken als in de eerſte preek, behoeven wij geen gebrek aan afwisſeling te bewijzen. Trouwens, niet ſlechts de beide preken loopen te zeer in elkander; ook in elke preek ſtuit men op *redites*.

Veel beter is ons de derde preek bevallen. De voorrede meldt ons, dat een door VAN GEUNS voor zichzelven opgeſteld berigt van het ziek- en ſterfbed zijner beminde echtgenoote, en eene preek van VAN LIS,

Digitized by Google

waarvan hij, in de zijne, dan ook gebruik gemaakt heeft, aanleiding tot deze leerrede gaven, in welke wij slechts wat meer naauwkeurigheids wenschten. Men vergelijke b. v. slechts, hoe, bl. 90, van voorspoed, met opzigt tot des Christens zedelijk leven, gesproken zijnde, de tegenspoed, daar tegenover, op het uiterlijk lot wordt toegepast. Gaarne deelden wij aan onze medebroeders het plan dezer schoone preek mede, die dit leven als eene zee, en de Evangelische belofte als een vast en onwrikbaar anker der hope beschouwt; doch zij mogen die zelve lezen, en elk bedrukte trooste en sterke er zich mede!

De *voor- en nagebeden* vindt men hier ook. De prediker noemt zich eenmaal in dezelven in den eersten persoon: „*zoo ik naar den aard der liefde vertrouw;*" zeker keurt hij dit zelf af. Men had de gezongene verzen uit der Doopsgezinden liederen ook wel mogen geven. Deze preken komen toch in Christenhuisgezinnen, ook buiten dat kerkgenootschap, hopen wij, en daar zijn die liederen niet overal zoo bekend, als wenschelijk is.

Wij moeten nu nog gewagen van het *bijzonder* aanhangsel, dat gewis niemand *hier* zoude verwachten; het heeft dit opschrift: *Aan ****, bij zijn vertrek in Junij* 1813 *als Guarde d'honneur.* Waarom leest men ook hier den naam des edelen en rampspoedigen jongelings niet, gelijk in het voorberigt? Dien jongeling, en evenzeer den schrijver, van wien hij een zijner geliefdste leer- en doopelingen was, strekt deze aanspraak tot eere. Zij is eene troost- en vermaanrede, die van de teederhartigheid en wijsheid, die haar ingaf, loffelijk getuigt; gelijk de overwijzing naar andere schrijvers, en het gebruik daarvan en van SENECA's regt te pas aangevoerde en, in de achter deze stukken gevoegde aanteekeningen, vertaalde woorden, bewijst, dat dit geen vlugtig opstel van eene enkele luim is. Prof. TYDEMAN ried de plaatsing dezer aanspraak bij de preken, en eene afzonderlijke uitgave, in klein formaat, aan. Wat het laatste betreft, wij zeggen met Do. VAN GEUNS, wien wij voor die aanspraak, en het berigt aangaande den jongeling, wien

Digitized by Google

zij betrof, danken: „Vindt de uitgever dezer preken" (of immers ook een ander?) „dit geraden, hij heeft van mijne zijde vrijheid." Doch, achter deze preken staat zij nu toch al eens raar. Had de *Mnemosyne* haar niet kunnen bergen?

In de aanteekeningen trof ons die op bl. 139 bijzonder. Ons *Mengelwerk* voldoe desaangaande den lezer!

Opwekkings-Redevoering, gehouden voor het Nederlandsch Zendeling-Genootschap in deszelfs Algemeene Vergadering te Rotterdam, den 20 Julij 1826, door deszelfs Medebestuurder J. CLARISSE. *Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1826. *In gr.* 8vo. 70 *Bl.* *f* :-60.

Eene allerbelangrijkste pennevrucht van den geleerden, regtzinnigen en godvruchtigen CLARISSE, 's mans verworven roem waardig. In de uitmuntende redevoering, die men niet zonder de grootste voldaanheid aan alle verwachtingen van eene uitmuntende kerkrede lezen kan, die ten tekst heeft *Joan.* X: 16[d], en uit welke wij zoo gaarne meer dan ééne treffende episode wilden, maar niet mogen overnemen, heeft de groote man vooral de behoefte des tijds onder het oog, bijzonder de *Brieven over den toestand des Christendoms in Indië.* Aan het te keer gaan van den nadeeligen indruk voor de Zendeling-zaak, dien dit en andere geschriften van den Abt DUBOIS maken mogten, is vooral het gewigtige *naschrift*, bl. 49—70, besteed, waarin ook CAPADOSE's *Wettelijke Strijd* te schande gemaakt wordt.

Aan allen, hoe ook denkende over de Zendeling-zaak, aan alle beminnaars van bondig gevoerd betoog en echte kanseltaal, aan alle ware vrienden der Christelijke kerk kondigen wij hiermede een stuk van groote waarde aan, waarin het geoefend geloof, de ootmoed en liefde der godsvrucht welluidend en krachtig spreken; en wij danken God, die zulke mannen, tot sieraad en zegen van de Nederlandsche kerk, nog lange voorspoedig doe arbeiden!

Digitized by Google

Aan Nederland. O lant, lant, lant, hoort des Heeren woort. Jer. XXII. 29. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1826. *In gr.* 8vo. 18 *Bl. f* :-20.

Een gewigtig woord aan Nederlands Volk, in deze kommervolle dagen van heerschende ziekten en menigvuldige sterfgevallen. Bij denzelfden. In gr. 8vo. 29 *Bl. f* :-30.

Aanwijzing van de oogpunten, uit welke wij algemeene rampen en de thans heerschende ziekte te beschouwen hebben, en het gebruik, dat wij van dezelve behooren te maken; of Leerrede over Luk. XIII: 1—8*. Door* G. A. J. PAGENSTECHER VAN GROIN, *Predikant te Lisse. Te Leyden, bij* C. G. Menzel. 1826. *In gr.* 8vo. 31 *Bl. f* :-30.

Een woord uit het hart, tot het hart mijner kranke en lijdende medemenschen, die door de thans heerschende ziekte bezocht en in rouw gedompeld worden. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek. 1826. *In gr.* 8vo. IV *en* 48 *Bl. f* :-35.

No. 1 is van een' hoogstwaarschijnlijk ongeneeslijken kranken zelven, die geheel ijlhoofdig is en tusschenbeiden dol. De krankzinnigen hebben echter gaarne met hem te doen. Hij kan van alles. Als advocaat en dichter scheidt hij er nu zoo wat uit; maar nu is hij een landshistorieschrijver, dan een professor in de uitlegkunde, dan weder een boetprediker, of ook wel een vloekprofeet. Van nature is hij een *Jood*, neen, een smous; doch hij is, als zoodanig, overgeloopen tot de *Jezuiten*. De man zegt alles van buiten op, wat in oproerschriften enz. al van ouden datum even zoo voorkomt, alsof het nooit gezegd en nooit wedersproken is. Hij stoort zich aan niets, en — men moet hem laten uitrazen.

Digitized by Google

Hoort hem eens razen! Te voren schaamde God zich niet, de God van Nederland genaamd te worden; (noemde God zelf zich zoo? wat we dus insluiten, zijn vragen aan *gezonden*, althans aan zulken, wien het niet in het hoofd scheelt) maar dat 's over; het volk heeft den Almagtigen willen ontwapenen, b. v. door weldadigheid zonder geloof; (denkt de Christelijke liefde kwaad? 1 Cor. XIII.) nu straft God met ziekte ezv.; als er te voren maar runderen ziek waren, dan werd er, tot afwending van Gods losgebarsten toorn, een biddagsbrief uitgeschreven; (en als men dan las, wat er gepreekt was, dan schreef er ook de ootmoed altijd bij, wat er, somtijds bij elken predikant, gecollecteerd was: was dat weldadigheid *met* Christelijk geloof?) nu moedigen zelfs de leeraars de menschen aan, om zich in ongeloof en ligtzinnigheid te bedwelmen; (welke leeraars?) de leeraars zijn leugenprofeten, huurlingen, die JEZUS verloochenen; (heeft die ook niet gezegd: „ oordeelt niet"?) zij prediken, dat alles bij toeval gebeurt, (wie?) en dat de rampen geene straffen zijn; (roepen ze niet op tot verootmoediging en verbetering, en beantwoording aan de oogmerken Gods in den tegenspoed? geschiedt dat niet getrouw?) in oude dagen was er voorspoed, omdat onze vaderen God van harte dienden, doch nu heeft God een' twist met Nederland; daar is Prins FREDERIK eene voorname oorzaak mede van, zoo wel als ARMINIUS en VAN DER PALM; Vrijmetselarij, Arminianerij, en de *Bijbel voor Jeugd*..... Er moet verootmoediging wezen; (wie ontkent het? de schrijver immers met zijn gedrag) ja maar vooral een Biddag; misschien wordt het dan beter, (dat 's immers zeker, als men zoo consequent Joodsch redeneert, als in dit stukje geschiedt?) ezv. ezv. ezv.

Waarom noemt zich de schrijver niet? Dat 's een slecht teeken. Hij schaamt zich toch niet? Vermindert zijn krediet ook?

Van No. 2 zeggen wij: *het is hetzelfde, even hetzelfde als No.* 1.

Digitized by Google

Van No. 3 moet iets meer gezegd worden: het is eene preek in goeden stijl, en met kennelijke hartelijkheid gedaan. Na gepaste inleiding, wordt de tekst goed verklaard; het tweede deel, dat beter in tweeën gesplitst ware geweest, overweegt veler menschen verkeerd begrip van de rampen, die anderen treffen, en welk gebruik wij er voor onszelven van hebben te maken. Velen zien Gods hand voorbij, en noemen alles toeval; anderen blijven in verkeerde gezindheid en gedrag onveranderd, en anderen houden de door Gods hand bezochten voor slecht, en zichzelven voor veel beter. Van dit bestaan wordt aangetoond, hoe gevaarlijk het voor den mensch zelven, hoe beleedigend het voor den naasten zij, en hoe roekeloos tegen God. Wij moeten ons laten opwekken door de onheilen, als roepstemmen Gods, tot verbetering; hebbende, bij verharding, geen beter lot te wachten. Op deze preek heeft Recensent deze aanmerking, dat zij wel wat troostrijker had mogen eindigen. Zulk een leeraar is evenwel — en op dezulken draagt onze leeftijd roem, als op niets zeldzaams — een voldoend bewijs, dat DA COSTA liegt en lastert. De gemeente van *Lisse* achte haren predikant om zijns werks wille; want — elders schijnt hij geene opmerking te genieten.

En wat is nu No. 4? De titel geeft er den regten naam van op. Dit woord komt ook van een' leeraar der Hervormde kerk; en wij zijn er gerust op, dat niemand, wie hij dan ook zij, ten zij hij geheel verhard ware in vooroordeel en boosheid, die No. 1 en 2, en soortgelijk raaskallen van de scheurzieken in gemeld kerkgenootschap en elders, vergelijkt met dit *woord*, zijne droefenis en ergernis verbergen kan over de duivelsche wijze, waarop men eenvoudige menschen tegen hunne waardige zieleherders zoekt op te zetten. Door menig nuttig en godvruchtig geschrift is de waardige CORSTIUS, predikant te *Enkhuizen*, bekend. Ook voor dit, juist berekend tot het doel, danken wij hem. Het boekje moet gekocht, en het moet verspreid worden, waar g-

Digitized by Google

ſtuivers te groote opoffering mogten zijn. Doet dat, menſchenvrienden! CHRISTUS-vrienden! Zoo doet ge dubbel wèl. Daarop zal God nederzien met welbehagen.

De beide laatſte ſtukjes *alleen* zijn ten voordeele der behoeftige kranken uitgegeven.

Verloskundige Aanmerkingen, *door* IZAÄK DE KONING, *Stads Med. Dr.*, *mitsgaders Heel- en Vroedmeester te Zaltbommel*, *enz. Met eene Plaat. Te Zaltbommel*, *bij* J. Noman. *In gr.* 8vo. *Behalve de Voorrede*, 86 *bl.* *f* 1-25.

Deze Verloskundige Aanmerkingen zijn van gemengden en zeer verſchillenden inhoud. In de eerſte worden de pligten des Verloskundigen opgegeven. De ſtijl en de aanvang vooral heeft iets gezwollens, 't welk niet zoo geheel ſtrookt met het onderwerp; ſomtijds is dezelve onverſtaanbaar. „ De pligten van eenen Verloskunstoefe„ naar," dus leest men bl. 3, „ſtrekken zich niet alleen tot „ een bloot verloskundig handwerk uit, maar tot eene „ *dogmatiſche omperking*, welker *grenzen* bij geene moge„ lijkheid te bepalen zijn." Eene dogmatiſche omperking, waarvan de grenzen niet te bepalen zijn? Recenſent betuigt aan deze klanken geen' redelijken zin te kunnen geven.

De tweede Aanmerking handelt over de verdeeling der Verlosſingen. Zij worden door den Schrijver onderſcheiden, I. in die, welke door de krachten der natuur alleen kunnen geſchieden; II. diegene, welke met de hand moeten volbragt worden; III. dezulke, welke door eenig niet ſnijdend werktuig moeten voleindigd worden, en IV. de zoodanige, welke door ſcherpe of ſnijdende werktuigen moeten volbragt worden. Deze verdeeling zou dàn aannemelijk zijn, als de Verloskunde tot haren hoogſten trap van volkomenheid gebragt ware. Nu kan zij tot grove dwalingen vervoeren, en het is verkieslijker, de eenvoudige verdeeling

Digitized by Google

van FRORIEP, in regelmatige en onregelmatige Verlosfingen, te behouden, die uit de natuur ontleend is, dan de verdeeling niet op de natuur, maar op de kunst te bouwen, daar deze laatfte altijd nog voor velerlei afwisfeling en verbetering vatbaar blijft. Onder de oorzaken eener al te langzame verlosfing, in de derde Aanmerking opgegeven, had ook een algemeene of plaatfelijke *torpor* uit ware zwakheid behooren vermeld te zijn. De zesde Aanmerking, over de Verlostang, is met veel kennis van zaken gefchreven, en zal door iederen deskundigen met genoegen gelezen worden. Over de waarde van die des Schrijvers zal vooral de ondervinding moeten beflisfen. Dat dan, om met de woorden, aan het flot dezer Aanmerking geplaatst, te eindigen, eene onpartijdige befchouwing bij eene kunstmatige beproeving beflisfe, in hoeverre met dezelve het doel getroffen is.

Verloskundige Verhandeling over de Geboorte-as, door J. W. E. DE MAN, *Ambts Med. Dr. en Vroedmeester te Elst in de Overbetuwe. Met twee Platen in steendruk. Te Arnhem, bij* D. K. Muller en Comp. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt, 92 bl. f 1-40.*

In eenen tijd, waarin, op het voetfpoor van den grooten WIGAND, het dynamifche der Verloskunde met zoo veel ijver beoefend wordt, is het van gewigt, ook het mechanifche dier kunst niet uit het oog te verliezen; daar het in den aard der menfchen ligt, tot uiterften over te flaan, en zoo het eene door het andere voorbij te zien. De lotgevallen der Verloskunst leveren menig bewijs op voor deze ftelling; en, terwijl men te voren het baren befchouwde als eene bijna geheel mechanifche werking, loopt men thans gevaar, uit een' overdreven eerbied voor de levenskrachten van den *uterus*, denzelven in een mystisch wezen te herfcheppen, ja niet flechts eene *vita*, maar ook eene *anima propria* toe te fchrijven. Dank hebbe dus de geleerde DE MAN, die, in

zijn werkje over de Geboorte-as, weder de aandacht op het mechaniek der verlossing vestigde, en wiens uit de nasporing der natuur geborene opmerkingen men naast de schriften van onze beroemde en kundige landgenooten, de Hoogleeraren VAN SOLINGEN en BAKKER, over ditzelfde onderwerp, gaarne eene plaats zal inruimen.

Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden. Door Mr. W. BILDERDIJK. *III Deelen. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1824, 1825. *In gr. 8vo. Te zamen XIV en 633 Bl. f 9-:-.*

Zoo erg, ja „zoo goddeloos," durven wij wel schrijven, kan het BILDERDIJK nooit maken, of wij zullen ons over hem verwonderen met dankbaarheid, en gaarne bij hem in de leer gaan, als hij op zulke *Verscheidenheden* ons onthaalt, waarvan wij reeds *vier deelen* aankondigden, en nu weer *drie*, met *nieuwe*, vermelden mogen. En (wij denken hier aan den wijzen VOSMAER) berijden die door BILDERDIJK opgetilde jonge Heeren tusschenbeiden ook eens zoodanige stokpaardjes, dan mogen zij, wat ons betreft, hunne liefhebberij van schelden en verdoemen ook wel aanhouden. Die kan toch door geene verscheidenheid vermaken, en men hoort het eenzelvige geraas, even als dat van den koperslager en zelfs van een' afloopenden wekker, eindelijk zonder het bijna op te merken.

Wij wenschen onzen lezeren onze gelijkmoedigheid nederig toe; en, terwijl het ons onverschillig is, of BILDERDIJK al dan niet in onze *Letteroefeningen* kijkt, hopen wij, wie op onze Nederlandsche Letterkunde prijs stellen, en in dezelve onderwijs geven en ontvangen, uit 's mans verdiensten nut te doen trekken; en het is daarom, dat wij hen op dit werk bij vernieuwing opmerkzaam maken.

Ons verslag bevat de drie deelen tegelijk. Vroegere verslagen, aangaande de vier voorgangers dezer *Nieuwe Verscheidenheden*, doen eene uitvoeriger vermelding, dan waartoe ons ruimte vergund is, minder noodig zijn. Zie eens, Lezer! wat schat ge hier vinden kunt.

Het eerste deel begint met een kort vertoog over de Romeinsche talletters, waarvan ons echter het tweede gedeelte over die teekens in grootere zamenstelling de noodige duide-

lijkheid schijnt te missen. Hierachter is gevoegd een aanhangsel tot de verhandeling over de getalnamen (in het IVde deel der *Verscheidenheden*) en eene oud-Grieksche aanteekening over dat onderwerp, die toch, meenen wij, wel vertaald had mogen worden; want alle beoefenaars onzer taal kennen zoo veel Grieksch niet, als hier wordt vooronderfteld, dat zij moeten. Over de zoogenoemde graden van vergelijking der bijvoegelijke naamwoorden wordt vervolgens gehandeld, en bij deze gelegenheid ook over het regimen door *als* of *dan*. Het geheele stuk is den meester van de taal waardig, en de opheldering van der Grieken en Latijnen *comparativus* en *superlativus* in het bijzonder. Het kost moeite, hier ons woord te houden, en uitvoeriger vermelding achter te laten. Hetzelfde zij gezegd van hetgeen over *toon* en *maat*, zoo ten aanzien van verzen als van proza, volgt. Wij voor ons hebben zeker minder op met de vier fragmenten des Romans van REYNOLT; doch om de taalkundige aanteekeningen er achter zijn zij ons belangrijker. In het daarvoor geplaatste voorberigt leert ons BILDERDIJK de historie der vier Heemskinderen, die hij niet alleen reeds kende op zijn zesde en zevende jaar, maar ook toen reeds de Ovidiaansche Mythologie, de geschiedenis des Bijbels, de Romeinsche oude historiën, enz. alles van zijne grootmoeder en te huis geleerd, terwijl zijn vader hem het Fransch instrooide, en de vlijtige lezing van CATS (toch niet door het kind?) reeds van zijn anderhalf jaar af aan zijner wijze van denken eene wending gaf, die — en wat daar meer volgt, want wij zijn er ontsteld van. Uit het laatste stukje van dit eerste deel, over de stopwoorden in de verzen, zien we ook, dat hij op zijn zevende jaar Latijnsche in Hollandsche verzen overbragt.

Het tweede boekdeeltje wordt geopend met een vertoog over de zoogenoemde *gerundiën*; een daarop volgend behandelt breedvoeriger de zoogenoemde *buigingen* der naamwoorden; een allergewigtigst stuk, dat hier, gelijk andere, BILDERDIJK's *Spraakkunst* vorafgaat, naar welke door alles, wat wij hier lazen en leerden, ons verlangen steeds hooger werd opgewekt. Vooral, wat hier van de naamvallen en den *casus emphaticus* geschreven is, vonden wij treffend. Twee volgende stukken zijn *dichtkundig*, en behandelen de *versificatie*. Men kan denken, hoe vol van belangrijke opmerkingen hier alles is; maar ook, hoe hier zal worden afgegeven op dat heer van dichters, dat onze eeuw oplevert! Zoo is het

Digitized by Google

boek. „Het krielt," zegt hij, „van *verzenmakers*, ezv. dat de maat van belagchelijkheid overloopt;" maar de man lacht niet; hij is ernstig kwaad. „Van het genoegen eener gladde uitspraak heeft de *Siegenbeeksche* taalbederving — een iéder afgewend." Dat bewijst hij dan op *zijne* manier, en besluit, dat men, naar zulk eene hortende, stootende en ontwrichte taal sprekende en schrijvende, zich ligt in alzulke rijmerij thuis vinden kan. (Wie intusschen toch wel het proza van BILDERDIJK vloeijend zal noemen?) Prof. SIEGENBEEK zal in deze *Nieuwe Verscheidenheden* heel wat te verduwen vinden; doch wij hopen, dat dit noch hem, nóch een'ander zal afschrikken van de lezing dezes werks, of te zeer ergeren. Men moet zich niet boos maken over eenen man, die de dwangspelling, de dwanginenting der beestenpokken, en de beendersoepen doet zamenstemmen, om de menschen allengs van dom dommer, en dus steeds geschikter voor de overheersching der bestrijders van menschheid en godsdienst te maken! Hij betuigt zelfs, dat hij, bij zijne intrede in de wereld, die wereld al schuwde, en nooit voor dezelve geschikt was. Als echter zulk iemand waarheid zegt, ja al zegt de Duivel waarheid, moet men hooren. Wij gaan dus met stilzwijgen alle hatelijke uitvallen van dezen *Christen*, hier in menigte voorhanden, voorbij, en willen daarom al, wie dichter is of heet, op deze verhandeling over de versificatie in het bijzonder, en hen en elken taalbeoefenaar op dit gansche werk opmerkzaam gemaakt hebben, opdat men oordeele en toetse met vrijheid, waarheid, en — ja, ook geduld. Tot het reeds gemelde vertoog over de *graden der vergelijking* vindt men hier een toevoegsel nog over *dan* en *als*; dit is vooral belangrijk om de hier aangetogene Bijbelplaatsen, waar beide gebruikt worden. Het eerste sluit de hoedanigheid geheel uit, het andere vergelijkt die, en zoo mogt het, naar BILDERDIJK, gebleven zijn, maar noemt toch het „*consuetudo jus facit*" ook eene gouden spreuk.

Het derde deel, dat ons nog op een vierde doet hopen, hetgeen ons zeer welkom zal zijn, behelst eene zeer uitvoerige verhandeling over de *conjugatie*, een tegenhanger van die in het tweede deel over de *declinatie*, vol onschatbare geleerdheid en verrassende opmerkingen, die gewis de overtuiging moeten sterken, dat waarlijk alle verandering geene verbetering was. Wat BILDERDIJK van het enkelvoudige in den *imperativus*, dat in de Staten-overzetting des Bijbels vreemd is, geschreven heeft, vonden wij vooral der opmer-

kinge waardig. Een ander vertoog handelt over den zoogenoemden *ablativus* of *nominativus absolutus*. Een derde over het gebruik van het woord *dezelve*. Hij is magtig over dat woord gebelgd, en zegt daar heel wat van, dat men niet zonder lagchen kan lezen, en zonder den wensch, dat de mode wat minder met dit woord speelde, dat in de poëzij nog niet indrong, (waarom niet, als het zoo noodig is?) en waarvan hier besloten wordt: „het *dezelve* en al wat daarvoor te zeggen is, rust op Latinisten-tirannij, in eene taal, die men niet kent, en op zijn Napoleonsch aan zich onderwerpen wil." Over de *vreemde* en zoogenoemde *bastaardwoorden* in onze taal wordt hier ook veel belangrijks gezegd, en met nog twee taal- en dichtkundige verscheidenheden, als over de uitdrukking van den *genitivus* en over *noch* en *nog*, dit deel geëindigd. Tusschenbeiden staat nog eene proeve van *spreekwoorden* en *spreekwijzen*, die men historisch-taalkundig zoude kunnen noemen, en met hoedanige ook het tweede deel besloten was. Dit is een uittreksel uit eene verklaring van meerdere, waarmede zeker aan het publiek dienst gedaan zoude zijn, en geeft eene aangename afwisseling aan dit werk. Het kan er echter niet door, dat BILDERDIJK — hij schreef toch niet *in fugam vacui*? — op deze wijze zijne lezers afscheept: „IX. *Spijkers op laag water zoeken.* In eene nieuwe en vermeerderde, lang gereed liggende uitgave mijner *Geslachtlijst*, waarvoor ik nog geen drukker heb kunnen vinden, heb ik dit verklaard. Intusschen geef ik het aan de Akademische of andere Taal-leeraars ten raadsel, zonder daarvoor echter de zeven wisselkleederen van *Simson* uit te loven." Maar wat kan er bij BILDERDIJK niet door? Dat spijt ons intusschen, dat hij geen drukker heeft kunnen vinden voor zijne *Geslachtlijst*. Is daar geene kans op, Heeren Boekhandelaars? Gij verzint zoo veel, en er wordt, helaas! zoo veel gedrukt. Mogt ons beklag u hebben opgewekt! Er is dan een bezwaar tegen den geest der eeuw minder. Doch — *punctum!*

Hulde aan Mr. RHIJNVIS FEITH, *ter gelegenheid der Inwijding van deszelfs Gedenkteeken* (het Gedenkteeken, voor hem opgerigt); *voorafgegaan door een Verslag van de Commissie, met de daarstelling van hetzelve belast geweest. Te Zwolle*, *bij* H. As. Doijer. 1826. *In gr.* 8vo. 44 *Bl. f* 1-:

BILDERDIJK zoude zich, op dezen titel reeds, en niet

Digitized by Google

geheel zonder reden, ergeren over dat tweemalen „ *de*" en „ *hetzelve*," dat ook te menigvuldig gebezigd wordt, en niet altijd even noodzakelijk; in de *poëzij* toch kan men er immers nog al buiten.

Wij zijn blijde, regt blijde met dit kleine en fraaije, ook zeer belangrijke stukje. Belangrijk noemen wij het, uit hoofde van het op den titel genoemde *Verslag*. Wij beklagen het, dat de, ja wel zeer vroegtijdige, met het sterfberigt bijna gelijktijdige, aankondiging van den Boekhandelaar SURINGAR de *Zwolsche Commissie* wel moest doen afzien van haar plan ter uitnoodiging van Dichters en Redenaars, met uitloving van *premiën*, om hunne talenten, FEITH ter eere, te beproeven; maar verheugen ons over dit aangenaam sierkroontje, der heerlijke *Gedenkzuil*, die wij reeds bezitten, nu nog aan te hangen. De gemelde *Commissie* is allen dank waardig voor de bezorging van het *Grafteeken*, waarvan, gelijk van de wijding daarvan, een welgesteld berigt hier voorkomt. Zij geeft reden, waarom zij zich niet alleen tot *Zwolles* hulpe bepaalde, maar boven deze de *nationale* hulde en hulpe verlangde ter totstandbrenging van het *Monument*, en daartoe de inschrijving algemeen openstelde. Wij voor ons hadden liever het tegendeel gezien. *Zwolle* was immers alleen wel in staat, om *f* 5000 bijeen te brengen? De *Commissie* zegt zelve, dat, ook zonder vreemde hulp, een niet minder prachtig Gedenkteeken FEITH's graf zoude hebben versierd. Zoo had dus *Zwolle* kunnen bewijzen, dat haar groote en beroemde burger bij haar ook in zijne waarde geschat en bemind werd, waaraan men wel weet, dat getwijfeld is. (Wij lezen zelfs hier ook, dat het niet minder prachtige *Monument*, dat *Zwolle* wel alleen zoude daargesteld hebben, voor rekening van *weinigen* zoude zijn gekomen.) Het inzien der rekening van ontvangst overtuigt ons ook, dat men algemeen geoordeeld heeft, zoo als wij voor ons doen. Hoe groot zoude wel de schat geweest zijn, indien eens elk in het vaderland, die FEITH vereerde, ingeschreven had, zoo als met zijne hulde aan den Edele overeenkwam, voor een Grafgesticht te zijner eere! Wij verwonderen ons dus niet, dat slechts 17 afdeelingen der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, die er, meenen wij, wel 160 meer telt, hebben bijgedragen, en dat er uit *Amsterdam* niets meer dan *f* 110 gekomen is van twee Genootschappen, waarvan een *f* 10 schonk, ja dat, de genoemde Departementen medegerekend, slechts uit 30

plaatsen, buiten *Zwolle*, in het geheele Koningrijk, van de gelegenheid, door de *Commissie* voor allen opengesteld, is gebruik gemaakt. Het konde en behoefde niet anders. *Frankrijks* en *Engelands* voorbeeld doet hier, voor ons, in dit geval, weinig af. De beschrijving van het *Monument*, en deszelfs uitnuntende afbeelding, zie men in het boekje zelve; zoo ook de beschrijving van de plegtige inwijding. Wij hebben ons beklaagd, dat we in ons voornemen, om die bij te wonen, zijn belet geworden; doch men heeft ons getroost met het berigt, dat aan onze voorstelling daarvan niet zonde voldaan zijn geweest, van wege het gedrang, en, over het geheel, het gedrag, van het *Zwolsche* volk. Daar leest men hier nu niet van; wel, dat er eene *ontzaggelijke* menigte op de been was; maar ook, dat alles geregeld en zonder ongelukken is afgeloopen.

Na het *Verslag* treft men hier aan: het *Grafschrift*, dat op het Gesteente te lezen, en van den dierbaren Zanger zelven is, overgebragt (echter had dit wel gelukkiger kunnen zijn), in het Latijn door VOPISCUS HORATIUS ACKER; verder, een *Lofdicht*, door H. AS. ZOON DOIJER, in de Groote Kerk te *Zwolle* uitgesproken. Dit lofdicht is te kort, en door de soort van verhevenheid, die er is aangebragt, zeker niet terstond bevattelijk. De tijd sloopt alles; maar Gods woord blijft. Op dat woord rust de roem van RUBENS, CATS, VONDEL, DE GROOT, DE RUITER, ja van *Nederland*; ook de roem van FEITH. Reeds deze aanloop laat zich niet gemakkelijk nagaan. Nu is de leeuwrik beeldtenis van FEITH. Die dichtregels behaagden ons; maar toen wij lazen: „ FEITH's zang omzweeft Natuur in 't eerst, dan 't vaderland, dit leven, den mensch," begrepen wij toch niet eer, dan na het lezen van anderhalve bladzijde, wat DOIJER meende. In proza zoude het zóó zijn gezegd geworden: „ voorts dit leven, daarna den mensch." Vandaar de duisterheid; maar, behalve dat, wij vinden hier immers geene tijdsorde van FEITH's poëzij? Eene uitweiding over 's mans verscheiden naar zaliger stand, eene aanspraak aan zijne geboortestad, en, in andere voetmaat, eene uitnoodiging naar de grafplaats, die wij zeer vloeijend en treffend vonden, maakt den inhoud van dit vers uit, dat men niet zonder genoegen lezen, maar toch geen lofdicht noemen zal. Goed beantwoordt aan den titel de *Uitboezeming*, bij het *graf* uitgesproken, door Mr. P. L. DEN BEER; en de *La-*

Digitized by Google

Rijnsche Muze van den reeds genoemden ACKER besluit alles met een *Epigramma in Obeliscum D. M. Rhijnvis Feithii S.* Alles kenmerkt zich door kortheid. Wij nemen niets over, omdat alles verdient gelezen te worden, en wij het boekje zelve aanprijzen, dat wij ook fraai genoemd hebben, om het *titelvignet*, den letterdruk en de geheele nette uitvoering, die den uitgever en der *Commissie* tot eere strekt, en niets te wenschen overlaat.

Maar dat de Redevoering door den *Zwolschen* Predikant FORTUIN, welke hier als uitmuntend geroemd wordt, en zijne Aanspraak bij het graf, die hier „ plegtig en roerend" heet, is weggebleven, komt ons al vrij zonderling voor; te meer, daar er verscheidene pogingen bij dien Predikant zijn aangewend tot de plaatsing van beide stukken. „'s Mans zedigheid deed die mislukken," zegt de *Commissie*, niet bedenkende, dat zij daarmede tevens den gullen vereerderen van FEITH juist geen zeer vleijend *compliment* maakt. Maar die zedigheid kennen wij niet. Zoo zoude men een' rijkaard ook wel kunnen verontschuldigen, als hij hulpbetoon aan zijn geld verbiedt, en zeggen: „ 's mans spaarzaamheid deed de pogingen mislukken." Of dacht FORTUIN, dat hetgeen van hem gehoord is niet zoo uitmuntend, plegtig en roerend zoude bevonden worden, als het eens gelezen werd, of....? Wij kennen den Do. niet, en weten niet, of hij zich ooit, door zijne pen, aan het publiek heeft laten kennen; maar dat de taak van FEITH's lofredenaar bij de grafwijding niet aan een' ander' man, die met zijn werk konde en durfde, en dan ook wilde voor den dag komen, is te beurt gevallen, is nu wel zeer jammer. Die zoude, gelijk de drie Dichters, dank behaald hebben bij het publiek, dat zich nu verwondert.

De Bruid van Lammermoor. Door Sir W. SCOTT. *Iste Deel. Uit het Engelsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1826. *In gr. 8vo.* 308 *Bl. f* 2-80.

Wij ontvangen hier een eerste deel, doch vonden geene aanwijzing, hoe vele deelen nog volgen moeten. Wij denken echter niet meer dan één; en daar in des vertalers voorrede deze Bruid de *beklagenswaardige* genoemd wordt, zoo verwachten wij, dat de geschiedenis *treurig* zal eindigen. De opgave der drukfouten, waarvan men eene opgave *ach-*

Digitized by Google

ter ieder deel beloofde, is bij dit eerste deel vergeten: zij zal toch noodig zijn, want hier en daar troffen wij volzinnen aan, waar meer dan één woord uitgevallen schijnt. Dan, wij willen op deze bijzonderheden niet verder hechten, noch ook daarop, dat wij eene algemeene lofrede op den reeds genoeg ook bij ons bekenden en bekwamen schrijver (hoe kort dan ook) voor ieder zijner werken geheel onnoodig houden; maar grootelijks verschillen wij van den vertaler in gevoelen, dat de beroemde SCOTT het eerste hoofdstuk van dezen roman beter geheel had weggelaten; en bij zijne uitgedrukte meening, dat het oordeel der *meeste*, zoo niet van *alle* lezers daarin volmaakt met het zijne zal overeenstemmen, verzoeken wij, dat hij ons gelieve uit te zonderen. Dat hoofdstuk heeft ons zeer behaagd; wij vonden het luimig, voorzien van goed en smakelijk zout, en het geeft waarlijk leering voor hen, die het romantische vak voor het publiek met smaak willen beoefenen.

Den roman zelven hebben wij tot dusverre met groot genoegen gelezen; SCOTT teekent ook hier meesterlijk, en weet de belangstelling gaande te houden. Lord RAVENSWOOD, wiens stamhuis door de gevolgen der *Schotsche* omwenteling diep gezonken was, deelt aanstonds in de achting en het medelijden der lezers; dit doet niet minder de fiksch geteekende, regt beminnelijke *Miss* LUCIA ASHTON, zoodat het ons smart, dat, zoo zij anders de bedoelde Bruid van *Lammermoor* is, de vertaler ons berigt, dat zij *beklagenswaardig* worden moet. Haar vader, Groot-Zegelbewaarder, heeft zich *per fas et nefas* (hij was een doorslepen advocaat) van de goederen van RAVENSWOOD meester gemaakt. Wij hadden ons nog al gevleid, dat een huwelijk tusschen haar en den waarlijk edelen wettigen erfgenaam den wrok dempen en de familiën verzoenen zou; alhoewel wij van hare hooghartige moeder, die voor haar geen moederlijk hart heeft, veel fratsen en tegenstand verwachtten. Tot nog toe is het meisje niet zeer beklagenswaardig; zij bevindt zich met haren vader bij den jongen RAVENSWOOD op zijn vervallen en armoedig kasteeltje, het eenige, dat hij van alle de voorvaderlijke bezittingen gered had, en waar hij zich uiterst kommerlijk in alles behelpen moest. RAVENSWOOD heeft, door een waarlijk gelukkig toeval, haar en haren vader het leven gered. Mama is er niet bij, en wij gelooven, dat de liefde bij de jonge lieden spoedig aan het kie-

men is, en de wraakzucht bij RAVENSWOOD wel geheel vernietigen zal. Bij de lezing durven wij een aangenaam onderhoud beloven, en hopen, dat de uitgever ons romanlezend publiek niet te lang naar de voortzetting en afloop zal doen wachten.

De Zeeroover. III Deelen. Uit het Engelsch van WALTER SCOTT, *door* STEENBERGEN VAN GOOR. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1825. *In gr. 8vo. Te zamen* 885 *bl. f* 8-70.

Zeldzaam zijn waarlijk de talenten van WALTER SCOTT; maar ook zeldzaam is de onverzadelijke leeslust van ons publiek. Men overlaadt ons met deze romans, vol keurige beschrijvingen van ijsselijke natuurtooneelen, ons geheel vreemd, en van *Schotsche*, ons geheel vreemde zeden, uit den ouderen tijd. Dat *Schotsche* of *Engelsche* mannen, met die landen en geschiedenissen van vroegere dagen min of meer bekend, op den duur nog daarin behagen vinden, is minder vreemd; maar *Hollandsche* jongens en het *Hollandsch* meisje, aan welke reeds zoo vele soortgelijke proeven geleverd zijn, zullen het toch, vreezen wij, eindelijk moede worden. Doch het schijnt, dat ook bij romanleeture eene mode heerscht, en dat SCOTT nu eenmaal in de mode is. Het ware intusschen te wenschen, dat Dame MODE nooit erger kwaad had gesticht! — Nu wij met 's mans geest, uit zijne door ons vroeger aangemelde geschriften, reeds genoegzaam bekend zijn, lezen wij deze romans meer vlugtig, om er eenig verslag van te doen, ten zij iets bijzonder uitmuntends nog voorkwam, dat eene grootere mate van opmerkzaamheid zou vereischen. Dit moest, volgens berigt van vertaler en uitgever, bij dezen *Zeeroover* het geval zijn. Het is, toch, zegt hij, zoo niet *het allerbeste*, dan toch *een der allerbeste* van des schrijvers produkten. Gaarne erkennen wij, dat wij er min of meer door gedrongen werden, om den roman *meer dan vlugtig* in te zien. SCOTT's beschrijvingen en verhalen zijn wegslepende, alhoewel zij dan ook voor ons reeds gedeeltelijk de bekoorlijkheid van het nieuwe verloren hebben. Het *betere* of *allerbeste*, dat dezen roman bijzonder zou kenmerken, zal denzelven welligt door sommige lezers betwist worden. Wij laten dit, als goeddeels van bijzonderen

Digitized by Google

smaak afhangende, in het midden; maar het onwaarschijnlijke vonden wij hier nog sterker dan elders, en hier en daar meenen wij zelfs eene vergissing en onnaauwkeurigheid op te merken. Zoo begrijpen wij b. v. maar niet, hoe de koopman *Bryce Snailsfoot* des Zeeroovers doos met de *Runenletters* hem te koop kan aanbieden, alvorens hij zijne kist, sub- en obreptif, had weten te bemagtigen. De doos moet in die kist geweest zijn, of hoe kon zijn vader hem aan dezelve herkennen? Of, had de Zeeroover die bij zich, dan kon *Bryce* die niet gekocht hebben van het volk van een ander roofschip. — Maar wij veroorloven ons geene verdere aanmerkingen; misschien lazen wij ook nu te vlugtig.

Het tooneel van het verhaal is *Shetland*, en bij hetzelve worden wij eene eeuw of wat teruggezet. Een geheel onbekend en weinig spraakzaam man, een menschen- en vooral een vrouwenhater, betrekt daar een akelig, eenzaam, oud en vervallen rotskasteel. Hij had een' zoon, *Mordaunt*, met wien hij zich weinig bemoeide, dan alleen, dat hij hem vrij goed onderwijs gaf. De hupsche jongen was niet zoo meisjesschuw; hij was overal gezocht en aangenaam. Vooral was hij zeer gezien bij eenen braven bejaarden heer, van echt *Normandsch* bloed, en diens beide lieve dochters, uit welke de keus ons zoo wel, als *Mordaunt*, moeijelijk zou geweest zijn. Sinds echter zeker even onbekend heer, *Cleefland*, na geledene schipbreuk, zich had ingedrongen, waren daar aan huis de hekken voor *Mordaunt* verhangen; en het duurde lang, eer hij de ware reden vinden kon. Die *Cleefland* was een *Zeeroover*; en toen dit uitkwam, was zijn spel ook daar ten einde. Maar hoe geraakte zulk een mensch daar zoo gemeenzaam bekend, en hoe kon zulk een kerel het hart der lieve, schrandere *Mina* winnen? Ja, lezer! hij was toch een held, een zeer edel man, en in hare schatting stond hij met hare dappere voorvaders, waarvan zij veel gehoord had, volkomen gelijk; en eerst toen zij zijne kameraden ontmoette, viel haar de blinddoek van 't gezigt. Evenwel, zijn ongelukkig zeerooverschap daargelaten, was de Zeeroover een beminnelijk mensch. *Mina* wil hem nu wel niet tot man, maar nam toch altijd in hem het hartelijkst deel. Hij geraakte nog in dienst van den Koning, en stierf op het bed van eer. — Het spreekt van zelve, dat *Mordaunt*, in de gunst van den ouden *Normander* hersteld, met de jongere zuster huwde, en met haar zeer gelukkig geleefd heeft.

Digitized by Google

Maar de lezer weet nu nog niets van het ingewikkelde der geschiedenis. De vader van *Mordaunt* was ook de vader van *Cleefland*, en zelf een oud Zeeroover. En die *Cleefland* is tevens de zoon van zekere profetes of heks, *Norna* genoemd, die in deze geschiedenis eene zonderling *Schotsche* rol speelt. Echter was al haar bedrijf natuurlijk; gelijk ook de norsche vrouwenhaat, en het volstrekt gebrek aan liefde voor zijnen tweeden zoon, *Mordaunt*, uit een ander huwelijk. — Maar wij kunnen *alles* niet aanstippen. De lezer begrijpt nu wel, dat deze roman tusschenbeiden verschrikkelijk akelig, maar toch inderdaad zeer onderhoudend om te lezen is; en dat hij, die zich slechts met eene sterke verbeeldingskracht en een goed geloof daartoe zet, zich veel genoegen beloven kan.

Redevoering over de zaak der voor hunne vrijheid strijdende Grieken, onzer belangstelling en deelneming waardig, bij gelegenheid van een Muzijkaal Concert(!) ten hunnen voordeele gehouden, uitgesproken te Schiedam, door L. DIBBITS, *Predikant aldaar. Te Schiedam, bij* G. W. van Hemsdaal. 1826. (*Uitgegeven ten voordeele der Grieken.*) *In gr.* 8*vo*. *IV en* 31 *bl. f* :-40.

Geen woord over het onderwerp zelve, de *Grieken:* dit ware aan ons hart te veel gevergd, dat intusschen Do. DIBBITS bedankt. Wij kunnen aanmerking maken; b. v. waartoe *belangstelling* en *deelneming* als onderscheiden genoemd, daar beide toch bij afwisseling gebruikt worden in de redevoering? Wij hebben BRUINING en WEILAND en LANDRÉ over de *Synonymen* hier vruchteloos geraadpleegd: meer te doen, lustte ons niet. Wij voor ons zouden die woorden, zoo als ze nu hier staan, onderscheiden, zoodat het laatste aan werkelijk deel in den strijd denken doet, en, dewijl hiertoe niet opgewekt wordt, was het eerste op zichzelve genoeg. Malsch genoeg is de wijze, waarop de Vorsten er, met hunne *bedachtzame staatkunde*, afkomen. Ach, God! als Gij eens regten zult......! Doch, 't is waar, de Redenaar moest *dat ding* ook daarlaten. In drie stukken verdeelt hij zijne rede, en ontleent beweegredenen tot belangstelling van *beschaving*, *menschelijkheid*, en *Godsdienst*. Zacht genoeg is het tweede voorwaar behandeld; in het tafereel van *Grieken-*

Digitized by Google

lende ellende wordt zelfs geen moordtooneel aanschouwd. Doch, 't is ook waar, het aangetogene voldoet aan het oogmerk, en door de verzwijging van het bekende, waarvan elk terstond opmerkt, dat het met opzet werds verzwegen, werkt dat aangevoerde te krachtiger op het mededoogen. Verder .... neen, niet verder! Wat bewijzen zoodanige aanmerkingen? De vitzucht van den Recensent? DIBBITS is zeker te zachtmoedig en te wijs, om daaraan terstond te denken. Zij bewijzen, dat het geleverde al eens heel goede waar moet zijn, die met naauwkeurigheid door den beoordeelaar geproefd is, en dat hier geen alledaagsch voortbrengsel verschijnt, maar een, waarvan de vraag is: „wat hapert er aan?" en waarvan hetgeen schijnbaar beter had kunnen gezegd zijn daarom zoo in het oog valt.

Vooral het eerste stuk beviel ons. De Redenaar legt voldoende kennis der geschiedenis bloot, brengt die juist te pas, en weet beknoptelijk veel te zeggen. In goeden stijl, die zich echter wel wat hooger had kunnen verheffen, deelt hij zijne meening en gevoel mede. De toon, waarop hij het woord voert, heeft numerus genoeg in, om bij een Concert te passen. Naïf is — want zij is natuurlijk — de opmerking der benaming van Muzijk, bl. 10; overtuigend de beantwoording der bedenking, uit der Grieken zeden en karakter ontleend, bl. 23, en wat der meer zij. Wat zullen wij afschrijven ter aanprijzing? Men koope de redevoering; zoo voldoet men tevens aan het oogmerk. Men bezorgt zich dan een dubbel genoegen; want de penning, dien men betaalt, offert men aan de lijdende natie.

De Heer DIBBITS doe zich verder kennen, als een man, die zijnen stand eere aandoet, door zijne werkzaamheid ter bevordering van al wat wellnidt!

Merkwaardige Gedachten van vermaarde Vrouwen. Uit het Fransch. Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Jun. 1826. *In* 12*mo.* XII *en* 161 *bl. f* 1-25.

Er spreken hier wel vijftig Dames Hollandsch. Allen zijn ze niet even vermaard; wat ze zeggen, is niet alles belangrijk, noch duidelijk uitgedrukt. Zij spreken elkander, zoo het schijnt, wel eens tegen; b. v. als Mevr. DE LA FAYETTE gezegd heeft: „men vergeeft de trouweloosheden, maar

vergeet ze niet," hoort men terstond Mevr. DE SÉVIGNÉ zeggen; „ man vergeet de trouwloosheden, maar vergeeft ze niet;" doch — zij moeten beiden maar gelijk krijgen, en dat kan eene oefening voor onze Dames zijn. Er is hier alles zoo ongeordend door elkander; maar — dit kan er, als vijftig Dames ons hare gedachten zeggen, nog al door. Wat meer Christelijke godsdienstigheid zouden wij wel wenschen; doch — het is een gezelschap van *Fransche* Dames, en behoort dat daar wel tot den goeden smaak? 't Is al wel, dat er niets ongodsdienstigs in voorkomt, en de naam van Christenen er toch eens met roem wordt vermeld; althans zoo verstaan wij Mevr. DE STAEL's gezegde: „ de Heidenen hebben het leven, de Christenen den dood vergood." Somtijds zeiden wij bij onszelven: „ Dat begrijp ik niet;" of: „ Is dat wel zoo?" of: „ Is daar nu zoo veel aan?" Doch — wat dachten wij dan ook wel? Op sommiger mannen, hooggeleerden zelfs, en anderer gezegden passen die vragen ook wel eens, die niet altijd bewijzen, dat de vrager een *idioot* is. Zelfs van sommiger daden is dit zoo waar als van sommiger woorden. Ja, dat moest eens een ander gedaan of gezegd hebben; men had er geene notitie van genomen, of den neus er bij opgetrokken, of wie weet wat al te zeggen gehad. Dus wij zijn tevreden genoeg; prijzen zelfs dit boekje aan de lezende vrouwen-wereld aan; zij kunnen er heel wat meer uit leeren, dan uit menig' dikken roman, die tijd en geld ezv. rooft. Men kan het boekje, dat er allerliefst uitziet, en van hetzelfde formaat is als de *uitgelezene Gedachten van Graaf* DE SÉGUR, in het vorig jaar bij IMMERZEEL verschenen, in de *ridicule* (zoo spelt Recensent immers goed?) gemakkelijk medenemen, telkens een weinigje er van gebruiken, al ware het om eenige uren, eenige druppels van den *spiritus*, en die dan door laten werken. Tot nadenken, tot oefening van zichzelve en van elkander toch dient dit boekje uitnemend. En dat laatste is immers niet uitgesloten van het doel uwer gezelschappen, Mejuffers, of Mejufvrouwen, of Mevrouwen? Anders zouden wij Mevr. RICCOBONI eens roepen, en zeggen: foei! — Doch neen! vrouwen, zoo als ze hier door Mevr. DE FLAHAUT beschreven worden, die zeggen, haar leven lang, dat zij te jong zijn om te weten, tot dat zij zich te oud wanen om te leeren, zijn immers in geene leesgezelschappen, of kransjes, of . . . . . . ?

Nu, het boekje zij welkom en nuttig!

Digitized by Google

De Krijgsstand, bevattende eene leerzame Beschrijving voor de Jeugd van alle krijgskundige voorwerpen, benevens belangrijke trekken van edelmoedigheid en dapperheid in Krijgslieden. Met 16 gekleurde Platen. Te Rotterdam, bij J. Hendrikſen. *In kl. 8vo.* 80 *Bl. f* :- 80.

De plaatjes herinnerden ons aan de print met de *ruitermannen*, die wij, naar het *Tresjes*-ſchool gaande, voor drie of vier duiten kochten, en die ons, als *kinderen van drie of vier jaren*, toen veel vermaaks gaf. Sinds, echter, zagen wij, helaas! zoo vele ſoldaten van ieder wapen en van iedere natie, dat zoodanige ſpeculatie den boek- of plaatverkooper wel niet meer zeer voordeelig is. En waarom onze kinderen veel over het krijgsbedrijf, en dat wel zoo jong en in dezervoege, lezen moeten, gaat boven ons begrip. Zoo jong althans behoeven zij niet te *vechten*; en vallen zij eenmaal in de Conſcriptie, dan ſmijten zij zeker dit boekje met verachting weg. Wij zien niet, dat er veel uit te leeren valt; of een of ander oud ſoldaat mogt er zijne *zeer jonge* kinderen mede willen vermaken en voorbereiden tot den ſoldatenſtand. Van de voorbeelden geven wij de volgende ter proeve; het den lezer overlatende, of hij die onder de trekken van *edelmoedigheid* of van *dapperheid* wil rangſchikken:

„ De in 1691 overleden Keizerlijke Generaal DUNEWALD had de gewoonte, om vóór eenen ſlag zich toornig en grimmig te maken, waarna hij zich eenen langen tijd nederlegde, en een groot kruis over zich maakte. Wanneer hij nu eenigen tijd zich in deze ligging had gehouden, ſtond hij op, en kommandeerde met de grootſte rust en koelbloedigheid."

„ Na den ſlag bij *Minden*, den 1 Augustus 1759, onderſchepte Prins FERDINAND eenen door den Generaal der Franſchen (Graaf VAN BETUNE) naar *Parijs* geſchreven brief, waarin onder anderen het volgende voorkwam: *Ferdinandus, Ferdinanda, Ferdinandum. Schaapkoppius, ſchaapkoppia, ſchaapkoppium. Wij zullen hem weldra de ooren afſnijden.*"

Achter op den omſlag ligt een leeuwtje afgebeeld!

No. XV, bl. 625, reg. 23, ſtaat *maſſa*, lees *maſſa*.

Digitized by Google

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

L.

M.

Digitized by Google

N.

O.

P.

Digitized by Google

Digitized by Google

T.

V.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google